

Dovilė Murauskienė

DAKTARO DISERTACIJA

PARENS PATRIAE DOKTRINOS
RAIŠKA BAUDŽIAMAJAME
PROCESE, KURIAME DALYVAUJA
VAIKAI

SOCIALINIAI MOKSLAI,
TEISĖ (01 S)
VILNIUS, 2017

MRU
MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Dovilė Murauskienė

PARENS PATRIAE DOKTRINOS RAIŠKA
BAUDŽIAMAJAME PROCESU, KURIAME
DALYVAUJA VAIKAI

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2017

Daktaro disertacija rengta 2011–2017 metais Mykolo Romerio universitete, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Mykolo Romerio universitetui ir Vytauto Didžiojo universitetui Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. birželio 8 d. įsakymu Nr. V-1019 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. Rima Ažubalytė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S).

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-9955-19-871-0 (internete)

ISBN 978-9955-19-872-7 (spausdintas)

© Mykolo Romerio universitetas, 2017

NAUDOTI SUTRUMPINIMAI

Angl.	Anglų kalba
BPK	Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas
BK	Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas
CK	Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas
CPK	Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas
EŽTT	Europos Žmogaus Teisių Teismas
JAV	Jungtinės Amerikos Valstijos
Konstitucija	Lietuvos Respublikos Konstitucija
LR	Lietuvos Respublika
LAT	Lietuvos Aukščiausiasis Teismas
Liet.	Lietuvių kalba
Lot.	Lotynų kalba
t.t.	taip toliau
Vaiko teisių konvencija	Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija
žr.	žiūrėti

TURINYS

ĮVADAS	5
MOKSLINIO TYRIMO METODOLOGIJA	9
TYRIMŲ APŽVALGA	12
1. Vaikų skirtumai nuo suaugusiųjų – diferencijuoto baudžiamojo proceso pagrindas	18
1.1. Vaikas: samprata, jam būdingi požymiai kaip diferencijuoto baudžiamojo proceso pagrindas	23
1.1.1. Vaiko amžius – formalusis diferencijuoto baudžiamojo proceso pagrindas	26
1.1.2. Vaiko branda – vertinamasis diferencijuoto baudžiamojo proceso pagrindas	33
1.1.3. Procesinio subjektiškumo ypatumai – diferencijuoto baudžiamojo proceso pagrindas	37
1.2. Teisinės diferencijuoto baudžiamojo proceso prielaidos	43
2. Geriausių vaiko interesų principas	50
2.1. Atstovavimas	60
2.2. Atstovavimo rūšys	67
2.2.1. Atstovavimas pagal įstatymą	67
2.2.1.1. Netinkamo atstovavimo pagal įstatymą problema	72
2.2.1.2. Procedūrinių sprendimų priėmimo teisė: vaiko ar jo atstovo pagal įstatymą rankose?	82
2.2.2. Atstovavimas pagal įgaliojimą (teisinis atstovavimas)	107
2.2.3. Nukentėjusių lydintis asmuo	114
2.3. Vaikas – parodymų šaltinis. Skirtingų interesų dermės paieškos	116
2.3.1. Vaiko padėtis baudžiamajame procese – pareigos garantuoti teisę į teisingą baudžiamąjį procesą pagrindas	117
2.3.2. Vaiko apklausos tvarka baudžiamajame procese	126
2.3.3. Konfliktuojančių interesų dermės paieškos	136
2.4. Vaiko parodymų vertinimas	140
2.4.1. Vaiko parodymų gavimo ir panaudojimo teisėtumo vertinimas	140
2.4.2. Vaiko parodymų patikimumo vertinimas	160
3. Reabilitacijos principas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai	184
3.1. Informacijos gavimas ir kokybiškas dalyvavimas baudžiamajame procese	191
3.2. Specializuotos pagalbos teikimas	195
3.3. Apsaugos priemonių taikymas	205
3.3.1. Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintos priemonės	207
3.3.2. Techninės priemonės	209
3.3.3. Vaiko teisės į privatų gyvenimą apsauga	212
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	220
LITERATŪROS SĄRAŠAS	229
SANTRAUKA	258
SUMMARY	285

ĮVADAS

Temos problematika ir aktualumas

„Šuo vizgina uodegą ar uodega šunį?“

Šiandieniam baudžiamajame procese, kuris, be kitų tikslų, vis labiau krypta ir į privačių baudžiamojo proceso dalyvių reabilitaciją, siekiant išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti baudžiamąjį įstatymą, jokiais aplinkybėmis negalima pamiršti Konstitucijoje¹ įtvirtinto imperatyvo saugoti ir ginti asmens teises bei teisėtus interesus. Visose baudžiamojo proceso stadijose turi būti skiriama pakankamai dėmesio siekiant užtikrinti visų procese dalyvaujančių asmenų teises ir teisėtus interesus, tokį patį procesinį statusą turinčius dalyvius traktuojant vienodai. Tačiau diferencijuotas teisinis reguliavimas turi būti grindžiamas tik atitinkamais teisės aktais reguliuojamų visuomeninių santykių subjektų padėties objektyviais skirtumais². Tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmenimis pripažįstama, kad vienas iš tokių objektyvių skirtumų, leidžiančių diferencijuoti baudžiamąjį procesą, yra procese dalyvaujančio asmens nepilnamečystė. Vaikai³, nesvarbu, kokį statusą jie įgyja baudžiamajame procese (įtariamą, kaltinamą, nukentėjusio ar liudytojo), dėl savo socialinės padėties ir jiems būdingų savybių – fizinio ir psichinio nebrandumo – turi teisę būti globojami ir remiami, jiems reikia tinkamos teisinės apsaugos⁴.

Taigi į klausimus – *Kodėl vaiko teises reikia išskirti iš žmogaus teisių katalogo? Ar vaikas skiriasi nuo suaugusiojo?* – iš esmės jau atsakytą ir dėl to karštesnių diskusijų nekyla. Ko gero, sunku būtų rasti teisininką praktiką ar mokslininką, kuris nežinotų, kad vaikas nuo suaugusiojo skiriasi ne tik formaliuoju kriterijumi (amžiumi), bet ir turiningaisiais kriterijais, t. y. psichologine, socialine, fizine, kognityvine (pažintine) branda. Būtent šie

- 1 Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
- 2 Tarp daugelio kitų, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas 2006 m. sausio 16 d. dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų iširti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.
- 3 Autorė laikosi pozicijos, kad į baudžiamąjį procesą patekę asmenys iki aštuoniolikos metų turėtų būti vadinami vaikais, o ne nepilnamečiais, atsižvelgiant į pastarojo termino keliamą neigiamą atspalvį turinčias asociacijas su nusikalstaisiais vaikais. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose, skirtuose vaiko teisių apsaugai užtikrinti, paprastai vartojamas terminas „vaikas“, o Lietuvos Respublikos baudžiamajame ir baudžiamojo proceso įstatymuose vartojamas terminas „nepilnamečiai“, moksliniame tyrime šie du terminai vartojami kaip sinonimai.
- 4 Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. Iš: Ancelis, P. et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: „Industrus“, 2009, p. 61.

skirtumai įpareigoja sukurti vaikui pritaikytas baudžiamojo proceso taisykles. Pastaruoju metu didelį atgarsį visuomenėje sukėlę įvykiai, juos lydinti BPK pakeitimų iniciatyvos⁵, taip pat autorės stebimos teismų praktikos tendencijos, nuolat rengiami mokslo renginiai šia tema, kuriuose dešimtmetį keliami iš esmės tie patys klausimai⁶, viena vertus, leidžia pagrįstai teigti, kad rūpestis vaiko teisių apsauga yra akivaizdus ir visuotinai sutinkama dėl poreikio saugoti vaikus. Kita vertus, minėtos aplinkybės parodo, kad tokios apsaugos įgyvendinimo priemonės neveikia taip, kaip turėtų veikti.

Tiek pasirinkdama atlikti tyrimą šioje srityje, tiek ir jį atlikusi, autorė laikosi pozicijos, kad neefektyvią vaiko teisių apsaugą lemia tai, kad stokojama doktrininio baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai,⁷ specifškumo pagrindimo, metodologijos ir nuoseklumo, pagal kuriuos būtų kuriama ir tobulinama vaiko teisių apsauga baudžiamajame procese. Susiklostę situacija, kai imamas ieškoti problemos sprendimo būdų, iš esmės nesurpantant ir neįvardijant jos esmės bei nežvelgiant į šį diferencijuotą baudžiamąjį procesą holistiškai. Todėl ši situacija primena Bario Levinsono sukurtą politinę satyrą, kurioje ne šuo vizgina uodegą, o uodega šunį⁸. Prie tokios situacijos prisideda ir tai, kad Lietuvoje nebuvo atliktas kompleksinis, tarpdisciplinis mokslinis tyrimas, kuriuo būtų siekiama ne tik įvertinti egzistuojantį vaiko teisių apsaugos mechanizmą, bet ir metodologiškai pagrįsti šį mechanizmą sudarančių elementų taikymo poreikį ir esmę.

Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, mokslinės analizės poreikis kyla, visų pirma, siekiant atsakyti į klausimą, kodėl ir kaip vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų. Antra, atsižvelgiant į vaikų skirtumus nuo suaugusiųjų, ištirti, kokiais būdais ir metodais galima

-
- 5 Pavyzdžiui, netrukus po didelį atgarsį sukėlusio mažamečio nužudymo Respublikos Prezidentė inicavo ir pateikė BPK pataisas, pagal kurias visas vaikų apklausas baudžiamajame procese turi vykdyti tik psichologai. Šios pataisos buvo priimtos, tačiau įsigalios 2018 metų vasarą. Prezidentūros pranešime spaudai nurodyta, kad „Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė teikia Seimui Baudžiamojo proceso kodekso pataisas, kuriomis įvedama prievolė visas nukentėjusių ar liudijančių vaikų apklausas vykdyti pasitelkus profesionalų psichologą ir tik specialiose patalpose, bei siūlo jas svarstyti neeilinėje Seimo sesijoje ypatingos skubos tvarka. Nesiliaujančios smurto prieš vaikus tragedijos viena po kitos atskleidžia šurpią tikrovę, kad kankinami, luošinami, žudomi vaikai lieka neišklausyti, nes teisėsauga jų apklausas atlieka neprofesionaliai arba apsiriboja tik suaugusiųjų liudijimais. Dėl nekokybiškų apklausų ikiteisminiai tyrimai neretai nutraukiami, o smurtautojai išvengia pelyntos bausmės“. Išsamiau žr. [interaktyvus] [žiūrėta 2017-03-02] <https://www.lrp.lt/lt/vaiku-apklausoms-privalomas-psichologas/27000>.
- 6 2017 m. kovo 27 d. Lietuvos Respublikos Seime surengta konferencija-diskusija „Ko reikia, kad vaiko teisės būtų užtikrintos?“, kurią apibendrinant buvo sutarta, kad vaikai baudžiamajame procese nėra saugomi taip, kaip turėtų būti, o teisės taikytojams trūksta ne tik teisės, bet ir psichologijos žinių. Netrukus po šio renginio jo dalyviams pranešėjams Lietuvos Respublikos Seimo Savižudybių ir smurto prevencijos komisijos pirmininkas išsiuntė raštą, kuriame prašoma pateikti konkrečių pasiūlymų dėl teisės aktų tobulinimo, taip pat pasiūlymų, ką būtina daryti, kad būtų realiai ir efektyviai užtikrintos kiekvieno vaiko teisės.
- 7 Atkreiptinas dėmesys, kad BPK ar kitame teisės akte nėra įtvirtinto oficialaus termino, kuriuo būtų įvardijamas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai. Šiame tyrime vartojamas baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, terminas. Kaip sinonimai taip pat tekste vartojami terminai: diferencijuotas baudžiamasis procesas arba specifinė baudžiamojo proceso forma, kurie, esant atitinkamam kontekstui, skirti baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja vaikai, įvardyti.
- 8 Bario Levinsono (Barry Levinson) filmas „Uodega vizgina šunį“ (angl. *Wag a dog*, 1997) prasideda ironišku samprotavimu: „Kodėl šuo vizgina uodegą? Todėl, kad šuo yra protingesnis nei jo uodega. Jei uodega būtų protingesnė, uodega vizgintų šunį.“

užtikrinti efektyvų ir lygiavertį vaikų dalyvavimą baudžiamajame procese. Trečia, kokiais principais ir metodologinėmis gairėmis būtina vadovautis kuriant tokio baudžiamojo proceso normas ir jas taikant.

Doktrininio baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, taisyklių pagrindimo vaikuumas lėmė tai, kad autorė šiame tyrime pasirinko atskleisti gilumines šio diferencijuoto baudžiamojo proceso ištakas, kurių pažinimas leidžia brėžti metodologines gaires, pagal kurias turi veikti ne tik teisėkūros subjektai, bet ir teisės taikytojai. Pavyzdžiui, darbo autorėi bendraujant su įvairių Lietuvoje veikiančių teismų teisėjais paaiškėjo, kad daugeliu atvejų jiems nėra žinoma, kad vaiko vienos apklausos taisyklė yra paremta psichologų rekomendacijomis ir grindžiama ne vien siekiu apsaugoti vaiką nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio, bet ir saugant jo parodymų turinį nuo vadinamojo atsiminimų „taršos“ fenomeno. Iš teismų praktikos tendencijų akivaizdu, kad teisės taikytojams ne visada aišku, kokį vaidmenį atlieka vaiko atstovas pagal įstatymą ir kodėl įstatymų leidėjas yra numatęs galimybę pakeisti netinkamą atstovą tinkamu ir pan. Neatsakyti doktrininiai klausimai ir sudaro prielaidas netinkamai interpretuoti ir taikyti baudžiamojo proceso įstatymų nuostatas. Tai lemia ir praktinį tyrimo aktualumą – tik atsakius į klausimą, kas skatina ieškoti vaiko teisių apsaugos priemonių baudžiamajame procese, galima rasti efektyvių priemonių, kurias galima tinkamai pritaikyti praktiškai.

Šis tyrimas aktualus dar ir todėl, kad nors pasigendama baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, doktrininio pagrindimo, įstatymų leidybos subjektai ir teisės taikytojai aktyviai dalyvauja diskusijose dėl vaiko teisių apsaugos, negaili jai kritikos ir pateikia įstatymų leidybos iniciatyvas. Remiantis šiomis iniciatyvomis priimti teisės aktai, nesant metodologinių gairių, dėl populistinio ir holizmo stokojančio pobūdžio gali likti ne tik neįgyvendinti, bet ir iš esmės apsunkinti praktinį vaiko teisių užtikrinimą.

Atsižvelgiant į pagrindinį šio tyrimo tikslą – išanalizuoti ir įvertinti priemones, kurio- mis remiantis turi būti modeliuojamas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai, – tyrimo atspirties tašku buvo pasirinkta senoji *parens patriae* doktrina, kuri yra pamatinė šios specifinio baudžiamojo proceso formos paradigma, išlikusi aktuali iki šių dienų. Šios doktrinos įtaka baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja vaikai, reiškiasi per du pagrindinius iš jos kildinamus principus – geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos. Šie principai šiuolaikiniame baudžiamajame procese atlieka tris pagrindines funkcijas: brėžia teisėkūros gaires, modeliuoja teisės normų taikymą ir užpildo teisinių santykių, susijusių su baudžiamuoju procesu, kuriame dalyvauja vaikai, reglamentavimo spragas. Taigi tyrimas yra pagrįstas reabilitacinio pobūdžio baudžiamojo proceso, nukreipto į geriausių vaiko interesus, koncepcija. Pasirinktas tyrimo doktrininis pagrindas iš esmės apibrėžė ir tyrimo dalyką. Nors *parens patriae* doktrina pirmiausia buvo pritaikyta tiek nusikaltusių, tiek nukentėjusių vaikų baudžiamajam procesui modeliuoti, tačiau iš šios doktrinos tiesiogiai kildinami principai šiuo metu labiau taikomi ne savo noru į baudžiamąjį procesą įtrauktiems subjektams – nukentėjusiesiems ir liudytojams. Atsižvelgiant į tai, daugiausia dėmesio skiriama šiuos procesinius statusus įgijusių vaikų teisinės padėties analizei. Kalbant apie įtariamuosius (kaltinamuosius) vaikus, didesnę reikšmę turi minimalios žalos principas, kuris, atsižvelgiant į ribotą tyrimo apimtį, šiame darbe nebuvo analizuotas. Su teisine įta-

riamųjų (kaltinamųjų) vaikų padėtimi susiję klausimai aptariami tiek, kiek tai būtina atskleidžiant su vaikais – nukentėjusiais ir liudytojais – susijusius probleminius aspektus.

Atsižvelgiant į pirmiau išdėstytas temos aktualumą pagrindžiančias aplinkybes, formuluotina tokia **mokslinio tyrimo problema**: kas lemia poreikį įtvirtinti šį diferencijuotą baudžiamąjį procesą ir koku doktrininiu pagrindu jis turi būti grindžiamas? Kiek baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, teisinis reguliavimas ir praktinis taikymas yra konceptualiai tinkamiausias ir suderinamas su geriausių vaiko interesų bei reabilitacijos principais?

Darbo mokslinis naujumas ir reikšmė. Nors vaikų padėtimi baudžiamajame procese susirūpinta jau prieš kelis dešimtmečius, akademinėje jurisprudencijoje šis institutas iki šiol labai mažai tyrinėtas. Baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, temai Lietuvoje nėra skirta išsamių teisinių studijų, o geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principų samprata baudžiamąjį procesą moksle atskiria iš viso nėra tyrinėta. Atlikti šios srities tyrimai labiau nukreipti į galiojančio teisinio reguliavimo analizę. Todėl nacionalinėje akademinėje jurisprudencijoje stinga tyrimų, ne tik atskleidžiančių šio diferencijuoto baudžiamąjį procesą reikšmę ir teorinius pagrindus, bet ir pagrindžiančių jo reikalingumą. Šio disertacinio tyrimo atskaitos taškas – *parens patriae* doktrina – leido įvardyti pagrindinius principus, kuriais remiantis turi būti reglamentuojamas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai, ir sprendžiami jame kylantys praktiniai klausimai. Šių principų įvardijimas ir analizė Lietuvos baudžiamąjį procesą moksle yra visiškai nauja⁹ ir iki šiol netyrinėta.

Šis disertacinis tyrimas yra mėginimas tarpdiscipliniškai atskleisti baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, paskirtį ir teorinius pagrindus. Tyrime neapsiribojama pozityviosios teisės ir su ja susijusios teismų praktikos įvertinimu. Siekiant atskleisti šio diferencijuoto baudžiamąjį procesą principų svarbą ir taikymo ribas baudžiamajame procese, darbe remiamasi ir kitų mokslo šakų, ypač psichologijos, atliktais tyrimais. Remiantis teisės psichologijos tyrimais, darbe siekiama pagrįsti ir paaiškinti kai kurias baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, egzistuojančias taisykles, pavyzdžiui, vienos apklausos taisyklę, vaiko parodymų patikimumui užtikrinti skirtas priemones. Atlikti raidos psichologijos ir sociologijos mokslų sričių tyrimai yra reikšmingi analizuojant vaikų brandos turinį sudarančius požymius ir jų įtaką specifinei baudžiamąjį procesą formai įtvirtinti.

Mokslinis temos naujumas grindžiamas tuo, kad šiame darbe atliktas kompleksinis teisinis tyrimas, kuriame išsamiai ištirtas baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, institutas, pateikta *parens patriae* doktrinos teorinė analizė ir jos įtaka šios procesinės formos pozityviajai išraiškai. Šis mokslinis tyrimas dėl jame įvardyto metodologinio šio dife-

9 Tai, kad Lietuvoje nediskutuojama apie baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, principus, ypač apie geriausių vaiko interesų principą, yra nurodęs ir Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas 2014 metais Ženevoje vykusioje periodinėje sesijoje. Komitetas pabrėžė, kad geriausi vaiko interesai yra vienas svarbiausių Konvencijos principų, kuris turi būti įgyvendinamas be jokių išlygų. Anot Komiteto, Lietuva privalo informuoti ir išaiškinti visuomenei, teismams ir visiems asmenims, dirbantiems su vaikais, geriausių vaiko interesų principo sampratą. Šį principą reikia nuosekliai taikyti Lietuvos nacionalinėje teisėje. Geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimą svarba akcentuojama ir Komiteto ataskaitoje apie Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje. Nurodoma įtvirtinti šį principą teisės aktuose ir taip prisidėti prie efektyvesnio šio principo įgyvendinimo. Išsamiau žr. *Concluding Observations on the Combined Third and Fourth Periodic report of Lithuania, Adopted by the Committee at its Sixty-fourth Session* (16 september–4 October 2013). [interaktyvus] [žiūrėta 2015-01-14]. <http://www.refworld.org/docid/52822f5a4.html>.

rencijuoto baudžiamojo proceso pagrindo bus reikšmingas teoriniu lygmeniu, nes juo užpildytos akademinės jurisprudencijos spragos. Tyrimas reikšmingas ir įstatymų leidėjui bei taikytojams. Darbe keliamų praktinių probleminių situacijų sprendimų paieška vadovaujantis geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principais neabejotinai bus naudinga praktiniame teisės normų taikymo procese. Atlikta baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, analizė, teorinis pagrindimas, suformuluotos išvados ir pasiūlymai – taivertingas indėlis į baudžiamojo proceso teisės mokslą. Taip pat šis tyrimas gali tapti akademiinių (universitetinių) teisės studijų šaltiniu ir būti naudingas pedagoginėje veikloje.

Mokslinio tyrimo objektas – baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, doktrininiai pagrindai, ši diferencijuotą baudžiamąjį procesą modeliuojančių principų samprata ir raiška egzistuojančiame teisiniame reguliavime bei praktiniame taikyme.

Mokslinis tyrimas buvo vykdomas dviem kryptimis. Pirmiausia buvo siekiama įvertinti, kokios faktinės ir teisinės prielaidos lemia šios specifinės baudžiamojo proceso formos įtvirtinimo poreikį. Antra, buvo siekiama pateikti ir atskleisti pagrindinius, iš *parens patriae* doktrinos kildinamus principus, kuriais vadovaujantis turi būti ne tik vertinami galiojantys teisės aktai, įstatymų leidėjo iniciatyvos ir praktinis nuostatų taikymas, bet ir užpildomos teisinio reguliavimo spragos.

Mokslinio tyrimo tikslas – kompleksiskai išanalizavus faktinius ir teisinius baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo pagrindus, pasiūlyti doktriną, kuria vadovaujantis turėtų būti priimami ir taikomi teisės aktai, kuriais reglamentuojamas šis diferencijuotas baudžiamasis procesas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Aptarti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, teorines, faktines ir teises diferencijavimo prielaidas.
2. Įvertinti *parens patriae* doktrinos įtaką šiuolaikiniam baudžiamajam procesui.
3. Išanalizuoti geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principų teorinius pagrindus, sampratą, raišką baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai.
4. Įvertinti galiojančias teisės normas, kuriomis įtvirtinamos vaiko teisių bei teisėtų interesų užtikrinimo procesinės garantijos Lietuvos Respublikos ir tarptautiniuose teisės aktuose, siekiant nustatyti, ar Lietuvoje galiojantis teisinis reguliavimas leidžia pasiekti iš geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principų kildinamus baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tikslus.

MOKSLINIO TYRIMO METODOLOGIJA

Teisė, kaip ir kiti socialiniai mokslai, nagrinėja socialinę tikrovę. Tačiau tikrovė, kaip reikšmių sąsaja, yra pažini ne tokia, kokia ji yra pati savaime, o kaip išgyventa, patirta, pažinta, sukonstruota mūsų vaizduotėje, remiantis įvairiomis sąlygomis¹⁰. Kitaip tariant, teisė, kaip socialinis mokslas, priklauso nuo to, kaip mes ją suvokiame. Atsižvelgiant į tai, moksliniame tyrime remiamasi *konstruktyvizmo filosofine teorija*. Ši filosofinė teorija pasirinkta todėl, kad jos pagrindas yra žinių konstravimas. Žinios ir pasaulis yra konstruojami

10 Doc. dr. R. Prakapo paskaitų medžiaga.

ir interpretuojami naudojant tam tikras priemones. Mokslininkas čia nelieka nuošalyje – gautus duomenis jis interpretuoja remdamasis savo patirtimi ir žiniomis. Konstruktyvizmo principas – tai patirtimi pagrįsto žinojimo kūrimas, kuriame aktyviai dalyvauja pats mokslininkas. Žinojimas yra konstruojamas remiantis vidiniu asmeniniu aktyvumu, pasiekiančiu mus iš išorinio pasaulio. P. L. Berger ir T. Luckmann teigia, kad „socialinė tvarka yra žmogaus kūrinys arba, kalbant tiksliau, ji yra nenutrūkstanti žmogaus kūryba“¹¹. Vadinasi, viskas, kas susiję su žmonių socialiniu gyvenimu, yra padaryta jų pačių. Konstruktyvizmo teorija akcentuoja pažinimą, kurio viena iš pagrindinių dimensijų – kritinis mąstymas¹². Būtent pastaroji aplinkybė lėmė, kad šia teorija remiamasi moksliniame tyrime.

Taigi moksliniame tyrime remiamasi konstruktyvizmo filosofijos teorija todėl, kad jame nėra siekiama vien tik apžvelgti galiojantį baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, teisinį reguliavimą kaip *status quo*, bet siekiama pateikti tam tikrų išsamesnių žinių, kurios tyrime kūrybiškai ir kritiškai analizuojamos, sisteminamos ir vertinamos. Šių išanalizuotų žinių pagrindas ir tyrimo autorės įgyta patirtis leido pasiekti disertacijos tikslą ir pasiūlyti priimtinausią baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, doktrininį pagrindą.

Atliekant tyrimą, taikytiempiriniai kokybiniai duomenų rinkimo metodai: *mokslo darbų irteisinių dokumentų analizė bei neformalizuotas (nestruktūruotas) ekspertų interviu*. Surinkti duomenys buvo apdorojami taikant šiuos teorinius metodus: *sisteminės analizės, indukcijos, istorinį ir lyginamąjį*.

Rengiant šį darbą, atliktas *kokybinis teismų praktikos tyrimas (teisinių dokumentų analizė)*. Disertacijoje analizuojami atrinkti įvairių nacionalinių ir tarptautinių teismų sprendimai, kritiniai atvejai, geriausiai iliustruojantys moksliniame tyrime keliamų klausimų problematiką, taip pat atvejai, patvirtinantys arba paneigiantys keliamas įžvalgas bei diskusinius klausimus. Taigi, atsižvelgiant tyrimo tikslą ir analizuojamą problemą, tyrimo imtis buvo sudaroma remiantis kritinės ir patvirtinančios arba paneigiančios imties sudarymo būdais. Mokslinio tyrimo objektas ir tikslas lėmė tai, kad tyrime nėra orientuojamasi į teismų praktikos kiekybinius rodiklius (statistiką), todėl atliktas kokybinis tyrimas.

Taikant *nestruktūruotą ekspertų interviu* metodą, buvo vykdyta tikslinė respondentų apklausa. Atsižvelgiant į tyrime keliamų klausimų praktinį pobūdį, glaudų ryšį su psichologijos mokslo tiriamais objektais, vykdyta tikslinė respondentų, turinčių psichologinį išsilavinimą ir patirtį dirbant su vaikais baudžiamajame procese, apklausa (interviu). Buvo pasirinkta apklausti Lietuvos apygardų teismuose dirbančius psichologus¹³. Interviu dalyvių imtis buvo sudaroma remiantis kritinės dalyvių atrankos strategija ir *visiško prisotinimo* metodu, kai apklausus tris iš penkių galimų ekspertų buvo nuspręsta, kad surinktos informacijos pakanka apibendrinimams ir išvadoms daryti. Taikant šią imties sudarymo strategiją, apklausti trys teismuose dirbantys psichologai – Klaipėdos apygardos teismo psichologė Aušra Augaitienė, Šiaulių apygardos teismo psichologė Vaida Šarauskienė ir Panevėžio apygardos teismo psichologas Nerijus Ogintas. Ekspertų interviu buvo nestruktūruotas, ekspertams buvo

11 Berger P. L.; Luckmann, T. Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas. Vilnius: 1999, Pradai.

12 Visockienė, O.; Šiaučiukėnienė, L. Kritinio mąstymo ugdymo būdų pagrindimas konstruktyvizmo teorijos požiūriu. Socialiniai mokslai. 2000, Nr. 3(24).

13 Disertacinio tyrimo ir gynimo metu Lietuvos teismuose dirbo penki psichologai.

pateikiami nevienodi klausimai, jie buvo formuluojami atsižvelgiant į kiekvieno eksperto pateiktą informaciją, jų veiklos teritorijoje kylančias specifines problemas.

Tyrimo metu surinkti duomenys apdoroti remiantis *kokybinės turinio analizės strategija*. Atlikus teisinių dokumentų ir mokslinių darbų analizę, nestruktūruotą ekspertų interviu, jų metu gauti duomenys buvo sisteminami ir grupuojami pagal juos vienijančius ir (ar) skiriančius požymius. Remiantis tokiais susistemintais duomenimis, buvo daromos tyrimo išvados ir pateikiamos rekomendacijos. Ši mokslinio tyrimo duomenų apdorojimo strategija pasirinkta todėl, kad moksliniame tyrime atliktas kokybinis tyrimas, kurio tikslas yra atskleisti konkrečią patirtį ir sukurti išsamesnį supratimą, remiantis kontekstu¹⁴. Todėl kokybinės turinio analizės strategija palengvino empirinio tyrimo metu surinktų teisinių dokumentų nagrinėjimą, jų konteksto suvokimą per juose išylančias problemas, o juose esančių kategorijų (subkategorijų) kartojimas leido produkuoti atskiras temas ir jas įvertinti viso mokslinio tyrimo metu gautų duomenų kontekste.

Teisinių dokumentų analizės ir ekspertų interviu būdais surinkti duomenys buvo apdorojami naudojant *indukcijos* metodą. Taikant šį metodą buvo daromos apibendrinančios išvados apie baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, praktiškai pasitaikančias pagrindines problemas, taip pat buvo ieškoma atsakymo į mokslinio tyrimo klausimą dėl galiojančio teisinio reguliavimo atitikties pagrindiniams šio diferencijuoto baudžiamąjo proceso principams. Taikant indukcijos metodą, buvo formuluojamos tyrimo išvados ir pateikiami pasiūlymai dėl galimo teisinio reguliavimo tobulinimo būdų.

Sisteminės analizės metodo pasirinkimą lėmė tai, kad vienas pagrindinių mokslinio tyrimo uždavinių yra išanalizuoti baudžiamąjo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo teorines ir faktines prielaidas bei atskleisti šios specifinės baudžiamąjo proceso formos vietą bendrojo baudžiamąjo proceso formos kontekste. Sisteminės analizės metodas padėjo įvertinti *parens patriae* doktrinos raišką šiuolaikiniame baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai. Taip pat sisteminės analizės metodas taikytas siekiant susieti skirtingų mokslų žinias, kaip antai teisės ir psichologijos, teisės ir sociologijos, ir jas apibendrinus padaryti teisės mokslui reikšmingas išvadas.

Istorinio tyrimo metodo taikymas padėjo nustatyti baudžiamąjo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo ištakas ir doktrininį pagrindą, suprasti vaikų teismų atsiradimą lėmusias sąlygas, įvertinti istorinio konteksto nulemtus tokio baudžiamąjo proceso pokyčius. Šis metodas leido nuodugniau pažvelgti į tiriamą problemą, padėjo suvokti teisinio reguliavimo evoliuciją. *Lyginamasis* metodas taikytas siekiant nustatyti pagrindinius mūsų šalies teisinio reguliavimo ypatumus, lyginant su tarptautiniuose teisės aktuose ir užsienio valstybėse egzistuojančiu teisiniu reguliavimu. Lyginimo metodu buvo nagrinėjamos mokslinės nuomonės, doktrinos (akademine jurisprudencija), Lietuvos ir užsienio šalių teisės aktai, kuriais reglamentuojamas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai. Lyginimo metodas taikytas siekiant išryškinti atskirose valstybėse susiformavusius šio diferencijuoto baudžiamąjo proceso bendrus teorinius pagrindus, tiriamo instituto panašumus ir skirtumus skirtingų valstybių pozityviojoje teisėje, taip pat ieškoti gerosios praktikos ir efektyvaus teisinioreguliacinio pavyzdžių bei reglamentavimo alternatyvų. Taigi

14 Bitinas, B.; Rupšienė, L.; Žydzūnaitė, V. *Kokybinių tyrimų metodologija*. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija, 2008, p. 208.

lyginimo metodas taikytas siekiant nustatyti pagrindinius mūsų šalies teisinio reguliavimo ypatumus ir trūkumus, lyginant su tarptautiniuose teisės aktuose ir užsienio valstybėse egzistuojančiu reglamentavimu. Pažymėtina, kad šiuo aspektu daugiausia dėmesio skiriama bendrosios teisės tradicijos valstybėms, nes būtent iš šių valstybių kildinama *parens patriae* doktrina, tapusi doktrininio tokio baudžiamojo proceso pagrindu.

Kaip vieną iš duomenų rinkimo šaltinių galima paminėti ir autorės vykdytas diskusijas su įvairių grandžių teisėmų teisėjais. Nuo 2015 m. kovo iki gegužės mėnesio autorė vedė mokymus, kurių tema buvo tiesiogiai susijusi su disertacinio tyrimo tema. Tai leido su teisėjais diskutuoti apie problemas, su kuriomis jie tiesiogiai susiduria nagrinėdami baudžiamąsias bylas, kuriose vienu ar kitoku statusu dalyvauja vaikai. Diskusijų metu gauta informacija leido išvelgti tyrime aptartas problemas ir paskatino ieškoti galimų jų sprendimo būdų.

Ginamieji darbo teiginiai. *Pirma*, baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, specifiškumą lemia ne vien formalusis vaiką nuo suaugusiojo skiriantis kriterijus – amžius; didesnę reikšmę pagrindžiant baudžiamojo proceso specifiškumą turi vertinamieji kriterijai – branda ir procesinio veiksnio trūkumas, kurių pažinimas yra reikšmingas, kad būtų tinkamai ir veiksmingai taikomos teisės normos ir įgyvendinama vaiko teisių apsauga.

Antra, šiuo metu galiojanti atskirus baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, institutus reglamentuojanti pozityvioji teisė iš esmės būtų pakankama pasiekti šio diferencijuoto baudžiamojo proceso tikslus, jeigu jų taikymas turėtų metodologinį (doktrininį) pagrindą.

Trečia, *parens patriae* doktrina, besireiškianti per geriausių vaiko interesų principą ir reabilitacijos principą, suderinus ją su teisingo baudžiamojo proceso paradigma, taikytina šiuolaikiniame baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai.

TYRIMŲ APŽVALGA

Disertaciniu lygmeniu Lietuvoje baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, institutas iki šiol nagrinėtas nebuvo. Šio diferencijuoto baudžiamojo proceso aspektai Lietuvoje buvo nagrinėti nedaug ir fragmentiškai – R. Ažubalytės¹⁵, A. Godos¹⁶, A. Jatkevičiaus¹⁷, E. Kavoliūnaitės-Ragauskienės¹⁸ darbuose, taip pat mokomuosiuose ir metodiniuose šal-

---

15 Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J. Specifinės baudžiamojo proceso formos. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011. P.217–285; Ažubalytė, R. Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese. *Is*: Kurapka, V. *et al.* Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011:159-203; Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. *Supra* note 4; Ažubalytė, R. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos. *Is*: Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.

16 Goda, G. Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-30]. www.nplc.lt/nj/.

17 *Ibid.*; Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese. *Teisė*. 2001, Nr. 41.

18 Kavoliūnaitė-Ragauskienė, E. Vaiko teisių apsauga baudžiamajame procese: atstovavimas, gynyba ir apklausų atlikimas. Vilnius: Teisės institutas, 2016.

tiniuose: tarptautinių aktų apžvalgoje¹⁹, teisinėse rekomendacijose pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais²⁰. Aktualiausi tyrimo objektui yra R. Ažubalytės moksliniai darbai. Ši autorė pirmoji Lietuvoje aptarė prielaidas, leidžiančias diferencijuoti baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai. Be to, mokslininkė straipsniuose analizuoja bendrus reikalavimus, keliamus baudžiamajam procesui, kuriame nepilnamečiai dalyvauja ne tik kaip įtariamieji (kaltinamieji), bet ir kaip nukentėjusieji bei liudytojai. Apie būtiną tinkamą nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų) atstovavimą baudžiamojo proceso metu moksliniame tyrime užsimena ir J. Kanapeckaitė (Zajančkauskienė)²¹, nurodydama, jog amžius, socialinė branda, patirties ir žinių stygius, gerai nesusiformavusi vertybinė orientacija nulemia tai, kad nepilnametis ne visada geba suvokti sudėtingas gyvenimo situacijas ir įgyja ypatingą statusą baudžiamajame procese. Probleminius aspektus, susijusius su leistinumu apklausti kaip liudytoją nepilnamečio nukentėjusiojo atstovą pagal įstatymą, moksliniame straipsnyje nagrinėjo R. Jurka²². R. Žibaitės-Neliubšienės straipsnyje minimi sunkumai, su kuriais susiduria teismai, vertindami vaikų parodymų patikimumą²³. Įtakos Lietuvos mokslui ir iš dalies teisėkūrai nagrinėjama tema padarė nuo 1998 metų Lietuvoje vykdoma Nepilnamečių justicijos programa, kurios pagrindinis tikslas – analizuoti nepilnamečių justicijos teorines metodologines prielaidas ir dabartinę nepilnamečių justicijos situaciją Lietuvoje, apžvelgti pagrindines valstybės politikos nepilnamečių justicijos srityje kryptis, analizuoti baudžiamuosius ir baudžiamojo proceso įstatymus²⁴. Vykdam šią programą, buvo atliktas mokslo taikomasis tyrimas „Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės“²⁵.

Šiame moksliniame tyrime daugiausia remiamasi užsienio valstybių, kur baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tema nagrinėjama jau seniai, autorių atliktais tyrimais. Didžioji dauguma parengtų tyrimų, kuriais remiamasi ir šiame disertaciniame tyrime, yra susiję su pirmaisiais nepilnamečių teismais, Vaiko teisių konvencijos nuostatų aiškinimu bei taikymu, geriausių vaiko interesų principu, ypač daug dėmesio skiriama vaikų apklausoms. Kalbant apie šio diferencijuoto baudžiamojo proceso ištakas, evoliuciją, aktualūs tokių už-

-
- 19 Tarptautinių teisės aktų, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumus, apžvalga. Darbo vadovas Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus vedėjas Gintautas Sakalauskas. Parengė Teisės instituto Teisinės sistemos skyriaus specialistas Mindaugas Girdauskas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-05-01]. <http://www.nplc.lt/lit/lit14.doc>.
  - 20 Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda, R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006.
  - 21 Kanapeckaitė, J. Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamieji (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos sutrikimais. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
  - 22 Jurka, R. Atstovo kaip liudytojo apklausa. Teisės žinios. 2006 m, Nr. 2–3 (15–16).
  - 23 Žibaitė-Neliubšienė, R. Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai. Jurisprudencija, 2016, 23(2):310-332.
  - 24 Jatkevičius, A. Apie nepilnamečių kriminalinės justicijos reformos programą. Teisės problemos. 1999, Nr. 4.
  - 25 Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas. Teisės institutas. Vilnius, 2002. [žiūrėta 2012-05-01]. <http://nplc.lt/nj/>.

sienio autorių, kaip antai J. F. Sanford²⁶, A. Hae-June²⁷, B. G. Curtis²⁸, R. Chao²⁹, J. Doek³⁰, S. Friedland³¹, L. A. Cintron³², S. Vosskuhler³³, S. Malempati³⁴, J. I. Mayo³⁵, darbai. Geriausių vaiko interesų principą išsamiai savo darbuose analizavo T. Chan³⁶, M. Woolf³⁷, J. Zermatten³⁸, R. Mnookin³⁹, C. Funderburk⁴⁰, A. Degol, S. Dinku⁴¹. Vertindama reabilitacijos principo galimas raiškos formas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, autorė rėmėsi K. M. Laubenstein⁴², J. L. Trasen,⁴³ U. Orth⁴⁴, D. Libai⁴⁵, K. Henning⁴⁶, T. Chan⁴⁷, M. S. King⁴⁸,

- 26 Sanford, J. F. Juvenile Justice Reform: An Historical Perspective. *Stanford Law Review*. 1970:1189-1290.
- 27 Hae-June, Ahn. Tribal Governments Should be Entitled to Special Solicitude: The Overarching Sentiment of the *Parens Patriae* Doctrine. *Ecology Law Quarterly*. Vol. 37, 2010: 625-652.
- 28 Curtis, B. G. The Checkered Career of *Parens Patriae*: The State as Parent or Tyrant? *DePaul Law Review*. Vol. 25, 1976:895-915.
- 29 Chao, R. *Parens Patriae* and the Juvenile Death Penalty. *Children's Legal Rights Journal*. Vol. 21, No. 1. 2001:21-31.
- 30 Doek, J. The Juvenile Court: An Endangered Species? Will the Juvenile Justice System Survive? *European Journal on Criminal Policy and Research*. Vol. 2-2, 2002: 42-56.
- 31 Friedland, S. The Rhetoric of Juvenile Rights. *Stanford Law & Policy Review*. Vol. 6:2, 1995: 137-149
- 32 Cintron, L. A. Rehabilitating the Juvenile Court System: Limiting Juvenile Transfers to Adult Criminal Court. *Northwestern University Law Review*. 1996, Vol. 90, No. 3:1254-1282.
- 33 Vosskuhler, S. *Parens Patriae* and Constitutional Concepts in The Juvenile Justice System. *Criminal Justice Journal*. Vol. 1, 1977:251-268.
- 34 Malempati, S. Beyond Paternalism: The Role of Counsel for Children in Abuse and Neglect Proceedings. *University of New Hampshire Law Review*. Vol.11, No.1, 2013:97-128.
- 35 Mayo, J. I. Dependent, Neglected and Delinquent Children: The State as *Parens Patriae*. *Journal of Juvenile Law*. Vol. 5, 1981:90-98.
- 36 Chan, T. Serving The Best Interest of California's Dual-Jurisdiction Minors: The Need for a (Re) Unification of the Juvenile Court System. *Review of Law and Social Justice*. Vol. 21, 2012:211-242.
- 37 Mitchel, W. Coming of Age? – The Principle of „The Best Interests of the Child“. *European Human Rights Law Review*. 2003, 2:205-221.
- 38 Zermatten, J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *International Journal of Children's Rights*. 18 (2010): 483-499.
- 39 Mnookin, R. *In the Interest of the Child: Advocacy, Law Reform and Public Policy*. New York: W.H. Freeman & Co, 1985
- 40 Funderburk, C. Best Interest of the Child Should Not Be an Ambiguous Term. *Children's Legal Rights Journal*. Volume 33, Fall 2013:229-265.
- 41 Degol, A.; Dinku, S. Notes on the Principle „Best Interest of the Child“: Meaning, History and its Place Under Ethiopian Law. *Mizan Law Review*. Vol. 5, No. 2, 2011:319-337.
- 42 Laubenstein, K. M. Media Access to Juvenile Justice: Should Freedom of the Press be Limited to Promote Rehabilitation of Youthful Offenders? *Temple Law Review*. Vol. 68, 1995:1897-1939.
- 43 Trasen, J. L. Privacy v. Public Access To Juvenile Court Proceedings: Do Closed Hearings Protect the Child or the System? *Boston College Third World Law Journal*. Vol. 15, 1995:359-382
- 44 Orth, U. Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings. *Social Justice Research*. Vol. 15, No. 4, 2002: 313-325.
- 45 Libai, D. The Protection of the Child Victim of a Sexual Offense in the Criminal Justice System. *Wayne State Law Review*. 1969, 16(6):635-660.
- 46 Henning, K. What's Wrong with the Victims' Rights in Juvenile Court?: Retributive Versus Rehabilitative Systems of Justice. *California Law Review*. Vol. 97, 2009: 1107-1170.
- 47 Chan, T., *supra* note 36.
- 48 Michael, S. K. Restorative Justice, Therapeutic Jurisprudence and the Rise of Emotionally Intelligent Justice. *Melbourne University Law Review*, 32 (2008): 1096-1126.

D. B. Wexler⁴⁹, J. Armstrong⁵⁰ atliktais tyrimais. Nemažai įtakos šiam tyrimui turėjo autorių, kurie vienokiu ar kitokiu aspektu analizavo vaikų apklausas, darbai: S. A. Watkins⁵¹, E. Walton⁵², L. Claman⁵³, S. P. Brubacher⁵⁴, D. Runyan, M. Everson, G. Edelson⁵⁵, K. Saywitz, L. Snyder⁵⁶, J. A. Quas, B. D. McAuliff⁵⁷, A. Yates⁵⁸, B. Nurcombe⁵⁹, J. Almerigogna⁶⁰, S. Moston⁶¹, G. Kohnken⁶², M. Page ir G. Precey⁶³. Aiškinant Vaiko teisių konvencijos nuostatas, buvo remiamasi žinomų šios Konvencijos tyrinėtojų U. Kilkelly⁶⁴, J. Doek⁶⁵, B. Abramson⁶⁶ moks-

-
- 49 Wexler, D. B., Winick, B.J. *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996.
- 50 Armstrong, J. *Rethinking the Restorative – Retributive Dichotomy: is Reconciliation Possible?* *Contemporary Law Review* 17, 3 (2012): 362-374.
- 51 Watkins, S. A. *The Double Victim: The Sexually Abused Child and the Judicial System*. *Child and Adolescent Social Work*. 1990, Vol. 7, No.1:29-42.
- 52 Walton, E. *The Confrontation Clause and the Child Victim of Sexual Abuse*. *Child and Adolescent Social Work*. Vol. 11, Number 3, 1994.
- 53 Claman, L. *et al.* *The Adolescent as a Witness in a Case of Incest: Assessment and Outcome*. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*.25(4):457-461.
- 54 Brubacher, S. P.; La Rooy, D. *Witness Recall Across Repeated Interviews in a Case of Repeated Abuse*. *Child Abuse & Neglect*. 38 (2014):202-211.
- 55 Runyan, D. *et al.* *Impact of Legal Intervention on Sexually Abused Children*. *Journal of Pediatrics*1136(1988):647-652.
- 56 Saywitz, K.; Snyder, L. *Improving Children's Testimony with Preparation*. *Is: Child Victims, Child Witnesses: Understanding and Improving Testimony* (eds. G.S. Goodman, B.L. Bottoms). New York: Guilford Press, 1993.
- 57 Quas, J. A.; McAuliff, B. D. *Accommodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Implications for Death Penalty Cases*. *Is: Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence*(eds. Schopp, R. F., Wiener, L. R., Bornstein, B. H. *et al.*).New York: Springer, 2009.
- 58 Pavyzdžiui, Yates, A. *Should Young Children Testify in Cases of Sexual Abuse?* *American Journal of Psychiatry*. 1987, 144(4):4760-480.
- 59 Nurcombe, B. *The Child as Witness: Competency and Credibility*. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*. 1986, 25(4):473-480.
- 60 Almerigogna, J. *et al.* *A State of High Anxiety: How Non-Supportive Interviewers can Increase the Suggestibility of Child Witnesses*. *Applied Cognitive Psychology*. 21, 2007: 963-974.
- 61 Moston, S.; Engelberg, T. *The effects of Social Support on Children's Eyewitness Testimony*. *Applied Cognitive Psychology*. 6, 1992:61-75.
- 62 Kohnken, G. A. *German Perspective on Children's Testimony*. *Is: Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* (eds. Westcott, H.L., Graham, M.D., Bull, H.C.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002: 234-243.
- 63 Page, M.; Precey, G. *Child Protection Concerns When Questioning Children*. *Is: A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* (eds. Westcott, H. L., Graham, M. D., Bull, H. C.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002.
- 64 Kilkelly, U. *The Best of Both Worlds for Children's Rights? Interpreting the European Convention on Human Rights in the Light of the UN Convention on the Rights of the Child*. *Human Rights Quarterly*. 2001, 23: 308-326
- 65 Doek, J. *The UN Convention on the Rights of the Child*. In *Reforming Juvenile Justice* (eds. Junger-Tas, J., Dunkel, F.). London: Springer, 2009.
- 66 Abramson, B. *Juvenile justice: the „Unwanted child“: Why the Potential of the Convention on the Rights of the Child is not being realized, and what we can do about it*. *Is: Juvenile Law Violations, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems* (eds. Jensen, E.; Jepsen, J.) Oregon, 2006.

liniais darbais. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatų reikšmę, jų įgyvendinimo mechanizmus ir paskirtį moksliniame tyrime atskleidžia ir A. G. Mower⁶⁷.

Vaikų padėtis baudžiamajame procese yra įvairių teisės ir kitų socialinių mokslų (baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso, kriminologijos, kriminalistikos, teisės psichologijos, raidos psichologijos, sociologijos ir kt.) tyrimo dalykas. Skirtingi mokslai vaiko teisinę padėtį tiria turėdami skirtingus tikslus, nevienoda ir tų tyrimų reikšmė. Šių paminėtų socialinių mokslų srityse atlikti tyrimai taip pat buvo reikšmingi šiam disertaciniam tyrimui.

Peržvelgus Lietuvos mokslininkų darbus, pastebėta, kad, palyginti su kitomis teisės mokslo šakomis, bene daugiausia dėmesio nepilnamečių justicijai iki šiol skyrė baudžiamosios teisės mokslininkai. Šios srities tyrimus atliko R. Drakšas ir A. Drakšienė⁶⁸, kurių tyrimo objektai yra nepilnamečiams taikomų bausmių ir baudžiamojo poveikio priemonių sistema, rūšys ir ypatumai. Taip pat A. Jatkevičius⁶⁹, G. Sakalauskas⁷⁰, L. Pakštaitis⁷¹. Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus ir amžiaus, iki kurio nusikaltusiems asmenims gali būti taikomi BK XI skyriuje numatyti baudžiamosios atsakomybės ypatumai, klausimai analizuojami G. Sakalausko⁷², L. Ūselės⁷³ moksliniuose tyrimuose.

---

67 Mower, A. G. *The Convention of the Rights of the Child: International Law Support for Children*. Connecticut: Greenwood Press, 1997.

68 Drakšas, R. *Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai*. Vilnius, 2005.; Drakšas, R.; Drakšienė, A. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius, 2008.; Drakšienė, A. *Nepilnamečio baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte*. Teisė. 1998, Nr. 32; Drakšienė, A. *Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje*. Teisė. 2000, Nr. 54; Drakšas, R. *Numatytų nepilnamečių baudžiamųjų teisiųjų sankcijų paskirtis*. Teisė. 2006, Nr. 61; Drakšienė, A. *Laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams*. Teisė. 2006, Nr. 61.; Drakšienė, A. *Kai kurie nepilnamečių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės aspektai*. *Iš: Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys*. Vilnius, 2011.

69 Jatkevičius, A. *Alternatyvios laisvės atėmimui poveikio priemonės, taikomos nepilnamečiams už smurtinius nusikaltimus*. Teisė. 2000, Nr. 35.

70 Sakalauskas, G.; Jatkevičius, A. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvoje: reglamentavimo problemos ir galimi jų sprendimai*. Teisės problemos. 2000, Nr. 3–4.

71 Pakštaitis, L. *Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo bei tobulinimo problemos*. *Iš: Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007.

72 Sakalauskas, G. *Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai*. Teisės problemos. 2009, Nr. 2 (64).; Sakalauskas, G. *Minimalios baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos dilema*. *Iš: Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys*. Vilnius, 2011.

73 Ūselė, L. *Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18–20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą*. Teisė. 2011, Nr. 78:182-195.

Sociologų G. Kvieskienės⁷⁴, A. Skolnick⁷⁵, P. Coveney⁷⁶, E. Sunley⁷⁷, B. Mayall⁷⁸ atlikti moksliniai tyrimai buvo reikšmingi analizuojant faktinius baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo pagrindus. Itin artimi nagrinėjamai temai N. Grigutytės, I. Česnienės, J. Valiukevičiūtės, A. Diržytės moksliniai straipsniai. Antai, N. Grigutytė ir J. Valiukevičiūtė straipsnyje⁷⁹ aptarė antrinio traumatizavimo apklausų metu mažinimo galimybes ir būdus seksualinę prievartą patyrusiems nepilnamečiams. Kitame straipsnyje N. Grigutytė⁸⁰ nurodė, kad nukentėję vaikai, kaip ir vaikai liudytojai, baudžiamojo proceso metu turi būti apklausiami pagal specifines taisykles. Vaikų parodymų patikimumo ir juos lemiančių veiksnių klausimus moksliniame straipsnyje nagrinėjo ir I. Česnienė⁸¹. Ši autorė kartu su A. Diržyte straipsnyje⁸² atskleidė psichologo dalyvavimo baudžiamajame procese apklausiant nepilnamečių nukentėjusį ar liudytoją paskirtį bei pagrindines funkcijas. Paminėtini ir svarbiausi šiam tyrimui raidos psichologų – D. Vyčinienės⁸³, M. Pileckaitės-Markovienės, D. Nasvytienės, D. Bumblytės⁸⁴, V. Navicko, A. Vaičiulienės⁸⁵, E. Cauffman, L. Steinberg⁸⁶ – atlikti tyrimai. V. Justickio, G. Valickio⁸⁷ atlikti tyrimai buvo reikšmingi vertinant reabilitacijos principo raiškos prielaidas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai.

---

74 Kvieskienė, G. Socializacija ir vaiko gerovė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003.

75 Skolnick, A. The Limits of Childhood: Conceptions of Child Development and Social Context. *Law and Contemporary Problems*. Vol. 39, No. 3, 1975: 40-77.

76 Coveney, P. *The Image of Childhood*. Penguin Books: 1967.

77 Sunley, E. *Nineteenth-Century American Literature on Childrearing*. *Is: Childhood in Contemporary Cultures* (eds. Mead, M.; Wolfenstein, M.). USA: University of Chicago Press, 1955.

78 Mayall, B. *Towards a Sociology for Childhood. Thinking from Children's Lives*. Maidenhead: Open University Press, 2002.

79 Grigutytė, N.; Valiukevičiūtė, J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu. *Jurisprudencija*. 2006, Nr. 80.

80 Grigutytė, N. Vaiko apklausa. *Is: Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys (ats. red. Česnaitytė, I.) Vilnius, 2007.

81 Česnienė, I. Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai. *Jurisprudencija*. 2003, Nr. 41 (33).

82 Česnienė, I. Diržytė, A. Nepilnamečių liudytojų parodymų baudžiamosiose bylose psichologinis vertinimas. *Jurisprudencija*. 2005, Nr. 67 (59).

83 Vyčinienė, D. Paauglystės amžiaus charakterio akcentuacijos, tipiškos paauglystės amžiaus elgesio reakcijos. *Is: Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002: 38-52.

84 Pileckaitė-Markovienė, M.; Nasvytienė, D.; Bumblytė, D. *Vystymosi psichologija. Vaikystė*. Vilnius: Enciklopedija, 2004.

85 Navickas, V.; Vaičiulienė, A. *Žmogaus raidos psichologija*. Vilnius: „Versus aureus“, 2010.

86 Cauffman, E.; Steinberg, L. (Im)maturity of Judgment in Adolescence: Why Adolescents May Be Less Culpable Than Adults. *Behavioral Sciences and the Law*, 2000, Vol. 18.

87 Justickis, V.; Valickas, G. Terapinė jurisprudencija ir šiuolaikinės teisės humanizacijos problema. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3(3):997-1013.

1. VAIKŲ SKIRTUMAI NUO SUAUGUSIŲJŲ – DIFERENCIJUOTO BAUDŽIAMOJO PROCESO PAGRINDAS

„Išimtinė teisė yra tai, ką įstatymo leidėjas nustato tam tikrais (ypatingais) visuomenės naudos sumetimais, tačiau prieštaraudamas bendrųjų normų turiniui“⁸⁸.

Teisė pasižymi ciklišku ir nuolatiniu reagavimu į pasikeitusį visuomenės, valstybės ar tarptautinės arenos požiūrį į tam tikrus vertybinę reikšmę turinčius dalykus, ilgainiui suvoktą poreikį daugiau dėmesio skirti vienai ar kitai specifiskumu pasižyminčiai asmenų grupei, jų interesų bei poreikių pripažinimui, tenkinimui ir apsaugai. Tai, kad vaikai turi būti globjami, yra bendra visų valstybių teisei. Prigimtinę teisę atitinka tai, kad tas, kuris nėra pilnametis, būtų kito globjamas⁸⁹, – tokią poziciją žymus romėnų teisininkas Gajus išsakė dar II amžiuje. Ir šiandien ši pamatinė nuostata, kuria remiamasi pagrindžiant baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, specifiskumą, išlieka aktuali. Kiekvienoje demokratinėje valstybėje pripažįstama, kad vaikai įvairiose socialinio gyvenimo srityse turi būti traktuojami skirtingai nei suaugusieji, o tai atitinkamai lemia ir poreikį įtvirtinti netapačias elgesio su jais taisykles. Tokį vertinimą lemia suvokimas, kad vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų.

Kita vertus, nūdienos supratimas apie poreikį skirtingai traktuoti vaikus yra labiau stiprinamas susitelkiant į būdų, kaip tai geriau padaryti, paieškas, iš esmės nekeliant pagrindinio klausimo – kodėl kilo ir iki šių dienų išliko toks poreikis ir kokie pagrindiniai vaikų ir suaugusiųjų skirtumai jį lėmė. Pastarojo aspekto analizė visiškai nepagrįstai nukelta į užribį. Tačiau tik atsakius į klausimą dėl priežasčių, galima deramai atsakyti į klausimą dėl priemonių. Juolab kad, kaip rodo praktika ir autorės atliktas mokslinis tyrimas, net ir geri norai su vaiku elgtis atsižvelgiant į jo ypatingus poreikius ne visada lemia tokius rezultatus, kokių galima ir būtina tikėtis. Tokį ne visada tikslus pasiekiantį elgesį neretai lemia subjektų, turinčių pareigą rūpintis vaiko gerove, netinkamas priemonių paskirties supratimas. Todėl neatsakius į pagrindinį klausimą, kas lemia poreikį vaikų atžvilgiu įtvirtinti specifinį baudžiamąjį procesą, į kurį, deja, vaikai patenka ne taip jau retai, vargu ar įmanomas tinkamas ir tikslus atsakymas į klausimą – kaip tas procesas turėtų atrodyti, kad vaiko interesai būtų patenkinti ir gerovė užtikrinta.

Filosofija, kad *vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų*, yra šiuolaikinio baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, maksima, kurią plėtoja JAV Aukščiausiasis Teismas. Štai sprendime, priimtame byloje *Miller prieš Alabama*, Teismas nurodė, kad skirtumai, egzistuojantys tarp vaikų ir suaugusiųjų, priskiriami konstituciniams proceso diferencijavimo pagrindams⁹⁰. Byloje *Roper prieš Simmons*⁹¹ Teismas panaikino galimybę taikyti įkalinimo iki gyvos gal-

88 Imperatoriaus Justiniano digestai arba pandektos (sudarytojai Vėlyvis, S.; Misevičiūtė, R. A.). Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010. P. 89.

89 Gajaus institucijos (sudarytojai Vėlyvis, S.; Jonaitis, M.). Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014. P. 101.

90 JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Miller v. Alabama*, 132 S. Ct. 2455, 2468-69 (2012).

91 JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Roper v. Simmons*, 543U. S. 551 (2005).

vos bausmę nepilnamečiams. Byloje *Miranda prieš Arizona*⁹² tas pats Teismas išaiškino, kad, sprendžiant vaikų suėmimo klausimą, būtina atsižvelgti į jų amžių. Priimdamas šiuos sprendimus, Teismas rėmėsi psichologų ir psichiatrų atliktais tyrimais apie vaikų psichologinės brandos ypatumus ir jos nulemtus mąstymo skirtumus, palyginti su suaugusiais.

Kita vertus, šiandienis suvokimas ir pripažinimas, kad vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų, tėra senas vlynas naujame butelyje. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo šaknys siekia XIX amžiaus pabaigą, kai JAV prasidėjo vaikų gelbėjimo (angl. *Child Savers*) judėjimas, kurio pagrindinė idėja buvo ta, kad vaikai yra mažiau kalti dėl savo nusikalstamų veiksmų nei suaugusieji, todėl jų reabilitacijos procesas gali būti gerokai sėkmingesnis nei suaugusiųjų⁹³. Iki tol vyravo paternalistinis požiūris, pagal kurį vaikas tėra teisinio santykio objektas, neturintis savo teisių ar interesų. Paternalizmo teorija kildinama iš tėvų absoliučios valdžios savo vaikams. Ši teorija buvo aktyviai palaikoma XIX amžiaus pirmoje pusėje, kai valstybė jokiais, net ir sunkiais vaikų išnaudojimo ar nederamo elgesio su jais, atvejais neturėjo teisės kištis į šeimos reikalus. Padėtis ėmė keistis 1820 metais, kai buvo atkreiptas dėmesys į sunkias sąlygas, su kuriomis susiduria vaikai, patekę į teisines situacijas⁹⁴. Didžiausią nerimą reformatoriams kėlė sparčiai augantis vaikų nusikalstamumas, kuriam didelę įtaką turėjo valstybinių vaikų namų, kuriuose buvo apgyvendinti globos stokojantys vaikai, sąlygos. Daugiausia dėmesio buvo skiriama tiems vaikams, kuriuos, reformatorių nuomone, dar buvo įmanoma išauklėti⁹⁵.

Lygiagrečiai imta plėtoti reabilitacijos, kaip pagrindinio baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tikslo idėja, galėjusi būti įgyvendinta tik atskyrus suaugusiųjų teismą (jis turėjo išlaikyti retribucijos idėjas⁹⁶, taigi daryti vien tik neigiamą poveikį vaikams) nuo nepilnamečių teismo⁹⁷. Dar daugiau, buvo laikomasi pozicijos, kad teismas turėtų ne bausti, o aiškintis priežastis, lėmusias nederamą vaiko ar su vaiku elgesį. Reformatoriai laikėsi idėjos, kad vaikas iš prigimties yra geras, todėl su juo turi būti elgiamasi kaip su geru – užtikrinant valstybės globą ir rodomą rūpestį⁹⁸. Dėl reabilitacijos principo renesansą išgyveno *parens patriae* doktrina, kuri tapo pirmųjų nepilnamečių teismų ir visos nepilnamečių justicijos doktrininiu pagrindu. Ši doktrina pateisino valstybės kišimąsi į šeimą siekiant apsaugoti tėvų globos stokojantį ir nederamą elgesį patiriantį vaiką⁹⁹.

Žvelgiant retrospektyviai, *parens patriae* doktrinos turinys, vertinimas, praktinis pritaikomumas kito ne kartą. Lotyniškas terminas *parens patriae* reiškia „valstybė kaip surogatinis (pakaitinis) tėvas“ ir, kaip teigiama kai kuriuose moksliniuose šaltiniuose, yra kilęs iš

92 JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Miranda v. Arizona*, 384 U. S. 436 (1966).

93 Sterling, R., „Children are Different“: Implicit Bias, Rehabilitation, and The „New“ Juvenile Jurisprudence“. *Loyola of Los Angeles Review*, Vol. 46, 2013: 1019-1074. P. 1023.

94 Sanford, J. F., *supra* note 26.

95 Laubenstein, K. M., *supra* note 42.

96 Retribucinė bausmės paskirtis grindžiama „atpildo teorija“, kurią palaikė ir plėtojo, pavyzdžiui, I. Kantas, G. Hėgelis. Pagal šią teoriją, kriminalinė bausmė turi būti kerštas už kaltininko padarytus neteisėtus veiksmus.

97 Mirell, E. D.; Fainer, D. C. *Delinquency Hearings and the First Amendment: Reassessing Juvenile Court Confidentiality Upon the Demise of „Conditional Access“*. *Davis Law Review*. Vol. 13, 1979:123-173.

98 Trasen, J. L., *supra* note 43.

99 Watkins, S. A., *supra* note 51.

anglosaksų termino – karališkoji privilegija (angl. *royal prerogative*)¹⁰⁰. Karališkoji privilegija reiškė tai, kad valstybės vadovas turi teisę ir pareigą pasirūpinti apsaugos reikalaujančiais asmenimis – vaikais, psichiniais ligoniais ir lunatikais¹⁰¹. *Parens patriae* doktrinos esmė buvo išreiškiama *Quid pro que* (liet. aš tau, tu man) teorijos¹⁰² idėja, kad jei valstybė pasirūpins vaiku, tai pastarasis ateityje pasirūpins pačia valstybe, todėl ji turi ne tik teisę, bet ir pareigą prisiimti atsakomybę už tėvų dėmesio stokojančius vaikus. Išsamumo dėlei pažymėtina, kad minėtas doktrinos kilmės aiškinimas nėra vienintelis. Kitur teigiama, kad šios doktrinos šaknų derėtų ieškoti ne anglosaksų teisės istorijoje, o kontinentinėms valstybėms artimesnėje romėnų privatinėje teisėje taikytoje *patriae potestas* doktrinoje, kurios esmė ta, kad šeimos tėvas turi teisę ir pareigą visiškai kontroliuoti vaiko gyvenimą¹⁰³. Būtent iš šios doktrinos evoliucionavo analizuojama *parens patriae* doktrina, kuri, kaip teigiama moksliniuose šaltiniuose, buvo sukurta siekiant išimtinai pragmatinių tikslų – norint užtikrinti, kad tėvai, o jų nesant ar jiems elgiantis netinkamai – valstybė turėtų galimybę savo nuožiūra disponuoti vaikui priklausančiu turtu¹⁰⁴. Dar kitur teigiama, kad *parens patriae* doktrina kilusi iš socialinės gerovės filosofijos mokyklos¹⁰⁵, todėl vadinama pusiau teisine (angl. *quasi-legal*) doktrina¹⁰⁶. Šios *parens patriae* doktrinos kilmės aiškinimo šalininkai teigia, jog būtent dėl savo prigimties *parens patriae* doktrina, būdama labiau filosofine nei teisine, yra sunkiai pritaikoma praktikoje kuriant vaikų teises turinčias užtikrinti teisės normas. Kaip matysime vėliau, tokia nuomonė iš dalies pasitvirtino ta prasme, kad išimtinai *parens patriae* doktrinos pagrindu sukurta nepilnamečių justicija gyvavo vos penkiasdešimt metų ir buvo nuolat kritikuojama dėl pernelyg supaprastintų ir bendrojo baudžiamojo proceso modelio neatitinkančių procedūrų taikymo.

Apibendrinus mokslinę literatūrą šiuo klausimu, galima teigti, jog pagrindinė *parens patriae* doktrinos idėja yra ta, kad asmenys iki 18 metų neturi visiško procesinio veiksnio, todėl jie patys negali tinkamai pasirūpinti savo teisių, teisėtų interesų ir pareigų įgyvendinimu įvairiose gyvenimo srityse, tarp jų ir teisminiuose procesuose. Todėl čia jiems į pagalbą privalo ateiti valstybė, kuri, veikdama per įvairias institucijas, turi pasirūpinti vaiku kaip surogatinis, geras tėvas (angl. *to stand in the shoes of the parent*). Pažymėtina, kad *parens patriae* doktrina įpareigojo vienodai rūpintis tiek nusikaltusiais, tiek nukentėjusiais nuo įvairaus pobūdžio smurto bei nepriežiūros vaikais¹⁰⁷. Anot kai kurių autorių, rūpestis nukentėjusiais buvo akcentuojamas labiau, nes buvo laikomasi požiūrio, kad jie į baudžiamąjį procesą buvo įtraukti ne savo noru, o dėl valstybės negebėjimo užkardyti nusikaltimų, tad valstybė privalo pašalinti visus neigiamus nusikaltimų padarinius¹⁰⁸.

100 Hae-June, Ahn., *supra* note 27, p. 632.

101 Curtis, B. G. *supra* note 28, p. 896.

102 *Ibid.*

103 Perreta, A. Ch.; Inker, M. L. A Child's Right to Counsel in Custody Cases. *Family Law Quarterly*. Vol. 11, 1990:108-120. P. 109.

104 *Ibid.* P. 112.

105 Chao, R., *supra* note 29, p. 23.

106 Perreta, A.; Inker, M. L. *op. cit.*, p. 109.

107 Mirell, E. D.; Fainer, D. C., *supra* note 97.

108 Chan, T., *supra* note 36, p. 212.

XIX amžiaus pabaigoje, 1899 metais, *parens patriae* doktrinos idėjos buvo pritaikytos praktikoje – jos tapo teoriniu pagrindu įsteigiant pirmąjį nepilnamečių teismą JAV, Ilinojaus valstijoje. Nepilnamečių teismo įsteigimas, o kartu ir išpopuliarėjusios *parens patriae* doktrinos idėjos lėmė ir Europos valstybių įstatymų leidėjų iniciatyvą sukurti specifinę nepilnamečių baudžiamąją justiciją. Pirmosios tai padariusios valstybės, kurios vadovavosi minima doktrina, buvo Jungtinė Karalystė (1908 m.), Prancūzija (1912 m.), Belgija (1912 m.), Vengrija (1913 m.), Ispanija (1918 m.) ir Vokietija (1923 m.), įsteigusios pirmuosius nepilnamečių teismus¹⁰⁹. Tuo laikunepilnamečių nusikalstamumas buvo suvokiamas labiau kaip visuomenės liga, o ne kaip konkretaus individo noras veikti teisės normoms priešingu būdu¹¹⁰, todėl pagrindinė pirmųjų nepilnamečių teismų idėja buvo ta, kad nepilnamečių teismo teisėjas veikia kaip „gydytojas terapeutas“, kuris dirba su konkrečiu į baudžiamąją justiciją patekusių vaiku ir visų pirma siekia ne konkrečių baudžiamosios justicijos tikslų, bet suteikti jam pagalbą, nustatyti jo delinkventinio elgesio priežastis („diagnozuoti ligą“) ir jas pašalinti („paskirti gydymą“)¹¹¹. Kad teisėjas galėtų tinkamai vykdyti savo pareigas, procedūriniai reikalavimai tokia baudžiamajame procese buvo sumažinti iki minimumo. Neformaliu procesu buvo siekiama išvengti stigmatizavimo ir užtikrinti reabilitacijos principo įgyvendinimą¹¹².

Nepilnamečių baudžiamajai justicijai buvo būdingi šie požymiai: neformalus teisminis nagrinėjimas, sudarantis prielaidas tiesiogiai bendrauti teisėjui ir vaikui bei jo tėvams (nebuvo naudojami teismų bei teisėjų simboliai – mantija, perukas, plaktukas ir pan., teisminiai nagrinėjimai vykdavo teisėjų kabinete ar kitoje neformalioje vietoje ir pan.); nebuvo užtikrinamas gynėjo dalyvavimas, pripažįstant, kad teisėjas atstovauja tiek valstybei, tiek pačiam vaikui¹¹³; bylą nagrinėjančiam teisėjui buvo suteikiama gerokai didesnė laisvė nukrypti nuo teisės aktų ar teismų praktikos reikalavimų, jei jis, remdamasis asmenine patirtimi, nusprendavo, kad tai būtina siekiant užtikrinti vaiko interesus¹¹⁴, kurie visų pirma yra jo gelbėjimas, bet ne nubaudimas¹¹⁵. Teismo nuosprendžiu vaikai, užuot pripažinti kaltais, būdavo pripažįstami „reikalaujančiais pagalbos“ ir įvardijami kaip pažeidėjai, o ne nusikaltėliai ar visuomenės priešai, todėl ir procesinės garantijos teisme jiems nebuvo suteikiamos¹¹⁶. Taip pat procesuose, kuriuose vaikams buvo suteiktas liudytojų ar nukentėjusiųjų statusas, nebuvo laikomasi rungimosi principo reikalavimų, prioritetiniu buvo pripažįstamas geriausių vaiko interesų principas¹¹⁷. Buvo manoma, kad vaikas neturi teisės į sąžiningo baudžiamojo proceso principo įgyvendinimą, tačiau jam priklauso valstybės, kaip surogatinio tėvo, apsauga ir parama¹¹⁸. Toks įsitikinimas buvo grindžiamas tuo, kad

109 Doek, J., *supra* note 30, p. 43; Thomas, Ch. W.; Bilchik, S. Prosecuting Juveniles in Criminal Courts: A Legal and Empirical Analysis. *Journal of Criminal Law & Criminology*. Vol. 76, No. 2, 1985: 439-479.

110 Thomas, Ch. W.; Bilchik, S. *Ibid.*, p. 450.

111 Friedland, S., *supra* note 31.

112 Cintron, L. A., *supra* note 32.

113 Cadena, C. Due Process and the Juvenile Offender. *St. Mary's Law Journal*. Vol. 1:23, 1969:23-35. P. 23.

114 Doek, J., *supra* note 30, p. 43-44.

115 Cadena, C., *op. cit.*, p. 24.

116 Mirell, E. D., Fainer, D.C., *supra* note 97.

117 Cintron, L. A. *supra* note 32.

118 *Ibid.*

vaikas, priešingai nei suaugęs asmuo, turi teisę ne į laisvę ir procesines garantijas, bet į valstybės globą¹¹⁹. JAV Aukščiausiasis Teismas net iki 1967 metų formavo praktiką, pagal kurią sąžiningo proceso garantijų užtikrinimo nelaikė būtinu, jeigu tokių garantijų atsisakymas leidžia pasiekti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tikslus¹²⁰.

Toks paternalistinis nepilnamečių teismo ir jo centre esančio teisėjo, valstybės paskirto ir įpareigoto elgtis iš nepilnamečio tėvas, modelis buvo tiesioginė *parens patriae* doktrinos išraiška, geriausiai atitinkanti pirmines šios doktrinos idėjas. Absoliuti ir neginčijama valstybės teisė disponuoti vaiko gyvenimui svarbiais klausimais buvo nuolat kritikuojama ir galiausiai, XX amžiaus antroje pusėje, vis labiau įsitvirtinant sąžiningo baudžiamojo proceso paradigmai, tapo svariu argumentu nepilnamečių teismų reformai inicijuoti. Tuo laikotarpiu iškilo konstitucionalistų (angl. *constitutionalists*) judėjimas, skelbęs sąžiningo baudžiamojo proceso principo viršenybę prieš bet kokią neformalumą baudžiamajame procese, kuriuo it vėliava mojavą paternalizmo atstovai. Konstitucionalizmo atstovai neformalų, labiau civilinio nei baudžiamojo proceso bruožų turintį nepilnamečių baudžiamųjų bylų nagrinėjimo modelį įvardijo veikiau kaip fikcija nei kaip realų teigiamą poveikį darančia sistema, neatitinkanti kintančių gyvenimo realijų¹²¹. Kaip pagrindinis trūkumas buvo įvardijamas nepilnamečių baudžiamojo proceso neformalumas, sąžiningo baudžiamojo proceso principų nesilaikymas ir neefektyvumas¹²². 1960 metais JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *In re Gault* pasakė garsiąją, daugelyje mokslinių darbų cituojamą frazę, kad nepilnamečių teismų idėja sudaro sąlygas vaikui patirti abiejų pasaulių (turima omenyje teisinių sistemų) netobulumus – reabilitacijos užtikrinimas tėra fikcija, kuri lemia teisės į sąžiningą procesą ribojimus. Teismas nurodė ir tai, kad baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, turi būti taikomi tam tikri sąžiningo baudžiamojo proceso standartai ir garantuojamos šios teisės: teisė būti informuotam, kuo yra kaltinamas, teisė turėti gynėją, teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams ir teisė neduoti parodymų prieš save¹²³. Byloje *In Re Winship* (1965 m.) Teismas dar labiau išplėtė nepilnamečių teises, nurodydamas, kad kaltė nepilnamečių teisme turi būti įrodinėjama laikantis tokių pačių standartų kaip ir suaugusiųjų teisme¹²⁴.

Tuo pačiu metu, XX amžiaus viduryje, Europos valstybėse taip pat kilo diskusijų dėl nepilnamečių teismų reformos koncepcijos, o šias diskusijas paskatino Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos priėmimas. Konvencijos 6-ajame straipsnyje įtvirtintas nebaigtinis teisės į teisingą baudžiamąjį procesą elementų, kurie turi būti garantuojami kiekvienam nusikalstamos veikos padarymu įtariamam, kaltinamam asmeniui, sąrašas. Šios Konvencijos, kaip ir vėliau priimtoms Vaiko teisių konvencijos, nuostatų aiškinimas ir taikymas sudarė prielaidas pereiti nuo paternalistinio nepilnamečių baudžiamosios justicijos modelio prie legalistinio, kuriame derinamos tiek *parens patriae* doktrinos idėjos, tiek pripažįstamas poreikis garantuoti kiekvienam į baudžiamojo proceso sritį patekusiam nepilnamečiui teisę

119 JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *In re Gault*, 387 U.S. 1 (1967).

120 Laubenstein, K. M., *supra* note 42.

121 Friedland, S., *supra* note 31, p. 140.

122 Doek, J. *supra* note 30, p. 46–47.

123 Cintron, L. A. *supra* note 32.

124 *Ibid.*

į teisingą baudžiamąjį procesą¹²⁵. Kita vertus, idėja dėl baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, specifškumo poreikio nebuvo neigiama ir net didžiausi skeptikai pripažino, kad geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principai yra tai, ką būtina išsaugoti¹²⁶.

Taigi ilgainiui imta suvokti, kad dėl teisiamo ar nukentėjusio asmens nepilnametystės turi būti sustiprinta jo teisių apsauga. Siekiant šio tikslo, būtina atsisakyti grynai paternalistinio, *parens patriae* doktrina grįsto modelio ir suderinti jį su sąžiningo baudžiamojo proceso doktrina. Taip išlaikoma tinkama pusiausvyra tarp grynai retribucinio ir reabilitacinio baudžiamojo proceso arba tarp konstitucionalizmo ir paternalizmo doktrinų¹²⁷, suteikiant visapusę apsaugą vaikui. Atsižvelgiant į tai, *parens patriae* doktrina šiame moksliniame tyrime pasirinkta kaip teorinis pagrindas, leidžiantis identifikuoti vaikų poreikius baudžiamajame procese ir ieškoti būdų derinant juos su klasikinio baudžiamojo proceso vertybėmis.

Kitas klausimas, kurį būtina aptarti prieš pradėdant analizuoti minėtų doktrinų koegzistavimo, kuriant ir taikant specifinį baudžiamąjį procesą, problemas, yra požymiai, pagrindžiantys vaikų skirtumą nuo suaugusiųjų doktriną. Tik atsakius į klausimą, kokie požymiai išskiria vaikus kaip specifinę grupę, galima objektyviai vertinti šios grupės specifinius poreikius ir jų užtikrinimo priemones.

1.1. Vaikas: samprata, jam būdingi požymiai kaip diferencijuoto baudžiamojo proceso pagrindas

Vaiko padėties visuomenėje, kaip ir vaiko teisinio statuso, supratimą ir formavimą lemia požymių, skiriančių vaikus nuo suaugusiųjų, visuma. Todėl vaiko teisinės, socialinės, politinės padėties klausimai yra įvairių mokslų (teisės, psichologijos, sociologijos, filosofijos, pedagogikos ir kt.) tyrimo dalykas. Skirtingi mokslai sau būdingu požiūriu kampu tyrinėja bei vertina vaiko padėtį visuomenėje, kylančias problemas, ieško jų sprendimų būdų. Kadangi vaikystė, vaikas yra labiau filosofinė, sociologinė kategorija, o ne kažkoks natūralus fenomenas¹²⁸, vaiko sampratos analizę tikslinga pradėti nuo trumpo ekskurso į kitų mokslo sričių darbus, kurių objektas – vaikas ir vaikystė.

Vaikystė, kaip žmogaus gyvenimo tarpsnis, psichologus, sociologus, filosofus domino jau nuo senų laikų, nes vaikas plačiaja prasme buvo laikomas kultūros simboliu¹²⁹. Tam tikra istorinė epocha, tradicijos, religija formavo savitą požiūrį į vaiką, jo ugdymą ir socializaciją, pateikė skirtingą vaiko sampratą. Vaiko traktavimas kito nuo požiūrio, kad vaikas yra miniatiūrinis suaugusysis, iki jam priešingo, kad vaikas yra pakankamai psichinių ir fizinių jėgų neturintis žmogus¹³⁰. Vienais laikotarpiais vaikas buvo suprantamas kaip nekaltas, be nuodėmės, rūpescio reikalaujantis individas, kitais gi – kaip *a priori* gimęs blogas ir tik tinkamas auklėjimas jį gali paversti geru žmogumi ateityje. Pavyzdžiui, kalvinistų teorija, dar kitaip

125 Doek, J., *op. cit.*, p. 51.

126 Cintron, L. A., *op. cit.*

127 Vosskuhler, S. *supra* note 33, p. 251.

128 Sagatys, G. Vaiko teisė į šeimos ryšius. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. P. 20.

129 Skolnick, A., *supra* note 75, p. 44.

130 Kvieskienė, G., *supra* note 74, p. 64.

vadinama vaiko nuodėmingumo doktrina, įkvėpusi ir protestantus, skelbė, kad kiekvienas ką tik gimęs vaikas yra pasmerktas nuodėmei ir nuo to jį išgelbėti gali tik griežtas tėvų auklėjimas¹³¹. Nors vėliau šia teorija buvo prisidengiama siekiant pateisinti brutalų ir griežtą vaikų auklėjimą¹³², šiandien esama ir tokių nuomonių, kad taip buvo išaukštintas vaiko statusas visuomenėje ir siekta sustiprinti emocinį vaikų ir tėvų ryšį¹³³. Tokį požiūrį XVIII amžiuje iš esmės pakeitė Žano Žako Ruso filosofija, pagal kurią vaikystė yra natūralus ir būtinas žmogaus gyvenimo tarpsnis, kurio metu vaikas privalo būti vaiku tikrąja šio žodžio prasme; ir čia suaugusiųjų įsikišimo reikia nedaug, auklėjimas neturi būti griežtas ar radikalus¹³⁴. Šiam filosofui antrino ir kiti to laikotarpio mąstytojai, tokie kaip Dž. Lokas bei D. Humas, tvirtinę, kad vaikas yra lyg švari lenta (lot. *tabula rasa*), kurioje bus įrašyta patirtis ir išsilavinimas¹³⁵. Taigi požiūris į vaiką, kaip iš prigimties blogą ir reikalaujantį griežto auklėjimo bei požiūrio individą, iš esmės pakito. Atsižvelgiant į šio mokslinio tyrimo objektą bei tikslus, išsamesnės analizės, kokios neabejotinai vertos šios dvi iš esmės priešingos doktrinos, neatliksime, tačiau verta pažymėti, kad Ž. Ž. Ruso teorija, kurios šaknys siekia ir S. Freudo teoriją, yra aktualios kalbant apie vaikų padėtį baudžiamajame procese. Šį aktualumą lemia tai, kad, kaip skelbia ši teorija, vaikystė ir ją išgyvenantis individas pasižymi ypatingu pažeidžiamumu socialinei viktimizacijai¹³⁶, todėl vaikai turi būti itin saugomi ir globojami.

Vaikystė psichologų tyrinėjimų objektu tapo maždaug XIX amžiaus antroje pusėje, o šiuos tyrimus paskatino Ch. Darwino keltos teorijos. Apskritai vaikystė apibūdinama kaip atskiras žmogaus gyvenimo laikotarpis, prasidedantis nuo gimimo ir besitęsiantis iki vėlyvos paauglystės. Psichologų požiūriu, vaikystė, kaip atskiras žmogaus gyvenimo tarpsnis, pasižymi specifinėmis, tik šiam tarpsniui būdingomis savybėmis, lemiančiomis tai, kad asmenys, išgyvenantys šį laikotarpį, turi savitas psichologines savybes ir specialius poreikius, kuriems patenkinti turi būti kuriamos specialios teisės normos, steigiamos specializuotos institucijos ir pan.¹³⁷ Vaikas yra tarsi ne iki galo susiformavęs žmogus (angl. *incomplete being*)¹³⁸, todėl kol jis sulauks pilnametystės, įstatymų leidėjas yra įtvirtinęs jam įvairių apribojimų – balsuoti, pirkti alkoholinius gėrimus bei tabako gaminius, dirbti visą darbo dieną, vairuoti automobilį, kurti šeimą, lankytis naktiniuose klubuose ir pan.

Kalbant apie vaikams būdingas savybes, lemiančias specifinį teisinį reguliavimą, aktualūs raidos psichologijos srityje dirbančių mokslininkų atlikti tyrimai. Šių mokslinių tyrimų svarbą analizuojamos temos kontekste lemia keletas aplinkybių: pirma, raidos psichologai vaikystę skirsto į tam tikrus laikotarpius, pasižyminčius savita specifika. Tiek įstatymų leidėjas, tiek taikytojas, nustatydami teisiškai reikšmingus vaikystės laikotarpius, turi atsižvelgti į raidos psichologų išvadas apie kiekvieną amžiaus tarpsnį pasiekusių vaikų tipines psichologines savybes. Antra, psichologų rekomendacijos dėl elgesio su tam tikro amžiaus vaikais turi didelę įtaką tobulinant teisinį reguliavimą bei praktinį įstatymo nuostatų taiky-

131 Sunley, E. *supra* note 77, p. 150, 159.

132 Skolnick, A., *supra* note 75, p. 46.

133 *Ibid.*

134 *Ibid.*, p. 45.

135 *Ibid.*

136 Coveney, P. *supra* note 76, p. 302.

137 Skolnick, A., *op. cit.*

138 *Ibid.*, p. 40.

mą. Tačiau įstatymų leidėjas ir taikytojas šioje vietoje turėtų išlikti budrūs turėdami omenyje tai, kad psichologų atliktų tyrimų rezultatai nėra universalūs. Turėtų būti paliekama galimybė individualizuoti teisinę situaciją pagal į ją patekusio vaiko individualias savybes. Trečia, tiek įstatymų leidėjo, tiek raidos psichologų veiklos gaires lemia konkretaus laikotarpio socialinės politikos vaiko teisių apsaugos klausimais atmosfera¹³⁹.

Raidos psichologai, kaip ir teisininkai, visais amžiais siekė suskirstyti vaikystę į atskirus laikotarpius, nes tik taip galima tiksliau nustatyti kiekvieno vaiko poreikius ir juos užtikrinti. Štai raidos psichologijos pradininku laikomas G. Stanley Hallas pirmasis suskirstė vaiko vystymosi laikotarpį į atskirus laikotarpius: kūdikystę – nuo gimimo iki ketverių metų; vaikystę – nuo ketverių metų iki aštuonerių metų; jaunystę (angl. *youth*) – nuo aštuonerių iki dvylikos metų¹⁴⁰. Vėliau buvusiuose tyrimuose pateikiamas kitoks vaikystės etapų skirstymas. Pavyzdžiui, vaikystė skirstoma į šiuos laikotarpius: kūdikystę (nuo gimimo iki dvejų metų), pirmąją ankstyvąją vaikystę (nuo dvejų iki ketverių metų), ikimokyklinę vaikystės laikotarpį (ketverių–šešerių metų), vidutinį mokyklinį amžių (nuo šešerių iki vienuolikos metų).

Šiandien yra aktualiausias raidos psichologų pateikiamas vaikystės etapų skirstymas, kuriuo vaikystė pratęsiama iki dvidešimt penkerių metų: prenatalinis laikotarpis (nuo gyvybės užuomazgos iki gimimo); kūdikystė (nuo gimimo iki maždaug vienerių gyvenimo metų); ankstyvoji vaikystė (nuo vienerių, vienerių su puse iki šešerių–septynerių metų); vėlyvoji vaikystė (nuo šešerių–septynerių metų iki maždaug dvylikos metų; nustatant vaikystės pabaigos ribą, akcentuojama fizinės ir lytinės brandos pradžia); paauglystė (nuo fizinės ir lytinės brandos pradžios iki suaugystės pradžios, kuri, anot psichologų, prasideda sulaukus dvidešimt penkerių metų)¹⁴¹. Taigi šiuolaikiniai psichologai išskiria naują žmogaus raidos laikotarpį, trunkantį nuo vidurinės mokyklos baigimo iki maždaug dvidešimt penkerių metų¹⁴². Ši stadija jau nėra paauglystės tąsa dėl jai būdingos laisvės, tačiau kartu nėra ir tikra suaugystė, nes stinga svarbiausio suaugystės bruožo – santuokos bei tėvystės (motinystės)¹⁴³. JAV raidos psichologas J. J. Arnettas siūlo šią raidos stadiją pavadinti anglišku terminu *emerging adulthood*, o lietuvių tyrinėtojai – suaugystės įžanga¹⁴⁴.

Kalbant apie jaunesnio amžiaus vaikams būdingas savybes, pažymėtina, jog iki XIX amžiaus buvo manoma, kad kūdikiai ir labai maži vaikai negeba mąstyti, jausti ar kentėti. Be to, buvo tvirtinama, kad kūdikystės ir labai ankstyvos vaikystės patirtys jokios įtakos vaiko vystymuisi neturi, o viską lemia paveldimumas ir likimas¹⁴⁵. Tokį požiūrį į vaiką pakeitė S. Freudo atlikti tyrimai, kuriais įrodyta, jog net ir labai mažo vaiko smegenys yra itin sudėtingos, toks vaikas geba mąstyti ir patirti visas suaugusiam žmogui būdingas emocijas¹⁴⁶. Anot raidos psichologų, dvejų–ketverių metų vaikui būdingas pažintinių procesų ribotu-

139 Skolnick, A. *supra* note 132, p. 39, 41.

140 *Ibid.*, p. 58.

141 Navickas, V.; Vaičiulienė, A., *supra* note 85, p. 112–113.

142 Šiai stadijai būdinga labai išstėtas mokymosi laikotarpis; atidėta santuokos ir tėvystės (motinystės) pradžia; labai ilgai trunkantis nuolatinio darbo paieškos laikotarpis.

143 Navickas, V.; Vaičiulienė, A. *supra* note 85, p. 119.

144 *Ibid.*, p. 120.

145 Skolnick, A., *supra* note 132, p. 41–42.

146 Freud, S. *Three Essays on Sexuality. I&S: 7 Complete Psychological Works of Sigmund Freud.* (eds. Strachey, J.). 1973. P. 125.

mas – siaura aktyvaus dėmesio apimtis, lengvai išblaškomas dėmesys, silpna loginė ir mechaninė atmintis; taip pat priežasties ir padarinio ryšių nesuvokimas, regimybės ir realybės painiojimas. Trejų–ketverių metų vaikai geba konceptualiai atskirti realybę nuo regimybės, bet turi būti pamokyti pritaikyti šias žinias patraukloje praktikoje. O ketverių–septynerių metų vaiko mąstymui jau būdinga įrodymų, priežastinių ryšių svarba, analogijų ir vaizdinių schemų įtaka, yra ir dedukcinio mąstymo apraiškų. Pradinio mokyklinio amžiaus (nuo šešerių iki vienuolikos metų) vaikams būdingas nuolat tobulėjantis loginis mąstymas, suvokimas, lavėja vaizduotė, dėmesys ir atmintis. Tokio amžiaus vaikas gana gerai įsimeina savo gyvenimo įvykius, ypač emociškai reikšmingus, geba įsiminti faktus¹⁴⁷. Psichologų atlikti tyrimai patvirtina, kad ikimokyklinio amžiaus vaikai turi tam tikrų kognityvinių gebėjimų, kurių neturi suaugusieji, pavyzdžiui, vaikai itin gerai įsimeina smulkias detales ir įvairių objektų formas. Šis gebėjimas ilgainiui prarandamas¹⁴⁸.

Daug dėmesio raidos psichologų darbuose sulaukia paauglystės etapas. Teigiama, kad, palyginti su suaugusiais, paaugliai yra gerokai impulsyvesni ir nervingesni, be to, jiems labai rūpi, kokį įspūdį apie juos susidaro kiti žmonės. Paaugliai jautresni žalingam aplinkos poveikiui, nes jų smegenys plastiškesnės¹⁴⁹. Būtent paauglystės tarpsniu formuojasi charakteris, socialiniai ryšiai, išryškėja asmenybės polinkiai ir interesai¹⁵⁰. Psichoneurologas A. Ličko, atlikęs mokslinį tyrimą, nustatė, kad nusikalsti linkusiems paaugliams dažniausiai būdingos šios charakterio savybės: jie dažnai nesugeba įvertinti pavojų ir aplinkybių, jaučia stiprų poreikį patirti naujus įspūdžius, turi lengvabūdišką požiūrį į įvairias grėsmes; nusikalsti linkę paaugliai yra agresyvūs, irzlūs, užsispyrę, jiems būdingi dažni nuotaikų svyravimai, egocentiškumas, pernelyg didelis poreikis atkreipti į save dėmesį, empatijos, valios ir savarankiškumo stoka¹⁵¹.

Taigi nors psichologų pateikiama vaikystės samprata, vaikystės trukmės vertinimas ilgainiui kito, tačiau kriterijai, kuriais remiantis vaikystė skirstoma į etapus ir nustatoma jos pabaiga, išliko. Šie kriterijai – amžius ir vaiko brandos lygį apibūdinančių požymių visuma – žinomi bei taikomi ir teisėje.

1.1.1. Vaiko amžius – formalusis diferencijuoto baudžiamojo proceso pagrindas

Lietuvai prisijungus prie Vaiko teisių konvencijos, imperatyvu tapo šio teisės akto 1 straipsnyje pateikiama vaiko sąvokos apibrėžtis, pagal kurią vaiku laikomas asmuo (žmogus), neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau. Pagal šią apibrėžtį vaiko terminas tinka apibūdinant asmenį nuo naujagimystės iki pilnametystės, kuri Lietuvos teisėje siejama su 18 metų amžiumi. Bendrą vaiko sampratą am-

147 Pileckaitė-Markovienė, M.; Nasvytienė, D., Bumblytė, D., *supra* note 84, p. 107–108.

148 Skolnick, A. *op. cit.*, p. 56.

149 Navickas, V., Vaičiulienė, A., *op. cit.*, p.37.

150 Vyčinienė, D., *supra* note 83, p. 38.

151 Vyčinienė, D., *supra* note 83, p. 42–46.

žiaus požiūriu apibrėžia Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas¹⁵², kurio 2 straipsnyje vaiko sąvoka apibrėžiama taip: „Vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip.“

Kaip ir kiekvienas trunkamojo pobūdžio reiškinys, taip ir vaikystė pirmiausia turėtų būti apibrėžiama nustatant jos pradžią ir pabaigą arba, kaip teigia G. Babachinaitė, žemutinę ir aukštutinę ribas¹⁵³. Pažymėtina, kad teoriniu lygmeniu, ką laikyti gyvybės, o kartu ir vaikystės (o gal kūdikystės) pradžia, visuotinio sutarimo nėra¹⁵⁴. Tačiau atsakymą į šį klausimą galima rasti nustatant, nuo kurio momento teisės aktais saugoma žmogaus gyvybė ir baudžiama už jos atėmimą ar kitokį sunaikinimą.

Kaip pabrėžiama 1959 metų Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracijos¹⁵⁵ ir Vaiko teisių konvencijos preambulėse, vaikui, atsižvelgiant į jo fizinį ir psichinį nebrandumą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, taip pat atitinkamos teisinės apsaugos tiek iki gimimo, tiek po jo. Taigi galima teigti, kad minėtuose tarptautiniuose dokumentuose apibrėžiama ne tik aukštutinė vaiko amžiaus sampratos riba (18 metų), bet ir iš dalies žemutinė riba – iki gimimo. Šiuo atveju vaiko teisinė apsauga turi būti vykdoma per jo būsimos motinos apsaugą.

Pozityviojoje teisėje žemutinė vaiko amžiaus riba, nuo kurios atsiranda vaiko, kaip fizinio asmens, teisnumas, siejama su jo gimimu¹⁵⁶. Tokią išvadą leidžia daryti CK nuostatos. Antai, šio įstatymo 2.2 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad „fizinio asmens civilinis teisnumas atsiranda asmens gimimo momentu ir išnyksta, jam mirus“. Asmens gimimo momentas aiškinamas taip – „fizinio asmens gimimo momentu pripažįstamas pirmas savarankiškas naujagimio įkvėpimas“ (CK 2.3 straipsnio 1 dalis). Panašiai vaiko gimimo momentas reglamentuojamas ir Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymo¹⁵⁷ 2 straipsnio 1 dalyje, kurioje teigiama, kad „vaiko gimimas – gyvo vaisiaus išstūmimas ar ištraukimas iš moters organizmo“, todėl „vaiko gimimo momento konstatavimo kriterijai yra viso gyvybingo vaisiaus pasirodymas iš moters organizmo“ (Įstatymo 4 straipsnio 1 dalis). Nei baudžiamajame, nei baudžiamojo proceso įstatymuose nereglamentuojama vaiko amžiaus žemutinė riba, todėl, turint omenyje baudžiamųjų procesinių teisinių santykių specifiką, leisti į tolesnę diskusiją dėl gyvybės atsiradimo momento nėra prasminga.

Baudžiamojoje justicijoje vaiku taip pat laikomas asmuo, nesulaukęs 18 metų. Taigi žemutinė vaikystės riba yra naujagimystė nuo gimimo, aukštutinė riba – 18 metų. Amžiaus tarpniai baudžiamojoje teisėje skirstomi į mažametystę ir nepilnametystę. Pagal BK ir susiformavusią teismų praktiką mažamečiais paprastai laikomi asmenys nuo gimimo iki keturiolikos metų; o nepilnamečiais – nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų. BPK kontekste

---

152 Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 1-1234. Šis įstatymas buvo parengtas ir priimtas siekiant užtikrinti bendras teises prielaidas bei pagrindus įgyvendinti Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Vaiko teisių konvencijos nuostatas vaiko teisių apsaugos srityje, atsižvelgiant į nacionalinės teisės tradicijas, kuriama sistema ir kitus ypatumus.

153 Babachinaitė, G. Vaiko teisės: jų samprata ir įgyvendinimo problemos. *Iš: Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos. Konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1996. P. 18–19.

154 Sagatys, G., *supra* note 129, p. 22.

155 Žr. Žmogaus teisės: Jungtinių tautų dokumentai. Vilnius, 2002. P. 109.

156 Sagatys, G., *supra* note 129, p. 22.

157 Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 43-1602.

šie amžiaus tarpais nėra tokie reikšmingi, mat šiame įstatyme iš esmės vartojama viena sąvoka – nepilnametys¹⁵⁸.

Kalbant apie aukštutinę vaikystės (nepilnametystės) ribą, paminėtini keli daugiau diskusijų keliantys aspektai. Pirma, ar tai, kad visi asmenys iki 18 metų baudžiamojoje justicijoje laikomi vaikais, yra nenuginčijama prezumpcija. Antra, ar baudžiamojoje justicijoje yra paisoma raidos psichologų įžvalgų dėl vaikystės pratęsimo jaunuoliams, formaliai sulaukusiems pilnametystės (18 metų).

Pirmojo klausimo iškėlimą skatina Vaiko teisių konvencijos 1 straipsnyje pateikta vaiko sąvokos apibrėžtis, kurioje suformuluota išlyga – jei pagal įstatymą pilnametystė pripažinta anksčiau, ir 18 metų nesulaukęs asmuo gali būti nebelaikomas vaiku. Baudžiamąją justiciją reglamentuojančiuose teisės aktuose nenumatyta galimybė jaunesnį nei aštuoniolikos metų asmenį pripažinti pilnamečiu. Taigi galima teigti, kad čia galioja jaunesnio nei aštuoniolikos metų asmens nepilnametystės prezumpcija. Tačiau civilinėje justicijoje numatyta

---

158 Tačiau kur kas didesnę reikšmę jie įgyja baudžiamosios materialinės teisės kontekste, kur nukentėjusio asmens mažametystė lemia kvalifikuotą nusikalstamos veikos sudėtį ir griežtesnę baudžiamąją atsakomybę. Be to, mažametystės sąvoka tam tikra prasme svarbi ir kalbant apie įtariamuosius (kaltinamuosius), mat minimalus amžius, nuo kurio gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė Lietuvoje, siejamas su nepilnametyste – keturiolikos metų amžiumi. Tiesa, pastaruoju metu įtvirtinus naujų nusikalstamų veikų, susijusių su seksualinio pobūdžio prievarta priešvaikus, materialinėje teisėje išskirtinę reikšmę įgijo dar vienas amžiaus tarpnis – šešiolika metų. BK 151¹ straipsnio 1 dalies redakcijoje (2006 m. birželio 22 d.) nustatyta baudžiamoji atsakomybė tam, kas lytiškai santykiavo ar kitaip tenkino lytinę aistrą su nepilnamečiu asmeniu pasiūlęs, pažadėjęs suteikti ar suteikęs jam už tai pinigų ar kitokios formos atlygį, jeigu nebuvo išžaginimo, seksualinio prievartavimo ar privertimo lytiškai santykiuoti požymių. Taigi kvalifikuojant veiką pagal šį BK straipsnį būtina nustatyti, kad nukentėjusio nepilnamečio savanoriškas sutikimas lytiškai santykiuoti buvo pasiektas už pinigų ar kitokių atlygių arba už pažadą suteikti nukentėjusįjį dominantų atlygį (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-250/2013). Pagal BK 151¹ straipsnio 1 dalį kvalifikuojamas toks lytinis santykiavimas ar kitoks lytinės aistros tenkinimas su jaunesniu nei šešiolikos metų asmeniu, jeigu jis padarytas nesant išžaginimo, seksualinio prievartavimo ar privertimo lytiškai santykiuoti požymių. Jaunesnis nei šešiolikos metų asmuo, sutikdamas su kitu asmeniu lytiškai santykiuoti ar kitokiu būdu tenkinti lytinę aistrą, pagal savo fizinį ir psichinį išsivystymą bei socialinę brandą turi suvokti daromų su juo veiksmų esmę arba tie veiksmai turi įvykti mažamečio asmens iniciatyva. Taigi šiuo atveju šešiolikos metų asmens laikomas vaiku, pasiekusiu tokią socialinę, psichinę bei fizinę brandą, kad pats gali duoti sutikimą dėl lytinių santykių su pilnamečiu asmeniu. Atsižvelgiant į tai, kad mažametystės terminas baudžiamojoje justicijoje nėra apibrėžtas įstatymuose, jo nustatymas priskiriamas teismo kompetencijai. Teismui tenka pareiga kiekvieno atveju, kai kyla klausimas dėl nukentėjusio asmens priskyrimo amžiaus grupei, įvertinti objektyvius bylos duomenis ir nuspręsti, ar asmuo, atsižvelgiant į jo brandą apibūdinančias aplinkybes, laikytinas mažamečiu. Teismų praktikoje dėl asmens mažametystės nustatymo pasisakoma taip: „Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės akte Nr. 103 MS-197 konstatuota, kad, remdamasi turimomis žiniomis, byloje nagrinėjamų įvykių metu L. galėjo suprasti su ja atliekamų veiksmų pobūdį, tačiau negalėjo visapusiškai suprasti tų veiksmų reikšmės, todėl nesugebėjo laiku numatyti tikrų įtariamųjų ketinimų. Atsižvelgiant į jai būdingus ypatumus ir jos būseną įvykių metu (baimė, nuostata, kad vyrams nesugebės pasipriešinti), ji mėgino priešintis, bet negalėjo aktyviau, adekvačiai pasipriešinti. Nukentėjusiajai nustatytas lengvas protinis atsilikimas nuo gimimo. Išanalizavęs ištirtus įrodymus (liudytojų parodymus, nukentėjusiosios fizinis duomenis, D. K. (nuteistojo – *aut. pastaba*) amžių ir gyvenimišką patirtį bei aplinkybę, kad L. jis matė ne pirmą kartą), teismas padarė pagrįstą išvadą, kad D. K. turėjo ir galėjo suvokti, jog nukentėjusioji yra ne tik mažametė, bet ir tai, kad jos amžius neatitinka protinio išsivystymo lygio ir tokia jos bejėgiška būkle pasinaudojo“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-560/2012).

galimybė suaugusiu pripažinti jaunesnį nei 18 metų asmenį, jam sudarius santuoką ar taikant emancipacijos institutą.

Terminas *emancipacija* (lot. *emancipatio*) reiškia paleidimą iš tėvų globos arba, kitaip tariant, nepilnamečio pripažinimą veiksniu, t. y. emancipuotas asmuo savo nuožiūra naudojami visomis civilinėmis teisėmis ir pareigomis. Yra du emancipacijos būdai – nepilnamečiui sudarius santuoką ir emancipacijos pripažinimas teismo sprendimu. Asmenį emancipuotu pripažįsta teismas, išnagrinėjęs bylą pagal nepilnamečio tėvų, globos (rūpybos) institucijų, jo rūpintojo ar paties nepilnamečio pareiškimą; visais atvejais būtinas ir nepilnamečio sutikimas, kad jis sutinka būti emancipuotas¹⁵⁹.

CK 2.9 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad „nepilnametis, sulaukęs šešiolikos metų, jo tėvų, globos (rūpybos) institucijų, jo rūpintojo ar jo paties pareiškimu gali būti teismo tvarka pripažintas visiškai veiksniu (emancipuotu), jeigu yra pakankamas pagrindas leisti jam savarankiškai įgyvendinti visas civilines teises ar vykdyti pareigas“. Pacituotos teisės normos turinys leidžia teigti, kad taikant emancipacijos institutą didžiausią reikšmę turi pragmatiniai tikslai. Emancipuotas asmuo savo nuožiūra naudojami visomis civilinėmis teisėmis ir pareigomis. Civilinės teisės ir pareigos atsiranda iš CK ir kitų įstatymų numatytų sutarčių ir kitokių sandorių, taip pat nors įstatymų ir nenumatytų, bet jiems neprieštarujančių sandorių; iš teismo sprendimų; iš administracinių aktų, turinčių civilinius teisinius padarinius; kaip intelektinės veiklos rezultatai; dėl įvykių ar veiksmų (veikimo ar neveikimo), su kuriais įstatymai sieja civilinius teisinius padarinius; dėl žalos padarymo, taip pat dėl nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo. Taigi emancipuoti nepilnamečiai turi teisę sudaryti visus civiliniams teisiniams santykiams priskiriamus sandorius¹⁶⁰, tačiau neįgyja tų teisių ir pareigų, kurių atsiradimą viešoji ar privatinė teisė sieja su tam tikro amžiaus suėjimu, pavyzdžiui, emancipuotas nepilnametis neįgyja rinkimų teisės (Konstitucijos 34 straipsnio 1 dalis), teisės vairuoti transporto priemonių (Saugaus eismo automobilių keliais įstatymo 22 straipsnis) ir pan. Šios aplinkybės leistų teigti, kad civiliniame procese visiškai veiksniais pripažinti aštuoniolikos metų nesulaukę asmenys negalėtų būti laikomi visiškai veiksniais baudžiamajame procese. Tokį manymą dar labiau sustiprina teismų praktika, iš kurios matyti, kad, sprendžiant klausimą dėl asmens emancipacijos, yra vertinamos aplinkybės, susijusios būtent su galimybėmis ir gebėjimais tapti civilinių teisinių santykių dalyviais, pavyzdžiui: „Nagrinėjamoje byloje nustatyta, jog yra visos emancipavimo sąlygos, įstatymo leidėjo numatytos CK 2.9 str. 1 d.: pareiškėjas yra sulaukęs 16 metų, o byloje pateikti įrodymai leidžia daryti išvadą, kad V. M. yra visiškai savarankiškas ir gali tinkamai vykdyti bei įgyvendinti visas civilines teises ir pareigas. Nuo 2012 m. birželio mėnesio dalyvauja psichologinės pagalbos asociacijos Marijampolės jaunimolinijos veikloje, nuo 2012 m. rugpjūčio mėn. dirba kaip savanoris konsultantas psichologinės pagalbos telefonu, t. y. kitiems asmenims teikia psichologinę pagalbą, mokosi Jaunimo mokykloje, yra 10 kl. seniūnas, vadovauja Marijampolės jaunimo mokyklos mokinių tarybai, VŠĮ Marijampolės vaiko tėviškės namuose, kur jis nuolatos gyvena, yra charakterizuojamas labai gerai, kaip darbštus, pareigingas, atsakingai žiūrintis į jam pavestus įpareigojimus ir stropus vaikas. <...> Jei būtų pripažintas emancipuotu, gautų iš valstybės apie 520 Lt pašalpos, kuria

159 Kudinavičiūtė, I. Nepilnamečių emancipacija: nuolatinis ar eksperimentinis statusas. Jurisprudencija. 2002, t. 31 (23): 118-125. P. 120.

160 Kudinavičiūtė, I., *supra* note 159.

laisvai galėtų disponuoti. Be to, ketina per vasarą dirbti pas seserį kavinėje kulinaru ir iš to užsidirbti. <...> Todėl įvertinus byloje pateiktus įrodymus bei nustatytas aplinkybes darytina išvada, kad pareiškėjas, nors ir yra nepilnametis, sugeba įgyvendinti savo teises ir prisiimti pareigas bei savarankiškai atsakyti už jų nevykdymą, todėl pareiškimas tenkintinas kaip visiškai pagrįstas ir įrodytas¹⁶¹. Kitoje byloje vertintos tokios aplinkybės: „Nagrinėjamoje byloje nustatyta, jog yra visos emancipavimo sąlygos, įstatymo leidėjo numatytos CK 2.9 str. 1 d.: pareiškėja yra sulaukusi 16 metų, o byloje pateikti įrodymai leidžia daryti išvadą, kad I. B. yra visiškai savarankiška ir gali tinkamai vykdyti bei įgyvendinti visas civilines teises ir pareigas. Susilaukė sūnaus Š. V., kuriuo tinkamai rūpinasi ir jį augina“¹⁶².

Kita vertus, LAT vienoje nutartyje, priimtoje baudžiamojoje byloje, aiškindamas vaiko sąvoką, nurodė: „Nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos, numatytos BK 159 straipsnyje, – vaiko – sąvokos baudžiamasis įstatymas neapibrėžia, todėl siekiant ją atskleisti turi būti remiamasi kitais norminiais teisės aktais. Lietuvos Respublikos Seimo 1995 m. liepos 3 d. įstatymu ratifikuotos Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1989 m. lapkričio 20 d. priimtos Vaiko teisių konvencijos 1 straipsnyje nustatyta, kad vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis aštuoniolikos metų, jei pagal taikomą įstatymą pilnametystė nepripažinta anksčiau. Analogiška nuostata yra ir Vaiko teisių konvencija remiantis 1996 m. kovo 14 d. priimtame Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme: „Vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip.“ Taigi tiek tarptautiniu, tiek ir nacionaliniu lygmenimis vaiko sąvoka yra unifikauta, vadinasi, nukentėjusiuoju nuo BK XXIII skyriuje numatytų atitinkamų veikų, taip pat ir nuo nusikaltimo, numatyto BK 159 straipsnyje, yra asmuo, nesulaukęs 18 metų, nebent jam pritaikytas CK reglamentuotas emancipacijos institutas“¹⁶³.

Autorė laikosi pozicijos, kad vien tik tas faktas, kad asmuo civiliniame procese pripažintas pakankamai veiksniumi būti civilinių teisinių santykių dalyviu (įgijo materialinį veiksnumą), dar nėra pakankamas pagrindas jį laikyti procesiškai veiksniumi baudžiamajame procese, disponuojant procesinėmis teisėmis ir vykdant procesines pareigas. Manytina, kad tokiam asmeniui turi būti taikomos visos procesinės garantijos, išskyrus tuos atvejus, kai jis pats jų atsisako ir atsisakymo motyvai, atsižvelgiant į kitais objektyviais bylos duomenimis nustatytas aplinkybes, apibūdinančias to asmens brandą, asmens procesinį statusą, faktinę situaciją, leidžia manyti, kad jo interesus atitiks procesas nesuteikiant papildomų garantijų.

Antrąjį diskusinį klausimą dėl amžiaus, kurio sulaukęs asmuo turėtų būti laikomas suaugusiuoju, kursto tai, kad labai sunku atrasti tą universalų asmens brandos ir vystymosi tašką, kurį pasiekęs asmuo gali būti laikomas visapusiškai brandžiu. E. Leachas išvelgia svarbų aspektą: vaiką nuo suaugusiojo skiriantis ženklas visada dirbtinis, t. y. žmogaus sugalvotas. Specialaus biologinio ženklo, rodančio, kad vaikas „čia ir dabar“ virto suaugusiuoju, nėra¹⁶⁴. Nepaisant to, įtvirtinant pilnametystės prezumpciją, siekiama tam tikro aiškumo ir racionalumo baudžiamojoje justicijoje. Būtent dėl tos priežasties teisės aktuose

161 Marijampolės rajono apylinkės teismo 2013 m. sausio 29 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-39-570/2013.

162 Marijampolės rajono apylinkės teismo 2013 m. gegužės 9 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-1467-570/2013.

163 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-532/2006.

164 Leach, E. Kultura i komunikowanie. Iś: Rytual i narracja (eds. Leach, E.; Greimas, A.). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1989: 21-98.

būtina įtvirtinti aiškų formalų pilnametystės kriterijų, paliekant galimybę jį peržiūrėti ir, esant atitinkamoms sąlygoms, šią prezumpciją nugincyti.

Baudžiamojoje teisėje preziumuojama, kad 18 metų sulaukęs jaunuolis yra pasiekęs visapusišką brandą, todėl nuo šio momento, jam padarius nusikalstamą veiką, išnyksta galimybė jam taikyti specifinę nepilnamečiams skirtą baudžiamosios atsakomybės formą. Tačiau psichologai jau seniai tvirtina, kad kiekvieno asmens, ypač vaiko ar jaunuolio, fizinė, kognityvinė, emocinė ir socialinė branda gali skirtis. Todėl vien tik asmens biologinis amžius nėra pakankamas brandos indikatorius¹⁶⁵. Psichologai pabrėžia ir tai, kad lygiai kaip paauglystė neprasideda staiga ir netikėtai, taip ir brendimas nesibaigia sulaukus tam tikro griežtai apibrėžto amžiaus¹⁶⁶. Šių mokslininkų mintims pritaria ir teisės tyrinėtojai pažymėdami, kad pilnametystė negali būti konstatuojama lyg natūralus reiškinys ar moksliniais tyrimais pagrįstas faktas¹⁶⁷, todėl kiekvienu atveju sprendžiant, ar asmuo tiek formaliai, tiek faktiškai yra pasiekęs pilnametystės ribą, būtina įvertinti jo fizinį bei psichinį išsivystymą, jo socialinę aplinką ir joje įgytas vertybes¹⁶⁸.

Dėl pirmiau nurodytų priežasčių tarptautiniuose teisės aktuose jaunų pilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai pradėti akcentuoti jau XX amžiaus pabaigoje – Jungtinių Tautų standartinėse minimaliose nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklėse (1985 m.)¹⁶⁹ ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą (1987 m.)¹⁷⁰. Jose rekomenduojama šalių narių vyriausybėms prireikus peržiūrėti įstatymus, susijusius su jauno amžiaus pilnamečiais teisės pažeidėjais, kad atitinkami teismai galėtų priimti nuosprendžius, kurie savo prigimtimi yra auklėjamojo pobūdžio ir skatina socialinę integraciją, taip pat stengtis išplėsti nepilnamečiams įtvirtintų principų taikymą ir jauniems pilnamečiams teisės pažeidėjams¹⁷¹.

Atsižvelgdamos į šias tarptautinių teisės aktų rekomendacijas, daugelis valstybių (Vokietija, Nyderlandai, Austrija, Rusija, Lenkija ir kt.)¹⁷² nacionaliniuose įstatymuose įtvirti-

165 Mathews, B. P. Australian Laws Ascribing Criminal Responsibility to Children: the Implications of an Internal Critique, Postmodern Insights, and A Deconstructive Exploration. Doctor of Philosophy Dissertation. Queensland University of Technology, Faculty of Law, 2001.

166 Pradel, J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: „Eugrimas“, 2001. P. 591.

167 Cipriani, D. Children's Rights and the Minimum Age of Criminal Responsibility: A Global Perspective. United Kingdom: Ashgate Publishing, 2009. P. 7.

168 Elliott, C. Criminal Responsibility and Children: A New Defence Required to Acknowledge the Absence of Capacity and Choice. *Journal of Criminal Law*. 2011 (75): 289-308. P. 289-308.

169 Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių atžvilgiu vykdomo teisingumo taisyklės (Pekino taisyklės). [žiūrėta 2011-09-25]. http://www.nplc.lt/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/Pekinotaisykles%20red.htm.

170 Recommendation No. R (87) 20 of the Committee of Ministers to member states on social reaction to juvenile delinquency. Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987, at the 410 meeting of the Ministers' Deputies. [žiūrėta 2012-12-27]. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImAge=608029&SecMode=1&DocId=694290&Usage=2>.

171 Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymo 18–20 metų jaunuoliams Lietuvoje tyrimas. Tyrimo vadovė Laura Ūselė. Teisės institutas, 2010. [žiūrėta 2012-12-28]. www.teise.org/data/Nepilnameciu-baudziamoji-atsakomybe.pdf.

172 Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymo 18–20 metų jaunuoliams Lietuvoje tyrimas., *supra* note 171.

no galimybę taikyti nepilnamečių specifinę baudžiamosios atsakomybės formą ir jauniems pilnamečiams. Į minėtas rekomendacijas atsižvelgė ir Lietuvos įstatymų leidėjas, BK 81 straipsnyje įtvirtindamas galimybę taikyti specifinę baudžiamosios atsakomybės formą ne tik nepilnamečiams iki aštuoniolikos metų, bet ir jaunuoliams nuo 18 iki 21 metų. Pagal šio straipsnio 2 dalį nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai, įtvirtinti BK XI skyriuje, gali būti taikomi ir asmeniui, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu buvo suėję 18 metų, tačiau nebuvo suėję 21 metai, jeigu teismas, atsižvelgęs į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus ir kitas bylos aplinkybes, o prireikus – į specialisto paaiškinimus ar išvadą, nusprendžia, kad toks asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui ir baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymas jam atitiktų BK 80 straipsnyje numatytą nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės paskirtį.

Taigi baudžiamojoje materialinėje teisėje 18 metų sulaukusio asmens pilnametystė yra nugūnčijama prezumpcija¹⁷³. Šiai prezumpcijai verifikuoti skirta priemonė yra socialinės brandos kriterijus.

Autorės jau buvo rašyta¹⁷⁴, kad iki 2015 metų BPK nuostatos iš esmės nebuvo suderintos su aptartomis BK normomis ta prasme, kad net ir pripažinus jaunuolio socialinę brandą nepakankama laikyti jį pilnamečiu, papildomos procesinės garantijos tokiam asmeniui nebuvo suteikiamos. Dar daugiau, nepilnamečiams skirtos procesinės garantijos asmeniui taikomos iki jam sukanka aštuoniolika metų, neatsižvelgiant į tai, ar procesas jau yra pasibaigęs. Tačiau specifinės baudžiamosios atsakomybės formos taikymas siejamas su asmens amžiumi nusikalstamos veikos padarymo metu, o ne vykstančiu baudžiamuoju procesu. Vadinas, specifinė baudžiamosios atsakomybės forma asmeniui taikytina net ir tuo atveju, jei galutinio teismo procesinio sprendimo priėmimo momentu jam yra daugiau nei aštuoniolika metų.

Situaciją bandyta keisti 2015 m. gruodžio 17 d., papildant BPK nauju straipsniu. Jame pirmą kartą nuo šio Kodekso įsigaliojimo buvo pateiktas termino „nepilnametis“ išaiškinimas: „Nepilnametis yra fizinis asmuo, kuriam proceso veiksmo atlikimo metu nėra suėję aštuoniolika metų“ (BPK 27¹ straipsnio 1 dalis). Šis BPK straipsnis reikšmingas dėl kelių priežasčių. Pirmą, jame pateikiama vaiko sąvokos apibrėžtis, kuri iš esmės sutampa su Vaiko teisių konvencijoje pateikiama vaiko sąvokos apibrėžtimi. Antra, šiame straipsnyje nustatytas nepilnametystės nulemtų specialių apsaugos poreikių užtikrinimo pabaigos momentas, kuris iš esmės sutampa su anksčiau galiojusia taisykle. Naujovė numatyta šio straipsnio 3 dalyje, kurioje nurodoma: „Jeigu nepasibaigus baudžiamajam procesui nepilnametis sulaukia pilnametystės, be šio Kodekso 127 straipsnyje nustatytų suėmimo skyrimo taisyklių, prokuroro nutarimu arba teismo nutartimi jam gali būti toliau taikomos viena ar daugiau šiame Kodekse nepilnamečiams nustatytų garantijų“ (BPK 27¹ straipsnio 3 dalis). Nors ši BPK nuostata iš esmės vertintina kaip svarbus žingsnis siekiant suvienodinti BPK ir BK normas bei užtikrinti procesines garantijas ir jaunam pilnamečiui, tačiau yra pernelyg lakoniška ir todėl kelia nemažai problemų. Neaišku, kokiais kriterijais remiantis gali būti pratęsiamas procesinių garantijų taikymo laikotarpis, kas turi ir (ar) gali inicijuoti papildomų procesi-

173 Apie problemas, susijusias su šios prezumpcijos nugūnčijimu teismų praktikoje, žr. Gaidelytė, D. Probleminiai nekaltumo prezumpcijos aspektai įrodinėjant jauno pilnamečio nepakankamą socialinę brandą. Socialinių mokslų studijos. 2013, 5(3): 945-969.

174 *Ibid.*

nių garantijų pratęsimą. Be to, BPK 27¹ straipsnyje pateikiama nuoroda į suėmimo skyrimo taisyklės reglamentuojantį BPK straipsnį gali kelti dvejonų, ar procesinių garantijų taikymas gali būti pratęsimas ir liudytojams bei nukentėjusiesiems. Autorės apklausta ekspertė teismo psichologė nurodė, kad teismai iki šiol vengia pratęsti procesinių garantijų taikymą liudytojams, jeigu jiems jau suėję 18 metų būtent dėl tos priežasties, kad BPK 27¹ straipsnis aiškinamas pernelyg siaurai, kaip taikytinas tik įtariamiesiems (kaltinamiesiems).

Taigi įstatymų leidėjas, suteikdamas galimybę pratęsti procesinių garantijų taikymą pilnametystės sulaukusiesiems proceso dalyviams, tinkamai nenustatė kriterijų, lemiančių specifinių procesinių garantijų taikymo poreikį. Manytina, kad praktikoje sprendžiant klausimą dėl procesinių garantijų pratęsimo jauniems pilnamečiams, lygiai kaip ir taikant BK nuostatas, turėtų būti vertinamas (socialinės) brandos kriterijus. Taigi vaiko branda – antrasis elementas, sudarantis vaiko sampratos baudžiamajame procese turinį.

1.1.2. Vaiko branda – vertinamasis diferencijuoto baudžiamąjo proceso pagrindas

Lygiai kaip gelė skleidžiasi pagal savo genetinį planą, taip ir žmonių genai modeliuoja tvarkingą biologinę augimo eigą, vadinamą brendimu¹⁷⁵. Todėl būtent branda pozityviojoje teisėje yra pasirinkta kaip vienas iš kriterijų, leidžiančių identifikuoti pagrindinius vaikų ir suaugusiųjų skirtumus, o brandos kriterijus, priešingai nei formalusis amžiaus kriterijus, įvardytas vertinamuoju, nes branda kiekvienam asmeniui yra individuali; ji gali būti sutrikdyta įvairių veiksnių, lygiai kaip ir jų paskatinta. Gyvenimo kelią, brandos kokybę, tempus ir ją trikdančius veiksnius lemia prigimtis, patirtis, aplinka ir genai – biologiniai ir socialiniai veiksniai, kurių poveikis persipina¹⁷⁶. Žmogaus raida vyksta iš karto keliomis trajektorijomis, veikiant biologiniams, psichologiniams, socialiniams ir kultūriniais veiksniais. Psichologai išskiria tokius žmogaus brandos indikatorius: biologinį, socialinį, psichologinį¹⁷⁷. Kiti autoriai, kalbėdami jau konkrečiai apie socialinę brandą, teigia, kad tai fizinio, psichinio ir socialinio asmenybės brandumo pakopa, kurią kiekvienas asmuo pasiekia būdamas skirtingo amžiaus. Tai vertinamasis kriterijus, kai turi būti tiriamas asmuo ir jo įvykdytos tam tikros socialinės užduotys. Paauglio peržengimas į jauno suaugusio žmogaus etapą ir visiškos atsakomybės prisiėmimas vyksta laipsniškai ir tai priklauso nuo kiekvieno konkretaus žmogaus ir jo individualių gyvenimo aplinkybių¹⁷⁸. V. Justickio teigimu, socialinė branda – tai ne tik atitinkamo fizinio ir psichinio išsivystymo pakopa, bet ir tam tikri asmens socialiniai vaidmenys¹⁷⁹.

Dažniausiai šiuolaikinėje psichologijos literatūroje aptariami fiziniai¹⁸⁰, kognityviniai ir psichosocialiniai asmens brandos požymiai. Manoma, kad brandžiam asmeniui būdingas

175 Vaitekonienė, V. Žmogaus raida. Svarbiausieji vaiko ir paauglio psichosocialinės raidos aspektai. Šeimos įtaka. Iš: Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002: 10-23. P. 11.

176 Vaitekonienė, V., *supra* note 175, p. 11.

177 Navickas, V., Vaičiulienė, A., *supra* note 85, p. 113–114.

178 Ūselė, L., *supra* note 73.

179 Bliuvšteinas, J. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994. P. 198–199.

180 Vaitekonienė, V., *op. cit.*, p. 12.

brandus mąstymas ir socialinė bei emocinė branda, visi šie veiksniai neatsiejami. Asmuo gali nuspręsti elgtis netinkamai tiek dėl kognityvinių savybių trūkumo (pvz., žemo intelekto, logikos klaidų ir pan.), tiek dėl socialinių ar emocinių veiksnių (pvz., impulsyvumo ar pasidavimo kitų įtakai)¹⁸¹.

Brandos turinį sudarantys vertinamojo pobūdžio kriterijai analizuojami ne tik teisės, kriminologijos ar psichologijos moksliniuose tyrimuose, bet ir įtvirtinti teisės aktuose kaip aplinkybės, pagrindžiančios būtinybę nepilnamečiams taikyti specifines teises taisykles. Antai, Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracijos preambulėje akcentuojamas vaiko fizinis ir protinis nesubrendimas, lemiantis tai, kad vaikui reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, įskaitant atitinkamą teisinę apsaugą tiek iki gimimo, tiek ir po jo. Šios Deklaracijos 2-ajame straipsnyje (principe) įvardijami tikslai, kurių turi būti siekiama, – garantuoti vaikui ypatingą apsaugą ir suteikti galimybes bei sudaryti sąlygas sveikai ir normaliai vystytis fiziškai, protiškai, doroviškai, dvasiškai ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Taigi šie tikslai siejami su vaiko protine, fizine, dvasine bei socialine branda, kurių siekis ir yra tiek kiekvieno vaiko, tiek valstybės, kurioje jis auga (per suteikiamą tinkamą pagalbą), tikslas bei uždavinys. Deklaracijos 6-ajame straipsnyje (principe) vaiko ypatinga padėtis apibūdinama pagal tris kriterijus – fizinį, psichinį ir socialinį nebrandumą; 9-ajame straipsnyje – pagal fizinį, protinį ir dorovinį kriterijus. Vaiko teisių konvencijos nuostatose taip pat išskiriami du vaiką nuo suaugusiojo skiriantys kriterijai – amžius (formalusis) ir branda (vertinamasis) (12 straipsnio 1 dalis). Vaiko branda siejama su jo fiziniu ir psichiniu vystymusi (17 straipsnis); fiziniu, protiniu, doroviniu, dvasiniu ir socialiniu vystymusi (27 straipsnio 1 dalis, 32 straipsnio 1 dalis).

Ko gero, paprasčiausia vertinti fizinę brandą, kuri, galima sakyti, yra universali ir objektyviai pastebima. Visi žmonės gimsta bejėgiai; laikui bėgant jie auga, stiprėja, įgyja vis daugiau fizinių gebėjimų. Fizinė raida apima ūgio, svorio, kūno proporcijų ir išorinės išvaizdos kaitą, įvairių organizmo sistemų funkcionavimo pokyčius, smegenų vystymąsi, skirtingo amžiaus žmonių percepcinius ir motorinius gebėjimus (judesius, mokymąsi vaikščioti, rašyti), fizinę sveikatą¹⁸². Fizinė branda baudžiamajame procese svarbi tuo aspektu, kad tik tam tikros fizinės brandos (nesiejant jos su formaliuoju kriterijumi – amžiumi) sulaukę asmenys apskritai gali tapti baudžiamojo proceso dalyviais: čia omenyje turimi liudytojai. Fizinė branda reikšminga ir todėl, kad psichologai vienu iš fizinės brandos požymių laikomą lytinę brandą sieja su pasikeitusiu paauglio charakteriu – teigiama, kad dažniausiai su lytinio brendimo pradžia prasideda ir blogos nuotaikos laikotarpiai, kurie gali pastūmėti paauglį nusikalsti¹⁸³. Todėl šis amžiaus tarpsnis vaizdžiai vadinamas emocine turbulencija¹⁸⁴.

Psychosocialinė raida – tai asmenybės, savimonės, moralinių vertinimų ir elgesio vystymosi aspektai, taip pat emocinio ryšio, tarpasmeninio bendravimo įgūdžių raida. Psychosocialinė branda apima socialinius ir emocinius asmens brandos požymius, o psichologai E. Cauffmanas ir L. Steinbergas išskiria tris pagrindines psychosocialinės brandos požymių kategorijas: atsakomybę, perspektyvą, nuosaikumą (gebėjimą valdyti savo veiksmus ir suprasti jų padarinius). Autoriai teigia, kad brandūs ir nebrandūs individai mąsto skirtingai.

181 Ūselė, L., *op. cit.*

182 Navickas, V., Vaičiulienė, A., *supra* note 85, p. 12.

183 Vyčiniene, D., *supra* note 83, p. 42.

184 Skolnick, A., *supra* note 138, p. 62.

Nustatyta, kad paaugliai ir suaugę asmenys skirtingai pasveria iš elgesio gaunamą naudą bei galimus nuostolius: nebrandūs individai labiau orientuojasi į greitai gaunamą naudą, o brandūs asmenys – orientuoti į ateitį, jiems būdinga savirefleksija ir gebėjimas numatyti savo elgesio padarinius¹⁸⁵.

Kognityvinė (pažintinė) branda apima įvairių protinių procesų (suvokimo, dėmesio, vaizduotės, atminties, mąstymo), taip pat kalbos vystymąsi. Prie kognityvinių požymių priskiriamas ir asmens iniciatyvumas, planavimas, sprendimų priėmimas, grįžtamojo ryšio panaudojimas ir savęs suvokimas, gebėjimas spręsti problemas¹⁸⁶.

Apibendrinant pasakytina, kad branda suprantama kaip fizinių, psichologinių ir socialinių asmenų apibūdinančių požymių visuma, atskleidžianti asmens pasiektą brandos pakopą ir jo įgyvendintas socialines užduotis. Jauno pilnamečio socialinės brandos lygmens nustatymas baudžiamajame procese yra tarpdisciplinis klausimas, kurį norint išspręsti būtina psichologines sąvokas užpildyti baudžiamosios bylos aplinkybių turiniu ir įvertinti jų visumą¹⁸⁷. Todėl brandos įvertinimas paliekamas teismų kompetencijai¹⁸⁸. Kognityvinius gebėjimus, psichosocialinę brandą, tam tikrus fizinės brandos aspektus (pvz., fizinę sveikatą) teisės taisytojas (dažniausiai – teismas) vertina remdamasis teismo psichiatrijos, teismo psichologijos specialistų išvadomis, ekspertizės aktais ir specialistų bei ekspertų paaiškinamais, taip pat kitais objektyviais bylos duomenimis, leidžiančiais įvertinti minėtus brandos požymius.

Lietuvos apeliacinis teismas¹⁸⁹ vienoje iš nutarčių nurodė, kad „socialinė branda – tai fizinio ir psichinio asmenybės brandumo pakopa, nulemta individo psichikos ir individualių gyvenimo aplinkybių. Tai asmenybės socializacijos procesas, kuris iš esmės priklauso nuo tos socialinės aplinkos, kurioje asmuo auga, formuojasi ir vystosi. Teismas pažymėjo, kad paprastai asmens socialinė branda siejama ne su kokia nors konkrečia aplinkybe, gyvenimo momentu, o su tokių aplinkybių visuma, pvz., su išsilavinimo ir profesijos įgijimu, darbinės veiklos pradžia, nepriklausomybe nuo tėvų, politine ir pilietine pilnametyste, tarnyba armijoje, šeimos sukūrimu ir pan., t. y. kai konstatuojami asmens socialinės padėties jo gyvenamoje visuomenėje, asmens atitikties tam tikroms tos visuomenės vertybėms ir socialiniams lūkesčiams požymiai. Taigi, kai asmuo, perkopęs nepilnametystės slenkstį, ima vykdyti socialines savo, kaip suaugusio asmens, pareigas, laikytina, kad jis socialiai subrendęs“.

Teismų praktikoje, vertinant asmens brandą, atsižvelgiama į įvairius aspektus, tokius kaip padarytos nusikalstamos veikos pobūdis ir pavojingumas (jeigu vertinama kaltinamojo socialinė branda) („Iš nagrinėjamos bylos duomenų ir kitų nuosprendžių matyti, kad E.

185 Cauffman, E.; Steinberg, L., *supra* note 86.

186 Ūselė, L., *supra* note 73.

187 Ūselė, L., *supra* note 73.

188 Sprendžiant sudėtingą tarpdisciplinį brandos lygmens nustatymo klausimą psichologijos profesorius F. Hassleris teismams yra pasiūlęs kriterijų katalogą, apimančių realistinio gyvenimo planavimo ir gyvenimo šia diena, gyvenimo su tėvais (stipraus atramos poreikio ir bejėgiškumo) ir savarankiškumo nuo tėvų, atsakingo požiūrio į mokslą ar darbą ir nesirūpinimo ateitimi, priklausymo formalioms (neformalioms) grupėms (jų sudėties (jaunesni, bendraamžiai ar vyresni), veiklos ir įtakos jaunuoliui), savęs pateikimo išorėje (išvaizdos ir elgesio), mokėjimo kurti emociškai artimus santykius ir kitų aplinkybių įvertinimą. Į šį rekomendacinio pobūdžio kriterijų sąrašą siūloma atsižvelgti vertinant jaunuolio socialinę brandą. Išsamiau žr. *Criminological Colloquium, 10th (Strasbourg, 1991): Young Adult Offenders and Crime Policy. Council of Europe*. Cituota pagal Ūselė, L., *Ibid*.

189 Lietuvos apeliacinio teismo 2005 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamajame byloje Nr. 1A-383/2005.

akivaizdžiai trūksta socialinės brandos, nes nusikalstamas veikas jis padarė spontaniškai, vedinas tą akimirką jį apėmusių emocijų ir norų (pavogė dviratį, norėdamas pasivažinėti; būdamas neblaivus triukšmavo ir keikėsi laiptinėje vėlyvu paros metu, nes nebuvo įleidžiamas į pažįstamojo butą; būdamas neblaivus žodžiu konfliktavo su netoliese buvusiais asmenimis ir vėliau dėl to panaudojo fizinį smurtą, sutrikdė visuomenės rimtį ir tvarką¹⁹⁰), elgesį nusikalstamos veikos padarymo metu (vertinant tiek kaltinamojo, tiek nukentėjusiojo brandą), socialinį elgesį (mokymąsi, darbą, gyvenimo sąlygas, galimybes save išlaikyti) („Bylos medžiaga rodo, kad G. M. nusikalto dar mokydamosi mokykloje, tos pačios mokyklos pateiktoje charakteristikoje nurodoma, kad ji ne itin gerai mokosi, praleidžia daug pamokų, o dėl jų praleidimo bei neatliktų namų darbų pasiteisina labai naiviai ir vaikiškai. Darytina išvada, kad tokios asmens savybės rodo sulėtintą nuteistosios protinio išsivystymo, socialinio supratingumo lygį, nepakankamą pagal amžių orientavimąsi ją supančioje socialinėje aplinkoje¹⁹¹), elgesį baudžiamojo proceso metu ir kitas aplinkybes. Kognityviniai gebėjimai paprastai nustatomi daug dėmesio skiriant teismo psichiatrijos, teismo psichologijos specialistų išvadoms (ekspertizių aktams), psichologų, psichiatrų paaiškinimams teisiamejame posėdyje: „V. D. nusikalstamą veiką padarė turėdamas 20 metų. Baigė 8 klases, šiuo metu mokosi mokymo centre „Mes esame“. Iš bylos duomenų bei teismo posėdžio metu dalyvavusių V. D. motinos V. D. ir teismo psichiatrės paaiškinimų matyti, kad V. D. 1989–1990 m. buvo gydytas psichiatrinėje ligoninėje, dgn.: oligofrenija, debilumo laipsnis su hiperdinaminiu ir epilepsiniu sindromu su bendros kalbos neišsivystymu; 2000 m. gydytas nuo epilepsijos, 2005 m. jam pratęsta II invalidumo grupė be termino. Jam yra konstatuotas žemas socialinis supratingumas ir socialinės adaptacijos susilpnėjimas¹⁹².

Tai, kad branda yra vertinamasis kriterijus, o jos nustatymas nėra lengva užduotis teismams, patvirtina ir teismų sprendimai, kur tos pačios aplinkybės vieno teismo buvo įvertintos kaip patvirtinančios, o kito teismo – kaip paneigiančios vaiko pakankamą socialinę brandą. Tokia situacija susiklostė baudžiamojoje byloje, kurioje du asmenys nuteisti už tai, kad įtraukė į prostituciją nepilnametes, organizavo ir sąvadavo jų prostituciją bei iš jos pelnėsi. Šią baudžiamąją bylą apeliacine tvarka išnagrinėjęs teismas, pritardamas pirmosios instancijos teismo sprendimui kaltininkams taikyti BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatas ir sušvelninti jiems skirtiną bausmę, be kita ko, šį savo sprendimą motyvavo ir tuo, kad nukentėjusiosios, suvokdamos savo veiksmų esmę, pačios savo noru vertėsi prostitucija bei ieškojo klientų ir tai esą rodė didesnę nukentėjusiųjų socialinę brandą, palyginti su bendraamžiais. LAT nutartyje, kuria buvo pakeisti pirmosios bei apeliacinės instancijų teismų sprendimai, pažymėjo: „Šioje baudžiamojoje byloje nustatyta, jog nuteistieji P. N. ir R. M. įtraukė į prostituciją nepilnametes G. G., A. B., kurioms buvo suėję 15 metų, ir A. K., kuriai buvo tik 14 metų. Be to, A. B. ir A. K. buvo socializacijos centrų auklėtinės, šeimos jų neprižiūrėjo. Bylos duomenis apie šių nukentėjusiųjų nepilnamečių bėgimą iš namų, vaikų globos namų, socializacijos centro, valkatavimą, girtuokliavimą, rūkymą, vagiliavimą, melavimą ir kitokį vaikui nederamą elgesį apeliacinės instancijos teismas įvertino kaip visų trijų

190 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77/2014.

191 Kauno apygardos teismo 2010 m. gruodžio 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-759-397/10.

192 Vilniaus apygardos teismo 2007 m. gruodžio 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-28/2007.

nukentėjusiųjų sąmoningus, pakankamai subrendusių ir savo veiksmų esmę suvokiančių asmenų veiksmus. Akivaizdu, jog brandžiam asmeniui būdingas brandus mąstymas ir socialinė bei emocinė branda, visi šie veiksniai susiję tarpusavyje ir neatskiriama, o asmuo gali nuspręsti elgtis netinkamai tiek dėl kognityvinių trūkumų (pavyzdžiui, žemo intelekto, logikos klaidų ir pan.), tiek dėl socialinių ar emocinių veiksnių (pavyzdžiui, impulsyvumo ar pasidavimo kitų įtakai). Nebrandūs individai labiau orientuojasi į greitai gaunamą naudą. Psichologijos mokslas išskiria vadinamąją pseudobranda. Su ja susiduriama tada, kai individas prisiima suaugusiųjų vaidmenį (pavyzdžiui, pradeda lytinius santykius, tampa tėvu (mama), ima vartoti alkoholį ir pan.), tačiau psichologine branda nepasižymi. Pseudobrandūs asmenys labai skuba suaugti, tačiau jie neįaučia brandiems individams būdingos atsakomybės. Šioje byloje visos anksčiau išvardytos aplinkybės kaip tik ir rodo šių nepilnamečių pažeidžiamumą, socialinį nebrandumą bei naivumą, troškimą kuo greičiau suaugti ir savarankiškai priimti sprendimus dėl savo gyvenimo, tuo savanaudiškais tikslais ir pasinaudojo nuteistieji P. N. bei R. M.¹⁹³

Taigi vaiku baudžiamajame procese laikomas ir toks asmuo, kuris, nors ir formaliai yra sulaukęs pilnametystės, tačiau dėl savo psichosocialinės, fizinės ir kognityvinės brandos nepakankamumo neturi savybių, būdingų suaugusiam asmeniui. Nepakankamos brandos kriterijus, lygiai kaip ir formalūs amžiaus kriterijus, yra pakankamas pagrindas tokiam asmeniui taikyti specialias procesines garantijas ir apsaugos priemones.

1.1.3. Procesinio subjektiškumo ypatumai – diferencijuoto baudžiamojo proceso pagrindas

EŽTT sprendime, priimtame byloje *V. ir T. prieš Jungtinę Karalystę*, pabrėžė, kad būtina su kaltinamu nusikalstamos veikos padarymu vaiku elgtis atsižvelgiant į jo amžių, subrendimą, intelektines ir emocines savybes, kad būtų stengiamasi užtikrinti jo gebėjimą suprasti procesą ir efektyviai jame dalyvauti¹⁹⁴. Šiame reikšmingame sprendime EŽTT atskleidė dar vieną požymį, pagrindžiantį būtinybę taikyti vaikams specifinę baudžiamosios atsakomybės formą ir siekti kuo labiau kompensuoti skirtumus tarp suaugusio, visapusiškai brandaus asmens, ir vaiko, nepasižyminčio tokiomis savybėmis. Asmens galėjimas ir gebėjimas efektyviai dalyvauti baudžiamajame procese tiesiogiai susijęs su procesiniu subjektiškumu. Kita vertus, procesinis subjektiškumas nelaikytinas visiškai savarankišku, palyginti jį su pirmais dviem aptartais kriterijais, mat formalūs amžiaus kriterijus ir vertinamasis brandos kriterijus apibūdina procesinio subjektiškumo turinio elementus – procesinį teisingumą ir procesinį veiksnumą.

Anot prof. A. Vaišvilos, teisė, būdama viena sudėtingiausių žmogaus kūrinų, neišvengiamai yra kintanti, kaip ir ją kurianti visuomenė. Tačiau net ir tokiaame dinamiškumu pasižyminčiame visuomenės kūrinyje kaip teisėyra tam tikrų pamatinių, nekintančių dalykų, kurie visais laikais privalo būti aiškiai suvokti bei apibrėžti ir kurie idėjiškai bei metodologiškai

193 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-432/2014.

194 Cituota pagal Ažubalytę, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai., *supra* note 4, p. 84–85.

kai vadovautų visam pozityviosios teisės kūrimo, aiškinimo ir taikymo procesui¹⁹⁵. Vienas iš tokių dalykų yra požymiai, kuriais turi pasižymėti asmuo, tapęs ar potencialiai tapsiantis teisinių santykių dalyviu, arba, kaip rašė P. Leonas, „juridinio santykio subjektu“¹⁹⁶. Kad tapų tokių santykių subjektu, asmuo turi pasižymėti tam tikra teisine charakteristika – teisiniu subjektiškumu, kurį sudaro du struktūriniai elementai – teisnumas ir veiksnumas¹⁹⁷.

Teisnumas teisės teorijoje apibrėžiamas kaip asmeniui visuomenės ar valstybės suteiktas leidimas būti teisės subjektu ir veikti savo interesų įgyvendinimo linkme. Šis leidimas suteikiamas asmeniui gimus ir galioja visą žmogaus gyvenimą. Teisnumas – tai nuolatinė ir būtina civilinė kiekvieno asmens būseną, asmens teisių įgijimo, turėjimo juridinė prielaida, teisinės diskriminacijos draudimas¹⁹⁸. Teisnumas asmeniui apibrėžiamas įvairiuose tarptautiniuose dokumentuose (pvz., Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 1 straipsnyje) ir Konstitucijoje, nereikalaujant iš asmens jokių išankstinių pareigų vykdymo; teisnumas nepriklauso nuo lyties, amžiaus, profesijos, tautybės, socialinės padėties, gyvenamosios vietos ir pan.¹⁹⁹

Dar romėnų teisėje buvo pripažįstama, kad kartais asmuo, nors jis ir yra teisnus, negali pats savo teisių, kurias jam garantuoja įstatymas, vykdyti. Tai reiškia, kad jis yra neveiksnus arba nevisiškai veiksnus. Veiksnumas lemia asmens gebėjimą suprasti savo veiksmų esmę ir jų svarbą. Romėnų teisėje buvo laikoma, kad visiškai neveiksnūs yra tie asmenys, kurie neturi valios ir kurie yra tikri bepročiai. Iš dalies neveiksniais buvo laikomi tie, kurie, turėdami protą ir valią, negali suvokti savo veiksmų padarinių ir svarbos²⁰⁰.

Taigi antrasis teisinio subjektiškumo elementas *veiksnumas* – tai asmens psichinis, fizinis ar socialinis gebėjimas vykdyti tam tikras pareigas ir jų pagrindu įgyti arba garantuoti tam tikras subjektines teises. Kitaip tariant, veiksnumas – tai gebėjimas būti visaverčiu teisinių santykių dalyviu. Teisės teorijoje veiksnumas, priešingai nei teisnumas, siejamas su asmens amžiumi ir psichikos būkle. Kaip teigia A. Vaišvila, visa apimtimi veiksnumas įgyjamas asmeniui sulaukus 18 metų. Visiško veiksnumo neįgyja vaikai iki 14 metų ir psichikos ligoniai, kurie gali turėti tam tikrų subjektinių teisių, bet jomis gali naudotis tik per atstovavimo, globos arba rūpybos institutus. Tokių asmenų vardu ir interesais veikia įstatymo tvarka paskirti atstovai – tėvai, globėjai, rūpintojai, kurie prisiima vykdyti neveiksnų asmenų teises legalizuojančias pareigas. Pagal apimtį veiksnumas gali būti visiškas, dalinis arba ribotas. Visiškas veiksnumas yra tada, kai asmuo pasiekia pilnametystę, yra psichiškai sveikas ir jo veikla nesuvaržyta teismo nuosprendžiu; dalinis – asmenų nuo 14 iki 18 metų; ribotas – kai asmens gebėjimas įgyti tam tikras teises yra apribotas teismo nuosprendžiu ar nutartimi. Asmuo, sulaukęs 16 metų, taip pat gali būti pripažįstamas visiškai veiksniumi emancipacijos būdu²⁰¹.

195 Vaišvila, A. Teisės teorija. Ketvirtasis leidimas. Vilnius: „Justitia“, 2014. P. 19.

196 Leonas, P. Raštai. II tomas. Teisės enciklopedijos paskaitos. Sociologijos paskaitos. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 159.

197 Vaišvila, A., *op. cit.*, p. 423.

198 *Ibid.*, p. 426.

199 *Ibid.*, p. 423–425.

200 Girard, P.F. Romėnų teisė. I tomas. Kaunas, Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakulteto leidinys, 1931. P. 264.

201 Vaišvila, A., *supra* note 195, p. 427–429.

Kiekviena teisės šaka operuoja bendrosiomis teisės teorijoje esančiomis sąvokomis, jas modifikuodama pagal savitą teisinio reguliavimo dalyką ir metodą. Civilinėje justicijoje asmens teisinio subjektiškumo supratimas nėra labai nutolęs nuo aptarto teisės teorijoje egzistuojančio supratimo. Civilinės teisės subjekto samprata visada siejama su jo gebėjimu turėti civilinių teisių ir pareigų; toks gebėjimas vadinamas teisnumu ir jį asmuo įgyja gimdamas. Tačiau kad asmuo pats galėtų dalyvauti civilinėje apyvartoje, savo veiksmis įgyti teisių ir pareigų, sudaryti sandorius, vien teisnumo nepakanka. Civilinėje teisėje galėjimas savo veiksmis įgyti civilinių teisių ir pareigų vadinamas veiksniumu. Veiksnumas priklauso nuo žmogaus gebėjimo laisvai reikšti savo valią, o tai susiję ne tik su amžiumi, bet ir su kitais veiksniais (liga, psichikos būkle ir pan.)²⁰² Galima būti civilinės teisės subjektu ir neturint galimybės savarankiškai (savo valios veiksmis) disponuoti priklausančiomis teisėmis. Tokios galimybės, pavyzdžiui, neturi nepilnamečiai, bet jie neeliminuojami iš turtinių santykių srities. Jų veiksnumą papildo globėjai²⁰³.

Civilinės justicijos doktrinoje išskiriamas procesinis ir materialinis veiksnumas. Teigiama, kad nors tai ir nėra tapačios sąvokos, tačiau tarpusavyje glaudžiai susijusios²⁰⁴, nes atitinkamas fizinio ar juridinio asmens materialinis veiksnumas tiesiogiai lemia ir procesinio veiksnumo turinį. Civilinis procesinis veiksnumas reiškia asmens galimybę asmeniškai įgyvendinti procesines teises ir vykdyti procesines pareigas bei teisę suteikti atstovui atitinkamus įgaliojimus vesti bylą. Civilinėje teisėje visišką procesinį veiksnumą asmenys įgyja tapę visiškai veiksnius materialinės teisės požiūriu, t. y. sulaukę pilnametystės (aštuoniolikos metų) arba emancipuoti (CK 2.9 straipsnis), arba įstatymo nustatyta tvarka sudarę santuoką nesulaukę aštuoniolikos metų (CK 2.5 straipsnio 2 dalis). Ribotai veiksniais asmenimis pripažįstami nepilnamečiai nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų arba piktnaudžiaujantys alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis pilnamečiai asmenys. Asmenys iki keturiolikos metų laikomi visiškai procesiškai neveiksniais, todėl juos civiliniame procese visiškai pakeičia jų atstovai (globėjai) pagal įstatymą²⁰⁵.

Baudžiamojoje justicijoje teisinio subjektiškumo struktūros elementų vertinimas iš dalies skiriasi nuo pirmiau pateikto vertinimo teisės teorijoje ir civilinėje justicijoje.

Teisinis subjektiškumas, anot R. Jurkos, tai asmens gebėjimas įgyti subjektines teises ir teises pareigas bei galėjimas asmeniškai šias teises ir pareigas aktyviai realizuoti. Tai laikytina ne tik subjekto teisinio statuso prielaida, bet ir šio subjekto vaidmens teisiniuose santykiuose potencialumo sąlyga²⁰⁶. Procesinis subjektiškumas leidžia apibrėžti, kada ir kaip subjektas gali įgyti procesines teises ir pareigas bei jomis pasinaudoti²⁰⁷.

---

202 Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. Romėnų teisė. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: „Justitia“, 2007. P. 90.

203 *Ibid.*, p. 61–62.

204 Kavaliauskienė, G. Proceso civilinėje byloje prielaidos ir sąlygos. Doktoro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010. P. 78.

205 Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. Civilinio proceso teisė. I tomas. Vilnius: „Justitia“, 2003. P. 263–265.

206 Jurka, R. Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese. Monografija. Vilnius: Registrų centras, 2009. P. 82.

207 *Ibid.*, p. 81.

Mokslinėje literatūroje jau rašyta, kad BPK, priešingai nei CK ar CPK, nėra atskirų nuostatų dėl nepilnamečio teisinio subjektiškumo, todėl fizinio asmens subjektiškumas, o ypač baudžiamasis procesinis veiksnumas ir deliktinis veiksnumas, nemažai problemų keliantys klausimai²⁰⁸. Sutiktina su R. Ažubalytės nuomone, kad baudžiamajame procese procesinis teisnumas yra susijęs su procesinio statuso įgijimu²⁰⁹, nes, tik įgijęs atitinkamą procesinį statusą (įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo ar liudytojo), asmuo įgyja teorinę galimybę naudotis teisėmis bei privalo vykdyti statusą atitinkančias procesines pareigas. Procesinis veiksnumas savo ruožtu siejamas su asmens amžiumi, taip pat jo fizine ir psichine būkle, leidžiančia jam teisingai suvokti bylos aplinkybes, pareigūnų priimamus sprendimus, taip pat suvokti tiek savo veiksmų, tiek ir su savo teisėtais interesais susijusių veiksmų reikšmę bei padarinius²¹⁰. Procesinis veiksnumas – tai baudžiamąjo proceso įstatymo pripažintas psichinis ir fizinis asmens gebėjimas asmeniškai įgyvendinti savo procesines teises bei vykdyti procesines pareigas, efektyviai dalyvauti baudžiamajame procese. Toks fizinis ir psichinis gebėjimas iš esmės atitinka visapusiškos brandos požymį. H. Kelsenas veiksnumą apibūdina kaip teisinės tvarkos žmogui suteiktą galėjimą savo elgesiu sukelti teisinius padarinius ir savo veiksmais daryti įtaką teismo procesui, pavyzdžiui, paduodant apeliacinius skundus²¹¹. Tokiai pozicijai pritaria ir R. Jurka, nurodydamas, kad kiekvieno asmens veiksnumas sietinas ir su šio asmens galėjimu savo elgesiu sukelti kokius nors teisinius padarinius bei padaryti įtaką proceso eigai ar baigčiai²¹².

Baudžiamajame procese veiksnumo ir teisnumo įgijimas siejamas tiek su formalioju, tiek su vertinamuoju nepilnamečystės požymiu. Visišką procesinį veiksnumą asmuo įgyja sulaukęs 18 metų ir pakankamos brandos, leidžiančios jam visavertiškai ir efektyviai dalyvauti procese. Nustačius, kad jauno pilnamečio branda nėra pakankama laikyti jį suaugusiuoju, toks asmuo negali būti pripažįstamas ir visiškai procesiškai veiksniumi. Baudžiamajai justicijai aktualus ir procesinio veiksnumo skirstymas į visišką neveiksnumą, dalinį veiksnumą ir visišką veiksnumą. Visiškas proceso dalyvio neveiksnumas baudžiamajame procese suderinamas tik su nukentėjusiojo procesiniu statusu, o kiti asmenys privačių baudžiamąjo proceso dalyvių – įtariamojo (kaltinamojo) ir liudytojo – procesinį statusą gali įgyti tik būdami bent iš dalies procesiškai veiksnūs. Gebėjimas suvokti turimas teises, tinkamai pasirinkti naudojimosi jomis būdą, įvertinti galimus elgesio padarinius, savarankiškai dalyvauti procesiniuose veiksmuose – tai asmens procesinio veiksnumo pagrindas. Dalinio ar visiško veiksnumo nustatymas siejamas su galimybe atlikti procesinius veiksmus ar dalyvauti juos atliekant²¹³. Dalinis procesinis veiksnumas baudžiamajame procese reiškia tai, kad iš dalies procesiškai veiksnus asmuo dalį jam pagal įgytą procesinį statusą priklausan-

---

208 Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J., *supra* note 15, p. 228.

209 *Ibid.*, p. 229.

210 *Ibid.*

211 Kelsen, H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: „Eugrimas“, 2002. P. 143.

212 Jurka, R. Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese., *supra* note 206, p. 85.

213 Donnelly, M. Capacity Assessment Under the Mental Capacity Act 2005: Delivering on The Functional Approach? *Legal Studies*. Vol. 29, No. 3, 2009:464-491. P. 465.

čių pareigų ir teisių turi realizuoti pats, o kita dalis pareigų ir teisių realizuojama padedant kitiems baudžiamojo proceso dalyviams (atstovams, gynėjui, prokurorui, specialistams)²¹⁴.

Kaip jau minėta, procesinio teismo ir veiksnio įgijimas baudžiamajame procese priklauso nuo to, kokį procesinį statusą asmuo įgyja. Teigtina, kad liudytojo procesinio teismo ir veiksnio įgijimo laikas sutampa. Pagal BPK 78 straipsnį kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors bylai išspręsti reikšmingų aplinkybių. BPK nėra įtvirtinta konkretaus amžiaus, nuo kurio ir iki kurio asmuo gali tapti liudytoju. Pagrindiniu kriterijumi sprendžiant, ar asmuo gali įgyti liudytojo procesinį statusą, yra jo gebėjimas sužinoti ir įsidėmėti bylai reikšmingą informaciją bei liudyti. Baudžiamojo proceso doktrinoje laikomasi pozicijos, kad bendriausia prasme gebėjimas liudyti priklauso nuo asmens gebėjimo pažinti, užfiksuoti ir atkurti anksčiau suvoktus reiškinius bei faktus²¹⁵. Taigi pozityviojoje teisėje neturėtų būti įtvirtintas konkretus amžius, nuo kurio asmuo būtų laikomas gebančiu duoti tikslus bei patikimus parodymus. Norint atsakyti į klausimą, ar vaikas apskritai geba duoti parodymus baudžiamajame procese, pirmiausia būtina nustatyti, ar jis pajėgus pažinti įvairius reiškinius, juos objektyviai užfiksuoti sąmonėje ir, esant tam tikroms sąlygoms, neiškreiptai bei nefantazuodamas perpasakoti įsimintas aplinkybes kitiems asmenims. Toks asmens gebėjimas nustatomas kiekvienoje byloje individualiai, atsižvelgiant į konkretaus vaiko asmenines, fizines, psichologines ir kognityvines savybes. Taigi gebėjimo tapti liudytoju nustatymas susijęs su tokio asmens brandos nustatymu. Procesiškai neįmanoma situacija, kad liudytojo procesinį statusą galėtų įgyti visiškai neveiksnus, t. y. negebantis vykdyti pagrindinės jam, kaip liudytojui, BPK priskiriamos pareigos, asmuo. Įgydamas teismumą, toks proceso dalyvis turi turėti bent dalinį procesinį veiksnumą, kuris, priešingai nei teisės teorijoje, siejamas ne su konkrečiu amžiumi, o brandos nulemtais gebėjimais liudyti.

Skirtingai nuo liudytojo, įtariamojo (kaltinamojo) teismo įgijimas siejamas su momentu, kai asmuo sulaukia amžiaus, nuo kurio jam gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė (formalusis kriterijus). Tik sulaukęs keturiolikos ar šešiolikos metų asmuo gali įgyti šį teisinį statusą, taigi ir procesinį teismumą (BK 13 straipsnio 1 dalis). Visi įtariamieji (kaltinamieji) iki aštuoniolikos metų laikomi iš dalies procesiškai veiksniais. Dalinis procesinis veiksnumas turi būti konstatuojamas ir jauniems pilnamečiams, kurių socialinė branda yra nepakankama, kad būtų galima juos laikyti suaugusiais. Jeigu asmuo baudžiamajame procese yra procesiškai neveiksnus, jis gali tapti tik tokių baudžiamojo procesinių santykių subjektu (tarpininkaujant gynėjui, atstovams pagal įstatymą), kuriuose nereikalingas tiesioginis paties asmens dalyvavimas (priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese)²¹⁶.

Kiek kitokia situacija yra kalbant apie nukentėjusiuosius. Tai yra vienintelis statusas baudžiamajame procese, kurį gali įgyti asmuo, net ir būdamas visiškai procesiškai neveiksnus. BPK 28 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam

214 Pavyzdžiui, 14 metų sulaukęs nukentėjusysis turi teisę, o tam tikrais atvejais – ir pareigą, dalyvauti teismo posėdyje ir duoti paaiškinimus, tačiau jo teisė reikalauti patirtos žalos atlyginimo – parengiant ir pagrindžiant civilinį ieškinį – yra realizuojama per atstovavimo institutą.

215 Jurka, R. Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 13.

216 Zajančkauskienė, J. Prozessuale Handlungsfähigkeit eines Verdächtigen (Beschuldigten). Jurisprudenzia. 2010, Nr. 4(122): 245-259. P. 255.

nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimas giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Taigi asmens pripažinimas nukentėjusiuoju nėra apribotas kokiomis nors sąlygomis, susijusiomis su jo sveikata ar amžiumi. Tačiau jo efektyvus dalyvavimas baudžiamajame procese jau tiesiogiai susijęs su procesiniu veiksmumu, kuris turi įtakos asmens dalyvavimo baudžiamajame procese apimčiai. Dalinį procesinį veiksmumą nukentėjusiuoju pripažintas vaikas įgyja tada, kai tam tikras teisės ir pareigas jis jau geba vykdyti pats (pvz., duoti parodymus), tačiau dar negeba visiškai pasinaudoti procesinėmis teisėmis (pvz., suformuluoti ir paduoti civilinį ieškinį, paduoti apeliacinį ar kasacinį skundą ir pan.). Šiuo atveju procesinis veiksmumas turi būti siejamas ir su galimybe atlikti tam tikrus procesinius veiksmus savarankiškai.

Taigi apibendrinant galima sakyti, kad baudžiamojo procesinio veiksmumo įgijimo momentas, jo santykis su procesiniu teisnumu, veiksmumo turinys skiriasi priklausomai nuo procesinio statuso. Baudžiamajame procese procesinis veiksmumas tiesiogiai lemia ir procesinio teismo įgijimo momentą (liudytojo atveju); įtariamųjų (kaltinamųjų) atveju procesinio teismo ir dalinio procesinio veiksmumo įgijimo momentas sutampa. Nukentėjusiojo teisinio subjektiškumo įgijimo momentas yra artimiausias bendroje teisės teorijoje pateiktam teisinio subjektiškumo aiškinimui. Šis procesinis statusas asmeniui gali būti suteikiamas nuo pat gimimo, tačiau dalinį procesinį veiksmumą jis įgyja tada, kai bent iš dalies geba vykdyti jam priskiriamas pareigas ir naudotis suteiktomis teisėmis. Gebėjimo visavertiškai dalyvauti procese įvertinimas²¹⁷ yra paliekamas teisės taikytojo diskrecijai²¹⁸.

217 Užsienio valstybėse, ypač tose, kur galioja bendrosios teisės tradicijos, šiam klausimui skiriama nemažai dėmesio. Štai Didžiojoje Britanijoje 2005 metais priimtas Psichikos veiksmumo nustatymo įstatymas (angl. *Mental Capacity Act*), kuriame įtvirtinti kriterijai, pagal kuriuos nustatoma, ar asmuo geba savarankiškai priimti sprendimus įvairiais klausimais. Kriterijai yra šie: a) ar asmuo supranta visą informaciją, susijusią su ketinamu priimti sprendimu; b) ar geba tą informaciją įsiminti; c) ar geba informaciją apdoroti bei įvertinti; d) ar geba išreikšti savo priimtą sprendimą (žodžiu, raštu, gestais ir pan.). Išsamiau žr. Donnelly, M., *supra* note 213, p. 466–467.

218 Kanadoje 2010 metais buvo atliktas mokslinis tyrimas, kurio metu interviu būdu buvo apklausta dešimt nepilnamečiams atstovaujančių (ginančių) advokatų. Jiems buvo užduodami įvairūs klausimai, tarp kurių ir apie tai, kokiomis procesinį veiksmumą apibūdinančiomis savybėmis pasižymi tokie atstovaujantieji (ginamieji). Apibendrinus tyrimo rezultatus nustatyta, kad nepilnamečiai, palyginti su suaugusiais, taip aktyviai nedalyvauja baudžiamajame procese ir ne visada visapusiškai bei tinkamai supranta bylos esmę ir atliekamų procesinių veiksmų tikslą, galimą įtaką galutiniam bylos rezultatui. Atlikus kitą panašaus pobūdžio empirinį tyrimą, kurio metu buvo apklausta 214 advokatų, kuriems teko ar tenka ginti paauglius teismuose, buvo nustatyta, kad nepilnamečiai kaltinamieji, dėl kurių kompetencijos stoti prieš teismą kilo didelių abejonų, pasižymėjo šiomis savybėmis (pradedant nuo dažniausiai pasikartojančių): nesupranta baudžiamojo proceso eigos ir atskirų jo veiksmų prasmės; pats negeba priimti svarbių sprendimų dėl savo dalyvavimo byloje aktyvumo, procesinių veiksmų atlikimo poreikio; neapgalvoja ir nenumato savo pasirinkto elgesio tolesnių padarinių; negeba sekti bei įsiminti teismo nagrinėjimo eigos; nesupranta, kokią profesinę pareigą atlieka oficialūs baudžiamojo proceso subjektai (teisėjas, prokuroras, gynėjas); susitikimų su gynėju metu elgiasi pasyviai, neišsako savo požiūrio į kaltinimus, nesiekia suderinti gynybinės taktikos ir pan. Be nepakankamų procesinių gebėjimų, šio tyrimo metu buvo išskirtos ir dar trys grupės aplinkybių, kurios rodo, jog asmuo nėra pakankamai veiksmus stoti prieš teismą: medicininis kriterijus (nepilnamečiai atrodo kenčiantys nuo depresijos, pikti, hiperaktyvūs, priklausomi nuo narkotinių medžiagų ar alkoholio), kognityvinės savybės (sunkiai suprato suaugusiųjų asmenų jiems sakomą informaciją, negebėjo tinkamai išreikšti savo požiūrio, negebėjo susikaupti, įsiminti svarbios informacijos, nevisiškai kontroliavo

1.2. Teisinės diferencijuoto baudžiamojo proceso prielaidos

Nepaisant to, kad vaikų gelbėjimo judėjimas, turėjęs tiesioginės įtakos pirmiesiems vaikų teismams įsteigti, prasidėjo dar XIX amžiuje, supratimas, kad vaikams reikia užtikrinti ypatingą apsaugą, ir ji turi būti įtvirtinta svarbiausiuose teisės aktuose, atsirado ne taip ir seniai. Pirmoji šalis, susirūpinusi vaikų teisinio statuso įtvirtinimu ir elgesio su jais humanizavimu, buvo Didžioji Britanija. Šioje šalyje 1919 metais įsteigta pirmoji pasaulyje vaiko teisių gynimo organizacija – sąjunga „Gelbėkit vaikus“, o jos steigėja Eglantyne Jelk parengė ir 1923 m. paskelbė pirmąją Vaiko teisių deklaraciją. Šį dokumentą 1924 m. patvirtino Tautų Sąjunga ir jis tapo pirmuoju oficialiu tarptautiniu dokumentu, skirtu vaiko teisių apsaugai. Neilgai trukus buvo priimti ir kiti pagrindiniai tarptautiniai šios srities dokumentai – Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija (1959 m.), Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės, 1985 m.), Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikaltimų prevencijos gairės (Rijado gairės, 1990 m.), Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės, 1990 m.) bei Jungtinių Tautų rezoliucija dėl nepilnamečių justicijos administravimo (1997 m.). Šiuose tarptautiniuose dokumentuose pateikiamos labiau bendro pobūdžio vaikų baudžiamosios justicijos gerinimo gairės, kuriose akcentuojama, kad šių dokumentų nuostatos turėtų tapti minimaliu modeliu valstybėms narėms.

Kalbant apie baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, specifiškumo pagrindimą, vienas svarbiausių tarptautinių dokumentų yra Vaiko teisių konvencija, kurią Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja priėmė 1989 metais ir kuri įsigaliojo 1990 m. rugsėjo 2 d. Ją ratifikavo visos Jungtinių Tautų organizacijos narės, t. y. 193 valstybės, ir visos pasaulio valstybės, išskyrus JAV²¹⁹, Somalį ir Pietų Sudaną. Lietuva prie šios Konvencijos prisijungė 1992 m. ir ratifikavo 1995 metais. Šios Konvencijos paskirtis dvilypė – viena vertus, ji yra aprašomojo pobūdžio, bet kartu ir normatyvinė, nes joje nustatyti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, standartai, kuriuos valstybės įpareigotos įtvirtinti ir taikyti.

Prisijungdamos prie Konvencijos, valstybės pripažino Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto veiklą. Šį Komitetą sudaro vaiko teisių ekspertai iš įvairių šalių, o jų funkcija yra svarstyti valstybių narių ataskaitas apie Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimą ir atskleisti šių nuostatų turinį. Komitetas yra pažymėjęs, kad net ir tada, kai valstybių turimi išteklių yra nepakankami, valstybėms išlieka pareiga kuo geriau užtikrinti vaiko teises, ypač atkreipiant dėmesį į pažeidžiamiausias vaikų grupes²²⁰.

savo elgesį); protinio išsivystymo, brandos kriterijai (atrodė, kad nesupranta savo nusikalstamo elgesio ir baudžiamojo proceso baigties padarinių; atrodė, jog yra lengvai pasiduodantys aplinkinių įtakai, linkę priimti rizikingus sprendimus, sunkiai valdė emocijas). Išsamiau žr. Viljoen, J. L. *et al.* Defense Attorneys' Concerns about the Competence of Adolescent Defendants. Behavioral Sciences and the Law. 2010, 28:630-646. P. 637, 638.

219 Pasak B. B. Woodhouse'o, JAV Senato sprendimą atsisakyti ratifikuoti Konvenciją iš esmės nulėmė konservatyvių ir religinių grupių įtaka. Šių grupių atstovai teigė, kad Konvencija sumažins tėvų teisių apsaugą, nes tėvai negalės auginti vaikų taip, kaip nori patys, be to, socialinių ekonominių teisių vaikams pripažinimas gali būti pagrindas riboti tėvų teises. Žiobienė, E. Konstitucinės vaiko teisių garantijos: teisinio reguliavimo ir jo įgyvendinimo problemos. *IS: Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai* (ats. red. Bilevičiūtė, E.; Vainiūtė, M.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. P. 324–353.

220 Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 5. General Measures of Implementation

Pagrindinė žinutė, kurią siunčia Vaiko teisių konvencijos kūrėjai, yra ta, kad vaikas neturi būti laikomas teisinių santykių objektu, o turi būti pripažįstamas jų subjektu. Galimybė būti teisinių santykių subjektu reiškia tai, kad tais atvejais, kai asmuo dėl įvairių priežasčių (tarp jų – ir dėl amžiaus) negali pats tinkamai įgyvendinti savo teisių ir pareigų bei apginti savo teisėtų interesų, privalo egzistuoti teisinis mechanizmas, užtikrinantis jo teisių ir laisvių apsaugą²²¹. Vaiko teisių konvencijos turinys nusakomas trimis pagrindiniais principais: vaiko apsauga (teisė augti savo šeimoje ir gauti profesionalią pagalbą, taip pat teisė būti apsaugotam nuo socialinio ir individualaus smurto ir kt.); vaiko aprūpinimas (teisė į išteklius ir paslaugas, juos paskiriant tarp vaikų ir suaugusiųjų, ypač skiriant dėmesį neįgaliems, turintiems specialiųjų poreikių, tėvų smurtą bei nepriežiūrą išgyvenantiems vaikams ir kt.); vaiko dalyvavimas (teisė veikti, teisė išreikšti savo nuomonę ir daryti įtaką sprendimams individualiai ir kolektyviai šeimoje bei visuomenėje)²²². Kalbant apie baudžiamąjį procesą, Konvencijoje įtvirtinti šie pagrindiniai aspektai: vaikui palanki aplinka (būtina užtikrinti vaikui palankų baudžiamąjį procesą, pabrėžiant geriausių vaiko interesų principo svarbą); reabilitacijos principas (baudžiamasis procesas turi būti tiek teisinis, tiek terapinio pobūdžio); tarpdiscipliniškumas, įstaigų tarpusavio bendradarbiavimas (požiūris į vaiką turi būti holistinis), iniciatyvumas (turi būti siekiama padėti vaikui realiai, o ne fiktyviai)²²³.

Naujausias tarptautinis dokumentas, turintis tiesioginę įtaką nukentėjusiojo (liudytojo) vaiko teisėms stiprinti baudžiamajame procese, yra 2012 m. spalio 25 d. priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29ES²²⁴. Joje reglamentuoti pagrindiniai nukentėjusiųjų bei liudytojų, akcentuojant pažeidžiamus baudžiamojo proceso dalyvius, teisių ir teisėtų interesų apsaugos standartai. Šios Direktyvos nuostatos privalomos Lietuvai ir buvo perkeltos į nacionalinius teisės aktus dar 2016 m. kovo 1 d.

Direktyvoje pirmą kartą įtvirtinta pažeidžiamo baudžiamojo proceso dalyvio kategorija, įpareigojant užtikrinti tinkamą, adekvačią, individualią tokio proceso dalyvio apsaugą. Joje išskiriami ir pažeidžiamumo kriterijai, o būtent: 1) savybės, kaip antai amžius, psichinė sveikata, fizinė sveikata; 2) situacijos (objektyvios aplinkybės), lemiančios nukentėjusiojo (liudytojo) pažeidžiamumą. Nukentėję vaikai pripažįstami pažeidžiamais vien dėl savo amžiaus visais nusikalstamų veikų atvejais. Tačiau ypatingo teisėsaugos institucijų ir kitų bendradarbiaujančių pareigūnų dėmesio reikalaujama tais atvejais, kai vaikas nukentia nuo lytinio pobūdžio nusikalstamos veikos, smurtui artimoje aplinkoje priskiriamos nusikalstamos veikos, kitos smurtinės nusikalstamos veikos. Pabrėžiamas poreikis saugoti vaiką baudžiamojo proceso metu tais atvejais, kai vaikas, tapęs nukentėjusiuoju ar liudytoju, yra susijęs artimais ar šeiminiiais santykiais su kaltininku.

---

of the Convention on the Rights of the Child. CRC/GC/2003/5, 2003. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-04-05]. <http://www.refworld.org/docid/4538834f11.html>.

221 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančauskienė, J., *supra* note 15, p. 228.

222 Kvieskienė, G., *supra* note 74, p. 17–18.

223 Šių Konvencijos nuostatų įgyvendinimas Lietuvoje bus aptartas kitose tyrimo dalyse.

224 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikalstamų veikų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015-01-23]. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>.

Nustatius, kad baudžiamajame procese dalyvauja pažeidžiamas asmuo, Direktyvos nuostatos įpareigoja užtikrinti jam saugų nuo antrinės viktimizacijos ir sunkių psichologinių padarinių baudžiamąjį procesą, baudžiamojo proceso veiksmus organizuojant kitaip, nei numatyta bendrajame baudžiamajame procese. Asmenims, kurie yra ypač pažeidžiami, arba asmenims, patekusiems į padėtį, kurioje jiems kyla itin didelė žalos grėsmė, pavyzdžiui, asmenims, nuolat patiriantiems artimųjų smurtą, patyrusiems smurtą dėl lyties, ar asmenims, tapusiems kitokių nusikaltimų aukomis valstybėje narėje, kurios piliečiai ar gyventojai jie nėra, reikėtų suteikti specialistų pagalbą ir teisinę apsaugą. Specialistų pagalbos tarnybos turėtų būti grindžiamos integruotu ir tiksliniu požiūriu, kurį taikant reikėtų visų pirma atsižvelgti į specialius nukentėjusiųjų poreikius, dėl nusikalstamos veikos patirtos žalos sunkumą, taip pat į nukentėjusiųjų, nusikaltėlių, vaikų ir jų platesnės socialinės aplinkos ryšius. Pagrindinė šių tarnybų ir jų darbuotojų užduotis turėtų būti informuoti nukentėjusiuosius apie šioje Direktyvoje nustatytas teises, kad jie galėtų priimti sprendimus palankioje aplinkoje, kurioje su jais elgiamasi oriai, pagarbiai ir jautriai. Kita užduotis – pagalba nukentėjusiajam, kad jis atsigautų nuo patirtos žalos. Pagalbos rūšys, kurias tokios specialistų pagalbos tarnybos turėtų teikti, gali apimti prieglobsčio ir saugaus apgyvendinimo suteikimą, skubios medicinos pagalbos suteikimą, siuntimą atlikti medicinos ir teismo apžiūrą, kad būtų surinkta įrodymų išžaginimo ar seksualinės prievartos atvejais, trumpalaikes ir ilgalaikes psichologines konsultacijas, pagalbą įvykus traumai, teisines konsultacijas ir specialias paslaugas vaikams kaip tiesioginėms ar netiesioginėms aukoms²²⁵.

Taigi Direktyvoje laikomasi prielaidos, kad aukomis tapusiems vaikams reikalinga speciali apsauga, nes jie yra pažeidžiami ir jiems gresia antrinė ir pakartotinė viktimizacija, bauginimas ir kerštas (Direktyvos 22 straipsnio 4 dalis).

Minėta, kad Lietuva šios Direktyvos nuostatas į nacionalinę teisę perkėlė 2016 m. kovo 1 d. įsigaliojusiais BPK pakeitimais. Svarbiausi šių pakeitimų aspektai yra šie:

- – pažeidžiami baudžiamojo proceso dalyviai (tarp jų ir vaikai) įvardijami kaip specialių apsaugos poreikių turintys asmenys;
- – specialių apsaugos poreikių įvertinimas turi būti atliktas ikiteisminio tyrimo metu, prieš pirmąją apklausą;
- – BPK ir generalinio prokuroro Rekomendacijosedėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo²²⁶ nurodytos šios apsaugos priemonės, taikytinos specialių apsaugos poreikių turintiems asmenims: neviešas bylos nagrinėjimas teisme; lydinčio asmens dalyvavimas, sudarantis sąlygas nevyriausybinių organizacijų atstovams ar kitiems asmenims, galintiems suteikti emocinę pagalbą ir paramą nukentėjusiajam, lydėti jį viso baudžiamojo proceso metu; tos pačios lyties pareigūno atliekama apklausa; besispecializuojančio pareigūno atliekama apklausa; nukentėjusiojo informavimas apie įtariamojo (kaltinamojo) paleidimą iš įkalinimo vietos; informavimas apie teisės aktuose nustatytas galimas taikyti apsaugos priemonės ir

225 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR., *supra* note 224.

226 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymas „Dėl Rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-01-12]. <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/86bc22f0dfa611e58a92afc65dd68e97>.

jų skyrimo tvarką; priemonės, leidžiančios teismams bylas nagrinėti pažeidžiamam nukentėjusiajam palankiu būdu – apklausas teisme atlikti išvengiant nukentėjusiojo ir kaltininko susidūrimo akis į akį (pvz., panaudojant nuotolinį apklausos būdą ar vidinę televiziją, apklausą vykdant nedalyvaujant įtariamajam (kaltinamajam), apklausą vykdant specializuotame apklausos kambaryje, vaizdo ir garso įrašų darymas); specialistų dalyvavimas apklausoje²²⁷.

Europos Komisija 2013 m. lapkričio 27 d. priėmė rekomendaciją dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose²²⁸. Rekomendacijos tikslas – paskatinti valstybes nares sustiprinti visų įtariamųjų ar kaltinamųjų, kurie dėl savo amžiaus, psichinės ar fizinės būklės arba kitokios negalios negali suprasti baudžiamojo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti, procesines teises. Nors šis Europos Sąjungos dokumentas yra rekomendacinio pobūdžio, tačiau svarbus tuo, kad jame vaikai įtariamieji (kaltinamieji), lygiai kaip liudytojai ar nukentėjusieji, laikomi pažeidžiamais baudžiamojo proceso dalyviais, kuriems turi būti taikomos tinkamos, jų amžių, brandą ir procesinį veiksnumą atitinkančios nuostatos.

Apžvelgus pagrindines pastarųjų dviejų naujausių tyrimui aktualių Direktyvų nuostatas, galima teigti, kad šios Direktyvos iš esmės skirtos sustiprinti valstybės pareigą pasirūpinti į baudžiamąjį procesą patekusiais pažeidžiamais, taigi – rūpėsčio reikalaujančiais, asmenimis, todėl yra *parens patriae* doktrinos raiška šiurkšniame baudžiamajame procese.

Šios darbo dalies pradžioje minėta, kad po konstitucionalistų paskatintos vaikų baudžiamosios justicijos reformos pripažinta, jog vaikams turi būti garantuojamos visos teisės ir laisvės, kokios garantuojamos suaugusiems asmenims. Tačiau reformos metu nebuvo paneigta tai, kad vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų ir tie skirtumai yra svarbus pagrindas įtvirtinti papildomas teises garantijas, siekiant apsaugoti vaikus, patekusius į sudėtingas gyvenimo situacijas. Toks įpareigojimas tiesiogiai matomas aptartuose tarptautiniuose dokumentuose. Pripažįstama, kad asmens amžius ir nepakankama branda, lemianti visiško ar dalinio procesinio veiksnumo nebuvimą, atitinka taikytinų baudžiamojo proceso normų diferencijavimo kriterijus ir yra specifinių baudžiamojo proceso normų įtvirtinimo bei taikymo pagrindas²²⁹. Konstitucija įpareigoja valstybę tais atvejais, kai realus ir veiksmingas naudojimas tam tikra teise ar procesine garantija yra neįmanomas ar apsunkintas dėl tam tikrų asmeniui būdingų savybių (amžiaus, psichinės ar fizinės negalios), normine galia apibrėžti ir suformuoti konstitucinius principus atitinkantį mechanizmą, suteikiantį realias galimybes tokiam asmeniui naudotis atitinkama teise ar garantija²³⁰.

Baudžiamajame procese, kuris, ko gero, gali būti laikomas labiausiai asmens teises ir laisves varžančia valstybės įgaliotų pareigūnų ir institucijų veikla, bendrieji, pamatiniai demokratinės valstybės principai turėtų veikti itin tiksliai bei vienodai. Todėl kyla klausimas, ar diferencijuoto baudžiamojo proceso įtvirtinimas nelaikytinas bendrojo teisės principo

227 Šios procesinės apsaugos priemonės išsamiau bus aptartos kitose tyrimo dalyse.

228 2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-05-08]. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32013H1224\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32013H1224(02)).

229 Ažubalytė, R., Jurgaitis, R., Zajančauskienė, J., *supra* note 15, p. 223.

230 Zajančauskienė, J., *supra* note 216, p. 246.

– prieš įstatymą visi lygūs – pažeidimu ar bent jau nepateisinamu suvaržymu. Ir čia turima omenyje ne tik tai, kad įtariamieji (kaltinamieji) nepilnamečiai baudžiamajame procese naudojasi tam tikra prasme privilegijuotųjų statusu, palyginti su suaugusiais įtariamaisiais (kaltinamaisiais), tačiau ir tai, kad pastarųjų teisės ir teisėti interesai, jei liudytojo ar nukentėjusiojo statusu baudžiamajame procese dalyvauja vaikas, tam tikrose srityse, kurios šiame tyrime bus aptartos vėliau, yra ribojamos labiau nei įprastiniame procese, neretai laviruojant ir ties jų pagrindinių procesinių teisių pažeidimo riba. Taigi čia ir kyla klausimas – ar tokio diferencijuoto baudžiamojo proceso įtvirtinimas iš esmės neprieštarauja bendriesiems teisės principams, kaip antai visų piliečių lygybės prieš įstatymą ir teisėtumo principams?

Nesileidžiant į nuodugnesnę teisėtumo principo analizę, pažymėtina, kad vienas iš šio principo aspektų yra tas, jog teisiniai paliepimai (teisės normų reikalavimai) turi būti vienodai suprantami, vykdomi ir taikomi visoje šalies teritorijoje, visiems teisės subjektams²³¹. Konstitucijos 29 straipsnyje tiesiogiai draudžiama diskriminacija – valinis asmens teisių atėmimas, ribojimas arba atleidimas nuo įstatymų reikalavimų (privilegijų teikimas) lyties, rasės, socialinės padėties ir kitais pagrindais. Tačiau yra tokių kategorijų žmonių, kurie turi specialių pareigų visuomenei arba patys nesugeba bent minimaliai garantuoti savo pagrindinių žmogaus teisių, todėl kyla būtinybė didinti jų teisių apsaugą valstybės priemonėmis²³². Konstitucinis Teismas nėra nagrinėjęs klausimų, tiesiogiai susijusių su vaiko teisių apsauga. Anot E. Žiobienės, taip atsitiko todėl, kad subjektai, kuriems suteikta teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą, nesidomi vaiko teisėmis arba nesuabejoja jų įteisinimo konstitucingumu²³³. Todėl mokslininkai, tyrinėję diferencijuoto baudžiamojo proceso (tarp jų – ir baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai) teorinius pagrindus, pagrįstai rėmėsi Konstitucinio Teismo jurisprudencija dėl kitų specifinių baudžiamojo proceso formų diferencijavimo²³⁴. Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad konstitucinis asmenų lygybės principas savaime nepaneigia to, kad įstatymu gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų, kurių padėtis yra skirtinga, kategorijoms. Vertinant, ar pagrįstai nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas, būtina atsižvelgti į konkrečias aplinkybes. Pirmiausia turi būti įvertinti teisinės padėties skirtumai; antra, reikia atsižvelgti į teisės aktų suderinamumą pagal jų hierarchiją, reglamentavimo apimtį ir kt.; trečia, būtina įvertinti, ar teisės normos, kuriomis nustatomos specialios sąlygos, atitinka teisės akto paskirtį ir tikslą²³⁵. Įstatymu reguliuodamas baudžiamojo proceso santykius, įstatymų leidėjas gali nustatyti skirtingas baudžiamojo proceso taisykles, *inter alia* baudžiamojo proceso dalyvių teisinio statuso ypatumus. Tačiau tokiu diferencijuotu teisiniu reguliavimu negali būti paneigtos iš Kons-

231 Vaišvila, A., *supra* note 195, p. 143.

232 *Ibid.*, p. 178.

233 Žiobienė, E., *supra* note 219, p. 324–353.

234 Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferencijavimo prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai., *supra* note 4; Jurgaitis, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. Iš: Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: „Industrus“, 2009: 17-59.

235 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 104-2644.

titucijos kylančios baudžiamojo proceso dalyvių teisės arba jų įgyvendinimas pasunkintas taip, kad taptų neįmanomas²³⁶.

Taigi derėtų skirti diskriminaciją nuo diferenciacijos. Anot A. Vaišvilos, diskriminacija – tai savavališkas asmens teisių atėmimas, ribojimas, o diferenciacija – teisių pridėjimas arba lengvatų suteikimas valstybės priemonėmis, bet tik tiems asmenims, kurie patys objektyviai nepajėgia pareigų vykdymu bent minimaliai garantuoti pagrindinių žmogaus teisių²³⁷. Tokią diferenciaciją kai kurie autoriai vadina pozityviąja diskriminacija, jos teisėtumas grindžiamas visuomenės solidarumu, humanizmo pajauta ir socialinio stabilumo, kaip visų teisių saugumo garanto, poreikiu²³⁸.

Grįžtant prie Vaiko teisių konvencijos įpareigojimų valstybėms dėl baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo, pažymėtina, kad pačiame teisės akte tiesioginių nuorodų dėl specifinio baudžiamojo proceso įtvirtinimo nėra. Tačiau tokį poreikį nuolat akcentuoja šios Konvencijos įgyvendinimą prižiūrintis Komitetas. Štai 2013 m. spalio 4 d. išvadoje dėl Lietuvos Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitos Komitetas nurodė, kad Lietuvoje nėra holistinės vaikų justicijos sistemos, apimančios vaikų teismus, diversijos mechanizmo nuostatas ir efektyvias alternatyvas formaliai justicijos sistemai. Komitetas taip pat ragina priimti vieną vaikų baudžiamąją justiciją reglamentuojantį teisės aktą, kuris būtų suderintas ne tik su Vaiko teisių konvencijos, bet ir kitų tarptautinių teisės aktų (tokių kaip Rijado gairės, Havanos taisyklės ir pan.) nuostatomis. Taip pat primygtinai rekomenduojama organizuoti mokymus su vaikais dirbantiems teisės saugos institucijų pareigūnams²³⁹.

Lietuvoje iš tarptautinių teisės aktų kylantys reikalavimai įtvirtinti specifinę baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, formą įgyvendinti minimaliai: BPK ir kituose teisės aktuose įtvirtintos atskiros normos, kuriomis siekiama reglamentuoti veiksmus, kuriuose dalyvauja vaikai, ir skiriama dėmesio teisės saugos institucijų subjektų specializacijai²⁴⁰. Iš esmės pritardama jau anksčiau mokslinėje literatūroje išsakytoms nuomonėms, jog toks tarptautinių teisės aktų reikalavimų įgyvendinimas nėra pakankamas²⁴¹, šio tyrimo autorė,

236 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo procesokodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

237 Vaišvila, A., *supra* note 195, p. 178–179.

238 *Ibid.*, p. 179.

239 Concluding Observations on the Combined Third and Fourth Periodic report of Lithuania, Adopted by the Committee at its Sixty-fourth Session (16 september – 4 October 2013). [interaktyvus]. [Žiūrėta 2015-06-09]. <http://www.refworld.org/docid/52822f5a4.html>.

240 Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferencijavimo prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai., *supra* note 4.

241 Jatkevičius, A., *supra* note 17; Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferencijavimo prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai., *op. cit.*

atsižvelgdama į praktines realijas bei tyrimo apimtį, išsamiau neanalizuos būdų, kuriais būtų galima tobulinti patį baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo modelį. Tolesnėse tyrimo dalyse analizuojami dabartinio teisinio reguliavimo teoriniai pagrindai ir praktinio įgyvendinimo problemos.

Nepakankama branda atitinkamai lemia specifinius vaiko poreikius, kurių identifikavimo ir užtikrinimo pareiga tenka valstybei tiek modeliuojant šios specifinės baudžiamojo proceso formos taisykles, tiek užtikrinant tinkamą jų įgyvendinimą. Sutinkant su E. Spruogiu, kad vaiko poreikiai atitinka jo interesus, o pastarieji determinuoja vaikams numatytas teises²⁴², galima teigti, jog būtent vaiko interesai (poreikiai) yra baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, specifiškumo ašis. Apibendrintai galima teigti, kad vaikai, patekę į baudžiamąjį procesą, priklausomai nuo jų procesinio statuso, turi šiuos pagrindinius poreikius: efektyviai dalyvauti procese (turėti objektyvią galimybę naudotis jiems suteikiamomis teisėmis ir vykdyti priskirtas pareigas), jausti emocinį palaikymą, tikėtis jo amžių, psichinę, emocinę ir fizinę brandą, taip pat saugumo poreikius atitinkančios aplinkos, turėti teisę į reabilitacijos proceso įgyvendinimą (gauti reikiamą specializuotą pagalbą, kitų poreikių identifikavimą ir užtikrinimą). Nacionaliniuose ir (ar) tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtinti teisės principai – geriausių vaiko interesų principas ir reabilitacijos principas – laikytini mechanizmais, padedančiais užtikrinti minėtus vaiko poreikius. Tolesnėse darbo dalyse bus analizuojami šie pagrindiniai baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, modeliuojantys principai ir jų reikšmė užtikrinant specifinius vaiko poreikius.

---

242 Spruogis, E. Dar kartą apie subjektines teises: subjektinių teisių sampratos, jų santykio su objektine teise bei prigimties problemos. *Jurisprudencija*. 2011, 18(2): 561–574.

2. GERIAUSIŲ VAIKO INTERESŲ PRINCIPAS

Geriausių vaiko interesų principas gali būti įvardijamas kaip priemonė, susiejanti *parens patriae* doktrinos pagrindines idėjas su šių dienų vaiko interesų užtikrinimo poreikio suvokimu bei sąžiningo baudžiamojo proceso modelio idėjomis²⁴³, taip pat susiejanti *parens patriae* doktrina grįstos nepilnamečių justicijos teorines idėjas su jų praktinio įgyvendinimo realijomis. Šis principas tiesiogiai kildinamas iš *parens patriae* doktrinos, kuriai įgyvendinti praktikoje reikėjo teorinio mechanizmo. Apibendrintai galima teigti, kad geriausių vaiko interesų principo esmė ta, kad bet kokiuose teisiniuose santykiuose, vienaip ar kitaip susijusiuose su vaiku, visų pirma turi būti akcentuojami vaiko emociniai, socialiniai ir ekonominiai interesai, kuriuos užtikrinti aktyvią ir pasyvią pareigą turi valstybė, veikdama per savo institucijas, bei privatūs asmenys. Geriausių vaiko interesų principas yra į vaiką orientuotas sprendimų priėmimo standartas, skirtas vaiko interesams (poreikiams) ir gerovei apsaugoti. Todėl šioje darbo dalyje siekiama atskleisti šio principo turinį ir raišką taikant baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, reglamentuojančias normas.

Analizuojamas principas pirmą kartą buvo legimituotas 1924 metais priimtoje Ženevos Vaiko teisių deklaracijoje ir dar kartą pakartotas 1959 metais Jungtinių Tautų priimtoje Vaiko teisių deklaracijoje²⁴⁴. Pastarosios deklaracijos preambulėje teigiama, kad vaikai dėl jų nepakankamos fizinės ir psichinės brandos turi teisę būti itin globojami, taip pat ir teisiniuose procesuose, kur jiems turi būti numatyta atitinkama speciali jų teisių ir teisėtų interesų apsauga. Deklaracijos 2 straipsnyje tiesiogiai nurodoma, kad įstatymu ir kitokiomis priemonėmis vaikui turi būti garantuota ypatinga apsauga, suteiktos galimybės ir sudarytos sąlygos sveikai ir normaliai vystytis fiziškai, protišcai, doroviškai, dvasiškai ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Tam leidžiant įstatymus svarbiausias motyvas turi būti vaiko interesų užtikrinimas. Geriausių vaiko interesų principas paminėtas ir 1979 metų Jungtinių Tautų konvencijoje Dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. Šios Konvencijos 5 straipsnio b punkte nurodyta, kad valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių, siekdamos užtikrinti, kad šeimos auklėjime būtų teisingai suprantama motinystės socialinė funkcija ir pripažįstama bendra vyrų ir moterų atsakomybė už savo vaikų auklėjimą ir vystymąsi visais atvejais atiduodant pirmenybę vaikų interesams²⁴⁵.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra neabejotinai svarbus, plačiai taikomas tarptautinis dokumentas, kuriuo reglamentuojamos pagrindinės teisės ir laisvės. Tačiau jame nėra įtvirtintas geriausių vaiko interesų principas. Priešingai nei kitose tarptautinėse žmogaus teisių apsaugos priemonėse, šioje Konvencijoje nėra ir įpareigojimo elgtis su vaikais kitaip nei su suaugusiais. Dėl to šis tarptautinis dokumentas neišvengia

243 Mokslinėje literatūroje galima aptikti pasiūlymų geriausių vaiko interesų principą pripažinti vienu iš nepilnamečių teisės į teisingą baudžiamąjį procesą elementų. Išsamiau žr. McLaughlin, J. H. The Fundamental Truth about Best Interest. Saint Louis University Law Journal. Vol. 54:113-165.

244 Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. Paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m. lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-12-20] <http://www.nplc.lt/sena/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/vaiko%20teisiu%20deklarac.htm>.

245 Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. [žiūrėta 2013-12-10]. <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.8AA8BB1C3C27>.

kritikos ir vertinimo kaip vaikui nepalankaus tarptautinio dokumento²⁴⁶. Padėtį kiek taiso EŽTT, kuris, spręsdamas bylas, susijusias su vaiko interesais, naudojami geriausių vaiko interesų principu kaip priemone, sprendžiant įvairius konfliktus, ypač atskleidžiant Vaiko teisių konvencijos 8 straipsnio prasmę²⁴⁷.

Daugiausia dėmesio geriausių vaiko interesų principui skiriama Vaiko teisių konvencijoje, kur šis principas minimas kaip pirminis principas, kuriuo vadovaujantis sprendžiamas bet koks su vaiku susijęs klausimas (angl. *the best interests of the child should be a primary consideration*)²⁴⁸. Vaiko teisių konvencija yra vienas svarbiausių teisės aktų, įtvirtinusių vaiko, kaip teisės subjekto (o ne objekto), statusą, o geriausių vaiko interesų principas tapo šio naujojo statuso idėjiniu pagrindu. Todėl analizuojamo principo reikšmės atskleidimas Konvencijos tekste buvo vienas problemiškesnių klausimų, dėl kurių diskutavo Konvencijos kūrėjai. Antai, už pirmąjį Konvencijos teksto „juodaštį“ buvę atsakingi Lenkijos atstovai siūlė geriausių vaiko interesų principą įtvirtinti atskirame straipsnyje, kaip tai padaryta 1959 metų Deklaracijoje. Tačiau su tuo nesutiko iš Žmogaus teisių komisijos narių sudaryta darbo grupė, kuri reikalavo šį principą paversti reikšmingesniu ir siūlė diskutuoti tik dėl to, ar minėtas principas turi būti įvardijamas kaip pirminis (angl. *a primary*) ar svarbiausias (angl. *a paramount*), įtvirtinant ir taikant vaiko teisių ir teisėtų interesų apsaugos standartus. Galiausiai buvo priimtas sprendimas Konvencijos tekste įtvirtinti, kad geriausių vaiko interesų principas turi būti pirminis principas sprendžiant bet kokią su vaiku susijusį klausimą²⁴⁹.

Mokslinėje literatūroje aiškinama, kad Vaiko teisių konvencijoje vaiko interesų principo, kaip pirminio (angl. *a primary*), o ne kaip svarbiausio (angl. *a paramount*), įtvirtinimas buvo pasirinktas atsižvelgiant į tai, kad esama teisinių situacijų, kur ne mažiau svarbu užtikrinti ir kitų asmenų teises, o vaiko interesų viršenybės principo, kaip svarbiausio, įtvirtinimas sudarytų realias kliūtis tai padaryti ir būtų iš anksto pasmerktas nuolatiniam nepaisymui²⁵⁰, todėl ilgainiui taptų tik skambia, realiai nefunkcionuojančia deklaracija. Manytina, kad taip buvo siekiama įtvirtinti tam tikrą šio principo interpretavimo laisvės galimybę. Kita vertus, diskusijos vertas klausimas, ar toks lyg ir rekomendacinio pobūdžio principo įtvirtinimo būdas neprieštarauja šio principo pirminei paskirčiai, kuri, kaip jau minėta, yra ta, kad bet kokiuose santykiuose, susijusiuose su vaiku, svarbiausia turi būti jo interesai ir jų užtikrinimo būdų paieška. Vis dėlto autorė sutinka su Vaiko teisių apsaugos konvencijos kūrėjų pasirinkta koncepcija, ypač vertinant ją baudžiamojo proceso kontekste, kur kitų proceso dalyvių, o būtent įtariamojo, kaltinamojo, teisės yra ne mažiau reikšmingos ir jos turi būti derinamos ieškant tinkamos pusiausvyros su nepilnamečio nukentėjusiojo ar liudytojo teisėmis, o ne *a priori* aukščiau iškeliant pastarojo teisėtų interesų apsaugą.

246 Woolf, M., *supra* note 37, p. 206.

247 EŽTT sprendimai bylose *K and T v. Finland, Kjeldsen, Busk and Madsen v. Denmark* ir kt.

248 Po šios Konvencijos priėmimo geriausių vaiko interesų principas yra kartojamas beveik visuose naujai priimamuose tarptautiniuose dokumentuose, kuriuose aptariama vaiko padėtis, pavyzdžiui, 1993 metų Hagos konvencijoje „Dėl vaikų apsaugos ir bendradarbiavimo tarptautinio įvaikinimo srityje“, 2006 metų Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje ir kt.

249 Nors atkreiptinas dėmesys ir į Konvencijos kūrėjų nenuoseklumą ta prasme, kad Konvencijos 23 straipsnyje jau vartojamas terminas *a paramount*.

250 Degol, A.; Dinku, S., *supra* note 41, p. 319, 328.

Šioje vietoje atkreiptinas dėmesys į tai, kad geriausių vaiko interesų principas tarptautiniuose teisės aktuose ir užsienio mokslininkų darbuose anglų kalba vadinamas – *the principle of the best interest of the child*. Toks pavadinimas į lietuvių kalbą turėtų būti verčiamas – *geriausių vaiko interesų principas*. Tačiau lietuvių mokslininkų darbuose, teismų sprendimuose ir teisės aktuose galima aptikti įvairių šio principo pavadinimo interpretacijų, pavyzdžiui: vaiko interesų viršenybės principas²⁵¹, vaiko interesų pirmumo principas²⁵² ar net vaiko teisėtų interesų principas²⁵³. Tačiau autorė šiame tyrime pasirinko geriausių vaiko interesų principo įvardijimą, atsižvelgdama į pirmiau išdėstytus motyvus dėl baudžiamojo proceso specifikos, lemiančios tai, jog ne visais atvejais objektyviai įmanoma, kad vaiko interesai būtų viršesni už kitų baudžiamojo proceso dalyvių interesus ar kitus principus. Geriausių vaiko interesų principo įvardijimas tiksliausiai atitinka ir Vaiko teisių konvencijos kūrėjų pagrindinę idėją, kad šis principas yra pirminis – tas, kuriuo vadovaujamesi, tačiau ne imperatyviai – pagrindinis.

Vaiko interesų viršenybės principas *expressis verbis* įtvirtintas Vaiko teisių konvencijos 3-iajame straipsnyje, postuluojančiame, kad „imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai“. Nors šio straipsnio nuostatos ganėtinai aiškios, tačiau norėtusi akcentuoti kelis svarbiausius momentus: pirma, šis principas taikytinas tiek atskiriems vaikams (individualiais atvejais sprendžiant tik su jais susijusius klausimus; tai aktualu kalbant apie baudžiamąjį procesą, kur kiekviena situacija yra individuali ir turi būti sprendžiama *hit et nunc*), tiek vaikų grupei (dažniausiai tai klausimai, susiję su švietimo, sveikatos sistemomis ir pan.); antra, geriausių vaiko interesų principo užtikrinimo pareiga (tiek pozityvi, tiek negatyvi) tenka ir privatiems asmenims, susijusiems su vaiku – jo tėvams ar kitiems teisėtiems globėjams. Tai ypač svarbu siekiant įgyvendinti vieną iš analizuojamo principo funkcijų (apie ją bus rašoma toliau) – siekį apriboti galimą piktnaudžiavimą teisėmis į vaiką, baudžiamajame procese besireiškiantį per netinkamą atstovavimą; trečia, tiesioginė pareiga užtikrinti geriausių vaiko interesus tenka ne tik teisės aktų taikytojams, bet ir jų kūrėjams. Todėl, analizuojant šio principo raišką baudžiamajame procese, svarbu ne tik teisės taikymo, bet ir teisinio reguliavimo ydų ar spragų šalinimas. Šiuo aspektu yra pasisakęs ir Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas, kuris Generaliniame protokole Nr. 5 yra įpareigojęs valstybes per-

251 Pavyzdžiui, Murauskienė, D. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą. Iš: Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai. Mokslo studija (ats. red. E. Bilevičiūtė, M. Vainiūtė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. P.424–452; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2014.

252 Juškevičius, J. Vaiko interesų pirmumas dirbtinio apvaisinimo kontekste. Bažnytinė teisė ir bažnyčios socialinis mokymas. 21(49), 2007: 105-119.

253 Generalinio prokuroro Rekomendacijose dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos geriausių vaiko interesų principas įvardijamas kaip „vaiko teisėti interesai“ ir nurodoma: „Pagal Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos <...> 3 straipsnio 1 dalies <...> nuostatas visur ir visada pirmiausia reikia atsižvelgti į vaiko teisėtus interesus. Šie interesai turi būti tinkamai ginami viso baudžiamojo proceso metu.“

žiūrėti nacionalinius teisės aktus ir užtikrinti, kad jie būtų suderinti su Konvencijos 3-iojo straipsnio imperatyvu; o nauji teisės aktai būtų priimami jautriai vertinant vaikų padėtį²⁵⁴.

Geriausių vaiko interesų principas tiesiogiai ar netiesiogiai minimas ir kituose Konvencijos straipsniuose, pavyzdžiui: 9, 18, 21, 37, 40. Nepaisant to, Vaiko teisių konvencijoje geriausių vaiko interesų principo apibrėžtis nėra pateikta, taip pat neišaiškintas šio principo turinys, nenurodyta, kokias konkrečias pareigas valstybės institucijų pareigūnai turi tam tikroje su vaiku susijusioje situacijoje ar kaip jie turėtų šį principą taikyti.

Tai, kad visur ir visada pirmiausia turi būti atsižvelgiama į geriausius vaiko interesus, įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 1 punkte, CK 3.3 straipsnyje, taip pat civilinio proceso teisės normose (pvz., CPK 582 straipsnio 4 dalyje). Tiek priimant teisės aktus, sprendžiant šeimos klausimus, susijusius su vaiko teisėmis, tiek sprendžiant klausimus, kurie teisės aktuose neregamentuojami, visada būtina įvertinti sprendimą ar bet kokią kitą veiksmą atsižvelgiant į vaiko interesus bei užtikrinti, kad jie nebūtų pažeidžiami. Įstatymai ir jų taikymas turi apsaugoti vaikus nuo netinkamos kitų šeimos narių bei kitų asmenų ir kitokių veiksmų įtakos (CK 3.3 straipsnio 2 dalis)²⁵⁵.

Analizuojamo principo reikšmė ir vaiko interesų turinys atskleisti teismų praktikoje. LAT civilinėse bylose priimtose nutartyse, apibrėždamas vaiko interesus, nurodo: „Teisėjų kolegija akcentuoja, kad vaiko interesai – esminis kriterijus, lemiantis teismo išvadas dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo ar jos pakeitimo. Jis grindžiamas nacionalinių ir tarptautinių teisės aktų garantuojamu prioritetinės vaiko teisių bei interesų apsaugos ir gynimo principu (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 1 dalis, CK 3.3 straipsnio 1 dalis, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 1 punktą), kuris reiškia, kad, sprendžiant visus su vaikais susijusius klausimus, visų pirma turi būti atsižvelgiama į jų interesus²⁵⁶“; „Vaiko interesai – tai pirmiausia įstatymuose numatytos vaiko teisės ir galimybė šias teises įgyvendinti konkrečioje situacijoje“²⁵⁷; „Vaiko interesus kiekvienoje byloje būtina individualizuoti“²⁵⁸; „Vaiko interesus nulemia vaiko, kaip sveikos, dorovingos, tvirtos bei intelektualios asmenybės, raida, jam turi būti suteikta galimybė turėti savo aplinką (tiek fizine, tiek socialine prasme), kurioje jis galėtų būti, užsiimti savo vystymuisi reikalingais dalykais, todėl kiekvienu atveju sprendžiant dėl vaiko interesų turi būti įvertinama reikšmingų faktų visuma. Nustatant vaiko interesų turinį, reikia atsižvelgti į objektyvius kriterijus, visų pirma įvertinti vaiko poreikius“²⁵⁹; „Jūs (vaiko interesus – *aut. pastaba*) pirmiausia nulemia teigiama vaiko, kaip sveikos, dorovingos, tvirtos bei intelektualios asme-

254 Zermatten, J., *supra* note 38.

255 LAT dar 2002 metais vienoje iš kasacine tvarka nagrinėtų bylų pabrėžė, kad, nagrinėdamas ginčus, susijusius su vaiko teisėmis, teismas turi būti aktyvus ir *ex officio* parinkti pažeistų vaiko teisių gynimo būdą, jeigu to pažeidimo nepanoro šalinti teisėti vaiko atstovai ar vaiko teisių apsaugos institucija (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-883/2002; 2004 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-297/2004; kt.).

256 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-269/2013.

257 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 1999 m. gruodžio 31 d. nutarimas Nr. 24 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant įvaikinimo bylas“.

258 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2009.

259 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-444/2014.

nybės, raida, jo poreikiai turėti saugią asmeninę (tiek fizine, tiek socialine prasme) aplinką, kurioje jis galėtų būti, užsiimti jam reikalingais dalykais, žaisti, lavinti savo gabumus, būti apsaugotas nuo suaugusiųjų kasdienių rūpesčių ir pan.⁶²⁰

Geriausių vaiko interesų principas teisinėje sistemoje pirmiausia buvo įtvirtintas skyrybų bei vaikų globos nustatymo bylose, todėl šiandien tai pagrindinis principas, taikomas nagrinėjant šeimos bylas. Tačiau po Vaiko teisių konvencijos priėmimo šio principo taikymo laukas buvo gerokai išplėstas ir apima bet kokius teisinius santykius, susijusius su vaiku, taigi ir baudžiamąjį procesą. Lietuva, ratifikuodama Vaiko teisių konvenciją, įsipareigojo įgyvendinti šios Konvencijos nuostatas visose srityse, į kurias patenka vaikai, tačiau, priešingai nei civilinę justiciją reglamentuojančiuose pagrindiniuose teisės aktuose, nei BK, nei BPK šis principas *expressis verbis* nėra įtvirtintas. Kasacinio teismo praktikoje pavyko rasti tik vieną Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos priimtą nutartį, kurioje tiesiogiai²⁶¹ remiamasi geriausių vaiko interesų principu²⁶². Šios aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad geriausių vaiko interesų principas nei teisiniame reguliavime²⁶³, nei baudžiamąsias bylas nagrinėjančių teismų praktikoje nėra realiai taikomas, todėl ir jo turinys neatskleistas. Tokia faktinė situacija vertintina vienareikšmiškai neigiamai, kaip neatitinkanti nei pirmiau minėtuose tarptautiniuose teisės aktuose išdėstytų rekomendacijų dėl elgesio su vaikais bet kokiaje teisinėje situacijoje, nei mokslininkų darbuose akcentuojamo šio principo, kaip teisėsaugos institucijų pareigūnų elgesio bei priimamų sprendimų orientyro, reikšmės. Nenuostabu, kad šios aplinkybės prisideda prie to, jog geriausių vaiko interesų principas praktikoje taikomas ne taip, kaip turėtų būti, arba jo taikymas neretai būna formalus. Tokią pastabą Lietuvai davė Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas 2014 metais Ženevoje vykusioje periodinėje sesijoje. Komitetas pabrėžė, kad geriausi vaiko interesai yra vienas svarbiausių Konvencijos principų, kuris turi būti įgyvendinamas be jokių išlygų. Anot Komiteto, Lietuva privalo informuoti ir išaiškinti visuomenei, teismams ir visiems asmenims, dirbantiems su vaikais, geriausių vaiko interesų principo sampratą. Šį principą reikia nuosekliai taikyti Lietuvos nacionalinėje teisėje. Geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo svarba akcentuojama ir Komiteto ataskaitoje apie Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje. Nurodoma įtvirtinti šį principą teisės aktuose ir taip prisidėti prie efektyvesnio šio principo įgyvendinimo²⁶⁴. Kritikos Lietuva sulaukė ir Psichikos negalios

260 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-269/2013.

261 Analizuojant baudžiamųjų bylų medžiagą galima įžvelgti, kad šis principas netiesiogiai, neretai jo tiksliai neįvardijant, yra taikomas sprendžiant klausimus dėl vaiko apklautos teisme poreikio. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-242-1020/2016.

262 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 16 d. nutartyje Nr. 2K-320-648/2015 geriausių vaiko interesų principu remtasi pateikiant motyvus dėl materialinės teisės taikymo – I. K. nuteista už tai, kad pasisavino jos žinioje buvusį svetimą (priklausiusį nepilnameči dukteriai) didelės vertės turtą. Teismas šioje byloje, remdamasis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus suformuota praktika, nurodė, kad tėvų ir vaikų turiniuose santykiuose taip pat veikia geriausių vaiko interesų principas.

263 Išskyrus Generalinio prokuroro rekomendacijas dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos, kur geriausių vaiko interesų viršenybės principas, įvardytas vaiko teisėtų interesų principu, paminėtas tik formaliai, neatskleidžiant jo turinio, reikšmės ir taikymo būdų.

264 Concluding Observations on the Combined Third and Fourth Periodic report of Lithuania, Adopted by the Committee at its Sixty-fourth Session (16 september – 4 October 2013). [žiūrėta 2015-01-14]. <http://www.refworld.org/docid/52822f5a4.html>.

atstovavimo centro parengtoje ataskaitoje, kurioje nurodoma, kad teisingumo sistemoje dirbantys praktikai menkai supranta geriausių vaiko interesų esmę, tai ypač akivaizdu Čekijos Respublikoje, Latvijoje ir Lietuvoje²⁶⁵.

Paminėtų trūkumų pašalinimas – ne tokia lengva užduotis, mat geriausių vaiko interesų principo turinį ir taikymo būdą sunku apibrėžti, dar sunkiau yra sukurti universalų šio principo taikymo mechanizmą.

Autorės jau buvo rašyta²⁶⁶, kad geriausių vaiko interesų principo turinys ir konkretus taikymo būdas yra neapibrėžti²⁶⁷ ir diskutuoti. Diskusijas kursto keletas šiam principui būdingų savybių, iš kurių bene labiausiai pabrėžiamas jo subjektyvumas, lemiantis tai, kad geriausi vaiko interesai kiekvienoje valstybėje, visuomenėje, konkrečiame jos sluoksnyje, galiausiai – teisinėje situacijoje, priklausomai nuo jos vertintojo asmeninių savybių, gyvenimiškos patirties, vertybių²⁶⁸, yra suvokiami ir traktuojami skirtingai²⁶⁹. Be to, jis yra vienas iš aptakiausių principų ne tik Vaiko teisių konvencijos tekste, bet ir apskritai tarptautinėje žmogaus teisių doktrinoje. Nei teisės aktuose, nei teismų praktikoje nėra identifikuotų ir nusistovėjusių konkrečių kriterijų, kuriais remiantis būtų galima nustatyti aplinkybes, leisiančias užtikrinti geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimą²⁷⁰. Vaiko teisių konvencijos teksto rengimo metu Venesuelos atstovai išsakė pagrįstą poziciją, kad geriausių vaiko interesų principo turinio atskleidimas turi būti paliktas dispozicijai to asmens, kuris turi pareigą priimti sprendimą konkrečioje situacijoje; tik taip gali būti užtikrintas šio principo taikymo efektyvumas²⁷¹. Tokia pozicija paaiškinama, visų pirma, tuo, kad kaip nėra nė vieno vienodo vaiko, lygiai taip pat nėra vienodos situacijos, patekusios į teisinio reguliavimo sritį, todėl įvardyti konkretų sprendimą, visais atvejais atitinkantį individualaus vaiko interesus (poreikius), yra neįmanoma. Todėl šis principas pasižymi dinamiškumu ir individualumu kiekvienoje situacijoje. Antra, sunkumus konkrečiai nustatyti geriausių vaiko interesų principo turinį ir įtvirtinti šio principo veikimo kryptis lemia šiam principui priskirtina funkcija.

Teisės teorijoje principams priskiriamos dvi pagrindinės funkcijos: koordinavimo ir verifikavimo. Koordinavimo funkciją teisės principai įgyvendina tada, kai jie skirti teisės sistemos darnai, jos elementų neprieštarinamumui užtikrinti. O verifikuojanti funkcija rei-

265 Psichikos negalios atstovavimo centro parengta ataskaita „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą. Tarptautiniai standartai ir dešimtyje ES valstybių narių vykdyto tyrimo išvados“. [žiūrėta 2015-06-14]. http://www.mdac.org/sites/mdac.info/files/access_to_justice_children_ws2_standards_and_findings_lithuania.pdf.

266 Murauskienė, D., *supra* note 251.

267 Zermatten, J., *supra* note 38, p. 484.

Kai kurie autoriai netgi pabrėžia, kad geriausių vaiko interesų principui vertinti gali būti taikoma taisyklė „aš suprantu, kai matau“ (angl. *I know it when I see it*). Išsamiau apie tai žr. Funderburk, C., *supra* note 40, p. 229.

268 JAV teismų praktikoje pasitaiko net kurioziškų situacijų, kai teisėjo subjektyvus vertinimas tiesiogiai atsispindi ir jo priimamuose procesiniuose sprendimuose. Antai, vienas teisėjas, priimdamas sprendimą leisti seneliams matytis su vaikaičiu jo vasaros atostogų metu, sprendime rėmėsi ir savo atsiminimais apie su seneliais praleistas vasaros atostogas sodyboje, prie ežero. Funderburk, C., *op. cit.*, p. 229.

269 Degol, A.; Dinku, S., *supra* note 41, p. 319, 324.

270 Mnookin, R., *supra* note 39, p. 17.

271 Woolf, M., *supra* note 37, p.208.

kia tai, kad teisės principas gali būti kriterijus, kuriuo remiantis galima verifikuoti teisiškai reikšmingų sprendimų teisėtumą, patikrinti, ar įstatymų leidėjas ir valstybės pareigūnai savo veikla nepažeidžia tam tikrų teisinių standartų. Šiuo požiūriu teisės principai yra imperatyvūs: jie brėžia ribas, kurių nevalia peržengti²⁷².

Atsižvelgiant į geriausių vaiko interesų principo taikymo sritį, įtvirtinimo būdą (kaip pirminio principo), jo subjektyvumą, galima teigti, kad geriausių vaiko interesų principas atlieka verifikavimo funkciją baudžiamajame procese. Tokią išvadą leidžia daryti ir doktrinoje išskiriami esminiai aspektai, atspindintys analizuojamo principo praktinę reikšmę: visų pirma, tai procedūros taisyklė, reiškianti, jog kiekvienu atveju, priimant sprendimą su vaiku susijusiu klausimu, turi būti apsvarstytas tokio sprendimo poveikis (tiek teigiamas, tiek neigiamas) vaiko interesams; antra, geriausių vaiko interesų principas yra visų kitų vaikams garantuojamų teisių pagrindas, turintis apsaugoti vaikus nuo įvairių valstybės pareigūnų (taip pat ir teisės saugos institucijų pareigūnų) savivalės ir neprofesionalumo bei įpareigoti juos priimti visus sprendimus atsižvelgiant į vaiko gerovę²⁷³ ir poreikius. Pirmasis aspektas skirtas įgyvendinti poveikio sprendimo priėmimui funkciją; antrasis – kontrolės funkciją²⁷⁴. Būtent per šias dvi minėtas funkcijas ir yra praktiškai realizuojamas geriausių vaiko interesų principas.

Kitur gi teigiama, kad geriausių vaiko interesų principas veikia pagal dualistinę koncepciją: viena vertus, tai pirmą kartą aplinkybė atliekant veiksmus ir priimant sprendimus, susijusius su vaiku, kitaip tariant, valstybės veiksmus ribojantis veiksnys (pozityvi pareiga) priimant politinius ir teisinius sprendimus; antra vertus, vaiko gerovės suprantama (tai ne kartą pažymėjo Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas) kaip vaiko teisė į jo interesų, nulemtų fiziologinio ir psichologinio vystymosi ypatumų, pripažinimą tais prioritetiniais atvejais, kai priimami su vaiku susiję sprendimai²⁷⁵.

Geriausių vaiko interesų principas baudžiamajame procese atlieka dar vieną minėtuose moksliniuose tyrimuose neįvardytą funkciją – konfliktuojančių interesų suderinimo. Baudžiamojo proceso diferencijavimas neišvengiamai susijęs su jo dalyvių teisių ir teisėtų interesų garantavimo ir užtikrinimo pokyčiais. Grįžtant prie aptartos *parens patriae* doktrinos turinio ir jos visiško dominavimo paneigimo priežasčių, šiuolaikinę vaikų baudžiamąją justiciją galima apibūdinti kaip dermės paiešką tarp dviejų skirtingų baudžiamojo proceso tikslų – teisės į teisingą baudžiamąjį procesą, kuri garantuojama visų pirma įtariamajam (kaltinamajam), ir geriausių vaiko interesų principo. Be šių dviejų pagrindinių baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, susiduriančių principų ir iš jų kildinamų proceso dalyvių teisėtų interesų, yra ir viešasis interesas, nukreiptas į siekį greitai ir išsamiai iširti bei išnagrinėti baudžiamąją bylą, priimti teisėtą ir pagrįstą galutinį procesinį sprendimą, kuriuo kaltas asmuo būtų teisingai nuteistas, o nekaltasis – išteisintas. Pagal EŽTT praktiką vertinant baudžiamojo proceso teisingumą šis procesas svarstomas kaip visuma, atsižvelgiant ne tik į gynybos teises, bet ir į visuomenės bei nukentėjusiųjų interesą, kad nusikals-

272 Kūris, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (1). Jurisprudencija, 2002, t. 26 (18). P. 31.

273 Zermatten, J., *supra* note 38, p. 484.

274 *Ibid.*, p. 492–493.

275 Juškevičius, J., *supra* note 252.

tamos veikos kaltininkai būtų tinkamai persekiojami²⁷⁶. Kaip matysime šiame darbe toliau, šių trijų skirtingų interesų suderinimas neretai tampa sunkiu uždaviniu teisės saugos institucijų pareigūnams, kurie įpareigoti įvertinti vieno ar kito intereso didesnę svarbą konkrečioje situacijoje, kai jų lygiavertis traktavimas ir įgyvendinimas nėra objektyviai įmanomas. Todėl svarbu nubrėžti bent teorines gaires, kuriomis vadovaujantis galėtų būti sprendžiama interesų kolizija baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai.

Vaikai turi visas pagrindines žmogaus teises ir laisves, kurios, atsižvelgiant į jų interesus, nulemtus fizinio, emocinio, psichinio nesubrendimo, gali būti praplėstos arba apribotos. Tai suponuoja vaiko – privilegijuoto teisės subjekto – padėtį. Ši padėtis lemia poreikį užtikrinti papildomą vaiko apsaugą baudžiamojo proceso metu kitų baudžiamajame procese egzistuojančių visuotinai pripažįstamų teisėtų interesų sąskaita. Geriausių vaiko interesų principas įpareigoja jį taikantį subjektą pirmiausia nustatyti, kokius poreikius (interesus) konkrečioje situacijoje turi vaikas ir koks galėtų būti tinkamiausias (geriausias) mechanizmas (elgesio variantas) šioms poreikiams patenkinti. Tačiau, atsižvelgiant į baudžiamojo proceso specifiką, geriausių vaiko interesų principas negali įpareigoti, kad sprendimą priimančias asmuo nustatytų tik tai, kas yra gerai vaikui. Šios aplinkybės nustatymas yra veikiau subjektyvus, vertybinio pobūdžio sprendimas. Geriausių vaiko interesų nustatymo mechanizmas reikalauja įvertinti vaiko interesus konfliktuojančių interesų kontekste ir priimti sprendimą, kuriuo būtų rasta tinkama šių interesų pusiausvyra. Todėl siūlytinas toks sprendimo, geriausiai atitinkančio vaiko interesus, paieškos mechanizmas²⁷⁷:

1. Apžvelgti visus galimus sprendimus, tinkamus konkrečiai situacijai.
2. Nurodyti labiausiai vaiko interesus atitinkančią sprendimą.
3. Įvertinti jo galimą priešpriešą konkuruojantiems interesams.
4. Priimti galutinį sprendimą.

Svarbu pažymėti, kad bet koks su vaiku susijęs sprendimas turi būti tinkamai ir išsamiai motyvuotas. Sprendime turi būti nurodyta, dėl kokių priežasčių buvo pasirinktas konkretus elgesio modelis ir kas lėmė kitų elgesio modelių, galbūt palankesnių vaikui, atmetimą. Tinkamas sprendimo motyvavimas, kalbant apie baudžiamąjį procesą, ypač svarbus, nes tik taip įmanoma efektyviai kontroliuoti sprendimus bei jų atitiktį baudžiamojo proceso principams, be kita ko, ir analizuojamam principui. Taip pat išsamūs motyvai sudaro

276 EŽTT sprendimas byloje *Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom*.

277 Pasiūlymas suformuluotas remiantis Didžiojoje Britanijoje 1989 metais priimto įstatymo, kuriuo reglamentuojamos vaiko teisės (angl. *The Children Act*), nuostatomis, kurios taikomos tiek viešojoje, tiek privatinėje teisėje. Šio įstatymo pirmajame straipsnyje įtvirtinta, kad vaiko gerovė yra svarbiausias kriterijus sprendžiant bet kokį klausimą tiek viešajai, tiek privačiajai teisei priskiriamame kontekste. Sprendžiant su vaiko interesais susijusį klausimą, socialinis darbuotojas, paskirtas Šeimos teismo, turi pateikti vadinamąją vaiko gerovės ataskaitą (angl. *welfare report*), kurioje turi būti analizuojama bylos situacija, galimi jos sprendimai būtent vaiko gerovės, jo interesų kontekste. Ši ataskaita ypač naudinga, kai nėra galimybės vaiką apklausti teisme, taip pat ji būtina atliekant geriausių vaiko interesų nustatymo testą (angl. *Welfare test*). Pagal šį testą teismas turi atsižvelgti į šiuos dalykus: vaiko norus ir poreikius, paisydamas jo amžiaus ir brandos; jo fizinius, emocinius ir mokymosi poreikius; į tai, kokią įtaką gali turėti tam tikrų gyvenimo sąlygų pasikeitimas; jo amžių, lytį ir kitas socialinę aplinką apibūdinančias aplinkybes; į tai, ar vaikas patyrė kokios nors žalos (fizinės, emocinės) ir kokia tikimybė, kad jis žalą gali patirti ateityje. Išsamiau žr. Burton, F. *Family Law*. Second Edition. Great Britain: TJ International Ltd., 2015.

prielaidas kitiems baudžiamojo proceso dalyviams susipažinti su priežastimis, kuriomis remiantis buvo suvaržytos jų teisės ir laisvės. Ne mažiau svarbu ir tai, kad tinkamas sprendimų motyvavimas, ypač kalbant apie teismų sprendimus, sudaro sąlygas formuoti teismų praktikai, kuri galėtų būti tam tikras orientyras kitiems teismams, susidūrusiems su panašia faktine situacija. Galiausiai išsamus sprendimo, paremto geriausių vaiko interesų principu, motyvavimas išsklaidys šiuo metu doktrinoje vis dar pasitaikančius nuogaštavimus, kad šis principas tėra fikcija, kuria prisidengdami teismai priima sprendimus nevertindami vaiko interesų²⁷⁸.

Nurodytos geriausių vaiko interesų principo funkcijos skatina leistis į trumpą ekskursą diskusijai, ar, atsižvelgiant į pirmiau išdėstytas aplinkybes, geriausių vaiko interesų principas gali turėti tik principo statusą nepilnamečių baudžiamojoje justicijoje, ar vis dėlto šį principą būtų galima pagrįstai vadinti šiuolaikinės nepilnamečių baudžiamosios justicijos paradigma.

Pagal Tarptautinių žodžių žodyną paradigma, be kita ko, reiškia teorinių ir metodologinių prielaidų, kuriomis remiasi konkretus mokslinis tyrimas, visuma²⁷⁹. Tokia paradigmos apibrėžtis yra formali ir neatskleidžia jos turinio, kuris bene nuodugniausiai analizuotas filosofo T. Kuhno veikaluose. Viename iš jų teigiama, kad brandus mokslas remiasi viena paradigma, kuri pateikia standartus teisėtam darbui toje mokslo srityje, kurioje ji viešpatauja. Ji koordinuoja ir reikiama linkme nukreipia normalių mokslininkų, kurie dirba neperžengdami jos ribų, grupių veiklą, skirtą galvosūkiams spręsti. Nepaisant to, kad paradigma negali būti tiksliai apibrėžta, galima aprašyti kai kurias jos tipiškas sudedamąsias dalis. Tarp jų yra aiškiai ir tiksliai išdėstyti pamatiniai dėsniai ir teorinės prielaidos²⁸⁰. Šiam autoriui antrinama ir kituose darbuose, nurodant, kad normalūs mokslininkai turi remtis prielaida, kad paradigma teikia priemonės kylantiems, neperžengiant jos ribų, galvosūkiams spręsti²⁸¹.

R. Merkevičius baudžiamojo proceso paradigmą siūlo traktuoti kaip vyraujančią politinę (legislacinę), mokslinę (doktrinos) ir praktinę (jurisprudencijos) nuomonę, atspindinčią fundamentalių vertybių, teorijų, principų ir juos išreiškiančių konkrečių teisinių taisyklių visumą, kuri daro didžiausią įtaką tam tikram laikotarpiui aktualių baudžiamojo proceso tikslų pasirinkimui ir jiems pasiekti naudojamų priemonių verifikavimui. Kitaip tariant, paradigma – tai mokslinis požiūris į pasaulį, kuriame savo vietą randa visi tam tikrai disciplinai svarbiausi aspektai ir elementai: vertybės, principai, problemos ir jų sprendimų būdų paieškos kryptys²⁸².

Atsižvelgiant į pirmiau išdėstytas aplinkybes, apibūdinančias geriausių vaiko interesų principo taikymo mechanizmą, jo (turinio) neapibrėžtumą, sprendimo priėmimo (galvosūkio išsprendimo) funkciją, tai, kad šis principas taikytinas sprendžiant bet kokį su vaiku susijusį teisinį klausimą, darytina išvada, kad geriausių vaiko interesų principas yra šiuo-

278 Funderburk, C., *supra* note 40.

279 Tarptautinių žodžių žodynas. [žiūrėta 2013-06-25]. <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Paradigma&wid=14564>.

280 Kuhn, T. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.

281 Chalmers, A. F. *Kas yra mokslas?* Vilnius: „Apostrofa“, 2005.

282 Merkevičius, R. Šiandienė Lietuvos baudžiamojo proceso paradigma. *Iš: Baudžiamasis procesas: teisingumo garantas ar kliūtis? Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys* (sud. Juodkaitė-Granskienė, G.). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014. P. 103–118.

laikinė diferencijuotą baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, modeliuojanti paradigma, kuria privalo vadovautis įstatymų leidėjas, vaiko tėvai, kiti teisėti vaiko atstovai, valstybės, vietos savivaldos ir visuomeninės institucijos, teisinių institucijų pareigūnai, kiti fiziniai ir juridiniai asmenys. Tai yra naujoviška priemonė, leidžianti veiksmingai spręsti visus su vaiku susijusius klausimus. Šiuo atveju pamatinis paradigmos dėsnis – visuotinis sutikimas, kad vaikai dėl socialinės, psichinės ir fizinės žalos reikalauja ypatingo dėmesio ir apsaugos baudžiamajame procese; teorinė prielaida – šie baudžiamojo proceso tikslai (parama ir apsauga) geriausiai gali būti pasiekti identifikuojant ir užtikrinant geriausius vaiko interesus (poreikius). Tokią poziciją sustiprina dar ir tai, kad *parens patriae* doktrina, iš kurios tiesiogiai kildinamas geriausių vaiko interesų principas, moksliniuose darbuose įvardijama kaip pirmųjų nepilnamečių teismų paradigma²⁸³.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta pirmiau, galima daryti šias išvadas: geriausių vaiko interesų principas yra pagrindinis svarbiausias kelrodis kiekvienoje teisinėje situacijoje, susijusioje su vaiku, kurio privalo laikytis tiek privatūs, vaikui atitinkamus įsipareigojimus turintys asmenys, tiek viešieji asmenys, priimantys sprendimus dėl konkretaus vaiko ar vaikų grupės; šio principo turinys, priešingai, nei tai įprasta kalbant apie baudžiamojo proceso principus, nėra ir negali būti išsamiai ir universaliai atskleistas – jis nustatomas kiekvienoje konkrečioje teisinėje situacijoje, priklauso nuo paties vaiko individualių savybių, sprendimo priėmėjo individualių savybių, jo subjektyvaus situacijos matymo bei vertinimo²⁸⁴, taip pat nuo pačios situacijos, į kurią pateko vaikas. Vaiko interesų užtikrinimas yra ne vienas iš galimų sprendimų, o privalomas sprendimas kiekvienoje situacijoje, kurią svarbu vertinti atsižvelgiant tiek į dabarties realijas, tiek į ateities perspektyvas ir kiekvienu atveju nusprendžiama tik tai, kas, įvertinus visas aplinkybes, geriausiai atitiks vaiko interesus. Geriausių vaiko interesų principas yra priemonė arba baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, paradigma, kuri sunkiai apibrėžiama, tačiau jos reikšmė neabejotina – principas modeliuoja šį diferencijuotą baudžiamąjį procesą ir suteikia orientyrą, kaip išspręsti vienokią ar kitokią su vaiku susijusią teisinę situaciją, tiek aprašytą, tiek neaprašytą tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose. Tenka konstatuoti, kad geriausių vaiko interesų apsaugos principas šiandieniam baudžiamajame procesetaikomas ne visada, o vaiko interesų apsauga pagrįsta kiekvieną kartą skirtinga atskiro teisės taikytojo subjektyviu vaiko interesų apsaugos suvokimu. Atsižvelgiant, viena vertus, į šio principo svarbą baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, o kita vertus, į jo nepakankamą taikymą praktikoje, tikslinga būtų įtvirtinti šį principą BPK nurodant, kad atliekant procesinius veiksmus su vaikais ir priimant su jais susijusius procesinius sprendimus turi būti vadovaujama geriausių vaiko interesų principu. Šio principo turinio atskleidimas turi būti paliekamas doktrinai ir teismų praktikai, ją formuojant byla po bylos.

Geriausių vaiko interesų principas susieja teoriją ir praktiką; naudojamas kaip priemonė, tinkama praktinėms problemoms spręsti pasitelkiant teoriją. Todėl šio principo analizė toliau tęsiama vertinant iš šio principo doktrininio pagrindo kildinamus baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, institutus ir praktikoje kylančias jų taikymo problemas.

283 Malempati, S., *supra* note 34.

284 Būtent todėl svarbus yra tinkamas teisės saugos institucijų pareigūnų profesinis parengimas dirbti su vaikais; apie tai bus rašoma tolesnėse šio darbo dalyse.

2.1. Atstovavimas

*„Neik priešakyje manęs, nes galiu nesugebėti sekti paskui.
Neik man iš paskos, nes galiu nesugebėti būti vedliu.
Tiesiog eik greta ir būk mano draugas²⁸⁵.“*

Prieš pradėdant vaikų atstovavimo instituto analizę, paminėtina, kad atstovavimo reikšmė²⁸⁶, jo rūšys²⁸⁷ ir kiti klausimai²⁸⁸ yra nuodugniau analizuojami civilinio proceso teisės mokslininkų. Jų darbas bus remiamasi tiek, kiek jie susiję su analizuojamu vaikų atstovavimo baudžiamajame procese institutu²⁸⁹.

Atstovo, paprastai – teisininko profesionalo, dalyvavimas teisiniuose procesuose laikomas daugelio konstitucinių ir konvencinių principų, tokių kaip teisinės gynybos prieinamumo ir universalumo, proceso koncentracijos, teisės būti išklaustam, šalių procesinio lygiateisiškumo, proceso greitumo ir kt., realizavimo garantija. Todėl tiek baudžiamajame, tiek civiliniame ar administraciniame procesuose numatyta galimybė privatiems proceso dalyviams į pagalbą pasitelkti atstovą. Teisinė pagalba ir atstovavimas yra esminis teisingos, humaniškos ir veiksmingos baudžiamojo teisingumo sistemos, grindžiamos teisine valstybe, elementas ir pamatas, suteikiantis galimybę pasinaudoti kitomis teisėmis²⁹⁰.

Įprastiniame procese atstovavimo poreikis atsiranda ne *a priori* pradėjus baudžiamąjį procesą, o tada, kai proceso dalyviai susiduria su tam tikrais objektyviais (pvz., negalėjimas pačiam nukentėjusiajam dalyvauti teismo posėdyje) ar subjektyviais (pvz., neturėjimas pakankamai teisinių žinių, gyvenimiškos patirties gintis pačiam ar atstovauti savo pozicijai) sunkumais arba kai atsiranda teisės aktuose numatytos aplinkybės, kurias nustačius preziumuojama, kad proceso dalyvis negali savarankiškai įgyvendinti savo subjektinių teisių ir pareigų. Pastaruoju atveju procesiniuose įstatymuose įtvirtintas privalomasis atstovavimas, kurio atsisakyti atstovaujamas negali. Privalomasis atstovavimas laikomas būtina sąlyga sukurti atitinkamus teisinius santykius. Kad visiško procesinio veiksnio neturinčio asmens teisės ir pareigos būtų realiai ir efektyviai vykdomos (veikiančios), būtinas dar vieno subjekto įtraukimas, sukuriantis atitinkamai modifikuotą ir adaptuotą teisinį santykį²⁹¹.

285 Priskiriama Albertui Camus.

286 Pavyzdžiui, Žalėnienė, I. Atstovavimas civiliniame procese (teoriniai ir praktiniai aspektai). Daktaro disertacija (Teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

287 Pavyzdžiui, Montvydienė, I. Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010; Balnienė, E. Advokatūros atsiradimas ir raida Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2007; Drakšas, R. Advokatas: veiklos pagrindai ir problemos. Monografija. Vilnius: „Justitia“, 2012.

288 Montvydienė, I., *Ibid.*

289 Čia kalbama apie abi atstovavimo formas – atstovą pagal įstatymą ir atstovą pagal įgaliojimą; atskirai šios formos bus aptartos toliau.

290 United Nations General Assembly, Resolution 67/187 on United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems, 20 December 2012, A/RES/67/187, Introduction, para 1.

291 Vaišvila, A. Teisės teorija. Antrasis leidimas. Vilnius: „Justitia“, 2004. P. 402.

Vadovėliuose atstovavimo institutas (ar atstovas) bendrais bruožais apibūdinimas taip: „Atstovas yra proceso subjektas, ginantis kito proceso subjekto interesus“²⁹²; „Pagrindinis atstovavimo baudžiamajame procese tikslas – žmogaus teisių apsauga“²⁹³; „<...> tai procesinis teisinis santykis, kurio vienas subjektas (atstovas) kito subjekto (atstovaujamojo) vardu ir jo interesais atlieka tam tikrus procesinius veiksmus, teikia atstovaujamojam teisinę pagalbą gindamas jo subjekto teises ar teisės aktuose saugomus interesus ir kartu padeda vykdyti teisingumą“²⁹⁴.

Autorės nuomone, šios atstovavimo instituto apibrėžtys ir nurodyti pagrindiniai požymiai nėra pakankami kalbant apie baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai. Atstovavimo instituto pagrindinė funkcija šiame diferencijuotame baudžiamajame procese yra ta, kad būtent atstovai padeda vaikams tapti teisinio santykio subjektais, kompensuodami visiško arba dalinio procesinio veiksmumo neturėjimą²⁹⁵. Be to, teisinio santykio, susiklosčiusio tarp vaiko ir jo atstovo, objektu yra geriausi vaiko interesai, kurie ne tik determinuoja atstovo veiklą, bet ir yra pagrindinė priežastis teisiniams santykiams atsirasti, juos kontroliuoti ir, esant pagrindui, nutraukti. Šie aspektai gerokai sustiprina atstovavimo instituto reikšmę baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, įveda papildomų funkcijų atstovams ir įpareigoja autorę vaiko atstovavimo instituto tikslus aptarti išsamiau.

Sistemiškai vertinant BPK normas, galima daryti išvadą, kad baudžiamąjo proceso dalyviu (nukentėjusiuoju, liudytoju) gali tapti bet kokio amžiaus asmuo; galimybę įgyti įtariamojo (kaltinamojo) statusą tiesiogiai lemia baudžiamosios materialinės teisės normos, kuriomis nustatomas minimalus amžius, nuo kurio gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė. Vaikui įgijus atitinkamą procesinį statusą, kartu atsiranda ir jam priskiriamos teisės bei pareigos. Naudojimasis teisėmis ir pareigų vykdymas neišvengiamai susijęs su asmens gebėjimu jas tinkamai, iki galo suvokti. Valstybė, teisės aktuose įtvirtinusi atitinkamas teises ir pareigas, lygiagrečiai įgyja pareigą užtikrinti, kad kiekvienas teisinių santykių dalyvis galėtų dalyvauti juose kuo efektyviau. Ne kartą minėta, kad vaikas pasižymi savybėmis, kurios visiškai (pvz., kūdikis), itin plačiai (pavyzdžiui, mažametis) ar bent iš dalies suvaržo galimybę naudotis teisėmis ir įgyvendinti pareigas, sudaro kliūtis suprasti baudžiamąjo proceso esmę, veiksmų paskirtį, atlikimo eigą ir pan. Taigi vaiko procesinio veiksmumo trūkumas jau nuo romėnų teisės laikų²⁹⁶ laikomas neginčijamu pagrindu įtraukti į baudžiamąjį procesą vaiko atstovą ar atstovus. Vengrijos Respublikos Konstitucinis Teismas viename sprendime yra nurodęs: „Vaikas, kaip ir bet kuris kitas žmogus, turi tas pačias asmenines teises, tačiau dėl savo amžiaus negali visomis naudotis, todėl turi būti tinkamai apsaugotas. Tai yra šeimos, visuomenės ir valstybės pareiga“²⁹⁷.

292 Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. Baudžiamąjo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 90.

293 Jurka, R.; Randakevičienė, I.; Juzukonis, S. Baudžiamąjo proceso dalyviai. Metodinė mokomoji priemonė. Vilnius: „Industrus“, 2009. P. 86.

294 Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V., *supra* note 205, p. 284.

295 Vaišvila, A. Teisės teorija. Antrasis leidimas., *supra* note 291, p. 402.

296 Apie tai išsamiau žr. Žalėnienė, I., *supra* note 286.

297 Vengrijos Konstitucinio Teismo nutarimas Nr. 995/1990. Cituota pagal Žiobienė, E., *supra* note 219.

Nors netiesioginio atstovavimo forma, pagal kurią asmenims, negalintiems asmeniškai ginti savo teisių dėl sveikatos būklės, lyties ar amžiaus, teisiniuose procesuose atstovavo jų globėjai dar romėnų teisės gyvavimo laikais²⁹⁸, šiuolaikinio vaikų atstovavimo instituto bruožai išryškėjo netrukus po pirmųjų nepilnamečių teismų įsteigimo – atstovai pirmiausia buvo įtraukti į vaikų teisinį procesą praėjus maždaug dvidešimčiai metų po pirmųjų nepilnamečių teismų įsteigimo JAV. Atstovų įtraukimas į vaikų teisinius procesus nebuvo numatytas pirmųjų teismų steigimo metu, mat buvo laikomasi pozicijos, kad teisėjas, veikdamas valstybės vardu, tinkamai atstovaus tiek pastarajai, tiek vaikui²⁹⁹. Tačiau po kurio laiko pastebėta, kad teismas neturi objektyvių galimybių surinkti išsamią informaciją apie vaiką, jo gyvenimo sąlygas, kuri būtina taikant reabilitacinio pobūdžio priemones nusikaltusiam ir nukentėjusiam vaikui. Dėl to atsirado poreikis įtraukti į procesą pareigūną, kurio pagrindinė pareiga – surinkti informaciją apie byloje nagrinėjamą įvykį, patį vaiką ir jo interesus. Tokiu pareigūnu tapo teismo paskirtas vaiko atstovas (angl. *guardian ad litem*), kuriuo paprastai buvo skiriamas socialinis darbuotojas. Ilgainiui vaiko atstovavimo institutas įgijo vis didesnę svarbą; apogėjus buvo pasiektas po JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimo, priimto 1959 m. byloje *Gallegos prieš Colorado*. Šioje byloje keturiolikos metų vaikas buvo nuteistas už apipilėsimą ir nužudymą. JAV Aukščiausiasis Teismas panaikino pirmosios instancijos teismo apkaltinamąjį nuosprendį dėl padarytų pažeidimų, kuriais pripažino tai, jog vaiko apklausoje, kurioje jis prisipažino padaręs nusikaltimus, nedalyvavo nė vienas vaiko šeimos narys ir (ar) atstovas pagal įgaliojimą (teisininkas). Su jais vaikas neturėjo galimybės susitikti penkias paras, per kurias ir buvo vykdomos apklausos. Šioje byloje Teismas pabrėžė, kad vaikas, nesvarbu, kokio lygio brandą būtų pasiekęs, neturi pakankamai procesinio veiksnio, būtino, kad gebėtų pats savarankiškai pasirinkti poziciją, geriausiai atitinkančią jo interesus³⁰⁰. Diskusija dėl atstovavimo pagal įgaliojimą³⁰¹ instituto buvo tęsiama JAV Aukščiausiojo Teismo *In Re Gault* byloje (1964 m.), kurioje Teismas pabrėžė, kad vaikas turi būti atstovaujamas ne tik savo tėvų, bet ir teisininko profesionalo. Tai ypač svarbu, kai vaikui gresia bausmė, susijusi su laisvės apribojimu³⁰². Taigi šioje byloje pirmą kartą buvo paminėtas vaiko tandeminio atstovavimo principas, nors ne pirmine forma, išlikęs aktualus ir taikomas šiuolaikiniame baudžiamajame procese.

Taigi pripažinus, kad vaiko atstovavimas yra būtinas, atstovavimo instituto idėja kildinama iš *parens patriae* doktrinos ir buvo siejama su pagalbos teismui teikimu – tėvų ar kitų artimųjų ir teisininkų profesionalų pareiga buvo atstovauti vaikui baudžiamajame procese pasirūpinant, kad teismui būtų atskleistos visos baudžiamajai atsakomybei taikyti svarbios aplinkybės.

Ilgainiui šis pragmatiškumo nulemtas atstovavimo instituto pagrindas, vis didesnę reikšmę įgaunant žmogaus teisių viršenybės paradigmai, kokybiškai kito. Pokyčių esmę atspindi P. Leono išsakyta mintis, kad „<...> vaikai ir bepročiai negali protingai naudotis

298 Išsamiau apie tai žr. Žalėnienė, I., *op. cit.*, p. 16.

299 Cadena, C., *supra* note 113.

300 *Ibid.*

301 Šioje darbo dalyje apie atstovavimą pagal įgaliojimą kalbama plačiaja prasme. Be kita ko, kalbama ir apie gynėją.

302 Cadena, C., *op. cit.*

gėrybėmis, todėl teisė steigia jiems globą³⁰³. Būtent protingas ir efektyvus dalyvavimas baudžiamajame procese šiuo atveju yra ta vertybė, kurios apsaugai užtikrinti institutas, apie kurį diskutuojama, įgyja ypatingą reikšmę.

Plėtojant šią P. Leono mintį, būtina grįžti prie faktinio atstovavimo instituto pagrindo, kuris, kaip minėta, yra vaiko visišką arba dalinį procesinį neveiknumą. Vaiko procesinio veiksmo trūkumo kompensavimas per naujo proceso dalyvio įtraukimą į procesą, tiesiogiai susijęs su pagrindine šiuolaikinio baudžiamojo proceso paradigma – tiek kaltinamo, tiek nukentėjusio vaiko turima teisė į teisingą baudžiamąjį procesą³⁰⁴.

Teisės į teisingą baudžiamąjį procesą sudedamieji elementai, tiesiogiai perkėlus juos iš Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio, įtvirtinti BPK 44 straipsnyje, kuriame nustatyta kaltinamojo (įtariamąjo) teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, kurią sudaro, be kita ko, teisė gintis pačiam arba per pasirinktą gynėją, o neturint pakankamai lėšų gynėjui atsilpyginti – teisė nemokamai gauti teisinę pagalbą (BPK 44 straipsnio 8 dalis). EŽTT praktikoje konstatuota, kad Konvencijos 6 straipsnis, kaip visuma, garantuoja kaltinamojo teisę veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese. Bendresne prasme tai apima ne tik teisę tiesiogiai dalyvauti procese, bet ir teisę gauti teisinę pagalbą, jei tai būtina, **bei veiksmingai sekti proceso eigą** (*paryškinta aut.*). Šios teisės neatsiejamos nuo rungtyniško bylos nagrinėjimo principo ir taip pat gali būti kildinamos iš Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c ir e punktuose numatytų garantijų³⁰⁵. Remiantis šiuo EŽTT teiginiu bei tuo, jog vaiko teisė į atstovavimą yra suponuota jo neveiknumo ar riboto veiksmo³⁰⁶, kuris sudaro kliūtis veiksmingai ir efektyviai dalyvauti baudžiamajame procese, galima teigti, kad nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamąjo (kaltinamojo) vaiko teisės į teisingą baudžiamąjį procesą dalis yra teisė į atstovavimą³⁰⁷. Čia vaikų teisinė padėtis skiriasi nuo suaugusiojo, mat suaugusiam įtariamajam (kaltinamajam), remiantis teisingo baudžiamojo proceso koncepcija, turi būti garantuojama teisė į gynybą, apimanti teisę į gynėją. Tačiau vaikams ši teisė yra platesnė ir apima ne tik pareigą turėti gynėją (kaltinamajam), bet ir teisę į atstovavimą (nukentėjusiojo ir liudytojo atveju), grindžiamą tandeminiu atstovavimo principu.

Tešiant mintį apie atstovavimo instituto, kaip vaiko teisės į teisingą baudžiamąjį procesą, garantą, paminėtina, kad atstovavimo užtikrinimas tiesiogiai sietinas su viešuoju interesu, iš kurio kyla reikalavimas užtikrinti faktinį asmenų lygiateisiškumą baudžiamajame procese, kuris iš esmės orientuotas į visiškai veiksnų, sveiką, gyvenimiškos patirties turintį asmenį, gebantį ne tik žinoti savo teises ir pareigas, bet ir jas suvokti, jomis pasinaudoti (įvykdyti). Vaikams visapusiškos brandos nebuvimas panaikina šią galimybę, todėl jie reikalauja

303 Leonas, P., *supra* note 196, p. 131.

304 Kodėl ir nukentėjusiajam priklauso teisė į teisingą baudžiamąjį procesą, išsamiau bus rašoma kitame šio darbo skyriuje.

305 Pavyzdžiui, EŽTT sprendimas byloje *Lagerblom v. Sweden*.

306 Ažubalytė, R., Zajančauskienė, J., Jurgaitis, R., *supra* note 15.

307 EŽTT sprendime, priimtame byloje *Doorson v. Netherlands*, pasisakė, kad Konvencijos 6 straipsnis įpareigoja užtikrinti sąžiningą baudžiamąjį procesą ir nukentėjusiesiems (liudytojams), derinant jų interesus su kaltinamųjų interesais. Pastaraisiais metais EŽTT formuojama praktika leidžia daryti išvadą, kad nukentėjusiesiems taip pat priklauso teisė į sąžiningą baudžiamąjį procesą, o ši teisė kildinama iš Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnio. Pavyzdžiui, EŽTT 2016 m. lapkričio 8 d. sprendimas byloje *Kraulaidis v. Lithuania*, peticijos Nr. 76805/11.

specifinio valstybės požiūrio į juos ir poreikio jiems taikyti priemones, kuriomis siekiama užtikrinti šių asmenų faktinę lygybę su kitais asmenimis, patekusiais į tokią pačią situaciją.

Pastarasis aspektas yra ypač svarbus kalbant apie įtariamuosius (kaltinamuosius) vaikus, nes, lyginant jų padėtį su suaugusiais, galima išvelgti tam tikrą nelygiateisiškumą teisinio reguliavimo kontekste. Baudžiamąja teisine prasme, kalbant apie baudžiamosios atsakomybės taikymą, galimai ir keturiolikos metų paauglys, ir visiškos brandos sulaukęs vyras iš esmės traktuojami vienodai – jiems abiem gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė už tą pačią nusikalstamą veiką. Jų teisinė padėtis skiriasi tik baudžiamosios atsakomybės formos taikymo prasme – vaikams taikoma specifinė baudžiamosios atsakomybės forma³⁰⁸. Pagal Lietuvoje galiojantį BPK, baudžiamojon atsakomybėn traukiamiems nepilnamečiams iš esmės taikomos tos pačios procesinės taisyklės, kokios taikomos ir suaugusiesiems³⁰⁹.

Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą yra priėmęs taisyklės dėl elgesio su nusikaltusiais nepilnamečiais. Šiose taisyklėse pabrėžiama atstovavimo reikšmė, nurodant, kad vaikai, esantys policijos įstaigoje dėl galimai padaryto nusikaltimo ar kitokio nusižengimo, neturi būti verčiami duoti parodymų

308 Nors LAT vienoje iš 2015 metais priimtų nutarčių neįprastai išsprendė asmenį, kuris nusikalstamos veikos padarymo metu buvo nepilnametis, o teismo nuosprendžio priėmimo metu – jau sulaukęs aštuoniolikos metų, baudžiamosios atsakomybės formos taikymo klausimą. Teismas šioje byloje pritaikė tiek nepilnamečių, tiek suaugusiųjų baudžiamosios atsakomybės formas, motyvuodamas tuo, kad „skirdama bausmę U. B. teisėjų kolegija vadovaujasi BK 54 straipsnio, taip pat BK XI skyriaus nuostatomis dėl nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų. Teisėjų kolegija atsižvelgia į jo jauną amžių (nusikaltimus padarė būdamas 16 metų), teigiamą asmenybės apibūdinimą, į tai, kad vienas nusikaltimas buvo padarytas pradžiant būtinąsios ginties ribas, o kitas – neteisėtai įvertinus įvykio aplinkybes, kad nebuvo išankstinės tyčios padaryti nusikaltimus, taip pat į tai, kad nustatyta viena atsakomybė sunkinanti aplinkybė (BK 60 straipsnio 1 dalies 9 punktą), kuri taikytina tik R. V. sužalojimo nusikaltimui, atsižvelgia į BK 90 straipsnio 5 dalies ir 91 straipsnio 3 dalies reikalavimus, kad, skiriant bausmę nepilnamečiui, jos maksimali bausmė negali viršyti dešimties metų laisvės atėmimo bausmės, o minimali bausmė mažinama per pusę nuo minimalios įstatymo sankcijoje nustatytos bausmės, ir skiria bausmes, mažesnes už įstatymo sankcijų vidurkius. Be to, atsižvelgdama į visas bylos aplinkybes, teisėjų kolegija daro išvadą, kad bausmės tikslai gali būti pasiekti neizoliavus nuteistojo nuo visuomenės. Todėl kolegija pripažįsta, kad tikslinga taikyti BK 92 straipsnio nuostatas ir paskiros bausmės vykdymą atidėti. Kadangi šiuo metu U. B. yra pilnametis, jam greit sueis 21 metai, todėl skirtinos ne auklėjamojo poveikio priemonės, numatytos nepilnamečiams, o baudžiamojai poveikio priemonės, nustatytos BK IX skyriuje“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-125/2015). Ši kasacinės instancijos teismo nutartis kelia didelių abejonių dėl pagrįstumo. BPK 81 straipsnio 1 dalyje imperatyviai nurodyta, kad BK XI skyriaus nuostatos taikomos asmenims, kuriems nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję aštuoniolika metų. Baudžiamajame įstatyme nenumatyta jokių galimybių nepilnamečiams baudžiamąją atsakomybę taikyti teismo nuožiūra kompleksiskai taikant abiejų baudžiamosios atsakomybės formų nuostatas.

309 Išskyrus atstovavimo institutą ir specifines kardomųjų priemonių taikymo taisykles. Tiesa, kai kurie teismai, turintys atitinkamas technines galimybes, pastaruju metu pradėjo vykdyti teisiųjų vaikų apklausas ne teismo posėdžių salėje. Pavyzdžiui, autorės žiniomis, tokios apklausos buvo vykdytos Kauno apygardos teisme. Vienoje šiame teisme išnagrinėtoje baudžiamojoje byloje psichologė, įvertinusi teismo vaiko psichologinę būklę, rekomendavo vaiko apklausą vykdyti ne teismo posėdžių salėje, nedalyvaujant kitiems teismiesiems, kurių dalyvavimas apklausoje gali turėti įtakos vaiko psichologinei būsenai ir atitinkamai parodymų turiniui. Teismas atsižvelgė į šias psichologės rekomendacijas ir kaltinamojo apklausą vykdė pagal nukentėjusiojo vaiko apklausos taisyklės (apklausiamasis apklausos metu buvo kitoje patalpoje, klausimus jam uždavinėjo psichologė, o kiti proceso dalyviai turėjo galimybę stebėti apklausą ir užduoti klausimus).

ar pasirašyti bet kokio procesinio dokumento, kol jie nėra tinkamai atstovaujami atstovo pagal įstatymą ir (ar) atstovo pagal įgaliojimą³¹⁰. Tokios pačios pozicijos laikosi ir EŽTT, byloje *Okkali prieš Turkiją* pabrėžęs, kad jokie procesiniai veiksmai su vaiku (šioje byloje – dvylikamečiu) negalėjo būti atliekami neužtikrinant jo gynėjo dalyvavimo ir prieš tai nepranešus tėvams ar kitiems globėjams³¹¹. Bylose *V. ir T. prieš Jungtinę Karalystę* EŽTT pabrėžė, kad būtina su kaltinamu nusikalstamos veikos padarymu vaiku elgtis atsivėlgiant į jo amžių, subrendimą, intelektines ir emocines savybes, taip pat kad būtų stengiamasi užtikrinti jo gebėjimą suprasti ir dalyvauti procese³¹². Kitoje byloje EŽTT pabrėžė gynėjo dalyvavimo svarbą nuo pat pirmos apklausos ikiteisminiame tyrime, ypač jei įtariamasis yra nepilnametis. Įtariamojo nepilnametystė, anot teismo, yra ypatinga sąlyga, įpareigojanti užtikrinti laiku suteikiamą tinkamą atstovavimą, kad įtariamojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą būtų įgyvendinta efektyviai ir realiai³¹³. Taip tarptautiniuose dokumentuose ir EŽTT praktikoje įtvirtintas svarbus atstovavimo pagrindas – laiku ir tinkamo atstovo įtraukimas į baudžiamąjį procesą, kuris tiesiogiai susijęs su įtariamo (kaltinamo) vaiko teisės į teisingą baudžiamąjį procesą įgyvendinimu. Taigi atstovavimo institutas nepilnamečiams įtariamiesiems (kaltinamiesiems) įgyja ypatingą svarbą, nes skirtas tinkamoms sąlygoms sudaryti, kad vaikas iš esmės suprastų suaugusiajam skirtas procesines taisykles, turimas teises ir pareigas bei pasirinktų ir užimtų tinkamą procesinę, gynybinę poziciją.

Paminėtinas ir dar vienas užsienio autorių moksliniuose darbuose neretai išskiriamas atstovavimo pagal įstatymą instituto tikslas, siejamas su tėvų pareigomis vaikui ir lygiagrečiai efektyvesniu reabilitacijos procesu. Teigiama, kad tėvai privalo turėti laiko, galimybių, žinių ir gebėjimo stebėti ir prižiūrėti vaiko taisymosi procesą. Todėl jų dalyvavimas baudžiamajame procese yra labai svarbus³¹⁴. Kai teisiamas vaikas iki šešiolikos metų, reikšmingą vaidmenį privalo atlikti jo šeima – jos nariai turi dalyvauti teismo posėdyje, o jei atsisako tai daryti, turi nurodyti svarbias atsisakymo dalyvauti priežastis; taigi teismas vertina ne tik nepilnamečio elgesį paskatinusias priežastis, bet ir jo socialinę aplinką, kurios pažinimas ypač svarbus individualizuojant baudžiamąją atsakomybę³¹⁵. Tokios mokslininkų mintys grindžiamos ir atliktais empiriniais tyrimais. 2002 metais JAV buvo atliktas didelio masto tyrimas, kuriuo buvo siekiama nustatyti, ar tėvų dalyvavimas teisiant vaiką baudžiamajame procese yra reikalingas. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad tėvų dalyvavimas baudžiamajame procese padeda nagrinėti bylą. Be to, nustatyta, kad tėvai jautėsi nepakankamai informuojami apie baudžiamojo proceso eigą, atliekamų procesinių veiksmų reikšmę. Todėl parei-

---

310 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“. [žiūrėta 2015-07-20]. http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Guidelines%20on%20childfriendly%20justice%20and%20their%20explanatory%20memorandum%20_4_.pdf.

311 EŽTT sprendimas byloje *Okkali v. Turkey*.

312 Cituota pagal Ažubalytę, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai., *Supra note 4*, p. 84–85.

313 EŽTT sprendimas byloje *Salduz v. Turkey*.

314 Varma, K. N. Parental Involvement in Youth Court. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. Vol. 49, 2007:231-260.

315 Ashworth, A. *Sentencing and Criminal Justice*. Fourth Edition. United States of America: Cambridge University Press, 2005. P. 365.

gūnai raginami būti aktyvesni įtraukiant tėvus į procesą³¹⁶. Kitas tyrimas atskleidė ryšį tarp aktyvaus tėvų dalyvavimo ir vaikui skiriamos bausmės – jei tėvai dalyvavo baudžiamajame procese, domėjosi jo eiga, teismai dažniau skirdavo švelnesnes bausmes ar net atleisdavo nuo baudžiamosios atsakomybės³¹⁷. Manoma, kad, vaikui nusikaltus, tėvų įtraukimas į baudžiamąjį procesą yra ir auklėjamoji priemonė tėvams³¹⁸, ir tam tikra prasme bausmė už netinkamai atliktas pareigas auklėjant vaiką ar sukuriant jam netinkamą aplinką³¹⁹.

Greta šių pagrindinių atstovavimo instituto tikslų, paminėtinas ir tas, kad vaiko atstovas prisideda prie teisingumo įgyvendinimo proceso palengvinimo, sudarydamas sąlygas ir suteikdamas galimybes vaikui dalyvauti būtinuose atlikti procesiniuose veiksmuose, be kurių atlikimo teisingo ir pagrįsto galutinio procesinio sprendimo priėmimas būtų apsunkintas ar neįmanomas.

Taigi aptarus atstovavimo instituto tikslus, išskirtinos šios pagrindinės atstovavimo instituto funkcijos baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai: 1) pasitelkiant atstovavimo institutą yra įgyvendinamas vaiko teisinis subjektiškumas; 2) sudaromos sąlygos įgyvendinti vaiko teises į teisingą baudžiamąjį procesą ir užtikrinti procesinį lygiateisiškumą; 3) tinkamo ir aktyvaus atstovo dalyvavimas turi tiesioginę įtaką reikšmingoms bylai faktinėms aplinkybėms nustatyti, būtiniesiems duomenims į bylą pateikti; teisingam byloje nustatytos faktinės situacijos teisiniam įvertinimui; 4) tėvų įtraukimas į baudžiamąjį procesą ne tik turi įtakos vaikui taikytinos baudžiamosios atsakomybės turiniui, bet ir yra auklėjamoji priemonė nusikaltusio vaiko tėvams; 5) atstovų dalyvavimas kartu su vaiku prisideda prie reabilitacijos principo įgyvendinimo ir tam tikrais atvejais emocinės įtampos neutralizavimo.

Atsižvelgiant į pirmiau išdėstytas aplinkybes, formuluotina tokia atstovavimo baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, apibrėžtis:

Atstovavimas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, yra teisinis santykis, kurio pagrindu vienas subjektas (atstovas) veikia kito subjekto³²⁰ (atstovaujamojo) vardu

316 Varma, K. N., *supra* note 314.

317 *Ibid.*

318 Tėvų atsakomybės už vaikų netinkamus ir teisei priešingus veiksmus šaknis aptinkamos dar Aristotelio laikais. Šis graikų filosofas teigė, kad žmogus doras gali tapti tik tuo atveju, jei jis buvo tinkamai auginamas nuo mažens. Jam antrino ir senovės graikų filosofas Diogenas, nurodęs, kad jei vaikas keikiasi, suduoti reikia jo tėvui (angl. *if the child swears, slap the father*) (Raymond, A. Parental Responsibility for Youth Offending. *Is: Reforming Juvenile Justice* (eds. Junger-Tas, J.; Diunkel, F.), New York: Springer, 2009. P. 69–83). Vėliau, praėjusio amžiaus pabaigoje, JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *Eddings v. Oklahoma* konstatavo: „<...> vaikų nusikalstamumas nėra vien nusikaltusio vaiko problema; vaiko padarytas nusikaltimas parodo tėvų padarytas klaidas.“ Šiandien tokią nuostatą geriausiai atspindi administracinės ir civilinės atsakomybės taikymas už prasižengusius vaikus jų tėvams ar galimybė įtraukti nepilnamečio įtariamąjį (kaltinamąjį) tėvus į baudžiamąjį procesą kaip civilinius atsakovus.

319 Kembridžo universiteto mokslininkai atliko didelio masto tyrimą, siekdami nustatyti, kas turėjo didžiausią įtaką linkusiemis nusikalsti vaikams. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad daugiausia tarp nusikaltusių vaikų pasitaikė tokių, kurių šeimoje vyko nuolatiniai tėvų konfliktai (vienas tėvas siekė nuolat dominuoti, tėvai tarpusavyje nesutarė dėl vaiko auklėjimo ir šiuos nesutarimus išsakydavo girdint vaikui ir pan.); vienas iš tėvų buvo padaręs nusikalstamą veiklą kurie buvo kilę iš daugiavaikių, skurdžiai gyvenančių šeimų. Išsamiau apie šį tyrimą žr. Raymond, A., *op. cit.*, p. 69–83.

320 Pritartina prof. A. Vaišvilai, kad vaikas, net ir neturėdamas visiško teisinio subjektiškumo (veiksnumo), gali tapti teisinių santykių subjektu atstovui tarpininkaujant.

baudžiamojo proceso metu: kartu su atstovaujamoju arba vietoj jo dalyvauja atliekant proceso veiksmus, atstovaujamojo vardu teikia prašymus, skundus, pareiškimus, atlieka kitus procesinius veiksmus, gindamas atstovaujamojo teises ir teisėtus interesus; teikia emocinę, socialinę, psichologinę, teisinę pagalbą atstovaujajamam, prisidedamas prie geriausių vaiko interesų ir rehabilitacijos principo įgyvendinimo. Palaikydamas šį teisinį santykį, atstovaujamas užima santykinai pasyvią poziciją, kurios atstovavimas yra kito teisinio santykio subjekto tiesioginė pareiga. Šio teisinio santykio centre arba, kitaip tariant, šio teisinio santykio objektu visada laikytini geriausi vaiko interesai, kurie ir determinuoja atstovo veiklą, nes yra pagrindinė priežastis teisiniams atstovaujamojo ir atstovo santykiams atsirasti.

Taigi vaikas baudžiamajame procese gali, o tam tikrais atvejais – privalo, būti atstovaujamas: pirma, atstovo pagal įstatymą; antra, atstovo pagal įgaliojimą; trečia, lydinčio asmens; ketvirta, valstybės institucijos ar kitos institucijos atstovo. Toliau aptarsime tris pirmuosius atstovavimo modelius ir su jais siejamus probleminius aspektus. Ketvirtoji atstovavimo forma bus aptarta kitoje darbo dalyje, vertinant rehabilitacijos principo įgyvendinimo galimybes. Tokį pasirinkimą lėmė paminėtoje dalyje pateikti argumentai, kad valstybės institucijų atstovų *de facto* vaidmuo baudžiamajame procese neatitinka atstovavimo instituto pagrindų.

2.2. Atstovavimo rūšys

Pagal atstovavimo teisinio santykio atsiradimo pagrindą atstovavimas baudžiamajame procese skirstomas į atstovavimą pagal įstatymą ir atstovavimą pagal įgaliojimą. Atstovavimo pagal įstatymą atveju atstovavimo teisinių santykių atsiradimo pagrindas yra įstatymas (šiuo atveju – BPK), o atstovavimo pagal sutartį – atstovavimo sutartis ar teisės saugos institucijų subjektų sprendimas skirti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Taigi formalus skirtumas tarp šių atstovavimo rūšių yra atstovo paskyrimo tvarka ir pagrindai. Be šio skirtumo, yra ir turiningieji aspektai, kurie ne tik leidžia atriboti šias dvi atstovavimo formas, bet ir sudaro sąlygas visavertiškam, tandeminio atstovavimo principu pagrįstam vaiko atstovavimui, užtikrinančiam teisinę, emocinę ir socialinę pagalbą. Nuo 2016 metų BPK papildytas nauja atstovavimo forma – nukentėjusįjį lydinčiu asmeniu.

2.2.1. Atstovavimas pagal įstatymą

Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punkte, Pekino taisyklių 7 straipsnyje, 15 straipsnio 2 dalyje, Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 3 straipsnyje, 55 straipsnio 2 dalyje ir kituose tarptautiniuose bei nacionaliniuose teisės aktuose reglamentuotas vaiko tėvų ar teisėtų globėjų dalyvavimas visose teismo ar kitose proceso stadijose, nes jie gali pagelbėti vaikui, suteikti naudingą emocinę ir psichologinę pagalbą. 1948 metų Žmogaus teisių deklaracijos 16 straipsnyje teigiama, kad šeima yra natūralus ir pagrindinis visuomenės vienetas, kurio paskirtis – ginti ir apsaugoti šeimos narį nuo likusios visuomenės bei valstybės. Būtent šeima nebrandžiam asmeniui suteikia saugumo jausmą, padeda socializacijos procese arba, kitaip tariant, padeda perimti tam

tikras visuomenės vertybes, suprasti socialinę tikrovę ar tam tikrą jos situaciją. Dar daugiau, tėvai turi pareigą rūpintis savo vaiku. Ši pareiga įtvirtinta Vaiko teisių konvencijos 18 straipsnyje, kuriame nustatyta pirminė atsakomybė tėvams už vaikų ugdymą, globojimą. EŽTT ne kartą nurodė, kad tėvo (motinos) buvimas kartu su vaiku įvairiose situacijose yra esminė šeimos gyvenimo sudedamoji dalis³²¹. Teisė į šeimos narių palaikymą gali būti ribojama išimtiniais atvejais, kai toks sprendimas būtinas įgyvendinant geriausių vaiko interesų principą³²².

BPK 53 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo arba nukentėjusiojo atstovai pagal įstatymą gali dalyvauti procese ir ginti savo atstovaujamo proceso dalyvių interesus, jeigu šie yra nepilnamečiai arba nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais, išskyrus atvejus, kai tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams“. Galimybė atstovauti baudžiamajame procese nepilnamečiam liudytojui įtvirtinta BPK 186 straipsnyje, kuriame reglamentuojama apklausos tvarka. BPK 53 straipsnio 2 dalyje detalizuota, kas gali būti vaiko atstovais pagal įstatymą: „Atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio arba neveiksnaus įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo ir nukentėjusiojo tėvai, tėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi įtariamuoju, kaltinamuoju, nuteistuoju ar nukentėjusiuoju, įgalioti asmenys.“ Jeigu nepilnamečio teisėti globėjai negali atstovauti vaikui, vaiko atstovu pagal įstatymą gali būti paskirtas asmuo, kuris faktiškai rūpinasi vaiku, arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas. Pastaruoju atveju vaiko atstovu pagal įstatymą turi būti skiriamas nepilnamečio gyvenamosios vietos vaiko teisių apsaugos skyrius (toliau – ir VTAS), turintis daugiausia informacijos apie vaiko socialinę padėtį³²³.

Taigi atstovavimo pagal įstatymą instituto esmė ta, kad vaiką, nesvarbu, koks jo turimas statusas baudžiamajame procese, gali lydėti jam artimas asmuo, galintis suteikti emocinę, psichologinę, socialinę ar kitokią pagalbą ir paramą. Prieš pradėdant nagrinėti su šios rūšies atstovavimu susijusias praktines problemas, tikslinga apžvelgti, kas lėmė jo įtvirtinimą ir kokias funkcijas turi atlikti atstovas pagal įstatymą.

Minėta, kad pirmosios iniciatyvos į baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, įtraukti jo artimuosius atsirado XIX amžiuje po JAV Aukščiausiojo Teismo priimtų sprendimų, kuriuose pripažinta tandeminio atstovavimo svarba. Konkrečiai atstovavimo pagal įstatymą instituto vystymuisi nemažą įtaką turėjo XIX amžiuje Didžiojoje Britanijoje išpopuliarėjusi „švelnių metų“ (angl. *tender years*) doktrina, kuri skelbė, kad vaikai iki septynerių metų turi būti globojami motinos ir negali būti nuo jos atskiriami. Ši doktrina buvo grindžiama idėja, kad tokio jauno amžiaus vaikai biologiškai ir emociškai yra labai priklausomi nuo savo motinos, ypač stresą keliančiose situacijose³²⁴. Nors „švelnių metų“ doktrina tiesiogiai buvo taikoma bylose dėl vaiko globos nustatymo, jos pagrindinė idėja

321 Pavyzdžiui, žr., EŽTT sprendimai bylose *Johansen v. Norway*, *Kutzner v. Germany* ir kt.

322 Pavyzdžiui, žr., EŽTT sprendimai bylose *Pontes v. Portugal*, *Scozzari et Giunta v. Italie* ir kt.

323 Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2016 m. gegužės 27 d. rekomendacijos Nr. 6-284 Dėl miestų (rajonų) savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių procesinės padėties ir funkcijų baudžiamajame procese 36 punktą. [žiūrėta 2016-09-02]. http://www.vaikoteises.lt/media/file/Metodines/Rekomendacija_baudz.%20proceses%202016.pdf.

324 Degol, A.; Dinku, S., *supra* note 41.

dėl artimiausių šeimos narių teigiamos įtakos vaikui, patekusiam į neįprastą, bauginančią ir kitas neigiamas emocijas keliančią situaciją, aktuali ir baudžiamajam procesui. Plečiamai traktuojamos minėtos doktrinos pagrindinės idėjos dera ir su psichologų rekomendacijomis. Antai, teigiama, kad vaikui, ypač jauno amžiaus, svarbiausia aplinka yra šeima, galinti padaryti tiek teigiamą, tiek neigiamą įtaką³²⁵. Kalbant apie dalyvavimą baudžiamajame procese, pastaruoju metu atliktais tyrimais nustatyta, kad liudytojai vaikai, kuriuos teismo procese lydėjo mylintys ir palaikantys tėvai, jautėsi daug drąsiau, davė išsamesnius parodymus, gebėjo atsakyti į daugiau klausimų³²⁶.

Su geriausių vaiko interesų principu glaudžiai susijęs pagarbos šeimos ryšiams principas. Vaiko teisių konvencijos preambulėje valstybės pripažįsta, kad šeima yra pagrindinė visuomenės ląstelė ir natūrali visų jos narių, ypač vaikų, augimo ir gerovės aplinka ir kad vaikas visapusiškai ir harmoningai vystytis gali tik augdamas šeimoje, jausdamas palaidumą, meilę ir supratimą. Taigi šeimos aplinka pripažįstama kaip palankiausia vaiko vystymuisi, socialinei adaptacijai ir integracijai, taip pat kritinių situacijų išgyvenimui, todėl tokios saugios aplinkos sukūrimas turi būti garantuojamas visais atvejais, jei tai neprieštarauja vaiko interesams.

Lietuvoje galiojančiuose teisės aktuose įtvirtintas atstovų pagal įstatymą teisinis statusas, autorės nuomone, nėra be trūkumų ir netikslumų.

Atstovų pagal įstatymą teisės įtvirtintos BPK, kur nurodyta, kad atstovas pagal įstatymą turi teisę dalyvauti atliekant proceso veiksmus, kuriuose dalyvauja jo atstovaujamas asmuo, ir padėti šiam asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis. Jeigu atstovaujamas asmuo yra suimtas, atstovas pagal įstatymą gali su juo pasimatyti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teisėjo leidimu (BPK 54 straipsnio 1 dalis). Šios gana lakoniškos normos turinys detalizuojamas kituose BPK straipsniuose, pagal kuriuos atstovas pagal įstatymą turi teisę žinoti, kuo įtariamas (kaltinamas) jo atstovaujамasis, dalyvauti atstovaujamo asmens apklausose, pateikti tyrimui reikšmingus duomenis, pateikti prašymus, nušalinimus, apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo veiksmus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo ir baudžiamosios bylos medžiaga, paduoti apeliacinius ir kasacinius skundus, dalyvauti juos nagrinėjant, taip pat kitas teises, kurias turi atstovaujамasis, priklausomai nuo jo procesinio statuso.

Nors BPK įtvirtintos tik dvi atstovo pagal įstatymą pareigos – šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą bei ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu laikytis nustatytos tvarkos (BPK 54 straipsnio 2 dalis), manytina, kad, siekiant šio instituto pagrindinių tikslų, *de facto* pareigų yra gerokai daugiau.

Iš esmės visos atstovo pagal įstatymą funkcijos nukreiptos į dviejų pagrindinių tikslų įgyvendinimą – vaiko procesinio subjektiškumo įgyvendinimą ir neigiamų baudžiamojo proceso padarinių neutralizavimą. Šie tikslai tiesiogiai lemia ir atstovo pagal įstatymą pareigas *de facto*, kurios pagal reikšmę gali būti skirstomos į pagrindines ir pagalbines.

Pagrindinės atstovo pagal įstatymą pareigos baudžiamajame procese yra, pirma, lydėti vaiką proceso metu ir aktyviai dalyvauti procesiniuose veiksmuose, kiek tai įmanoma (atsižvelgiant į paties atstovo turimas žinias, gyvenimišką patirtį, gebėjimą suprasti proceso

325 Pileckaitė-Markovienė, M.; Nasvytienė, D.; Bumblytė, D., *supra* note 84, p. 86.

326 Quas, J. A.; McAuliff, B.D., *supra* note 57, p. 79–103.

eigą, atskirus veiksmus ir kt.), padėti atstovaujama pasinaudoti jam suteiktomis teisėmis procesinių veiksmų metu. Taip užtikrinamas vaiko dalyvavimo baudžiamajame procese efektyvumas. Antra, suteikti vaikui emocinę, psichologinę ar kitokią pagalbą ir paramą. Trečia, tinkamai atstovauti jo interesams, tiek juos identifikuojant (įvardijant sprendimų priėmimo subjektams), tiek ginant (naudojantis atstovaujamojo procesinėmis teisėmis). Šios pareigos aptartinos išsamiau.

Pačia bendriausia prasme, apimančia pirmiau aptartus vaiko atstovavimo teorinius pagrindus, galima sakyti, jog pagrindinė atstovo pagal įstatymą pareiga – vaiko lydėjimas baudžiamajame procese užtikrinant geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimą. Šios pareigos įvykdymas yra neįmanomas be atstovo pagal įstatymą dalyvavimo procesiniuose veiksmuose kartu su vaiku, kiek tai įmanoma teisės aktuose numatytais priemonėmis ginant vaiko teises ir teisėtus interesus. Vadinasi, vienas iš vaiko tėvų, globėjas, rūpintojas ar kitas artimasis, išreiškdamas valią įgyti atstovo pagal įstatymą statusą, kartu prisiima pareigą tinkamai atstovauti vaikui, lydėdamas jį viso baudžiamojo proceso metu. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad atstovo pagal įstatymą dalyvavimo atliekant procesinius veiksmus su vaiku ir jo interesų gynimo, kaip atstovo pagal įstatymą teisės, įtvirtinimas BPK yra nelogiškas ir prieštaringas. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne³²⁷ viena iš žodžio „teisė“ pateikiamų reikšmių yra „galimybė veikti“. Taigi pagal dabartinę formuluotę atstovas pagal įstatymą yra laisvas pasirinkti elgesio modelį, pavyzdžiui, turi galimybę nuspręsti pareikšti civilinį ieškinį siekiant turtinės ir (ar) neturtinės žalos atlyginimo nukentėjusio vaiko naudai ar ne, paduoti apeliacinį ar kasacinį skundą savo nuožiūra formuluojant jo reikalavimus ir pan. Tokia atstovo pagal įstatymą veiksmų laisvė sukelia nemažai problemų praktikoje vertinant šio proceso dalyvio tinkamumą ir jo veiksmų atitiktį geriausių vaiko interesų principui. Todėl neabejotina, kad tinkamas ir efektyvus vaiko atstovo pagal įstatymą dalyvavimas kartu su vaiku, siekiant jo interesų užtikrinimo, yra atstovo pagal įstatymą pareiga, kurios vykdymui užtikrinti BPK numatytos atskiros teisės, „išbarstytos“ po visą Kodeksą.

Pareiga teikti paramą ir pagalbą sietina su atstovo pagal įstatymą procesine funkcija. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje laikomasi požiūrio, kad procesinės funkcijos kyla iš baudžiamojo proceso dalyvio statuso³²⁸. Atsižvelgiant į tai, dažniausiai literatūroje skiriamos keturios pagrindinės funkcijos – ikiteisminio tyrimo, kaltinimo, gynybos ir teisingumo vykdymo. Darant prielaidą, kad atstovo pagal įstatymą teisės ir pareigos visiškai sutampa su atstovaujamo procesinio statuso nulemtomis teisėmis ir pareigomis, toks procesinių funkcijų skirstymas būtų pakankamas. Tokiu atveju nukentėjusiojo atstovas pagal įstatymą vykdytų kaltinimo funkciją, įtariamojo (kaltinamojo) – gynybos funkciją. Tačiau toks funkcijų priskyrimas neatitinka baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, specifškumo ir analizuojamo instituto paskirties. Atstovo pagal įstatymą pareigos, taigi ir procesinės funkcijos pirmiausia turi būti susijusios su poreikiu apsaugoti vaiką nuo žalingo baudžiamojo proceso poveikio, suteikti jam psichologinę ir emocinę pagalbą, užtikrinti jo teisių ir teisėtų interesų įgyvendinimą. Svarbu ir tai, kad atstovo pagal įstatymą elgesį visais atvejais determinuoja atstovaujamojo teisių ir teisėtų interesų katalogas. Todėl šalia tradicinių baudžiamųjų procesinių funkcijų, tokių kaip kaltinimo, ikiteisminio tyrimo, gynybos

327 Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-09-02]. <http://lkiis.lki.lt/>.

328 Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P., *supra* note 292, p. 12.

ir teisingumo vykdymo, taip pat kontrolės³²⁹, išskirtina pažeidžiamo proceso dalyvio, nagrinėjamu atveju – vaiko teisių ir teisėtų interesų, apsaugos funkcija.

Trečioji pareiga, tenkanti atstovams pagal įstatymą, – pateikti paaiškinimus ir objektyvius duomenis dėl vaiko brandą apibūdinančių aplinkybių, gyvenimo, mokymosi sąlygų, santykių su kaltininku, emocijų, psichologinės būklės, specialiųjų poreikių ir kitų aplinkybių, reikalingų teisėsaugos institucijų subjektams, siekiantiems tinkamai identifikuoti vaiko interesus ir juos užtikrinti atliekant baudžiamojo proceso veiksmus (pvz., sprendžiant klausimą dėl būtinybės apklausti vaiką, modeliuojant būsimo apklausos aplinką, specialių apsaugos priemonių taikymą, individualizuojant baudžiamąją atsakomybę ir pan.).

Papildomos vaiko atstovo pagal įstatymą pareigos padeda užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą ir galimybes vaikui dalyvauti jame. Prie papildomų pareigų priskirtinos šios: fizinis vaiko lydimas į teisėsaugos institucijas; užtikrinimas, kad vaikas nurodytu laiku atvyktų pas pareigūnus, prokurorą ar teismą; taip pat atstovo pagal įgaliojimą įtraukimo į baudžiamąjį procesą užtikrinimas (sudarant sutartį su pasirinktu advokatu ar kreipiantis į atitinkamus subjektus dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo) ir kt. Šios papildomos atstovo pagal įstatymą pareigos labiau nukreiptos į vaiko subjektiškumo įgyvendinimą ir sąlygų vykdyti teisingumą sudarymą. Natūralu, kad vienam iš tėvų ar kitų faktinių globėjų nepasirūpinus vaiko atvykimu į apklausą, teismo posėdį ar kitą procesinį veiksmą, baudžiamosios bylos ikiteisminis tyrimas ir teisminis nagrinėjimas gali užsitęsti, lemti procesines sankcijas, turėti lemiamą įtaką tiesai byloje nustatyti.

Įtariamojo (kaltinamojo) atstovai pagal įstatymą, be paminėtųjų, turi ir tam tikrų specifinių pareigų, kaip antai subsidiariai atlyginti vaiko nusikalstamais veiksmais padarytą žalą, jei pats atstovaujamasis to padaryti negali. Tačiau tokiu atveju jis įgyja dar vieną procesinį statusą – civilinio atsakovo.

Matyti, kad, palyginti su atstovo pagal įstatymą pareigomis, jam tenkančiomis atsižvelgiant į šio instituto paskirtį, baudžiamojo proceso įstatymas yra itin lakoniškas, o jame nurodytos atstovo pagal įstatymą pareigos neatspindi šio baudžiamojo proceso dalyvio reikšmės. Atsižvelgiant į tai, autorės nuomone, BPK 54 straipsnio 2 dalis koreguotina, greta bendrųjų pareigų, būdingų beveik visiems proceso dalyviams („Šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą, ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu laikytis nustatytos tvarkos.“), papildant: „Nepilnamečio atstovas pagal įstatymą lydi vaiką baudžiamojo proceso metu, užtikrina jam emocijų, psichologinę ar kitokią pagalbą ir paramą ir savo veiksmais prisideda prie geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo.“ Tokia atstovo pagal įstatymą pareigos formuluotė, manytina, galėtų tapti priemone sprendžiant ir teismų praktikoje kylančias problemas, susijusias su netinkamu vaiko atstovavimu³³⁰. Aiškumo dėlei koreguotina ir BPK 54 straipsnio 1 dalis, pašalinant iš jos teiginį „ir padėti šiam asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis“, nes ši funkcija, kaip jau minėta, yra atstovo pagal įstatymą pareiga, atspindinti šios proceso figūros esmę, o ne teisę, kuria gali būti naudojamas arba nesinaudojama priklausomai nuo atstovo pagal įstatymą valios.

329 Panomariovas, A. Ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai. Jurisprudencija. 2004, 59(51): 26-38.

330 Šios problemos išsamiau bus aptartos kitoje šio darbo dalyje.

Taigi apibendrinant pirmiau išdėstytas aplinkybes, galima daryti išvadą, kad atstovavimo pagal įstatymą institutas grindžiamas pagarbos šeimos ryšiams principu, kuris leidžia suformuoti prezumpciją, jog geriausiai vaiko interesais baudžiamajame procese gali pasirūpinti tėvai, globėjai, artimi giminaičiai ar kiti asmenys, susiję su vaiku stipriais emociniais santykiais, padedančiais identifikuoti ir aiškiai įvardyti vaiko interesus. Asmenys, įgiję atstovo pagal įstatymą procesinį statusą, kartu įgyja ir atitinkamas pareigas, kurių įgyvendinimas tiesiogiai lemia vaiko veiksmingą ir mažiau žalingą jam dalyvavimą baudžiamajame procese. Nepaisant to, kad šio instituto esmė ir paskirtis didesnių teorinių problemų nekelia, praktikoje ilgainiui išryškėjo kai kurie praktiniai BPK normų taikymo probleminiai aspektai, kuriuos ir aptarsime.

2.2.1.1. Netinkamo atstovavimo pagal įstatymą problema

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne sąvoka „atstovas“ apibrėžiama kaip „asmuo, atstovaujantis kieno nors interesams, veikiantis kieno vardu“. Iš šios apibrėžties galima išskirti svarbiausius požymius: pirma, atstovo veiksmai, priimti sprendimai, pasirinktas elgesio variantas sukelia padarinius ne jo paties, o atstovaujamojo teisei, socialinei ir neretai emocinei būklei ar net psichinei sveikatai. Antra, atstovas turi veikti atstovaujamojo labui, teisėtai. Atstovavimas laikomas teisėtu, jei teisinių santykių subjekto atstovas veikia ne savo, o atstovaujamojo vardu ir interesais (naudai)³³¹. Atstovai pagal įgaliojimą paprastai būna nesusiję jokias asmeniniais santykiais su atstovaujamoju ar kitu proceso dalyviu, vykdydami veiklą jie vadovaujasi ne asmeniniais interesais ar emocijomis, o jų profesinę veiklą reglamentuojančiais principais ir taisyklėmis. Todėl kalbant apie įgaliojimą atstovą, paminėta apibrėžtis ir iš jos kylančios išvados yra savaime suprantamos. Kalbant apie atstovą pagal įstatymą, situacija yra kitokia, nes juo paprastai tampa vaiko artimieji, šeimos nariai ar globėjai, kurie, dalyvaudami procese kartu su vaiku, neretai nesugeba ir (ar) nenori atsiriboti nuo savo interesų ar emocinio fono, neišvengiamai atsirandancio baudžiamąjo proceso metu. Todėl neatsitiktinai daugelyje tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų, kuriais reglamentuojamas vaiko atstovavimo pagal įstatymą institutas, numatyta išlyga, jog vaikui atstovas pagal įstatymą paskiriamas su sąlyga, jei tai neprieštarauja jo interesams. Pavyzdžiui, Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje „Dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės“³³² akcentuojamos nusikaltusių nepilnamečių tėvų ar globėjų teisės ir pareigos aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese, išskyrus atvejus, kai tai šiurkščiai pažeidžia geriausių vaiko interesų principą.

Baudžiamąjo proceso įstatyme numatytos alternatyvios galimybės parinkti ir, priėmus nutartį ar nutarimą, paskirti nepilnamečio atstovą pagal įstatymą. Juo gali būti vaiko tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai ir kt. Praktika rodo, kad dažniausiai nukentėjusiojo, liudytojo ir įtariamojo (kaltinamojo) atstovais pagal įstatymą yra paskiriami tėvai, dažniausiai – mo-

331 Vaišvila, A. Teisės teorija. Ketvirtasis leidimas., *supra* note, p. 195.

332 Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures (Adopted by the Committee of Ministers on 5 November 2008 at the 1040th meeting of the Ministers' Deputies). [žiūrėta 2015-04-06].

tinios³³³, rečiau – įtėviai arba globėjai³³⁴, dar rečiau – valstybės institucijų atstovai. Tai patvirtina prezumpcija, kad vaikų interesus tinkamai identifikuoja ir jais pasirūpina pirmiausia tėvai ar kiti *de jure* arba *de facto* globėjai, su kuriais vaikai gyvena. Tačiau jiems savo pareigas vykdant netinkamai, į jų vietą stoja valstybė, veikdama kaip surogatinis tėvas, ir atstovauja vaikui priimdama jo interesus geriausiai atitinkančius sprendimus (pirmiausia – priimdama sprendimą dėl kito atstovo pagal įstatymą paskyrimo), disponuodama vaiko procesinėmis teisėmis (tais atvejais, kai vaiko atstovu pagal įstatymą paskiriamas valstybės institucijos atstovas). BPK numatyta galimybė pakeisti netinkamą vaiko atstovą tinkamu, yra vienos iš geriausių vaiko interesų principo funkcijų – galimybės kontroliuoti neribojamą žalingą tėvų valdžią vaikams³³⁵ – realizavimo forma.

Mokslinėje literatūroje netinkamo atstovavimo reiškiniiui skiriama nedaug dėmesio. Netinkamo atstovavimo pavyzdžiais laikomi atvejai, kai nukentėjusiojo atstovas pagal įstatymą gali būti dalyvavęs darant nusikalstamą veiką, jeigu vienas asmuo toje pačioje byloje atstovauja dviem ar daugiau proceso dalyvių, kurių interesai tarpusavyje prieštarauja, jeigu yra duomenų, kad atstovas pagal įstatymą turi motyvų pirmenybę atiduoti savo paties turiniams ar neturiniams interesams³³⁶. Ypatinę dėmesį rekomenduojama³³⁷ skirti tais atvejais, kai nukentėjęs vaikas, įtariamasis jo skriaudėjas ir kandidatas į atstovus pagal įstatymą yra šeimos nariai, artimieji giminaičiai ar asmenys, gyvenantys kartu. Paminėtus atvejus sieja tai, kad jie turėtų būti išvelgti dar prieš priimančią procesinę sprendimą paskirti atstovą pagal įstatymą. Tačiau teismų praktikoje dažnesnės situacijos, kai su geriausių vaiko interesų principu nederantis atstovo pagal įstatymą elgesys išryškėja baudžiamajam procesui įsibėgėjus, neretai – teisminėje baudžiamosios bylos stadijoje, kai teismas, prokuroras ar kitas baudžiamąjo proceso dalyvis, siekdami spartaus ir netrukdomo baudžiamąjo proceso, nesiima procesinių priemonių matydami netinkamą atstovo pagal įstatymą elgesį. Pasitaiko ir atvejų, kai teismai nevertina atstovo pagal įstatymą elgesio kaip netinkamo, nors jis akivaizdžiai pažeidžia geriausių vaiko interesų principą³³⁸.

Teismų praktikos tendencijų (kurios ne visada tiesiogiai atsispindi galutiniuose teismų procesiniuose sprendimuose, tačiau yra matomos dalyvaujant baudžiamuosiuose procesuose ar skaitant visą baudžiamosios bylos medžiagą) stebėjimas ir analizė leidžia identifikuoti netinkamą atstovavimą galėjusius nulemti priežastis ir jų pagrindu išskirti tam tikras dažniausiai pasikartojančias faktines situacijas, kuriose, autorės nuomone, turi būti konstatuojamas netinkamas atstovavimas pagal įstatymą.

---

333 Kanadoje atlikti tyrimai atskleidė, kad 70 proc. atvejų vaikams atstovauja motinos. Išsamiau apie šį tyrimą žr. Varma, K. N., *supra* note 314.

334 Sąvoka „globėjas“ apima ne tik globėjus pagal įstatymą, bet ir tuos, kurie *de facto* yra atsakingi už vaiką. Bueren G. The International Law on the rights of the Child. Cituota pagal tarptautinių teisės aktų, kuriais reglamentuojami nepilnamečių baudžiamąjo proceso ypatumai, apžvalgą. Teisės institutas, 2001.

335 Zermatten, J., *supra* note 38.

336 Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P., *supra* note 292, p. 93, 94.

337 Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J., *supra* note 15, p. 249, 250.

338 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamąjoje byloje Nr. 1A-313/2012, Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. birželio 25 d. nuosprendis baudžiamąjoje byloje Nr. 1A-247/2013.

1. Netinkamo atstovavimo priežastis paprastai būna atstovo pagal įstatymą turimas interesus bylos baigtimi, visiškai ar iš dalies nesutampantis su vaiko interesais. Tokiu atveju konstatuoti netinkami atstovo veiksmai, nukreipti į savo interesų supriešinimą atstovaujamojo interesams. Teismų praktikoje tokios potencialiai netinkamo atstovavimo situacijos dažniausiai pasitaiko tada, kai kaltininkas yra vaikui artimas asmuo, o vaiko atstovu pagal įstatymą paskiriamas vienas iš jo tėvų ar kitas kartu gyvenantis artimasis. Pavyzdžiui, 2010 metais Lietuvos teismuose iš viso buvo išnagrinėta 90 baudžiamųjų bylų, kuriose nuo nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui nukentėjo nepilnamečiai. Septyniolikoje iš jų vaikai seksualinę prievartą patyrė iš tėvų arba patėvių³³⁹. Remiantis prokurorų ir vaiko teisių apsaugos kontrolierės pateiktais duomenimis, daugumą (92 proc.) smurtautojų sudaro nuo nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui nukentėjusiam vaikui patys artimiausi asmenys – tėvas, motina ar su motina gyvenantis asmuo, brolis³⁴⁰. Tokiais atvejais nukentėjusiojo atstovu pagal įstatymą dažniausiai paskiriamas jo tėvas ar motina, kurie turi ne tik atstovauti nepilnamečiui, bet ir byloje duoti parodymus apie sutuoktinio, sugyventinio ar kito šeimos nario padarytą nusikalstamą veiką (jeigu nepasinaudoja BPK 81 straipsnio 2 dalyje numatyta teise atsisakyti duoti parodymus). Ikteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir teismai, dar prieš priimdami procesinį sprendimą paskirti asmenį atstovu pagal įstatymą, turėtų itin kruopščiai patikrinti, ar toks atstovas pagal įstatymą gebės tinkamai atstovauti vaikui baudžiamajame procese.

Vienas iš tėvų interesų supriešinimo vaiko interesams pavyzdžių, kai teisėsaugos institucijų pareigūnai gauna rimtą signalą verifikuoti (paprastai) motinos ar kito globėjo kandidatūrą tapti atstovu pagal įstatymą, yra teismų praktikoje pasitaikantys atvejai, kai iš bylos duomenų matyti, jog motina apie šeimoje naudotą seksualinę prievartą žinojo ir anksčiau, tačiau nesikreipė į teisėsaugos institucijas. Tokiu atveju kyla pagrįstų abejonų, ar nukentėjusiojo motina, anksčiau nesiėmusi visų būtinų priemonių vaiko interesams apsaugoti, sugebės tinkamai tai padaryti baudžiamojo proceso metu. Kaip pavyzdį galima paminėti Klaipėdos apygardos teismo baudžiamąją bylą³⁴¹, kurioje B. G. nuteistas už tai, kad laikotarpiu nuo 1999 metų gruodžio mėnesio iki 2006 metų rugpjūčio mėnesio daug kartų seksualiai prievartavo savo dukterį A. G. Nukentėjusioji A. G. duodama parodymus paaiškino, jog pirmą kartą tėvo seksualinę prievartą patyrė būdama penkerių metų. Nuo to laiko B. G., pasilikęs su dukterimi vienas namuose, tenkindavo savo lytinę aistrą su mažamete A. G., grasindamas jai apie tai niekam neprasitarti. Iš nukentėjusiosios parodymų nustatyta, kad seksualinę prievartą matė ir motina – kai visa šeima atostogavo Ukrainoje, tėvas savo lytinę aistrą tenkino įkišęs ranką į miegančios nukentėjusiosios kelnaites. Tai pamačiusi motina ant tėvo supyko, tačiau į policijos pareigūnus nesikreipė. Apklausta tei-

339 Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Prokurorų veiklos praktikos 2010 m. teismuose išnagrinėtose baudžiamosiose bylose, kuriose asmenys buvo įtariamai nusikaltimais ir baudžiamaisiais nusižengimais žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, nuo kurių nukentėjo nepilnamečiai, apžvalga. 2011-01-18, Nr. 10.6-4.

340 Cituota pagal Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J., *supra* note 15, p. 249, 250.

341 Klaipėdos apygardos teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-24-557/2008.

siamajame posėdyje mažametės motina J. G. neneigė mačiusi minėto fakto, tačiau negalėjo paaiškinti, dėl kokių priežasčių nesikreipė į policijos pareigūnus.

Tokių situacijų pasitaiko ir dažniau, to priežastys įvairios – nuo siekio apsaugoti sutuoktinį ar sugyventinį, baimės, kad apie tai sužinos artimieji, kaimynai ir pan. Nepriklausomai nuo sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo slėpimo priežasčių, toks vaikui artimiausio žmogaus elgesys turėtų būti svarbi priežastis iškelti tinkamumo atstovauti vaikui baudžiamajame procese klausimą ir jį atitinkamai spręsti.

Tyčinius atstovų pagal įstatymą veiksmus, kuriais aiškiai pažeidžiamas geriausių vaiko interesų principas, iliustruoja ir situacijos, kai atstovai pagal įstatymą naudojami vaiko procesinėmis teisėmis tenkindami asmeninius interesus, kurie prieštarauja ne tik vaiko interesams, bet ir nedera su atstovo pagal įstatymą procesine funkcija. Antai, Panevėžio apygardos teismo nuosprendžiu³⁴² A. B. nuteistas už tai, kad tris kartus seksualiai prievartavo savo mažametę (devynerių metų) dukterį G. B. Lietuvos apeliaciniame teisme ši baudžiamoji byla buvo išnagrinėta ne tik pagal nuteistojo, bet ir pagal mažametės nukentėjusiosios motinos, A. B. sutuoktinės, apeliacinį skundą. Ji apeliaciniame skunde teigė, kad po jos vyro sulaukymo šeimos materialinė padėtis labai pablogėjo. Be to, ji nurodė, kad nukentėjusioji pamiršo jai padarytas nusikalstamus veiksmus, todėl prašė sušvelninti jos sutuoktiniui už dukters seksualinį prievartavimą paskirtą bausmę iki minimalios. Lietuvos apeliacinis teismas, atmesdamas šį apeliacinį skundą, nutartyje pažymėjo, jog „R. B. teiginiai apie tai, kad mažametė dukra tėvui atleido yra abejotini, nes ji dėl savo amžiaus apskritai vargu ar gali šiuo metu tinkamai suvokti su ja atliktų nusikalstamų veiksmų pavojingumą, jų pasekmes bei jais padarytą žalą. Tinkamai ir sąmoningai įvertinti tėvo veiksmus ji galės tik subrendusi, todėl motina negali už ją nuspręsti, ar ji atleido tėvui už jo seksualinę prievartą, ar ne. Tuo tarpu pačios motinos atleidimo motyvai akivaizdūs, tai yra materialinė jos ir šeimos gerovė. Ji tenori, kad vyras kuo greičiau grįžtų į darbą ir padėtų išlaikyti šeimą“³⁴³. Tačiau, pastarojoje byloje mažametės atstovė pagal įstatymą, paduodama aiškiai priešingą nukentėjusiosios interesams apeliacinį skundą ir toliau dalyvaudama apeliacinės instancijos procese, palaikydama savo apeliacinį skundą, akivaizdžiai veikė priešingai nepilnametės interesams.

Iš esmės analogiška situacija susiklostė ir kitoje Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtoje baudžiamojoje byloje³⁴⁴, kurioje A. M. pagal BK 150 straipsnio 4 dalį nuteistas už tai, kad ne mažiau kaip tris kartus seksualiai prievartavo savo mažametę dukterį G. (nusikalstamos veikos padarymo metu ji buvo septynerių metų). Už šį nusikaltimą A. M. paskirta laisvės atėmimo bausmė ketveriems metams ir šešioms mėnesiams. Lietuvos apeliaciniame teisme ši baudžiamoji byla išnagrinėta ne tik pagal nuteistojo, bet ir pagal nukentėjusiosios G. ir jos atstovės pagal įstatymą – motinos ir nuteistojo sutuoktinės – bendrą apeliacinį skundą. Šiame apeliaciniame skunde, kurį pasirašė mažametės atstovė pagal įstatymą, prašoma pakeisti pirmosios instancijos teismo nuosprendį sušvelninant nuteistajam paskirtą

342 Panevėžio apygardos teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-57-49/2008; Lietuvos apeliacinio teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-328/2008.

343 Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. lapkričio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-328/2008.

344 Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-385-453/2015.

laisvės atėmimo bausmę. Prašymas buvo motyvuojamas tuo, kad, būdamas laisvės atėmimo vietoje, nuteistasis neturės galimybės prisidėti prie šeimos finansinio išlaikymo, kuris yra labai svarbus vargingai gyvenančiai šeimai. Lietuvos apeliacinis teismas šį apeliacinį skundą atmetė, tačiau motyvuojamojoje dalyje neužsiminė apie atstovo pagal įstatymą pareigą veikti vaiko interesais. Šiuo atveju atstovė pagal įstatymą, pareikšdama tokio turinio apeliacinį skundą ir dargi pasinaudodama procesinio veiksnio neturinčios mažametės vardu, negali būti laikoma tinkama atstove pagal įstatymą. Pirmosios instancijos teismas turėjo pareigą svarstyti, ar toks apeliacinis skundas gali būti nagrinėjamas įvertinus, kad buvo paduotas netinkamo subjekto – netinkamai procesinę pareigą vykdžiusio atstovo pagal įstatymą, kuris turėjo būti pakeistas tinkamu atstovu pagal įstatymą³⁴⁵.

2. Atstovavimas pagal įstatymą nuo atstovavimo pagal įgaliojimą, be kita ko, skiriasi tuo, kad baudžiamoji byla, jos baigtis neretai turi įtakos ir atstovui pagal įstatymą, jo socialinei, šeiminei ar net teisei padėčiai, asmeninei ar šeimos reputacijai. Tai lemia atstovo pagal įstatymą vienokį ar kitokį (dažniausiai emocijų nulemtą) elgesį baudžiamojo proceso metu disponuojant atstovaujamojo (vaiko) teisėmis. Todėl antrajai grupei priskiriamos situacijos, kuriose netinkamą atstovavimą lemia ne racionalios, o labiau emocijų nulemtos priežastys, apsunkinančios atstovams pagal įstatymą galimybę tinkamai atstovauti vaiko interesams.

Pavyzdžiui, Klaipėdos apygardos teisme išnagrinėtoje baudžiamojoje byloje³⁴⁶, kurioje mažamečių senelis nuteistas už anūkių daugkartinį seksualinį prievartavimą, nukentėjusiųjų tėvai, paskirti atstovais pagal įstatymą, nepareikšė civilinio ieškinio neturtinei žalai atlyginti. Tokį savo sprendimą jie motyvavo nenoru sukelti abejonių dėl to, kad baudžiamasis procesas buvo pradėtas siekiant pasipelnėti. Taigi tėvų sprendimą neginti savo vaikų intereso gauti žalos atlyginimą lėmė jų asmeninis ir objektyviai nepagrįstas siekis išvengti apkalbų. Jei baudžiamajame procese, kuriame nukentėjusiuoju pripažįstamas visišką procesinį veiksnumą turintis asmuo, patirtos žalos atlyginimo reikalavimas yra jo teisė, tai baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, įstatymų leidėjas įtvirtino imperatyvų reikalavimą apginti vaiko teisę į žalos atlyginimą visais atvejais, kai žala padaroma nusiikalstamais veiksmais. Tokia išvada darytina vertinant BPK 117 straipsnį, pagal kurį prokurorui visais atvejais kyla pareiga ginti nepilnamečio interesą gauti žalos atlyginimą tais atvejais, kai šis jo interesas nebuvo apgintas atstovų pagal įstatymą. Vadinas, vaiko atstovas pagal įstatymą, būdamas ne savarankišku ir autonomišku proceso dalyviu, o tiesiogiai susijęs su atstovaujamojo interesu, turi pareigą užtikrinti ir realizuoti jo teisę į žalos atlyginimą. Šios teisės neužtikrinimas dėl asmeninių priežasčių laikytinas netinkamu atstovavimu. Kitoje byloje dėl mažametės išžaginimo jos motina, civilinė ieškovė, atsisakė savo pirmiau pareikšto civilinio ieškinio, motyvuodama tuo, kad „mums nieko iš jo nereikia“³⁴⁷.

345 Kita vertus, atkreiptinas dėmesys į nepakankamai reglamentuotą netinkamo atstovo pagal įstatymą pakeitimo procedūrą aukštesnės instancijos teisme. Todėl tokio apeliacinio skundo (ne)priėmimo procedūra sunkiai įmanoma. Išeitis galėtų būti palikti tokį apeliacinį skundą nenagrinėtą, prieš tai išsprendus netinkamo atstovo pagal įstatymą pakeitimo tinkamu klausimą.

346 Klaipėdos apygardos teismo 2011 m. gruodžio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-115-106/2011.

347 Klaipėdos apygardos teismo 2009 m. rugpjūčio 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-114-382/2009.

Panaši situacija susiklostė ir byloje, kurioje romų bendruomenės narys nuteistas už trejus metus trukusį mažametės seksualinį prievartavimą. Šioje byloje pageidavimą atstovauti mažametei pareiškė kita tos pačios bendruomenės narė, mažametės giminaitė. Ji nei ikiteisminio tyrimo metu, nei teisme nepareiškė civilinio ieškinio atstovaujamosios naudai. Taip pat ji teisminio nagrinėjimo metu atsisakė duoti parodymus, nors ikiteisminio tyrimo metu jos parodymų turinys leido nustatyti svarbias aplinkybes³⁴⁸.

Vertinant atstovo pagal įstatymą (ne)tinkamumą, tam tikrais atvejais svarbu įvertinti atstovo ir atstovaujamojo tarpusavio santykius. Paminėtinas atvejis, kai mažametės dukters ir jos atstovo pagal įstatymą – tėvo – santykiai buvo sudėtingi, įtempti, ir tai iš esmės lėmė situaciją, kad tėvas baudžiamojo proceso metu ne tik nepalaikė savo nukentėjusios dukters, bet ir savo elgesiu galimai prisidėjo prie antrinės viktimizacijos sukėlimo. Tokia situacija susiklostė Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtoje baudžiamojoje byloje, kurioje grupė asmenų buvo nuteisti už mažametės seksualinį prievartavimą ir išžaginimą. Mažametės nukentėjusiosios atstovu pagal įstatymą buvo paskirtas tėvas. Pirmosios instancijos teismas šioje byloje priėmė apkaltinamąjį nuosprendį ir konstatavo, kad prieš mažametę buvo padarytos nusikalstamos veikos. Nagrinėjant šią baudžiamąją bylą Lietuvos apeliaciniame teisme pagal nuteistųjų ir jų gynėjų apeliacinius skundus, buvo nutarta apklausti nukentėjusiąją ir jos atstovą pagal įstatymą. Šis, duodamas parodymus, tvirtino, kad apkaltinamasis teismo nuosprendis buvo priimtas nepagrįstai, nes jo mažametė dukterė yra laisvo elgesio, palaikanti santykius su vyrais, todėl mažai tikėtina, kad ir šiuo atveju prieš ją buvo panaudota prievarta³⁴⁹. Tenka apgailestauti, kad nei teismas, nei prokuroras nesureagavo į tokį atstovo pagal įstatymą elgesį ir nekėlė klausimo dėl tinkamo atstovavimo, nors byloje buvo objektyvių duomenų, patvirtinančių sudėtingus mažametės ir jos tėvo santykius.

Šie teismų praktikos pavyzdžiai patvirtina, kad atstovas pagal įstatymą byloje turi būti parenkamas kruopščiai, turi būti vertinamos ne tik objektyviais bylos duomenimis nustatomos aplinkybės, susijusios su kandidato į atstovus galimu dalyvavimu padarant nusikalstamą veiką ir pan., bet ir aplinkybės, liudijančios vaiko emocinį santykį su kandidatu, galimus jo ketinimus, vaiko šeiminių aplinką, santykius su kaltininku, jeigu šis yra šeimos narys, santykius su kitais šeimos nariais, ir tik tada priimti nutarimą ar nutartį paskirti atstovą pagal įstatymą. Ikiteisminio tyrimo ar teisminio nagrinėjimo metu nustačius, kad paskirto atstovo pagal įstatymą dalyvavimas pažeidžia nepilnamečio interesus, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ar bylą nagrinėjantis teismas turėtų nedelsdami pasinaudoti jiems įstatyme įtvirtinta teise atsisakyti leisti atstovui pagal įstatymą toliau dalyvauti baudžiamajame procese.

Kaip teigiamo reagavimo į netinkamą atstovavimą pavyzdžius galima paminėti dvi baudžiamąsias bylas. Vienoje jų mažametės nukentėjusiosios atstovė pagal įstatymą – nuteistojo sutuoktinė – buvo pašalinta iš teismo posėdžių salės ir jai nebuvo leista toliau dalyvauti procese, nes ji trukdė nepilnametės apklausai, įkalbinėdama pakeisti parodymus³⁵⁰. Kitoje

348 Panevėžio apygardos teismo 2014 m. liepos 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-109-719/2014.

349 Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-313/2012.

350 Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. liepos 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-107/2007.

baudžiamojoje byloje teismas, kompensuodamas netinkamą atstovavimą pagal įstatymą, nutartimi nukentėjusiai mažametei paskyrė atstovą pagal įgaliojimą. Nutartyje teismas nurodė, kad „Vilniaus apygardos teisme pradėjus nagrinėti baudžiamąją bylą, bylą nagrinėjantis teismas nustatė, kad baudžiamojoje byloje yra būtina nukentėjusiai paskirti įgaliotąjį atstovą. Tokią teismo išvadą pagrindžia tai, kad nukentėjusioji yra mažametė, ji pripažinta nukentėjusiaja nuo nusikalstamų veikų seksualinio apsisprendimo laisvei, nusikalstamos veikos, galimai padarytos nukentėjusiosios šeimos nario. Nukentėjusiosios atstovė pagal įstatymą – motina – yra ir kaltinamojo šioje baudžiamojoje byloje motina. Nukentėjusiosios šeima įtraukta į socialinės rizikos grupę. Baudžiamojoje byloje nukentėjusiosios atstovė pagal įstatymą nėra pareiškusi civilinio ieškinio, į baudžiamosios bylos nagrinėjimą Vilniaus apygardos teisme 2016 m. gegužės 25 d. ji neatvyko, teismas 2016 m. birželio 2 d. nutartimi paskyrė atstovės pagal įstatymą atvedinimą į kitą teismo posėdį, nukentėjusiosios dalyvavimas baudžiamojoje byloje pripažintas negalimu. Dėl šių priežasčių teismas daro išvadą, kad nukentėjusiosios interesai baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu nėra faktiškai atstovaujami. Kad nepilnametės nukentėjusiosios teisės ir teisėti interesaibūtų reikiamai ginami, šioje baudžiamojoje byloje būtina paskirti nukentėjusiai įgaliotąjį atstovą⁴³⁵¹.

Vis dėlto tenka apgailėstauti, kad praktikoje teise pakeisti netinkamą atstovą tinkamu teisėsaugos institucijų atstovai naudojami itin retai, dažniausiai tik tada, kai atstovo pagal įstatymą dalyvavimas trukdo įrodinėjimo procesui. Autorės apklausti ekspertai interviu metu nurodė dar ir tai, kad nereta situacija, kai patys ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai, prieš vaikų apklausas bendraudami su psichologais, informuoja juos, kad atstovas pagal įstatymą gali daryti neleistiną įtaką vaikui (dažniausiai – jo parodymų turiniui), tačiau net ir žinodami tai, nepakeičia netinkamo atstovo tinkamu. Kaip pagrindinę tokio savo elgesio priežastį ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai dažniausiai nurodo tai, kad naujo atstovo pagal įstatymą paieškos gali būti sudėtingos, ilgai užtrukti ir pan. Klai-pėdos apygardos teismo psichologė A. Augaitienė, interviu metu atsakydama į klausimą, kaip pareigūnai, psichologai vertina atstovo pagal įstatymą tinkamumą ir kaip elgiasi tais atvejais, kai paskirtas atstovas elgiasi akivaizdžiai priešingai vaiko interesams, nurodė, kad apklausos metu pastebėjus požymių, kad paskirtas atstovas pagal įstatymą netinkamai vykdo savo funkcijas, psichologas dažniausiai apie tai raštu informuoja prokurorą ar teisėją, pasiūlydamas spręsti tokio atstovo pakeitimą tinkamu. Deja, kaip nurodė ekspertė, pareigūnai ne visais atvejais į tokią informaciją reaguoja.

Išsamiau aiškinantis tokio elgesio priežastis, manytina, kad tam įtakos turi nei doktri-niškai, nei teisiniu reguliavimu nepagrįstas požiūris į atstovą pagal įstatymą kaip į sava-rankišką baudžiamojo proceso dalyvį, nepriklausantį nuo atstovaujamojo teisinės padė-ties. Dar daugiau, neretai iš teisėsaugos institucijų pareigūnų tenka išgirsti nuomonių, kad atstovas pagal įstatymą, ypač nukentėjusiojo ir liudytojo atstovas, dalyvauja kaip statistas arba geriausiai atveju kaip vaiką, kuris negeba pats laiku atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūnus ar į teismą, lydintis asmuo. Retai kada praktinėje veikloje atstovo pagal įsta-tymą vaidmuo yra suvokiamas kaip pagalbinis tiek vaikui padedant išvengti ar sumažinti neigiamą baudžiamojo proceso poveikį, tiek teisėsaugos institucijų atstovams padedant

351 Vilniaus apygardos teismo 2016 m. rugpjūčio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-242-1020/2016.

identifikuoti vaiko interesus, kuriuos jie privalo apginti. Neturėdami pakankamai teorinių žinių, teisėsaugos institucijų atstovai formaliai paskiria atstovą pagal įstatymą, neverifikavę jo tinkamumo atstovauti vaikui, ir neatkreipia dėmesio į netinkamus ir priešingus vaiko interesams atstovo priimtus procesinius sprendimus. Pavyzdžiui, iš Lietuvos apeliaciniame teisme nagrinėtos baudžiamosios bylos matyti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnams atvykus į įvykio vietą po gauto pranešimo, kad tėvas galimai smurtauja prieš mažametę dukterį ir sutuoktinę, mažametė buvo apklausta netrukus po įvykio, nakties metu, dalyvaujant neblaiviai motinai, kuri buvo pripažinta atstove pagal įstatymą³⁵².

Šiuo atveju tinkamas teisėsaugos institucijų atstovų teorinis pasirengimas yra ypač reikšmingas. Taip yra todėl, kad priešingai nei įprastiniame baudžiamajame procese, kai atstovavimo pagal įgaliojimą teisinį santykį sukuriantis sandoris sudaromas atstovo ir atstovaujamojo, pagal pastarojo valią ir galimybę rinktis, tai baudžiamajame procese, kuriam dalyvauja vaikai, atstovavimo sandorio sudarymas yra valstybės įgaliotų pareigūnų ir atstovo rankose; atstovaujamas čia savo valios niekaip neišreiškia, nebent vienaip ar kitaip reaguodamas į atstovo pagal įstatymą kandidatūrą (pvz., demonstruodamas baimę ar neapykantą asmeniui, pretenduojančiam tapti atstovu pagal įstatymą, vaikas gali nulemti teisėsaugos institucijų pareigūnų sprendimą neleisti konkrečiam atstovui pagal įstatymą toliau dalyvauti procese). Kaip rodo praktika, į stresą keliančią situaciją patekę vaikai dėl nepatyrimo ar dėl pareigūnų neprofesionalumo paprastai neturi galimybės vienaip ar kitaip lemti atstovo pagal įstatymą paskyrimo proceso. Tokios situacijos padariniai susiję ne tik su teisine vaiko padėtimi, bet ir su jo emocine būkle proceso metu. Vaikas gali justti įtampą, nerimą, baimę, gėdą, ir tai gali turėti (paprastai – ir turi) reikšmingą įtaką jo parodymų turiniui, tinkamos procesinės pozicijos pasirinkimui bei sudaro realias kliūtis įgyvendinti reabilitacijos principą.

Be pirmiau nurodytų priežasčių, manytina, kad netinkamą atstovavimą lemia ir netinkamas teisinis reguliavimas. BPK 53 straipsnio 3 dalyje, kurioje reglamentuojamas atstovo pagal įstatymą paskyrimas, nustatyta, kad „atstovui pagal įstatymą, pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą, leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras priima dėl to nutarimą, o teismas – nutartį. <...> Ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu bei teismo nutartimi gali būti atsisakyta leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra, – laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirti atstovu bet kokį kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams“. Ši norma nelaikytina visiškai tinkama dėl kelių priežasčių.

Pirma, pagal esamą teisinį reguliavimą atstovo pagal įstatymą parinkimo ir paskyrimo procese aktyvesnis vaidmuo suteikiamas ne teisėsaugos institucijų pareigūnams, kurie turi pareigą verifikuoti kandidatūrą, o pačiam pretendentui į atstovus pagal įstatymą – būtent jis turi teisę kreiptis į teisėsaugos institucijų pareigūnus su pasiūlymu pripažinti jį atstovu pagal įstatymą. Manytina, kad toks atstovo pagal įstatymą patekimo į baudžiamąjį procesą reglamentavimas yra ne visai tinkamas, nes būtent teisėsaugos institucijų subjektams turi

352 Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. vasario 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-139/2014.

tekti pareiga tinkamai pasirūpinti į baudžiamąjį procesą patekusių vaikų, taigi ir bendradarbiaujant su vaiko teisių apsaugos institucijų specialistais nustatyti ir paskirti vaiko atstovą tam tinkamiausią asmenį. Jei toks asmuo kreipėsi pats, jo kandidatūra taip pat turėtų būti prieš tai patikrinta, kad jo tolesni veiksmai baudžiamajame procese nebūtų žalingi vaikui. Priimdami tokį sprendimą, teisėsaugos institucijų pareigūnai turėtų vadovautis tėvų – geriausių atstovų pagal įstatymą – prezumpcija.

Antra, BPK nėra tiksliai ir nedviprasmiškai aptartas teisėsaugos institucijų subjektų elgesys, kai netinkamo atstovavimo faktas paaiškėja vėlesnėse baudžiamojo proceso stadijose. Remiantis pirmiau cituoto BPK straipsnio tekstu, galima daryti išvadą, kad atstovas pagal įstatymą gali būti pakeičiamas kitu tokioje proceso stadijoje, kurioje jis *de facto* dar nepradėjęs vykdyti savo procesinių funkcijų („Ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu bei teismo nutartimi gali būti **atsisakyta leisti** (*paryškinta aut.*) atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksniaus asmens interesams.“). Galbūt dėl šios priežasties praktikoje šia teise teisėsaugos institucijų subjektai naudojasi retai net ir pirmiau aptartais atvejais, kai atstovavimas yra akivaizdžiai netinkamas. Todėl siūlytina įstatymų leidėjui įtvirtinti BPK 53 straipsnio 3 dalyje teisę ir pareigą ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorui ir teismui, nustačius, kad atstovas pagal įstatymą netinkamai vykdo savo pareigas ir veikia priešingai vaiko interesams, priimti nutarimą ar nutartį nušalinti atstovą pagal įstatymą nuo tolesnio dalyvavimo baudžiamajame procese ir paskirti naują tinkamą atstovą.

Trečia, jau ne kartą buvo atkreiptas įstatymų leidėjo dėmesys į BPK nenuoseklumą reglamentuojant atstovo pagal įstatymą dalyvavimą baudžiamajame procese, o tai sumenkina šio baudžiamojo proceso subjekto vaidmens svarbą ir trukdo nustatyti jo tinkamumą. Antai, ikiteisminio tyrimo metu apklausiant nepilnamečių liudytoją ir nukentėjusįjį, jų atstovas pagal įstatymą turi teisę dalyvauti (vadinasi, dalyvavimas nėra privalomas ir priklauso nuo paties atstovo valios) (BPK 186 straipsnio 5 dalis); teisme apklausiant nukentėjusįjį ir liudytoją atstovo pagal įstatymą dalyvavimas yra būtinas (BPK 280 straipsnio 1 dalis, 283 straipsnio 3 dalis). Klausimas dėl kaltinamojo atstovo pagal įstatymą dalyvavimo teisme paliktas spręsti teismo diskrecijai (BPK 249 straipsnis), o atstovo pagal įstatymą dalyvavimo klausimas ikiteisminio tyrimo metu BPK iš viso nėra reglamentuotas (BPK 188 straipsnis).

Toks nenuoseklus, prieštaringas teisinis reguliavimas, nesuderinamas su tarptautinių teisės aktų, psichologų rekomendacijomis užtikrinti vaikui artimo asmens dalyvavimą baudžiamajame procese, taip pat yra neracionalus ir prieštaraujantis logikai. Pavyzdžiui, minėta, kad apklausiant nukentėjusįjį ar liudytoją vaiką ikiteisminio tyrimo metu, atstovo pagal įstatymą dalyvavimas nėra privalomas, toks jis tampa tik teismo nagrinėjimo metu (vaikui dalyvaujant kaip nukentėjusiajam). Tačiau tiek įstatymų leidėjas, reglamentuodamas vaikų apklausas, tiek praktikai³⁵³ akcentuoja vienos vaiko apklausos taisyklės svarbą³⁵⁴. Vienos apklausos taisyklė įtvirtinta BPK 186 straipsnio 2 dalyje: „Nepilnametis liudytojas

353 Pavyzdžiui, žr. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Prokurorų veiklos praktikos 2010 m. teismuose išnagrinėtose baudžiamosiose bylose, kuriuose asmenys buvo įtariamai nusikaltimais ir baudžiamaisiais nusižengimais žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, nuo kurių nukentėjo nepilnamečiai, apžvalga. 2011-01-18, Nr. 10.6-4.

354 Tikslumo dėlei pažymėtina, kad autorė šią taisyklę vertina nevienareikšmiškai. Apie tai išsamiau – kitose dalyse.

ar nepilnametis nukentėjusysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami vaikų apklausoms pritaikytose patalpose ir ne daugiau kaip vieną kartą. <...> Nepilnametis liudytojas ir nepilnametis nukentėjusysis į teisiamąjį posėdį šaukiami tik išimtiniais atvejais“ (BPK 186 straipsnio 1 dalis). Todėl praktikoje nereti atvejai, kai ikiteisminio tyrimo metu vykdyta ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausa yra vienintelė neretai paties svarbiausio liudytojo išklauso galimybė. Esant tokioms aplinkybėms, manytina, kad būtent ikiteisminio tyrimo metu atliekamai vaiko apklausai turi būti skiriama daugiausia dėmesio siekiant suteikti vaikui psichologinį ir emocinį komfortą, kuris prisideda ne tik prie reabilitacijos principo įgyvendinimo, bet ir prie patikimesnių įrodymų surinkimo proceso. Juolab kad, kaip rodo praktika, *de facto* nukentėjusiojo ar liudytojo vaiko atstovo pagal įstatymą dalyvavimas apklausose užtikrinamas visais atvejais. Todėl siūlytina ir *de jure* įtvirtinti privalomą vaiko liudytojo ir nukentėjusiojo atstovo pagal įstatymą dalyvavimą tiek ikiteisminio tyrimo stadijoje atliekamų procesinių veiksmų metu, tiek teismo nagrinėjimo metu.

Kalbant apie įtariamuosius ir kaltinamuosius, čia taip pat reikėtų korekcijų įtvirtinant privalomą atstovų dalyvavimą visose baudžiamojo proceso stadijose. Lygiai kaip ir nukentėjusiųjų ar liudytojų atveju, įtariamiesiems (kaltinamiesiems) taip pat labai svarbus šeimos nario palaikymas teismo nagrinėjimo metu, kuris gali labai prisidėti prie reabilitacijos principo įgyvendinimo. Jau minėta, kad atstovo pagal įstatymą dalyvavimo ikiteisminio tyrimo metu vykdomose apklausose klausimas baudžiamojo proceso įstatyme niekaip neišspręstas. Tačiau tai padaryta teismų praktikoje, kur visiškai pagrįstai išsakoma pozicija, kad atstovo pagal įstatymą dalyvavimas šioje baudžiamojo proceso stadijoje taip pat reikalingas. Štai vienoje baudžiamojoje byloje, kurioje vaiko parašytas nuoširdus prisipažinimas nedalyvaujant nei atstovui pagal įstatymą, nei gynėjui, taip pat nesuteikus jam įtariamojo statuso, pripažintas esminiu baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimu. Šioje byloje teismas nurodė, kad „vertinant 2009 m. sausio 6 d. pareigūnų veiksmus ypatingą reikšmę turi ir ta aplinkybė, kad V. buvo nepilnametis. Nepilnamečiams proceso dalyviams BPK ir kiti teisės aktai numato papildomas garantijas. 2009 m. sausio 6 d. pareigūnams manant, kad yrapagrindas laikinai sulaikyti V., apie laikiną sulaikymą, laikantis BPK 53 straipsnyje, 140 straipsnio 7 dalyje numatytų reikalavimų, turėjo būti informuotas V. atstovas pagal įstatymą ir jam leista dalyvauti su V. atliekamuose veiksmuose“³⁵⁵. Taigi siūlytina BPK įtvirtinti būtiną įtariamojo (kaltinamojo, nuteistojo) atstovavimą pagal įstatymą visose baudžiamojo proceso stadijose.

Ketvirta, literatūroje jau rašyta³⁵⁶, kad sunkumų užtikrinant tinkamą vaiko atstovavimą pagal įstatymą kelia BPK 53 straipsnio 3 dalyje nurodytas vertinamojo pobūdžio kriterijus nustatant tokio proceso dalyvio tinkamumą – prieštaravimas (neprieštaravimas) nepilnamečio asmens interesams. Pagal dabartinį reglamentavimą atstovo netinkamumas nustatomas tada, kai jo fizinis dalyvavimas prieštarauja vaiko interesams. Tokios situacijos galėtų būti tada, kai, pavyzdžiui, vaikas bijo atstovu pagal įstatymą pretenduojančio tapti asmens; yra duomenų, leidžiančių manyti, kad šis asmuo dalyvavo darant nusikalstamą veiką; pretendentas į atstovus siekia paveikti vaiką duoti kaltininką teisinančius parodymus ir pan. Kitaip tariant, tai tokios situacijos, kuriose atstovu pagal įstatymą pretenduojantis

355 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2013.

356 Ažubalytė, R.; Zajančauskienė, J.; Jurgaitis, R., *supra* note 15.

tapti asmuo tam tikru būdu daro neigiamą poveikį vaikui. Tačiau iš pirmiau aptartų teismų praktikos pavyzdžių matyti, kad atstovų pagal įstatymą netinkamumas dažniau pasireiškia per jų aktyvų vaidmenį, naudojantis savo, kaip atstovo pagal įstatymą, teisėmis priešingai vaiko interesams. Tokiu atveju pats tokio asmens dalyvavimas kartu su vaiku *per se* neprieštarauja vaiko interesams (nes lyg ir realizuojamos vaiko teisės paduoti apeliacinį skundą, pareikšti civilinį ieškinį ir pan.), tačiau atstovo pasirinktas būdas realizuoti savo teises akivaizdžiai nesuderinamas su vaiko interesais, net jei pastarasis dėl nepakankamos brandos to ir nesupranta. Todėl siūlytina patikslinti BPK 53 straipsnio 3 dalį taip:

„3. Atstovą pagal įstatymą paskiria ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, priimdami nutarimą, ar teismas, priimdamas nutartį. Prieš paskirdami atstovą pagal įstatymą ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas turi įsitikinti, kad nėra objektyvių priežasčių, galinčių trukdyti atstovui pagal įstatymą veikti atstovaujamojo interesais. Iki atstovo pagal įstatymą paskyrimo arba vėlesnių proceso stadijų metu nustačius, kad atstovo pagal įstatymą veiksmai prieštarauja atstovaujamojo interesams, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas privalo nušalinti tokį atstovą pagal įstatymą ir užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra, – laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirti atstovu bet koki kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams. Atstovas pagal įstatymą paprastai dalyvauja procese kartu su asmeniu, kuriam atstovauja.“

BPK 186 straipsnio 5 dalį išdėstyti taip:

„5. Nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausoje dalyvauja jo atstovas pagal įstatymą. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ir (arba) psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“

BPK 188 straipsnio 5 dalį išdėstyti taip:

„5. Nepilnamečio įtariamojo apklausoje dalyvauja jo atstovas pagal įstatymą. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į nepilnamečio įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ir (arba) psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“

2.2.1.2. Procedūrinių sprendimų priėmimo teisė: vaiko ar jo atstovo pagal įstatymą rankose?

Aptariant atstovo pagal įstatymą funkcijas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, be kitų, paminėtini šie du aspektai: pirma, atstovo pagal įstatymą teisių ir pareigų apimtį tiesiogiai lemia tai, kokiam proceso dalyviui jis atstovauja; antra, atstovo pagal įstatymą pagrindinės funkcijos susijusios su pagalba atstovaujajam naudojantis jo teisėmis ir vykdant jam priskiriamas pareigas, taip pat su geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimu. Pripažinus, kad atstovas pagal įstatymą padeda naudotis atstovaujajam

teisėmis, kyla klausimas: kokia apimtimi ir kokiais atvejais atstovaujajam priklausančios teisės realizavimas yra atstovo pagal įstatymą dispozicijoje, o kada atstovaujamas, realizuodamas savo teises, laikytinas pakankamai procesiškai veiksmu priimti savarankišką sprendimą? Ir apskritai, ar jis turi galimybę priimti nekvestionuojamą sprendimą savarankiškai. Čia turima omenyje procedūrinių sprendimų priėmimo teisė. Atsakymas į šį klausimą svarbus, nes, pirmiausia, kaip matysime, šis klausimas iki šiol nėra aiškiai ir nedviprasmiškai išspręstas, nors tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtinti svarbūs baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, principai įpareigoja tą padaryti; antra, galima sakyti, kad atitinkamoje proceso stadijoje ir atitinkamu klausimu priimami proceso dalyvių procedūriniai sprendimai gali turėti, o neretai ir turi reikšmės baudžiamosios bylos baigčiai. Pavyzdžiui, nukentėjusiam vaikui atsakius duoti parodymus prieš kaltinamą tėvą, gali būti priimamas išteisinamasis nuosprendis, jei šie parodymai buvo itin reikšmingi; atstovo pagal įstatymą paduoto apeliacinio skundo turinys lemia apeliacinio ir kasacinio proceso ribas ir pan.

Tarptautinių teisės aktų, skirtų vaiko teisėms, bei doktrinos analizė leido šią problemą spręsti remiantis bendruoju vaiko teisės būti išklausytam principu. Šio principo analizę tikslinga pradėti nuo trumpo ekskurso į psichologų ir sociologų išvadas apie vaiko gebėjimą būti socialinių santykių dalyviu.

2005 metais atliktais tyrimais nustatyta, kad vaiko kognityvinių, socialinių ir adaptacinių gebėjimų vystymąsi tiesiogiai lemia vaiko santykiai su jo aplinkoje esančiais suaugusiais. Taigi vaiko gebėjimas suvokti sprendžiamų klausimų esmę, dalyvauti socialiniuose (taip pat ir teisiniuose) santykiuose ir būti jų subjektu tiesiogiai priklauso nuo to, kaip į vaiką žvelgia, jo gebėjimais pasitiki tame teisiniame santykiyje veikiantys suaugusieji³⁵⁷. Psichologai ir edukologai pabrėžia, kad būti išklausytam – vienas svarbiausių vaiko poreikių, todėl diskusijos turi vykti ne dėl to, ar verta jį išklausyti, bet kaip geriau tą padaryti³⁵⁸. Šių tyrimų rezultatai derėjo su praėjusio amžiaus pabaigoje išplitusiu ir iki šiol nepaneigtu sociologų požiūriu, pagal kurį vaikai gali ir turi būti visų socialinių santykių subjektai, aktyviai dalyvaujantys juose, turintys savo požiūrį ir nuolat jį vystantys kokybiškai ir kiekybiškai. Kasdinių problemų supratimo, požiūrio į jas vystymasis nėra vien tik biologinis procesas, nulemtas vaiko amžiaus ir raidos ypatumų. Tai ir socialinis procesas, kuriam įtaką daro vaiko kultūrinė bei socialinė aplinka³⁵⁹.

Vaiko teisių apsaugos konvencijos priėmimo laikas sutampa su pirmiau aptartu sąlyginai novatoriško sociologų požiūriu į vaiką paviešinimu, todėl nestebina, kad nuostatos dėl vaiko gebėjimo būti teisinių santykių subjektu tiesiogiai atsispindi šiame tarptautiniame dokumente. Konvencijoje nesunku išžvelgti akcentuojamą pagarbą vaiko gebėjimui išreikšti savo požiūrį. Tai reiškia, kad vaikas suvokiamas ne vien kaip teisinių santykių objektas, kuriam būtina užtikrinti tinkamą, rūpestingą atstovavimą, bet ir kaip teisinių santykių subjektas, kurio gebėjimai išreikšti savo poziciją, nepriklausomai nuo procese kartu su juo dalyvaujančio atstovo pagal įstatymą funkcijų, turi būti gerbiami. Konvencijos 12 straips-

357 Landsdown, G. *The Evolving Capacities of the Child*. Firenze: Unicef, 2005; Dell'Antonio, A. *La partecipazione del minore alla sua tutela*. Milano: Giuffrè, 2001.

358 Paze, P. *L'ascolto del minore*. [žiūrėta 2014-03-08]. www.minoriefamiglia.it.

359 Prout, A., James, A. *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: The Falmer Press, 1990.

nyje įtvirtinta pareiga garantuoti vaikui, gebančiam suformuluoti savo pažiūras, teisę laisvai jas reikšti visais su juos susijusiais klausimais. Antras svarbus momentas yra tas, kad vaiko pažiūroms, atsižvelgiant į jo amžių ir brandumą, įpareigojama skirti daug dėmesio. Vadovaujantis šiuo principu, vaikui turi būti suteikiama galimybė būti išklaustam bet kokio su juo susijusio teismo ar administracinio nagrinėjimo metu tiesiogiai arba per atstovą ar kitą pareigūną. Formą, kuria išklausomas vaikas, lemia jo amžius, socialinė ir psichologinė branda. Svarbu pažymėti, kad teisė būti išklaustam nėra absoliuti ta prasme, kad vaiko nuomonė ne visada turi lemiamą reikšmę. Taip pat tai nereiškia, kad vaiko nuomonė visais atvejais yra svarbesnė nei jo teisėtų atstovų, sąžiningai ginančių jo interesus, nuomonė³⁶⁰. Kaip jau minėta, 2010 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtose gairėse nurodoma, kad į vaiko nuomonę ir požiūrį turi būti deramai atsižvelgiama (45 punktas), tačiau taip pat akcentuojama, jog jiems turėtų būti paaiškinta, kad jų teisė būti išklaustytiems ir tai, kad į jų nuomonę būtų atsižvelgta, nebūtinai gali lemti galutinį sprendimą (48 punktas). EŽTT savo jurisprudencijoje atskleidė ir kitą teisės būti išklaustam aspektą, kuriuo pabrėžiama galimybė disponuoti šia teise. Teismas nurodė, kad vaikas turi teisę išsakyti savo požiūrį, tačiau negali būti verčiamas to daryti³⁶¹.

Teisė būti išklaustam tiesiogiai susijusi ir su geriausių vaiko interesų principu. Viena vertus, sunku įsivaizduoti šio principo tinkamą įgyvendinimą sprendimo priėmimo procese, jei vaikas, gebantis formuluoti savo nuomonę ir turintis bent dalinį procesinį veiknumą, prieš tai nebuvo išklaustytas. Antra vertus, vaiko pozicija gali nesutapti su jo geriausiais interesais. Vaiko išklausymo svarbą geriausių vaiko interesų principo kontekste, esant atitinkamoms sąlygoms, yra pabrėžęs ir EŽTT. Štai byloje *Hokkanen v. Finland*³⁶², kurioje buvo sprendžiamas vaiko globos nustatymo klausimas, teismas nurodė, kad kuo vaikas vyresnis, brandesnis, tuo didesnė reikšmė priimant sprendimą dėl su vaiku susijusių klausimų teikiama jo pareiškiamam požiūriui. Šioje byloje teismas pasisakė, jog dvylikos metų mergaitė pakankamai brandi, kad būtų atsižvelgta į jos nuomonę, su kuriuo iš tėvų ji nori gyventi po jų skyrybų. Tačiau vaiko noras yra tik vienas iš reikšmingų įrodymų, būtina įvertinti ir kitas svarbias aplinkybes³⁶³.

Palyginimui aptarkime pavyzdį: JAV ilgai buvo gajus požiūris, kad vaikai baudžiamajame procese turi būti matomi, bet negirdimi³⁶⁴. Tokio požiūrio pokyčio pradžia siejama su *parens patriae* doktrinos renesansu. Remdamiesi šia doktrina, mokslininkai ėmė kelti klausimą – jei geri tėvai visada išklauso savo vaiką, tai kodėl to nedaro valstybė, vadinanti save „geru, rūpestingu tėvu“? Į šį klausimą sureagavo ir iš naujo į jį atsakė JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *Boddie v. Connecticut*, kurioje teisė būti išklaustam pripažino viena

360 O'Donnell, D. *The Right of Children to be Heard: Children's right to Have their Views Taken Into Account and to Participate in Legal and Administrative Proceedings*. Firenze: UNICEF, 2009.

361 EŽTT sprendimas byloje *Rieme v. Sweden*.

362 EŽTT sprendimas byloje *Hokkanen v. Finland*.

363 EŽTT sprendimas byloje *Gineitienė v. Lithuania*.

364 Russ, G. H. *Child's Right to Be Heard*. *Poverty Law Journal*. Vol. 4, 1998: 267-280. Įdomu tai, kad pastaruju metu JAV mokslininkai vis dar aktyviai diskutuoja dėl kardinalaus vaiko teisės būti išklaustam turinio išplėtimo numatant vaikui teisę inicijuoti tiek civilinį, tiek baudžiamąjį procesą. Dėl tokios teisės išplėtimo rungtiasi dvi priešingos stovyklos – mokslininkai, palaikantys šią idėją, ir kiti asmenys, kategoriškai jai prieštaraujantys.

svarbiausių tiek vaiko, tiek suaugusio nukentėjusiojo teisių, kurios užtikrinimas turi tiesioginę įtaką baudžiamojo proceso pripažinimui sąžiningu nukentėjusiojo atžvilgiu³⁶⁵. *Bellotti v. Baird* byloje tas pats Teismas konstatavo, kad nustačius, jog vaikas yra pakankamai brandus pats priimti atitinkamą sprendimą, šis sprendimas negali būti kvestionuojamas vaiko atstovų – tėvų³⁶⁶. Aiškindami šį teismo sprendimą, mokslininkai padarė išvadą, kad vaikas turėtų būti laikomas pakankamai brandžiu priimti sprendimą, kai jis geba suprasti ir įvertinti padėtį, atsižvelgdamas į dabarties situaciją ir ateities perspektyvą³⁶⁷.

Būtina paminėti ir moksliniuose darbuose išsakytą poziciją, kad tinkamas vaiko išklausymas valstybės institucijose padeda diegti jam pilietiškumą, suvokti savo teisių ir pareigų reikšmę, demokratinės santvarkos ypatumus ir paskirtį – būti išklausytam³⁶⁸, taip pat gali turėti įtakos jo ateities požiūriui į teisingumą, teismų veiklą, skatinti pasitikėjimą jais³⁶⁹.

Apibendrintai tariant, teisės būti išklausytam principas apima šiuos reikalavimus: pirma, vaikas, gebantis formuluoti savo pažiūras, turi teisę būti išgirstas; antra, vaiko išklausymas turi vykti tokia tvarka, kuri geriausiai atitinka jo amžių, kognityvinius, socialinius gebėjimus ir jo interesus; trečia, teisinių santykių subjektai, turintys teisę ir pareigą išklausti vaiką, privalo sudaryti tinkamas sąlygas vaikui suprasti reikalo, dėl kurio pasisako, esmę ir priimto sprendimo padarinius; ketvirta, turi būti numatytas mechanizmas, kuriuo vaiko išreikšta pozicija būtų verifikuojama suderinant neretai konkuruojančius geriausių vaiko interesų ir vaiko teisės būti išklausytam principus.

Vaiko išklausymo forma ir būdas skiriasi priklausomai nuo sprendžiamo klausimo ir teisenos, kuria šis klausimas nagrinėjamas. Pavyzdžiui, civiliniame procese vaiko išklausymas paprastai vyksta paaiškinimų teisme forma arba pokalbiu su vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistais ar psichologais, kurie vaiko poziciją išdėsto teikdami ataskaitą ar paaiškinimus teismui. Baudžiamajame procese pagrindinė liudijančio vaiko išklausymo forma – jo parodymai, kuriuos duoti jis privalo, jei tą nusprendžia teismas ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras. Greta šios pareigos, vaikas turi priimti su ja susijusius sprendimus, kaip antai, ar duoti parodymus prieš savo šeimos narį ar artimąjį, ar prašyti saugios liudijimo aplinkos užtikrinimo ir specialių apsaugos priemonių taikymo ir pan. Vaikui įgijus nukentėjusiojo procesinį statusą, atsiranda ir gerokai daugiau procesinių situacijų, kuriose reikia priimti sprendimą, pavyzdžiui, kokio dydžio civilinį ieškinį pareikšti ir kokios žalos atlyginimo reikalauti, ar teikti apeliacinį skundą ir kokius reikalavimus jame formuluoti ir pan. Taigi visi klausimai, tiesiogiai susiję su vaiko procesine padėtimi ir gerove, sudaro teisės būti išklausytam dalyką.

Kalbant apie šio tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtinto principo įgyvendinimą Lietuvoje, visų pirma pažymėtina, kad mūsų valstybė ir šiuo klausimu sulaukia kritikos iš Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimą prižiūrinčio komiteto. Štai 2013 metais Jung-

365 Russ, G.H., *op. cit.*

366 Funderburk, C., *supra* note 40. Šioje byloje kilo klausimas dėl šešiolikmetės teisės į neštumo nutraukimą be tėvų sutikimo. Teismas pripažino, kad šiuo atveju nepilnametės branda buvo pasiekusi tokį lygį, kad jos apsisprendimas nutraukti neštumą negalėjo būti ginčijamas tėvų.

367 *Ibid.*

368 Mayall, B., *supra* note 78.

369 Bosisio, R. Children's Right to be Heard: What Children Think. *International Journal of Children's Rights*. 20, 2012:141-154.

tinių Tautų Vaiko teisių komitetas pateikė Lietuvai pastabas, kuriose, be kita ko, atkreipė dėmesį į netinkamą Konvencijos 12 straipsnio įgyvendinimą tuo aspektu, kad vaiko teisės būti išklaustam principas Lietuvoje įgyvendinamas tik formaliai, o jo įtvirtinimas teisės aktuose nėra nuoseklus ir aiškus. Komitetas rekomendavo šį principą įtvirtinti visuose teisės aktuose, kurie gali būti taikomi sprendžiant su vaiku susijusį klausimą, ir šiuo principu realiai vadovautis³⁷⁰. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos parengtas atsakymas į Komiteto pastabas patvirtina, kad jos yra pagrįstos: šis principas reglamentuotas CK ir visa apimtimi taikomas nagrinėjant šeimos bylas, o pasisakant dėl šio principo įgyvendinimo baudžiamajame procese buvo nurodyta, kad vaikas turi pareigą duoti parodymus³⁷¹, nors, kaip minėta, vaiko teisės būti išklaustam principo apimtis baudžiamajame procese yra platesnė.

CK įtvirtintas įpareigojimas išklausti vaiką visose bylose, kuriose sprendžiamas su jo likimu susijęs klausimas. CK 3.177 straipsnis įpareigoja teisną, nagrinėjant ginčą dėl vaikų, išklausti vaiką, sugebantį išreikšti savo pažiūras, ir išsiaiškinti vaiko norus. Vaiko norų išsiaiškinimas, o kartu ir vaiko išklaustymas yra itin svarbus teismui sprendžiant klausimus dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, globos, įvaikinimo. Teismui tenka pareiga įsitikinti, kad vaiko norai neprieštaruoja jo interesams (CK 3.174 straipsnio 2 dalis). Pavyzdžiui, pagal CK 3.177, 3.164 straipsnius teismas, sprendžiantis vaiko gyvenamosios vietos pakeitimo klausimą, įpareigojamas išsiaiškinti vaiko nuomonę, su kuriuo iš tėvų jis norėtų gyventi, tačiau juose nenustatyta, jog visais atvejais ši teismo pareiga turi būti įgyvendinama tiesiogiai, t. y. per teismo posėdį. Kasacinio teismo nurodyta, kad „įstatyme nustatyta „neįmanomumo“ apklausti vaiką per teismo posėdį sąlyga turėtų būti suprantama ne tik kaip objektyvus vaiko negalėjimas dalyvauti teismo posėdyje (pvz., dėl ligos), bet ir kaip negalėjimas dalyvauti dėl to, kad gali būti pažeisti jo interesai. Atsižvelgiant į konkrečios situacijos aplinkybes (vaiko jautrumą, galimą apklausos žalą jo psichikos būklei, įtaką neigiamiems jausmams (baimei, nerimui, nesaugumui) formuotis ir kt.), apklausti vaiką teismo posėdyje gali būti nerekomenduojama ar netikslinga. Dėl to teismas pasirengimo bylos teismo nagrinėjimo stadijoje gali pavesti valstybinei vaiko teisių apsaugos institucijai, pedagogams, kitiems socialiniams darbuotojams ar asmenims išsiaiškinti, su kuriuo iš tėvų vaikas norėtų gyventi“³⁷². Kitoje kasacinio teismo nutartyje nurodoma, jog „<...> tiek tarptautiniuose dokumentuose, tiek CK nustatyta, kad vaiko nuomonės išklaustymas dėl su juo susijusių klausimų yra fundamentalus principas, tačiau nėra absoliutus, o priklauso nuo vaiko brandos ir amžiaus, kitų konkrečių bylos aplinkybių. Nagrinėjamu atveju byloje esant išsamiai psichologinei ekspertizei, kurios rezultatų šalys neginčijo, į ekspertui užduotą klausimą, ar K. P. pagal savo amžių, raidos lygį, individualias psichologines savybes bei būseną gali būti apklausama teismo posėdyje dėl gyvenamosios vietos nustatymo, atsakytą, jog jos nerekomenduojama apklausti teismo posėdyje, nes įtampa tarp kasatorės ir atsakovo jai kelia nerimą, ji tampa jautri, graudinasi, yra sumišusi dėl to, ką šiuo metu

370 Prieiga per internetą: <https://mission-geneva.mfa.lt/mission-geneva/lt/naujienos/zenevoje-svarstyta-jungtiniu-tautu-vaiko-teisiu-konvencijos-igyvendinimo-ataskaita>. [žiūrėta 2014-11-23].

371 Prieiga per internetą: http://www.socmin.lt/public/uploads/1468_atsakymai_jt_vaiko_teisiu_komite-to_klausimus-_2013_lt.pdf. [žiūrėta 2014-11-23].

372 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-269/2013.

norėtų vadinti savo šeima, nes jaučiasi mylima ir globojama tiek abiejų jos biologinių tėvų, tiek kartu su jais gyvenančių asmenų. Dėl to teisėjų kolegija konstatuoja, kad, esant tokioms bylos aplinkybėms, teismai turėjo teisinį pagrindą teismo posėdyje neišklausti šalių dukters ir remtis ekspertizės akte išsakyta vaiko nuomone³⁷³.

Taigi galime sakyti, kad civilinėje justicijoje sukurta pakankama teisinė bazė, kad vaikas būtų išklaustas (išsamiau nediskutuojant dėl išklausymo kokybės). Tačiau to paties negalima pasakyti apie baudžiamąją justiciją. Antra vertus, teisės aktuose nėra įtvirtinto ir imperatyvaus draudimo baudžiamajame procese dalyvaujantiems vaikams savarankiškai priimti procedūrinius sprendimus³⁷⁴. Toliau aptariamos dažniausiai teismų praktikoje pasitaikančios situacijos, kuriose kyla klausimas dėl vaiko gebėjimo išreikšti savo požiūrį ir požiūrio įvertinimo.

Teisė atsisakyti duoti parodymus. Pirmoji problema, autorės identifikuota bendraujant su teisininkais profesionalais, daugiausia – teisėjais, yra teisės atsisakyti duoti parodymus problema. Šios problemos esmė – kas turi teisę pasinaudoti BPK 278 straipsnyje įtvirtinta teise atsisakyti duoti parodymus prieš šeimos narius ir artimuosius giminaičius ar atsisakyti atsakyti į tam tikrus klausimus. Dilema, kam gi išaiškinti šią itin svarbią konstitucinę garantiją ir kuriam proceso dalyviui – atstovui pagal įstatymą ar atstovaujajam – suteikti disponavimo šia teise galimybę, nei teisiniame reguliavime, nei praktikoje iki šiol nėra išspręsta. Tiesa, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijose „Dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos“ nurodoma, kad ši teisė turi būti išaiškinama pačiam vaikui. Vadinasi, anot šios rekomendacijos autoriaus, pats vaikas, nepriklausomai nuo jo amžiaus ir raidos ypatumų, turi teisę priimti šį įrodinėjimo procesui, kaip ir konstitucinių žmogaus teisių užtikrinimui, išties didelę reikšmę turintį sprendimą.

Praktika rodo, kad teismai šį klausimą sprendžia įvairiai – vieni šią teisę išaiškina tik vaikui, kiti – atstovui pagal įstatymą, tretį – abiem³⁷⁵. Pasitaiko ir tokių atvejų, kai ši teisė nėra išaiškinama nei vaikui, nei jo atstovui. Štai Kauno apylinkės teisme, apklausiant mažametį liudytoją apie konflikto, vykusio tarp jo senelių, aplinkybes, jam visai nebuvo užduotas klausimas, ar jis sutinka duoti parodymus prieš savo giminaitį – senelį, nors teismo posėdyje dalyvavo jo atstovė pagal įstatymą (motina) ir vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas³⁷⁶. Autorės apklausti ekspertai – Lietuvoje veikiančių apygardų teismų psichologai, atsakydami į klausimą, kaip užtikrinamas šios teisės realizavimas vaikų apklausų metu, nurodė dar kitokią praktiką. Jie paaiškino, kad dažniausiai praktikoje šios teisės turinys

373 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2014.

374 Priešingai nei, pavyzdžiui, Švedijoje, kur procesinius sprendimus gali priimti tik jau penkiolikos metų sulaukę asmenys, arba Italijoje, kur su tam tikromis išimtimis išklausomi vaikai nuo keturiolikos metų (išsamiau apie tai žr. Ryrstedt, E., Mattsson, T. Children's Rights to Representation: A Comparison Between Sweden and England. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 22(2008):135-147; Bosisio, R., *supra* note 369). Toks amžiaus ribos nustatymas prieštarauja Vaiko teisių konvencijos 12 straipsniui, nes pagal jį pagrindiniu šio principo įgyvendinimo kriterijumi turi būti vaiko gebėjimas išreikšti savo požiūrį, o ne formalus amžius. Apie tai žr. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. Vilnius: UAB Efrata, 2005. P. 114.

375 Šis teiginys grindžiamas autorės diskusijos būdu atlikta Vilniaus miesto apylinkės teismo, Vilniaus apygardos teismo, Kauno apygardos administracinio teismo, Kauno apygardos teismo teisėjų apklausa apie jų taikomą praktiką.

376 Kauno miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-390-240/2013.

išaiškinamas patiems vaikams jiems suprantama kalba. Tačiau vaikui atsisakius duoti parodymus, tokia jų pozicija ne visada remiamasi. Neretais atvejais teisėjai siekia įkalbėti vaiką duoti parodymus, ima uždavinėti klausimus, bando įtikinti, kad parodymų davimas yra svarbus ginant jo pažeistus interesus ir pan. Ekspertai nurodė ir tai, kad dažniausiai vaikai sutinka duoti parodymus paprastai nesuprasdami šios teisės reikšmės (net kelia klausimus – jei mane pakvietė į apklausą, tai argi neturiu duoti parodymų?). Problemų kyla tais atvejais, kai tiriama ar teisme nagrinėjama byla dėl smurto artimoje aplinkoje. Į apklausas vaikus dažniausiai lydi atstovas pagal įstatymą – šeimos narys, tad galima jausti tokio atstovo įtaką vaiko išankstiniam apsisprendimui neliudyti (pvz., vos tik įėjęs į apklausos kambarį, vaikas pareiškia neduosiantis parodymų; psichologui pabendravus su vaiku, paaiškėja, kad taip sakyti liepė šeimos nariai (atstovas pagal įstatymą ir (ar) kaltininkas)). Nurodytos praktinės problemos ir teismų praktikoje nesusiformavęs mechanizmas verčia jų sprendimui ieškoti atsakymo, kaipgi turėtų elgtis ikiteisminio tyrimo teisėjas ar bylą nagrinėjantis teismas tokioje situacijoje.

Teisė neduoti parodymų prieš šeimos narius ir artimuosius giminaičius yra *Nemo tenet ur se ipsum accusare* (liet. teisės nekaltinti savęs) principo sudedamoji dalis. Šis principas glaudžiai susijęs su konstitucinėmis teisėmis, kuriomis siekiama apsaugoti žmogaus orumą, teisę pasirinkti, ar liudyti prieš savo šeimos narius ir taip galbūt sugriauti šeimos vientisumą ir pan.³⁷⁷ Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinamas taip: fizinis asmuo gali atsisakyti duoti parodymus, kuriais remiantis jis pats, jo šeimos narys ar artimas giminaitis galėtų būti patraukti ne tik baudžiamajon, bet ir kitos rūšies teisinėn atsakomybėn, jeigu galima sankcija pagal savo pobūdį ir dydį (griežtumą) prilygtų kriminalinei bausmei³⁷⁸. Neabejotina, kad ši konstitucinė teisė privalo būti išaiškinta visais atvejais, nepriklausomai nuo liudijančio asmens procesinio veiksnio ypatumų, priešingu atveju tai gali lemti teisės į sąžiningą baudžiamąjį procesą pažeidimą.

Atsižvelgiant į tai, manytina, kad klausimas, ar vaikas sutinka duoti parodymus apie savo šeimos nario ar artimo giminaičio galbūt padarytą nusikalstamą veiką, turi būti užduodamas pirmiausia tiesiogiai vaikui. Tokią poziciją pagrindžia ir jau aptartas vaiko teisės būti išklausytam principas, kuris įpareigoja išklausyti savo pažiūras išsakyti gebantį vaiką. Tai, kad šaukiamas liudyti vaikas bent iš dalies geba išsakyti savo požiūrį į šį su liudijimu susijusį klausimą, leidžia manyti prielaidos, kurioms esant vaikas apskritai geba tapti liudytoju. Liudyti šaukiamas baudžiamojo proceso dalyvis turi pasižymėti tokiu procesiniu veiksmu, kuris būtų pakankamas kuo tiksliau suvokti stebėtą įvykį, jį įsidėmėti ir atkurti baudžiamojo proceso metu. Vadinasi, asmuo, gebantis tapti liudytoju, bent iš dalies geba ir formuluoti nuomonę dėl tam tikrų su liudijimu susijusių klausimų. Tačiau nevisiškas procesinis veiksnumas lemia tai, kad vaiko sprendimas turi būti verifikuojamas baudžiamojo proceso subjekto, kurių procesinė funkcija susijusi su geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimu. Todėl kyla kitas klausimas – kaip ir kas turėtų vertinti bei verifikuoti vaiko

377 Išsamiau žr. Jurka, R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. Jurisprudencija. 2006 (79):31-39.

378 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-305-788/2015.

pasirinkimą liudyti arba atsisakyti tai daryti. Toks vaiko sprendimo patikrinimas yra būtinas, nes dėl jauno amžiaus nevisiška branda lemia tai, jog vaikas, priimdamas bet kokį sprendimą, geba situaciją įvertinti tik atsižvelgdamas į dabarties realijas, nenumatydamas galimų sprendimo padarinių ateityje. Taip ima konkuruoti vaiko norai ir interesai; vaiko norai apibūdina jo *status quo* situacijos vertinimą, o vaiko interesai yra platesnė sąvoka, apimanti pareigą procesiškai veiksniais subjektams įvertinti, ar vaiko norai atitinka jo interesus ir tai, ar vaiko norų nepaskatino suaugusiųjų jam primesti interesai³⁷⁹.

Ieškant atsakymo į pastarąjį klausimą, prisimintina, kad atstovavimo pagal įstatymą instituto esmė – iškelti viešumon ir saugoti geriausių vaiko interesus. Todėl atstovas pagal įstatymą gali būti pagrįstai įvardijamas kaip geriausių vaiko interesų atstovas. Toks atstovo pagal įstatymą vaidmuo baudžiamajame procese įpareigoja jį, pirmiausia, sudaryti sąlygas vaiko pozicijai būti išgirstam, antra, užtikrinti, kad vaiko pozicija nebūtų žalinga jo tikriesiems interesams, kuriuos suaugęs, gyvenimiškos patirties turintis asmuo gali identifikuoti įvertindamas visus įmanomus rizikos veiksnius, būdingus dabartinei vaiko brandai ir jo tolesniam vystymuisi. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad tinkamai savo procesinę funkciją vykdančio atstovo pagal įstatymą pozicija turėtų būti išklaudyta sprendžiant šį klausimą.

Pagal *parens patriae* doktriną ir Lietuvoje veikiančio baudžiamojo proceso modelio ypatumus (teismui priskiriamą aktyvų vaidmenį) teismas šioje situacijoje turėtų būti galutinis sprendimo priėmimo subjektas, turintis teisę ir pareigą įvertinti vaiko ir jo atstovo pateiktus argumentus dėl vaiko apsisprendimo liudyti ar ne. Teismo, kaip gero, rūpestingo valstybės paskirto tėvo, vaidmuo įgyja ypatingą reikšmę tais atvejais, kai atstovas pagal įstatymą gali turėti (labai dažnai ir turi) tokį suinteresuotumą baudžiamosios bylos baigtimi, kuris nesiekia lygio, lemiančio poreikį nušalinti tokį atstovą, tačiau yra pakankamas, kad gali būti priimtas neobjektyvus sprendimas dėl vaiko liudijimo padarinių. Atriboti atstovo pagal įstatymą asmeninius interesus nuo atstovaujamojo interesų yra sudėtinga, tačiau kartu ypač svarbu tais atvejais, kai vaikas ir jo atstovas bei įtariamasis (kaltinamasis) yra šeimos nariai, o santykiai tarp jų dėl pradėto baudžiamojo proceso ar ankstesnių nesutarimų yra sudėtingi. Teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai baudžiamasis procesas dėl galimai prieš vaiką įvykdytos paprastai smurtinės nusikalstamos veikos vyksta lygiagrečiai su civiliniu procesu dėl vaiko atstovės pagal įstatymą ir kaltinamojo santuokos nutraukimo arba sprendžiamas klausimas dėl galimai nusikaltusio tėvo valdžios vaikui apribojimo³⁸⁰. Tokiu atveju

379 Vaikas nuomonę gali reikšti nuo tada, kai pradeda kalbėti ir gali pasakyti, su kuriuo žaislu nori žaisti, kurį patiekalą nori valgyti ir pan. Pradėdamas lankyti mokyklą, jis ima mokytis savo nuomonę ir mintis pagrįsti logiškai bei argumentuotai. Šiuo laikotarpiu vaikas pradeda suprasti priežasties ir padarinio ryšius, praeities, dabarties ir ateities sąvokas. Tik išsivysčiusiems gebėjimams, vaikas gali argumentuoti savo nuomonę. Kada tai bus, priklauso nuo konkretaus vaiko. Svarbu žinoti, kad jei vaikas savo nuomonę grindžia momentiniais dalykais, dažnai tie dalykai neatitinka jo interesų atsižvelgiant į ilgalaikę perspektyvą, todėl, remdamasis tokia nuomone, teismas sprendimo daryti negali. Pavyzdžiui, vaikui tėvas nupirko norimą žaidimą, todėl tą dieną jis jį labai myli, o su motina būti nenori, nes ji neperka tokių žaidimų. Kita vertus, motina gali užtikrinti visus kitus jo sveikam vystymuisi reikalingus poreikius: mokymąsi mokykloje, popamokinę veiklą, buvimą šalia, kai jam sunku, ir t. t. Tėvas gali pirkti vaikui viską, ko jis nori, tačiau nesuteikti jam daug svarbesnio dalyko – artumo, prierašumo, kuris būtinas sveikam jo vystymuisi. <http://www.delfi.lt/news/daily/law/klausk-teisininko-nuo-kokio-amžiaus-vaikas-gali-issakyti-savo-nuomone.d?id=68041000#ixzz3bE4wdwoZ>.

380 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr.2K-333/2011.

pastarojo gynybinė versija paprastai būna motinos kerštas dėl skyrybų, siekis išvengti turto dalybų, nepagrįstai apriboti jo tėvystės teises, atimti vaiko globos teises ir pan.³⁸¹

Pasitaiko ir tokių atvejų, kai vaikas kviečiamas liudyti baudžiamajame procese, kuriame vienas iš tėvų ar kitas artimas giminaitis kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu prieš kitą vaiko šeimos narį. Tokią situaciją psichologai vertina kaip ypač žalingą ir traumuojančią vaiką, nes nesvarbu, kokį sprendimą dėl liudijimo vaikas priims, jo akimis, vienas iš artimųjų vis tiek bus nuvilintas. Todėl tokiais atvejais ypač svarbu tinkamai, išsamiai, vaikui suprantama kalba išaiškinti teisę atsakyti duoti parodymus ir atsakingai įvertinti jo priimtą sprendimą. Jau minėtoje Kauno apylinkės teismo byloje, kur vaikas liudijo baudžiamajoje byloje dėl jo artimųjų – senelių – konflikto, teismas visiškai neišaiškino šios teisės vaikui. Tokia situacija vertintina vienareikšmiškai neigiamai, nes iš šios baudžiamosios bylos teismo posėdžio protokolo matyti, kad vaikas parodymus davė itin nenoriai, vengė atsakyti į visus klausimus, galbūt jausdamas kaltę dėl liudijimo³⁸².

Aptartose situacijose vaiko atstovo pagal įstatymą nuomonė dėl vaiko (ne)sutikimo liudyti gali būti subjektyvi, nulemta labiau asmeninių interesų, todėl turėtų būti verifikuojama nešališko subjekto – teismo. Toks pasiūlymas grindžiamas visų pirma tuo, kad teismas, kaip nešališkas baudžiamajo proceso subjektas, yra įpareigotas ne tik imtis visų įmanomų priemonių tiesai nustatyti, bet ir lygiagrečiai saugoti pagrindines procese dalyvaujančių asmenų teises ir teisėtus interesus. Antra, teisminėje baudžiamosios bylos nagrinėjimo stadijoje būtent teismas yra tas subjektas, kuris turi pareigą užtikrinti geriausių vaiko interesų principo tinkamą įgyvendinimą. Ne mažiau svarbus ir tas argumentas, kad teismas, būdamas susipažinęs su baudžiamosios bylos medžiaga ir žinodamas aplinkybes, kuriais vaikas galimai nukentėjo nuo nusikalstamos veikos ar ją stebėjo, dažnai tik teismo posėdžio metu, stebėdamas vaiką, jo atstovą pagal įstatymą, kaltinamąjį, išklauses procese dalyvaujančių specialistų – psichologų ar psichiatrų – nuomones, turi galimybę susidaryti holistinį vaizdą apie vaiko padėtį toje šeimoje, kaltinamojo įtaką jam ir priimti geriausiai vaiko interesus atitinkantį sprendimą. Minėtos aplinkybės (vaiko padėtis šeimoje, jo likimas byloje priėmus vieną ar kitą galutinį sprendimą, kaltinamojo, kitų šeimos narių elgesys su vaiku, jam daroma įtaka) yra tos aplinkybės, kurias būtina įvertinti, nes jos gali lemti vaiko priimto sprendimo liudyti būsimus padarinius.

Kitas svarbus momentas yra kriterijai, kuriais vadovaujantis verifikuojamas vaiko apsisprendimas (ne)liudyti. Atsižvelgiant į tai, kad baudžiamajoje justicijoje nei įstatymų, nei teisės taikymo lygmenimis nėra nustatytos aplinkybės, kurios svarbios vaiko teisės būti išklaustam principui taikyti, išskiriant pagrindinius kriterijus, į kuriuos turi būti atsižvelgiama sprendžiant analizuojamą klausimą, daugiausia remiamasi civilinės justicijos šaltiniais – teisės aktais ir teismų praktika. Išskirtini šie pagrindiniai kriterijai:

1. *Vaiko amžius ir branda, lemiantys gebėjimą išreikšti savo poziciją.*

Baudžiamąjį procesą reglamentuojančiuose teisės aktuose nėra apibrėžta, nuo kokio amžiaus vaikas gali būti šaukiamas liudyti, t. y. nėra jokių imperatyvių reikalavimų amžiui, nuo kurio vaikui turi būti garantuojama pati pagrindinė (ir šiandien vienintelė) teisės būti

381 Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. sausio 11 d. nuosprendis baudžiamajoje byloje Nr. 1A-74/2012.

382 Kauno miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-390-240/2013.

išklausytam principo realizavimo forma. Sprendžiant, ar vaikas gali būti išklausytas baudžiamajame procese parodymų davimo forma, svarbu nustatyti, ar jis geba suvokti bylai reikšmingas aplinkybes, jas įsidėmėti ir perteikti savo žinias apklausos metu taip, kad jos būtų kuo patikimesnės. Teismų sprendimuose, priimtuose nagrinėjant šeimos bylas, pripažįstama, kad vaiko amžius reikšmingas aiškinantis ir vertinantis vaiko norus³⁸³. Vienoje iš bylų teismas pažymėjo, kad „vaikas (ikimokyklinio amžiaus – *aut. pastaba*) nėra pakankamai subrendęs, kad aiškiai išreikštų savo norus; paaiškinimai, kad jam geriau gyventi su tėčiu, o ar nori gyventi su mama, jis nežino, neleidžia vienareikšmiškai teigti, kad vaikas nori gyventi su atsakovu“³⁸⁴.

Vaiko teisė būti išklausytam tarptautiniuose teisės aktuose siejama ne su jo amžiumi, bet su subjektyviu kriterijumi, apibūdinančiu vieną iš vaiko brandos aspektų, – galimybe suformuluoti savo pažiūras. Nuoroda į sąvoką „gebantį suformuluoti savo pažiūras“ turėtų būti laikoma ne apribojimu, o veikiau institucijų pareiga labai gerai įvertinti šį vaiko gebėjimą.

Vaiko brandumo išreikšti savo pažiūras apibrėžtis nėra įtvirtinta teisės aktuose. CK komentaro autoriai, pateikdami CK 3.164 straipsnio 1 dalies išaiškinimą, nurodo, kad vaikas geba suformuluoti savo pažiūras, kai kalbant su juo galima sužinoti jo nuomonę sprendžiamu klausimu, sulaukiama tiesioginio atsakymo ar išsiaiškinamos aplinkybės, padedančios atskleisti padėtį ir vaiko reakciją į galimus sprendimus. Vaiko gebėjimas suformuluoti savarankišką nuomonę dėl savo gyvenamosios vietos nustatymo taip pat priklauso nuo to, ar vaikas supranta byloje nagrinėjamos situacijos esmę, ar gali analizuoti ir vertinti susiklosčiusią šeiminių situaciją. Taigi vaiko brandumo įvertinimas tenka teismo diskrecijai, apklauskiant vaiką³⁸⁵.

Greta šių brandos nustatymo priemonių, kalbant apie baudžiamąjį procesą, paminėtini ir šie: teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės aktas ir specialisto išvada, kuriuose paprastai būna įvertinti vaiko gebėjimai duoti parodymus, suvokti bylai reikšmingas aplinkybes ir pan.; specialisto paaiškinimai teismo posėdyje, kurių dalyką turi apimti ir aplinkybės, susijusios su vaiko brandos pakankamumu formuluojant savo pažiūras; vaikui artimų asmenų paaiškinimai dėl vaiko brandos ypatumų; vaiko ankstesnių parodymų turinio vertinimas (jei vaikas jau buvo apklaustas ankstesnėse baudžiamojo proceso stadijose), vertinant vaiko parodymų, pozicijos nuoseklumą, išsamumą, prasmingumą ir pan.

2. Vaiko pozicijos susiformavimo aplinkybės.

LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų priimtose nutartyse nurodyta, kad vaiko pozicijai įvertinti yra svarbios ir aplinkybės, kurioms esant ši pozicija susiformavo³⁸⁶. Baudžiamajame procese teismas, šiuo aspektu vertindamas vaiko poziciją, turėtų atsižvelgti į tai, ar pagal byloje nustatytas aplinkybes vaiko pozicija susiformavo nesant jokiam pašaliniam artimųjų poveikiui, ar jis nepatyrė įtakos, spaudimo dėl parodymų davimo ir jų turinio.

383 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 3K-3-242/2005.

384 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2005.

385 Mikėlenas, V. *et al.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Vilnius: „Justitia“, 2002. P. 313–314.

386 Pavyzdžiui, žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-195/2011.

Vaiko pozicija itin kruopščiai turėtų būti vertinama jau minėtose situacijose, kai vaikas turi duoti parodymus dėl tarp tėvų kilusio konflikto ar bylose, kurias inicijavo vienas iš tėvų kito atžvilgiu.

3. *Vaiko pozicijos formulavimas ir priimto sprendimo padarinių suvokimas.*

Teismas, vertindamas vaiko poziciją, turėtų išklausti ir tos pozicijos motyvus, jei vaiko amžius ir branda yra pakankami jiems suformuluoti. Vaiko, gebančio kuo aiškiau nurodyti savo pasirinkimo priežastis, išsakyta pozicija turėtų būti vertinama kaip labiau atitinkanti jo interesus nei tais atvejais, kai vaikas negeba paaiškinti savo apsisprendimo priežasčių. Ypač tai svarbu tais atvejais, kai vaikas savo pozicijos laikosi nuosekliai, viso proceso metu. Tokia išvada darytina vertinant EŽTT sprendimą byloje *Bronda prieš Italiją*, kurioje laikytasi nuomonės, kad vaiko interesai buvo viršesni nei kitų susijusių šalių interesai: „<...> nors reikia užtikrinti tinkamą pusiausvyrą tarp S. intereso likti su savo globėjais ir jos biologinės šeimos intereso, kad ji gyventų su jais, Teismas ypatingą reikšmę teikia keturiolikos metų mergaitės, kuri visada tvirtai nurodydavo nenorinti palikti savo globos namų, interesams. Šioje byloje S. interesas yra svarbesnis nei jos senelių³⁸⁷.“

Minėta, kad nepakankama branda yra tiesiogiai susijusi su negebėjimu įvertinti pasirinkto elgesio varianto padarinių atsivėlgiant į ateities perspektyvą. Todėl šiuo aspektu teismas turėtų kuo aiškiau, vaikui suprantama kalba paaiškinti, kokių padarinių kils jam atsisakius duoti parodymus arba sutikus juos duoti. Vaiko teisių konvencijos 13 straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog vaiko teisė laisvai reikšti savo nuomonę apima ir laisvę ieškoti, gauti ir perduoti bet kokio pobūdžio informaciją. Todėl teismas ar kiti asmenys, kurie aiškinasi vaiko pažiūras ir norus, turi vaikui išaiškinti jo parodymų reikšmę, pasirinktos pozicijos padarinius.

4. *Vaiko teisės būti išklausytam ir geriausių vaiko interesų principų suderinamumo paieškos.*

Šios paieškos verifikuojant vaiko poziciją yra paskutinis etapas. Remiantis *parens patriae* doktrina, pareiga surasti sprendimus, geriausiai atitinkančius vaiko interesus teisminėje baudžiamosios bylos nagrinėjimo stadijoje, tenka teismui, kuris turi, pirma, įvertinti, kokia situacija geriausiai atitiktų vaiko interesus, antra, nustatyti, kiek vaiko pasirinkimas yra artimas teismo identifikuotai geriausiai situacijai, trečia, priimti galutinį sprendimą, kuriame kuo labiau derėtų vaiko pozicija, geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo galimybės ir teismo identifikuota geriausia situacija.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta pirmiau, darytinos tokios išvados: teisės būti išklausytam principo realizavimo apimtį tiesiogiai lemia vaiko procesinio veiksnio lygis. Visais atvejais gebančiam liudyti vaikui jam suprantama kalba ir sąvokomis turi būti išaiškinta teisė neduoti parodymų prieš savo šeimos narius bei artimus giminaičius ar atsakyti atsakyti į tam tikrus klausimus ir išklausoma jo nuomonė dėl to. Ši jo nuomonė turi būti patikrinta, laikantis geriausių vaiko interesų principo; patikrinimą turi atlikti procese dalyvaujantys asmenys, kurių procesinės pareigos tiesiogiai susijusios su minėto principo įgyvendinimu bei įgyvendinimo kokybės užtikrinimu. Tokie asmenys, t. y. visų pirma vaiko atstovas pagal

387 EŽTT sprendimas byloje *Bronda v. Italy*, no. 22430/93.

įstatymą ir, jei dalyvauja procese, atstovas pagal įgaliojimą, vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai, taip pat byloje dalyvaujantis specialistas – psichologas ar psichiatras, kurie, būdami susipažinę su vaiko psichikos būseną, turėtų įvertinti vaiko liudijimo trumpalaikius bei ilgalaikius padarinius psichikos būsenai bei reabilitacijos procesui. Manytina, kad galutinį sprendimą dėl vaiko išsakytos pozicijos (ne)liudyti prieš savo artimą giminaitį ar šeimos narį turėtų priimti byla nagrinėjantis teismas, kuris šiuo atveju veikia pagal *parens patriae* doktriną, kaip valstybės paskirtas globos bei pagalbos reikalaujančio vaiko tėvas. Vertindamas vaiko poziciją, teismas turi vadovautis vaiko teisės būti išklaustam ir geriausių vaiko interesų principais bei šiais kriterijais: biologiniu vaiko amžiumi, objektyviais bylos duomenimis, apibūdinančiais vaiko brandą, aplinkybėmis, galėjusiomis turėti įtakos vaiko pozicijai susiformuoti, vaiko motyvais ir galimų sprendimo padarinių suvokimu.

Teisė paduoti apeliacinį (kasacinį) skundą.

Kitas klausimas, susijęs su vaiko procedūrinėmis teisėmis, išskylantis praktikoje, susijęs su vaiko galimybe realizuoti savo teisę į teisminę gynybą paduodant savo vardu apeliacinį ir (ar) kasacinį skundą. Išskirtini keli analizuojamam klausimui reikšmingi teisės į teisminę gynybą aspektai, dėl kurių mokslinėje doktrinoje iš esmės didesnių ginčų nekyla – tai šios teisės universalumas proceso dalyvių atžvilgiu ir kompleksiškas, reiškiantis tai, kad ši teisė, be kita ko, apima ir teisę apskusti pirmosios instancijos teismo sprendimą bent vienam aukštesniajam teismui³⁸⁸. Tokias nuostatas yra suformavęs Konstitucinis Teismas ganėtinai gausioje jurisprudencijoje šiuo klausimu. Antai, šis Teismas yra nurodęs, kad „Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostata, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, reiškia, jog Lietuvoje, kaip teisinėje valstybėje, kiekvienam turi būti užtikrinta galimybė savo teises ginti teisme tiek nuo kitų asmenų, tiek nuo neteisėtų valstybės institucijų ar pareigūnų veiksmų“³⁸⁹; „Asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą negali būti dirbtinai suvaržoma, taip pat negali būti nepagrįstai pasunkinamas jos įgyvendinimas“³⁹⁰; „Konstitucinė asmens teisė kreiptis į teismą, teismų instancinė sistema suponuoja tai, kad įstatymu turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad bendrosios kompetencijos ar pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį įsteigto specializuoto pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskusti bent vienos aukštesnės instancijos teismui“³⁹¹. Nei Konstitucijos 30 straipsnyje, nei šį teisės aktą aiškinančio Konstitucinio Teismo praktikoje nėra aptarti jokie apribojimai, susiję su asmens amžiumi, brandos ypatumais ar procesiniu veiksmumu, sudarantys kliūtis kreiptis į teismą ginant savo pažeistas teises. Tokiai pozicijai pritaria ir dr. T. Birmontienė, teigianti, kad vaikams

388 Tokia išvada padaryta, pavyzdžiui, Garnelienė, L.; Rimšelis, E. Apeliacijos sampratos įtaka teismų praktikai baudžiamajame procese. Socialinių mokslų studijos. 2009, 4(4): 243-259.

389 Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.

390 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 19-623.

391 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. kovo 28 d., 2006 m. rugsėjo 21 d., 2006 m. lapkričio 27 d., 2007 m. spalio 24 d. nutarimai.

negali būti ribojama teisė į teismą remiantis vien tik nepakankamo procesinio veiksnio aplinkybe. Toks ribojimas būtų nepateisinamas, nes paneigtų teisės į teismą absoliutumą³⁹².

Su nepakankamu procesiniu veiksmu ar formaliuoju kriterijumi – amžiumi – siejami ribojimai realizuojant teisę į teisminę gynybą nenumatyti ir tarptautiniuose teisės aktuose. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje teigiama, kad ginti pažeistas Konvencijoje įtvirtintas teises gali kiekvienas žmogus. Tokia apibrėžtis, anot šį tarptautinį dokumentą aiškinančių šaltinių, reiškia tai, kad teisę kreiptis į teismą, kad galėtų ginti savo pažeistas teises, turi ir vaikas³⁹³. Vaiko teisių konvencijos 37 straipsnio 4 dalyje taip pat nurodoma, kad vaikas turi turėti galimybę kreiptis į teismą dėl jam paskirtos kardamosios priemonės teisėtumo verifikavimo. Tad ir šios Konvencijos kūrėjai neįžvelgė kliūčių, dėl kurių vaikas negalėtų pats tiesiogiai įgyvendinti savo teisės kreiptis į teismą. Priešingai, ši teisė buvo sustiprinta 2014 m. balandžio 14 d. priėmus Trečiąjį protokolą (OP3), pagal kurį vaikai įgijo teisę kreiptis į Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetą dėl jų pažeistų teisių, įtvirtintų Vaiko teisių konvencijoje, gynimo³⁹⁴. EŽTT taip pat laikosi pozicijos, kad nevisiškas procesinis veiksnys nėra kliūtis įgyvendinti teisę į teisminę gynybą. Antai, byloje *Shtukaturov prieš Rusiją* EŽTT pažymėjo, kad net ir sunkus psichikos sutrikimas pats savaime negali pateisinti visiško veiksnio apribojimo; tai, kad asmuo buvo pripažintas neveiksniu ir beveik visose srityse neapibrėžtam laikui tapo visiškai priklausomas nuo oficialaus atstovo, buvo smarkus įsiterpimas į žmogaus privatų gyvenimą³⁹⁵.

Pagal BPK 312 straipsnio 1 dalį apeliacinius skundus dėl neįsiteisėjusio nuosprendžio bet kokiais pagrindais ir motyvais turi teisę paduoti prokuroras, privatus kaltintojas, nuteistasis, asmuo, kuriam byla nutraukta, jų gynėjas ir atstovas pagal įstatymą, nukentėjęs ir jo atstovas. To paties straipsnio 6, 7 dalyse teigiama, kad asmens, kuris dėl fizinių ar psichinių trūkumų negali pats pasinaudoti teise į gynybą, ir nepilnamečio nuteistojo, išteisintojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, gynėjai ir atstovai pagal įstatymą gali paduoti apeliacinį skundą, nepaisydami nuteistojo, išteisintojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, valios. Abejonių ir neaiškumų kelia BPK 312 straipsnyje išspręstos atstovo pagal įstatymą galimybės pateikti apeliacinį skundą – jei nuteistojo, išteisintojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, atstovo pagal įstatymą teisės paduoti skundą įgyvendinimo ribos ir sąlygos yra aiškiai apibrėžtos, tai nukentėjusiojo atstovo pagal įstatymą galimybės paduoti skundą yra miglotos. Iš BPK 312 straipsnio turinio neaišku, ar nukentėjusiojo atstovą pagal įstatymą saisto atstovaujamojo valia tiek dėl paties skundo padavimo, tiek dėl jo reikalavimų formulavimo. Dar klampiau formuluojama atstovo pagal įstatymą teisė paduoti kasacinį skundą. BPK 367 straipsnio 1 dalyje išvardyti subjektai, esant atitinkamiems pagrindams, turintys teisę paduoti kasacinį skundą, – prokuroras, nukentėjęs, jo atstovas, nuteistasis, išteisintasis, asmuo, kuriam byla nutraukta, jų gynėjas ir atstovas pagal įstatymą, asmuo, ku-

392 Birmontienė, T. Teisminės valdžios nepriklausomumas kaip asmens teisių gynimo garantija Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Is*: Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai (ats. red. Bilevičiūtė, E.; Vainiūtė, M.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. P. 109–138.

393 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

394 Prieiga per internetą: http://europa.eu/epic/news/2014/20140528-un-children-complaints-mechanism_en.htm. [žiūrėta 2015-06-02].

395 Birmontienė, T., *supra* note 392.

riam paskirtos ar nepaskirtos priverčiamosios medicinos priemonės, jo gynėjas, atstovas pagal įstatymą, šeimos nariai ar artimieji giminaičiai, taip pat civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai, užstato davėjas, asmuo, kurio turtas ar jo vertę atitinkanti pinigų suma konfiskuoti, jų atstovas. Antroje šio straipsnio dalyje detalizuojama, kad asmens, kuris dėl fizinių ar psichinių trūkumų negali pats pasinaudoti teise į gynybą, ir nepilnamečio **gynėjai** (*paryškinta aut.*) gali paduoti kasacinį skundą nepaisydami ginamojo valios. Tai reikėtų, kad atstovas pagal įstatymą teisę paduoti kasacinį skundą gali realizuoti tik gavęs atitinkamą atstovaujamojo sutikimą. O apie nukentėjusiųjų atstovų pagal įstatymą teisę paduoti kasacinį skundą, kaip ir apeliacinio skundo atveju, apskritai nekalbama. Nors nepavyko aptikti teismo sprendimo, kuriame būtų pasisakyta šiuo klausimu, tačiau tai, kad nukentėjusiojo atstovų pagal įstatymą tiek apeliaciniai, tiek kasaciniai skundai priimami bei nagrinėjami nesant rašytinio atstovaujamojo sutikimo³⁹⁶, leidžia teigti, kad ta pati valios nesaistymo taisyklė galioja ir kalbant apie nukentėjusiuosius. Tokia praktika vertintina teigiamai atsižvelgiant į pirmiau aptartą atstovo pagal įstatymą procesinę funkciją ir veiklos pagrindus. Todėl tikslinga papildyti BPK 312 ir 367 straipsnių formuluotes išsprendžiant atstovų pagal įstatymą galimybes paduoti apeliacinius ir kasacinius skundus nepriklausomai nuo jų atstovaujamojo valios ir taip suderinti juos su praktiniu taikymu.

Nepaisant tam tikrų įstatyme esančių netikslumų dėl atstovo pagal įstatymą galimybės paduoti apeliacinį skundą, šių nuostatų analizė leidžia teigti, kad BPK tiesiogiai nedraudžiama pačiam pilnametystės nesulaukusiam proceso dalyviui paduoti apeliacinį ar kasacinį skundą. Kaip jau minėta, toks draudimas nenumatytas ir tarptautiniuose ar nacionaliniuose teisės aktuose. Tokia situacija atrodytų logiška turint omenyje tai, kad paminėti ir daugelis kitų šiandien galiojančių tarptautinių bei nacionalinių dokumentų yra skirti vaiko, kaip nevisiškai procesiškai veiksnaus teisinių santykių dalyvio, teisėms ir galimybėms jomis pasinaudoti sustiprinti. Tad apriboti vieną iš pagrindinių teisių – teisę į teisminę gynybą remiantis vien tik tuo pačiu neveiksnumo argumentu būtų neteisinga, nes neveiksnumo kriterijus būtų panaudotas prieš patį vaiką, uždraudžiant jam ginti savo pažeistas teises.

Kita vertus, procesinis veiksnumas yra būtina sąlyga asmeniui savarankiškai ir aktyviai veikti baudžiamajame procese, ypač tokia jo forma, kur jam leidžia disponuoti savo teisėmis ir priimti savarankiškus sprendimus dėl pažeistų teisių gynimo. Taigi, nors vaikas yra teisės į teisminę gynybą turėtojas, jis neretai nesugeba veiksmingai realizuoti šios savo teisės. Autorė laikosi pozicijos, kad prielaida, jog vaikas neturivisiško procesinio veiksnumo ir dėl to egzistuoja galimybė vaikui pačiam pasirinkti elgesio variantą, neatitinkantį jo interesų, leidžia teigti, kad ši teisė negali būti absoliuti. Problemų paprastai nekyla tais atvejais, kai vaikas savo teisę į teismą realizuoja padedamas atstovo pagal įstatymą ar atstovo pagal įgaliojimą; jo kreipimosi į teismą forma ir turinys yra adekvatus susiklosčiusiai situacijai ir dera su vaiko interesais. Tačiau praktikoje pasitaiko tokių situacijų, kai vaikas šia savo teise pasinaudoja tokiu būdu, kuris akivaizdžiai prieštarauja jo interesams. Tokių situaciją iliustruoja baudžiamoji byla³⁹⁷, kuri Lietuvos apeliaciniame teisme buvo išnagrinėta ir

396 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. balandžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-116-942/2016, Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-480/2013.

397 Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. sausio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-74/2012.

pagal nepilnametės (nusikalstamų veikų padarymo metu – mažametės) nukentėjusiosios apeliacinį skundą, kuriuo ji prašė panaikinti apkaltinamąjį teismo nuosprendį ir priimti naują išteisinamąjį teismo nuosprendį byloje, kurioje asmuo buvo nuteistas už išžaginimą ir seksualinį prievartavimą. Nukentėjusioji apeliaciniame skunde tvirtino, kad su nuteisuoju lytiškai santykiavusi savo noru, jį mylinti. Taigi šioje situacijoje vaikas pasinaudojo teise į teisminę gynybą, prašydamas priimti išteisinamąjį teismo nuosprendį asmeniui, kurį teismas pripažino kaltu padarius sunkų nusikaltimą prieš vaiką. Kaip turėtų elgtis teismas šioje situacijoje – ar pirmosios instancijos teismas turėtų priimti tokį apeliacinį skundą ir perduoti jį nagrinėti apeliacinės instancijos teismui? Ar apeliacinės instancijos teismas turėtų šį skundą nagrinėti ar palikti nenagrinėtą? Šie klausimai nei BPK, nei teismų praktikoje, nei pagaliau baudžiamojo proceso mokslo doktrinoje nėra aptarti. Praktikoje teismai į tokią situaciją žvelgia gana formaliai – teismai tiek priima, tiek išnagrinėja tokius skundus, jei jie atitinka formalius įstatyme nustatytus reikalavimus.

Remiantis *parens patriae* doktrinos ir geriausių vaiko interesų principo postulatais, manytina, kad toks apeliacinis skundas neturėtų būti priimamas, o juo labiau nagrinėjamas. Įstatymų leidėjas, numatydamas baudžiamąją atsakomybę už lytinį santykiavimą ar lytinės aistros tenkinimą su mažamečiu asmeniu, išreiškė poziciją, kad keturiolikos metų nesulaukusių asmenų branda yra nepakankama priimti tinkamą sprendimą dėl lytinių santykių, todėl valstybei tenka pareiga apsaugoti nuo jų vaikus. Bet kokie lytiniai santykiai su asmenimis, nesulaukusiais keturiolikos metų, net ir jiems žodžiu ar konkludentiniais veiksmais išreiškus sutikimą, laikomi nusikalstamais. Vadinasi, vaikas, apeliacinio skundo reikalavimą grįsdamas savanoriškumu atlikti lytinius santykius, veikia akivaizdžiai prieš valstybės identifikuotus, įtvirtintus teisės aktuose ir ginamus jo interesus. Valstybei tenka pareiga nuspręsti, ar tokioje situacijoje nereikėtų vaiko apsaugoti nuo jo paties norų, nesuderinamų su jo interesais. Tad sprendimas tokiu atveju peršasi vienas – riboti vaiko teisę į teisminę gynybą paduodant apeliacinį skundą ir atsisakyti priimti bei nagrinėti tokį apeliacinį skundą. *Parens patriae* doktrina šiuo atveju pateisina vaiko teisės kreiptis į teismą apribojimą – valstybė vaikams garantuoja atstovavimo institutą, per kurį ši teisė gali būti tinkamai ir visiškai realizuojama.

Kita vertus, ganėtinai įtikinamų argumentų galima rasti ir pateisinant dažniausiai pasitaikantį teismų sprendimą priimti ir nagrinėti net ir tokio turinio apeliacinį skundą. Taip leidžia teigti, visų pirma, jau minėti argumentai, pagrindžiantys teisės į teisminę gynybą absoliutumą subjektų prasme. Antra, analizuojant konkrečią paminėtą situaciją, vaiko mažametystės prilyginimas bejėgiškai būklei nėra nenuginčijama prezumpcija. Tik tuo atveju, jei mažametis nesuvokia padaryto nusikaltimo aplinkybių, laikoma, kad kaltininkas pasinaudoja bejėgiška nukentėjusiojo būkle. Jei nukentėjusiajam nėra suėję 14 metų, teismas, sprenddamas klausimą dėl bejėgiškos būklės požymio buvimo, turi įvertinti to asmens psichinę ir socialinę brandą ir tik tada padaryti išvadą, ar sutikimas yra sąmoningas ir duotas suvokiant su juo daromų veiksmų pobūdį ir esmę. Taigi išlieka teismo klaidos tikimybė. Galiausiai vaiko apeliacinio skundo turinys yra jo teisės būti išklaustam realizavimo forma.

Apibendrinant, argumentai, pagrindžiantys vieną ar kitą elgesio variantą gavus nepilnamečio skundą, kurio turinys bei reikalavimai objektyviai prieštarauja valstybės identifikuotiems vaiko interesams, gali būti teisingi ir vienokie, ir kitokie. Nesant aiškaus

teisinio reguliavimo šiuo klausimu, teismų praktika gali būti nevienoda ir subjektyvi. Siekiant to išvengti, manytina, kad vis dėlto teisės aktuose turėtų būti išspręstas nevisiškai procesiškai veiksmų asmenų galimybės tiesiogiai kreiptis į teismą klausimas. Juolab kad tokį teisinį reguliavimą daugelis Europos valstybių turi, nors jis ir nėra vienodas.

Baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, teisė į teisminę gynybą, apimanti ne vien tik analizuojamą klausimo aspektą – teisę paduoti apeliacinį ar kasacinį skundą, bet ir teisę inicijuoti baudžiamąjį procesą privataus kaltinimo ar viešai – privataus kaltinimo byloje, gali būti grindžiama nustatyta amžiaus riba arba tam tikro nusimanymo, brandumo ar supratimo lygiu. Abi šios sistemos turi ir pranašumų, ir trūkumų.

Pagal pirmąjį modelį, kuris taikomas, pavyzdžiui, Švedijoje, teisės aktuose nustatytas tikslus amžius, nuo kurio asmenys gali kreiptis į teismą gindami savo pažeistas teises. Šis modelis turi tiek pranašumų, tiek trūkumų. Pranašumu gali būti įvardijamas asmenų lygiateisiškumo ir teisinio aiškumo užtikrinimas, mat tokiu atveju teisės aktuose būtų aiškiai nustatyta, nuo kokio konkretaus amžiaus asmuo laikomas procesiškai veiksmu realizuoti teisę į teismą. Kita vertus, tikslaus amžiaus įtvirtinimas, nesuteikiantis galimybės atsižvelgti į konkretų atvejį ir individualų vaiką, yra nesuderinamas su neginčijama nuostata, kad kiekvieno vaiko raidos ir brandos etapai yra individualūs, o brandos lygio neįmanoma susieti su konkrečiu amžiumi. Juolab kad valstybės neskatinamos nustatyti standartizuotų amžiaus ribų. Jungtinių Tautų gairėse dėl teisingumo byloje, kai yra nukentėjusių vaikų ir vaikų nusikaltimo liudytojų, taip pat pažymima, kad amžius neturėtų kliudyti vaikui naudotis teise visokeriopai dalyvauti teisingumo procese³⁹⁸.

Remiantis antruoju modeliu, siūloma³⁹⁹ įtvirtinti teisinį reguliavimą, pagal kurį kiekvienu atveju sprendžiant vaiko skundo ar pareiškimo priimtinumą klausimą reikia atsižvelgti ne į konkretų amžių, bet į jo brandą apibūdinančias aplinkybes. Šis modelis, palyginti su pirmuoju, yra tinkamesnis baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja vaikai, dėl pirmiau minėtų aplinkybių, susijusių su skirtinga vaikų branda konkrečiu amžiaus tarpsniu. Be to, šis būdas leistų kiekvienam vaikui, kurio branda yra pakankama, nepriklausomai nuo biologinio amžiaus, realizuoti savo teises. Kita vertus, įpareigojimas kiekvienu atveju vertinti vaiko brandą gerokai apsunkintų ir pailgintų kreipimosi į teismą procedūrą. Maža to, teisėsaugos institucijų subjektai, kuriems adresuotas tokio vaiko kreipimasis, įgytų pareigą įvertinti vaiko brandą teisės į teismą realizavimo kontekste, todėl yra ganėtinai subjektyvus.

Trečiasis modelis, įtvirtintas, pavyzdžiui, Belgijoje, yra mišrus pirmiau aptartų modelių derinys. Šioje valstybėje galiojančiuose teisės aktuose nustatytas konkretus amžius (16 metų), nuo kurio asmenys gali kreiptis į teismą, tačiau palikta galimybė tokia teise pasinaudoti jaunesniems asmenims, jei jie įrodo esantys pakankamai veiksnūs⁴⁰⁰. Vaiko individualios savybės, tokios kaip psichikos branda, socialiniai įgūdžiai, kognityviniai gebėjimai, patirtis, vertintini kartu su biologiniu amžiumi, yra tiksliausi visapusiškos brandos rodi-

398 Jungtinių Tautų gairės dėl teisingumo byloje, kai yra nukentėjusių vaikų ir vaikų nusikaltimo liudytojų (ECOSOC Res 2005/20, 2005 m. liepos 22 d.), 18 punktas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-05-06]. http://www.nvovaiikamskonfederacija.lt/wp-content/uploads/2016/03/CRC-Concluding-Observations_3-4-Report_LT.pdf.

399 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

400 *Ibid.*

kliai, todėl trečiasis modelis laikytinas priimtinausiu, leidžiančiu lanksčiau vertinti vaiko procesinį veiksmumą, kartu išlaikant ir tam tikrus formaliuosius kriterijus.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta pirmiau, ir grįžtant prie šio klausimo pradžioje pateiktos situacijos dėl apeliacinio skundo (ne)priėmimo, išskirtini šie momentai. Nesant teisės aktuose įtvirtinto konkretaus amžiaus, nėra teisinio pagrindo, kuriuo teismas galėtų atsiskyti patikrinti teismo nuosprendį teisės bei fakto klausimu motyvuojant vien tik geriausių vaiko interesų principu. Kita vertus, tokio skundo priėmimas ir išnagrinėjimas, vertinant šią situaciją *parens patriae* doktrinos kontekste, nėra tinkamas šiam diferencijuotam baudžiamajam procesui, kuriuo, kaip bus akcentuota šiame darbe vėliau, siekiama ne tik vaiko interesų apsaugos, bet ir reabilitacinių tikslų. Pažymėtina ir tai, kad vaikas dėl nepakankamos brandos negali įvertinti savo elgesio, atsižvelgdamas į ateities perspektyvą. Siekiant išvengti tokios dviprasmiškos situacijos ir įtvirtinti tam tikrą aiškumą, manytina, kad baudžiamojo proceso įstatyme turėtų būti įtvirtinta konkreti vaiko kreipimosi į teismą tvarka, kuria numatomas konkretus amžius, kurio sulaukę asmenys patys, nepadedami atstovų, galėtų realizuoti teisę į teismą. Taip pat įtvirtinti galimybę šią teisę savarankiškai realizuoti ir jaunesniems asmenims, jei objektyvūs duomenys leidžia manyti, kad jų branda yra pakankama suprasti savo pasirinkto procesinio elgesio reikšmę ir galimus padarinius.

Pažymėtina ir tai, kad poreikis vaikui pačiam kreiptis į teismą kyla tada, kai jo atstovai pagal įstatymą pažeidžia savo atstovaujamojo interesus neveikimu arba vaiko teisės pažeidžiamos tokioje proceso stadijoje ar situacijoje (nesant pradėto baudžiamojo proceso), kai nėra paskirtas vaiko atstovas, o šeimos nariai ar artimi giminaičiai, turintys moralinę pareigą pasirūpinti vaiku, to sąmoningai ar nesąmoningai nedaro. Todėl turėtų būti sukurta tokia sistema, kuri užtikrintų kuo lengvesnę galimybę vaikui, siekiančiam realizuoti savo teisę į teisminę gynybą, pasinaudoti profesionalaus teisininko paslaugomis. Jungtinių Tautų gairėse dėl teisingumo bylose, kai yra nukentėjusių vaikų ir vaikų nusikaltimo liudytojų, nurodoma, kad siekiant, jog vaikai turėtų teisę kreiptis į teismą, kuri iš tikrųjų atitiktų jų interesus, valstybės narės turėtų sudaryti geresnes sąlygas kreiptis į advokatą ar kitą įstaigą arba subjektą, kuris pagal nacionalinės teisės aktus yra atsakingas už vaiko teisių gynimą, ir taip būtų atstovaujami jų interesai, jei tarp vaiko ir tėvų ar kitų susijusių šalių yra kilęs arba galėtų kilti interesų konfliktas. Šiuo metu Lietuvoje galiojanti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo tvarka nėra palanki vaikui. Antai, asmenys, norintys gauti pirminę teisinę pagalbą, apimančią teisinės informacijos, teisinių konsultacijų teikimą, taip pat valstybės ir savivaldybių institucijoms skirtų dokumentų, išskyrus teisinius dokumentus, rengimą, turi kreiptis į savivaldybę pagal savo deklaruotą gyvenamąją vietą. O antrinė teisinė pagalba, apimanti procesinių dokumentų parengimą ir atstovavimą teisme, reikalinga realizuojant teisę į teisminę gynybą, teikiama tik tiems asmenims, kurie pateikia ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimą ar teismo nutartį, kuriais asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju, ir (ar) teismo nuosprendį⁴⁰¹. Užsienio valstybėse vaikų informavimo teisiniais klausimais problema sprendžiama įtvirtinus specifinę teisinės pagalbos teikimo vaikams tvarką. Kai kuriose Europos Tarybos valstybėse narėse vaikai ir jaunuoliai gali kreiptis į privačias arba subsidijuojamas tarnybas, kuriose jie gali gauti bendrą informaciją apie vaiko teises arba pagrindinę informaciją teisiniais jų konkrečios bylos ar padėties klau-

401 Prieiga per internetą: <http://www.teisinepagalba.lt/lt/antrine/tm/antrinkokiusdokumen/>.

simais. Tam tikrose valstybėse narėse, kaip antai Belgijoje ir Nyderlanduose, veikia specialūs vaiko teisių biurai, kurie gali nusiųsti vaikus pas advokatą, padėti jiems pasinaudoti savo teisėmis (pvz., parašyti teisėjui prašymą būti išklausytam tam tikroje byloje) ir t. t.⁴⁰² Remiantis užsienio valstybių patirtimi, Lietuvoje taip pat turėtų būti tobulinama valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo sistema, be kita ko, ir ta linkme, kad būtų šalinamos kliūtys vaikams pasinaudoti valstybės garantuojama teisine pagalba.

Nukentėjusiojo vaiko teisė į nusikalstamais veiksmais padarytos žalos atlyginimą. Nukentėjusiojo vaiko interesus baudžiamajame procese galima skirti atsižvelgiant į šio procesinio statuso dualumą – viena vertus, nukentėjusysis baudžiamajame procese veikia kaip nukentėjusysis liudytojas, turintis interesą būti apsaugotas nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio ir turintis teisę į saugią liudijimo aplinką; kita vertus, nukentėjusysis yra ir žalą patyręs asmuo, kai pagrindinis jo interesas yra patirtos skriaudos pripažinimas bei siekis gauti turtinės ir (ar) neturtinės žalos atlyginimą, taip pat poreikis, kad kuo labiau būtų atkurta iki nusikalstamos veikos padarymo buvusi padėtis⁴⁰³. Jei pirmuoju atveju pagrindinę funkciją sudarančias pareigas turi vykdyti pats vaikas tiesiogiai, tai kalbant apie vaiką nukentėjusį, kaip žalą patyrusį asmenį, čia jo interesai paprastai yra visiškai atstovaujami, o pareigos vykdomos jo atstovo pagal įstatymą ir (ar) profesionalaus teisininko, veikiančio atstovavimo pagal įgaliojimą pagrindu. Todėl tęsiant mintį apie atstovo ir atstovaujamojo interesų suderinamumą bei funkcijų paskirstymą, toliau aptariamos praktiškai pasitaikančios probleminės situacijos, susijusios su žalos atlyginimu vaikui.

Minėta, kad sistemškai analizuojant BPK nuostatas, galima daryti išvadą, jog civilinis ieškinyš baudžiamosiose bylose, kuriose vaikas patyrė turtinės ir (ar) neturtinės žalos, turi būti pareiškiamas visais atvejais. BPK 117 straipsnyje nurodyta, kad „prokuroras, palaikantis kaltinimą, privalo pareikšti teisme civilinį ieškinį, jeigu šis nepareikštas, tais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta žalos valstybei arba asmeniui, kuris dėl nepilnametystės, ligos, priklausomybės nuo kaltinamojo ar dėl kitų priežasčių negali ginti teisme teisėtą savo interesą“. Vadinasi, visais atvejais, kai byloje nėra pareikštas civilinis ieškinyš dėl nukentėjusio vaiko patirtos neturtinės žalos, šią pareigą *parens patriae* doktrinos pagrindu įgyvendina valstybė, veikdama per prokurorą. Tačiau praktikoje ši prokurorui numatyta pareiga ne visada vykdoma tinkamai.

Pavyzdžiui, jau minėtoje Klaipėdos apygardos teisme išnagrinėtoje baudžiamojoje byloje⁴⁰⁴, kurioje mažamečių senelis nuteistasis už anūkių daugkartinį seksualinį prievartavimą, nukentėjusiųjų tėvai, paskirti atstovais pagal įstatymą, nepareikšė civilinio ieškinio neturtinei žalai atlyginti. Tokį savo sprendimą jie motyvavo nenoru sukelti abejonių dėl to, kad baudžiamasis procesas buvo pradėtas siekiant pasipelnėti. Tačiau prokuroras šioje byloje neįvykdė imperatyvių iš BPK 117 straipsnio kylančių įpareigojimų ir nepareikšė civilinio ieškinio, nors byloje buvo pakankamai duomenų apie sunkius neigiamus nusi-

402 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

403 Matuizienė, E. Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė). Mykolo Romerio universitetas, 2014. P. 81.

404 Klaipėdos apygardos teismo 2011 m. gruodžio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-115-106/2011.

kalstamų veikų padarinius nukentėjusiosioms ir tam buvo palanki procesinė situacija – jau iki paskutinės baudžiamojo proceso stadijos, kai BPK leidžia pareikšti civilinį ieškinį (iki įrodymų tyrimo pirmosios instancijos teisme pradžios), buvo aišku, kad atstovai pagal įstatymą šios savo pareigos nevykdys. Remdamasis Konstitucinio Teismo plėtojama aktyvaus teismo doktrina, tokiu atveju teismas turėtų pats priminti prokurorui BPK 117 straipsnyje įtvirtintą pareigą⁴⁰⁵.

Kiek sudėtingesnė situacija susiklostė kitoje baudžiamojoje byloje⁴⁰⁶ dėl mažametės išžaginimo, kurioje atstovė pagal įstatymą – nukentėjusiosios motina – teismo nagrinėjimo metu, prasidėjus įrodymų tyrimui, atsisakė savo anksčiau pareikšto 20 000 Lt (5 797 Eur) ieškinio. Todėl teismas priėmė sprendimą „bylą dėl T. M. 20 000 (5 797 Eur) litų civilinio ieškinio nutraukti pastarajai atsisakius ieškinio“. Ši situacija sudėtingesnė ta prasme, kad, vadovaujantis BPK 112 straipsnio 1 dalimi, nėra galimybės pareikšti civilinio ieškinio teismui pradėjus įrodymų tyrimo etapą. Kita vertus, išėitį iš situacijos, kurioje vien tik formalūs įstatymų reikalavimai gali lemti vaiko interesų nepaisymą, galima rasti. Manytina, kad teismas neturėtų priimti atstovės pagal įstatymą pareikšto civilinio ieškinio atsisakymo pagal tokius motyvus, kokius ji išsakė teisme – „mums nieko iš jo nereikia“. Toks sprendimo variantas yra pateisinamas *parens patriae* doktrinos, pagal kurią valstybė turi pareigą pasirūpinti nuo tėvų netinkamo elgesio nukentėjusiais vaikais, kontekste, taip pat atitinka tinkamo vaiko atstovavimo koncepciją. Antrasis siūlytinas šios situacijos sprendimo variantas – lankstesnis BPK 112 straipsnio 1 dalies nuostatų aiškinimas, sudarant sąlygas prokurorui, turinčiam pareigą ginti vaiko interesus, iš esmės pasikeitus faktinei situacijai (atstovui pagal įstatymą atsisakius pareikšto civilinio ieškinio), turėti galimybę pareikšti naują civilinį ieškinį iki įrodymų tyrimo pirmosios instancijos teisme pabaigos arba palaikyti jau pareikštą civilinį ieškinį, kurio atsisako atstovas pagal įstatymą. Šis variantas keltų mažiau abejonių teismo šališkumu, taip pat sudarytų tinkamas sąlygas kaltinamojo teisei į gynybą užtikrinti. Prokurorui pareiškus naują civilinį ieškinį įrodymų tyrimo metu, kaltinamasis turėtų galimybę susipažinti su duomenimis, pagrindžiančiais ieškinį ir jo dydį, bei dėl jo išsakyti savo poziciją.

405 Konstitucinis Teismas, viename iš sprendimų nurodęs, kad „Konstitucijoje įtvirtintos normos ir principai, *inter alia* Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta asmens teisė, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas teismas, teisinės valstybės, teisingumo principai, suponuoja tokį teismo, kaip teisingumą vykdančios institucijos, modelį, kad teismas negali būti suprantamas kaip pasyvus bylų proceso stebėtojas ir kad teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta; teismas, siekdamas objektyviai, išsamiai iširti visas bylos aplinkybes ir nustatyti joje tiesą, turi įgaliojimus pats atlikti proceso veiksmus arba pavesti tam tikrus veiksmus atlikti tam tikroms institucijoms (pareigūnams), *inter alia* prokurorams; atlikdamas proceso veiksmus teismas turi būti nešališkas ir veikti taip, kad nesudarytų prielaidų manyti, jog jis yra šališkas ar priklausomas“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d. redakcija), 256 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 4 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 320 straipsnio 3 dalies, 326 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d. redakcija) 4 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-09-08]. <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta101/content>.

406 Klaipėdos apygardos teismo 2009 m. rugpjūčio 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-114-382/2009.

Išsamaus reglamentavimo trūkumas ir nenusistovėjusi teismų praktika lėmė tai, kad pirmąjį BPK galiojimo dešimtmetį teismai neteisingai aiškino ir taikė atstovavimo pagal įstatymą instituto nuostatas, todėl atstovų pagal įstatymą atstovaujamojo vardu pareikštą civilinį ieškinį priteisdavo tiesiogiai atstovui pagal įstatymą, o ne žalą patyrusiam vaikui. Tokia teismų praktika kritikuota mokslininkų darbuose⁴⁰⁷ ir pradėta keisti teismų praktikoje. Situacija, kai teismai priteisia žalos atlyginimą ne faktiškai skriaudą patyrusiam vaikui, o jo atstovams pagal įstatymą, mokslininkų buvo vertinama kaip rėmimasis doktrina, nepripažįstančia vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto⁴⁰⁸, o tai iš esmės neatitinka Vaiko teisių konvencijos pagrindinės idėjos. Lietuvos apeliacinis teismas yra pažymėjęs, kad „pirmosios instancijos teismas priteisė iš nuteistojo žalos atlyginimą ne tam asmeniui, kuriam padaryta žala. Nuo seksualinio prievartavimo nukentėjo mažametė L., kuri prokuroronutarimupripažinta nukentėjusiąja dėl padarytos fizinės ir moralinės žalos. Atstovė pagal įstatymą A. U., pareikšdama savo dukters vardu civilinį ieškinį, tik gynė nepilnamečio vaiko, neturintčio procesinio veiksnio, teises bei įstatymosaugomus interesus“⁴⁰⁹. Tokioms išvadoms pritaria ir LAT, nurodydamas, kad „fizinis asmuo gali būti teisinių nuosavybės santykių subjektas neatsižvelgiant į amžių. Atstovo pagal įstatymą dalyvavimo baudžiamajame procese paskirtis yra padėti atstovaujama asmeniui teisėtai būdais ir priemonėmis ginti jo interesus, o ieškinyje dėl žalos atlyginimo tenkinamas atstovaujamo nepilnamečio naudai“⁴¹⁰.

Užtikrindamas vaiko turtinių teisių apsaugą, įstatymų leidėjas įtvirtino tėvų ir vaikų turto atskyrimo modelį (CK 3.161 straipsnio 4 dalis). Jo taikymas lemia tam tikras pareigas tiek tėvams (pvz., tvarkyti savo nepilnamečių vaikų turtą išimtinai jų interesais), tiek ir tretiesiems asmenims (pvz., nenukreipti išieškojimo į nepilnamečių vaikų turtą pagal tėvų kreditorių reikalavimus). Nepaisant tėvų ir vaikų turto atskyrimo, tėvai turi nemažai teisių, susijusių su jų nepilnamečių vaikų nuosavybe. CK 3.185 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad turtą, kuris yra nepilnamečių vaikų nuosavybė, tvarko jų tėvai užufruoto teisėmis. Todėl teismų priteistas pinigines lėšas, skirtas padarytai žalai atlyginti, iki vaikas sulauks pilnametystės, turi pareigą atsakingai ir rūpestingai tvarkyti jo tėvai ar kiti teisėti atstovai. Pasitaiko atvejų, kai teismas nuosprendžių rezoliucinėse dalyse nurodo, kad tėvų teises vaikų turtinių teisių aspektu reglamentuoja užufruoto institutas (pvz., „iš V. D. priteista J. 15 000 Lt neturtinei žalai atlyginti. Civilinis ieškinyje paskirtas tvarkyti užufruoto teise nukentėjusios atstovei N. B.“⁴¹¹). Naudojimasis vaikui priklausančiu turtu ne pagal paskirtą teismų praktikoje, esant atitinkamoms sąlygoms, vertintinas kaip nusikalstamas elgesys ir užtraukia baudžiamąją atsakomybę⁴¹².

Taigi šiandien didesnių neaiškumų paprastai nekyla – visais atvejais civilinis ieškinyje turi būti priteisiamas tiesiogiai žalą patyrusiam asmeniui – vaikui, o jo atstovams paveda-

407 Ažubalytė, R.; Zajančauskienė, J.; Jurgaitis, R., *supra* note 15..

408 *Ibid.*

409 Lietuvos apeliacinio teismo nuosprendis baudžiamojame byloje Nr. 1A-402/2006.

410 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-809/2007.

411 Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. kovo 18 d. nuosprendis baudžiamojame byloje Nr. 1A-231/2013.

412 Pavyzdžiui, vienoje baudžiamojame byloje I. K. nuteista už tai, kad pasisavino jos žinioje buvusį svetimą (priklausiusį nepilnameči dukteriai) didelės vertės turtą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 16 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-320-648/2015.

ma tvarkyti su priteista pinigų suma susijusiais klausimais iki vaikas sulauks pilnametystės⁴¹³. Tokia teismų praktika suderinama su atstovavimo pagal įstatymą instituto paskirtimi – sudaryti sąlygas tinkamai pagalbai nevisiškai procesiškai veiksniam asmeniui naudotis savo teisėmis ir vykdyti pareigas.

Nors šio darbo autorė iš esmės laikosi pozicijos, kad vaikų interesų apsaugai skirti procesiniai saugikliai turi būti taikomi ne tik iki pilnametystės, bet ir iki tol, kol pasibaigs baudžiamasis procesas, vis dėlto pritariama teismų praktikai, pagal kurią vaikui, kuris baudžiamojo proceso metu sulaukė pilnametystės, turi būti suteikiamas civilinio ieškovo procesinis statusas. Tokią praktiką formuoja LAT: „BPK 109 straipsnyje nustatyta, kad asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turčinės ar neturčinės žalos, turi teisę baudžiamajame procese pareikšti įtariamajam ar kaltinamajam arba už įtariamojo ar kaltinamojo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį. Nukentėjusioji J. nusikalstamos veikos padarymo metu buvo nepilnametė, todėl, ginant jos interesus, procese kaip atstovui pagal įstatymą buvo leista dalyvauti jos motinai N. S. Būtent nukentėjusiosios J. interesais dėl jos patirtų neigiamų išgyvenimų N. S. pateikė ieškinį dėl neturčinės žalos atlyginimo. Vėliau, nagrinėjant bylą pirmą kartą apeliacinės instancijos teisme, civiline ieškove buvo pagrįstai pripažinta pati pilnametystės sulaukusi nukentėjusioji J.“⁴¹⁴

Vis dar kelianti painiavos situacija susiklosto tada, kai atstovai pagal įstatymą, įgiję procesinį statusą ir kartu teisę pareikšti civilinį ieškinį, šią teisę realizuoja plačiau, t. y. prašo atlyginti ne tik vaiko patirtą neturčinę žalą, bet ir jiems patiems nusikalstamais veiksmais padarytą neturčinę žalą. Tokiais atvejais atstovai pagal įstatymą savo civiliniame ieškinyje paprastai nurodo, kad dėl nusikalstamos veikos taip pat patyrė didelius dvasinius išgyvenimus, neigiamas emocijas, psichologinę krizę ir pan. Tokie tėvų argumentai, ypač tose bylose, kuriose vaikai nukentėję nuo sunkių ir labai sunkių smurtinių nusikaltimų, yra suprantami ir turi pagrindo. Psichologai, remdamiesi daugeliu atliktų tyrimų, tvirtina, kad nusikalstamos veikos neigiamą įtaką neretai jaučia nukentėjusiojo artimieji, šeimos nariai, kurie taip pat turi adaptyviai įprasminti naują neigiamą patirtį ir neretai tai tampa sunkia užduotimi, ypač kai baudžiamasis procesas paviešinamas žiniasklaidoje, kaltininkas yra šeimos narys ar artimas giminaitis ir pan.⁴¹⁵ Tokios psichologų išvados pastaruosius dešimtmecius mokslininkus skatina sugrįžti prie klausimo, ar nederėtų išplėsti teisės į neturčinės žalos atlyginimą subjektų ratą bylose dėl sunkių smurtinių nusikaltimų⁴¹⁶. Autorė laikosi pozicijos, kad nukentėjusiojo šeimos nariams tam tikrais atvejais turi būti garantuojama atitinkama psichologinė, emocinė ar socialinė pagalba tiek baudžiamojo proceso metu, tiek jam pasibaigus. Tačiau tai nereikia, kad atstovui pagal įstatymą turi būti priteisiamas neturčinės žalos atlyginimas iš kaltininko. Tokią poziciją pagrindžia keletas aplinkybių.

413 Pavyzdžiui, žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 18 d. nutartį baudžiamajame byloje Nr. 2K-809/2007.

414 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamajame byloje Nr. 2K-129/2014.

415 Išsamiau apie nusikalstamos veikos neigiamą poveikį nukentėjusiojo šeimos nariams žr., pvz., Chomentauskas, G.; Dereškevičiūtė, E.; Murauskienė, D. Psichologinė parama aukoms ir liudytojams bei jų apsauga teismo procese. Vilnius: Žmogaus studijų centras, 2015.

416 Išsamiau apie šią diskusiją žr. Cirtautienė, S. Neturčinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Vilnius: „Justitia“, 2008. P. 126–140.

Nekvestionuojant dėl nusikalstamos veikos padarymo žuvusio nukentėjusiojo artimųjų teisės reikalauti neturtinės žalos atlyginimo, manytina, kad kitais atvejais kaltininkui pareiga atlyginti nusikalstamais veiksmais padarytą žalą turėtų kilti tik išimtiniais atvejais, kai padarytas sunkus ar labai sunkus nusikaltimas, sukėlęs nukentėjusiesiems ne tik dažniausiai būdingus dvasinius išgyvenimus, bet ir sunkius padarinius psichikos sveikatai, kaip antai potrauminio streso sutrikimą, depresiją, nerimo priepuolius ir pan. Teismų praktika, kai neturtinė žala tretiesiems asmenims priteisiama visais atvejais, nukentėjus vaikui, pirmiausia neatitiktų teisės aktų nuostatų. BPK 109 straipsnyje nustatyta, kad „asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turtinės ar neturtinės žalos, turi teisę baudžiamajame procese pareikšti įtariamajam ar kaltinamajam arba už įtariamojo ar kaltinamojo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį“. Sistemaiškai aiškinant šią BPK nuostatą, galima daryti išvadą, kad įstatymų leidėjas laikosi pozicijos, jog civilinio ieškinio pareiškimo teisė priklauso asmeniui, patyrusiam žalą dėl nusikalstamos veikos tiesiogiai. Ir tik tais atvejais, kai tiesiogiai žalą patyręs asmuo nusikalstamos veikos padarymo metu miršta, nukentėjusiaisiais baudžiamajame procese pripažįstami jo artimieji, kurie dėl artimų, giminių santykių su tiesiogiai nukentėjusiu asmeniu patyrė turtinės ir (ar) neturtinės žalos. Tai reiškia, kad tarp padarytos nusikalstamos veikos ir nukentėjusiojo patirtų neturtinio pobūdžio nuostolių turi būti tiesioginis priežastinis ryšys. Tokia išvada dera su bendra deliktų teisės taisykle, pagal kurią teisę į žalos atlyginimą turi tik asmuo, kuris tiesiogiai nukenčia nuo teisės pažeidimo⁴¹⁷. CK 6.283 straipsnyje nurodyta, kad jei fizinis asmuo suluošintas ar kitaip sužalota jo sveikata, nukentėjusiajam už žalą atsakingas asmuo turi atlyginti visus jo patirtus nuostolius ir neturtinę žalą. Tik fizinio asmens mirties atveju teisę į neturtinės žalos atlyginimą įgyja asmenys, kurie buvo mirusiojo išlaikomi arba jo mirties dieną turėjo teisę gauti iš jo išlaikymą ir šie asmenys taip pat turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą (CK 6.284 straipsnis).

Antra, išplėtus ratą asmenų, kurių naudai iš kaltininko gali būti priteisiamas neturtinės žalos atlyginimas, nepagrįstai išsiplėtų ir baudžiamojo teisinio santykio ribos. Darydamas teisei priešingą veiką asmuo, veikos subjektas, įsitraukia į teisinį santykį su nukentėjusiuoju, kuris yra antrasis šio teisinio santykio subjektas. Baudžiamoji atsakomybė šiame teisiniame santykiyje yra viena iš kaltininko pareigų valstybei ir nukentėjusiajam⁴¹⁸. Pagal BPK 28 straipsnio 1 dalį nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Taigi baudžiamasis teisinis santykis, atsiradęs dėl nusikalstamos veikos padarymo, įpareigoja kaltininką atlyginti žalą kitam šio teisinio santykio subjektui, tiesiogiai patyrusiam neigiamą nusikalstamos veikos poveikį. Subjektų, turinčių teisę reikalauti neturtinės žalos atlyginimo, rato išplėtimas neatitiktų ir teisingumo principo, kuris tam tikra prasme garantuoja kaltininkui teisę numanyti jam gresiančios baudžiamosios atsakomybės turinį plačiąja prasme, apimančią ir galimus turtinius ribojimus (civilinius ieškinius)⁴¹⁹.

417 *Ibid.*, p. 125.

418 Piesliakas, V. Baudžiamoji atsakomybė kaip nusikalstamos veikos padarymo teisinis padariny. Jurisprudencija 8(98)(2007):7-13. P. 9.

419 Didžiojoje Britanijoje žala atlyginama tik tada, jei ji galėjo būti protingai numatyta kaip galimas veiksmų padariny. Taip siekiama išvengti neproporcingos ir (ar) nekontroliuojamos už žalą atsakingo

Baudžiamosiose bylose priteisiami civiliniai ieškiniai, ypač jei padaromas sunkus ar labai sunkus nusikaltimas, dėl savo dydžio, kaltininko turčinės padėties neretai tampa sunkia našta pastarajam. Todėl šiuo atveju svarbus ir pragmatiškasis aspektas. Turima omenyje tai, kad nukentėjusiojo atstovo pareikštas civilinis ieškinys neturtinei žalai atlyginti apsunkina tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio vaiko galimybę gauti jo patirtos turčinės ir neturčinės žalos atlyginimą.

Galiausiai artimo asmens, ypač vaiko, gailėtis, rūpestis dėl jo, baimė, pyktis ir sielvaratas yra neišvengiami nusikalstamos veikos padariniai nukentėjusiojo artimiesiems ar net daugumai visuomenės narių, jei įvykis dėl savo pobūdžio sukelia didelį atgarsį. Tačiau šios neigiamos patirties ir emocijų patyrimas nėra pakankamas pagrindas plečiamai aiškinti BPK 28 straipsnio nuostatas.

Nepaisant pirmiau paminėtų aspektų, teismų praktika šiuo klausimu yra prieštaringa ir nenuosekli. LAT formuojama praktika šiuo klausimu kiek nuoseklesnė, tačiau išsiskiria Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų ir Civilinių bylų skyriaus teisėjų pozicija, ir tai neleidžia susiformuoti aiškiai kasacinio teismo praktikai. Štai civilinėje byloje, kurią inicijavo dėl medikų aplaidumo sunkiai sužalotų naujagimių tėvai, pripažinti nukentėjusiais ir baudžiamojoje byloje dėl neatsargaus sunkaus mažamečio sveikatos sutrikdymo, teismas, palikdamas galioti žemesnių instancijų teismų sprendimus, kuriais priteistas neturčinės žalos atlyginimas, nurodė, kad „su sužalotu asmeniu susijusiems asmenims (tėvams, vaikams, sutuoktiniui) gali būti padaryta rimta neturčinė žala, pasireiškianti dideliu neigiamu poveikiu. Pirmiausia tai pasakytina apie asmenis, kurie emociškai labai susiję su nukentėjusiuoju. Tai tėvai, vaikai, sutuoktiniai, kurių tarpusaviosantykiai yra labai glaudūs. Ar jie tokie yra, turi būti sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju. <...> Susirūpinimas dėl būsimųjų fizinio sužalojimo pasekmių šalinimo negali būti vertinamas kaip būsimoji neturčinė žala arba nereali žala, nes susirūpinimas dėl sužalojimo pasekmių pašalinimo ateityje būtinumo ir sėkmės yra realus ir suprantamas. <...> Naujagimių didelio sužalojimo atveju neturčinė žala buvo padaryta jiems patiems, jų tėvui, kaip priverstiniam donorui, ir tėvams dėl ypatingo dvasinio ir fizinio vaikų ir tėvų ryšio. Asmeniui, kuris pats nepatyrė fizinio sužalojimo, bet išgyveno dėl jo bejėgių naujagimių sužalojimo, teisingumo sumetimais neturčinė žala gali būti priteisiama pagal konkrečios bylos aplinkybes. Išplėtinės teisėjų kolegijos nuomone, šioje byloje teisingumo, sąžiningumo ir protingumo reikalavimai nebuvo pažeisti. <...> Ieškovai V. Z. ir G. Z. patyrė ne tik fizinio skausmo, bet ir didelių dvasinių išgyvenimų, tai patvirtina jų sveikatos istorijų įrašai ir diagnozės, todėl atsakovo teiginys, kad ieškiniu siekiama nepagrįstai praturtėti, vertintinas kritiškai⁴²⁰. Derėtų pažymėti, kad šis pirmasis teismo sprendimas, kuriuo mėginta išplėsti teisės į neturčinę žalą turėtojų ratą, mokslininkų yra kritikuojamas dėl motyvų nepakankamumo⁴²¹. Pritartina S. Cirtautienės nuomonei, kad subjektų, turinčių teisę reikalauti neturčinės žalos atlyginimo, rato išplėtimas vadovaujantis vien tik bendraisiais teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijais, nedarant jokių korekcijų teisinėje bazėje, negali būti laikoma tinkama teismų praktika. Anot S. Cirtautienės, tokios teismų praktikos įtvirtinimas gali virsti nepagrįstais milijoniniais ieškiniais teismuo-

asmens atsakomybės. Cirtautienė, S., *supra* note 416, p. 128.

420 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-255/2005.

421 Cirtautienė, S., *supra* note 416, p. 143.

se, už žalą atsakingo asmens šantažu ir nepakeliama našta visuomenei. Todėl šiuo atveju reikia įstatymų leidėjo įsikišimo⁴²².

Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjai paprastai laikosi kitokios pozicijos analizuojamu klausimu. Šiuo atveju aktuali LAT nutartis, kurioje išspręstas klausimas dėl nukentėjusiojo nuo sunkaus sveikatos sutrikdymo (suaugusio vyro) dukters pripažinimo nukentėjusiaja ir civiline ieškove. Šioje byloje susiklostė tokia faktinė situacija: nukentėjusiajam J. S. buvo padarytas sunkus sveikatos sutrikdymas, dėl kurio jis neteko darbingumo, jam nuolat reikia kito žmogaus priežiūros; ikiteisminio tyrimo metu prokuroro nutarimu nukentėjusiaja šioje byloje buvo pripažinta tiesiogiai nukentėjusio asmens, J. S., duktė, kuri taip pat savo vardu pareiškė civilinį ieškinį turtinei ir neturtinei žalai atlyginti; nukentėjusiojo procesinis statusas J. S. suteiktas nebuvo. Kasacinės instancijos teismas, panaikindamas žemesniųjų instancijų teismų sprendimų dalis dėl J. S. dukters pripažinimo nukentėjusiaja ir neturtinės žalos atlyginimo jai priteisimo, konstatavo: „Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajame procese turi būti pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika tiesiogiai buvo padaryta turtinės ir (ar) neturtinės (fizinės, moralinės) žalos. 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 1 straipsnio a punkte, kuriame pateikta nukentėjusiojo sąvoka, taip pat nurodoma, kad nukentėjusysis „fizinis asmuo, patyręs žalą, įskaitant kūno sužalojimą ar psichinę traumą, emocinį sukrėtimą ar ekonominius nuostolius tiesiogiai dėl veikimo ar neveikimo pažeidžiant valstybės narės baudžiamąjį įstatymą“. <...> Kitas fizinis asmuo nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajoje byloje gali būti pripažįstamas tik tuo atveju, kai tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo miršta. <...> Nagrinėjamoje byloje nėra duomenų, kad J. S. būtų pripažintas neveiksniu, todėl jis ir turėjo būti pripažintas nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu. Jei įstatymų nustatyta tvarka būtų buvęs priimtas sprendimas dėl J. S. pripažinimo neveiksniu, B. Č. būtų galėjusi dalyvauti procese kaip J. S. atstovė pagal įstatymą, bet ne kaip nukentėjusioji ar civilinė ieškove“⁴²³.

Kitoje byloje, sprendamas klausimą dėl neturtinės žalos priteisimo nuo lytinio pobūdžio nusikalstamos veikos nukentėjusios nepilnametės motinai, kasacinis teismas nurodė: „Paprastai civiliniu ieškovu baudžiamajoje byloje gali būti pripažįstamas tik tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos padarymo nukentėjęs ir tiesiogiai neturtinę žalą patyręs asmuo. Nukentėjusiojo, kuris nėra miręs, šeimos nariai civiliniais ieškovais gali būti pripažįstami tik išskirtiniais atvejais. Nagrinėjamoje byloje tokių išskirtinių aplinkybių nėra. Suprantama, kad nukentėjusiojo šeimos nariai, giminaičiai, kiti artimi asmenys dėl nusikalstamų veikų, padarytų prieš nukentėjusįjį, dažnai patiria neigiamų emocijų, tačiau tai nereiškia, kad visi tokie asmenys, nesant ypatingų aplinkybių, gali įgyti teisę reikalauti atlyginti neturtinę žalą bet kurioje baudžiamajoje byloje“⁴²⁴.

Tik vienoje nutartyje LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija padarė priešingą išvadą ir sutiko su pirmosios instancijos teismo sprendimu priteisti mažamečio, kuris buvo

---

422 *Ibid.*

423 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 3 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-252/2007.

424 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 18 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-324-507/2016.

sunkiai sužalotas eismo įvykio metu, motinai neturtinės žalos atlyginimą. Teismas nurodė: „Teismų praktikoje suformuota nuostata, kad nukentėjusiais baudžiamosiose bylose pripažįstami žuvusio dėl nusikalstamos veikos asmens artimieji giminaičiai ir jie turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą. Įstatymas nedraudžia nukentėjusiais pripažinti asmenis, kurių artimam asmeniui dėl nusikaltimo sutrikdoma sveikata. Taigi nors neturtinė žala yra asmeninio pobūdžio, kiti asmenys, kurie nėra tiesiogiai nukentėję nuo nusikaltimo ir nepatyrė turtinės žalos, bet yra susiję su asmeniu, patyrusiu tokią žalą, tam tikrais atvejais turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą, jei įrodoma, kad jie tokia žalą patyrė“⁴²⁵.

Lietuvos apeliacinio teismo praktika taip pat prieštaringa. Šio teismo poziciją galima suskirstyti į tris grupes: pirmoji grupė bylų, kuriose teismas laikosi kategoriškos nuomonės, jog neturtinė žala atlyginama tik tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims⁴²⁶; antroji grupė bylų, kuriose teismas palaikė pirmiau cituoto LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų poziciją, kad teisę reikalauti neturtinės žalos atlyginimo turi tik tie asmenys, kurie patyrė sunkių dvasinių išgyvenimų, lėmusių psichinės sveikatos sutrikdymą⁴²⁷; trečioji grupė bylų, kuriose teismas pripažįsta neturtinės žalos atlyginimo subjektais ir kitus, tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nenukentėjusius, asmenis⁴²⁸.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, darytinos tokios išvados: pagal šiuo metu galiojančią teisinę reguliavimą nėra pagrindo išplėsti baudžiamajame procese atlyginamos neturtinės žalos reikalavimo subjektų ratą. Nepaisant to, teismų praktikoje šis klausimas sprendžiamas nevienodai ir tam tikri atvejai kelia didelių abejonių jų teisėtumu ir pagrįstumu. Manytina, kad šioje vietoje yra būtinas teisinis apibrėžtumas ir teismų praktikos vienodinimas. Atsižvelgiant į aptartus teismų praktikos pavyzdžius, vienodos teismų praktikos formavimo kryptys gali būti dvejopos. Nekvestionuojant nusikalstamos veikos padarymo metu žuvusio nukentėjusiojo artimųjų teisės reikalauti neturtinės žalos atlyginimo, manytina, kad kitais atvejais kaltininkui pareiga atlyginti nusikalstamais veiksmais padarytą žalą turėtų kilti tik išimtiniais atvejais, kai padarytas sunkus ar labai sunkus nusikaltimas, sukėlęs nukentėjusiojo artimiesiems ne tik dažniausiai būdingų dvasinių išgyvenimų, bet ir sunkių padarinių psichikos sveikatai, kaip antai potrauminio streso sutrikimą, depresiją, nerimo

425 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. sausio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61-696/2016.

426 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. vasario 20 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-94/2012, Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. kovo 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-92/2012, Vilniaus apygardos teismo 2010 m. liepos 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-766/2010.

427 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. liepos 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-430/2013, Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. spalio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-235/2014.

428 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. spalio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-308/2013. Galima daryti prielaidą, kad tokį teismo sprendimą iš dalies lėmė tai, jog mažametės nukentėjusios motina buvo įgijusi ne tik atstovės pagal įstatymą, bet ir nukentėjusiosios procesinį statusą, kurio suteikimas šiuo atveju kelia didelių abejonių. Įdomu tai, kad ši baudžiamoji byla pagal nuteistojo kasacinį skundą buvo išnagrinėta ir Lietuvos Aukščiausiąjame Teisme (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-261/2014). Šis teismas taip pat neištaisė žemesnės instancijos teismų klaidos, nors pirmiau paminėta šio teismo formuojama praktika (net ir remiantis Civilinių bylų skyriaus teisėjų priimta nutartimi) neatitinka išdėstytų Lietuvos apeliacinio teismo motyvų.

priepuolius ir pan., kuriems nustatyti turi būti pasitelkiami objektyvūs, medicininiai duomenys, o prirėikus ir specialistų ar ekspertų tyrimai, taip pat vadovaujantis teisės aktais, kuriuose įtvirtintos ligų ir kitų sveikatos pakenkimų, siejamų su psichine ir dvasine asmens gerove, nuostatos⁴²⁹. Taip pat būtinas priežastinio ryšio tarp nusikalstamos veikos ir šių padarinių nustatymas bei asmenų, turinčių teisę reikalauti neturtinės žalos atlyginimo, rato apibrėžimas (tai turėtų būti artimiausi nukentėjusiajam asmenys – tėvai ar kiti globėjai). Antruoju atveju, remiantis aptarta LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos nutartimi⁴³⁰, formuoti teismų praktiką, pagal kurią baudžiamajame procese būtų suteikiama galimybė pateikti civilinius ieškinius tik dėl tiesiogiai nukentėjusiems asmenims padarytos neturtinės žalos atlyginimo, o tretiesiems asmenims, patyrusiems neturtinės žalos, būtų siūloma ginti savo pažeistas teises civilinio proceso tvarka. Taip būtų išspręsta problema dėl teisiškai nepagrįsto nukentėjusiųjų rato išplėtimo baudžiamajame procese, kartu neribojant tokių asmenų teisės reikalauti žalos atlyginimo.

Kita vertus, tais atvejais, kai vaiko atstovai pagal įstatymą dėl nusikalstamos veikos tiesiogiai patiria turtinės žalos, jie turi teisę pareikšti civilinį ieškinį prašydami ją atlyginti⁴³¹. Tokiu atveju turi būti išlaikyta visa formali procedūra – atstovas pagal įstatymą turėtų būti pripažintas civiliniu ieškovu ir pateikti atskirą savo vardu pasirašytą civilinį ieškinį⁴³².

2.2.2. Atstovavimas pagal įgaliojimą (teisinis atstovavimas)

Apibendrinant teigtina, kad pagrindinė atstovo pagal įstatymą funkcija baudžiamajame procese yra vaiko interesų bei jo emocinės gerovės apsaugos funkcija. Ši funkcija priskirtina atstovams pagal įstatymą, mat artimiausi vaikui asmenys arba jį gerai pažįstantys yra tie proceso dalyviai, kurie ne tik suteikia emocinį, psichologinį palaikymą pačiam vaikui, bet ir yra tarpininkai tarp vaiko, kuriam svarbu, kad jo poreikiai būtų išgirsti, ir teismo, kuriam ne mažiau svarbu šiuos poreikius išgirsti, kad būtų užtikrintas teisingas, į vaiką orientuotas baudžiamasis procesas ir teisingas bei teisėtas galutinio procesinio sprendimo priėmimas. Taigi, vaizdžiai tariant, atstovas pagal įstatymą yra vaiko interesų advokatas. Tačiau sąži-

429 Tokio pasiūlymo teisiniu pagrindu galima laikyti ir CK 6.283 straipsnį, jei sunkiu ar labai sunkiu nusikaltimu tiesiogiai žalą patyrusio nukentėjusio vaiko artimiesiems sukeliama tokie dvasiniai išgyvenimai, kurie išsivysto į psichikos ligą ar kitaip pakenkia sveikatai; tokius išgyvenimus galima laikyti sveikatos sužalojimu.

430 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-255/2005.

431 Ažubalytė, R.; Zajančauskienė, J.; Jurgaitis, R., *supra* note 15.

432 Teismų praktikoje turtinės žalos dydį pagal atstovų pagal įstatymą pareiktą civilinį ieškinį sudaro įvairaus pobūdžio turėtos išlaidos, kaip antai: „Iš bylos duomenų matyti, kad nukentėjusiosios G. atstovė pagal įstatymą I. M. dėl neteisėtų E. P. veiksmų patyrė materialinių nuostolių – turėjo kelionės išlaidų su mažamete dukra vykstant pas ikiteisminio tyrimo pareigūnus bei advokatą, sunaudojo daugiau elektros energijos, nes po patirto streso mažametė G. miegodavo tik degant šviesai – iš viso 120 Lt“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. liepos 11 d. nuosprendis baudžiamajoje byloje Nr. 1A-430/2013); „Turtinę žalą nukentėjusiojo atstovė pagal įstatymą patyrė dėl nuteistojo E. Č. nusikalstamų veiksmų ir jį pasireiškė nukentėjusiojo atstovės pagal įstatymą turėtomis išlaidomis – samdė vairuotoją važiuoti į Kauną ir Vilnių, nukentėjusiajam pirkto higienos priemonės, drabužius ir maisto produktus“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. kovo 29 d. nuosprendis baudžiamajoje byloje Nr. 1A-92/2012).

ningo baudžiamojo proceso paradigma reikalauja ne tik paties asmens atstovavimo, bet ir tinkamo jo procesinių teisių atstovavimo; šią funkciją tinkamai vykdyti gali profesionalus teisininkas, nesusijęs su vaiku emociniais ryšiais, neretai trukdančiais objektyviai, racionaliai ir nešališkai atstovauti jo teisėms. 2015 metais Nacionalinė teismų administracija atliko tyrimą, kurio metu siekė nustatyti pažeidžiamų grupių (liudytojų ir nukentėjusiųjų) teismuose specialiuosius poreikius. Šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad net 82,3 proc. respondentų kaip svarbiausią nurodė teisinės informacijos poreikį⁴³³. Taigi, be atstovo pagal įstatymą, BPK numatytas atstovo pagal įgaliojimą⁴³⁴ dalyvavimas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, kurio pagrindinė funkcija – profesionalios teisinės pagalbos teikimas ir kliento interesų atstovavimas. Toliau pateikiami svarbiausi teisinio reguliavimo aspektai, susiję su atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimu baudžiamajame procese:

- ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras motyvuotu nutarimu ar teismas motyvuota nutartimi pripažįsta, kad įgaliotojo atstovo dalyvavimas būtinas bylose dėl nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai ar dorovei, kai nuo šių veikų nukentėjo nepilnamečiai, taip pat kitais atvejais, kai be įgaliotojo atstovo pagalbos nepilnamečio nukentėjusiojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami. Tokiais atvejais dėl įgaliotojo atstovo dalyvavimo atitinkamai taikomos šio BPK 51 ir 52 straipsnių nuostatos (BPK 55 straipsnio 4 dalis);
- įgaliotasis atstovas privalo teikti atstovaujama asmeniui teisinę pagalbą, atstovauti jo teisėms ir teisėtiems interesams; šaukiamas atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą; ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu laikytis nustatytos tvarkos (BPK 56 straipsnio 3 dalis);
- nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo, liudytojo, užstato davėjo, asmens, kurio nuosavybės teisės laikinai apribotos ar konfiskuotas turtas, asmens, kurį siekiama įpareigoti atskleisti informacijos šaltinio paslaptį, įgaliotuoju atstovu laikomas asmuo, teikiantis teisinę pagalbą šiems proceso dalyviams, ginantis jų teises ir teisėtus interesus (BPK 55 straipsnio 1 dalis). Įgaliotuoju atstovu gali būti advokatas arba advokato pavedimu advokato padėjėjas, o ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu – ir kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kurį proceso dalyvis įgaliotojo atstovauti savo interesams (BPK 55 straipsnio 2 dalis);
- gynėjo dalyvavimas privalo būti užtikrintas nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnamečiai (BPK 51 straipsnio 1 dalies 1 punktas).

Atkreiptinas dėmesys, kad BPK 55 straipsnio 4 dalyje įtvirtintos normos turinys nėra visiškai aiškus. Normos formuluotė nepateikia tikslaus atsakymo dėl to, ar atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimas nurodytų kategorijų bylose yra privalomas visais atvejais, o ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas ar teismo nutartis tėra šio imperatyvo įgyvendinimo forma, ar ši nuostata tampa imperatyvi tik tada, kai paminėti pareigūnai priima

433 Išsamiau apie šį tyrimą žr. http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/11/tyrimo-ataskaita_2015.05.20-1.pdf.

434 Atsižvelgiant į šioje dalyje nagrinėjamą klausimą (atstovavimo pagal įgaliojimą plačiąja prasme modelį), šioje dalyje bus kalbama apie teisinės pagalbos teikėją plačiąja prasme, t. y. tiek apie liudytojo, nukentėjusiojo atstovą pagal įgaliojimą, tiek apie gynėją.

sprendimą dėl atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimo ir įtvirtina jį atitinkamos formos procesiniame dokumente. Normos tekste pavartoti teiginiai, tokie kaip „ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras <...> teismas <...> pripažįsta, kad įgaliojotojo atstovo dalyvavimas būtinas bylose <...>“, leidžia manyti, kad visais atvejais, kai nuo nurodytų nusikalstamų veikų nukentėjo nepilnamečiai, atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimas būtinas.

Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisė turėti gynėją veikia kildinama ne iš jam, kaip vaikui, garantuojamų papildomų teisinių garantijų, tačiau iš teisės į gynybą principo. Kita vertus, vaiko padėtis lemia tai, kad, priešingai nei suaugusiųjų baudžiamajame procese, turėti gynėją yra ne vaiko teisė, bet pareiga, kurios vykdymą užtikrinti turi pati valstybė. Preziumuojama, kad nesulaukęs aštuoniolikos metų asmuo negali tinkamai ginti savo teisių ir teisėtų interesų procese dėl žinių, gebėjimų, patirties, brandos stokos bei stresinės situacijos. Šiuo atveju gynėjo dalyvavimas tampa teisingo proceso garantija⁴³⁵.

Apibendrintai tariant, atstovo pagal įgaliojimą funkcijos yra dvi: teikti kvalifikuotą teisinę pagalbą ir atstovauti kliento interesams. Kalbant apie pirmą funkciją, praktinėje teisės saugos institucijų pareigūnų veikloje didesnių problemų iš esmės nekyla. Išskyrus tai, kad vis dažniau tiek tarp praktikų, tiek tarp mokslininkų⁴³⁶ pasigirsta nuogaštavimų dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos, kuria dažnais atvejais naudojasi tiek nukentėję, tiek įtariamieji (kaltinamieji) vaikai, neefektyvumo ir teikiamų paslaugų kokybės stokos. Su tokiais pasvarstymais negalima nesutikti, ypač teismų praktikoje pastebint atvejus, kai gynėjai akivaizdžiai aplaidžiai atlieka savo funkcijas. Antai, vienoje baudžiamojoje byloje LAT panaikino žemesnių instancijų teismų sprendimus dėl aiškiai netinkamo baudžiamojo įstatymo taikymo ir baudžiamąją bylą nepilnamečiui A. F. nutraukė. Tokį sprendimą teismas priėmė nustatęs, kad A. F. buvo nuteistas už nusikalstamas veikas, už kurias baudžiamoji atsakomybė gali būti taikoma tik nuo 16 metų. Nusikalstamos veikos padarymo metu A. F. buvo sulaukęs 15 metų. Nagrinėjant šią baudžiamąją bylą pirmosios instancijos teisme, dalyvavo ir valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantis gynėjas⁴³⁷.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos kokybės gerinimo būdų paieškos reikalauja kompleksinių priemonių (mokslinių diskusijų dėl naujo valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo modelio, jo įtvirtinimo teisės aktuose tinkamiausio būdo ir pan.), kurios nėra šio tyrimo objektas.

Nuodugniau aptartinas diskusinis klausimas dėl antrosios funkcijos (interesų atstovavimo) įgyvendinimo teorinio ir praktinio modelio. Profesionalaus teisininko dalyvavimo nepilnamečių bylose svarba pripažinta tik 1967 metais, po JAV Aukščiausiojo Teismo priimto sprendimo *In Re Gault* byloje, kuriame pripažinta, kad teisė į atstovą pagal įgaliojimą (gynėją) yra sudedamoji teisės į teisingą baudžiamąjį procesą dalis. Šio sprendimo priėmimas sutapo, o gal ir turėjo įtakos konstitucionalizmo idėjoms įsivyravimui ir nusverti radikalųjį paternalizmą. Šioms dviem stovykloms atstovavę mokslininkai ir praktikai aktyviai diskutavo dėl atstovo pagal įgaliojimą (gynėjo) vaidmens ir pareigų baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai. Konkrečiai daugiausia diskusijų kėlė klausimas, kokį atstovavimo ir gyny-

435 Ažubalytė, R.; Zajančauskienė, J.; Jurgaitis, R., *supra* note 15.

436 Goda, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese. Monografija. Vilnius: Registrų centras, 2014. P. 97.

437 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-7/2009.

bos modelį pasirinkti – ar klasikinį „klientas – atstovas (gynėjas)“, ar specifinį „geriausių vaiko interesų atstovas (gynėjas)“⁴³⁸. Paternalizmo atstovai siūlė atstovo pagal įgaliojimą (gynėjo) veiklos modelį, pagal kurį profesionalus teisininkas visais atvejais atstovaudamas vaikui turi veikti kaip vaiko interesų atstovas (gynėjas), turintis pareigą bendradarbiauti su teismu ieškant tinkamo sprendimo visais su vaiku susijusiais klausimais, išklaudydamas ir vaiko nuomonę, tačiau turintis teisę į ją visiškai neatsižvelgti arba net neišsakyti teismui, taip pats priimdamas sprendimą dėl vaiko padėties. Su tokiu pasiūlymu griežtai nesutiko konstitucionalizmo atstovai, laikęsi nuomonės, kad vaikų skirtumams nuo suaugusiųjų atsverti pakanka atstovo pagal įstatymą dalyvavimo; taigi profesionalaus teisininko pareigos procese turi būti siejamos su teisinės informacijos teikimu ir grįstos įprastiniais kliento – advokato santykio principais⁴³⁹.

Šių dviejų modelių esminius skirtumus praktinėje veikloje geriausiai iliustruoja tokios hipotetinės situacijos: kaip turėtų elgtis įtariamąjį (kaltinamąjį) vaiko gynėjas situacijoje, kai vaiko neprisipažinimas padarius nusikaltimą ar atsisakymas duoti parodymus, labai tikėtina, gali būti išteisinamojo teismo nuosprendžio pagrindas. Tačiau gynėjas, susipažinęs su ginamojo socialinę padėtį apibūdinančiomis aplinkybėmis, priežastimis, kurios paskatino jį nusikalsti, yra įsitikinęs, kad tinkamai individualizuotų priemonių paskyrimas tokiam asmeniui gali turėti teigiamą poveikį jo reabilitacijos ir elgesio korekcijos procese. Ar gynėjas, veikdamas savo ginamojo interesais, turėtų palaikyti kaltinamojo gynybinę versiją bei poziciją neduoti parodymų, nors gynėjui žinoma, kad jo ginamasis padarė inkriminuojamą nusikaltimą. Ar, priešingai, dėti visas pastangas, kad vaikas prisipažintų, nes tik tokiu atveju teismas turėtų galimybę paskirti jam auklėjamojo pobūdžio priemones, būtinas jo reabilitacijos, pa(si)taisymo procese. Gynėjui pasirinkus pirmąjį elgesio variantą, jo veiklos modelis atitiktų „advokato – kliento“ modelį; atitinkamai pasirinkus antrąjį variantą – jo veiklos modelis atitiktų *parens patriae* doktrinos padiktuotą geriausių vaiko interesų gynėjo modelį⁴⁴⁰. Nepilnamečių nukentėjusiųjų atstovavimo kontekste šių dviejų įgaliojimo atstovo veiklos modelių pasirinkimo dilema galėtų kilti šiame darbe jau aptartoje situacijoje, kai vaiko parodymai yra ypač reikšmingi, kad būtų tinkamai nustatytos nusišalstamos veikos padarymo aplinkybės ir teisingai nubaustas kaltas asmuo, tačiau vaikas, paklaustas, ar sutinka duoti parodymus prieš kaltininką, šeimos narį ar artimąjį giminaitį, atsisako tą daryti. Veikiant pagal pirmąjį modelį, atstovas pagal įgaliojimą turėtų palaikyti vaiko poziciją; pasirinkus antrąjį modelį – toks atstovas įgytų teisę išsakyti vaiko nurodytajai priešingą poziciją, kuri, jo nuomone, atitiktų ne vaiko norus, o jo interesus.

Po ganėtinai ilgų diskusijų JAV buvo pasirinktas dualistinis modelis – kaltinamojo gynėjas ir nukentėjusiojo atstovas pagal įgaliojimą veikia pagal skirtingus modelius. Bylose, kuriose vaikai pripažinti nukentėjusiais, atstovas pagal įgaliojimą turi atstovauti geriausiems vaiko interesams. Toks modelis pasirinktas atsižvelgiant į paternalizmo atstovų

438 Malempati, S., *supra* note 34.

439 *Ibid.*

440 Labai panaši situacija buvo analizuojama EŽTT sprendime byloje *Nortier v. the Netherlands*, kurioje Teismas įpareigojo valstybes nares įtvirtinti tokį elgesį su į baudžiamąjį procesą patekusiais vaikais, kad šie suprastų savo elgesio neteisėtumą ir žalingumą visuomenei ir taip juos paruoštų tolesniam visavertiškam gyvenimui.

poziciją – jie vis dar laikėsi *parens patriae* doktrinos, kaip vienintelės tinkančios baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, idėjų. Pagal šią doktriną atstovas, profesionalus teisininkas, veikiantis pagal valstybės institucijų nustatytas taisykles, šiuo atveju įgyvendina valstybės politiką ginant nuo neteisėto elgesio nukentėjusius vaikus⁴⁴¹. Atstovaujant įtariamajam (kaltinamajam), buvo pasirinktas klasikinis modelis – „klientas – gynėjas“. Tiesa, aistros dėl šio modelio pakeitimo į pirmąjį vis dar nenurimusios ir nuolat kurstomos.

Pasiūlymas visais atstovavimo ir gynimo atvejais įtvirtinti vaiko interesams palankesnę modelį bendrosios teisės tradicijų valstybių mokslininkų darbuose yra pateisinamas specifine vaiko padėtimi baudžiamajame procese ir vaikų baudžiamosios justicijos pamatine filosofija, kad vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų. Juolab kad ir suaugusiųjų baudžiamojo proceso kontekste netyla diskusijos dėl ribos tarp atstovaujamojo autonomijos ir atstovo galimybių daryti įtaką kliento pozicijai bei norams⁴⁴². Tokia bendrosios teisės tradicijų valstybėse kylanti diskusija skatina įvertinti, koks modelis yra taikomas ir galėtų būti taikomas Lietuvoje.

Mokslinėje literatūroje dažniausiai skiriami du atstovavimo modeliai, kurie nors ir įvardijami skirtingai, tačiau iš esmės klasifikuojami remiantis panašiais kriterijais. Pavyzdžiui, R. Merkevičius moksliniame darbe⁴⁴³ analizavo labiau kontinentinės teisės tradicijų valstybėse egzistuojančius gynėjų modelius, kurie, pasak šio mokslininko, yra du: gynėjo – išimtinai privataus asmens (intereso) atstovo – teorija (modelis) ir gynėjo – teisę saugančios (teisės saugos) institucijos – teorija (modelis). Pagal pirmąjį modelį gynybos šeimininkas yra ne gynėjas (atstovas), o ginamasis (atstovaujамasis), todėl būtent jis pasirenka poziciją, kurią ginti ir kuriai atstovauti turi ir advokatas. Pagal šią teoriją advokatas baudžiamajame procese negali turėti jokių savarankiškų tikslų ar interesų, yra tiesiogiai priklausomas nuo ginamojo ar atstovaujamojo. Pagal antrąjį modelį advokatas nėra (vien tik) ginamo ar atstovaujamo asmens pagalbininkas, o turi savarankišką procesinį statusą. Advokatas šiuo atveju yra ir viešojo intereso reprezentantas, todėl jis nei pats gali elgtis „bet kaip“, nei toleruoti ar skatinti tokį atstovaujamojo elgesį.

JAV federalinės agentūros teisininkų moksliniame darbe⁴⁴⁴ taip pat įvardijami du pagrindiniai profesionalių teisininkų baudžiamajame procese veiklos modeliai. Šių modelių atskyrimo pagrindu pasirinkti trys profesionalaus teisininko atsakomybės klientui aspektai – ištikimybė, konfidencialumas ir uolumas; bei įsipareigojimai – netrukdyti teismui vykdyti teisingumo ir nepažeisti trečiųjų asmenų interesų ginant atstovaujamojo interesus. Pagal tai, kurioms iš minėtų veiklos gairių atitenka prioritetas, skiriami du modeliai – dominuojantis (angl. *dominant*) ir viešojo intereso (angl. *public interest*). Pagal pirmąjį *dominuojantį* modelį prioritetas teikiamas advokato atsakomybės klientui aspektams – ištikimybei, konfidencialumui ir uolumui. Veikdamas pagal šį modelį, advokatas turėtų susilaikyti nuo

441 Malempati, S., *supra* note 34.

442 Pavyzdžiui, Gear, C. A. The Ideology of Domination: Barriers to Client Autonomy in Legal Ethics Scholarship. *The Yale Law Journal*. 107, 8 (1998): 2473-2474.

443 Merkevičius, R. Gynėjo paskirtis šiuolaikiniame baudžiamajame procese. *Iš: Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai* (ats. red. Švedas, G.; Prapiestis, J.; Ažubalytė, R.). Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014.

444 Rethinking the Professional Responsibilities of Federal Agency Lawyers, by federal Agency Lawyers. *Harvard Law Review* 115, 4 (2002):1170-1173.

įtakos darymo kliento pozicijai. Toks modelis grindžiamas prielaida, kad visi kliento interesai yra teisėti ir jie turi būti atstovaujami⁴⁴⁵. Antrajam *viešojo intereso* modeliui būdinga tai, kad pagrindiniai akcentai atstovaujant klientui yra ne tik ištikimybė ir pagarba jam, bet ir advokato pareiga teismui ir kitiems procese dalyvaujantiems asmenims. Šio modelio šalininkai tvirtina, kad vien tik kliento interesų pripažinimas ir paisymas gali lemti socialinį neteisingumą ir būtų didelė kliūtis teisingumui įgyvendinti baudžiamajame procese⁴⁴⁶. Pritaikant šiuos modelius baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja vaikai, darytina išvada, kad *dominuojantis* modelis šiuo atveju reikštų vaiko ir jo atstovų pagal įstatymą pozicijos pripažinimą bei gynimą; antrasis *viešojo intereso* modelis sudarytų prielaidas profesionaliam teisininkui ne tik „išstranliuoti“ atstovaujamojo interesus, bet ir prireikus juos profesionaliai identifikuoti bei atstovauti vadovaujantis ir pagarbos klientui, ir geriausių vaiko interesų principais.

Nei doktrininėje, nei praktinėje dimensijoje nėra aiškiai ir nedviprasmiškai išskirta, koks modelis taikomas Lietuvoje. Pasak R. Merkevičiaus, sistemiškai išanalizavus šaltinius, teisiškai reglamentuojančius ir doktriniškai pagrindžiančius gynėjo vaidmenį Lietuvos baudžiamajame procese, galima daryti išvadą, kad Lietuvoje vyrauja nuomonės, palaikančios gynėjo – teisę saugančios (teisės saugos) institucijos – teoriją. Šis modelis atitinka anglosaksų bendrąjį *viešojo intereso* modelį ir turi *parens patriae* doktrinos šalininkų siūlomo *vaiko geriausių interesų atstovo* modelio bruožų.

Vertinant BPK kodekso nuostatas, galima įžvelgti įstatymų leidėjo valią išplėsti atstovo pagal įgaliojimą, gynėjo veiklos galimybes užtikrinant vaiko interesų apsaugą. Tokią poziciją atspindi pirmiausia jau minėtas imperatyvas užtikrinti atstovo pagal įgaliojimą, gynėjo dalyvavimą atitinkamų kategorijų bylose (vaikui įgijus nukentėjusiojo procesinį statusą) ir užtikrinant privalomą gynėjo dalyvavimą bylose, kuriose įtariamai (kaltinami) nepilnamečiai. BPK 312 straipsnio 6 dalyje, 367 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad paduoti apeliacinį ir kasacinį skundus turi teisę nepilnamečio nuteistojo, išteisintojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, gynėjai, nepaisydami ginamojo valios. Šios nuostatos taip pat leidžia įžvelgti įstatymų leidėjo siekį baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, įtvirtinti gynėjo modelį, pagal kurį vaikų interesai, o ne jų norai ar nuomonė, laikytini veiklos gairėmis. Šio modelio dominavimo apraiškos aptinkamos ir epizodiškose praktinėse situacijose. Teismų praktikoje pasitaiko situacijų, kai gynėjai bando ginčyti jų ginamųjų nepilnamečių bylose duotus save kaltinančius parodymus. Pavyzdžiui, vienoje baudžiamųjų bylų gynėjas kasaciniame skunde teigė, kad jo ginamojo parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo metu, remtis negalima, nes apklausiamajam nustatytas lengvas protinis atsilikimas⁴⁴⁷. Geriausių vaiko interesų gynėjo modelio dominavimą, kai advokatas atstovaujanukentėjusiajam, iliustruoja spaudoje aprašyta situacija, kai šeimoje vyresnių brolių buvo seksualiai prievartaujama ir žaginama nepilnametė. Vykstant ikiteisminiam tyrimui, nukentėjusiąją pripažintai nepilnametei atstovavo advokatas, atstovavimo sutartį pasirašęs su nevyriausybinės organizacijos „Caritas“ atstovu. Spaudoje skelbta, kad iš probleminės šeimos paimta ir globos namuose apgyvendinta nepilnametė socialiniams darbuotojams teigė norinti grįžti namo,

445 Freedman, M. *Understanding Lawyers' Ethics*. USA: Carolina Academic Press, 1990. P. 489.

446 Luban, D. *Lawyers and Justice: an Ethical Study*. USA: Princeton University Press, 1986. P. 312.

447 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-131/2014.

pasiilgusi tėvų ir brolių, tačiau jai atstovaujantis advokatas teisme laikėsi kitokios pozicijos ir tvirtino, kad mergaitei namuose nesaugu ir ji neturėtų būti ten gražinta⁴⁴⁸.

Kita vertus, autorė laikosi pozicijos, kad teisės aktuose įtvirtinti vieną konkretaus vaikų atstovavimo pagal įgaliojimą ir gynimo modelį nėra tikslinga ir būtina. Taip yra dėl kelių priežasčių. Visų pirma, advokatas, būdamas teisėsaugos dalimi ir individualiu baudžiamojo proceso subjektu, turi pareigą vadovautis geriausių vaiko interesų principu, kurio raiška šiame kontekste yra kiek kontraversiška: viena vertus, šis principas įpareigoja į vaiką žvelgti kaip į teisinių santykių subjektą, tai reiškia, kad turi būti į jo poreikius atsižvelgiama ir nuomonė išklausiama tokiu būdu, koks atitinka jo brandos lygį ir specialiuosius poreikius. Antra vertus, advokatas įpareigojamas atstovauti geriausiems vaiko interesams kaip valstybės paskirtas atstovas, turintis pareigą rūpintis vaiku kaip geras tėvas, taigi turintis teisę neišgirsti vaiko tada, kai jis kalba apie dalykus, prieštaraujančius jo interesams. Siekiant suderinti šių dviejų iš geriausių vaiko interesų principo kylančių imperatyvų įgyvendinimą, vieno iš aptariamų atstovavimo pagal įgaliojimą, gynimo modelių taikymas, manytina, nebūtų efektyvus. Antra, įtvirtinus advokato – geriausių vaiko interesų gynėjo – modelį, vaiko nuomonė liktų neišgirsta, mat advokatas būtų tas asmuo, kuris nuspręstų, kokią poziciją išdėstyti nešališkam arbitrai – teismui. Pastarasis modelis turi ir daugiau trūkumų, iš kurių bene pagrindinis yra subjektyvumas. Pagal šį modelį diskrecinė teisė parinkti vaiko poziciją ir jai atstovauti tenka advokatui. Todėl bet koks advokato priimtas sprendimas bus bent jau iš dalies subjektyvus, nulemtas advokato gyvenimiškos patirties, požiūrio į vaiką, jo auklėjimą, gerovę ir pan. Juo labiau kad toli gražu ne visi praktikuojantys advokatai yra susipažinę su tam tikro amžiaus vaikų psichologija, jų brandos ypatumais bei poreikiais. Toks kursas nėra dėstomas būsimiems teisininkams aukštosiose mokyklose. Nors teigiama, kad vaikų teisė į tinkamą atstovavimą bus užtikrinta tik tada, jei jiems atstovaujantys advokatai, kiti teisininkai bus tinkamai parengti, išmanys vaiko teises bei su jomis susijusius klausimus ir gebės bendrauti su vaikais jų supratimo lygmeniu⁴⁴⁹.

Išsamumo dėlei derėtų pažymėti, kad rekomendacinio pobūdžio teisės aktuose siūloma įtvirtinti advokato – gynėjo ar atstovo – modelį, pagal kurį advokatas yra visiškai saistomas jo kliento pozicijos. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijose teigiama, kad vaikai turėtų būti vertinami kaip visaverčiai, savo teises turintys klientai, ir vaikams atstovaujantys advokatai turėtų perteikti vaiko požiūrį⁴⁵⁰. Tokia oficialioje literatūroje išdėstyta gan griežta pozicija kelia abejonių jau vien todėl, kad to paties dokumento preambulėje visiškai pagrįstai rašoma, kad sprendimų priėmimo našta neturėtų būti užkraunama vien tik vaikams, nes jie ne visada geba tinkamai ir atsakingai formuluoti savo poziciją. Organizacijos Psichikos negalios atstovavimo centro parengtoje ataskaitoje „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą. Tarptautiniai standartai ir dešimtyje ES valstybių narių vykdyto tyrimo išvados“ rekomenduojama priešingai – advokatas turi

448 Išsamiau žr. <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kraujomaisa-provincijos-miestelyje-sese-prievartave-broliai-atsilygindavo-sausainiais-kai-labai-skaudejo-pinigais.d?id=68721548>.

449 Psichikos negalios atstovavimo centro parengta ataskaita „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą. Tarptautiniai standartai ir dešimtyje ES valstybių narių vykdyto tyrimo išvados“, *supra* note 265.

450 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

atstovauti geriausiems vaiko interesams, kurie gali skirtis nuo, pavyzdžiui, vaiko tėvų ar vietos valdžios nuomonės.

Manytina, kad geriausiai baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, esmę atitiktų advokato (gynėjo ir atstovo) modelis, apimantis palankiausius abiejų modelių ypatumus. Praktikoje geras advokatas visada identifikuoja ir gina atstovaujamojo interesus⁴⁵¹, o elgtis pagal teisės aktų reikalavimus jį įpareigoja tiek Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas, pagal kurio 5 straipsnį vienas pagrindinių advokatų veiklos principų yra teisėtumas, tiek BPK, kuriame draudžiama advokatui naudoti neteisėtus metodus ir priemones. Taigi advokatas turi būti ir atstovaujamojo ar ginamojo interesų gynėjas, ir savo veiklos teisėtumą užtikrinantis baudžiamojo proceso subjektas. Suderinus dviejų pagrindinių modelių ypatumus, vaiko atstovavimas apims, pirmiausia, jo poreikių, požiūrio ir pozicijos išklausimą, antra, jų įvertinimą geriausių vaiko interesų principo kontekste ir, trečia, atstovavimą prieš teisėsaugos institucijų pareigūnus. Nors vaiko ypatingas procesinis statusas lemia, kad jo pozicija priimama kaip tinkama tik tuo atveju, jei ji, advokato nuomone, atitinka vaiko interesus, taigi advokato veiklą daugiau modeliuoja advokato – geriausių vaiko interesų atstovo – teorija, tačiau kartu advokato veiklos ribas (taigi ir vaiko pozicijos verifikavimą ir koregavimą, jei to reikia) lemia geriausių vaiko interesų principas. Tai reiškia, kad advokatas sprendimą priimti turi ne remdamasis subjektyviais pasvarstymais ar savo asmenine patirtimi, bet ir įvertindamas konkretaus vaiko, patekusio į individualią padėtį, interesus ir jų apsaugai palankiausio sprendimo turinį. Svarbu, kad atstovas pagal įstatymą ir atstovas pagal įgaliojimą, atliekantys skirtingas funkcijas, turėtų vienodą poziciją dėl atstovaujamo vaiko interesų ir, pasitelkdami savo procesines galimybes, tinkamai jiems atstovautų bei juos gintų. Taip būtų įgyvendintas vadinamasis tandeminio atstovavimo modelis, pagal kurį vaikas atstovaujamas visapusiškai – užtikrinami jo socialiniai, emociniai interesai, tinkamai teisiškai atstovaujama procesinė pozicija. Siekiant visiško tandeminio atstovavimo modelio įgyvendinimo, užsienio mokslinėje literatūroje akcentuojamas ir valstybinių institucijų vaidmuo baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, bei kitų asmenų, galinčių suteikti emocinę pagalbą, įtraukimas.

2.2.3. Nukentėjusįjį lydintis asmuo

BPK 2016 m. kovo 1 d. įtvirtinta dar viena atstovavimo forma – nukentėjusįjį lydintis asmuo. BPK 56¹ straipsnyje nustatyta, kad „nukentėjusįjį baudžiamojo proceso metu gali lydėti jo pasirinktas asmuo. Šis asmuo ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu privalo laikytis nustatytos tvarkos. Nukentėjusįjį lydinto asmens dalyvavimas baudžiamajame procese ar atskirose jo dalyse gali būti apribotas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, kai toks dalyvavimas prieštarauja nukentėjusiojo interesams arba trukdo tirti ar nagrinėti bylą“.

Šios atstovavimo formos atsiradimą paskatino keletas aplinkybių. Visų pirma, šias BPK pataisas lėmė įpareigojimas Lietuvai įgyvendinti 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, para-

451 Malempati, S., *supra* note 34.

mos joms ir jų apsaugos standartai. Direktyva siekiama, kad visose Europos Sąjungos valstybėse narėse nuo nusikaltimų nukentėję asmenys turėtų tas pačias būtiniausias, pamatines teises keturiose srityse: informacijos gavimo, specializuotos pagalbos teikimo, efektyvaus dalyvavimo baudžiamajame procese, apsaugos priemonių nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos taikymo. Teisė turėti lydintį asmenį skirta specializuotos pagalbos teikimui ir antrinės viktimizacijos užkardymui įgyvendinti.

Antroji priežastis, paskatinusi įtvirtinti šią atstovavimo formą, buvo nevyriausybinų organizacijų atstovų nuogaštavimai, kad jie neturi galimybės teikti visapusiškos pagalbos liudytojams ir nukentėjusiesiems tais atvejais, kai byla teisme nagrinėjama neviešame teismo posėdyje. Pavyzdžiui, nevyriausybė organizacija „Lietuvos Caritas“, be kita ko, teikia kompleksinę pagalbą asmenims, nukentėjusiems Lietuvoje ir už jos ribų nuo seksualinės prievartos ir (ar) įvairių prekybos žmonėmis formų. Vienas iš šios pagalbos aspektų – nukentėjusiųjų lydėjimas baudžiamojo proceso metu. Šios nevyriausybinių organizacijų atstovai nurodė, kad didžiausia problema, su kuria iki šiol susidūrė lydėdami nukentėjusiuosius, buvo nesudarytos sąlygos teikti emocinę ir psichologinę pagalbą teismo posėdžio metu. Siekiant išspręsti šią problemą, buvo įtvirtintas šis procesinis statusas, kurį gali įgyti tiek nevyriausybinių organizacijų atstovai, tiek kiti asmenys, nepriklausomai nuo jų profesijos, išsilavinimo, santykio su lydimu asmeniu⁴⁵².

Pirmiau cituoto BPK 56¹ straipsnio, kuriame įtvirtinta teisė turėti lydintį asmenį, turinys yra ganėtinai lakoniškas, todėl tikėtina, kad į daugelį šiuo metu kylančių klausimų, susijusių su jo taikymu, ilgainiui padės atsakyti praktika. Pavyzdžiui, neaišku, kaip bus įforminamas lydinčio asmens dalyvavimas, kokiais atvejais jam nebus leidžiama lydėti asmens, ar tokį atstovą galės turėti ir liudytojas, galiausiai ar vaikas, turintis atstovą pagal įstatymą, atstovą pagal įgaliojimą, galės būti lydimas dar ir trečio atstovo. Generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. patvirtintose Rekomendacijose dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo yra pateikiami kai kurie atsakymai į kylančius klausimus. Pavyzdžiui, nurodoma, kad pastebėjus, jog nukentėjusysis bijo, rekomenduotina siūlyti pasirinkti taikyti šią specialią apsaugos priemonę. Sprendžiant dėl lydinčio asmens dalyvavimo taikymo, vertinamos nusikalstamos veikos aplinkybės, taip pat ar parinktas asmuo netrukdys sėkmingam bylos tyrimui (16.2 papunktis). Rekomendacijose taip pat nurodoma, kad lydintis asmuo, nepilnamečių bylose esant išreikštam nukentėjusiojo ar jo atstovo pageidavimui, turėtų dalyvauti išimtiniais atvejais, nes nepilnamečio interesus užtikrina atstovas pagal įstatymą, psichologas, vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas. Lydinčiu asmeniu negali būti nepilnamečių (18.1 papunktis).

Nors nukentėjusiojo lydinčio asmens nuostata BPK įtvirtinta greta kitų atstovavimo formų ir tai leidžia išvėgti įstatymų leidėjo ketinimą įtvirtinti trečią atstovavimą pagal įstatymą ir atstovavimą pagal įgaliojimą lygiavertę formą, manytina, kad nukentėjusiojo lydinčio asmens institutas nėra lygiavertis pirmiau minėtiems. Tokią išvadą leidžia daryti, visų pirma, minimalus teisių ir pareigų katalogas, numatytas nukentėjusįjį lydinčiam asmeniui, kuris gerokai susiaurina (ar net panaikina) galimybę šiam atstovui aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese. Antra, atsižvelgiant į minimalų teisių ir pareigų katalogą, į priežastis, dėl kurių buvo įtvirtintas nukentėjusįjį lydinčio asmens dalyvavimas baudžiamajame

452 Keliama tik amžiaus reikalavimas – lydinčiu asmeniu negali būti 18 metų nesulaukęs asmuo.

me procese, galima daryti išvadą, kad ši priemonė skirta ne lydimojo interesams atstovauti, o apsaugoti jį nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio. Todėl nukentėjusįjį lydinčio asmens institutas yra veikiau speciali apsaugos priemonė nei viena iš atstovavimo formų.

2.3. Vaikas – parodymų šaltinis. Skirtingų interesų dermės paieškos

Ilgainiui buvo nusistovėjęs ne visai teisingai požiūris, kad vaikų baudžiamoji justicija apima tik nusikalstamą veiką padariusius vaikus, kuriuos reikia papildomai saugoti nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio, taikyti švelnesnę baudžiamosios atsakomybės formą, papildomai rūpintis jų įkalinimo sąlygomis ar kitokios rūšies paskirtos bausmės vykdymo aspektais, imtis priemonių siekiant išvengti recidyvo ir pan. Neneigiant vaiko – įtariamojo – apsaugos, kaip pirminio nepilnamečių baudžiamosios justicijos tikslo, svarbos, vis dėlto manytina, kad šiandien vis didesnį mastą įgauna poreikis nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio apsaugoti tuos proceso dalyvius, kurie į jį pateko ne savo noru, t. y. nukentėjusiuosius ir liudytojus.

Nors žiniasklaidos pranešimai apie nuo nusikalstamos veikos nukentėjusius vaikus, ypač jei tai smurtinis nusikaltimas, pradedami gėsmingu tonu apie nuolat didėjantį nusikalstamų veikų skaičių ir brutalumą, statistika tokių niūrių tendencijų nepatvirtina. Pagal Statistikos departamento pateiktus oficialius duomenis Lietuvoje užregistruotų nusikalstamų veikų, nuo kurių nukentėjo vaikai, skaičius nuo 2005 metų iki 2014 metų labai sumažėjo. 2005 metais Lietuvoje iš viso buvo užregistruotos 4 955 nusikalstamos veikos, nuo kurių nukentėjo vaikai. Šis skaičius nuosekliai mažėjo ir 2014 metais buvo užregistruota jau 2 464 nusikalstamos veikos. Tačiau visų užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius minimumu laikotarpiu pakito ne taip ir stipriai – nuo 89 815 nusikalstamų veikų 2005 metais iki 82 872 nusikalstamų veikų 2014 metais⁴⁵³. Kita vertus, kalbant apie vaikus, nerimą kelia ir tie kasmet ne mažiau kaip 2 000 nuo nusikalstamos veikos nukenčiančių vaikų, kurių didelę dalį sudaro nukentėjusieji nuo sunkių nusikaltimų. Susipažinus su VŠĮ Paramos vaikams centro atlikta statistinių duomenų analize matyti, kad laikotarpiu nuo 2008 iki 2010 metų stebimas seksualinio pobūdžio nusikalstamų veikų prieš vaikus ir kitų smurtinių nusikaltimų skaičiaus augimas⁴⁵⁴. Dar didesnį nerimą kelia tai, kad dažnai vaikai nukenčia aplinkoje, kuri turi būti saugios vaikystės, visavertiško vystymosi, emocinės bei fizinės apsaugos ir paramos garantas – artimoje aplinkoje, namuose, mokykloje. Oficialiame Europos Tarybos interneto tinklalapyje pateikiamais statistiniais duomenimis, vienas iš penkių vaikų nukenčia nuo seksualinio pobūdžio nusikalstamų veikų; maždaug 70–80 proc. nukentėjusiųjų pažįsta savo skriaudėją⁴⁵⁵.

Minėta, kad nukentėjusio vaiko vaidmuo baudžiamajame procese pasižymi tam tikru dualumu. Vaikas, viena vertus, yra nuo nusikalstamos veikos tiesiogiai nukentėjęs ir dėl to turtinės ir (ar) neturtinės žalos patyręs asmuo, tad visapusiškas šios žalos atlyginimas, apimantis ir satisfakciją dėl kaltininko tinkamo nubaudo, yra viena iš svarbiausių vaiko

453 Išsamiau žr. <http://osp.stat.gov.lt>.

454 Išsamiau žr. http://www.vaikystebesmurto.lt/_sites/paramosvaikamscentras/media/images/Leidiniai/national%20report%20lt%20fr%20project.pdf.

455 Išsamiau žr. www.coe.int.

teisių ir interesų (poreikių). Kita vertus, nukentėjęs vaikas baudžiamajame procese atlieka ir kitą funkciją – duoda parodymus dėl prieš jį padarytos nusikalstamos veikos, taip prisidedamas prie teisingo ir teisėto teismo nuosprendžio priėmimo, taigi – prie teisingumo įgyvendinimo⁴⁵⁶. Ši funkcija – parodymų davimas – negali būti perkeliama kitam procesiškai veiksniam asmeniui, net ir tiesiogiai atstovaujantiam vaiko interesams, todėl tai tiesioginė nukentėjusiojo pareiga. Ši pareiga suaugusiam nukentėjusiajam, be kita ko, reiškia ir galimybę garsiai, girdint kaltininkui, papasakoti apie prieš jį padarytą nusikalstamą veiklą, išgyvenimus ir taip patenkinti poreikį būti išklaustam. Tačiau vaikui liudijimas teisme yra ne mažiau sunkus išbandymas nei pati nusikalstama veika. Todėl būtent šiuo nukentėjusiojo statuso požiūriu geriausių vaiko interesų principas įgyja ypatingą reikšmę ir verčia diskutuoti, kokie yra pagrindiniai vaiko interesai baudžiamajame procese, ar nukentėjusiam vaikui turi būti garantuojamas teisingas baudžiamasis procesas ir kas sudaro šios teisės turinį.

2.3.1. Vaiko padėtis baudžiamajame procese – pareigos garantuoti teisę į teisingą baudžiamąjį procesą pagrindas

Nukentėjusių vaikų apsaugos baudžiamajame procese svarbą pagrindžia keletas aplinkybių. Pati pirmoji, kaip jau minėta, yra ta, kad nukentėjęs vaikas yra nekalta baudžiamąjo proceso šalis, kuri į jį buvo įtraukta ne savo noru; dalyvavimas teisingumo įgyvendinimo procese neretai jam tampa sudėtingu uždaviniu ir dėl neseniai patirtos skriaudos, ir dėl neigiamų dalyvavimo baudžiamajame procese aspektų, kurie gali sukelti, o neretai ir sukelti antrinę viktimizaciją, mokslinėje literatūroje dažniau vadinama kaip „antrasis užpuolimas“ ar „antrinė prievarta“, kurią padaro ne konkretus kaltininkas, bet baudžiamosios justicijos sistema. Antrinė viktimizacija apibrėžiama kaip socialinis reiškinys, kai tęsiasi pirminės viktimizacijos (nusikalstamo įvykio) neigiami padariniai baudžiamąjo proceso metu, iš esmės neigiant ar pažeidžiant nukentėjusiojo teises ir teisėtus interesus, nesaugant jo nuo žalingo baudžiamąjo proceso poveikio ir neužtikrinant jam tinkamo vaidmens⁴⁵⁷. Atlikti tyrimai siekiant nustatyti, ar baudžiamąjo proceso metu patirti išgyvenimai gali turėti reikšmingą įtaką pabloginant nukentėjusiojo psichologinę ir emocinę būseną po pirminės viktimizacijos, atskleidė, kad neigiami baudžiamąjo proceso metu patirti išgyvenimai didžiausią neigiamą įtaką daro seksualinę prievartą patyrusiems nukentėjusiesiems, taip pat fizinio smurto aukoms; mažiausia įtaka nustatyta turutinio pobūdžio nusikalstamas veikas patyrusiems asmenims. Psichologų atliktas tyrimas atskleidė, kad net 52 proc. seksualinio pobūdžio nusikalstamų aukų patyrė stiprius neigiamus išgyvenimus ir baudžiamąjo proceso metu⁴⁵⁸. Nustatyta ir tai, kad antrinė viktimizacija sustiprina pirminės viktimizacijos sukeltus neigiamus psichologinius ir emocinius padarinius, ji taip pat turi įtakos ir tolesniam nukentėjusiojo gyvenimui, asmenybės vystymuisi ir adaptacijai. Teigiama, kad

456 Todėl šioje dalyje pateikiamos išvagos dėl poreikio ir būdų apsaugoti liudijantį nukentėjusįjį taikytinos ir vaikams liudytojams.

457 Orth, U., *supra* note 44.

458 Išsamiau apie šį tyrimą žr. *Ibid.*

antrinę viktimizaciją patyrę asmenys praranda pasitikėjimą savimi, teisėsauga, o tai gali turėti įtakos psichologinei krizei pasunkėti ar net depresijai išsivystyti⁴⁵⁹.

Antrinę viktimizaciją paprastai sukelia baudžiamasis procesas plačiausia prasme – netinkamas teisėsaugos institucijų pareigūnų elgesys, vaikui nemalonios, neigiamas emocijas keliančios atmosferos atliekant baudžiamojo proceso veiksmus sukėlimas, tiesioginis susidūrimas su kaltininku, jo aplinkos asmenimis, netinkamai suformuluoti klausimai apklausos metu, įvykio aprašymas spaudoje, vaiko tapatybės paviešinimas ir kt. G. Kieskienės teigimu, spauda, kuri dažnai išviešina vaikų patirtas nuoskaudas, teisinasi, jog taip ji formuojanti neapykantą nusikaltimams, tačiau iš tiesų toks viešinimas dažniausiai naudojamas kaip masalas skaitytojui ir daro neigiamą įtaką ne tik aukų gyvenimui, bet ir jų šeimų gyvenimui ateityje, vaikų likimams⁴⁶⁰. Remdamiesi atliktu tyrimu, R. Campbell ir S. Raja konstatavo, kad antrinę viktimizaciją dažniausiai sukelia situacijos, priverčiančios auką dar kartą išgyventi patirtą smurtą ir net jaustis dėl to kalta. Antrinę viktimizacija dažniausiai atsiranda aukų apklausų metu. Pasak tyrėjų, antrinę viktimizacija tikraja to žodžio prasme prilįgsta antram išprievartavimui ar kuriai kitai patirto seksualinio smurto apraiškai⁴⁶¹.

Antra aplinkybė, lemianti poreikį akcentuoti nukentėjusio vaiko teises baudžiamajame procese, yra sunkiai kintantis teisėsaugos institucijų pareigūnų požiūris į nukentėjusiojo vaidmenį ir jo teisės į teisingą teismą užtikrinimą. Mokslinėje literatūroje galima aptikti ne vieną versiją, kada ir koku tikslu imtas vartoti terminas „teisė į teisingą procesą“⁴⁶² – vienur teigiama, kad šis terminas pirmą kartą įvardytas jau antikos laikais⁴⁶³, kitur – kad vidu-

---

459 *Ibid.*

460 Kieskienė, G. Pozityvioji sociologija. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. P. 186.

461 Campbell, R.; Raja, Sh. Secondary Victimization of Rape Victims: Insights from Mental Health Professionals Who Treat Survivors of Violence. *Violence and victims*, Vol. 14 (3), 1999.

462 Pažymėtina, kad mokslinėje literatūroje ši garantija – teisė į teisingą baudžiamąjį procesą – įvardijama gana skirtingai, pavyzdžiui, kaip teisė į teisingą teisinį procesą (Sinkevičius, V. Teisės į teisingą teisinį procesą samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Konstitucinė jurisprudencija, LR Konstitucinio Teismo biuletenis. 2006, 2 (balandis–birželis), p. 250–281), teisė į tinkamą (Abramavičius, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*, 2009, 3 (117):21-40) ar teisingą procesą (Jurka, R. Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą. *Teisės problemos*, 2004/2 (44): 93-107) arba dažniausiai teisė į teisingą teismą (Štarienė, L. Teisė į teisingą teismą pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalį. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009; Jurka, R. Teisė į teisingą teismą. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius: Naujos sistemos, 2005: 33-45 ir kt.). Šio mokslinio straipsnio autorė, atsižvelgdama į analizuojamos temos ypatumus (o būtent tai, jog teisės į teisingą baudžiamąjį procesą nepilnamečiams nukentėjusiems užtikrinimas ikiteisminio tyrimo metu yra ne mažiau svarbus nei teismo bylos nagrinėjimo metu) bei pritaridama mokslinėje literatūroje išsakytai nuomonei, jog teisės į teisingą teismą principas turėtų būti suprantamas plačiaja prasme ir siejamas ne tik su baudžiamosios bylos nagrinėjimu pirmosios instancijos teisme, bet ir su ikiteisminio tyrimo bei bylos nagrinėjimo aukštesnės instancijos teismuose stadijomis, laikosi nuomonės, kad šiuo atveju tyrime keliamų klausimų esmę atitiks terminai *teisė į teisingą baudžiamąjį procesą* ar *teisė į sąžiningą baudžiamąjį procesą*, kurie ir bus vartojami.

463 Langford, I. Fair Trial: The History of an Idea. *Journal of Human Rights*. 2009, 8:37-52. P. 37.

ramžiais⁴⁶⁴ ar XX amžiaus antroje pusėje⁴⁶⁵; nevienodai apibrėžiama ir šio termino pradinė reikšmė – nuo teismo proceso, įvykusio pagal visus teisės aktų bei teismų praktikos suformuotus reikalavimus, iki teismo proceso, įvykusio be jokių trūkumų, defektų (angl. *free from blemish*), arba ši reikšmė siejama su procedūrinio teisingumu (angl. *procedural fairness*)⁴⁶⁶. Šiandien teisė į teisingą baudžiamąjį procesą yra bene garsiausia, plačiai diskutuojama doktrinoje bei taikoma praktikoje garantija, kuri tiesiogiai siejama su populiariausiu Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁴⁶⁷ šeštuoju straipsniu, kuriame įtvirtinta plati įvairovė teisių, kurios atskirai laikomos pagrindiniais baudžiamojo proceso principais⁴⁶⁸.

Įvertinus Konvencijos šeštojo straipsnio turinį, didesnių abejonių, jog jos kūrėjai teisę į teisingą procesą priskyrė išimtinai asmeniui, kuriam pareikšti kaltinimai, nekyla. Tokią Konvencijos kūrėjų poziciją pateisina ir ilgą laiką vyravusi baudžiamosios justicijos sistema, nukreipta į nusikalstamą veiklą padariusį asmenį ir teisingumo įgyvendinimą jo atžvilgiu. Kita vertus, tokia nuostata gyvavo neilgai. Pokyčius šioje srityje paskatino trejojo pobūdžio aplinkybės: visų pirma, XX amžiaus antroje pusėje Jungtinėse Amerikos Valstijose prasidėjęs nukentėjusiųjų teisių stiprinimo judėjimas (angl. *victims' rights movement*)⁴⁶⁹, netrukus išplitęs ir į Europos valstybes, dėl kurio požiūris į nukentėjusįjį pakito nuo jo traktavimo tik kaip vieno iš parodymų šaltinio⁴⁷⁰ ar baudžiamojo proceso iniciatoriaus⁴⁷¹ iki supratimo, jog aukai baudžiamajame procese būtina užtikrinti galimybę siekti kaltininko nubaudimo⁴⁷²; antra, dėsningas minėto judėjimo padarinys – daugelio tarptautinių

464 Autorius S. Trechselis, pritardamas nuomonei, jog šio termino vartojimo pradininkė yra Didžioji Britanija, teigia, jog teisės į teisingą baudžiamąjį procesą idėja (bet ne pati teisė – *aut. pastaba*) turėtų būti kildinama dar iš 1215 metų *Magna Carta* laikų. Išsamiau žr. Trechsel, S. Human Rights in Criminal Proceedings. Academy of European Law. European University Institute: Oxford University Press, 2005. P. 82.

465 Langford, I. *op. cit.*, p. 37.

466 *Ibid.*

467 Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 37-913; *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.

468 Brems, E. Conflicting Human Rights: An Exploration in the Context of the Right to a Fair Trial in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Human Rights Quarterly*. Volume 27, Number 1, 2005: 294-326. P. 295. Konvencijos 6-ajame straipsnyje įtvirtintos šios garantijos: kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą. Kiekvienam kaltinamajam turi būti garantuotos mažiausiai šios teisės: teisė būti skubiai ir išsamiai jam suprantama kalba informuotam apie pateikiamą kaltinimo pobūdį ir pagrindą; teisė turėti pakankamai laiko ir galimybių pasirėngti gynybai; teisė į tinkamą gynybą; teisė pačiam apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti, ir kad gynybos liudytojai būtų iškviesti ir apklausti tokiomis pat sąlygomis, kokios taikomos kaltinimo liudytojams; teisė nemokamai naudotis vertėjo pagalba.

469 Hill, T. Victim Impact Statements: A Modified Perspective. *Law & Psychology Review*. Vol. 29, 2005: 211-221.

470 Gegan, E. S., Rodriguez, N.E., Victims' Role in the Criminal Justice System: A Fallacy of Victim Empowerment? *St. John's Journal of Legal Commentary*. Vol. 8:225, 1992: 225-250. P. 227.

471 Löffelmann, M. The Victim in Criminal Proceedings: A Systematic Portrayal of Victim Protection Under German Criminal Procedure Law. *Resource Material Series*, No. 70: 31-40. P. 31.

472 Hill, T. Victim Impact Statements: A Modified Perspective. *Law & Psychology Review*. Vol. 29, 2005: 211-221. P. 215.

dokumentų, kuriais įpareigojama ar rekomenduojama reglamentuoti ir užtikrinti ne tik įtariamųjų (kaltinamųjų), bet ir nukentėjusiųjų teises bei teisėtus interesus baudžiamajame procese, priėmimas⁴⁷³; trečia, pakitęs Europos Žmogaus Teisių Teismo, kurio funkcija, be kita ko, yra aiškinant Konvencijos nuostatas „kūnu paversti“ joje suformuotą teisės į teisingą procesą „skeletą“⁴⁷⁴, požiūris į šios garantijos subjektus⁴⁷⁵. Todėl, nepaisant vis dar pasitaikančių įtariamųjų (kaltinamųjų) teisių gynimo šalininkų diskusijų bei kritikos⁴⁷⁶, šiuolaikiniame baudžiamajame procese nukentėjusysis pripažįstamas viena iš pagrindinių proceso figūrų, kuriai, lygiai kaip įtariamajam (kaltinamajam), turi būti pripažįstamos atitinkamos teisės, kurių visumos užtikrinimas sudaro prielaidas nukentėjusiajam įvykusį baudžiamąjį procesą suvokti kaip sąžiningą ir teisingą jo atžvilgiu.

Nepaisant nukentėjusiojo statusui stiprėti palankaus tarptautinio fono, Lietuvoje požiūris į nukentėjusįjį kinta lėtai. Dėmesį aukoms rodo nuo 1996 metų pradėti vykdyti pavieniai viktimologiniai tyrimai⁴⁷⁷, kurie tik nuo 2004 metų tapo reguliarūs. Anot R. Uscilos, juvenalinės viktimologijos studijos Lietuvoje yra epizodiškos ir nepakankamos⁴⁷⁸. Kad nu-

473 Paminėtini tokie dokumentai, kaip antai Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 valstybėms narėms Dėl nukentėjusiojo padėties baudžiamojoje teisėje ir procese. Jurka, R., Melnicenko, S., Randakevičienė, I. Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje. Vilnius: „Eugrimas“, 2006. P. 44–51.; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 21 Dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos. *Ibid.*, p. 79–89.; 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinis sprendimas Dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-05-14]. <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001F0220:LT:NOT>>; 2004 m. balandžio 29 d. Tarybos direktyva 2004/80/EB Dėl žalos atlyginimo smurtinių nusikaltimų aukoms. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-08-20]. <http://ec.europa.eu/justice_home/judicialatlascivil/html/cv_information_lt.htm> ir kt.

474 Chilea, D. The Right to a Fair Trial. *Curentul Juridic.* 42 (2010): 29-50. P. 32.

475 Ilgą laiką nukentėjusiųjų peticijos EŽTT dėl neva jiems neužtikrinto teisingo baudžiamojo proceso nebuvo priimamos kaip neatitinkančios tinkamo subjekto (lot. *ratione personae*) sąlygos. Teismas ne viename sprendime yra tiesiogiai nurodęs, kad Konvencijos nuostatos nėra skirtos privatiems interesams ginti, turėdamos omenyje nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų teises (pvz., žr. *Perez v. France, Helmers v. Sweden* ir kt. *Cituota pagal* Trechsel, S., *supra* note 464, p. 37). Žymesni pokyčiai EŽTT jurisprudencijoje prasidėjo dar 1971 metais, kai viename iš sprendimų Teismas pripažino, jog galimybė reikalauti teisės į teisingą procesą apsaugos turi būti numatyta ir nukentėjusiajam. Teismas taip pat atkreipė dėmesį, jog Konvencijos normos ne tik įpareigoja valstybes susilaikyti nuo teisių pažeidimų, bet ir įtvirtina pareigą apsaugoti tokias teises. O Konvencijos 1 straipsnio nuostatose tiesiogiai nustatyta, kad valstybės narės turi pareigą apsaugoti visų asmenų (nepriklausomai nuo teisinio statuso baudžiamojoje byloje ar kitokio pobūdžio teisiniuose santykiuose – *aut. pastaba*) teises ir teisėtus interesus (*Ireland v. United Kingdom*, no. 5310/71. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-07-29]. <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57506#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57506%22%5D%7D>>). Vėlesnėje byloje Teismas jau pripažino, jog nukentėjusysis turi teisę reikalauti, kad jam nusikaltęs asmuo būtų teisingai nubaustas sąžiningame jo (nukentėjusiojo) atžvilgiu baudžiamajame procese (*X and Y v. Nyderlandai* *Cituota pagal* Trechsel, S. P. *supra* note 464, p. 39).

476 Pavyzdžiui, teigiama, kad sustiprinus aukų teises baudžiamajame procese, jo tikslas iš tiesos nustatymo gali nukrypti į kitų, ne tokių reikšmingų baudžiamojo proceso dalyvių teisių gynimą ir tai gali lemti neteisingų nuteisimų padažnėjimą. Todėl siūloma laikytis normatyvinės teorijos, pagal kurią svarbiausias baudžiamojo proceso tikslas yra kaltinamojo teisės nebūti neteisingai bei nepagrįstai nuteistam užtikrinimas. Išsamiau apie tai žr. Duff, A.; Farmer, L.; Marshall, S. et al. *The Trial on Trial: Towards a Normative Theory of the Criminal Trial*. Portland: Hart Publishing, 2007. P. 1.

477 Uscila, R. Moksleivių viktimizacijos patirtis Lietuvoje. *Teisės problemos*. Nr. 1 (58), 2008: 92-102.

478 Uscila, R. Vaikų viktimizacija Lietuvoje. Iš: *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Vilnius: 74-96.

kentėjusių teisine ir faktine padėtimi baudžiamajame procese iki šiol rūpinamasi nepakankamai, atskleidžia ir pastaraisiais metais atlikti tyrimai. Nacionalinės teismų administracijos inicijuotas tyrimas⁴⁷⁹ apie pažeidžiamų grupių teismuose specialiuosius poreikius atskleidė, kad reikšminga dalis respondentų (nukentėjusių ir liudytojų) teismuose vis dar jaučiasi nesaugiai. Žvilgterint į priekį, pažymėtina, kad nukentėjusio asmens saugumas (tiek fizinis, tiek psichologinis, tiek emocinis) baudžiamajame procese yra vienas iš svarbiausių teisės į teisingą baudžiamąjį procesą sudėties elementų. Todėl paminėto tyrimo rezultatai leidžia daryti išvadą, kad ši teisė nukentėjusiesiems dar nėra pakankamai užtikrinama. Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas komentare Nr. 10 taikliai pažymėjo, kad nėra pagrindo tikėtis visapusiškos pagalbos iš vaiko, jei pagrindiniai baudžiamojo proceso dalyviai (teisėsaugos institucijų pareigūnai, teisėjai) nesupranta vaiko teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo svarbos⁴⁸⁰.

Taigi apibendrinant pažymėtina, kad supratimas, jog nukentėjusieji baudžiamajame procese nėra vien tik įrodymų šaltiniai ar baudžiamojo proceso iniciatoriai, o lygiaverčiai baudžiamojo proceso dalyviai, turintys savarankiškų ir specifinių interesų, atsirado ne taip jau seniai. Natūralu, kad teisėsaugos institucijų pareigūnai vis dar sunkiai įsileidžia į savo praktinę veiklą šį naują požiūrį ir neretai baudžiamąjį procesą suvokia kaip horizontalų santykį tarp valstybės ir įtariamojo (kaltinamojo), o visus kitus proceso dalyvius – kaip atliekančius pagalbinį vaidmenį procese. Tai, be abejo, gali lemti ir neretais atvejais lemia antrinę viktimizaciją.

Trečia, poreikį garantuoti nukentėjusiam vaikui teisę į teisingą baudžiamąjį procesą lemia jo vaidmens svarba. Kone kiekviename tarptautiniame dokumente, įtvirtinančiame pagrindines vaiko teises ir esminius elgesio su vaiku teisiniame procese principus, kaip viena iš pagrindinių teisių įvardijama vaiko teisė būti išklaustam. Pabrėžiama, kad ši teisė turi būti realizuojama ne tik civiliniame procese, kur jos raiškiai, ypač šeimos bylose (bylose dėl vaikų gyvenamosios vietos nustatymo, tėvų bendravimo su vaiku tvarkos nustatymo, išlaikymo priteisimo ir kt.), yra nesudėtingai suvokiama bei įgyvendinama, bet ir baudžiamajame procese. Pavyzdžiui, Europos Tarybos konvencijoje dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos nurodoma, kad „kiekviena Šalis imasi būtinų teisėkūros ar kitų priemonių, siekdama užtikrinti, kad tyrimas ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas būtų vykdomi atsižvelgiant į vaiko interesus ir gerbiant jo teises“ (30 straipsnio 1 dalis)⁴⁸¹. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijose⁴⁸² pabrėžia-

479 Tyrimas atliktas Nacionalinei teismų administracijai įgyvendinant 2009–2014 m. Norvegijos finansinio mechanizmo programos „Efektyvumas, kokybė ir skaidrumas Lietuvos teismuose“ ir Lietuvos Respublikos biudžeto lėšomis finansuojamą projektą „Geresnė pagalba liudytojams ir nusikaltimų aukoms teismo procese, įskaitant saugumo teismų pastatuose stiprinimą“. Tyrimą atliko UAB „Eurointegracijos projektai“ 2014–2015 metais.

480 Prieiga per internetą: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.10.pdf>: [žiūrėta 2014-04-08].

481 Europos Tarybos konvencija dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-05]. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046e1d3>.

482 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310 .

ma, kad teisėjai privalo išklaudyti kiekvieną vaiką ir jo paaiškinimus vertinti atsižvelgdami į amžių, socialinę, fizinę ir psichinę brandą. Tačiau tose pačiose gairėse nurodoma ir tai, kad vaiko teisė būti išklaustytam nereiškia jo pareigos duoti paaiškinimus. Tokia nuostata ganėtinai logiška turint omenyje tai, kad kiekviena teisė, kurios negalima atsakyti, virsta prievole ir nebeatitinka savo tikrosios paskirties. Tačiau kaip yra iš tiesų?

Vienas iš pagrindinių veiksnių, lemiančių konkretaus proceso dalyvio teisės į teisingą procesą turinį, yra jo suinteresuotumas pačiu baudžiamuoju procesu bei jo baigtimi. Jei įtariamojo (kaltinamojo) atveju įprastai tokio suinteresuotumo turinį sudaro siekis apsiginti nuo kaltinimų, atskleisti teigiamai jį apibūdinančias aplinkybes, kurios sudarytų pagrindą vienaip ar kitaip palengvinti jo baudžiamąją atsakomybę, tai pilnamečio nukentėjusiojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą elementų įtvirtinimą lėmė jo pagrindinis interesas gauti žalos atlyginimą ir tiesiogiai stebėti teisingumo įgyvendinimo procesą. Tačiau, kalbant apie nepilnamečius, o ypač apie mažamečius, nukentėjusiuosius, akivaizdu, kad jie dėl savo nepakankamos fizinės, psichinės ir socialinės brandos negali suprasti būtent tokios baudžiamosios proceso paskirties ir reikšmės. Antai, JAV kriminologų atlikti tyrimai su nepilnamečiais nukentėjusiais atskleidė, kad tik nuo maždaug dešimties metų vaikai pradeda suprasti teisinių žodžių reikšmę, tačiau būdami tokio amžiaus jie dar nesupranta, kokia yra teismo paskirtis⁴⁸³. Iš esmės tokias pačias aplinkybes atskleidė ir psichologų atlikti tyrimai, kurių rezultatai patvirtina, kad nepilnamečiai, net ir vyresni nei penkiolikos metų, labai retai suvokia teisinę savo dalyvavimo baudžiamajame procese prasmę, o juolab duodamų parodymų reikšmę⁴⁸⁴. Šios aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad nepilnamečiams nukentėjusiesiems nebūdingas asmeninis siekis tiesiogiai dalyvauti baudžiamajame procese, reikalauti kaltininko nubaudimo ir žalos atlyginimo. Jei apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu pasibaigęs baudžiamasis procesas suaugusiam nukentėjusiajam reiškia teisingumo įgyvendinimą, tai nepilnamečiui jis reiškia pagaliau pasibaigusį skausmingą procesą, kurio metu jis turėjo ne kartą prisiminti nemalonius ir traumuojančius įvykius⁴⁸⁵.

Nepaisant to, kad dėl pirmiau nurodytų aplinkybių nepilnamečiai nukentėjusysis tiesiogiai ir sąmoningai nėra suinteresuotas dalyvauti baudžiamajame procese, ši pareiga paprastai jam tenka neišvengiamai. Antai, statistiniai duomenys patvirtina, kad tiek Lietuvoje⁴⁸⁶, tiek užsienio valstybėse⁴⁸⁷ vaikai dažniausiai tampa smurtinių nusikaltimų aukomis (daugiau nei 50 proc. visų užregistruotų nusikalstamų veikų atveju). O mokslinėje literatūroje teigiama⁴⁸⁸, kad tokio pobūdžio bylose, kuriose nepilnamečiai nukentėjo nuo smurtinių,

483 Eichner, A.W. Preserving Innocence: Protecting Child Victims in the Post – Crawford Legal System. American Journal of Criminal Law. Vol. 38:1, 2010: 101-116. P. 110.

484 Quas, J. A.; McAuliff, B.D., *supra* note 57, p. 79–103.

485 Watkins, A. A., *supra* note 51

486 Vaikai – nusikaltimų aukos ir liudytojai. Situacijos Lietuvoje apžvalga. [žiūrėta 2013-06-15]. <http://www.vaikystebesmurt.lt/_sites/paramosvaikamscentras/media/images/Biblioteka/Tyrimu_ataskaitos/2012%20vaikai%20nusikaltimu%20aukos%20ir%20liudytojai%20situacijos%20lietuvoje%20apzvalga%20national%20report%20lt%20final-1.pdf>.

487 Quas, J. A.; McAuliff, B.D., *op. cit.*

488 Pavyzdžiui, Lamb, M. E. *et al.* The Effects of Forensic Interview Practices on the Quality of Information Provided by Alleged Victims of Child Abuse. Iš: Children’s Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice (eds. Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H. C. Bull.). West Sussex: John Wiley & Sons LTD, 2002. P. 131–145.

ypač nuo lytinio pobūdžio, nusikaltimų, jo parodymai tampa itin svarbiu, o neretai ir vieninteliu kaltinamojo kaltės įrodymu. Tokias mokslininkų išvalgas patvirtina ir nacionalinių teismų praktika: rengiant šį darbą atliktas kokybinio pobūdžio teismų praktikos tyrimas, kurio metu išanalizuotos 32 Lietuvos apeliaciniame teisme per 2012 metus išnagrinėtos baudžiamosios bylos⁴⁸⁹, kuriose asmenys nuteisti už lytinio pobūdžio nusikalstamas veikas prieš nepilnamečius. Tyrimo metu nustatyta, kad net 19-oje baudžiamųjų bylų pagrindiniu įrodymų šaltiniu pripažinti nepilnamečio nukentėjusiojo parodymai. LAT vienoje iš nutarčių yra tiesiogiai nurodęs, jog „nekyla abejonių, kad nukentėjusiosios (šioje byloje mažametės – *aut. pastaba*) parodymai seksualinio prievartavimo byloje, gauti nepažeidžiant apklausos procedūros taisyklių, yra vieni reikšmingiausių įrodymų vertinimo procese“⁴⁹⁰.

Taigi nepilnamečio nukentėjusiojo dalyvavimą baudžiamajame procese, visų pirma, lemia ne jo asmeniniai interesai, bet teisės saugos pareigūnų siekis išsamiai iširti bei atskleisti nusikalstamą veiką. Šiuo atveju susidaro paradoksali situacija, kai nepilnamečio nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese vėl sumenkinamas iki bylos teisingam išnagrinėjimui paprastai itin reikšmingos informacijos šaltinio vaidmens. Antra, būtent suvokimas, kad nepilnametis nukentėjusysis paprastai tampa itin svarbiu įrodymų šaltiniu, neretai lemiančiu konkretaus baudžiamąjo proceso baigtį, turi tiesioginę įtaką tiek įstatymų leidėjui, tiek taikytojui pasirūpinti tinkamu vaiko teisių ir teisėtų interesų užtikrinimu. Taip yra todėl, kad, kaip nustatyta daugeliu mokslinių tyrimų, nepilnamečio nukentėjusiojo parodymų turinį ir išsamumą, taigi iš dalies ir viso proceso baigtį, tiesiogiai lemia jo savijauta baudžiamąjo proceso metu, o konkrečiai – jo apsauga nuo kaltininko fizinio dalyvavimo atliekant proceso veiksmus, kaltininko galimybės daryti įtaką aukai, proceso eigos bei atliekamų veiksmų suvokimas, kiti vaiko komforto bei saugumo jausmą užtikrinantys veiksniai (atstovų, specialistų dalyvavimas, apklausų trukmė, dažnumas, apklausų metu naudojamos stresą mažinančios priemonės bei metodai, atliekamų procesinių veiksmų operatyvumas ir kt.)⁴⁹¹. Tad darytina išvada, kad nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs vaikas laikomas nekaltu baudžiamąjo proceso dalyviu, turinčiu veikiau pareigą, o ne teisę dalyvauti baudžiamajame procese, todėl visi proceso veiksmai turi būti nukreipti ne prieš jį ar nepaisant jo, bet dėl jo⁴⁹² gerovės ir interesų. Nepilnamečio nukentėjusiojo interesų apsauga, jo asmens saugumo užtikrinimas yra būtina sąlyga veiksmingai įgyvendinti funkciją – padėti nustatyti tiesą byloje⁴⁹³.

489 Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamosios bylos Nr. 1A-562/2012, Nr. 1A-518/2012, Nr. 1A-512/2012, Nr. 1A-499/2012, Nr. 1A-389/2012, Nr. 1A-313/2012, Nr. 1A-282/2012, Nr. 1A-257/2012, Nr. 1A-212/2012, Nr. 1A-193/2012, Nr. 1A-158/2012, Nr. 1A-155/2012, Nr. 1A-13/2012, Nr. 1A-505/2012, Nr. 1A-457/2012, Nr. 1A-433/2012, Nr. 1A-360/2012, Nr. 1A-336/2012, Nr. 1A-311/2012, Nr. 1A-302/2012, Nr. 1A-301/2012, Nr. 1A-267/2012, Nr. 1A-260/2012, Nr. 1A-176/2012, Nr. 1A-175/2012, Nr. 1A-102/2012, Nr. 1A-94/2012, Nr. 1A-92/2012, Nr. 1A-74/2012, Nr. 1A-65/2012, Nr. 1A-62/2012, Nr. 1A-41/2012.

490 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-421/2013.

491 Išsamiau apie atliktus tyrimus ir jų metu gautus rezultatus žr. Walton, E., *supra* note 52; Quas, J.A., McAuliff, *supra* note 57.

492 Mayo, J. I., *supra* note 35, p. 90.

493 Jurka, R. Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos., *supra* note 215, p. 94.

Trečia, tačiau ne mažiau svarbia aplinkybių grupė laikytinos savybės, kuriomis pasižymi vaikai ir kurios vienaip ar kitaip daro įtaką vaiko dalyvavimui baudžiamajame procese. Tyrimo autorė laikosi pozicijos, kad vaiko specifiškumo bendras ir jį lemiančių konkrečių kriterijų suvokimas bei pripažinimas yra svarbi geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo forma. Šiame darbe jau analizuotos vaikams būdingos savybės, lemiančios specifinės baudžiamojo proceso formos įtvirtinimo poreikį. Todėl čia norėtųsi akcentuoti tas savybes, kurios ypatingą reikšmę turi liudijimo procese. Manytina, kad šios savybės taikliausiai įvardytos JAV Aukščiausiojo Teismo sprendime *Roper v. Simmons*⁴⁹⁴. Šis sprendimas mokslinėje literatūroje yra plačiai diskutuojamas ne vien dėl to, kad tapo precedentu netaikyti mirties bausmės nusikaltusiems vaikams, bet ir dėl to, kad jame buvo remtasi psichologų atliktais moksliniais tyrimais dėl nepilnamečiams būdingų charakterio savybių, lemiančių jų pažeidžiamumą. Apibendrinęs tyrimus, Teismas, be kita ko, pripažino, kad vaikai nuo suaugusiųjų skiriasi visų pirma tuo, kad yra imlesni aplinkos įtakai, ypač artimų suaugusiųjų (mažametystės stadijoje) ir (ar) bendraamžių (paauglystės stadijoje); antra, vaikų emocinė būklė yra mažiau stabili, todėl juos dažniau paveikia neigiami baudžiamojo proceso aspektai⁴⁹⁵.

Taigi nukentėjusius vaikus baudžiamajame procese reikia itin saugoti, nes, pirma, į baudžiamąjį procesą jie patenka ne savo noru, o dėl prieš juos padarytos nusikalstamos veikos; antra, statistiniai duomenys rodo, kad vaikai neretai nukenčia nuo sunkių ir labai sunkių smurtinių nusikaltimų, sukeliančių itin neigiamų trumpalaikių ir ilgalaikių padarinių vaiko psichologinei, emocinei būsenai ir socialinei brandai; trečia, vis dar gajus požiūris į vaiką tik kaip į įrodymų šaltinį, Vaiko teisių konvencijos nuostatų dvasią aiškinančių mokslininkų terminais tariant – kaip į objektą, o ne subjektą, neretais atvejais lemia antrinę viktimizaciją, kurios padariniai skaudžiai atsiliepia ne tik tiesiogiai vaikui, bet ir visai visuomenei. Galiausiai valstybė, siekdama atskleisti nusikalstamas veikas, vaiką tarsi sugrąžina į įrodymų šaltinio statusą, kurio atsisakyti jis paprastai neturi galimybės. Todėl nukentėjusio vaiko teisių visapusiškos apsaugos priemonių paieška yra vienas prioritetinių klausimų įstatymų leidėjams, teisės aktų aiškintojams praktikams ir mokslininkams.

Procesinės garantijos, sudarančios nukentėjusio vaiko teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinį, skiriasi nuo tokių įtariamojo (kaltinamojo) procesinių garantijų. Ir šį skirtumą lemia ne tik nevienodas procesinis statusas. Baudžiamojo proceso įstatyme ne tik įtvirtintos statusą atitinkančios teisės ir pareigos, bet ir interesas, kurį turėdami baudžiamajame procese dalyvauja šie du subjektai. Jei įtariamojo (kaltinamojo) pagrindinis interesas yra

494 Šioje byloje buvo sprendžiamas klausimas dėl mirties bausmės taikymo vaikui konstitucingumo. Išsamiau žr. Gilad, M. Who Will Protect the Children? The Untold Story of Unaccompanied Minors in Witness Protection Programs. [žiūrėta 2014-11-23]. <http://www.academia.edu/10014975/>.

495 Be šių aplinkybių, Teismas taip pat nurodė, kad vaikai nuo suaugusiųjų skiriasi ir nevisiška branda bei iki galo neišsivysčiusiu atsakomybės jausmu, lemiančiu spontaniškus ir neapgalvotus poelgius bei sprendimus; vaikai negeba vertinti savo veiksmų atsižvelgdami į perspektyvą ir atlikti išsamios sprendimo analizės, o tai lemia neadekvačius, vaiko interesų neatitinkančius sprendimus. Pastarąjį aspektą yra išplėtoję raidos psichologai, kurie, apibendrinant tariant, nurodo, kad vaikai turi mažiau išsvystytus sprendimo priėmimo gebėjimus, yra pasiduodantys aplinkos įtakai, emocionalesni, impulsyvesni, linkę rizikuoti. Labai svarbu ir tai, kad vaikai ne visada sugeba numatyti galimus savo veiksmų padarinius. Išsamiau žr. Arredondo, D.E. Principles of Child Development and Juvenile Justice. *Journal of The Center for Families, Children & The Courts* 5, (2004):130.

nebūti nepagrįstai nuteistam ir (ar) pernelyg griežtai nubaustam, o tai atitinkamai lemia poreikį užtikrinti Konvencijos 6 straipsnio 2, 3 dalyse numatytas garantijas, tai nukentėjusysis baudžiamajame procese turi kitokius siekius, kurie, visų pirma, yra siekis galėti netrukdomai dalyvauti baudžiamajame procese⁴⁹⁶, antra, turėti realias galimybes reikalauti, kad prieš jį nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų tinkamai nubaustas, trečia, gauti nusikalstamais veiksmais padarytos žalos atlyginimą⁴⁹⁷. Šie nukentėjusiajam priskiriami interesai įtvirtinti ir BPK 44 straipsnio 10 dalyje, kurioje nurodyta, kad „kiekvienas asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą, o įstatymų numatytais atvejais – ir kompensaciją iš Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo, taip pat įstatymo nustatyta tvarka nemokamai gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą“. Tai, kad ši nuostata įtvirtinta BPK 44 straipsnyje, leidžia manyti, jog įstatymų leidėjas taip pripažįsta nukentėjusiojo teisę į teisingą baudžiamąjį procesą lygiagrečiai su įtariamojo (kaltinamojo) analogiška teise, mat kitos šio straipsnio nuostatos yra tiesiogiai perkeltos iš Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6-ojo straipsnio. Būtent šie trejopo pobūdžio interesai tiesiogiai suponavo standartinį šiuo metu nukentėjusiesiems priskiriamų teisių katalogą.

Nukentėjusiojo amžius, nepakankama visapusiška branda, baudžiamųjų bylų, kuriose jis dalyvauja, ypatumai yra kriterijai, įpareigojantys greta standartinių nukentėjusiajam priskiriamų procesinių garantijų ieškoti ir taikyti papildomas apsaugos priemones, kad į iš esmės suaugusiesiems pritaikytą baudžiamąjį procesą įtrauktas nepilnametis nepatirtų neigiamų padarinių, jaustųsi kuo saugesnis ir procesui pasibaigus galėtų tinkamai įvairiapusiškai vystytis. Pagrindiniai nukentėjusio vaiko poreikiai ir jo šeimos narių poreikiai baudžiamojo proceso metu išsamiai išvardyti Lanzarotės konvencijos 31 straipsnyje („Bendrosios apsaugos priemonės“), pagal kurią „kiekviena Šalis imasi būtinų teisėkūros ar kitų priemonių siekdama apsaugoti aukų teises ir interesus, įskaitant jų, kaip liudytojų, specialiuosius poreikius, visuose tyrimo ir baudžiamosios bylos nagrinėjimo etapuose, visų pirma: a) informuojant aukas apie jų teises ir paslaugas, kuriomis jos gali pasinaudoti, ir išskyrus atvejus, kai jos nenori gauti tokios informacijos, apie tolesnį skundo nagrinėjimą, kaltinimus, bendrą tyrimo ar bylos eigą, aukų vaidmenį jame bei jų bylos rezultatą; b) užtikrinant, bent jau tais atvejais, kai aukoms ir jų šeimoms gali grėsti pavojus, kad jos galėtų būti informuotos, jeigu būtina, kada kaltinamasis ar nuteistasis yra laikinai ar visam laikui paleidžiamas; c) pagal vidaus teisės aktais nustatytas procesines normas sudarant joms galimybę būti išklaustoms, teikti įrodymus ir pasirinkti, koku būdu – tiesiogiai arba per tarpininką – jų nuomonės, poreikiai ir problemos bus išdėstomos ir koku būdu jos bus svarstomos; d) teikiant joms tinkamas paramos paslaugas, kad jų teisėms ir interesams būtų tinkamai atstovaujama ir į juos būtų atsižvelgta; e) apsaugant jų privatumą, jų tapatumą ir jų atvaizdą ir pagal vidaus teisės aktus imantis priemonių tam, kad būtų užkirstas kelias bet kokios informacijos, galinčios padėti jas identifikuoti, viešam platinimui; f) užtikrinant jų saugumą, taip pat jų šeimų ir jų liudytojų saugumą nuo grasinimų, keršto ir

496 Trechsel, S., *supra* note 464, p. 41–42.

497 Matuizienė, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. Socialinių mokslų studijos. 2009, 4(4); 306-311.

pakartotinės viktimizacijos; g) užtikrinant, kad bus išvengta aukų ir kaltininkų kontakto teismo ir teisėsaugos organų patalpose, nebent kompetentingos institucijos nustato kitaip vaiko interesų labui arba tai būtina vykdant tyrimą arba baudžiamosios bylos nagrinėjimą⁴.

Toliau nagrinėsime priemones ir būdus, skirtus pagrindinėms nukentėjusiojo vaiko teisėms (teisės į teisingą baudžiamąjį procesą elementams) – jaustis saugiam baudžiamąjo proceso metu ir kuo labiau neutralizuoti neigiamus baudžiamąjo proceso padarinius, siekiant išvengti antrinės viktimizacijos. Šių teisių užtikrinimas tiesiogiai susijęs su geriausių vaiko interesų ir rehabilitacijos principais. Šie poreikiai ypač svarbūs pagrindinėje vaiko dalyvavimo baudžiamajame procese formoje – apklausoje⁴⁹⁸.

2.3.2. Vaiko apklausos tvarka baudžiamajame procese

Įprastiniame baudžiamajame procese liudytojo ir nukentėjusiojo apklausa iki šiol⁴⁹⁹ didesnių praktinių problemų ar konceptualių mokslinių debatų nekėlė⁵⁰⁰. Vadovaujantis BPK 185 straipsniu, 283 straipsnio 2 dalimi, nukentėjusysis apklausiamas ir jo parodymai perskaitomi laikantis visų taisyklių, kuriomis reglamentuojama liudytojo apklausa ir liudytojo parodymų perskaitymas. Tai reiškia, kad vykdydamas savo pareigą duoti teisingus parodymus ir realizuodamas teisę būti išklaustytas, nukentėjusysis procesine padėtimi prilyginamas liudytojui. Ypatinga vaiko padėtis lemia tai, kad jo poreikis būti apsaugotam nuo neigiamo baudžiamąjo proceso veiksmų yra svarbesnis nei poreikis būti išklaustytam⁵⁰¹. Taigi įprastiniame įrodinėjimo procese, kur liudytojo apklausa yra vienas dažniausių ir įprasčiausių įrodymų rinkimo veiksmų, sudarančių sąlygas įtariamajam (kaltinamajam) visapusiškai realizuoti savo teisę į tinkamą gynybą, atsiranda naujas veiksnys, darantis vaiko apklausą ganėtinai sudėtingu, empatijos, specialių žinių bei specifinių priemonių reikalaujančiu procesiniu veiksmu, kurio rezultatas neretai kelia problemų parodymų pripažinimo įrodymu ir vertinimo procese.

Apklausiant vaiką baudžiamajame procese, kyla du pagrindiniai uždaviniai: pirma, išklausti vaiką, surinkti baudžiamosios bylos išsamiam išnagrinėjimui ir teisingo galutinio procesinio sprendimo priėmimui reikšmingus duomenis, kartu užtikrinant vaiko saugumą nuo žalingo baudžiamąjo proceso poveikio; antra, turi būti užtikrinama tinkama vaiko interesų pusiausvyra su kitų proceso dalyvių, ypač įtariamąjo (kaltinamojo), interesais bei

498 Omenyje turimos apklausos tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo nagrinėjimo metu. Tačiau vaiko teisės į teisingą baudžiamąjį procesą kontekste pastaroji apklausa kelia daugiau problemų, mat teismai retais atvejais, apklausdami vaiką, imasi procesinių ir (ar) techninių priemonių apsaugoti jį nuo antrinės viktimizaciją sukeliančių veiksmų.

499 Iki Direktyvos priėmimo, kai numatyti tam tikri ypatumai pažeidžiamiesiems, turintiems specialių apsaugos poreikių nukentėjusiesiems. Į pastarųjų grupę patenka ir vaikai.

500 Diskusijų gali kelti nebent tokio asmens parodymų vertinimo klausimai. Pavyzdžiui, praktikoje pasitaiko atvejų, kai gynyba nukentėjusiojo parodymų vertę bando menkinti argumentuodama tuo, jog jis yra suinteresuotas bylos baigtimi, todėl vien tik jais negali būti grindžiamas teismo nuosprendis. Tačiau LAT šiuo klausimu yra suformavęs gana nuoseklią praktiką, pagal kurią teismo nuosprendį galima grįsti ir vien tik nukentėjusiojo parodymais, jeigu jie yra patikimi. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 19 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-147/2013.

501 Jau minėta, kad šio poreikio vaikai apskritai dažniausiai neturi.

viešuoju interesu. Pastarųjų suvaržymas turi būti objektyviai pateisinamas ir proporcingas siekiamam tikslui. Kaip šie uždaviniai yra ir turi būti įgyvendinami, apžvelgsime toliau, pradėdami nuo vaiko apklausos proceso ypatumų, lemiančių specifinę apklausos tvarką ir interesų konflikto priežastis.

Vaiko apklausai keliami reikalavimai. Vaiko apklausos tvarka yra bene svarbiausias aspektas, analizuojamas moksliniuose tyrimuose, mokslinėse konferencijose ir diskusijose. Sutariama, kad pagrindiniai vaiko apklausos standartai kildinami iš geriausių vaiko interesų principo ir gana abstrakčių tarptautinių teisės aktų reikalavimų. Antai, Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracijoje nėra nuostatos, skirtos vaiko apklausai, tačiau šio dokumento 2 principas yra universalus, apimantis bet kokią veiksmą su vaiku ir įtvirtinantis geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo formą: „Įstatymu ir kitokiomis priemonėmis vaikui turi būti garantuota ypatinga apsauga ir suteikiamos galimybės ir sąlygos sveikai ir normaliai vystytis fiziškai, protiškaici, doroviškai, dvasiškai ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Šiuo tikslu leidžiant įstatymus, svarbiausias motyvas turi būti vaiko interesų užtikrinimas.“ Ši nuostata yra bendro pobūdžio, įpareigojanti bet kokioje su vaiku susijusioje situacijoje, kurioje jis gali patirti tam tikrus apribojimus, turinčius įtakos tolesnei jo raidai, vadovautis geriausių vaiko interesų principu. Be to, ši nuostata įpareigoja užtikrinti vaiko saugumą, o tai baudžiamojo proceso kontekste reiškia ne tik fizinį, bet ir psichologinį bei emocinį saugumą.

Kiek išsamiau vaiko apklausos tvarkos standartai aptarti Vaiko teisių konvencijoje, nors ir šio dokumento nuostatos pasižymi universalumu. Konvencijos 3 straipsnio 1 dalyje teigiama, kad „imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai“. Mintis, kad geriausių vaiko interesų principas turi būti kelrode žvaigžde bet kokiose su vaiku susijusiose situacijose, o valstybė turi pareigą užtikrinti šio principo įgyvendinimą, toliau plėtojama šio straipsnio 2 dalyje, kurioje nurodyta, kad „valstybės dalyvės įsipareigoja teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei, atsižvelgdamos į jo tėvų, globėjų ar kitų asmenų, atsakančių už jį pagal įstatymą, teises ir pareigas, ir tam tikslui imasi atitinkamų teisinių ir administracinių priemonių“. Kalbant apie vaiko apklasas, svarbus yra Konvencijos 12 straipsnis, kuriame, anot kai kurių autorių, pirmą kartą *expressis verbis* įtvirtinta pareiga išklausti vaiką ir vaiko teisę pasisakyti kiekvienu su juo susijusiu klausimu bei apskritai būti išgirstam⁵⁰². Jame dėstomi ir vaiko apklausos standartai, kurie iš esmės apima tris reikalavimus – vaikas, gebantis formuluoti savo mintis, turi būti išklaustytas; jo nuomonė ar paaiškinimai turi būti vertinami atsižvelgiant į jo brandos aspektus ir turi būti jų paisoma; valstybė privalo užtikrinti vaikui tinkamas apklausos sąlygas: „Valstybės dalyvės garantuoja vaikui, sugėbančiam suformuluoti savo pažiūras, teisę laisvai jas reikšti visais jį liečiančiais klausimais; be to, vaiko pažiūroms, atsižvelgiant į jo amžių ir brandumą, skiriama daug dėmesio“ (1 dalis); „Todėl vaikui būtina suteikiama galimybė būti išklaustytam bet kokio jį liečiančio teismo ar administracinio nagrinėjimo metu tiesiogiai arba per atstovą ar atitinkamą organą nacionalinių įstatymų numatyta tvarka“ (2 dalis). Atskirai aptartinas ir Vaiko teisių konvencijos 13 straipsnis, kuriame skelbiama, kad „vaikas turi teisę laisvai reikšti savo nuo-

502 Kilkelly, U., *supra* note 64.

mongę; todėl ši teisė apima laisvę ieškoti, gauti ir perduoti bet kokio pobūdžio informaciją ir idėjas nepaisant sienų žodine, rašytine arba spausdinta forma, meno kūriniais arba kitais vaiko pasirinktais būdais“ (1 dalis); „Įgyvendinant šią teisę, gali būti kai kurių apribojimų, tačiau jie gali būti tik tokie, kokie numatyti įstatymu ir yra būtini: a) siekiant garantuoti pagarbą kitų asmenų teisėms ir reputacijai; arba b) būtini valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ar dorovei apsaugoti“ (2 dalis). Vaiko teisių konvencijos 39 straipsnis, kuris išsamiau bus aptartas analizuojant reabilitacijos principą, tiesiogiai orientuotas į nukentėjusius vaikus, skelbia, kad „valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių, kad padėtų fiziškai ir psichologiškai atsistatyti ir socialiai reintegruotiis vaikui, tapusiam bet kokio pobūdžio nesirūpinimo, išnaudojimo, piktnaudžiavimo; kankinimo ar kitokio žiaurais, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmės; ginkluotų konfliktų auka“. Ši nuostata neabejotinai įpareigoja įstatymų leidėją ir taikytoją sukurti tokius teisinius ir praktinius vaiko apklausos standartus, kurie reikalingi jo visapusiškai apsaugai nuo neigiamo baudžiamojo procesopoveikio, galinčio turėti įtakos vaiko reabilitacijos procesui ir tolesniam vystymuisi.

Pirmiau paminėtų pagrindinių baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tarptautinių dokumentų normos pasižymi tuo, kad yra ganėtinai abstrakčios, deklaruojančios pagrindinius elgesio su vaikais principus, kurių įgyvendinimo mechanizmas paliktas valstybių įstatymų leidėjų dispozicijai. Čia išsiskiria Lanzarotės konvencija, kurioje labai konkrečiai nurodyti nukentėjusių vaikų apklausoms keliami reikalavimai. Konvencijoje šalys įpareigojamos imtis priemonių užtikrinti, kad: „a) vaiko apklausos vyktų be nepagrįsto atidėliojimo, kompetentingoms institucijoms gavus pranešimą apie faktus; b) vaiko apklausos vyktų, kai būtina, šiam tikslui įrengtose arba pritaikytose patalpose; c) vaikas būtų apklausiamas šiam tikslui parengtų specialistų; d) jei įmanoma ir jei tinkama, visas vaiko apklausas vykdytų tie patys asmenys; e) apklausų būtų kuo mažiau ir jos būtų atliekamos tik tuomet, kai tai tikrai būtina nagrinėjant baudžiamąją bylą; f) vaiką galėtų lydėti jo teisinis atstovas arba, jei tinkama, jo pasirinktas suaugęs asmuo, nebent dėl to asmens priimtas pagrįstas priešingas sprendimas. Kiekviena Šalis imasi būtinų teisėkūros ar kitų priemonių siekdama užtikrinti, kad visos aukos apklausos arba, jei reikia, vaiko liudytojo apklausos galėtų būti filmuojamos ir kad šios nufilmuotos apklausos galėtų būti kaip įrodymai teismo proceso metu, kaip nustatyta jos vidaus teisės aktuose“ (35 straipsnio 1, 2 dalys). Taigi Lanzarotės konvencijoje įtvirtintos vaikų apklausos gairės nukreiptos į tris pagrindinius momentus: vaikui saugios aplinkos sukūrimą apklausos metu; reikalavimus apklausą vykdančiam subjektui; vienos apklausos taisyklę.

BPK įtvirtintos vaikų apklausas reglamentuojančios normos iš esmės atitinka tarptautinius standartus. Šiuo metu galiojančioje BPK redakcijoje nustatyta tokia vaikų liudytojų, nukentėjusiųjų apklausos tvarka:

- Nepilnametis liudytojas ar nepilnametis nukentėjusysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami vaikų apklausoms pritaikytose patalpose ir *ne daugiau kaip vieną kartą*. Tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo metu būtina pakartotinė nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausa, juos paprastai *apklausias pats asmuo*. Jų apklausos metu turi būti *daromas vaizdo ir garso įrašas*. Paprastai nepilnametį liudytoją ir nukentėjusįjį ikiteisminio tyrimo metu apklausia ikiteismini-

nio tyrimo teisėjas. Nepilnametis liudytojas ir nepilnametis nukentėjusysis *į teisia-
majį posėdį šaukiami tik išimtiniais atvejais* (BPK 186 straipsnio 1, 2 dalys).

- Nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausoje *turi teisę dalyvauti jo atstovas*. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo iniciatyva į nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausą privalo būti *kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas*, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą (BPK 186 straipsnio 5 dalis, 280 straipsnio 1 dalis).
- Siekiant apsaugoti apklausiamą nepilnametį nuo neigiamo poveikio, įtariamajam (kaltinamajam) ar kitiems proceso dalyviams, išskyrus valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, gali būti neleista dalyvauti patalpoje, kurioje atliekama apklausa. Tokiu atveju privalomai turi būti daromas garso ir vaizdo įrašas, o įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams turi būti sudaromos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos bei per ikiteisminio tyrimo teisėją užduoti apklausiamam asmeniui klausimus (BPK 186 straipsnio 3, 4 dalys, 280 straipsnio 3 dalis).

Minėta, kad nuo 2016 m. kovo 1 d. įsigaliojo BPK pakeitimai, skirti pažeidžiamų nukentėjusiųjų specialioms apsaugos poreikiams užtikrinti. Vaikai neabejotinai patenka į pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių kategoriją, todėl, be paminėtųjų, jiems taikytinos šios papildomos apsaugos priemonės: lydinčio asmens dalyvavimas, besispecializuojančio pareigūno atliekama apklausa, pranešimas apie teisės aktuose nustatytas galimas taikyti apsaugos priemonės ir jų skyrimo tvarką (pvz., apklausa nuotoliniu būdu, apklausa naudojant vidinę televiziją, širmą ir pan.)⁵⁰³.

Saugios vaikui aplinkos apklausos metu poreikis moksliniuose darbuose imtas akcentuoti dar praėjusio amžiaus pradžioje. Štai Leipcigo mokytojų sąjunga 1921 metais paskelbė tokias rekomendacijas vaikų apklausoms: nepilnamečių liudytojų apklausą turi atlikti tik tie asmenys, kurie turi specialų psichologinį pasirengimą; apklausų skaičius turi būti apribotas atsižvelgiant į individualaus vaiko interesus; ekspertu teisme turi būti pakviestas psichologas, turintis pedagoginę patirtį, ir gydytojas-ginekologas⁵⁰⁴. Vokiečiai dar XX amžiaus pradžioje turėjo ganėtinai racionalią taisyklę – jei įtariamasis (kaltinamasis) pripažino padaręs inkriminuojamą nusikalstamą veiką, nukentėjęs vaikas apklausiamas tik vieną kartą⁵⁰⁵.

Dabartiniai moksliniai debatai apie vaiko apsaugos nuo žalingo baudžiamojo proceso poveikio apklausos metu priemonės prasideda nuo tyrimų, kurių rezultatai patvirtina patį poreikį šių priemonių imtis ir įspėja apie galimus padarinius pasielgus priešingai. JAV per pastarąjį dešimtmetį buvo atlikta keletas mokslo studijų⁵⁰⁶, siekiant nustatyti, kokį poveikį vaiko psichinei, emocinei sveikatai bei tolesnei brandai gali turėti dalyvavimas ir liudiji-

503 Pagal Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. Rekomendacijas dėl nukentėjusiųjų specialiųjų apsaugos poreikių vertinimo. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-05-02]. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/86bc22f0dfa611e58a92afc65dd68e97>.

504 Quas, J.A., McAuliff, B.D. *supra* note 57, p. 101.

505 *Ibid.*

506 *Ibid.*, p. 79–103.

mas baudžiamajame procese. Daugiausia tyrinėjami nuo seksualinio pobūdžio nusikaltamų veikų nukentėję vaikai⁵⁰⁷ ir keliami du esminiai klausimai – ar vaikas gali efektyviai dalyvauti baudžiamajame procese duodamas parodymus ir ar toks dalyvavimas neturi neigiamos įtakos jo gerovei. Tyrimais nustatyta, kad didžiausią neigiamą poveikį vaikams daro šie veiksniai: supratimo ir juo labiau teisinių žinių apie atliekamus proceso veiksmus nebuvimas ir teisėsaugos institucijų pareigūnų nekompetencija ta prasme, kad šie neturi gebėjimų pasirinkti tokį atliekamo procesinio veiksmo ir teisių išaiškinimo būdą, kuris atitiktų vaiko brandą; pakartotinės apklausos; baudžiamojo proceso trukmė ir rezultatas. Šias rekomendacijas papildė psichologijos profesorius B. Sternas, papildomai nurodęs, kad: 1) vaikai iki 14 metų (mažamečiai) turi būti apklausiami tik vieną kartą ir kuo greičiau po įvykio; pakartotinė apklausa leidžiama tik ypatingu atveju, teismui priėmus motyvuotą sprendimą; 2) policijos pareigūnai negali apklausti vaikų be teismo leidimo, išskyrus skubius atvejus; 3) mažamečio apklausos protokolas, surašytas teisėjo ar tyrėjo, gali būti garsinamas viso baudžiamojo proceso metu net ir tais atvejais, kai apklausiant vaiką nebuvo laikomasi visų formalių taisyklių; 4) prirėkus teismas turi teisę į vaiko apklausą kaip ekspertus kviešti asmenis, turinčius psichologinį pasirengimą (mokytojus, pedagogus, socialinius darbuotojus) ir leisti jiems patiems vesti vaiko apklausą; 5) vaiko apklausos protokole turi būti išsamiai aprašyti vaiko atsakymai, jo elgesys ir reakcija bei apklausiančiojo išvada dėl parodymų patikimumo⁵⁰⁸.

Nors vaiko informuotumo nebuvimas labiau susijęs su jo emocine ir psichologine būsena proceso metu, kalbant apie vaiko apklausas šis aspektas yra reikšmingas. Vaiko informuotumas apie atliekamą procesinį veiksma, jo prasmę, eigą ir tvarką turi tiesioginę įtaką jo efektyviam dalyvavimui baudžiamajame procese. Pirmiausia, jei vaikas nesupranta, kodėl nepažįstamam suaugusiajam turi atsakinėti į jo užduodamus klausimus, jis dažniau pateiks ne visą žinomą informaciją. Antra, tinkamai neišaiškinus vaiko procese dalyvaujančių asmenų vaidmenų, jam gali tapti sunku teisingai ir išsamiai atsakyti į proceso dalyvių klausimus, kurie neretai ir pasikartoja. Uždavus tą patį klausimą kelis kartus, vaikas gali imti manyti, kad juo netikima ar kad atsakymas į pirmąjį klausimą yra neteisingas. Todėl atsakydamas į pakartotinius klausimus jis gali pateikti kitokią informaciją. Trečia, nežinodamas, kokia yra jo funkcija baudžiamajame procese, vaikas gali jaustis tarsi patekęs į bėdą, nes policijos pareigūnai ar juo labiau teismo procesas vaikams paprastai kelia asociacijas su nusikaltėliais. Tokios baimės gali sutrukdyti vaikui išsamiai atsakyti į klausimus ir perteikti visą jam žinomą svarbią informaciją. Galiausiai vaiko tinkamas neinformavimas apie baudžiamojo proceso eigą, atskirų proceso veiksmų paskirtį neretai lemia tai, jog vaikas nesupranta priimto galutinio teismo sprendimo. Tokia situacija mokslininkų prilyginama situacijai suaugusių nukentėjusiųjų baudžiamajame procese, kai jie jaučiasi neturėję galimybės efektyviai dalyvauti baudžiamajame procese ir būti išklausti (nejaucia procedūri-

507 Tokį mokslininkų pasirinkimą galima pateisinti jau ne kartą šiame darbe minėtais argumentais – pirma, tarp sunkių ir labai sunkių nusikaltimų, padaromų prieš vaikus, seksualinio pobūdžio nusikaltamos veikos sudaro didžiąją dalį; antra, tokio pobūdžio baudžiamosiose bylose vaiko parodymai neretai esti vienintelis ir labai svarbus įrodymų šaltinis; trečia, tokio pobūdžio nusikalstamos veikos padaro didelę žalą besivystančio vaiko psichikos būsenai, todėl tokio vaiko dalyvavimas baudžiamajame procese susijęs su papildomais neigiamais išgyvenimais ir traumuojančiais veiksniais.

508 Quas, J.A., McAuliff, B.D. *supra* note 57, p. 85.

nio teisingumo), ir tai lemia nusivylimą visa teisėsaugos institucijų sistema konkrečiam procesui pasibaigus⁵⁰⁹. Tinkamo vaiko ir jo atstovų pagal įstatymą informavimo svarbą pabrėžia ir J. Doekas, nuo 2001 iki 2007 metų buvęs Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos priežiūros komiteto nariu. Jis teigia, kad informacijos trūkumas yra viena pavojingiausių tendencijų baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai. Negalima nesutikti su šiuo autoriumi, kad, siekiant aktyvaus ir efektyvaus vaiko dalyvavimo baudžiamajame procese, jis turi būti tinkamai, atsižvelgiant į jo amžių ir brandą, informuojamas apie visą proceso eigą, proceso veiksmus ir jų prasmę⁵¹⁰.

Apibendrinant mokslinius darbus, galima išskirti šiuos pagrindinius veiksnius, galinčius tapti antrinės viktimizacijos priežastimi: pakartotinės, neprofesionaliai atliekamos apklausos, kurių metu vaikas turi pasakoti stresą keliančius išgyvenimus; ilgai trunkantis teisminis procesas, kuris turi įtakos ne tik pačiam vaikui, bet ir jo šeimos nariams, ir kuris neleidžia pamiršti skausmingo įvykio⁵¹¹; susidūrimas su kaltininku akis į akį prieš teismo posėdį ir jo metu⁵¹²; kaltininko išteisinimas, kai nepatikima vaiko parodymais; pernelyg oficiali atmosfera teismo posėdžių salėje⁵¹³; šiurkštus, neįtraukiantis proceso dalyvių bendravimas su vaiku; netinkamas klausimų formulavimas⁵¹⁴. Daugiausia neigiamų išgyvenimų liudydamas teisme vaikas patiria, kai dėl nusikalstamos veikos įtariamas (kaltinamas) jo artimasis, šeimos narys ar giminaitis. Tokiu atveju vaikas jaučiasi tarsi patekęs į spąstus ir patiriantis neigiamas emocijas dėl to, kad iš jo tikimasi išsamių ir teisingų parodymų, kurie gali pakenkti jo artimajam ir išardyti šeimą; gėdą pasakojant prie svetimų asmenų apie patirtą ar matytą nusikalstamą veiką; kaltę dėl to, kad dalyvavo nusikalstamame įvykyje ir pan.

Bene daugiausia diskusijų kelia rekomendacija vaiką apklausti kuo greičiau po nusikalstamos veikos padarymo ir kuo mažiau kartų viso baudžiamojo proceso metu. Vienos apklausos taisyklės šalininkai⁵¹⁵, grįsdami mintį, kad dažnos apklausos, nutolusios viena nuo kitos laiko požiūriu, yra žalingos, nurodo dvi pagrindines priežastis: pirma, vaikas iš naujo verčiamas išgyventi traumuojantį įvykį, todėl jo reabilitacijos procesas yra apsunkinamas ar net negrįžtamai nutraukiamas; antra, visas laikas, kurį trunka procesas, neigiamai veikia ne tik patį vaiką, jo socialinę aplinką, bet ir visą šeimos gyvenimą⁵¹⁶. Yra ir teigiančiųjų, kad vaiko dalyvavimas baudžiamajame procese (ir liudijimas tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo bylos nagrinėjimo stadijose) visada sukelia neigiamų dvasinių išgyvenimų ir tai

---

509 *Ibid.*, p. 79–103.

510 Doek, J. The UN Convention on the Rights of the Child., *supra* note 65.

511 Claman, L. *et al.*, *supra* note 53.

512 Šiuo aspektu vaiko savijauta baudžiamojo proceso metu gali turėti įtakos teisingumo įgyvendinimo proceso rezultatui. Ne vienas atliktas tyrimas patvirtina, kad kuo didesnį baimės jausmą (paprastai dėl susidūrimo akis į akį su kaltininku) apklausos metu išgyvena vaikas, tuo mažiau patikimi jo parodymai. Išsamiau apie tai žr. Walton, E., *supra* note 52.

513 Libai, D., *supra* note 45.

514 Quas, J. A., McAuliff, B. D., *supra* note 57.

515 Pavyzdžiui, Quas, J. A., McAuliff, B. D., *op. cit.*, p. 79–103; Grossman, D., Siddle, B. K. Critical Incident Amnesia: The Psychological Basis and the Implications of Memory Loss During Extreme Survival Stress Situations. *The Firearms Instructor: The Official Journal of the International Association of Law Enforcement Firearms Instructors*. 31, 2004; Watkins, S. A., *supra* note 51.

516 Walton, E., *supra* note 52.

sunkiai nugincijama prezumpcija, nepasitvirtinanti tik išimtiniais ir pavieniais atvejais⁵¹⁷. Be šių svarbių ir ne viename moksliniame tyrime pasikartojančių argumentų, paminėtinas dar vienas – tai apklausų skaičiaus įtaka vaiko parodymų patikimumui. Į šią problemą atkreiptas dėmesys dar 1925 metų literatūroje, kurioje teigiama, kad ne kartą baudžiamąjo proceso metu apklausiamas vaikas dažnai kartoja žodžius ar frazes, kurios jam buvo įteigtos ankstesnių apklausų metu per užduodamus klausimus ar pareigūnų teiginius⁵¹⁸. Šiuolaikiniai psichologai šį reiškinį vadina atminties implantavimu⁵¹⁹.

Vienos apklausos taisyklę palaiko ir nacionalinė teismų praktika: „Pažymėtina, kad BPK 186 straipsnio 2 dalies nuostatos, numatančios, jog pilnametystės nesulaukęs liudytojas ikiteisminio tyrimo metu paprastai būtų apklausiamas ne daugiau kaip vieną kartą, į teisiajamį posėdį kviečiamas tik išimtiniais atvejais, nustato teismams pareigą atsižvelgti į tokių nepilnamečių liudytojų interesų apsaugos garantijas ir pakartotines apklausas teisme iš esmės riboti⁵²⁰“.

Vienos apklausos taisyklės kritikai oponuoja teigdami, kad pakartotinės vaiko apklausos baudžiamajame procese yra neišvengiamos ir nelaikytinos vienareikšmiškai žalingomis. Nors toks teiginys yra smarkiai kritikuojamas ar net išjuokiamas⁵²¹, vis dėlto manytina, kad pastaroji mokslininkų pozicija taip pat turi racionalumo grūdą. JAV psichologas G. S. Goodman dar 1992 metais atliko tyrimą, siekdamas paneigti pirmiau aptartą griežtą poziciją. Jo inicijuoto tyrimo metu buvo ištirta 218 vaikų, liudijusių baudžiamajame procese ne mažiau kaip du kartus tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo bylos nagrinėjimo stadijose. Vaikų psichologinė būseną buvo vertinama trimis etapais – netrukus po liudijimo teisme, praėjus šešiams mėnesiams ir baudžiamajam procesui galutinai pasibaigus. Gauti rezultatai patvirtino, kad daugeliu atvejų vaikai patyrė neigiamų dvasinių išgyvenimų, tačiau pasitaikė ir atvejų, kai liudijimas teisme buvo ne tik ne žalingas, bet ir naudingas. Taip pat tyrimas atskleidė, kad neigiamas emocinis fonas daugiau buvo juntamas netrukus po įvykusios apklausos. Tačiau praėjus ilgesniam laikui nemaža dalis tirtų vaikų patvirtino pajutę palengvėjimą⁵²². Tokie tyrimo rezultatai nunistebino psichologų, teigiančių, kad nukentėjusiojo išsikalbėjimas kaltininko akivaizdoje gali būti sėkminga orumo bei savivertės atkūrimo pradžia⁵²³. Įvykio aplinkybių papasakojimas teismo posėdžių salėje, dalyvaujant kaltininkui, leidžia tarsi perkelti šiam gėdos jausmą⁵²⁴.

Pastarieji argumentai labiau susiję su nukentėjusiojo psichologinės būklės pagerinimu arba, kitaip tariant, reabilitacijos principo įgyvendinimu, apie kurį bus kalbama kitoje šio

---

517 Otto, R., Melton, G.B. Trends in Legislation and Case Law on Child Abuse and Neglect. *Iš: Children at Risk: An Evaluation of Factors Contributing to Child Abuse and Neglect.* New York: Plenum Press, 1990.

518 Quas, J. A., McAuliff, B.D., *supra* note 57, p. 79–103.

519 Apie tai išsamiau rašoma kitoje disertacinio tyrimo dalyje.

520 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-594/2012.

521 Cecchetti-Whaley, G. D. Children as Witnesses after Maryland v. Craig. *Southern California Law Review.* 1992, 65(4): 1993-2037. P. 2009.

522 Walton, E., *supra* note 52.

523 Bass, E., Davis, L. The Courage to Heal: A Guide for Women Survivors of Child Sexual Abuse. New York: Harper Perennial, a Division of Harper Collins Publishers, 1992.

524 Walton, E., *supra* note 52.

darbo dalyje. Tačiau ne vien nukentėjusiojo interesai gali lemti pakartotinės vaiko apklausos teismo posėdyje poreikį. Įvertinus baudžiamųjų bylų, kuriose nukentėjusiais pripažįstami vaikai, specifiką, paprastai itin negausius įrodymų šaltinius, sunku būtų prieštarauti minčiai, kad vienintelės apklausos metu yra labai sunku surinkti visą teisingam ir išsamiam baudžiamosios bylos išnagrinėjimui reikšmingą informaciją, ypač jei ši apklausa atliekama netrukus po nusikalstamos veikos padarymo. Kad vaikas paprastai yra vienintelis įrodymų šaltinis tokio pobūdžio byloje, lemia du neigiamus aspektus: vaiko parodymai tampa itin svarbūs, todėl jis turi būti apklausiamas paprastai daugiau nei vieną kartą skirtingose baudžiamojo proceso stadijose; antra, kaltininkui neigiant savo kaltę dėl inkriminuojamos nusikalstamos veikos, vaikas lieka vienintelis įrodymų šaltinis, tarsi turintis pareigą įtikinti, jog nusikalstama veika prieš jį buvo padaryta.

Pastaruoju metu gausėja psichologinių tyrimų, patvirtinančių, kad vaikas visapusiškus ir išsamius parodymus gali duoti ne vienos, o kelių apklausų metu. Ypač tai būdinga atvejams, kai vaikai patiria nevienkartinį nusikalstamą įvykį. Seksualinių nusikalstamų veikų atveju tai pasitaiko itin dažnai⁵²⁵. Antai, 2009 metais Didžiojoje Britanijoje atlikti tyrimai patvirtino, kad daugkartinę seksualinę prievartą patyrę vaikai visą įvykių atpasakojimą gali pateikti tik per keletą apklausų⁵²⁶, ypač jei vaikai nėra linkę pasakoti, nėra tinkamai paruošti apklausai, yra uždari ir nekalbūs⁵²⁷. Tokie rezultatai gauti įvertinus, be kita ko, aplinkybę, kad asmenų, patyrusių pakartotinę prievartą, atmintyje šių įvykių scenarijai užsifiksuoja kitaip nei vienkartinio trauminio įvykio aplinkybės. Vaikas daugkartinę prievartą atmintyje gali išsaugoti kaip tam tikrą scenarijų (pvz., kas atsitikdavo kiekvieną kartą, kai likdavau su skriaudėju vienas namuose ir pan.). Scenarijai padeda vaikams pažinti jį supantį pasaulį ir nuspėti, kas gali įvykti esant vienoms ar kitoms jau anksčiau buvusioms aplinkybėms⁵²⁸. Todėl įvykiai, kurie vyko iš esmės panašiomis aplinkybėmis, vaiko gali būti lengviau atgaminami duodant parodymus per keletą kartų. Kita vertus, vaiko atmintyje užsifiksavęs scenarijus gali tapti didele kliūtimi kuo tiksliau atgaminti įvykio, kuris skyrėsi nuo kitų, scenarijų. Pavyzdžiui, vaikas gali sakyti, kad seksualinę prievartą patirdavo tada, kai mama būdavo darbe (nes paprastai taip ir būdavo). Tokie nekonkretūs ir nediferencijuoti parodymai trukdo suformuluoti kuo konkretesnę kaltinimą ir įtariamajam (kaltinamajam) gintis nuo jam pareikštų kaltinimų. Tokiais atvejais reikalingos dvi ar daugiau apklausų, per kurias vaikas gali prisiminti daugiau netipinio įvykio aplinkybių ar detalizuoti tipinio įvykio tam tikras aplinkybes⁵²⁹. Tais atvejais, kai nusikalstamos veikos viena nuo kitos iš esmės skyrėsi, vaikui daug lengviau atgaminti jų aplinkybes, tačiau sunku įvardyti tiksliai, kurio nusikalstamo įvykio metu kas konkrečiai buvo padaryta⁵³⁰.

525 Connolly, D. A.; Read, J. D. Delayed Prosecutions of Historic Child Sexual Abuse: Analyses of 2064 Canadian Criminal Complaints. *Law and Human Behavior*. 30, 2006: 409-434.

526 Išsamiau apie šį tyrimą žr. La Rooy, D.; Lamb, M.E.; Pipe, M.-E. Repeated Interviewing: A Critical Evaluation of the Risks and Potential Benefits. *Is: The Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations: A Comprehensive Guide to Assessment and Testimony*. Hoboken, NJ: Wiley, 2009: 327-361.

527 *Ibid.*

528 Nelson, K.; Gruendel, J. Children's Scripts. *Is: Event Knowledge: Structure and Function in Development*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1986: 21-46.

529 Brubacher, S. P.; La Rooy, D., *supra* note 54.

530 Brainerd, C. J.; Reyna, V. F. Gististhegrist: Fuzzy-trace Theory and the New Intuitionism. *Developmental Review*. 1990, 10: 3-47.

Be to, ne visais atvejais po nusikalstamos veikos padarymo (vaikui – trauminio įvykio) nedelsiant rengiama apklausa yra efektyvi. Priešingai, psichologai, nagrinėjantys streso hormonų poveikį asmens elgesiui bei kognityviniams gebėjimams vykstant tiesioginei reakcijai į trauminį įvykį, tvirtina, kad išsamiausių parodymus asmuo gali duoti ne iš karto, o praėjus ne mažiau kaip 72 valandoms po trauminio įvykio.

Žmogaus reakcijos į stresinę situaciją daro didelę įtaką suvokimo procesams bei atminčiai. Reakcija lemia tam tikrus atminties sutrikimus, kurie, kalbant apie vaikų parodymus ir BPK įtvirtintas vaikų apklausos nuostatas, yra itin aktualūs. Traumuojantis įvykis asmenims, ypač pažeidžiamiems, gali sukelti dviejų tipų atminties sutrikimus: retrogradinę amneziją (negalėjimą atsiminti įvykių, įvykusių prieš 2 minutes iki nusikalstamo įvykio) arba hiperamneziją (praėjus kuriam laikui po traumuojančio įvykio, asmuo geba atgaminti daugiau įvykio detalių)⁵³¹. Pastarąjį atminties sutrikimą paanalizuokime išsamiau. Apklauiamas netrukus po įvykio, vaikas gali atgaminti su įvykiu susijusias esmines detales, tokias kaip galimo kaltininko išvaizda, nusikalstamos veikos metu panaudotas įrankis ir pan., tačiau prastai atgaminti šalutines ar mažiau svarbias (jų suvokimu) detales, tokias kaip laikas, vieta, kiti patalpoje buvę žmonės ar savo pačių veiksmai. Bėgant laikui, nuslūgus streso hormonų poveikiui, mažėjant emociniam susijaudinimui ir esant teigiamam miego poveikiui, atsiminimai grįžta. Tyrimai rodo, kad per 24 val. po įvykio atgaminama maždaug 30 proc. informacijos, po 48 val. – 50 proc., o per 72–100 val. – 75–100 proc.⁵³² Taigi šie tyrimai leidžia daryti išvadą, kad ne visais atvejais geriausia išeitis yra kuo greičiau netrukus po trauminio įvykio atliekama vaiko apklausa.

Kita vertus, net ir analizuojamos pozicijos šalininkai neginčija, kad vaikų apklausos viena nuo kitos neturėtų būti labai nutolusios per laiką. Vaikai turi kitą laiko suvokimą nei suaugusieji, todėl ypač svarbu, kad baudžiamasis procesas netruktų nepateisinamai ilgai⁵³³. Ir tarpai tarp apklausų neturėtų būti pernelyg ilgi. Yra pavyzdžių, kai dėl pernelyg ilgų tarpų tarp apklausų tenka priimti išteisinamuosius teismo nuosprendžius. Teigiama, kad kuo ilgiau bylos tyrimas ir nagrinėjimas tęsiasi, tuo labiau tikėtina, kad vaikas sąmoningai ar nesąmoningai duos kaltininkui palankius parodymus⁵³⁴.

Trečia aplinkybė, galinti pateisinti kelias apklausas baudžiamojo proceso metu, yra susijusi su apklausų trukme. Vaiko emocinei ir psichologinei būsenai palankiau išdėstyti vieną ilgą apklausą į dvi, tris trumpesnes, ypač tais atvejais, kai vaikas apklauiamas apie ilgai trukusią prievartą⁵³⁵. Ilgos apklausos vargina vaiką, nes jo gebėjimas ilgai išlaikyti dėmesį yra ribotas. Užsienio praktikoje yra pasitaikę ir tokių skaudžių atvejų, kai po kone dešimt valandų trukusios apklausos vaikui pririekia gydymo psichiatrinėje ligoninėje⁵³⁶, kitu atve-

531 Chomentauskas, G.; Dereškevičiūtė, E.; Murauskienė, D., *supra* note 415, p. 20–21.

532 Grossman, D.; Siddle, B. K., *supra* note 515.

533 Kad baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai, turi vykti kuo sparčiau, yra pažymėjęs ir EŽTT byloje *Bouamar v. Belgium*, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl baudžiamojo proceso, kuriame vaikas dalyvavo kaltinamojo statusu, operatyvumo.

534 Watkins, A. S., *supra* note 51.

535 Jungtinių Tautų pabėgėlių agentūros gairės apibrėžiant ir taikant geriausių vaiko interesų viršenybės principą (UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child). [žiūrėta 2013-08-09]. <http://www.unhcr.org/4566b16b2.pdf>.

536 Tokį atvejį aprašo Watkins, A. S., *op. cit.*

ju – vaikas po ilgai trukusios apklausos nusižudė⁵³⁷. Šioje vietoje akcentuotina to paties pareigūno atliekamų apklausų svarba, nes vaikams reikia ilgesnio laiko tarpo santykiui su apklausą vykdančiu subjektu užmegzti. Interviu metu Klaipėdos apygardos teismo psichologė A. Augaitienė pasidalijo žiniomis, įgytomis tarnybinės komandiruotės į Norvegijos Karalystę metu. Šios komandiruotės vienas iš tikslų buvo susipažinti su Norvegijos Karalystės teismų sistema bei vaikų dalyvavimo apklausose patirtimi. Kaip nurodė ekspertė, Norvegijos Karalystėje vaiko apklausa vyksta 3–4 sesijų principu, tarp kurių daroma 30 minučių pertrauka. Pertraukos metu vaikas gali pailsėti, pažaisti laukiamajame kambaryje kartu su jį atlydėjusiais asmenimis (atstovais pagal įstatymą, socialiniais darbuotojais). O apklausą vykdančiai specialiai tam parengtas policijos pareigūnas pertraukos metu su prokuroru, teisėju, psichologu suderina tolesnę apklausos eigą, būtinus užduoti klausimus.

Apklausa teisme, kurios primygtinai siūlo vengti vienos apklausos taisyklės šalininkai, gali būti reikšminga rehabilitacijos proceso priemonė⁵³⁸. Svarbiausias dalykas šiuo atveju yra parodymų davimo efektyvumo užtikrinimas, apimantis tinkamą vaiko paruošimą apklausai teisme⁵³⁹, specialistų dalyvavimą apklausos metu ir pagalbos teikimą, vaikui artimo asmens dalyvavimo užtikrinimas, tam tikrų techninių priemonių, padedančių išvengti tiesioginio kontakto su kaltininku, taikymas ir pan.

Apibendrinant pirmiau aptartą diskusiją, darytina išvada, kad vienos apklausos taisyklės paisymas ne visais atvejais atitinka geriausius vaiko interesus. Baudžiamąjį procesą vykdančios subjektai proceso veiksmus su vaiku turėtų modeliuoti taip, kad būtų atsižvelgta į konkretaus vaiko poreikius baudžiamajame procese, įvertintos jo galimybės suteikti visą būtiną informaciją vienos apklausos metu ar liudyti pakartotinai. Kita vertus, pakartotinės apklausos siekiant užtikrinti geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimą neturėtų tapti pateisinimu baudžiamojo proceso subjektų nekvalifikuotumo nulemtoms, nebūtinoms pakartotinėms apklausoms. Jų išvengti gali padėti tinkamas pasiruošimas apklausai (visos surinktos baudžiamosios bylos analizė, vaiko psichologinės, emocinės, fizinės būklės įvertinimas, prieš tai atlikta įtariamojo (kaltinamojo) apklausa), taip pat reikalavimas, kad vieno vaiko apklausas vykdytų ar organizuotų tas pats pareigūnas (taip galima išvengti nebūtinų pasikartojančių klausimų).

Nepriklausomai nuo psichologų atliktų tyrimų rezultatų, baudžiamojo proceso nuostatos skirtos visų pirma ne vaikų apsaugai baudžiamajame procese, o teisingam ir teisėtam baudžiamosios bylos ištyrimui bei išnagrinėjimui ir sprendimo priėmimui. Todėl greta psichologų diskusijų, kas geriau – apklausti vaiką ar ne, yra tokių situacijų, kai vaiko apklausa yra vienintelis būdas pasiekti pagrindinius baudžiamojo proceso tikslus. Todėl šiuo atveju svarbesnė diskusija, kaip užtikrinti vaikui saugios aplinkos sukūrimą apklausos metu. Vaikui saugios aplinkos kūrimas neįmanomas be tam tikrų įprastinių apklausos taisyklių modifikavimo vaikui palankia linkme. O tai neišvengiamai sukuria konfliktinę situaciją tarp vaiko ir įtariamojo (kaltinamojo) teisių ir teisėtų interesų. Todėl toliau ana-

---

537 Bulkley, J. *Child Sexual Abuse: Legal Issues and Approaches*. Washington, DC: National Legal Resource Center for Child Advocacy and Protection, 1981.

538 Runyan, D. *et al.*, *supra* note 55.

539 Saywitz, K. *et al.*, *supra* note 56.

lizuosime problemas, kylančias tiek įstatymų leidybos, tiek taikymo srityse ieškant šių interesų dermės.

2.3.3. Konfliktuojančių interesų dermės paieškos

Nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs vaikas baudžiamajame procese tiek teoriškai, tiek faktiškai atlieka labiau subsidiarų vaidmenį, greta pagrindinės baudžiamojo proceso šalies – įtariamojo (kaltinamojo). Valstybės pareiga – užtikrinti, kad kaltas asmuo būtų teisingai ir teisėtai nubaustas, o nė vienas nekaltas asmuo nebūtų nuteistas, – lemia tai, jog įtariamojo (kaltinamojo) teisė į teisingą baudžiamąjį procesą išlieka pagrindinė šiuolaikinės baudžiamosios justicijos ašis, o šios teisės užtikrinimo reikalavimas – kaltinamojo konstitucinė teisė, kuri garantuojama bei saugoma tiek nacionaliniuose, tiek tarptautiniuose teisės aktuose. Taigi baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, iš esmės turi būti derinami iš dviejų modelių – vaiko gerovės modelio, paremto geriausių vaiko interesų principu, ir teisingo baudžiamojo proceso modelio – kylantys reikalavimai. Šių dviejų modelių koegzistavimas neišvengiamai lemia interesų konfliktus, kurių sprendimas vis dar išlieka sudėtingas uždavinys tiek įstatymų leidėjui, tiek jų taikytojui.

Tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintos pagrindinės žmogaus teisės pasižymi nedalumu⁵⁴⁰. Nedalumo principas, be kita ko, reiškia tai, kad visos pagrindinės žmogaus teisės yra vienodai svarbios. Pasak G. Godos, baudžiamasis procesas turi būti sąžiningas (teisingas) tiek įtariamajam (kaltinamajam), tiek nukentėjusiajam. Vieno iš proceso dalyvių teisė į sąžiningą (teisingą) procesą suvaržymas negali lemti didesnio proceso sąžiningumo kitam byloje dalyvaujančiam asmeniui⁵⁴¹. Ši mintis iš pirmo žvilgsnio yra teisinga; jos turinys lyg ir atspindėtų tinkamą įprastinio baudžiamojo proceso vertybių pusiausvyrą. Tačiau diferencijuota baudžiamojo proceso forma, kurios prielaidos yra tam tikromis sąlygomis pasižyminčio baudžiamojo proceso dalyvio sustiprinta teisių ir teisėtų interesų apsauga, visiškas konfliktuojančių teisių pusiausvyros užtikrinimas, lygiateisiškumo ir teisių nedalumo principų įgyvendinimas, yra sunkiai įmanoma. Mat toks diferencijuotas baudžiamasis procesas yra užprogramuotas skirtingų interesų konfliktui kilti.

Baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, visais atvejais susiduria dvejopo pobūdžio interesai – vaiko interesas būti saugiam prieš įtariamojo (kaltinamojo) interesą gauti tinkamą bei sąžiningą baudžiamąjį procesą. Antai, net tarptautiniuose teisės aktuose, nubrėžiančiuose tik principines gaires prie šio dokumento prisijungusioms valstybėms, pabrėžiama svarba suderinti šiuos du skirtingus interesus: „Kiekviena Šalis, vadovaudamasi savo vidaus teisės aktais, užtikrina, kad asmenys, dėl kurių pradėtas baudžiamasis procesas dėl bet kurio šioje Konvencijoje nurodyto nusikaltimo, gali pasinaudoti 15 straipsnio 1 dalyje nurodytomis programomis ar priemonėmis tokiomis sąlygomis, kad tai nepakenktų ir neprieštarautų teisėms į gynybą ir teisingo ir nešališko teismo proceso reikalavimams ir visų pirma būtų deramai atsižvelgiama į nekaltumo prezumpcijos principą reglamentuojančias taisykles“ (16 straipsnis); „Kiekviena Šalis užtikrina, kad taikant šiame skyriuje nurodytas priemones nebūtų pažeistos gynybos teisės ir būtų laikomasi

540 Brems, E., *supra* note 468, p. 295.

541 Goda, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese., *supra* note 436, p. 178.

teisingo ir nešališko teismo proceso reikalavimų, kaip nustatyta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje“ (30 straipsnio 4 dalis)⁵⁴². Tokie patys reikalavimai pabrėžiami ir Europos Tarybos gairėse, kur nurodyta, kad vaiko teisių ir teisėtų interesų paisymas negali pažeisti kitų baudžiamojo proceso dalyvių teisių (1 skyriaus 3 dalis)⁵⁴³.

Gausioje EŽTT praktikoje išaiškinta, kad EŽTK 6 straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtinta kaltinamojo teisė turi būti garantuojama net ir tais atvejais, kai baudžiamojoje byloje nukentėjusiuoju pripažintas vaikas, nepriklausomai nuo prieš jį įvykdytos nusikalstamos veikos. Byloje *Bocos Cuesta prieš Nyderlandų Karalystę* pažeidimas nustatytas dėl to, kad keturi mažamečiai nukentėjusieji buvo apklausti tik ikiteisminio tyrimo pareigūnų, nedalyvaujant įtariamajam; jie nebuvo kviečiami į teismą motyvuojant tuo, kad apklausa gali turėti neigiamų padarinių jų psichikos būklei. Byloje *W. S. prieš Lenkiją* EŽTK pažeidimas buvo konstatuotas todėl, kad nuteistajam viso baudžiamojo proceso metu nė karto nebuvo suteikta galimybė dalyvauti nepilnametės nukentėjusiosios nuo lytinio nusikaltimo apklausoje. Šioje byloje, be kita ko, buvo legitimuota galimybė naudoti tam tikras papildomas apklausiamo vaiko apsaugos priemones, saugant jį nuo traumuojančio tiesioginio kontakto su kaltininku. Šiame sprendime kaip teigiamas pavyzdys nurodoma Italijos praktika, kurią EŽTT vertino byloje *Accardi ir kiti prieš Italiją*. Šioje byloje pažeidimas nebuvo konstatuotas, nes nuteistieji vaikų parodymus galėjo stebėti būdami kitoje patalpoje. Taip pat buvo padarytas vaizdo ir garso įrašas, kurį galėjo vertinti bylą nagrinėję teismai⁵⁴⁴.

Ieškant kuo tinkamesnės pusiausvyros tarp baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, konfliktuojančių teisių ir teisėtų interesų, bet kokiu atveju prioritetas atiduodamas vienam ar kitam dalyviui, sušvelninant kitam proceso dalyviui tenkančius neigiamus padarinius. Todėl neišvengiamai kyla klausimai – kokią metodiką pasitelkti ieškant dermės? Ar apskritai ją įmanoma rasti? Gal dviejų skirtingų interesų koegzistavimas iš principo nėra įmanomas, o dermės paieškomis įvardijamas siekis rasti mažiau svarbų interesą konkrečioje situacijoje ir kuo labiau sušvelninti jo nepaisymo ar neužtikrinimo padarinius. Autorė laikosi pozicijos, kad derėtų vengti vieno intereso visiško pamynimo dėl kito, pasižyminčio vienoda svarba. Todėl esant dviejų skirtingų interesų priešpriešai, svarbiausia surasti tinkamą jų pusiausvyrą, užuot labiau pakreipus svarstyklių lėkštelę į vieną ar kitą pusę⁵⁴⁵. Tokią poziciją iš dalies patvirtina EŽTT sprendimas byloje *Doorson prieš Nyderlandus*. Šioje byloje išreikšta idėja, kad tam tikrais atvejais nukentėjusiojo teisės ir interesai nusveria (bet ne paneigia) kaltinamojo teisę į teisingą procesą sau palankia linkme.

Įtariamąjį (kaltinamojo) teisę į teisingą baudžiamąjį procesą sudaro skirtingų teisių visuma, iš kurių šiame kontekste svarbiausios – teisė žinoti, kuo yra kaltinamas, ir turėti realią galimybę nuo tokių kaltinimų gintis bei teisė apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad šie liudytojai būtų apklausti. Kasacinis teismas vienoje nutarčių yra nurodęs,

542 Europos Tarybos (Lanzarotės) konvencija Dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos, *supra* note 481.

543 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

544 Pagal Goda, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese., *supra* note 436, p. 141–143.

545 Brems, E., *supra* note 468, p. 303.

kad „EŽTT praktikoje pripažįstami sunkumai, su kuriais susiduria nacionaliniai teismai nagrinėdami bylas dėl lytinių nusikalstamų veikų, kurias dažnai supa paslaptis, taigi daugeliu atvejų vienintelis ar lemiamas kaltinantis įrodymas yra nukentėjusiojo parodymai, kurių atitiktį tikrovei ir patikimumą gynyba gali kvestionuoti apklausdama juos duodantį asmenį (pvz., 2013 m. vasario 19 d. sprendimas byloje *Gani prieš Ispaniją*, peticijos Nr. 61800/08). Taip pat atsižvelgiama į baudžiamųjų procesų dėl lytinių nusikalstamų veikų ypatybes: auka tokių procesą dažnai supranta kaip sunkų išbandymą, ypač kai iš jos reikalaujama vėl susitikti su kaltinamuoju. Tokios aukos neretai ieško būdų išvengti skausmingos akistatos atsisakydamos duoti žodinius parodymus teisme (pvz., 2005 m. balandžio 5 d. sprendimas dėl priimtino byloje *Scheper prieš Nyderlandus*, peticijos Nr. 39209/02). Šios ypatybės dar labiau išryškėja byloje, kurioje nukentėjusysis yra nepilnametis arba mažametis (pvz., 2013 m. balandžio 2 d. sprendimas dėl priimtino byloje *D. T. prieš Nyderlandus*, peticijos Nr. 25307/10). Sprendžiant klausimą, ar tokioje byloje buvo užtikrinta kaltinamojo teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, taip pat turi būti atsižvelgiama į nukentėjusiojo teisę į privataus gyvenimo gerbimą pagal Konvencijos 8 straipsnį (2015 m. gegužės 28 d. sprendimas byloje *Y. prieš Slovėniją*, peticijos Nr. 41107/10). Taigi pripažįstama, kad baudžiamajoje byloje dėl seksualinės prievartos ne tik gali, bet ir turi būti imamasi tam tikrų priemonių siekiant apsaugoti nukentėjusįjį su sąlyga, kad tokios priemonės gali būti suderintos su tinkamu ir veiksmingu gynybos teisių įgyvendinimu⁵⁴⁶.

Taigi paminėtų teisių įgyvendinimas neretai apsunkinamas apklausiant vaiką ir konkuruoja su vaiko teise į saugią apklausos aplinką. Teisės į rungtynišką baudžiamąjį procesą ir teisės į gynybą suvaržymas ar ribojimas praktikoje sukelia skirtingo laipsnio padarinius – nuo absoliutaus teismo sprendimo negaliojimo⁵⁴⁷ iki galimybės remtis apklausto liudytojo parodymais eliminavimo⁵⁴⁸. Todėl valstybėms tenka išties nelengva užduotis suderinti vaiko teisę į saugią apklausos aplinką ir kaltinamojo teisę į sąžiningą, rungtynišką baudžiamąjį procesą.

Vaiko ir įtariamojo (kaltinamojo) interesų dermės paieškos yra labiau teisės taikytojo nei įstatymų leidėjo užduotis. Šiuo atveju geresnė padėtis yra įstatymų leidėjo, nes jam tenka pareiga teisės aktuose įtvirtinti pagrindines žmogaus teises, jų nediferencijuojant, nenumatant ir neišsprendžiant galimo jų konflikto ir nepateikiant šių interesų derinimo metodikos. Atsižvelgiant į tai ir įvertinus aplinkybes, kad kaltinamojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą suvaržymas apklausiant vaiką didžiausią įtaką turi vertinant galimybę panaudoti tokios apklausos metu gautus parodymus, nuodugniau aptarsime šių konkuruojančių teisių derinimo galimybes ir mechanizmą analizuodami vaiko parodymų vertinimo aspektus. Tačiau prieš tai derėtų pabandyti suformuluoti gaires, galinčias padėti teisės aktų taikytojams išspręsti konkuruojančių interesų konfliktus. Iki šiol konkreti metodika teismų

546 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 1 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-539-976/2015.

547 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-146-222/2015; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 16 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-4/2007.

548 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. spalio 27 d. nuosprendis baudžiamajoje byloje Nr. 1A-66/2011; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-15/2006.

praktikoje nėra taikoma, ji nesuformuluota nei kasacinės instancijos teismo sprendimuose, nei moksliniuose darbuose. Todėl toliau pateiktini kriterijai, kurie galėtų padėti praktiškai sprendžiant teisių ir teisėtų interesų konfliktą⁵⁴⁹.

Pirma, reikia įvertinti kiekvieną iš konfliktuojančių teisių konkrečios baudžiamosios bylos kontekste, nustatyti, kokią reikšmę šios teisės pažeidimas gali turėti apskritai užtikrinant baudžiamojo proceso dalyvio teisę į teisingą baudžiamąjį procesą. Kitaip tariant, svarbu išanalizuoti kiekvieną konfliktuojančią teisę, nustatyti iš jos kylančius esminius ir papildomus reikalavimus, įvertinti, kurie aspektai konfliktuoja konkrečioje situacijoje. Tuo atveju, jei į konfliktą stoja vienos teisės pagrindinis postulatų, o kitos – tik papildomas, pirmenybė turėtų būti teikiama pirmajai teisei. Kaip pavyzdį galima paminėti vieną LAT bylą, kurioje asmuo buvo nuteistas pagal BK 140 straipsnio 2 dalį už fizinio skausmo sukėlimą savo sutuoktinei. Prašydamas panaikinti žemesnės instancijos teismų sprendimus, nuteistasis kasaciniame skunde, be kita ko, nurodė, kad ikiteisminis tyrimas šioje byloje buvo pradėtas neteisėtai, nesant nukentėjusiojo skundo ar prokuroro reikalavimo pradėti baudžiamąjį persekiojimą, dėl to buvo pažeista jo teisė į tinkamą padarytos nusikalstamos veikos tyrimo procesą ir nebuvo suteikta galimybė pasinaudoti BPK 413 straipsnyje įtvirtintu tik privataus kaltinimo bylų procesui būdingu susitaikymo institutu. Kasacinės instancijos teismas sutiko su kasatoriumi, kad baudžiamojoje byloje formaliai nebuvo laikytasi BPK 167 straipsnyje įtvirtintų reikalavimų. Tačiau konstatavo, kad „nagrinėjamoje situacijoje svarbesniu teisiniu gėriu laikytina nukentėjusiosios teisių apsauga, o ne traukiamo baudžiamojon atsakomybėn teisė reikalauti, kad procesas dėl jo vyktų tiksliai laikantis BPK reikalavimų“⁵⁵⁰. Taigi šioje baudžiamojoje byloje nukentėjusiojo teisė į teisminę gynybą buvo pripažinta prioritetine prieš nuteistojo teisę į teisingą baudžiamąjį procesą. Manytina, kad tokį sprendimą lėmė tai, jog nesilaikant formalių teisės normų, kuriomis reglamentuojamas baudžiamojo proceso pradėjimas, buvo pažeistos papildomos nuteistojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą sudarančios teisės, lyginant jas su pagrindine nukentėjusiojo teise būti apgintam nuo neteisėto elgesio.

Antras būdas nustatyti dominuojančių interesų lygiaverčių interesų konflikte yra žmogaus teisių pažeidimo sunkumo įvertinimas. Konstatavus, kad byloje neišvengiamai tenka rinktis vieno iš interesų užtikrinimą kito sąskaita, būtina įvertinti kilsiančius padarinius ir jais remtis kaip pagrindiniu konflikto sprendimo kriterijumi. Ne mažiau svarbu įvertinti ir tai, ar tam tikros teisės suvaržymas, intereso nepaisymas nesukels sunkesnių padarinių, pažeisdamas ir kitų giminiškų teisių užtikrinimą ar visuotinai pripažintų gėrių bei jų teisinės apsaugos pažeidimą. Šiuo atveju pavyzdys galėtų būti interesų dermės paieška sprendžiant klausimą dėl vaiko, neapklausto ikiteisminio tyrimo teisėjo ikiteisminio tyrimo metu, apklausos teisme poreikio. Atsižvelgiant į ne kartą šiame darbe minėtą tokio pobūdžio bylų specifiką (dėl įrodymų šaltinių trūkumo), galima daryti prielaidą, kad neapklaustus nukentėjusiojo vaiko teisme, nesurinkus pakankamai objektyvių kaltinamojo kaltę pagrindžian-

549 Kriterijai suformuluoti remiantis D. Sullivan atliktais tyrimais, kuriuose analizuojami lyčių lygybės ir teisės į religijos laisvę klausimai. Išsamiau žr. Sullivan, D.J. Gender Equality and Religious Freedom: Toward a Framework for Conflict Resolution. N.Y.U.J. International Law and Policy, 795, 1992.

550 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-446-942/2015.

čių duomenų gali būti priimtas išteisinamasis teismo nuosprendis. Tokiu atveju akivaizdu, kad prioritetas turi būti teikiamas teisingumo interesui.

2.4. Vaiko parodymų vertinimas

Baudžiamajame procese taikant geriausių vaiko interesų principą, vaiko parodymų vertinimo klausimai turi nemažai reikšmės. Vaiko apklausos aspektu geriausių vaiko interesų principas reiškia reikalavimą imtis priemonių užtikrinant saugią apklausos aplinką, vengiant antrinę viktimizaciją galinčių sukelti veiksmų ir kartu užtikrinant parodymų teisėtumą bei patikimumą.

Vaiko duotų parodymų vertinimo procesas yra sudėtingesnis lyginant su įprastiniame baudžiamajame procese atliekamu parodymų vertinimu dar ir dėl kitų priežasčių. Minėta, kad baudžiamosiose bylose, kuriose nukentėjusiais pripažįstami vaikai, dažnai nebūna tiesioginių liudytojų, taip pat fizinių nusikalstamos veikos požymių, užfiksuotų mediciniuose dokumentuose, ir ši aplinkybė tarsi įpareigoja vaiką savo parodymais įtikinti buvus nusikalstamai veikai prieš jį; antra, dėl vaikų nepakankamos brandos, kognityvinių gebėjimų kenčia vaiko parodymų kokybė; trečia, daug diskusijų kelia vaiko artimos aplinkos poveikis jo parodymams, ypač jei šeimoje yra įtempta situacija (tėvų skyrybos, turto dalybos ir pan.); ketvirta, vis dar gajus požiūris į vaiką kaip *a priori* nepatikimą liudytoją⁵⁵¹. Visos šios paminėtos aplinkybės apsunkina vaiko parodymų vertinimo procesą ir lemia jo specifiškumą tiek teisėtumo, tiek parodymų patikimumo vertinimo aspektu.

Apibendrinus teismų praktiką, galima daryti išvadą, kad teismai, vertindami vaikų parodymus, tai daro iš esmės remdamiesi dviem kriterijais – formaliuoju ir materialiuoju. Šie kriterijai reikšmingi nustatant, ar vaiko parodymus galima laikyti gautais ir panaudotais teisėtai (formalusis) ir ar jie gali būti pripažįstami patikimais (materialusis).

2.4.1. Vaiko parodymų gavimo ir panaudojimo teisėtumo vertinimas

Įrodymais pripažįstami tik tokie duomenys, kurie gauti teisės aktuose nustatyta tvarka, teisėtai, nepažeidžiant įtariamojo (kaltinamojo) ir kitų baudžiamojo proceso dalyvių teisių. Tokia nuostata suformuluota BPK 20 straipsnyje, kuris yra pagrindinis naratyvas vertinant galimybę byloje surinktus duomenis pripažinti įrodymais ir grįsti jais teismo baigiamąjį procesinį dokumentą. Šio straipsnio 3 ir 4 dalys, kuriose apibrėžiami įrodymams keliami reikalavimai, bent jau lingvistine prasme gali sudaryti įspūdį, kad bet kokie duomenų rinkimo procedūros pažeidimai eliminuoja galimybę jais remtis. Tokie ribojimai įrodinėjimo procese nusakomi nuostata, kad negalima bet kokia kaina siekti atskleisti nusikalstamą veiką ir išaiškinti ją padariusius asmenis⁵⁵². Vis dėlto pritariama tiems autoriams (G. Go-

551 Čėsnienė, I.; Grigutyte, N. Child Investigative Interviews in Lithuania: Problems and Perspectives. Socialinis darbas. 2006 5(11):58-62. P. 59.

552 Juozapavičius, A. Duomenų (įrodymų), gautų pažeidžiant teisę, naudojimo neleistinumas Lietuvos baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

dos⁵⁵³, E. Rimšelio⁵⁵⁴), kurie į duomenų (įrodymų) rinkimo proceso metu padarytus pažeidimus nežvelgia taip kategoriškai ir jų įtaką viso baudžiamojo proceso sąžiningumui bei konkrečių įrodymų teisėtumui ir patikimumui vertina atsižvelgdami į platesnį kontekstą, formuodami esminių baudžiamojo proceso pažeidimų koncepciją. Ši koncepcija sudaro prielaidas lanksčiau vertinti formalias apklausos taisykles, taikytinas vaikų apklausai, taip pat sudaro prielaidas atsižvelgti į konkretaus vaiko poreikius. Tą patvirtina ir toliau aptarta teismų praktika.

Išanalizavus LAT praktiką baudžiamosiose bylose, kuriose nukentėjusiojo ar liudytojo statusą yra įgijęs vaikas, galima daryti išvadą, kad dažniausiai baudžiamajame procese parodymus davusių nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų parodymai gynybos yra kritikuojami nurodant formalaus pobūdžio pažeidimus, o būtent vaiko apklausą ikiteisminio tyrimo metu reglamentuojančio BPK 186 straipsnio pažeidimus, kuriuos akcentuojant siekiama sumenkinti vaiko byloje duotų parodymų įrodomąją vertę. Tačiau teismų praktikoje itin retai konstatuojami BPK 186 straipsnio pažeidimai, o šios normos reikalavimai interpretuojami ganėtinais lanksčiais, visais atvejais atsižvelgiant į vaiko amžių, jo psichologinę būseną, brandą ir pan., bei, atsižvelgiant į šias ypatybes, poreikį vaiko apklausą vykdyti kiek kitaip, nei įprasta apklausiant procesiškai veiksnų suaugusį asmenį: „Šioje byloje nukentėjusysis nepilnametis R. pas ikiteisminio tyrimo teisėją buvo tinkamai apklaustas psichologo (anksčiau jo apklausti buvo neįmanoma dėl jo būklės), nepažeidžiant BPK 186 straipsnio reikalavimų. Ir nors vėliau šioje apklausoje dalyvavo inspektorius X (įstatymu tai nedraudžiama), tačiau parodymus apie tai, kokius veiksmus prieš jį atliko nuteistasis V., nukentėjusysis parodė dar prieš inspektoriui dalyvaujant apklausoje. Taigi, <...>, teisėjų kolegijos nuomone, šiuos nukentėjusiojo parodymus teismai teisingai laikė tinkamais įrodymais“⁵⁵⁵. Kitoje byloje kasacinės instancijos teismas nurodė: „M. pas ikiteisminio tyrimo teisėją buvo apklausta nepažeidžiant BPK 186 straipsnyje nustatytos nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos tvarkos, t. y. buvo vykdoma vaiko apklausos kambaryje dalyvaujant tik psichologui, taip pat buvo daromas vaizdo ir garso įrašas, o kitiems proceso dalyviams, iš jų – ir nuteistajam G., buvo sudarytos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą kitoje patalpoje ir per ikiteisminio tyrimo teisėją užduoti klausimus (BPK 186 straipsnio 4 dalis)“⁵⁵⁶.

Štai vienoje baudžiamojoje byloje kasatorius teigė, kad žemesnės instancijos teismai negalėjo remtis nukentėjusio nepilnamečio parodymais, nes apklausos metu jam buvo užduodami atsakymus menantys klausimai. Kasacinės instancijos teismas, atmesdamas tokius kasacinio skundo argumentus, nurodė: „Kasacinio skundo argumentai dėl mergaitės užduodamų menamų klausimų nepagrįsti. Mažamečių asmenų apklausos atliekamos atsižvelgiant į jų intelektualinio vystymosi lygį, psichinę ir emocinę būklę. Dažnai be pokalbį skatinančių klausimų apklausti tokio asmens visiškai neįmanoma, tačiau vien dėl to apklausos rezultatai negali būti pripažinti nepatikimais. Apklausų metu daryti vaizdo ir garso įrašai patvirtina, kad apklausos atliktos nepažeidžiant BPK nuostatų ir nukentėjusiosioms

553 Goda, G., *supra* note 468, p. 202.

554 Rimšelis, E. Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai. Daktaro disertacija (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

555 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-131/2014.

556 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2013.

buvo užduodami ne menami ar šališki klausimai, kaip teigiama kasaciniame skunde, o pokalbį skatinantys bei atsakymus patikslinantys klausimai, nes laisvo pasakojimo metu nukentėjusiosios negalėjo nurodyti visų nusikalstamų veikų aplinkybių⁵⁵⁷.

LAT nagrinėtoje byloje kasatorius (nuteistasis) mažamečių parodymų teisėtumą ginčijo ir todėl, kad ikiteisminio tyrimo metu jos buvo ne kartą apklausiamos ikiteisminio tyrimo pareigūno ir nė karto – ikiteisminio tyrimo teisėjo, taip pažeidžiant BPK 186 straipsnio nuostatas. LAT, atsakydamas į šiuos skundo argumentus, lyg ir sutiko su kasacinio skundo argumentais, kad buvo pažeisti BPK 186 straipsnio reikalavimai: „Net ir sutinkant su kasatoriaus argumentais dėl BPK 186 straipsnio nuostatų netinkamo taikymo.“ Tačiau pažymėjo, kad šie pažeidimai nuteistojo teisėms jokios įtakos neturėjo: „Negalėtų būti daroma išvada, kad dėl tokių pažeidimų kaip nors buvo suvaržytos kaltinamojo teisės“⁵⁵⁸.

Teismų praktikoje pasitaiko situacijų, kai gynyba vaiko parodymų teisėtumą ginčija todėl, kad vaiką faktiškai apklausia ne teisėjas, kaip numatyta BPK 186 straipsnyje, o psichologas. LAT, vienoje iš bylų atsakydamas į tokius argumentus, nurodė: „<...> tai nelaiikytina pažeidimu, kadangi ikiteisminio tyrimo teisėjas dalyvavo apklausoje, stebėjo psichologo užduodamus klausimus, juos formulavo, tikslino, reziumavo apklausos rezultatus“⁵⁵⁹. Tokia pati išvada padaryta ir kitoje baudžiamojame byloje, kurioje iš kasacinės instancijos teismo pateiktų motyvų galima daryti išvadą, kad būtent tokia apklausa, kai faktiškai ją vykdo psichologas, ir atitinka BPK 186 straipsnio reikalavimus⁵⁶⁰: „Pagal BPK 186 straipsnio 5 dalį į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Iš bylos duomenų matyti, kad mažamečių nukentėjusiųjų apklausa vyko VŠĮ Paramos vaikams centre, psichologėms tiesiogiai bendraujant su nukentėjusiosiomis, tačiau visą apklausos eigą ir aplinkybes, dėl kurių buvo apklausiamos nukentėjusiosios, kontroliavo ikiteisminio tyrimo teisėja. Prieš nukentėjusiųjų apklausas buvo aptarta apklausų strategija, o apklausų metu teisėja per ausines nurodydavo psichologėms, kokius klausimus užduoti nukentėjusiosioms. Apeliacinės instancijos teismas, nagrinėdamas bylą pagal nuteistojo gynėjo skundą ir siekdamas patikrinti pirmosios instancijos teismo nustatytas faktines bylos aplinkybes, teismo posėdžio metu ne tik perskaitė nukentėjusiųjų apklausos protokolus, bet ir savo iniciatyva iškviėtė mažamečių nukentėjusiųjų apklausas atlikusias psichologes. Įspėjęs dėl atsakomybės pagal BK 235 straipsnį už melagingų išvadų ir paaiškinimų pateikimą, teismas jas apklausė apie jų einamas pareigas, profesiją, išsilavinimą ir nukentėjusiųjų apklausų eigą. Apeliacinės instancijos teismui nekilo abejonių dėl minėtų specialisčių kompetencijos ir mažamečių nukentėjusiųjų apklausų objektyvumo bei nešališkumo“⁵⁶¹.

Įdomiu aspektu nepilnamečio parodymų gavimo teisėtumas buvo ginčijamas kitoje LAT byloje, kurioje gynyba tvirtino, kad nepilnamečių apklausoje negalėjo dalyvauti jų

557 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-10/2013.

558 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. rugsėjo 23 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-370/2014.

559 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-261/2014.

560 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-131/2014.

561 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-10/2013.

atstovai pagal įstatymą, nes jie tame pačiame procese turėjo ir liudytojų statusą. „Nukentėjusiųjų atstovai pagal įstatymą dažnai turi ir liudytojo procesinį statusą. Ta aplinkybė, kad nagrinėjamoje byloje nukentėjusiųjų motinos byloje dalyvavo kaip atstovės pagal įstatymą ir davė parodymus kaip liudytojos, procesiniu pažeidimu nelaikytina. BPK numatytos liudytojų apklausos teismo posėdyje taisyklės tais atvejais, kai liudytojas turi ir kitą procesinį statusą (nagrinėjamo atveju – atstovo pagal įstatymą), taikomos su ypatumais, atsižvelgiant į tai, kad proceso metu apklausiamas asmuo turi derinti ne vien tik liudytojo teises bei pareigas, bet ir teises bei pareigas pagal kitą turimą procesinį statusą. Vadinasi, tai, kad nukentėjusiųjų atstovės, kurios teismo posėdyje buvo apklaustos kaip liudytojos, viso teismo proceso metu buvo teismo salėje, procesiniu pažeidimu nelaikytina“⁵⁶².

Taigi vaiko apklausos tvarkos pažeidimai, turintys tiesioginę įtaką tokių parodymų panaudojimo galimybei, konstatuojami retai. Kita vertus, vien tik apklausos formalus teisėtumas (parodymų gavimas) nėra pakankamas pagrindas konstatuoti galimybę remtis tokiais parodymais. Baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, ne mažiau svarbus antrasis teisėtumo elementas – parodymų naudojimo teisėtumas. Jau rašyta, kad vaikų parodymai teisėtumo „filtro“ nepereina tada, kai vaiko teisių ir teisėtų interesų apsauga nepagrįstai ir (ar) neproporcingai nusveria įtariamąjį (kaltinamąjį) teisę į teisingą baudžiamąjį procesą sudarančias teises ir teisėtus interesus. Teismų praktikoje daugiausia problemų kyla ieškant tinkamos pusiausvyros tarp vaiko teisės būti apsaugotam nuo žalingo baudžiamąjo proceso poveikio liudijimo metu ir įtariamąjį (kaltinamąjį) teisės į rungtynišką baudžiamąjį procesą, tinkamą gynybą, be kita ko, teisę žinoti, kuo yra kaltinamas.

Kaltinamąjį teisę dalyvauti įrodinėjimo procese, o kartu ir teisę užduoti klausimus liudytojams ir nukentėjusiesiems įtvirtinta BPK 7 straipsnyje, pagal kurį gynybos, kaip ir kaltinimo, šalys bylų nagrinėjimo teisme metu turi lygias teises teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant. Tai yra svarbi teisingo ir sąžiningo baudžiamąjo proceso garantija – teisė užduoti klausimus liudytojams ir prašyti, kad liudytojai būtų apklausti.

Minimos teisės įtvirtinimas teisės aktuose reiškia, jog kaltinamasis nėra traktuojamas vien tik kaip pasyvus baudžiamąjo proceso objektas; priešingai, jam turi būti suteikta galimybė (bet ne pareiga) lygiomis teisėmis, kaip ir kaltinimo pusei, dalyvauti įrodinėjimo procese, užduoti klausimus liudytojams ir nukentėjusiesiems, pareikšti savo nuomonę dėl šių proceso dalyvių parodymų, juos ginčyti bei komentuoti. Mokslinėje literatūroje teigiama, kad yra keletas priežasčių, lėmusių teisės užduoti klausimus kaltinimo liudytojams įtvirtinimą kaip vieno iš teisės į teisingą teismą elementų. Pirma, ši teisė glaudžiai susijusi su dviem baudžiamąjo proceso principais – teise būti išklaustamam⁵⁶³ ir šalių lygiateisiškumu⁵⁶⁴. Antra, ši garantija yra vienas iš Konvencijoje įtvirtintų reikalavimų, keliamų įrodymams, kuriais gali būti grindžiamas teismo nuosprendis⁵⁶⁵.

Teisės į teisingą teismą elementus ir baudžiamąjo proceso principus analizuojantys mokslininkai⁵⁶⁶, iš esmės remdamiesi tarptautinių ir nacionalinių teismų sprendimais, pri-

562 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. rugsėjo 23 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-370/2014.

563 Trechsel, S., *supra* note 464, p. 293.

564 Štarienė, L., *supra* note 462, p. 272, 273.

565 *Ibid.*

566 Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas, A. *Baudžiamąjo proceso principai. Meto-*

pažįsta, kad kaltinamojo teisė užduoti klausimus liudytojams ir dalyvauti juos apklausiant nėra absoliuti. Šios teisės ribojimas tam tikrais atvejais, kai siekiama užtikrinti kitų proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus, yra pateisinamas. EŽTT pripažino, kad kaltinamojo teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams gali būti ribojama, kai siekiama užkirsti kelią susidoroti su liudytojais ar jų šeimos nariais⁵⁶⁷, išsaugoti teisėsaugos institucijų taikomų metodų paslaptį⁵⁶⁸, apsaugoti seksualinę prievartą patyrusių aukų interesus⁵⁶⁹, taip pat tuo atveju, kai liudytojas sunkiai serga⁵⁷⁰, yra dingęs be žinios⁵⁷¹ ar miręs⁵⁷². Dar viena aplinkybė, sudaranti prielaidas riboti kaltinamojo teisę dalyvauti įrodinėjimo procese, yra siekis užtikrinti nukentėjusiojo interesus. EŽTT vienoje iš bylų nurodė, jog nors Konvencijos 6 straipsnio nuostatos tiesiogiai nereikalauja baudžiamojo proceso metu užtikrinti ir nukentėjusiųjų bei liudytojų teises ir teisėtus interesus, tačiau tuo atveju, jei šių proceso dalyvių gyvybė, laisvė, teisė į privatų gyvenimą yra pavojuje, jiems turi būti taikomos kituose Konvencijos straipsniuose įtvirtintos nuostatos (Konvencijos 2, 8 straipsniai). Taigi Konvenciją ratifikavusios šalys yra įpareigojamos baudžiamąjį procesą organizuoti taip, kad vienodai būtų užtikrinti abiejų šalių – kaltinamojo ir nukentėjusiojo (ar liudytojo) – teisėti interesai⁵⁷³.

EŽTT praktikoje pripažįstama, kad paprastai įtariamojo ar kaltinamojo teisė yra pažeista ir visas procesas neatitinka teisingo teismo proceso principo, kai įtariamasis ar kaltinamasis nei ikiteisminio tyrimo metu, nei nagrinėjant bylą teisme neturėjo galimybės nukentėjusiojo ar liudytojo apklausti ar pateikti jam klausimų, o teismas priėmė apkaltinamąjį nuosprendį remdamasis vien tik ar lemiamą apimtimi šio nukentėjusiojo ar liudytojo parodymais⁵⁷⁴. Po 2011 metų EŽTT Didžiosios kolegijos priimto sprendimo byloje *Al-Khawaja prieš Jungtinę Karalystę* buvo suformuluoti papildomi kriterijai. EŽTT Didžioji kolegija šioje byloje nusprendė, kad tuo atveju, kai apkaltinamasis nuosprendis yra pagrįstas vien tik arba lemiamą apimtimi teismo posėdyje nedalyvaujančių liudytojų, kurių gynība negalėjo apklausti, parodymais, jų parodymų pripažinimas įrodymu (priėmimas kaip įrodymo) savaime nesukelia Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimo. Tačiau tam turi būti nustatytos šios sąlygos. Pirma, liudytojo nedalyvavimo teismo procese priežastis turi būti svarbi. Antra, kad tokia priežastimi būtų pripažintas galimybės rasti liudytoją nebuvimas, valstybės institucijos, siekdamos suteikti kaltinamajam galimybę apklausti kaltinimo liudytoją arba galimybę, kad jis būtų apklaustas, privalo imtis pozityvių priemonių aktyviai ieškoti šio liudytojo. Trečia, tuo atveju, kai apkaltinamasis nuosprendis yra pagrįstas vien tik arba lemiamą apimtimi asmens, kurio kaltinamasis negalėjo apklausti ir neturėjo

---

dinė mokymo knyga. Vilnius: „Eugrimas“, 2009. P. 130; Jurka, R. Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą., *supra* note 461; Štarienė, L., *op. cit.*, p. 272–289; Trechsel, S., *supra* note 464, p. 90.

567 Pavyzdžiui, žr. EŽTT sprendimas byloje *Van Mechelen and Others v. the Netherlands* no. 21427/93, 21363/93.

568 Pavyzdžiui, žr. EŽTT sprendimas byloje *Ludi v. Switzerland*, no. 12433/86.

569 Pavyzdžiui, žr. EŽTT sprendimas byloje *S. N. v. Sweden*, no. 34209/96.

570 Pavyzdžiui, žr. EŽTT sprendimas byloje *Wester v. Sweden*, no. 31076/96.

571 Pavyzdžiui, žr. EŽTT sprendimas byloje *Verdam v. Netherlands*, no. 35253/97.

572 Pavyzdžiui, žr. EŽTT sprendimas byloje *Ferrantelli and Santangelo v. Italy*, no. 19874/92.

573 EŽTT sprendimas byloje *Doorson v. Netherlands*, no. 20524/92.

574 EŽTT sprendimas byloje *Saidi v. France*, no. 14647/89.

galimybės, kad jis būtų apklaustas ikiteisminio tyrimo metu arba nagrinėjant bylą teisme, parodymais, būtina kuo kruopščiau patikrinti procesą ir atsakyti į klausimą, ar yra pakankamai kompensuojančių veiksnių, įskaitant ir tuos, kurie leidžia tinkamai ir teisingai įvertinti parodymų patikimumą. Ketvirta, apkaltinamąjį nuosprendį leidžiama grįsti nedalyvaujančio liudytojo parodymais tik tuo atveju, kai šie parodymai, atsižvelgiant į jų svarbą byloje, yra pakankamai patikimi⁵⁷⁵.

Nacionalinis teismas turi diskrecinę teisę nuspręsti, kviešti į teismo posėdį konkretų liudytoją ar ne⁵⁷⁶. Daugelyje valstybių, taip pat ir Lietuvoje, šia galimybe naudojamosi sprendžiant klausimą dėl vaiko, apklausto ikiteisminio tyrimo metu, papildomos apklausos teismo posėdyje. Tą lemia keletas aplinkybių. Pirmiausia, tai minėta vienos apklausos taisyklė, pagal kurią rekomenduojama vaiką baudžiamajame procese apklausti kuo mažiau kartų ir kuo greičiau po nusikalstamos veikos padarymo. Antroji priežastis, susijusi su psichologų tvirtinimais, kad būtent teismo bylos nagrinėjimo metu kyla didžiausia antrinės viktimizacijos grėsmė, kurią lemia paprastai neišvengiamas tiesioginis susidūrimas su kaltininku, parodymų davimas teismo posėdyje dalyvaujant visiems baudžiamojo proceso dalyviams, sudėtinga, stresą kelianti procedūra. Taigi neapklausiant vaiko teismo posėdyje, siekiama užtikrinti jo teisę į sąžiningą (teisingą) procesą, taip pat saugant teisę į tinkamą vystymąsi ir kaip papildomą teisę į privatų gyvenimą⁵⁷⁷.

EŽTT byloje *S. V. prieš Švediją* pripažino, kad vaiko apsaugos poreikis baudžiamajame procese yra vienas iš pagrindinių tikslų, tačiau jo įgyvendinimas turi būti derinamas su kaltinamojo pagrindine ir sudėtine teise į teisingą baudžiamąjį procesą. EŽTT byloje *Doorson v. Netherlands* yra įtvirtinęs taisyklę, pagal kurią tais atvejais, kai valstybė nori apsaugoti liudijantį asmenį nuo tiesioginio dalyvavimo teismo posėdyje, turi būti imamasi priemonių, kad būtų vienodai užtikrintos, taigi ir vienodai susiaurintos, abiejų suinteresuotų proceso dalyvių teisės – liudijančio asmens ir kaltinamojo. Kitoje byloje, plėtodamas šią taisyklę, teismas įpareigojo valstybes visais atvejais stengtis kuo mažiau varžyti kaltinamojo teises⁵⁷⁸. Kaltinamojo teisių suvaržymas leidžiamas tik tiek, kiek objektyviai būtina. Maža to, visi suvaržymai, kuriuos patyrė kaltinamasis, turi būti kompensuoti atitinkamais procedūriniais saugikliais⁵⁷⁹.

Valstybės, atsižvelgdamos į savo istorines, socialines ir teisines tradicijas, įtvirtino gana skirtingą nepilnamečių nukentėjusiųjų apklausų tvarką. Vis dėlto galima išskirti du vyraujančius tokios apklausos reglamentavimo modelius. Pirmajam būdinga tai, kad valstybių, kuriose šis modelis taikomas, teisės aktai sudaro prielaidas ikiteisminio tyrimo metu vaiko duotus parodymus, papildomai neapklausiant jo teisiamejame posėdyje, naudoti priimant teismo nuosprendį, taip saugant nukentėjusįjį nuo streso, kurį gali sukelti tiesioginis kontaktas su kaltininku. Tačiau valstybės, kurių teisės aktuose apklausa reglamentuota remiantis antruoju modeliu, nepilnamečių nukentėjusiųjų papildoma apklausa teismo nagrinėjimo metu yra veikiau taisyklė su tam tikromis minimaliomis išimtimis nei retenybė.

575 EŽTT sprendimas byloje *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*, no. 26766/05 and 22228/06.

576 Pavyzdžiui, žr. EŽTT sprendimą byloje *S. N. v Sweden*, no. 34209/96.

577 Brems, E., *supra* note 468, p. 300.

578 EŽTT sprendimas byloje *Van Mechelen and Others v. the Netherlands* no.21427/93, 21363/93.

579 Brems, E., *op. cit.*, p. 319.

Kaip valstybių, kurių teisinis reguliavimas pagrįstas pirmuoju modeliu, pavyzdį galima paminėti Suomiją. Pagal Suomijos baudžiamojo proceso įstatymą vaikai iki 15 metų paprastai apklausiami vieną kartą ikiteisminio tyrimo metu; taip pat įtvirtintas imperatyvus reikalavimas vaikų, jaunesnių nei 15 metų, apklausas fiksuoti vaizdo ir garso įrašais. Praktika rodo⁵⁸⁰, kad šia nuostata Suomijoje yra naudojama, todėl jaunesni nei 15 metų vaikai teismo posėdyje paprastai nebūna apklausiami. Sprendimą, ar teisme apklausti nukentėjusį vaiką, jaunesnį nei 15 metų, visais atvejais priima bylą nagrinėjantis teismas, atsižvelgęs į psichologų išvadas bei paaiškinimus. O mažamečiai iki dešimties metų beveik niekada nėra apklausiami teisme. Bylą nagrinėjančiam teismui nusprendus, jog nepilnametį būtina apklausti teismo posėdyje, šioje apklausoje kaltinamasis ir jo gynėjas nedalyvauja, o klausimus nepilnamečiam nukentėjusiajam kaltinamasis ir jo gynėjas turi teisę užduoti tik per teisėją arba per psichologą ar socialinį darbuotoją, jeigu jie dalyvauja teismo posėdyje. Tokie Suomijoje galiojantys teisės aktai ir jų pagrindu susiklosčiusi praktika nepilnamečių teisių ir teisėtų interesų apsaugos aspektu vertintina teigiamai. Tačiau EŽTT Suomijos vyriausybės pralaimėtų bylų skaičius rodo, kad vis dėlto Suomijoje įtvirtintos teisės aktų nuostatos ir praktinis jų įgyvendinimas ne visada dera su siekiu apsaugoti ir įtariamą (kaltinamą) teisę į teisingą teismą bei rungimosi principu pagrįstą baudžiamąjį procesą. Antai, EŽTT net penkiose bylose prieš Suomiją⁵⁸¹ konstatavo, kad nacionalinės teisės apsaugos institucijos, tirdamos ir nagrinėdamos baudžiamąsias bylas, kuriose nukentėjusiais pripažinti nepilnamečiai, pažeidė kaltinamųjų teises į teisingą teismą, taip pat EŽTK 6 straipsnio 3 dalies d punktą.

Panašiai nukentėjusių vaikų apklausos reglamentuojamos ir Nyderlanduose galiojančiuose teisės aktuose, pagal kuriuos vaikai, jaunesni nei 12 metų, paprastai teismo posėdyje neapklausiami. Į šią amžiaus grupę patenkantys nukentėjusieji apklausiami ikiteisminio tyrimo metu, o vaizdo ir garso įrašė užfiksuoti jų parodymai ištiriami teismo posėdyje⁵⁸². Kaltinamųjų prašymai papildomai apklausti nepilnametį nukentėjusįjį teismo nagrinėjimo metu paprastai atmetami motyvuojant tuo, jog papildoma apklausa gali sukelti neigiamų padarinių vaiko psichinei būsenai⁵⁸³. Toks gana griežtas ir nelankstus kaltinamojo teisės užduoti klausimus liudytojams prasme nepilnamečių nukentėjusiųjų apklausos reglamentavimas sulaukia kritikos ir iš mokslininkų⁵⁸⁴, ir iš EŽTT. Šiame teisme išnagrinėtoje byloje *Bocos-Cuesta v. the Netherlands*⁵⁸⁵ pareiškėjas buvo nuteistas už nepilnamečių seksualinį išnaudojimą. Apkaltinamasis nuosprendis buvo grindžiamas nukentėjusiųjų parodymais,

580 Interpretation and Application of the European Convention of Human Rights. Hearing of Children in Criminal Procedure According to Article 6 of the European Convention on Human Rights, 2012.

581 EŽTT sprendimai bylose *Mild and Virtanen v. Finland*, no. 39481/98; *W. v. Finland*, no. 56568/00; *A. H. v. Finland*, no. 46602/99; *F. and M. v. Finland*, no. 22508/02; *A. S. v. Finland*, no. 40156/07.

582 Beijer, A., Liefwaard, T. A Bermuda Triangle? Balancing Protection, Participation and Proof in Criminal Proceedings affecting Child Victims and Witnesses. *Utrecht Law Review*. 2011, Vol. 7, Issue 3: 70-106. P. 86.

583 Buffing, F.; Lamers-Winkelmann, F. Children's Testimony in the Netherlands: A Study of Statement Validity Analysis'. *International Perspectives of Child Abuse and Children's Testimony*. Edited by B. Bottoms and G. Goodman. California: Sage Publications, 1996. P. 46.

584 *Ibid.*, p. 48.

585 EŽTT sprendimas byloje *Bocos-Cuesta v. the Netherlands*, no. 54789/00.

duotais ikiteisminio tyrimo pareigūnams (šie parodymai vaizdo ir garso įrašais užfiksuoti nebuvo). Pareiškėjo prašymas apklausti nukentėjusiuosius teismo posėdyje ir vėliau buvo atmestas motyvuojant tuo, kad šiuo atveju prioritetas turi būti teikiamas mažamečių interesams. EŽTT sukritikavo šį Nyderlandų apeliacinės instancijos teismo argumentą ir nurodė, jog nors nacionaliniai teismai kruopščiai išnagrinėjo vaikų parodymus ir suteikė pareiškėjui galimybę juos ginčyti, tačiau tai negali pakeisti tiesioginio parodymus duodančio vaiko stebėjimo. Todėl konstatavo, kad pareiškėjui buvo suvaržyta teisė į teisingą teismą.

Iš esmės panašus vaikų apklausos reglamentavimo modelis taikomas Norvegijos Karalystėje. Pagal šioje valstybėje taikomą praktiką vaikų apklausos ikiteisminio tyrimo metu vykdomos Vaiko namuose, kurių iš viso įsteigta 10, įrengtame specializuotame apklausos kambaryje. Apklausas visais atvejais vykdo specialiai tam parengti policijos pareigūnai – apklausėjai. Apklauso metu kambaryje yra tik šis pareigūnas ir vaikas, o visi kiti proceso dalyviai apklausą stebi būdami kitoje patalpoje. Įtariamasis turi galimybę užduoti klausimus paskutinis ir tik per savo advokatą, sutikus prokurorui, kuris yra pagrindinis apklausai vadovaujantis pareigūnas. Visais atvejais vaiko apklausa fiksuojama vaizdo ir garso įrašė, kuris vėliau perduodamas teismui. Norvegijos Karalystėje galioja griežta taisyklė, kad vaikai iki 15 metų teismo posėdyje neapklausiami. Jei iškyla būtinybė papildomai apklausti vaiką, jo apklausa vykdoma tame pačiame Vaiko namuose įrengtame apklausos kambaryje, bet ne teismo pastate⁵⁸⁶.

Valstybės, kurių analizuojamo aspekto teisinis reguliavimas priskirtinas antrajam modeliui, sprendamos konfliktą, kylantį tarp nepilnamečio nukentėjusiojo teisės būti saugiam baudžiamojo proceso metu ir kaltinamojo teisės į teisingą procesą, prioritetu pasirinko pastarąją. Bene ryškiausias šios grupės pavyzdys yra JAV. Atskirai neanalizuojant konkrečioje valstijoje galiojančių teisės aktų ir teisminės praktikos, galima sakyti, kad bendra visoms joms taisyklė yra ta, jog vaikai, vertinant jų gebėjimą liudyti ir dalyvauti kryžminėje apklausoje (angl. *cross-examination*), yra traktuojami kaip suaugusieji, todėl visais atvejais privalo būti apklausti teisme, paprastai – viešame teismo posėdyje, o prieš tai ne kartą apklausiami ir ikiteisminio tyrimo metu⁵⁸⁷. Toks teisinis reguliavimas nulemtas Šeštosios pataisos, garantuojančios kaltinamojo teisę užduoti klausimus kaltinimo liudytojams⁵⁸⁸. Nepaisant to, kad minėta Šeštoji pataisa tiesiogiai nereikalauja, jog kaltinamasis turėtų teisę užduoti klausimus nukentėjusiajam tiesiogiai (angl. *face-to-face*), tačiau šiuo atveju remiamasi susiformavusia teismų praktika, pagal kurią teisę į tinkamą gynybą sudaro trys elementai: pirma, kaltinimo liudytojas parodymus turi duoti prieš tai prisiekęs; antra, kaltinamasis turi teisę į kryžminę apklausą, kuri yra „geriausia kada nors išrasta teisinė priemonė, skirta tiesai byloje atskleisti“; trečia, kaltinimo liudytojas visada turi būti apklausiamas tiesiogiai teismo posėdyje, nes tik tokiu atveju teismas, prisiekusieji ir kiti proceso dalyviai gali stebėti liudytojo elgesį apklausos metu ir susidaryti nuomonę apie jo duodamų paro-

586 Tokią informaciją pateikė Klaipėdos apygardos teismo psichologė A. Augaitienė, atlikusi stažuotę Norvegijos Karalystėje, Oslo ir Trondheimo Vaiko namuose ir teismuose.

587 Mokslinėje literatūroje teigiama, kad ikiteisminiame tyrime vaikas gali būti apklausiamas ir 12–14 kartų. Išsamiau žr. Watkins, A. S., *supra* note 51.

588 Beijer, A., Liefwaard, T. A., *supra* note 582, p. 90.

dymų patikimumą⁵⁸⁹. Pastaruoju metu JAV teismuose pradėtos naudoti tam tikros techninės priemonės (ekranas, vidinė televizija, uždanga ir pan.), kuriomis siekiama bent apriboti nukentėjusio vaiko tiesioginį kontaktą su kaltininku⁵⁹⁰. Tačiau ir šios minimalios priemonės yra kritikuojamos praktikų, kurie teigia, kad jų naudojimas apriboja kaltinamojo teisę į tinkamą gynybą⁵⁹¹, kurią jam garantuoja jau minėta šeštoji pataisa. Situacijos nekeičia ir nuo praėjusio amžiaus pabaigos nuolat atliekami tyrimai, patvirtinantys, jog dalyvavimas apklausoje teisme vaikui kelia stresą, lydimą įvairaus pobūdžio ilgalaikių sutrikimų⁵⁹².

Akivaizdu, kad, palyginti su pirmiau minėtomis Europos valstybėmis, JAV nepilnamečiams nukentėjusiesiems skiriama nepakankamai dėmesio, apsiribojant tik minimaliomis techninėmis priemonėmis, naudojamomis teisme. Tokią praktiką galėjo lemti ir tai, kad JAV yra viena iš dviejų valstybių, neprisijungusių prie Vaiko teisių konvencijos⁵⁹³. Išsamumo dėlei derėtų pažymėti, kad JAV teisinė sistema orientuota į vaiko, kaip specifinių poreikių turinčio subjekto⁵⁹⁴, traktavimą, todėl Amerika buvo pirmoji valstybė, 1970–1980 metais pradėjusi taikyti pagalbines vaikų apklausos priemones, tokias kaip anatomiškai taisyklinga lėlė, vaizdo ir garso įrašų darymas⁵⁹⁵. Tačiau garsiojoje byloje *Coy v. Iowa* JAV Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad šios priemonės (šioje byloje buvo naudota širma) pažeidžia kaltinamojo teisę į kryžminę apklausą⁵⁹⁶.

Nepaisant to, kad Didžioji Britanija yra ratifikavusi minėtą Konvenciją, čia taip pat laikomasi bendrosios teisės tradicijų, todėl nepilnamečių nukentėjusiųjų apklausos tvarka skiriasi nuo kitų Europos valstybių. Kaip ir JAV, taip ir Didžiojoje Britanijoje galioja

589 JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *California v. Green*, 1970.

590 Marsil, D. *et al.* Child Witness Policy: Law Interfacing with Social Science. *Law and Contemporary Problems*. 2002, 65, no 1.: 209-241. P. 234.

591 Beijer, A., Liefwaard, T. A., *supra* note 582, p. 92.

592 Antai, vieno iš atliktų tyrimų metu buvo tirtos trys vaikų grupės: 12 vaikų, kurie nukentėjo nuo seksualinio pobūdžio nusikaltimo ir buvo apklausti teismo posėdyje; 17 vaikų, kurie nukentėjo nuo nusikaltimo, tačiau teismo posėdyje apklausti nebuvo, ir 30 vaikų, kurie nebuvo nukentę nuo nusikaltimo. Tyrimo rezultatai parodė, kad, praėjus ketveriems metams po liudijimo teisme, pirmosios grupės vaikai pasižymėjo akivaizdžiai mažesniu pasitikėjimu savimi, savitvarda ir drausmingumu. Šis tyrimas atskleidė ir tai, kad pirmosios ir antrosios grupių vaikai netrukus po nusikaltimo padarymo jautė psichologinę įtampą, gėdą, baimę, tačiau, praėjus septyniems mėnesiams, vaikai, kurie dėl įvairių objektyvių priežasčių nebuvo kviečiami liudyti teismo posėdyje, su nusikaltimo sukeltais padariniais susidorojo lengviau ir po septynių mėnesių jų neįjautė ar jautė labai nežymiai. Savo ruožtu pirmosios grupės vaikai nusikaltimo padarinius jautė iš esmės taip pat ir po septynių mėnesių. Tie patys vaikai buvo tirti praėjus penkiolikai metų po pirmojo tyrimo. Antrojo tyrimo metu gauti rezultatai mokslininkams leido daryti išvadą, kad vaikystėje išgyventa neigiama patirtis apklausos teisme metu turėjo įtakos tų vaikų fizinės ir (ar) psichinės sveikatos būklei. Quas, J. A., McAuliff, B. D., *supra* note 57.

593 Pasak B. B. Woodhouse'o, Senato sprendimą atsisakyti ratifikuoti Konvenciją iš esmės nulėmė konservatyvių ir religinių grupių įtaka. Jos teigė, kad Konvencija sumažins tėvų teisių apsaugą, nes tėvai negalės auginti savo vaikų taip, kaip nori patys, be to, socialinių ekonominių teisių vaikams pripažinimas gali būti pagrindas riboti tėvų teises. Žiobienė, E., *supra* note 219.

594 Požymiai, skiriantys vaiką nuo suaugusiojo, analizuoti ir JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimuose (pvz., *Roper v. Simmons*, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl galimybės vaikams taikyti mirties bausmę; pripažinta, kad šios bausmės rūšies taikymas vaikams pažeidžia Konstitucijos 8-ajame straipsnyje įtvirtintą žiauros ir neadekvačios bausmės taikymo draudimą), kuriuose remiamasi mokslininkų atliktais tyrimais dėl vaikų brandos ir psichologinių ypatumų.

595 Watkins, A. S., *supra* note 51.

596 *Ibid.*

bendra taisyklė, kad vaikų parodymai turi būti ištiriami teismo posėdžio metu, suteikiant kaltinamajam galimybę stebėti apklausiamą vaiką ir užduoti jam klausimus⁵⁹⁷. Tačiau priešingai nei JAV, Didžiojoje Britanijoje jau gana ilgą laiką sėkmingai taikomos tam tikros organizacinės ir techninės priemonės, kuriomis siekiama padėti į baudžiamojo proceso sritį patekusiam vaikui, paruošti jį teismo posėdžiui, o apklausos metu išvengti tiesioginio susitikimo su kaltininku. Todėl neatsitiktinai ir Didžiosios Britanijos mokslininkai daugiau dėmesio skiria šioms priemonėms, jų efektyvumui, tobulinimui ir įtakai vaiko psichologinei būsenai⁵⁹⁸.

Lietuvoje galiojantį vaikų apklausos teisinį reguliavimą galima priskirti modeliui, teikiančiam prioritetą geriausių vaiko interesų principui. BPK normomis, kuriomis reglamentuojama vaiko apklausa, siekiama apsaugoti vaiką nuo pakartotinių apklausų ir traumuojančio susidūrimo akis į akis su kaltininku. Greta šių reikalavimų, numatyti ir tam tikri kaltininko teisės į sąžiningą baudžiamąjį procesą saugikliai. Pašalinus įtariamąjį (kaltinamąjį) ir jo gynėją iš patalpos, kurioje apklausiamas vaikas, turi būti sudarytos sąlygos jiems stebėti apklausą ir per apklausą vykdančią subjektą, užduoti klausimus liudytojui. Be to, nuo 2015 metų įtvirtintas imperatyvus įpareigojimas daryti garso ir vaizdo įrašą. Vis dėlto manytina, kad BPK atvejai, kai vaikas neapklausiamas teismo posėdyje, reglamentuoti nevisiškai aiškiai. Štai BPK 186 straipsnyje nurodyta, kad vaikas teismo posėdyje apklausiamas išimtiniais atvejais. Tuo tarpu BPK 280 straipsnyje vaiko nedalyvavimas teismo posėdyje jau siejamas su kiekvienu atveju nustatytinomis aplinkybėmis dėl neigiamo apklausos poveikio vaiko psichikos sveikatai.

Sisteminė BPK nuostatų ir teismų praktikos analizė leidžia teigti, kad vaikas į teismo posėdį liudyti gali būti nekviečiamas esant šių sąlygų visumai:

- Jis buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo teisėju.
- Apklausos, vykdytos ikiteisminio tyrimo teisėjo, metu buvo užtikrinta įtariamąjo teisė į rungtynišką, teisės į gynybą principais pagrįstą baudžiamąjį procesą.
- Liudijimas teisme vaikui gali sukelti sunkių neigiamų padarinių.
- Vaiko neliudijimas teisme iš esmės nepakenks teisingumui įgyvendinti.

Atsižvelgiant į tai, manytina, kad BPK įtvirtintas kriterijus – galimi neigiami padariniai vaikui – nėra pakankamas vertinant galimybes ir poreikį kviešti vaiką liudyti teismo posėdyje. Sprendimo – kviešti į teismo posėdį liudyti vaiką ar ne – priėmimo procedūrą metaforiškai galima prilyginti Temidės svarstyklėms, kur vienoje svarstyklių pusėje – faktiniai duomenys apie vaiką: individualios vaiko savybės (jo amžius⁵⁹⁹, psichinė, fizinė, emocinė būklė), nusikalstamais veiksmais padarytos žalos pobūdis ir mastas, galima reakcija į kaltininką, santykis su juo (ar jie pažįstami su kaltinamuoju, ar palaiko santykius po veikos

597 Wade, A. *New Measures and New Challenges: Children's Experiences of the Court Process. Is: Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice.* West Sussex: John Wiley & Sons LTD, 2002. P. 220, 221.

598 Cashmore, J. *Innovative Procedures for Child Witnesses. Is: Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice.* West Sussex: John Wiley & Sons LTD, 2002. P. 203, 204.

599 Svarbus vaiko amžius teismo nagrinėjimo metu, mat nereta situacija, kai teisminis bylos nagrinėjimas vyksta praėjus metams, dvejiems ar trejiems po nusikalstamos veikos padarymo, todėl ir vaiko branda gali būti gerokai pakitusi.

padarymo ir pan.⁶⁰⁰); kitoje Temidės svarstyklių pusėje – aplinkybės, lemiančios pakartotinės apklausos poreikį: ikiteisminio tyrimo metu vaiko duotų parodymų neišsamumas, neaiškumas, naujų aplinkybių (ne)paaiškėjimas perdavus bylą į teismą, kaltininko teisių neužtikrinimas ikiteisminio tyrimo metu vykusiose apklausose, kaltinamojo gynybinės versijos patikrinimo sunkumai neapklausiant vaiko teismo posėdyje.

LAT yra išaiškinęs, kad „siekiant įgyvendinti BPK 186 straipsnyje numatytus jaunesnių kaip 18 metų nukentėjusiųjų apklausos reikalavimus (būtent dėl jų apsaugos nuo pernelyg didelio žalingo baudžiamojo proceso poveikio), ir išvengti galimo teisės į gynybą pažeidimo, svarbu kaltinamajam (jo gynėjui) suteikti galimybę užduoti klausimus nukentėjusiajam (liudytojui) dar ikiteisminio tyrimo metu“⁶⁰¹. Iš rungimosi principo kildinamas reikalavimas sudaryti sąlygas kaltininkui bent vieną kartą proceso metu girdėti kaltinimo liudytoją, duodantį parodymus, ir užduoti jam klausimus baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, užtikrinamas įtvirtinus įpareigojimą, kad vaiką ikiteisminio tyrimo metu apklaustų ikiteisminio tyrimo teisėjas, apie tokios apklausos laiką ir vietą informuojant įtariamąjį ir jo gynėją. Saugios aplinkos vaikui užtikrinimas siejamas su galimybe įtariamajam ir jo gynėjui apklausa stebėti iš kitos patalpos ir užduoti klausimus vaikui ne tiesiogiai, bet per apklausą vykdančią subjektą. Tokia apklausa fiksuojama vaizdo ir garso įrašais. Praktikoje paprastai laikomasi šių rekomendacijų. Kaip nurodė autorės apklausti ekspertai – apygardų teismų psichologai, vaikai ikiteisminio tyrimo metu apklausiami specialiai tokioms apklausoms pritaikytuose kambariuose, apklausose ne tik dalyvauja, bet ir jas beveik visais atvejais vykdo psichologai, o įtariamieji, jų gynėjai bei visi kiti proceso dalyviai (ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas (jeigu yra kviečiamas), atstovas pagal įstatymą, atstovas pagal įgaliojimą) apklausas stebi iš kitos patalpos. Tokiu atveju pripažįstama, kad įtariamąjo (kaltinamojo) teisė į rungtynišką procesą buvo užtikrinta, jam suteikta galimybė gintis nuo pareikštų kaltinimų, todėl vaikai teismo posėdyje nėra pakartotinai apklausiami, teismas BPK 276 straipsnyje nustatyta tvarka pagarsina vaiko parodymus, peržiūri garso ir vaizdo įrašą, taip nuodugniau juos išstirdamas.

Aptartas vaiko apklausos modelis, leidžiantis nekviesti vaiko liudyti į teismo posėdį, reikalauja ir suderinamumo su konfrontacijos teise, kuri yra vienas iš tiesioginio dalyvavimo nagrinėjant bylą, kaip ir teisės į tinkamą gynybą, aspektų. Konfrontacijos teisė reiškia tai, kad kaltinamajam turi būti garantuojama teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams tiesiogiai, ne per tarpininką. Konfrontacijos teisės šaknys aptinkamos bendrosios teisės tradicijų valstybėse dar anksčiau, nei buvo įtvirtintas prisiekusiųjų institutas. Šios teisės pagrindinis tikslas – patikrinti, ar liudytojas yra toks pats patikimas, duodamas parodymus ir kaltinamojo akivaizdoje⁶⁰². Kiti autoriai nurodo ir tai, kad konfrontacijos teisė paremta

600 Pavyzdžiui, pasitaiko atvejų, kai iš bylos duomenų matyti, kad nukentėjusieji palaiko artimus ryšius su teisiamačiu. Tai leidžia manyti, kad susidūrimas akis į akį teismo posėdžių salėje vaikui gali būti ne toks traumuojantis arba, priešingai, gali lemti sunkesnius dvasinius išgyvenimus vien jau dėl apsisprendimo, ar duoti parodymus prieš emociškai svarbų asmenį. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-261/2014.

601 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-539-976/2015.

602 Walton, E., *supra* note 52.

tikėjimu, jog stebint kaltinamajam, parodymus duodantis asmuo jaučiasi labiau įpareigotas sakyti tiesą⁶⁰³.

„Akis į akį“ aspektas apklausos metu yra ganėtinai problemiškas būtent baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, ta prasme, kad, užtikrinus konfrontacijos teisę, vaiko interesas būti apsaugotam nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio nėra užtikrinamas. Atsižvelgdamas į tai, JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *Maryland prieš Craig* paneigė savo ankstesnes nuostatas dėl konfrontacijos teisės absoliutumo ir ėmė kurti naują precedentą, pagal kurį vaiko teisė būti apsaugotam nuo antrinės viktimizacijos yra pakankamas pagrindas laikyti šią teisę sąlygine ir priklausančia nuo individualaus proceso ypatumų. Teismas taip pat nurodė tris pagrindines sąlygas, kurios, netaikant konfrontacijos teisės, turėtų užtikrinti vaiko parodymų teisėtumą: pirma, vaikas parodymus turi duoti prisiekęs; antra, liudytojas turi atsakyti į gynybos klausimus (angl. *cross-examination*); trečia, sudaryti sąlygas prisiekusiesiems stebėti liudijantį vaiką ir susidaryti įspūdį dėl jo patikimumo. Šie tikslai gali būti pasiekti ir išvengiant liudijimo akis į akį.

Kontinentinės teisės tradicijos šalys, remdamosi ir EŽTT suformuota jurisprudencija, konfrontacijos teisei derinti su vaiko teise būti apsaugotam pasirinko vaiko apklausos vaizdo ir garso įrašų darymo būdą⁶⁰⁴. Pagal EŽTT formuojamą praktiką vienas iš kriterijų, lemiančių, ar nebuvo pažeista kaltinamojo teisė į teisingą teismą, yra tas, ar vaiko ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai buvo užfiksuoti vaizdo ir garso priemonėmis ir ar bylą nagrinėjęs teismas bei kaltinamasis turėjo galimybę peržiūrėti tokius parodymus bei stebėti vaiko elgesį apklausos metu ir taip susidaryti įspūdį dėl jų patikimumo⁶⁰⁵. EŽTT byloje *Bocos Cuesta v. The Netherlands* pažymėjo, kad galimybė stebėti apklausiamąjį leidžia susidaryti įspūdį apie jo parodymų patikimumą ir yra sudedamoji teisės į tinkamą gynybą dalis, kuri neturėtų būti varžoma. Vertinant Teismo argumentus šioje byloje, galima daryti išvadą, kad vaiko apklausos vaizdo ir garso įrašo peržiūra teismo posėdyje vertintina kaip tinkama galimybė stebėti apklausiamąjį. Tokią poziciją patvirtina ir sprendimas, priimtas byloje *Accardi and others v. Italy*, kurioje teismas vaizdo ir garso įrašų darymą vaiko apklausos metu įvardijo kaip galimybę įsitikinti atliktos apklausos teisėtumu ir parodymų teisingumu. EŽTT byloje *Kovac v. Croatia* yra pabrėžęs, kad raštu išdėstyti vaiko parodymai negali būti pripažįstami autentiškais vaiko parodymais, nes rašytiniuose parodymuose neatsispindi vaiko elgesys ir emocijos apklausos metu⁶⁰⁶.

603 Higgins, R. B. Child Victims as Witnesses. *Law and Psychology Review*. 1988(12):159-166.

604 Įdomus tyrimas buvo atliktas siekiant nustatyti, ar vaizdo ir garso įrašų darymas gali turėti įtakos apklausiamo asmens parodymų patikimumui. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad ne visi liudytojai, žinodami, kad jų parodymai fiksuojami, jautėsi gerai; dalis jų jautėsi nejaukiai, nuolat galvojo, kad yra filmuojami, ir patyrė daugiau traumuojančių emocijų. Tokia savijauta turėjo tiesioginės įtakos ir duodamų parodymų išsamumui (Ridley, A. M., Clifford, B. R. The Effects of Anxious Mood Induction on Suggestibility to Misleading Post-event Information. *Applied Cognitive Psychology*. 18, 2004: 233-244). Atsižvelgiant į tai, ne visais atvejais rekomenduotina informuoti apklausiamą vaiką, kad jo apklausa fiksuojama garso ir vaizdo įrašais.

605 Žr. EŽTT sprendimai bylose *Accardi and Others v. Italy*, no. 30598/02, *Bocos-Cuesta v. the Netherlands*, no. 54789/00.

606 EŽTT sprendimas byloje *Kovac v. Croatia*, no. 503/05.

Atkreiptinas dėmesys į Lietuvos įstatymų leidėjo nenuoseklumą vaiko apklausos fiksavimo klausimu. Sisteminė BPK 186 straipsnio analizė leidžia teigti, kad pagal šiuo metu galiojantį reglamentavimą vaiko apklausos fiksavimas vaizdo ir garso įrašymo priemonėmis privalomas tik tais atvejais, kai įtariamasis, pareiškęs valią dalyvauti apklausoje, tą daro, apklausą stebėdamas iš kitos patalpos. Kitais atvejais (pvz., kai įtariamasis ir kiti proceso dalyviai apklausą stebi toje pačioje patalpoje ar kai įtariamasis nepareiškia valios dalyvauti apklausoje) apklausos fiksavimas nėra privalomas. Vaizdo ir garso įrašų darymas vaiko apklausos metu padeda užtikrinti ne vien tik galimybę kaltininkui stebėti kaltinimo liudytoją, duodantį parodymus. Ši aplinkybė glaudžiai susijusi ir su kitu baudžiamajame procese žinomu principu – tiesioginio dalyvavimo principu. Net ir istorinėje perspektyvoje, kaip kad nurodė autorius M. Jonaitis, atskleisdamas šio principo turinį romėnų teisėje, tiesioginio dalyvavimo principas pasireiškė asmeniniu teisėjo, imperatoriaus ar bet kurio magistrato, nagrinėjančio bylą, kontaktu su įrodymų šaltiniais ar įrodinėjimo priemone⁶⁰⁷. Šiuo metu mokslinėje literatūroje taip pat pabrėžiama šio principo reikšmė nurodant, kad labai svarbu, jog liudytojas būtų apklaustas teismo, kuris byloje turi priimti galutinį sprendimą, akivaizdoje, nes būtent jis vertina byloje surinktus įrodymus⁶⁰⁸. Ikitiesminio tyrimo metu vykdytos apklausos vaizdo ir garso įrašo ištyrimas teisiamejame posėdyje, nesant galimybės apklausti vaiko teismo nagrinėjimo metu, galėtų būti pakankamas pagrindas konstatuoti, jog byla iš esmės išnagrinėjęs teismas bent tam tikra prasme, matydamas apklausiamo vaiko elgesį, reakciją į užduotus klausimus, atsakinėjimo būdą, tiesiogiai ištyrė šį įrodymą. Todėl siūlytina BPK 186 straipsnyje įtvirtinti imperatyvų reikalavimą visais atvejais garso ir vaizdo įrašymo priemonėmis fiksuoti ikitiesminio tyrimo teisėjų vykdomas vaikų apklausas.

Taigi ikitiesminio tyrimo metu atliekamos vaiko apklausos fiksavimas vaizdo ir garso įrašymo priemonėmis yra pakankama prielaida užtikrinti konfrontacijos teisės įgyvendinimą tokia apimtimi, kuri pakankama kaltinamajam garantuoti sąžiningą baudžiamąjį procesą ir bylą nagrinėjančiam teismui sudaryti sąlygas stebėti apklausiamą vaiką bei susidaryti nuomonę dėl jo parodymų patikimumo.

Atsižvelgiant į tai, kas aptarta pirmiau, darytina išvada, kad neapklausto teisiamejame posėdyje vaiko parodymai teisėtumo reikalavimą atitinka tais atvejais, kai, nors ir ribotai, užtikrinama kaltinamojo teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams ir stebėti juos, duodančius parodymus ikitiesminio tyrimo stadijoje. Tačiau teismų praktika leidžia teigti, kad vaiko interesas būti apsaugotam nuo traumuojančio liudijimo teisiamejame posėdyje tam tikrais atvejais nusveria kaltinamojo teisę į rungtynišką baudžiamąjį procesą ir, nepaisant to, tokie vaiko parodymai gali atitikti teisėtumo reikalavimus. Turimi omenyje atvejai, kai teismai remiasi parodymais, duotais vaiko, kurio apklausos neturėjo galimybės tiesiogiai stebėti ir parodymų ginčyti įtariamasis (kaltinamasis) nė vienoje proceso stadijoje. Teismų praktikoje aptarti kriterijai, kai rėmimasis tokiais parodymais yra pateisinamas.

607 Jonaitis, M. Kai kurie šiuolaikinio civilinio proceso principai: nauji ilgaamžių idėjų vardai. *Iš*: Šiuolaikinės civilinio proceso teisės paskirtis. Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. 2008 m. birželio 5 ir 6 d. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 142, 143.

608 Trechsel, S., *supra* note 464, p. 295.

Štai vienoje kasacinės instancijos teisme išnagrinėtoje byloje kasatorius ginčijo jam priimtą apkaltinamąjį teismo nuosprendį, be kita ko, motyvuodamas tuo, kad teismai, neužtikrinę jam teisės užduoti klausimus mažametei R. Š., už kurios seksualinį prievartavimą ir išžaginimą jis buvo nuteistas, padarė esminį baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimą. LAT, atsakydamas į kasacinio skundo argumentus, nurodė: „Byloje galima panaudoti anksčiau duotus liudytojo parodymus, net jeigu gynyba jokiaje proceso stadijoje negalėjo jo apklausti, laikantis atitinkamų reikalavimų. **Pirma**, liudytojo nedalyvavimo teismo procese priežastis turi būti svarbi. Pažymėtina, kad svarbia nukentėjusiojo (liudytojo) nedalyvavimo teisme priežastimi gali būti pripažįstama situacija, kai dėl apklausos teisme nukentėjusiajam gali būti psichinė trauma ar kitokių sunkių pasekmių (BPK 283 straipsnio 3 dalis), kurių buvimas arba reali grėsmė paprastai patvirtinama medicininio pobūdžio duomenimis. <...> Taip pat tuo atveju, kai liudytojas gynybos nebuvo apklaustas jokiaje ankstesnėje proceso stadijoje, jo parodymų panaudojimas vietoj parodymų, duodamų tiesiogiai nagrinėjant bylą teisme, turi būti paskutinė priemonė. <...> Teismai, remdamiesi nagrinėjamoje byloje esančia teismo ekspertų padaryta ekspertizės išvada, kad dėl psichotraumuojančio įvykio poveikio R. Š. nerekomenduojama kviesti į teismo posėdžius, pagrįstai nutarė, kad mažametės apklausa teisme yra negalima. <...> **Antra**, tuo atveju, kai apkaltinamasis nuosprendis yra pagrįstas vien tik arba lemiamas apimtimi asmens, kurio kaltinamasis negalėjo apklausti ir neturėjo galimybės, kad jis būtų apklaustas ikiteisminio tyrimo metu arba nagrinėjant bylą teisme, parodymais, teismas turi kuo kruopščiau patikrinti procesą ir atsakyti į klausimą, ar yra pakankamų tokio įrodymo keliamus nepatogumus kompensuojančių veiksnių, įskaitant leidžiančius tinkamai ir teisingai įvertinti parodymų patikimumą. Apkaltinamąjį nuosprendį leidžiama grįsti nedalyvaujančio liudytojo parodymais tik tuo atveju, kai šie parodymai, atsižvelgiant į jų svarbą byloje, yra pakankamai patikimi. <...> Siekiant įsitikinti mažametės parodymų patikimumu, byloje buvo paskirta teismo psichiatrijos-psichologijos ekspertizė (akto Nr. 103MS-91), kurioje pateikta išvada, kad R. Š. galėjo ir gali teisingai suprasti konkrečias faktines reikšmingas bylai aplinkybes (įvykio vieta, laikas, dalyviai ir jų veiksmai) ir duoti apie tai parodymus. Apeliacinės instancijos teismas, įvertinęs, kad R. Š. nuosekliai, t. y. nurodyma tas pačias įvykių aplinkybes, pateikė informaciją apie M. B. prieš ją atliktus veiksmus, jų pobūdį, vietą ir laiką, tiek gydytojai akušerei-ginekologei, tiek apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją, tiek ekspertams, atliekantiems teismo psichiatrijos-psichologijos ekspertizę (teismo psichiatrijos-psichologijos ekspertizės aktas Nr. 103MS-91), tiek pokalbyje su socialine pedagoge, pagrįstai pripažino R. Š. parodymus patikimais“⁶⁰⁹.

Panaši situacija susiklostė ir kitoje LAT išnagrinėtoje byloje, kurioje R. K. nuteista pagal BK 140 straipsnio 2 dalį už fizinio skausmo sukėlimą mažamečiui. Ginčydama nuteisimą, kasaciniame skunde R. K. teigė, kad žemesnės instancijos teismai neturėjo teisėto pagrindo remtis mažamečio nukentėjusiojo parodymais, nes ji neturėjo galimybės užduoti jam klausimų ir dalyvauti jo apklausoje nė vienoje proceso stadijoje. Kasacinės instancijos teismas, atmesdamas kasacinį skundą, nurodė: „Iš bylos medžiagos matyti, kad R. K. nebuvo pakviesta dalyvauti apklausiant nukentėjusįjį D. pas ikiteisminio tyrimo teisėją. <...> Ma-

609 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-539-976/2015.

žametis nukentėjusysis D. pas ikiteisminio tyrimo teisėją buvo apklaustas 2012 m. spalio 26 d., t. y. kai R. K. dar nebuvo įtariamoji. Pranešimas apie įtarimą jai buvo įteiktas 2013 m. gegužės 14 d., todėl pranešti jai ir jos gynėjui apie nukentėjusiojo apklausos vietą ir laiką prokuroras neprivalėjo. Taigi BPK 184 straipsnio 4 dalies reikalavimai nebuvo pažeisti. <...> BPK 186 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad liudytojas ar nukentėjusysis, kurie yra jaunesni kaip aštuoniolikos metų, ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą. Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės akte pažymima, kad nerekomenduojama mažametį D. toliau apklausti ikiteisminio tyrimo procese bei teismo posėdyje. Bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme metu dėl nukentėjusiojo psichologinės būsenos jo apklausa šios instancijos teisme nebuvo atlikta, nes, teismo nuomone, ji būtų pakenkusi mažamečiam nukentėjusiajam. Apeliacinės instancijos teismas nuosprendyje pažymėjo, kad neturi galimybės pašalinti pirmiau minėtų ikiteisminio tyrimo trūkumų ir sudaryti galimybę nuteistajai užduoti klausimus mažamečiam nukentėjusiajam, nes nuo įvykio praėjo ilgas laiko tarpas ir dėl vaiko raidos yra pasikeitęs jo mąstymas bei aplinkos suvokimas, todėl šiuo metu duoti parodymai nebūtų objektyvūs ir patikimi. Be to, apeliacinės instancijos teismo teisėjų kolegija pažymėjo ir tai, kad ikiteisminio tyrimo metu teisėjui duoti mažamečio nukentėjusiojo D. parodymai nėra vieninteliai ir lemiami nuteistosios R. K. kaltę patvirtinantys įrodymai, todėl rėmėsi mažamečio nukentėjusiojo ikiteisminio tyrimo teisėjui duotais parodymais ta apimtimi, kuria jie patvirtina kitų asmenų, t. y. Ž. P. ir E. U., parodymus. <...> Kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija daro išvadą, kad nagrinėjamoje byloje teismų sprendimas nekviesti į teismo posėdį mažamečio nukentėjusiojo D. buvo priimtas atsižvelgiant į vaiko interesus⁶¹⁰.

Užtikrinus kaltininko teisę į teisingą baudžiamąjį procesą, poreikis pakartotinai apklausti vaiką teismo posėdyje gali kilti tuo atveju, jei, neapklausus vaiko, gali nukentėti viešasis interesas, kuris šiuo atveju siejamas su BPK 1 straipsnyje įtvirtintu tikslu – išsamiai atskleisti nusikalstamą veiką ir užtikrinti teisėto bei teisingo galutinio teismo procesinio dokumento priėmimą. Turima omenyje situacijos, kai ikiteisminio tyrimo teisėjo atlikta apklausa nėra išsamiai, jos metu dėl objektyvių priežasčių ar atliktos apklausos neprofesionalumo nebuvo išsiaiškintos visos teismui svarbios aplinkybės, po vaiko apklausos ikiteisminio tyrimo metu paaiškėjo naujų aplinkybių, teisiamaajame posėdyje kaltinamasis pakeitė savo gynybinę versiją ir jos neįmanoma patikrinti neapklausus vaiko ir pan. Nors BPK 186, 280 straipsniuose šios vertintinos aplinkybės nenurodytos, tačiau šiuo atveju jos yra ne mažiau svarbios. Tokiu atveju teismai įpareigoti įvertinti vaiko interesą būti apsaugotam nuo pakartotinės apklausos ir galimybes įgyvendinti teisingumą neapklausus vaiko pakartotinai. Įvertinti šias aplinkybes įpareigoja ir EŽTT praktika, pagal kurią vertinant baudžiamojo proceso teisingumą šis procesas svarstomas kaip visuma, atsižvelgiant ne tik į gynybos teises, bet ir į visuomenės bei nukentėjusiųjų interesą, kad nusikalstamos veikos kaltininkai būtų tinkamai persekiojami⁶¹¹. Tokia situacija susiklostė Lietuvos apeliacinio teismo išnagrinėtoje byloje, kurioje prokuroras apeliaciniu skundu ginčijo pirmosios instancijos teismo nuosprendį dėl A. Ž. išteisinimo pagal BK 150 straipsnio 4 dalį. Pirmosios

610 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-494-677/2015.

611 EŽTT sprendimas byloje *Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom*, no. 26766/05 and 22228/06.

instancijos teismas išteisinamąjį teismo nuosprendį dėl šios dalies priėmė konstatavęs, kad mažametės nukentėjusiosios parodymai ikiteisminio tyrimo metu nebuvo nuoseklūs ir vienodi. Nepaisydamas to, teismas, formaliai nurodydamas, kad laikosi BPK 186 straipsnio reikalavimų, nutarė pakartotinai neapklausti nukentėjusiosios teismo posėdyje. Lietuvos apeliacinis teismas, tenkindamas prokuroro prašymą atlikti įrodymų tyrimą, nutarė dar kartą teismo posėdyje apklausti nukentėjusiąją. Šios apklausos metu buvo siekta pašalinti ankstesnių dviejų apklausų, atliktų ikiteisminio tyrimo metu, kilusius prieštaravimus. Lietuvos apeliacinis teismas, remdamasis pakartotinai apklaustos nukentėjusiosios parodymais, panaikino pirmosios instancijos teismo išteisinamąjį nuosprendį ir priėmė apkaltinamąjį teismo nuosprendį⁶¹².

Svarstant klausimą dėl pakartotinės vaiko apklausos, visais atvejais teismui kyla pareiga įvertinti tokios apklausos poveikį vaiko psichologinei ir emocinei būsenai. Tą padaryti įpareigoja minėtas BPK 280 straipsnis, pagal kurį vaikas teisiama jame posėdyje neapklauiamas, jei tokia apklausa gali sukelti sunkių neigiamų padarinių. Pagal EŽTT praktiką, sprendžiant klausimą, ar vaikas turi dalyvauti teismo posėdyje, svarbu ir eksperto, specialisto, psichologo ar mediko bet kokia forma pateikta išvada apie baudžiamojo proceso žalą vaiko raidai⁶¹³. Papildant šio teismo argumentus, ne mažiau svarbu įvertinti su vaiku tiesiogiai bendravusio proceso dalyvio nuomonę tuo klausimu. Tokiais proceso dalyviais gali būti vaiko atstovas pagal įstatymą ir (ar) įgaliojimą, vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas, apklausą ikiteisminio tyrimo metu stebėjęs ar vykęs psichologas, valstybinį kaltinimą palaikantis prokuroras, liudytojas, kurio parodymai susiję su vaiko socialine padėtimi ar psichologine būsena. Taip pat svarbu įvertinti baudžiamosios bylos medžiagą apie tai, kokie yra vaiko santykiai su kaltininku, kiek laiko praėjo nuo nusikalstamos veikos padarymo, koks yra faktinis vaiko amžius sprendimo dėl papildomos apklausos priėmimo metu ir pan.

Įvertinus teismų praktiką, galima daryti išvadą, kad didžiausią reikšmę sprendami vaiko apklausos teisiama jame posėdyje klausimą teismai teikia specialistų (psichologų, psichiatrų) išvadoms bei paaiškinimams⁶¹⁴, taip pat atsižvelgiama į byloje dalyvaujančių proceso dalyvių nuomonę šiuo klausimu. Pavyzdžiui, viename Lietuvos apeliacinio teismo nuosprendyje nurodoma: „Bylą nagrinėjant apeliacine tvarka kolegija buvo nutarusi papildomai apklausti ir pačią mažametę nukentėjusiąją U. P. Tačiau dar iki teismo posėdžio teismas gavo net keletą prokurorės, K. r. savivaldybės administracijos Vaiko teisių apsaugos skyriaus, taip pat Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierės raštų, kuriuose teismo buvo primygtinai prašoma mažametės papildomai neapklausi neti siekiant išvengti padarinių antrinio poveikio. Įvertinusi šias nuomones, taip pat teismo posėdžio metu pareikštus proceso dalyvių prašymus ir posėdyje dalyvavusios ekspertės psichologės rekomendaciją, taip pat ir teismo psichiatrijos-psichologijos ekspertizės išvadas, teisėjų kolegija

612 Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. vasario 20 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-94/2012.

613 EŽTT sprendimas byloje *Bocos-Cuesta v. The Netherlands*, no. 54789/00.

614 Pavyzdžiui, žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-539-976/2015.

nutarė mažametės U. P. papildomai neapklausinėti⁶¹⁵. Kitoje jau minėtoje byloje lemiamą reikšmę suteikta laikotarpiui, praėjusiam po nusikalstamos veikos padarymo⁶¹⁶.

Vis dėlto praktikoje dar pasitaiko situacijų, kai klausimas dėl pakartotinės vaiko apklausos viena ar kita linkme sprendžiamas ganėtinai formaliai, neįvertinus visų tam reikšmingų aplinkybių. Pavyzdžiui, dalis autorės kalbintų teisėjų, paklausti, kokiais atvejais kviečia liudyti vaiką į teismo posėdį, nurodė, kad, remdamiesi BPK 186 straipsniu, to nedaro praktiškai niekada ir net nesvarsto teismo posėdžio metu galimybės pakartotinai apklausti vaiką. Toks vienpusiškai į vaiką orientuotas teisėjo elgesys tam tikrais atvejais gali sukelti ir neigiamų padarinių, pavyzdžiui, kai reikia pirmosios instancijos teisme neapklaustą vaiką šaukti į apeliacinės instancijos teismo posėdį ir apklausą vykdyti praėjus dar ilgesniam laikui po nusikalstamos veikos padarymo. Ekspertė interviu metu nurodė, kad Šiaulių apygardos teisme šis klausimas sprendžiamas priešingai – labai dažnai vaikai šaukiami pakartotinei apklausai teismo posėdyje net ir tais atvejais, kai jiems nėra užduodama jokių papildomų klausimų, susijusių su naujų aplinkybių paaiškėjimu. Lietuvos apeliaciniame teisme vienoje baudžiamojoje byloje teisėjų kolegija nutarė apklausti nuo seksualinės prievartos nukentėjusį mažametį, remdamasi vien tik poreikiu užtikrinti nuteistojo teisę į teisingą baudžiamąjį procesą. Teisėjų kolegija nevertino aplinkybių, susijusių su vaiko psichologine būkle. Po šios apklausos vaikui buvo konstatuotas potrauminio streso sutrikimas⁶¹⁷.

Siekiant išvengti tokių situacijų, rekomenduotina klausimą dėl vaiko apklausos pirmosios instancijos teismo posėdyje spręsti visais atvejais ir, jei vaikas nėra kviečiamas pakartotinei apklausai, priimtą sprendimą tinkamai motyvuoti galutiniam teismo procesiniame dokumente. Motyvavimo poreikį visų pirma lemia BPK 186 straipsnio formuluotė, pagal kurią vaikas teisme gali būti neapklausias, jei tai jam gali sukelti sunkių psichologinių padarinių. Vadinasi, visais atvejais teismas privalo svarstyti galimybę apklausti vaiką teismo posėdyje ir įvertinti visas šiam klausimui išspręsti svarbias aplinkybes bei priimti motyvuotą sprendimą. Tinkamas sprendimo motyvavimas prisidėtų ir prie kaltinamojo (nuteistojo, išteisintojo) teisės į teisingą baudžiamąjį procesą užtikrinimo, mat taip jam būtų tarsi paaiškinta, kas lėmė jo teisės apklausti kaltinimo liudytoją suvaržymą. Taip pat tai suteiktų tam tikro procesinio aiškumo ir aukštesnės instancijos teismams netektų spėlioti, kas lėmė tokį pirmosios instancijos teismo sprendimą, ir taip sudarytų sąlygas įvertinti sprendimo pagrįstumą bei tam tikrais atvejais konstatuoti, kad priežastys, lėmusios objektyvius trukdžius apklausti vaiką anksčiau, yra išnykusios arba vis dar egzistuoja. Juolab kad, kaip jau minėta, EŽTT jurisprudencijai pasikeitus ta prasme, kad nebėra absoliutaus draudimo remtis gynybos neapklausto liudytojo lemiama parodomais, EŽTT dar atidžiau vertina nacionalinių teismų motyvavimą.

Apibendrinus tai, kas išdėstyta pirmiau, akcentuotina, kad teisinio reguliavimo lygmeniu mūsų šalis pasirinko modelį, nukreiptą į siekį, jei tik galima, apsaugoti pažeidžiamą

615 Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. birželio 6 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-66-449/2016.

616 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-494-677/2015; Kauno apygardos teismo 2015 m. kovo 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-186-634/2015.

617 Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. sausio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-88-483/2017.

asmenį nuo dalyvavimo baudžiamajame procese. Toks modelis yra tinkamas ir pagrįstas daugeliu psichologų rekomendacijomis. Tačiau baudžiamajame procese, kurio paskirtis siejama su poreikiu išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir priimti teisingą bei teisėtą galutinį teismo sprendimą, pasirinkto modelio įgyvendinimas ne visais atvejais yra įmanomas, o jo ribas nubrėžia kaltinamojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą ir viešasis interesas. Nepagrįstai ar neproporcingai pažeidus kaltinamojo teises ar viešąjį interesą, vaiko baudžiamajame procese duotų parodymų panaudojimas neatitiks teisėtumo reikalavimo. Todėl siekiant suderinti šių proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus, pirmiausia rekomenduotina išlaikyti tokią ikiteisminio tyrimo metu vykdomą apklausos procedūrą, kuri leistų saugoti įtariamą (kaltinamąjį) teisę, tai yra suteikti galimybę dalyvauti apklausoje, naudoti vaizdo ir garso įrašų darymo priemones; o užtikrinant apklausiamo vaiko teisę būti apsaugotam – profesionaliai atlikti apklausą ir sukurti saugią aplinką. Tokios pačios apsaugos priemonės turi būti taikomos ir tada, kai dėl objektyvių priežasčių kyla poreikis apklausti vaiką teismo posėdyje. Ekspertai interviu metu nurodė, kad, kalbant apie vaikų apklausas ikiteisminio tyrimo metu, atliekamas ikiteisminio tyrimo teisėjų, galima teigti, jog tiek teisinis reguliavimas, tiek praktinis teisės normų taikymas atitinka tarptautiniuose teisės aktuose ir mokslininkų rekomendacijose įtvirtintus reikalavimus. Deja, to paties negalima pasakyti apie vaikų apklausas teismo posėdžio metu. Teisėjai ne visada palankiai žiūri į psichologų rekomendacijas apklausti vaiką ne teismo posėdyje, o atskirame apklausos kambaryje, apklausą pavesti vykdyti psichologui, naudoti tam tikras vaikų apsaugančias technines priemones, pavyzdžiui, vidinę televiziją, širmą ir pan.⁶¹⁸ Todėl palankiai vertintintos pastarosios įstatymų leidybos iniciatyvos įtvirtinti privalomą psichologų vykdomą vaikų apklausą tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek teisminėje baudžiamosios bylos nagrinėjimo stadijoje⁶¹⁹.

Vaiko apklausos baudžiamajame procese kaip teisėto ir patikimo įrodymų šaltinio bei įtariamą (kaltinamąjį) teisės į teisingą baudžiamąjį procesą kolizija kyla ne tik teisės užduoti klausimus kaltinimo liudytojams ir taip gintis nuo pareikštų kaltinimų kontekste; ši kolizija tam tikra prasme kyla ir su įtariamą (kaltinamąjį) teise žinoti, kuo yra kaltinamas. Lytinės prievartos prieš vaikus baudžiamosiose bylose dažniausiai vaiko parodymai yra vieninteliai tiesioginiai įrodymai, kuriais remiantis nustatomos visos įrodinėtinos, veikai kvalifikuoti reikšmingos aplinkybės, taip pat aplinkybės, tokios kaip nusikalstamos veikos padarymo laikas, vieta, būdas ir pan. Dėl vaikams būdingų liudijimo ypatumų – ne visuomet tikslų bei išsamių parodymų, negebėjimo įsiminti konkretaus laiko, vietos, veikų skaičiaus – šios aplinkybės ne visada nustatomos labai tiksliai. Nors baudžiamąjį proceso teisės doktrinoje laikomasi pozicijos, kad visos kaltinime nurodytos aplinkybės turi būti konkrečios ir aiškios, nes paneigti galima tik konkrečius teiginius⁶²⁰, teismų praktikoje ši kaltinamojo teisė ne visais atvejais visiškai užtikrinama ir tai pateisinama liudytojo jaunu amžiumi, todėl nelaikoma pažeidimu.

618 Apie šių priemonių taikymą išsamiau bus kalbama kitoje darbo dalyje.

619 Tokias BPK pataisas siūlo Lietuvos Respublikos Prezidentė, reaguodama į 2017 metų pradžioje didelį atgarsį visuomenėje sukėlusį mažamečio nužudymą. Išsamiau apie tai žr. <https://www.lrp.lt/lt/vaiku-apklausoms-privalomas-psichologas/27000>.

620 Goda, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese., *supra* note 468, p. 182.

Teismų praktikoje pasitaiko išties aptakių nusikalstamos veikos padarymo laiko, vietos, neteisėtų veiksmų intensyvumą apibūdinančių formuluočių, kaip antai: „Kaltinamasis K. G. laikotarpiu nuo 2011 metų iki 2014 m. lapkričio mėnesio pradžios, tiksliai tyrimo metu nenustatytu laiku, siekdamas tenkinti savo lytinę aistrą su sugyventinės I. M. mažamete dukra B. K., gim. (duomenys neskelbtini), būdamas (duomenys neskelbtini), bei nusiveždamas ją į nuošalią vietą už Panevėžio miesto ribų, **ikiteisminio tyrimo metu tiksliai nenustatytoje vietoje**, pasinaudodamas bejėgiška būkle dėl jos mažametystės, <...> **nenustatytą skaičių kartų**, tačiau ne mažiau kaip šešis kartus per mėnesį, prieš nukentėjusiosios valią tenkino savo lytinę aistrą oraliniu ir kitokio fizinio sąlyčio būdu, seksualiai prievartavo mažametę nukentėjusiąją B. K.“⁶²¹; „Vilniaus apygardos teismo nuosprendžiu A. P. pripažintas kaltu pagal BK 150 straipsnio 4 dalį už tai, kad jis **laikotarpiu nuo 2010 m. vasaros, tiksliai ikiteisminio tyrimo metu nenustatytu laiku, iki 2011 m. birželio 11 d., ikiteisminio tyrimo metu tiksliai nenustatytu laiku bei ikiteisminio tyrimo metu nenustatytą skaičių kartų, pastoviai**, <...> tenkino savo lytinę aistrą kitokio fizinio sąlyčio būdu“⁶²².

Kasacinės instancijos teismas laikosi pozicijos, kad ne visai tiksliai nustatytos faktinės aplinkybės tokio pobūdžio baudžiamosiose bylose pateisinamos: „Pažymėtina, kad tokios kategorijos bylose, kai seksualinio pobūdžio nusikalstama veika padaroma prieš mažametį asmenį, dažnai dėl jauno nukentėjusiojo amžiaus sunku itin tiksliai nustatyti reikšmingas bylos aplinkybes. Tokia situacija susidarė ir šioje byloje, tačiau, nepaisant to, <...> šių aplinkybių visumos pakako spręsti dėl V. veiksmų atlikimo laiko, pobūdžio ir kvalifikavimo pagal baudžiamąjį įstatymą, o aprašant nusikalstamos veikos aplinkybes šios buvo nurodytos tokios, kokias objektyviai pagal bylos duomenis pavyko nustatyti“⁶²³. „Baudžiamosiose bylose dėl nusikaltimų ir baudžiamųjų nusizengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir nekeičiamumui (turėtų būti „neliečiamumui“ – *aut. pastaba*) padarymo galimos situacijos, kai tiksliai nustatyti visų nusikalstamų veiksmų yra neįmanoma, ypač kai tokie veiksmai būna atlikti prieš mažamečius. **Nepašalintos abejonės dėl tikslios nusikalstamų veikų apimties tokiose baudžiamosiose bylose neužkerta kelio baudžiamosios atsakomybės taikymui, jei ištyrus įrodymus gali būti daroma patikima išvada, kad baudžiamąjo įstatymo draudžiamais veiksmais buvo atlikti** (*paryškinta aut.*)“⁶²⁴.

Iš šių kasacinio teismo praktikos pavyzdžių galima daryti išvadą, kad analizuojamų kategorijų bylose teisės žinoti, kuo yra kaltinamas, turinys siejamas su teisiniu pagrindu – teisė į gynybą kaltinimo formulavimo aspektu užtikrinama kaltinamajame akte ir teismo nuosprendžio aprašomojoje dalyje nurodžius faktines aplinkybes, sietinas tik su BK specialiosios dalies straipsnyje aprašytos nusikalstamos veikos sudėties požymiais. Vis dėlto manytina, kad pirmiau minėti teismų praktikos pavyzdžiai, kai asmuo kaltinamas padaręs tęstinio pobūdžio nusikalstamą veiką, pavyzdžiui, seksualiai prievartavęs vaiką net trejus metus, tiksliai nenustatytu laiku ir nenustatytoje vietoje, riboja kaltinamojo galimybę gin-

621 Panevėžio apygardos teismo 2016 m. vasario 17 d. nuosprendis baudžiamąjoje byloje Nr. 1-20-581/2016.

622 Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gegužės 24 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 1A-323/2013.

623 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 17 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-252/2013.

624 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. rugsėjo 23 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-370/2014.

tis nuo faktinio pareikšto kaltinimo pagrindo, pateikiant savo alibi, duodant parodymus apie buvimą kitoje vietoje įvykio metu ir pan. Štai LAT vienoje byloje nurodė, kad „asmens teisės žinoti, kuo jis yra kaltinamas, sudėtiniai aspektai yra kaltinamajame akte išdėstytos pavojingos veikos faktinės aplinkybės ir jų teisinis vertinimas (veikos kvalifikavimas). Atsižvelgiant į tai, kad nuo kaltinamojo akto įteikimo kaltinamajam momento jis žino, kuo yra kaltinamas, ir atitinkama apimtimi gali rengtis gynybai, šis procesinis dokumentas turi būti surašytas išsamiai ir tiksliai. Tai taikytina tiek faktinių aplinkybių išdėstymui, tiek jų teisiniui vertinimui, taip pat ir tais atvejais, kai kaltinimo faktinis pagrindas bei jame išdėstytų aplinkybių apimtis turi įtakos veikos kvalifikavimui pagal kitą, sunkesnę baudžiamąją įstatymą. <...> Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos straipsnio 3 dalies a punkto nuostatos rodo, kad reikia atkreipti ypatingą dėmesį į pranešimą kaltinamajam apie kaltinimą. Detali informacija apie nusikaltimą baudžiamajame procese yra itin svarbi, nes nuo jos pateikimo įtariamajam momento yra oficialiai raštu pranešta apie jam pateikiamo kaltinimo faktinį ir teisinį pagrindą“⁶²⁵. Iš tiesų EŽTT, atskleisdamas asmens teisės žinoti, kuo jis yra kaltinamas, ir teisės gintis nuo pareikšto kaltinimo turinį, greta teisinio aspekto, išskiria ir faktinį. Šio Teismo praktikoje pažymima, kad kaltininkui turi būti suteikta galimybė žinoti abu šiuos aspektus sudarančią informaciją ir tinkamai pasirengti gynybai dėl abiejų. EŽTT byloje *Pelissier ir Sassi prieš Prancūziją* nurodė, kad reikia atkreipti ypatingą dėmesį į pranešimą kaltinamajam apie kaltinimą. Išsami informacija apie nusikaltimą baudžiamajame procese yra itin svarbi, nes nuo jos pateikimo momento įtariamajam yra oficialiai pranešta apie jam pateikto kaltinimo faktinį ir teisinį pagrindą. Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies a punkte kaltinamajam suteikiama teisė būti informuotam ne tik apie kaltinimo pagrindą, t. y. apie veikas, kurias jis įtariamasis padaręs ir kuriomis grindžiamas kaltinimas, bet ir apie teisinį šių veikų vertinimą. Ši informacija turi būti išsami⁶²⁶.

Kita vertus, tikslus nusikalstamos veikos padarymo laiko, vietos, intensyvumo aprašymas kaltinamajame akte byloje, kuriose asmenys kaltinami tęstinių nusikaltimų padarymu, paprastai nesukelia didesnių problemų, mat daugkartinė, ilgai trunkanti prievarta prieš vaikus kvalifikuojama kaip vienas tęstinis nusikaltimas, o ne kaip realioji nusikalstamų veikų sutaptis⁶²⁷. Tokia nusistovėjusi teismų praktika gali būti vertinama kaip tam tikras atsvaros mechanizmas nurodytai teisei riboti. Mat teismų praktikoje pripažįstama, kad nusikalstamos veikos, sudarančios realiąją sutaptį, yra pavojingesnės už veikas, kvalifikuojamas kaip viena nusikalstama veika⁶²⁸. Didesnių problemų kiltų tuo atveju, kai kiekvienas

---

625 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-233/2008.

626 EŽTT sprendimai byloje *Sipavičius v. Lietuva*, no. 49093/99; *Blokk v. Vengrija*, no. 56282/09.

627 Pavyzdžiui, byloje, kurioje buvo priimta kasacinė nutartis Nr. 2K-651/2010, kaip tęstinis nusikaltimas buvo kvalifikuoti kaltininko veiksmai seksualiai prievartaujant mažametę nukentėjusiąją laikotarpiu nuo 2007 m. birželio mėnesio iki 2008 m. birželio mėnesio; byloje, kurioje buvo priimta kasacinė nutartis Nr. 2K-53/2012, kaip tęstiniai nusikaltimai buvo kvalifikuoti kaltininko veiksmai žaginant ir seksualiai prievartaujant mažametę nukentėjusiąją laikotarpiu nuo 2007 m. vasaros iki 2009 m. lapkričio 1 d. ir kt.

628 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-87/2014.

neteisėtas veiksmas būtų vertinamas kaip atskira nusikalstama veika⁶²⁹ ir tai turėtų įtakos griežtesnei baudžiamajai atsakomybei taikyti.

2.4.2. Vaiko parodymų patikimumo vertinimas

Materialieji vaiko parodymų vertinimo kriterijai leidžia įvertinti tokius parodymus patikimumo aspektu. Greta parodymų gavimo ir panaudojimo teisėtumo, nepilnamečių liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų patikimumas įgyja ypatingą reikšmę, nes vaiko asmeninės savybės, branda, amžius, apklausos laikas, kitos aplinkybės turi didelę įtaką vaiko parodymų turiniui.

LAT yra nurodęs, kad „ar įrodymai yra patikimi, nustatoma išanalizavus jų gavimo tvarką bei palyginus juos su kitais byloje esančiais įrodymais. <...> Duomenys tikrinami atliekant BPK numatytus proceso veiksmus, taip pat tarpusavyje lyginant duomenis, gautus iš skirtingų šaltinių“⁶³⁰.

Parodymų patikimumo vertinimo kriterijai, kuriais remiasi teismai, nemaža dalimi sutampa su psichologų pateikiamu parodymų pagrįstumo vertinimo kriterijų sąrašu⁶³¹. Jame

629 Kita vertus, autorės nuomone, susiformavusi teismų praktika, grindžiama dar 2004 metais pateikta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo apžvalga, kad „keli lytiniai santykiavimai ar lytinės aistros tenkinimo veiksmai vertinami kaip vienas tęstinis išžaginimas ar seksualinis prievartavimas, jei jie atlikti kelis kartus su tuo pačiu nukentėjusiuoju prieš jo valią esant bendrai tyčiai. Tęstiniu nusikaltimu paprastai laikomos ir tokios nusikalstamos veikos, kurių paskutinįjį epizodą nuo pirmojo skiria ilgesnis laikotarpas (diena, mėnuo, metai), jeigu tas pats kaltininkas esant bendrai tyčiai žagina ar seksualiai prievartauja tą patį nukentėjusįjį“, tam tikrais atvejais kelia abejonių. Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamą praktiką tęstine nusikalstama veika laikoma tokia veika, kuri susideda iš dviejų ar daugiau tapačių ar vienarūšių veiksmų, iš kurių kiekvienas, vertinamas atskirai, atitinka to paties BK specialiosios dalies straipsnyje numatyto nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo objektyviuosius požymius, tačiau jie visi yra siejami vieno sumanymo (bendros tyčios). Tęstiniu nusikaltimu pripažįstami keli tapatūs laiko požiūriu vienas nuo kito nenutolę veiksmai, padaryti analogišku būdu, analogiškomis aplinkybėmis, įgyvendinant vieną sumanymą dėl to paties dalyko (pavyzdžiui, grobiant turtą iš to paties šaltinio, padarant žalą tam pačiam savininkui ir t. t.) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus Plenarinės sesijos 2007 m. spalio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-412/2007). Būtent paskutinis aspektas – kaltininko bendra tyčia atliekant visus nusikalstamus veiksmus – kelia daugiausia abejonių susiklosčiusia teismų praktika bylose, kuriose nuo lytinio pobūdžio nusikalstamų veikų nukenčia vaikai. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad bendrai tyčiai, siejančiai atskirus kaltininko veiksmus, būdinga tai, jog pats kaltininkas savo veiksmus suvokia kaip vieną nusikalstamą veiką ir, darydamas pirmąjį veiksmą, jau turi susiformavusį sumanymą ir dėl būsimo veiksmo (pavyzdžiui, žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. rugsėjo 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-671/2001, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-717/2007, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-649/2006). Bendros tyčios kriterijus lytinės prievartos prieš vaikus bylose traktuojamas akivaizdžiai plačiau. Neretai tokiose bylose nusikalstami veiksmai tęsiasi ilgą laiką tarpą ir kiekvienas iš jų atliekamas susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, pavyzdžiui, likus kaltininkui su nukentėjusiuoju vieniems, nesant aplinkui pašalinių asmenų ir pan. Todėl akivaizdu, kad atlikdamas pirmuosius nusikalstamus veiksmus kaltininkas negali numatyti, kiek tokių veiksmų galės atlikti ateityje ir kokia bus jų apimtis.

630 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2013.

631 Vrij, A.; Akehurst, L. Communication and Credibility: Statement Validity Assessment. Psychology and Law: Truthfulness, Accuracy and Credibility (eds. A. Memon, A. Vrij, R. Bull). Maidenhead: McGraw-Hill, 1998; Čėsniėnė, I.; Diržytė, A., *supra* note 82, p. 43.

nurodoma, kad vaiko parodymų vertinimas susideda iš tokių pagrindinių elementų nustatymo:

1. Vaiko ir jo parodymų psichologinės charakteristikos – ar liudytojo kalba atitinka tokio amžiaus nepilnamečio žinias ir gebėjimus? Ar apklausos metu liudytojo rodomos emocijos neprieštarauja įvykio metu patirtoms emocijoms?
2. Apklausos charakteristikos – ar apklausos metu apklausėjas pateikė atsakymą manančių klausimų? Ar apklausėjas nedarė spaudimo liudytojui? Ar apklausa neprieštaravo bendriesiems psichologiniams principams?
3. Liudytojo motyvacijos – ar liudytojas turėjo abejotinų motyvų duoti parodymus? Ar parodymai buvo duodami savanoriškai, ar kam nors paskatinus? Ar yra požymių, kad kiti asmenys vertė, mokė, skatino liudytoją pasakoti netiesą?
4. Bendruosius nusikalstamos veikos tyrimo klausimus – ar pasakojamas įvykis yra realistiškas? Ar parodymų elementai atitinka ir neprieštarauja kitų liudytojų parodymams? Ar parodymų elementai neprieštarauja patikimiems fiziniams (ar kitiems) duomenims?

Remiantis šiais psichologų nurodytais kriterijais, toliau bus apžvelgiami svarbiausi vaikų parodymų patikimumo vertinimo aspektai ir patikimumo užtikrinimo galimybės baudžiamajame procese.

1. *Vaiko ir jo parodymų psichologinės charakteristikos vertinimas.* Ginčydama vaiko parodymų patikimumą, neretai gynyba naudoja vaiko, kaip netinkamo subjekto liudyti, argumentu. Tokie gynybos argumentai turi istorinį pagrindą. Vaikams pirmą kartą leista liudyti tik 1779 metais Anglijoje. Iki tol galiojo nenuginčijama prezumpcija, kad vaikai yra nepatikimi liudytojai⁶³². Tačiau ir šiuo metu teisės aktuose nėra įtvirtinto vieno konkretaus kriterijaus, kuriuo remiantis būtų galima neabejotinai ir objektyviai įvertinti vaiko gebėjimą liudyti. Jei kalbant apie liudytojus suaugusiuosius galioja jų procesinio veiksnumo, taigi ir gebėjimo liudyti, prezumpcija, kuri verifikuojama tik tais atvejais, kai atsiranda objektyvių duomenų, keliančių abejonių veiksnumu, tai vaikų atžvilgiu tokios prezumpcijos nėra. Vaiko gebėjimas liudyti yra tikrinamas kiekvienu atveju ir dėl to priimamas sprendimas.

Doktrinoje diskutuojama dėl kriterijų, kuriuos turi įvertinti sprendimą dėl vaiko gebėjimo liudyti priimančios teisėsaugos institucijų subjektai. Užsienio autoriai laikosi pozicijos, kad vaiko gebėjimas liudyti priklauso ne nuo amžiaus, bet nuo jo asmeninių savybių⁶³³. Paprastai išskiriami du pagrindiniai negebėjimą liudyti galintys lemtingi veiksniai, kuriuos teismas turėtų įvertinti: pirma, vaikas yra objektyviai per jaunas suprasti įvykio aplinkybes ir jas atpasakoti; antra, vaiko gebėjimą liudyti apsunkina jo nepakankama kognityvinė branda (vaikas negeba atskirti melo nuo tiesos, fantazijų nuo realybės), apimanti ir neišvystytus verbalinius gebėjimus (vaikas negeba informatyviai perteikti informacijos; kita vertus, verbalinių gebėjimų trūkumas gali būti kompensuojamas apklausos metu naudojamomis priemonėmis – piešiniais, anatominėmis lėlėmis ir pan.)⁶³⁴. Kognityviniai gebėjimai verti-

632 Watkins, S. A., *supra* note 51.

633 *Ibid.*

634 Bulkley, J. Legal Proceedings, Reforms and Emerging Issues in Child Sexual Abuse Cases. *Behavioral Sciences and the Law*. 1988, 6(2):153-180.

namis⁶³⁵ išskiriant, pirma, gebėjimą išreikšti savo mintis, perteikti informaciją, antra, gebėjimą įsidėmėti įvykio metu reikšmingą informaciją (atminties momentas)⁶³⁶. Psichiatras B. Nurcombe pabrėžia poreikį atskirti gebėjimą liudyti nuo parodymų patikimumo. Gebėjimas liudyti, anot šio autoriaus, yra gebėjimas duoti parodymus, o patikimų parodymųdavimas priklauso jau nuo daugelio aplinkybių, ne vien tik nuo liudijančio asmens amžiaus⁶³⁷. Kitur vaiko kompetencija liudyti siejama su jo supratimu, kas yra priesaika teismui ir kokia jos reikšmė⁶³⁸. Dar kitur akcentuojamas vaiko gebėjimas atskirti melą nuo tiesos⁶³⁹. Lietuvos baudžiamojo proceso mokslo doktrinoje laikomasi pozicijos, kad bendriausia prasme gebėjimas liudyti priklauso nuo asmens gebėjimo pažinti, užfiksuoti ir atkurti anksčiau suvoktus reiškinius bei faktus⁶⁴⁰. Amžiaus kriterijus yra svarbus, tačiau nėra lemiamas⁶⁴¹. Kalbant apie konkretų amžių, nurodoma, kad paprastai jau trejų – ketverių metų vaikas geba duoti parodymus⁶⁴².

Nacionalinių teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad liudijančio asmens amžius ar net mažametystė *per se* negali būti laikoma sąlyga, eliminuojanti vaiko gebėjimą duoti patikimus parodymus. Antai „Baudžiamojo proceso įstatyme nustatyta, kad liudyti gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių (BPK 78 straipsnis). Vadinasi, liudytojas baudžiamajame procese yra asmuo, kuris matė ar kitaip suvokė su tiriamu įvykiu susijusius faktus, įvykius, reiškinius ir gali tai patvirtinti duodamas parodymus. Klausimą, ar liudytojo parodymai laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla (BPK 20 straipsnio 2 dalis)“⁶⁴³. Vienoje byloje paduotame kasaciniame skunde buvo teigiama, kad nukentėjusiosios parodymai abejotini dėl jos mažametystės, gyvenimiškos patirties stokos, galimos suaugusiųjų įtakos, neatsižvelgta į pačios nukentėjusiosios gyvenimo sąlygas, kurios gali turėti įtakos jos fantazijoms. Kasacinės instancijos teismas, atsakydamas į šiuos argumentus, nurodė: „Nekyla abejonių, kad nukentėjusiosios parodymai seksualinio prievartavimo byloje, gauti nepažeidžiant apklausos procedūros taisyklių, yra vieni reikšmingiausių įrodymų vertinimo procese. <...> Vien tai, kad nukentėjusioji yramožamėtė, negali būti aplinkybė, dėl kurios tokie parodymai nebūtų pripažįstami įrodymais BPK 20 straipsnio prasme“⁶⁴⁴. „Apeliacinės instancijos teismo sprendimas nesiremti liudytojų

635 Psichologų atlikti tyrimai patvirtina, kad ikimokyklinio amžiaus vaikai turi tam tikrų kognityvinių gebėjimų, kurių neturi suaugusieji. Pavyzdžiui, vaikai itin gerai įsimena smulkias detales ir įvairių objektų formas. Šis gebėjimas ilgainiui prarandamas. Palyginti su vaikais, suaugusieji pasižymi šiais pranašumais – geba mąstyti hipotetiškai ir abstrakčiai. Išsamiau apie tai žr. Skolnick, A., *supra* note 75, p. 56.

636 Yates, A., *supra* note 58.

637 Nurcombe, B., *supra* note 59.

638 Watkins, S. A., *supra* note 51.

639 *Ibid.*

640 Jurka, R. Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos. Daktaro disertacija., *supra* note 215, P. 13.

641 Ažubalytė, R.; Zajančauskienė, J. Vulnerability Assessment of Participants in Lithuanians Criminal Proceedings in the Context of EU Regulations. *Baltic Journal of Law and Politics*. 2014, 7, 2: 152-178.

642 Myers, J. Adjudication of Sexual Abuse Cases. *Sexual Abuse of Children*. Vol. 2(1994): 84-101. P.85.

643 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-110/2066.

644 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-421/2013.

parodymais argumentuojant jų nepilnametystę teisiškai yra nepagrįstas. Nukentėjusieji ir liudytojos, parodę apie motociklo greitį, eismo įvykio metu turėjo apie 16–18 metų. Nėra pagrindo vien dėl tokio amžiaus žmogaus vertinimą dėl transporto priemonės greičio laikyti visiškai nepatikimu, juolab kad autobusų stotelėje buvo net šeši žmonės. Šių asmenų parodymai atitinka tiek leistinumo, tiek liečiamumo reikalavimus, keliamus įrodymams⁶⁴⁵. Tiesa, vaiko, vyresnio nei šešiolikos metų, gebėjimas liudyti neturi būti kvestionuojamas, nes jo atžvilgiu plačiau taikomos suaugusiųjų apklausos taisyklės. Taip pat jie laikomi BK 235 straipsnyje, kuriame nustatyta baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų davimą, įtvirtintos nusikalstamos veikos subjektais. Sutiktina su doktrinoje išreikšta pozicija, kad visi asmenys, kuriems taikomas priesaikos institutas (taigi preziumuojama, kad priesaikos esmė jiems suprantama)⁶⁴⁶, geba duoti patikimus parodymus.

Apibendrinant galima teigti, jog baudžiamojo proceso teisės doktrinoje ir nacionalinių teismų praktikoje laikomasi bendros pozicijos, kad kaip liudytojas gali būti šaukiamas bet kokio amžiaus vaikas, jei, be BPK 78 straipsnyje išdėstytų sąlygų, jis pagal savo socialinę, psichinę, emocinę ir fizinę brandą geba ne tik tinkamai suvokti baudžiamajai bylai reikšmingą informaciją, ją įsisąmoninti (įsiminti), bet ir kuo tiksliau ją atgaminti. Taip būtent ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams ir teismui paliekama teisė įvertinti situaciją ne tik formaliai (pagal amžiaus kriterijų), bet ir turiningu požiūriu bei priimti sprendimą, ar, pavyzdžiui, trejų, ketverių, penkerių metų vaikas geba suprasti matytus įvykius, juos įsidėmėti bei atpasakoti. Tačiau kad ši teisė būtų realizuota kokybiškai, baudžiamojoje byloje turi būti surinkta duomenų, apibūdinančių vaiko brandą, kognityvinius gebėjimus.

Teismų praktikoje vertinant, ar nukentėjusiojo vaiko parodymai gali būti laikomi patikimais, didelę reikšmę turi įvairių specialistų (psichiatrų, psichologų, vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų) paaiškinimai bei išvados. Tai iliustruoja šie teismų praktikos pavyzdžiai: „Nors kasaciniame skunde abejojama nukentėjusiosios M. parodymų patikimumu, tačiau iš byloje esančių teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės aktų matyti, kad M., įvertinus jos protinio išsivystymo lygį, turimas žinias, būdingus amžiaus ir individualius ypatumus, galėjo teisingai suprasti konkrečias faktines reikšmingas bylai aplinkybes ir duoti apie tai parodymus. Taip pat jame konstatuota, kad M. parodymai yra realistiški, atitinkantys jos gyvenimo patirtį, padidintas polinkisfantazuoti, supainioti realius įvykius su vaizduotės produkcija nenustatytas, taip pat nenustatytas padidintas polinkis į įtaigumą. Be to, mergaitei nuo byloje nagrinėjamų įvykių pradžios ir iki šiol yra būdingas seksualizuotas elgesys, kuris vertinamas kaip specifinis patirtos seksualinės prievartos požymis. Teismo vaikų ir paauglių psichologė ekspertė A. Šiaulytė patvirtino atliktų ekspertizių išvadas ir papildomai paaiškino, kad M. pasakojime apie nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes neatsiskleidė jokio suaugusio asmens poveikis ir nekilo jokių abejonių dėl to, kad mergaitė pasakoja tai, ką pati yra mačiusi ir patyrusi“⁶⁴⁷.

„Mažamečio liudytojo parodymų turinys ir jo galimybės adekvačiai suvokti aplinką buvo įvertintos pasitelkiant Vaiko teisių apsaugos skyriaus atstovo žinias ir patirtį. A. pa-

645 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-49/2013.

646 Watkins, S. A., *supra* note 51.

647 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2013.

rodymų turinys apklausiant jį ikiteisminio bylos tyrimo metu ir nagrinėjant bylą teisme iš esmės tapatus. Ir D. T., ir A. (mažametis – *aut. pastaba*) vienodai apibūdino ginklo išvaizdą, abu patvirtino, jog į ginklą buvo įdėtas šoviny, nurodė, jog iš ginklo buvo iššauta. Kasacinio skundo teiginiai apie nesutapimus nukentėjusios ir liudytojo A. parodymuose dėl veikos detalių nesudaro pagrindo pripažinti šių įrodymų prieštariniais, tai paaiškintina amžiaus skirtumu, lemiančiu skirtingą aplinkos suvokimą ir įsiminimą. Tokių paaiškinimą pateikė ir vaiko teisių apsaugos specialistas⁶⁴⁸. Kita vertus, susipažinus su pastarosios baudžiamosios bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme posėdžio protokolu, matyti, kad kasacinės instancijos teismo išvada, jog vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas padėjo įvertinti mažamečio parodymų turinį ir galimybes adekvačiai suvokti aplinką, yra ne visai tiksliai. Mat iš teismo posėdžio protokolo matyti, kad visi klausimai mažamečiui buvo užduodami per teisėją, specialistas apklausos metu nei pats klausimų uždavė, nei pasakė kokių nors pastabų dėl kitų proceso dalyvių užduodamų klausimų. Jo pagalba apsiribojo tuo, kad jis paaiškino teismui, jog po įvykio yra praėjęs nemažas laiko tarpas, todėl visų jo aplinkybių mažametis gali ir neprisiminti: „Vaikas negali atsakyti į visus klausimus, nes visko jau nepamena, jis tada buvo dar mažesnis, manau, kad pagarsinti vaiko parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, būtų tikslinga, nes jau daug laiko praėjo, vaikui labai sunku nusakyti laiką, jis gali labai painiotis“⁶⁴⁹. Vėliau vykusiuose teismo posėdžiuose nei mažametis, nei vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas nedalyvavo.

Kasacinio teismo nutartyje atskleista teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizė aktų, specialistų išvadų reikšmė: „Apeliacinės instancijos teismo posėdyje apklaustos ekspertės <...> patvirtino savo išvadas, teigė, kad bendravo su nukentėjusiaja. Teisėjų kolegija pažymi, kad psichiatrinė ekspertizė buvo daroma nukentėjusiajai tam, kad būtų įvertinta jos psichinė būseną, asmenybė ir tuo pagrindu būtų galima vertinti jos parodymus ikiteisminio tyrimo metu“⁶⁵⁰.

Vertinant teismo psichiatrų, teismo psichologų bylose pateikiamas išvadas, praktikoje stebima problema susijusi su tuo, kad tokio pobūdžio išvados yra ganėtinai šabloniškos, jose neretai yra prieštaravimų. Pavyzdžiui, susipažinus su trijose skirtingose baudžiamosiose bylose, kuriose asmenys nuteisti už vaikų seksualinę prievartą, teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės aktais, stebimi tam tikri pasikartojimai: „Apie įvykius mergaitė kalba realistiškai: vartoja jos amžiui būdingą žodyną, jos pasakojimas atitinka gyvenimišką patirtį. <...> U. padidintas polinkis fantazuoti, padidėjęs įtaigumas nenustatyti. Nors tiriamoji yra įtaigi ir lengviau pasiduoda aplinkinių poveikiui, tačiau negauta duomenų apie kitų asmenų daromą poveikį jos duodamiems parodymams.“ Kauno apygardos teismas, remdamasis ir minėtu teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės aktu, priėmė apkaltinamąjį teismo nuosprendį. Lietuvos apeliacinis teismas, išnagrinėjęs šią baudžiamąją bylą pagal nuteistojo apeliacinį skundą, Kauno apygardos teismo apkaltinamąjį nuosprendį panaikino ir priėmė išteisinamąjį teismo nuosprendį konstatavęs, kad nepadarė veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių. Tokią išvadą apelia-

648 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2014.

649 Kauno miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-390-240/2013.

650 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-126/2015.

cinės instancijos teismas padarė įvertinęs tai, kad mažametei apklausų metu buvo daromas neleistas poveikis, užduodami atsakymus menantys, įtaigūs klausimai, todėl jos parodymai, kuriuos paneigia kiti objektyvūs bylos duomenys, nelaikytini patikimais⁶⁵¹. Kitoje byloje pateiktame teismo psichiatrijos, teismo psichologijos akte taip pat nurodoma, kad „G. padidintas polinkis fantazuoti nėra būdingas, negauta duomenų apie kitų asmenų daromą įtaką jos parodymams. Apie įvykius mergaitė kalba realistiškai: vartoja jos amžiui būdingą žodyną, jos pasakojimas atitinka gyvenimišką patirtį“⁶⁵². Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės aktų trūkumai išryškėjo vienoje Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtoje byloje, kurioje asmuo nuteistas už mažametės seksualinį prievartavimą. Šioje byloje buvo apklaustos ir teismo psichologų, teismo psichiatrų tirtos dvi mažametės – nukentėjusioji K. ir jos draugė G. Nukentėjusioji ikiteisminio tyrimo metu, apklausta ikiteisminio tyrimo teisėjo, parodė, kad kaimynas D. ją ir jos draugę G. užrakino sandėliuke ir ten joms kišo savo lytinį organą į išeinamąją angą. Mažametė liudytoja G. visų apklausų metu vienodai tvirtino, kad D. nieko blogo jai nėra padaręs, niekada prie jos nėra lindęs, niekada nėra taip buvęs, kad D. ją ir K. būtų nusivedęs į malkinę ir ten seksualiai prievartavęs. Ikiteisminio tyrimo metu buvo paskirtos teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės abiem mergaitėms. Nors abiejų mergaičių parodymai iš esmės priešaringi, ekspertizės aktų išvados suformuluotos labai panašiai: nukentėjusiosios K. parodymai realistiški, atitinka jos žodyną, pažintinės veiklos ypatumus, gyvenimišką patirtį bei emocinę būseną (kaltė, baimė, susijaudinimas, pyktis, nerimas, ji gaudinasi, verkia, vengia kalbėti), todėl mažai tikėtina, jog byloje nagrinėjamus įvykius ji galėjo išsigalvoti; K. padidintas polinkis fantazuoti bei padidintas polinkis į įtaigumą nenustatyti. Padidintas polinkis fantazuoti ir polinkis į įtaigumą liudytojai G. nenustatytas, jos parodymai nuoseklūs, atitinka jos žodyną, pažintinės veiklos ypatumus, gyvenimišką patirtį; nėra jokių duomenų apie G. mamos ar kitų asmenų daromą poveikį jos duodamiems parodymams. Apeliacinės instancijos teismo posėdyje apklausta ekspertizės aktus pateikusi psichologė tvirtino, kad nenustatyta, jog viena iš tirtų mažamečių meluotų. Tačiau apeliacinės instancijos teismas, įvertinęs tiesioginių liudytojų parodymų priešaringumą ir kitus bylos duomenis, konstatavo, jog nukentėjusiosios K. parodymai nelaikytini patikimais, byloje surinktais įrodymais nėra neginčytinai nustatytas mažametės seksualinio prievartavimo faktas. Apeliacinės instancijos teismo nuosprendžiu buvo panaikintas pirmosios instancijos teismo priimtas apkaltinamasis teismo nuosprendis, kuriame remtasi teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės aktais, kaip patikimais įrodymų šaltiniais, patvirtinančiais nukentėjusiosios K. parodymus⁶⁵³. Tokiai išvadai pritarė ir LAT, išnagrinėjęs šią bylą kasacine tvarka⁶⁵⁴. Šie teismų praktikos pavyzdžiai leidžia teigti, kad specialistų išvados tokio pobūdžio bylose turi

651 Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. spalio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-66-449/2016.

652 Šiaulių apygardos prokuratūros ikiteisminio tyrimo medžiaga byloje Nr. 51-1-00112-14.

653 Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-65/2012. Išteisinamojo teismo nuosprendžio pagrindu išteisintas D. kreipėsi į teismą su ieškiniu, pareikštu atsakovei Lietuvos Respublikaidėl žalos, atsiradusios dėl neteisėto sulaikymo, neteisėto suėmimo ir neteisėto nuteisimo, atlyginimo. Pareikštas ieškinyms buvo iš dalies patenkintas (Vilniaus apygardos teismo 2015 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-68-3-19954-2014-4).

654 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47/2013.

būti vertinamos kitų byloje surinktų duomenų kontekste ir nelaikytinos *a priori* patikimu įrodymu.

Specialistų išvadų ir ekspertizių aktų įrodomoji vertė teismų praktikoje pripažįstama ne tik vertinant vaiko parodymų patikimumą, bet ir nustatant tam tikrus nusikalstamos veikos sudėties požymius arba nusikalstamą veiką kvalifikuojančius požymius, kaip antai nukentėjusio asmens mažametystę: „Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės akte Nr. 103 MS-197 konstatuota, kad, remdamasi turimomis žiniomis, byloje nagrinėjamų įvykių metu L. galėjo suprasti su ja atliekamų veiksmų pobūdį, tačiau negalėjo visapusiškai suprasti tų veiksmų reikšmės, todėl nesugebėjo laiku numatyti tikrų įtariamųjų ketinimų. Atsižvelgiant į jai būdingus ypatumus ir jos būseną įvykių metu (baimė, nuostata, kad vyrams nesugebės pasipriešinti), ji mėgino priešintis, bet negalėjo aktyviau, adekvačiai pasipriešinti. Nukentėjusiajai nustatytas lengvas protinis atsilikimas nuo gimimo. Išanalizavęs ištirtus įrodymus (liudytojų D. L., L. M., A. P. parodymus, nukentėjusiosios fizinius duomenis, D. amžių ir gyvenimišką patirtį bei aplinkybę, kad L. jis matė nepirmą kartą), teismas padarė pagrįstą išvadą, kad D. turėjo ir galėjo suvokti, jog nukentėjusioji yra ne tik mažametė, bet ir tai, kad jos amžius neatitinka protinio išsivystymo lygio ir tokia jos bejėgiška būkle pasinaudojo⁶⁵⁵; taip pat vertinant pareikšto civilinio ieškinio dydžio pagrįstumą: „Apeliacinės instancijos teismas motyvuotai pritarė tokiam pirmosios instancijos teismo sprendimui, pabrėždamas, kad neabejotinai dėl V. padaryto nusikaltimo J. patyrė dvasinius išgyvenimus ir sukrėtimą, emocinį stresą, kurie turi būti atlyginti. <...> Atkreiptinas dėmesys, kad apeliacinės instancijos teismas vertino ne tik motinos parodymus apie mažametės patirtus išgyvenimus, bet ir tai, kad specialistų išvaudoje buvo pateikta rekomendacija tęsti psichologo konsultacijas, o tai liudija apie neteisėtų prievartinių veiksmų prieš mažametę žalą jos sveikatai⁶⁵⁶.

2. *Apklauskos charakteristika ir jos įtaka parodymų patikimumui.* Vertinant vaiko parodymus tiek teisėtumo, tiek patikimumo aspektais, svarbus šaltinis yra apklauskos vaizdo bei garso įrašas, kuris, priėmus sprendimą papildomai neapklausti vaiko teismo posėdyje, suteikia galimybę stebėti parodymus duodantį vaiką ir klausimų formulavimo techniką. Būtent klausimų formulavimo technika gali turėti itin didelę reikšmę vaiko atsakymams į užduodamus klausimus. Pavyzdžiui, vienoje iš baudžiamųjų bylų, peržiūrėjus vaizdo ir garso įrašą, nustatyta, kad mažametei nukentėjusiajai, apklaustai apie lytinę prievartą, panaudotą prieš ją, buvo užduodami vien atsakymus menantys klausimai⁶⁵⁷. Vaizdo ir garso įrašai svarbūs vertinant vaiko parodymų protokolo turinio atitiktį vaiko žodžiu papasakotoms aplinkybėms. Štai vienoje byloje pripažinta, kad, nors peržiūrėjus vaizdo ir garso įrašą nustatyta, jog apklauskos protokolas surašytas ne visai tiksliai, tačiau, anot kasacinės instancijos teismo, „nors tam tikri žodžiai buvo užrašyti tokie, kokių nukentėjusioji apklauskos metu nesakė, tačiau pasakodama apie tam tikrus įvykius ji ant savęs parodydavo atitinkamas vietas, tad žodžiai buvo perkelti į protokolą⁶⁵⁸. Kitoje Lietuvos Aukščiausiosios

655 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-560/2012.

656 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-421/2013.

657 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-420/2012.

658 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-40/2013.

jame Teisme išnagrinėtoje baudžiamojoje byloje daugiausia klausimų kėlė tai, kad mažametės nukentėjusiosios parodymai, užrašyti apklausos protokole, skyrėsi nuo parodymų, užfiksuotų apklausos vaizdo ir garso įrašė. Tačiau LAT dėl to nematė pagrindo vaiko parodymų pripažinti nepatikimais, nes, kaip nurodyta teismo nutartyje, „kaip matyti iš parodymų stenogramos teksto, nukentėjusiosios parodymų iš tiesų pažodžiui neįmanoma buvo perteikti į apklausos protokolą. Tačiau esminių skirtumų tarp parodymų protokolo ir garso įrašo stenogramos kolegija nežvelgia. Stilius skiriasi, bet turinys panašus“⁶⁵⁹. Kasacinės instancijos teismas, tęsdamas šią mintį, pažymėjo ir kitą svarbų aspektą: „Be to, vertindamas apklausos stenogramos tekstą teismas visai neatsižvelgė į byloje esantį išrašą iš ligos istorijos Nr. 73 L. bei teismo psichiatrijos ir teismo psichologijos ekspertizės aktuose nustatytus nukentėjusiosios psichikos būklės ir psichologinio tyrimo rezultatus: „Į klausimus atsakinėja tyliai, vienu žodžiu arba apskritai tyli.“ Esant tokiai nukentėjusiosios asmenybei, teismas turėjo atitinkamai vertinti apklausoje dalyvavusios psichologės vaidmenį. Tačiau apeliacinės instancijos teismas padarė išvadą, kad O.apklausos, vykdomos atvykus pas ikiteisminio tyrimo teisėją, garso įrašo stenogramoje užfiksuoto pokalbio su ją apklausiausia psichologe turinys patvirtina, jog O. nebuvo leista laisvai papasakoti apie jai žinomas aplinkybes, jos pasakojimas buvo modeliuojamas psichologės užduodamais klausimais bei pokalbį nukreipiančiomis frazėmis. Tokia išvada kelia abejonių, atsižvelgiant į nukentėjusiosios asmenybės ypatumus“⁶⁶⁰.

Teismų praktikoje vertinant nepilnamečio nukentėjusiojo parodymus patikimumo aspektu atsižvelgiama į laiką, kai vaikas davė parodymus. Paminėtina viena kasacinio teismo išnagrinėta baudžiamoji byla, kurioje laiko kriterijus buvo pripažintas itin svarbiu ir lėmusiu apkaltinamųjų žemesnės instancijos teismų priimtų sprendimų panaikinimą bei baudžiamosios bylos nutraukimą: „Nagrinėjamoje byloje nustatytų ir J. inkriminuočių nusikalstamų veikų faktinių aplinkybių pagrindinis šaltinis yra nukentėjusiosios O. 2009 m. sausio 30 d. parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui (t. 1, b. l. 13–15), pati apklausa užfiksuota ne tik protokole, bet ir vaizdo ir garso įrašuose. Visi kiti įrodymų šaltiniai (liudytoja L., teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių aktai) iš esmės taip pat pagrįstinukentėjusiosios O. duotais parodymais. Pagal nukentėjusiosios parodymus nustatytas ir laikas, kada prasidėjo sistemingi žaginimai (2004 m. vasara), pagal kurį J. inkriminuota sunkiausia šio nusikaltimo norma – mažamečio asmens išžaginimas. Tačiau pažymėtina, kad šie parodymai duoti 2009 m. sausio 5 d., t. y. praėjus daugiau kaip ketveriems metams nuo J. inkriminuočių sistemingų išžaginių pradžios. Pažymėtina ir tai, kad, remiantis nukentėjusiosios parodymais, J. buvo inkriminuota labai ilgai trukusi lytinė prievarta, vykusianti tiesiog name, kuriame gyveno nukentėjusiosios šeima. Kita vertus, byloje apklausti visą tą laiką kartu su nukentėjusiaja gyvenę motina D., vyresnioji sesuo V., jaunesnysis brolis T. tvirtino apie naudotą prievartą prieš ją nieko nežinoję. Nieko apie tai nežinojęs ir nukentėjusiosios draugas E. Esant tokiai situacijai, nukentėjusiosios parodymų patikimumo, jų atitikties kitiems surinktiems įrodymams nustatymas turi ypatingą reikšmę užtikrinant vieną esminių baudžiamojo proceso tikslų – kad niekas nekaltas nebūtų nuteistas (BPK 1 straipsnio 1 dalis)“⁶⁶¹.

659 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-126/2015.

660 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-126/2015.

661 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-

Iš darbe analizuojamų teismų praktikos pavyzdžių, epizodiškų ištraukų iš teismų sprendimų matyti, kad teismai, vertindami vaikų parodymus, neišvengia teismo psichologijos įtakos. Psichologijos mokslas turi didelę įtaką formuojant teisinius vaiko apklausos standartus. Tad trumpai apžvelgtinos psichologų rekomendacijos dėl pačios apklausos vedimo metodologijos ir parodymų vertinimo baudžiamajame procese aktualiausių aspektų.

Psichologai, vertindami vaiko parodymų patikimumą, tradiciškai siūlo atkreipti dėmesį į du pagrindinius aspektus – vaiko kognityvinius gebėjimus⁶⁶² ir apklausos, ypač klausimų, formulavimo techniką⁶⁶³. Pastaruoju metu atlikti tyrimai atskleidė ir kitų veiksnių – liudijusio vaiko socialinės aplinkos bei individualių savybių – įtaką jo parodymų patikimumui⁶⁶⁴. Tačiau, psichologų vertinimu, bene svarbiausias veiksnys, lemiantis tai, ar vaikas duos parodymus ir ar tie parodymai bus patikimi, yra apklausėjo elgesys bei klausimų formulavimo technika. Apklausėjo elgesys ir yra vienas iš tų veiksnių, kurį galima itin lengvai koreguoti siekiant patikimų vaiko parodymų⁶⁶⁵.

Psichologai išskiria du apklausiančio asmens elgesio modelius – pagalbą teikiantis (angl. *supportive*) ir pagalbos neteikiantis (angl. *non-supportive*) apklausėjas. Pagalbą teikiančiu apklausėju laikomas asmuo, kuris apklausos metu palaiko nuolatinį akių kontaktą su vaiku, jam šypsosi, jo kūno padėtis yra atvira vaiko atžvilgiu; o pagalbos neteikiančio apklausėjo elgesį psichologai apibūdina kaip šaltą, formalų, nerodant jokių emocijų – taip kuriama „nuasmeninta“, nejauki aplinka⁶⁶⁶. Norint išsiaiškinti tiesą, patariama reaguoti, emociškai palaikyti vaiką⁶⁶⁷. Be abejo, diskusijų dėl to, koks elgesys yra palankesnis vaikui ir kuo labiau užtikrinantis patikimų parodymų davimą, kyla nuolat. Palaikančiam apklausėjo elgesio modeliui simpatizuojantys mokslininkai teigia, kad tik toks elgesys gali padėti vaikui pasijusti saugiai, o saugus liudytojas – geras liudytojas. Šiai minčiai oponuojantys mokslininkai tvirtina, kad pagalbą teikiantis apklausiančio asmens elgesys, nors neabejotinai palankesnis vaikui, tačiau kelia didelių abejonių dėl parodymų patikimumo. Taip yra todėl, kad vaikas paprastai stengiasi įtikti su juo gražiai ir šiltai besielgiančiam asmeniui, taigi gali duoti tokius parodymus, kokių, vaiko manymu, apklausėjas iš jo tikisi. Taip pat tokio apklausiančio asmens klausimai vaikui yra įtaigesni⁶⁶⁸. Vis dėlto Didžiojoje Britanijoje psichologų atliktas tyrimas, kurio metu 74 vaikams, kurių amžius 8–11 metų, buvo rodomas filmas, o vėliau atlikta jų apklausa atskleidė, kad tie vaikai, kurie buvo apklausiami pagalbą teikiančiu būdu, buvo linkę pateikti teisingesnius atsakymus nei vaikai, apklausti priešingu būdu, ypač jei klausimai buvo sąmoningai užduodami klaidinančiai, painiai (angl. *in misle-*

420/2012.

662 Ceci, S. J.; Bruck, M. Suggestibility of the Child Witness: A Historical Review and Synthesis. *Psychological Bulletin*. 113, 1993: 403-439.

663 Fivush, R.; Peterson, C.; Schwarzmueller, A. Questions and Answers: The Credibility of the Child Witnesses in the Context of Specific Questioning Techniques. *Is: Memory and Suggestibility in the Forensic Interview*. NJ: Erlbaum, 2002: 331-354.

664 Davis, S. L.; Bottoms, B. L. Effects of Social Support on Children's Eyewitness Reports: A Test of the Underlying Mechanism. *Law and Human Behavior*. 26, 2002: 185-215.

665 Almerigogna, J. *et al.*, *supra* note 60.

666 *Ibid.*

667 Myers, J., *supra* note 642.

668 Moston, S.; Engelberg, T., *supra* note 61.

ading way)⁶⁶⁹. Taigi šio tyrimo rezultatai leidžia daryti išvadą, kad vaiko apklausą reikėtų vykdyti pagal palaikančio apklausėjo modelį, nepamirštant, kad pernelyg artimo santykio sukūrimas su vaiku gali lemti netikslūs parodymus, kai vaikas savo atsakymais sieks įtikti apklausiančiam asmeniui. Todėl visais atvejais turi būti siekiama tinkamos pusiausvyros tarp pagalbos vaikui ir susikoncentravimo į bylos aplinkybes, kurias siekiama išsiaiškinti⁶⁷⁰.

Iš to, kas pasakyta, matyti, kad labai svarbus parodymų patikimumo užtikrinimo veiksnys – apklausą vykdančio subjekto kompetencija. Neturint pakankamai žinių, apklausos metu gauti rezultatai gali būti pripažįstami neatitinkančiais tiek patikimumo, tiek teisėtumo reikalavimų. Tokia situacija susiklostė ir vienoje Lietuvos apeliaciniame teisme nagrinėtoje byloje, kurioje teismas, vertindamas mažametės parodymų patikimumą, be kita ko, atsižvelgė ir į šias nustatytas aplinkybes: „Papildomą 2013 m. spalio 11 d. apklausą organizavusi ir mažametės U. P. apklausos protokolą surašiusi tyrėja liudytoja J. K. pripažino žinojusi, kad U. P. jau buvo apklausta ikiteisminio tyrimo teisėjos, bet įtarimus patvirtinančių parodymų nedavė. Būtent todėl ji pati papildomai apklausė nukentėjusiąją ir tai darė vykdydama prokuroro bei vyr. tyrėjos žodinius nurodymus. Galima suprasti tiek šios tyrėjos, tiek vyr. tyrėjos A. G. siekį išsamiai iširti galimai padarytą nusikalstamą veiką, tačiau tokie jų veiksmai tikrai pažeidė BPK reikalavimus, o tokios apklausos metu duoti mažametės parodymai laikomi niekiniais. Būtina sutikti su gynėjo skundo argumentais apie abiejų apklausų metu mažametei užduotus atsakymą menančius klausimus, o tai reiškia, kad šių apklausų metu padaryti BPK 183 str. 2 d. reikalavimų pažeidimai. Ypač tai pasakytina apie 2013 m. spalio 11 d. į vaiko apklausos kambarį įėjusios vyr. tyrėjos A. G. klausimus. Apeliacinės instancijos teismo posėdyje netgi dalyvavusi teismo ekspertė psichologė tokį šios tyrėjos dalyvavimą apklausoje pavadino įsibrovimu, sukėlusiu chaosą⁶⁷¹. Iš kito Lietuvos apeliacinio teismo sprendimo matyti, kad tinkamai nepasiruošusio subjekto bandyta atlikti apklausa lėmė tai, kad vaikas apskritai atsisakė duoti bet kokius parodymus. „Iš bylos medžiagos matyti, kad mažamečio liudytojo A. K., gim. 1998 m., apklausa buvo numatyta 2005-04-25, 13 val., Vilniaus m. 3 apylinkės teismo patalpose. Tačiau nebuvo atsižvelgta į vaiko amžių, jam neįprastą aplinką, kurioje buvo suplanuota apklausa, todėl ji nepavyko, vaikas nekalbėjo. Tik praėjus daugiau kaip mėnesiui, su vaiku dirbant psichologui, parinkus tinkamą apklausos vietą – VĮ „Vaiko namas“, dalyvaujant vaikų psichologiją išmanantiems specialistams, 2005-05-30 mažametis liudytojas buvo apklaustas⁶⁷².

Bendrieji reikalavimai apklausą vykdančiam subjektui yra šie: apklausiantieji turi turėti žinių apie bendravimo su vaikais specifiką bei vaiko raidos, amžiaus tarpsnio ypatumus; jie turėtų būti įgudę atlikti apklausas, mokėtų ir rinkti faktus, ir reaguoti į pokalbio metu kylančius jausmus, emocijas⁶⁷³. Apklausiančiojo kompetencijos klausimas gali būti sprendžiamas keliais būdais: pareigūnų teisininkų specializacija arba kompetentingų specialistų (ne

669 Almerigogna, J. *et al.*, *op. cit.*

670 Bain, S. A.; Baxter, J. S.; Fellowes, V. Interacting Influences on Interrogative Suggestibility. *Legal and Criminological Psychology*. 9, 2004:239-252.

671 Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. birželio 6 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-66-449/2016. Tokia pati situacija susiklostė ir Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamojoje byloje Nr. 1A-120-483/2016.

672 Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. kovo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-132/2006.

673 Grigutytė, N.; Valiukevičiūtė, J., *supra* note 79, p. 30.

teisinių) dalyvavimu apklausoje bei atliekant vaiko parodymų patikimumo vertinimą⁶⁷⁴. Pavyzdžiui, Norvegijoje vaikų apklausas vykdo specialiai tam paruošti policijos pareigūnai – apklausėjai, kurie specializuojasi apklausiant atitinkamos amžiaus grupės vaikus (vaikų amžius skirstomas į tris grupes: 3–6 metų vaikai, 7 metų vaikai, 8–15 metų vaikai). Prieš pradėdami vykdyti funkcijas, jie studijuoja Oslo policijos mokykloje vienerius metus, kur dėstomi teoriniai vaikų apklausos aspektai, bei atlieka praktiką. Vėliau specializuoti policijos pareigūnai apklausėjai nuolat kelia kvalifikaciją ir tai pagrindinė jų veiklos sąlyga. Vaiko apklausą organizuoja ir jai vadovauja vyriausiasis prokuroras, kuris priima sprendimus dėl pačios apklausos poreikio, jos strategijos⁶⁷⁵. Latvijoje reikalaujama, kad specialistai, dirbantys nepilnamečių justicijos sistemoje, būtų parengti vaiko teisių klausimais. Tokius mokymus turi baigti teisėjai, advokatai, socialiniai darbuotojai ir policijos pareigūnai, dirbantys su vaikais ir einantys įvairias pareigas baudžiamojo, administracinio ir civilinio proceso metu, taip pat kiti asmenys, priimančys sprendimus, susijusius su vaikais ar galinčius daryti poveikį vaiko teisėms ar jų teisiniams interesams. Šiuos mokymus, kurių programa trunka 40 valandų, specialistai turi baigti per vienerius metus nuo darbo pradžios. Kas penkerius metus jiems privaloma baigti 24 valandų žinių atnaujinimo kursus⁶⁷⁶. Airijoje įgyvendinama perspektyvi *Garda Síochána* policijos pareigūnams skirta dvejų metų specialistų rengimo programa apie apklausos metodus, skirtus visiems smurtą patyrusiems vaikams, įskaitant ir vaikus, turinčius psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią. Tai intensyvi programa, kurios metu programos dalyviai keletą mėnesių praleidžia dirbdami nevyriausybinėse organizacijose. Nuo 2007 metų šią programą baigė 112 *Garda* pareigūnų⁶⁷⁷.

Lietuvoje vaikų apklausas ikiteisminio tyrimo metu vykdo ikiteisminio tyrimo pareigūnai arba ikiteisminio tyrimo teisėjai. Nepilnamečių justicijos programose akcentuojamas pareigūnų specializacijos ir kvalifikacijos kėlimo poreikis⁶⁷⁸. Įgyvendinant pirmąją ir antrąją nepilnamečių justicijos programas (1999–2002 m., 2004–2008 m.) buvo parengtos kelios policijos pareigūnų, teisėjų, prokurorų mokymų programos. Tačiau buvo susidurta su didele pareigūnų kaita ir motyvacijos stoka. 2009–2013 metų Nepilnamečių justicijos programoje nurodyta, kad iki šiol ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų, teisėjų ir advokatų specializacija nepilnamečių bylose nenumatyta.

Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas 2013 m. spalio 4 d. pateikė išvadas dėl Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje ataskaitos⁶⁷⁹. Šiose išvadose akcentuota, kad Lietuvoje nėra holistinės vaikų justicijos sistemos, apimančios vaikų teismus, diversijos

674 Ažubalytė, R.; Zajančauskienė, J., *supra* note 641.

675 Tokią informaciją pateikė Klaipėdos apygardos teismo psichologė A. Augaitienė, atlikusi stažuotę Norvegijos Karalystėje, Oslo ir Trondheimo Vaiko namuose ir teismuose.

676 Psichikos negalios atstovavimo centro parengta ataskaita „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą. Tarptautiniai standartai ir dešimtyje ES valstybių narių vykdyto tyrimo išvados“, *supra* note 265

677 *Ibid.*

678 Ažubalytė, R. Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos., *supra* note 15, p. 363.

679 Concluding Observations on the Combined Third and Fourth Periodic report of Lithuania, Adopted by the Committee at its Sixty-fourth Session (16 September – 4 October 2013). [žiūrėta 2015-01-14]. <http://www.refworld.org/docid/52822f5a4.html>.

mechanizmo nuostatas ir efektyvias formalios justicijos sistemos alternatyvas. Komitetas ragina priimti vieną vaikų baudžiamąją justiciją reglamentuojantį teisės aktą, kuris būtų suderintas ne tik su Vaiko teisių konvencijos, bet ir kitų tarptautinių teisės aktų (tokių kaip Rijado gairės, Havanos taisyklės ir pan.) nuostatomis. Taip pat primygtinai rekomenduojama mokyti su vaikais dirbančius teisėsaugos institucijų pareigūnus, ypač teisėjus.

Šią problemą iš dalies spręsti padėjo Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2006 m. sausio 13 d. įsakymu Nr. I-8 patvirtintos Prokurorų ir prokuratūros personalo mokymo ir kvalifikacijos kėlimo gairės, kuriose nurodyta, kad viena iš prioritetinių besispecializuojančių prokurorų kvalifikacijos kėlimo sričių – nepilnamečių justicija. Be to, Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 m. gruodžio 29 d. nurodymu Nr. 5-N-13 visose šalies policijos įstaigose vadovų įsakymais paskirti pareigūnai, turintys teisę atlikti ikiteisminį tyrimą, ir pareigūnai, atliekantys ikiteisminį tyrimą ir tiriantys baudžiamąsias bylas, susijusias su nepilnamečiais teisės pažeidėjais ir nukentėjusiais nepilnamečiais⁶⁸⁰.

Pareigūnų specializacijai daugiausia dėmesio skiriama į prokurorų veiklą orientuotose įstatymo įgyvendinamuosiuose teisės aktuose. Pagal minėtą generalinio prokuroro įsakymą, siekiant užtikrinti, kad vaikas baudžiamojo proceso metu būtų apklausiamas kuo mažiau kartų, apklausą turėtų atlikti nepilnamečių justicijos srityje besispecializuojantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Šiame įsakyme, be kita ko, pateikiamos ir vaiko apklausos gairės, kuriomis turi vadovautis prokurorai ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai: ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, nusprendęs pats atlikti nepilnamečio apklausą, arba prokuroras, prieš prašydamas ikiteisminio tyrimo teisėją atlikti nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausą, privalo: išanalizuoti ikiteisminio tyrimo medžiagą ir įvertinti, ar nėra aplinkybių, kurias galima ir būtina patikrinti prieš atliekant nepilnamečio apklausą (pvz., apklausti suaugusius liudytojus, kitus nepilnamečius liudytojus, kurie galėtų nurodyti svarbias aplinkybes, gauti būtinas specialistų išvadas, kurios gali turėti įtakos nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausai ir pan.); konsultuotis su valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovu arba psichologu dėl apklausos taktikos, tinkamiausio klausimų formulavimo ir pateikimo eiliškumo; pasirinkdamas apklausos laiką įvertinti tai, kad kuo trumpesnis laiko tarpas tarp padarytos nusikalstamos veikos ir apklausos, tuo išsamesni ir tikslesni gali būti asmenų parodymai, tačiau jei nepilnametis patyrė didelį dvasinį sukrėtimą, dėl galimybės atlikti apklausą būtina konsultuotis su specialistu – psichologu, vaiko teisių apsaugos institucijos atstovu, gydytoju ir kt. Ruošiantis nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausai, rekomenduotina surinkti informaciją apie jo gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, bendravimo su aplinkiniais įgūdžius, išsivystymo lygį, charakterio ir elgesi ypatumus, kalbos, jutiminių organų defektus, jo reakciją į tiriamą įvykį, įvykio dalyvius, emocinę būseną, tai, kaip ir su kuo praleido laiką po įvykio iki apklausos, ar pasakojo kam nors apie įvykį, ką yra girdėjęs apie įvykį ir pan.⁶⁸¹

680 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas Nr. 1070 Dėl nepilnamečių justicijos 2009–2013 metų programos patvirtinimo. [žiūrėta 2012-08-09]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=352381&p_query=NEPILNAME%C8%D8%20JUSTICIJOS%202009%962013%20MET%D8%20PROGRAMA&p_tr2=2.

681 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. I-126 „Dėl Rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 112-4806. 21, 25 punktai; pakeistas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m.

Rengdama šį darbą, autorė kreipėsi į Lietuvos policijos departamento pareigūnus, prašydama pateikti informaciją, ar tarp Kriminalinės policijos biuro pareigūnų yra nepilnamečių baudžiamosiose bylose besispecializuojančių pareigūnų. Atsakydami į šį klausimą, departamento pareigūnai nurodė, kad tokių besispecializuojančių pareigūnų, kuriems būtų pritaikyta mokymo, kvalifikacijos kėlimo programa, nėra. Pareigūnai, kuriems pavesta tirti sunkius ir labai sunkius nusikaltimus, *de facto* specializaciją turi, tačiau ji daugiau nulemta pragmatinių sumetimų, susijusių su bendradarbiavimo su besispecializuojančiais prokurorais ypatumais. Visiems Kriminalinės policijos biuro pareigūnams yra organizuojami vienodi, nediferencijuoti mokymai. Mokymai apie nepilnamečių bylų specifika yra nesistemingi.

Panaši situacija yra ir su ikiteisminio tyrimo teisėjais. Nacionalinės teismų administracijos tinklalapyje pateikiama informacija apie besispecializuojančius teisėjus nepilnamečių ir šeimos bylose⁶⁸². Iš šios informacijos matyti, kad daugelyje Lietuvoje veikiančių bendrosios kompetencijos teismų (iš viso 32), kuriuose nagrinėjamos baudžiamosios ir civilinės bylos pirmąją instancija, yra paskirtas vienas ar daugiau (priklausomai nuo bendro teisme dirbančių teisėjų skaičiaus) teisėjas, besispecializuojantis nepilnamečių bylose. Tačiau į šį sąrašą nėra įtraukti ikiteisminio tyrimo teisėjai. Klausimas dėl to, kuris ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka vaikų apklausas ikiteisminio tyrimo metu ir prireikus baudžiamąją bylą nagrinėjant teisme, sprendžiamas nevienodai. Pavyzdžiui, Šiaulių ir Panevėžio apygardų teismų teritorijose veikiančiuose teismuose ikiteisminio tyrimo teisėjams taikoma rotacijos sistema, tam tikram laikotarpiui paskiriant vieną teisėją, kuris vykdo vaikų apklausas. Tokia sistema Šiaulių apygardos teismo psichologės Vaidos Šarauskienės vertinama iš dalies teigiamai, kaip suteikianti galimybes sukurti efektyvų ikiteisminio tyrimo teisėjo, prokuroro ir psichologo bendradarbiavimo modelį. Kita vertus, sunkumų kyla tais atvejais, kai paskirtas ikiteisminio tyrimo teisėjas laikosi pozicijos, kad teisę apklausti vaiką turi tik teisėjas, o psichologo funkcijos – tai pasyvus dalyvavimas vaiko apklausoje, stebint apklausiamo vaiko emocinę, psichologinę būseną.

Apibendrinant galima teigti, kad nors Nepilnamečių justicijos programose jau daugiau nei dešimtmetį pabrėžiamas pareigūnų specializacijos poreikis, jo įgyvendinimas nėra vykdomas sklandžiai ir efektyviai. Kita vertus, manytina, kad vaikų apklausos ikiteisminio tyrimo metu padėtų iš esmės pagerino nuo 2014 metų Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Šiaulių, Klaipėdos apygardų teismuose pradėję dirbti psichologai, kurių pagrindinė funkcija – padėti apklausti vaiką. Tiesa, be teismuose dirbančių psichologų, kurie šiuo metu yra pagrindiniai specialistai, padedantys ikiteisminio tyrimo teisėjams apklausti vaikus, šias funkcijas atlieka ir nevyriausybinėse organizacijose dirbantys psichologai, pavyzdžiui, VŠĮ Paramos vaikams centre dirbantys psichologai ir Vaikų, nukentėjusių nuo seksualinės prievartos, centro specialistai⁶⁸³.

---

vasario 18 d. įsakymu Nr. I-52.

682 Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/teismai-ir-teisejai/teiseju-specializacijos/157>.

683 Šis centras pradėjo veikti 2016 m. birželio 3 d. Jame teikiamos kompleksinės paslaugos: laikinas apgyvendinimas vaikams ir nesmurtaujantiems jų tėvams ar globėjams; vaikų apklausos vykdomos specialiai tam įrengtame kambaryje; medicininis vaiko ištyrimas. Išsamiau apie tai žr. <http://www.uzuoveja.lt/veikla/projektai/vaiku-nukentejusiu-nuo-seksualines-prievartos-pagalbos-centras/>.

Ne mažiau svarbu apklausą vykdyti specialiai tam pritaikytoje, jaukioje, privatumo jausmą kuriančioje patalpoje. Tai padeda ne tik apklausiamam vaikui sumažinti įtampą ir stresą, bet ir užtikrinti galimybę iširti vaiko parodymus, duotus išteisinio tyrimo metu, neapklusiant jo teisme, bei įvertinti jų patikimumą. Vaiko apklausos kambarys – tai specialiai vaiko apklausai skirta patalpa, kurioje įmontuota vaizdą ir garsą fiksuojanti įranga. Apklausos kambarys turi būti jaukus apklausiamam vaikui, vaizdo įranga sumontuota taip, kad apklausą būtų galima stebėti esant kitoje patalpoje⁶⁸⁴. Beveik visais atvejais išteisinio tyrimo teisėjo apklausos vyksta apklausos kambariuose, įrengtuose teismuose. Pagal Nacionalinės teismų administracijos pateiktus duomenis didžioji dauguma (iš viso 87,1 proc.) visų Lietuvoje veikiančių bendrosios kompetencijos teismų turi įrengtus specializuotus apklausos kambarius. Siekiama, kad tokie apklausos kambariai būtų įrengti visuose teismuose.

Konkrečios apklausos vykdymo metodikos, kuri tiktų visų vaikų apklausoms, nėra, tačiau psichologai sutaria dėl esminių apklausos metodologinių momentų, kuriuos būtina panaudoti ir kurių panaudoti negalima jokiais atvejais⁶⁸⁵. Rekomenduotina, kad vaikų apklausa ir liudijimas savo turiniu ir stiliumi daugiau primintų interviu, o ne apklausą ar tardymą. Svarbu prisiminti, kad dėl reakcijos į trauminį įvykį ar dėl stiprios emocinės reakcijos teismo nagrinėjimo metu (pavyzdžiui, dėl kaltininko dalyvavimo ar agresyvių reakcijų nukentėjusiųjų ar liudytojų atžvilgiu) pažeidžiamas asmuo gali neprisiminti net tų įvykio aplinkybių, kurios, atrodytų, buvo labai ryškios. Spaudimas skatinant prisiminti yra visiškai netinkamas ir, jei tai įvyksta, toks elgesys gali lemti neteisingą prisiminimą ir liudijimą⁶⁸⁶.

Pasak psichologų, vaikai labiau linkę duoti teisingus parodymus, kai užduodami atvirieji klausimai ir suteikiama galimybė pasisakyti laisvo pasakojimo metu nei tada, kai užduodami uždarieji klausimai⁶⁸⁷. Laisvo pasakojimo stadija apklausos pradžioje bei atvirieji klausimai yra svarbūs dėl motyvacinių ir kognityvinių aspektų. Laisvo pasakojimo metu skatinama vaiko atmintis ir taippadedama atskleisti kuo daugiau detalių apie nusikalstamą įvykį⁶⁸⁸. Jei laisvo pasakojimo metu vaikas atsisako kalbėti apie traumuojantį įvykį, iš pradžių gali būti užduodami tiesiogiai su nusikalstama veika nesusiję klausimai. Tai gali padėti „įdarbinti“ vaiko atmintį vėliau sugrįžus prie konkretaus tiriamo įvykio. Piltuvėlio formos apklausa, kai pradedama nuo laisvo pasakojimo, atvirų klausimų, o baigiama konkrečiais, uždariaisiais, tikslinamaisiais klausimais, turėtų būti kiekvienos apklausos siekiama⁶⁸⁹.

Klaipėdos apygardos teismo psichologė A. Augaitienė interviu metu nurodė, kad praktikoje tik tas vaikas, su kuriuo prieš apklausą buvo užmegztas emocinis ryšys, kuriam buvo tinkamai prisistatyta, paaiškinta, dėl kokių priežasčių būtina jo apklausa, ir su kuriuo apklausos metu buvo elgiamasi šiltai, palaikant, parodymus davė mažiau įsitempęs, sklan-

684 Grigutytė, N.; Valiukevičiūtė, J., *supra* note 79, p. 30.

685 American Professional Society on the Abuse of Children. Guidelines for Psychosocial Evaluation of Suspected Sexual Abuse in Young Children. Chicago: Apsac, 1990.

686 Chomentauskas, G.; Dereškevičiūtė, E.; Murauskienė, D., *supra* note 415, p. 65.

687 Kuehnle, K., Connell, M. The Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations: A Comprehensive Guide to Assessment and Testimony. Hoboken, NJ: Wiley, 2009.

688 Roberts, K. P.; Lamb, M. E.; Sternberg, K. J., The Effects of Rapport-building Style on Children's Reports of a Staged Event. Applied Cognitive Psychology. 18, 2004:189-202.

689 Faller, K. C. Understanding Child Sexual Maltreatment. Newbury Park, CA: Sage, 1990.

džiau atsakinėjo į užduotus klausimus. Todėl apklausa turi būti pradedama sukuriant vaikui patogią, ramią, saugumo jausmą keliančią aplinką. Pavyzdžiui, rekomenduojama, kad apklausiantysis prieš apklausą vaikui prisistatytų, paaiškintų, kad yra atsakingas ir sieks išsiaiškinti tai, kas įvyko, dėl to prašys vaiko papasakoti apie įvykį. Jis taip pat gali nuraminti vaiką, kad kelis kartus perklaus tam tikrų dalykų ne todėl, kad netiki, ką vaikas jau yra papasakojęs, bet todėl, kad nori teisingai suprasti tai, ką vaikas sako⁶⁹⁰.

Lietuvoje psichologai vaikų apklausą vykdo vadovaudamiesi Thomas D. Lyon parengta *NICHD Investigative Interview Protocol* 10 žingsnių metodika. Pagal ją vaiko apklausos struktūrą sudaro dešimt etapų:

- Instrukcija „nežinau“ – jos metu paaiškinama vaikui, ką daryti, jei nežino, kaip atsakyti į klausimą („Jeigu aš užduodu klausimą, o tu nežinai atsakymo, tiesiog sakyk „nežinau““).
- Instrukcija „nesuprantu“ – jos metu paaiškinama, kaip elgtis nesupratus klausimo esmės („Jeigu užduosiu tau klausimą, o tu nežinosi, apie ką aš kalbu, gali atsakyti „nesuprantu, ko klausiate“ ir aš užduosiu klausimą kitaip.“).
- Instrukcija „tu suklydai“ – jos metu vaikas padaršinamas pataisyti psichologą, jei jo klausimas formuluojamas neteisingai („Kartais aš suklystu arba pasakau ką nors neteisingai. Kai taip nutiks, tu gali man taip ir pasakyti.“).
- Instrukcija „klausiantysis nieko nežino“ – vaikui paaiškinama, kad psichologas nieko nežino apie įvykį, todėl labai svarbu, kad vaikas pats papasakotų, kaip ten buvo.
- Pažadas sakyti tiesą – vaikui paaiškinama, kad labai svarbu, jog jis sakytų tiesą („Pažadi sakyti tiesą? Ar meluosi man?“).
- Pasakojimai pasitreniruoti – pavyzdžiui, „Pirmiausia papasakok man, ką tau labiausiai patinka veikti“.
- Įtarimas – „Papasakok, kodėl aš atėjau su tavimi pasikalbėti“.
- Išsamesni klausimai apie įtarimą – „Sakei, kad dėdė x tave užgavo. Papasakok, kaip viskas buvo“.
- Klausimų „Kas buvo toliau“, „Papasakok daugiau“ uždavimas.
- Daugiau negu vienas įvykis – „Ar toks įvykis nutiko vieną sykį“, „Ar dar kada nors taip buvo“.

Kalbant apie klausimų formulavimo techniką, svarbiausias procesinis draudimas – ne užduoti atsakymą menančių klausimų (BPK 183, 275 straipsniai). Šio procesinio draudimo laikymasis yra svarbi sąlyga gauti teisingus, neiškraipytus parodymus. Psichologų atliekami tyrimai atskleidžia, kad vaikai yra ypač jautrūs ir pasiduodantys apklausą vykdančio asmens įtakai, kurią šis daro vaikui formuluodamas klausimus⁶⁹¹. Atsakymą menantys klausimai gali ypač stipriai paveikti pažeidžiamus asmenis, kurie dėl amžiaus, protinio išsivystymo lygio ar dėl patiriamos emocinės būsenos proceso metu: a) netiksliai suvokia tokius klausimus ir už

690 Grigutytė, N.; Valiukevičiūtė, J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu. *Jurisprudencija*, 2(2006): 24-33. P. 30.

691 Brubacher, S. P. *et al.* How interviewers and children discuss and organize multiple-event memories of abuse in investigative interviews. *Applied Cognitive Psychology*. March 2013; Brubacher, S. P.; Roberts, K. P.; Powell, M. B. Retrieval of Episodic Versus Generic Information: Does the Order of Recall Affect the Amount and Accuracy of Details Reported by Children about Repeated Events? *Developmental Psychology*. 48, 2012: 111-122.

jų slypinčius klausiančiojo siekius; b) yra linkę paklusti autoritetams ar jėgą simbolizuojančioms figūroms ir todėl linkę elgtis taip, kaip jiems netiesiogiai siūlo klausiantysis⁶⁹².

Teismų praktikoje atsakymą menančių klausimų uždavimas gali lemti vaiko parodymų pripažinimą nepatikimais. Štai Lietuvos apeliacinis teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, kurioje nepilnametis patyrė seksualinę prievartą, dviem nuteistiesiems priėmė išteisinamąjį nuosprendį motyvuodamas tuo, kad apie šiuos asmenis, priešingai nei apie trečiąjį nuteistąjį, nepilnametis parodymus davė tik tada, kai policijos pareigūnas ir ikiteisminio tyrimo tyrėjas, įėję apklausos kambarį, ėmė uždavinėti atsakymą menančius klausimus apie šių dviejų asmenų dalyvavimą padarant nusikalstamą veiką. Prokuroras kasaciniame skunde ginčijo tokias apeliacinės instancijos teismo išvadas, teigdamas, jog policijos pareigūno dalyvavimas apklausoje savaime BPK normų nepažeidžia. Kasacinės instancijos teismas, atsakydamas į prokuroro kasacinio skundo argumentus, pažymėjo, kad „iš bylos duomenų matyti, kad nukentėjusysis šioje apklausoje psichologei pasakojo apie nuteistojo V. V. veiksmus prieš jį, o apie išteisintuosius neminėjo, netgi neigė, kad D. P. jam ką nors darė, o apie A. F. iš viso neminėjo, tačiau įėjus į apklausos kambarį tyrėjui J. R., kuris yra ir D. seniūnijos inspektorius, aptarnaujantis kaimą, kuriame gyvena nukentėjusysis, todėl gerai pažįsta jį patį ir jo šeimą, bei jam pradėjus klausinėti mažametį nukentėjusįjį, užduodant jam ir atsakymus menančius klausimus, šis pradėjo pasakoti ir apie D. P. bei A. F. veiksmus“⁶⁹³. Apeliacinės instancijos teismas šioje byloje priimtame nuosprendyje nurodė, kad „apeliacinės instancijos teismo posėdyje buvo atliktas įrodymų tyrimas ir peržiūrėtas apklausospas ikiteisminio tyrimo teisėją metu darytas vaizdo įrašas. Iš šio įrašo aiškiai matyti, kad į apklausos patalpą įėjus liudytojui J. R. (policijos pareigūnui – *aut. pastaba*) ir šiam paprašius R. (nukentėjusiojo – *aut. pastaba*) prisiminti, ar tą kartą, kai V. V. liepė čiulpti lytinį organą, buvo kas nors iš pašalinių asmenų, pavyzdžiui, „D.“, „F.“, R. parodė, kad nieko nebuvo, V. V. buvo vienas. Liudytojui J. R. paklausus, kodėl R. K. bijo „D.“, nukentėjusysis neparodė apie jokių D. P. ar A. F. atliktus veiksmus. Tik po kažkurio laiko, kai J. R. paklausė, ar apie įvykį ką nors žino „D.“, „F.“, R. teigė, kad „jis žino šitą“, o paklaustas, iš kur jis gali apie tai žinoti, R. teigė nežinantis, bet D. P. žino, kad jis (R.) čiulpė V. V. lytinį organą, nes jis ten buvo. Paklaustas, kas dar buvo V. V. namuose, R. parodė, kad buvo ir A. F.“⁶⁹⁴.

Kita vertus, atsakymus menantys klausimai neretai būtini norint „atrankinti“ vaikų atsiminimus ir tai lemia dvejopo pobūdžio priežastys – nusikalstamų veikų, nuo kurių dažniausiai nukenčia vaikai, ypatumai bei vaiko vystymosi ir brandos ypatumai.⁶⁹⁵ Pirmoji priežastis atsiranda todėl, kad, pavyzdžiui, kalbant apie seksualinio pobūdžio nusikalstamas veikas, daugelis prievartą patyrusių vaikų vengia pasakoti apie veiksmus, atliktus jų atžvilgiu. Tą lemia kaltininko baimė, gėda. Antroji priežastis, siejama su vaiko brandos ypatumais, yra ta, kad nors pripažįstama, kad vaikai turi pakankamai gerai išvystytus gebėjimus įsiminti įvykius, tačiau juos atgaminti gali būti sudėtingiau. Todėl tam gali prireikti atsakymą menančių klausimų, kurie padeda atgaminti atminties įvykius. Tam tikrais atvejais galimybę mažamečiui užduoti atsakymą menančius klausimus pateisina ir LAT, vienoje

692 Chomentauskas, G.; Dereškevičiūtė, E.; Murauskienė, D., *supra* note 415, p. 65.

693 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-131/2014.

694 Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gegužės 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-66/2013.

695 Myers, J., *supra* note 642, p.86.

iš nutarčių nurodęs, kad „kasacinio skundo argumentai dėl mergaitėms užduodamų menamų klausimų nepagrįsti. Mažamečių asmenų apklausos atliekamos atsižvelgiant į jų intelektualinio vystymosi lygį, psichinę ir emocinę būklę. Dažnai be pokalbį skatinančių klausimų apklausti tokio asmens visiškai neįmanoma, tačiau vien dėl to apklausos rezultatai negali būti pripažinti nepatikimais. Apklausų metu daryti vaizdo ir garso įrašai patvirtina, kad apklausos atliktos nepažeidžiant BPK nuostatų ir nukentėjusiosioms buvo užduodami ne menami ar šališki klausimai, kaip teigiama kasaciniame skunde, o pokalbį skatinantys bei atsakymus patikslinantys klausimai, nes laisvo pasakojimo metu nukentėjusiosios negalėjo nurodyti visų nusikalstamų veikų aplinkybių“⁶⁹⁶.

Svarbu neužduoti klausimo, į kurį atsakydamas vaikas turi susieti priežastį ir padarinį ar atlikti tam tikrą vertinimą. Vaikai, ypač mažamečiai, pasižymi primityviu mąstymu ir pasaulio suvokimu bei negebėjimu pasitelkti dedukcinį mąstymo metodą. Šios aplinkybės lemia tai, kad vaikas negeba suvokti ir apibūdinti priežastinio ryšio, o klausimas, reikalaujantis vertinamojo pobūdžio atsakymo, gali likti ne tik neteisingai supastas, bet ir prisidėti prie neigiamų padarinių sukėlimo vaikui⁶⁹⁷.

3. Liudytojo motyvacija.

– *Iš kur tu gali žinoti, kad aš pamelavau?*

– *Melas, mielas mano berniuk, iškart matyti. Jis būna dviejų rūšių – trumpom kojom ir ilga nosim. Tavo melas, atrodo, iš tų ilganosių. Pinokis, 1892 m.*⁶⁹⁸

Ši ištrauka iš populiarus vaikams skirto kūrinių aktualiai ir teismams, vertinantiems vaiko parodymų patikimumą. Vaikų iki 16 metų apklausa, be kitų specifinių aplinkybių, pasižymi ir tuo, kad jiems netaikomi procesiniai mechanizmai, kurių paskirtis – užtikrinti sąmoningą neteisėgų parodymų davimo užkardymą. Turima omenyje priesaikos ir įspėjimo dėl baudžiamosios atsakomybės taikymo už melagingus parodymus institutus. Jų reikšmė labai taikliai atskleista vienoje LAT nutarčių: „Teismo veiksmai išaiškinant liudytojui ir nukentėjusiajam pareigą teisingai papasakoti visa, kas žinoma byloje, ir įspėjimas apie atsakomybę už atsisakymą ar vengimą duoti parodymus bei už melagingus parodymus yra moralinės ir baudžiamosios atsakomybės priemonėmis įtvirtinta garantija gauti teisingus parodymus. Todėl visi BPK 277 straipsnyje numatyti veiksmai ir asmens priesaika skirti tam, kad liudytojas ir nukentėjusysis suvoktų savo teikiamų parodymų svarbą ir prisiimtų atsakomybę už parodymų davimą bei jų teisingumą sprendžiant kaltinamo asmens baudžiamosios atsakomybės klausimą teisingumo vykdymo procese. Dėl to BPK 277 straipsnio reikalavimų pažeidimai atliekant liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausą gali būti pagrindas pripažinti, kad bylos proceso metu gauti duomenys yra gauti neteisėtu būdu.“

Pagal BPK 278 straipsnio 1 dalies 1 punktą vaikai iki šešiolikos metų nėra prisaikdinami. Taip pat tokio amžiaus vaikai nėra įspėjami dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, nes už šią nusikalstamą veiką gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė asmenims, sulaukusiems 16 metų. Tokios nuostatos pagrindimas yra tas, kad iki šio

696 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-10/2013.

697 Weijer, I.; Grisso, T. Criminal Responsibility of Adolescents: Youth as Junior Citizenship. *Iš: Reforming Juvenile Justice*. New York: Springer, 2009: 45-67.

698 Ekman, P. Žinau, kad meluoji. Melo psichologija santuokoje, versle ir politikoje. Vilnius: „Aukso pieva“, 2012.

amžiaus vaikai nesupranta priesaikos prasmės, todėl net ir prisiekęs vaikas iš priesaikos kylančių įsipareigojimų įvykdyti negali dėl objektyvių priežasčių. Ši procesinė situacija, viena vertus, vertintina teigiamai, mat taip mažinami vaiko apklausos formalumai, taip pat išsaugoma priesaikos reikšmė, ribojant situacijas, kai priesaikos davimas ir laikymasis iš anksto pasmerkiamas fiktyvumui. Kita vertus, tokia situacija sukuria sunkumų vertinant neprisiekusio vaiko parodymų patikimumą. Ypač tai aktualu atsakant į gynybos argumentus dėl kaltinimo liudytojo sąmoningo siekio apkalbėti įtariamąjį (kaltinamąjį). LAT praktika šiuo klausimu nėra gausi, tačiau ir keli toliau pateikiami teismų praktikos pavyzdžiai leidžia manyti, kad teismai nėra linkę įtariau vertinti vaiko parodymų patikimumo vien tik dėl tos priežasties, kad jis nebuvo prisaiškintas duoti teisingus parodymus. Antai, „Teismai itin kruopščiai ir išsamiai išnagrinėjo mažamečio liudytojo A. apklausos aplinkybes, peržiūrėjo vaizdo įrašą, kuriame užfiksuota, kaip mažametis liudytojas, dalyvaujant pedagogei, papasakojo ir naudodamas žaislus pademonstravo, kaip V. M. ir M. R. mušė A. K. <...> Nepagrįstas V. M. kasacinio skundo argumentas, kad mažametis liudytojas buvo suinteresuotas duoti palankius parodymus žuvusiojo atžvilgiu, todėl, kad žuvusysis yra jo tėvas. Nusikaltimo ir apklausos metu liudytojui A. buvo tik septyneri metai. Kaip žinoma iš psichologijos mokslo ir teismų praktikos, tokių asmenų mąstymas yra primityvesnis vertinimo apibendrinimų prasme, tačiau, įsimenant įvykių eigą ir fiksuojant detales, yra pakankamai tikslus ir nuoseklus. Tokių asmenų mąstymo sugebėjimai ir galimybės apklausos metu sąmoningai iškreipti ar neteisingai pateikti įvykius yra mažesnės nei suaugusiųjų. Kaip matyti iš užfiksuotos apklausos duomenų, A. dėl tų pačių faktų nuosekliai paaiškino du kartus – laisvai pasakodamas apie įvykį ir atsakydamas į apklausoje dalyvavusių asmenų klausimus.“⁶⁹⁹Kitoje kasacinės instancijos teismo nutartyje nurodyta, kad nėra pagrindo abejoti mažamečio liudytojo parodymais, nes jis palaikė gerus ir artimus santykius su nuteistuoju (savo seneliu), be to: „Atsižvelgiant į jo mažametystę, jis neturi motyvų apkalbėti nuteistąjį ar sakyti netiesą“⁷⁰⁰. Taigi šioje nutartyje vaiko mažametystė pripažinta tarsi papildomu argumentu, kodėl apklaustasis negalėjo duoti melagingų parodymų.

Moksliniais tyrimais nėra įrodyta, kad vaikai linkę labiau meluoti nei suaugusieji. Priešingai, vaikai dažnai turi gerokai mažiau priežasčių duoti melagingus parodymus apie nusikalstamą veiką, padarytą prieš juos. O kalbant apie seksualinės prievartos atvejus, teigiama, kad daug dažniau pasitaiko situacijų, kai vaikas nuslepia nusikalstamą veiką, padarytą prieš jį, nei tokią situaciją sugalvoja⁷⁰¹. Tačiau tvirtinti, kad vaikai iš principo negali duoti neteisingų parodymų, negalima. Pradėti meluoti vaikas gali jau sulaukęs trejų metų⁷⁰².

Sutiktina su psichologais, kurie netikslus vaiko parodymus sieja ne su sąmoningu siekiu suklaidinti tyrėjus, o su nesąmoningomis neteisingų parodymų davimo priežastimis. Todėl vertinant, ar vaikas pasakoja apie realiai buvusius įvykius, reikia turėti omenyje kelis aspektus. Pirma, reikia įvertinti tai, kad vaiko atmintis galėjo būti iškraipyta, todėl jo parodymai yra neteisingi, tačiau teigti, kad jis meluoja, taip pat negalima. Atminties iškraipymų

699 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-570/2006.

700 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2014.

701 Walton, E., *supra* note 52.

702 Myers, J., *supra* note 642, p.85.

gali atsirasti bet kuriuo informacijos apdorojimo etapu: objekto pastebėjimo, informacijos perkėlimo (iš trumpalaikės atminties į ilgalaikę) ar atgaminimo. Žmogus trauminio įvykio metu didžiausią dėmesį sutelkia į tą objektą, kuris kelia didžiausią grėsmę, ir ignoruoja tą informaciją, kuri, remiantis jo ankstesne patirtimi, yra neaktuali ar nepavojinga. Šie dėmesio procesai sukelia atminties spragas, dėl kurių svarbi informacija gali būti neįsisąmoninta, o dėl to atsiradusios atminties spragos gali būti nesąmoningai užpildomos vėliau⁷⁰³. Bene aktualiausias reiškinys, kalbant apie vaikų parodymų vertinimą šiame kontekste, yra atsiminimų „tarša“. Tai pagrindinė priežastis, dėl kurios vaiko parodymai gali būti visiškai nepatikimi, tačiau net pats vaikas, pasakodamas tam tikras aplinkybes, nesupras, jog kalba apie dalykus, kurie iš tiesų nebuvo įvykę.

Atsiminimų „tarša“ – reiškinys, kai sąmonė stengiasi užpildyti atminties spragas bei integruoti į ją naują informaciją, reikšmingą pradiniam įvykio atgaminimui, norint sukurti atsiminimą, kuris „turi prasmę“. Atsiminimai yra jautrūs informacijai, gautai jau po įvykio. Kai informacija, surinkta įvykio metu, susiejama su informacija, sužinota vėliau, gali būti sukuriamas nuoseklus, vientisas atsiminimas. Greitai tampa sunku atskirti, kurie faktai ir kada atsirado atmintyje. Nauja informacija gali ne tik padėti atsiminti detales, bet ir sukurti visiškai klaidingą atsiminimą. Net ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo užduodamų klausimų pobūdis ar pasirinkta apklausos vykdymo taktika gali lemti tai, kad vaikas į savo liudijimą ilgainiui integruos apklausos metu jam netiesiogiai pateiktą informaciją. Psichologiniai tyrimai rodo, kad beveik neįmanoma atskirti tikro atsiminimo nuo sukurto vaizduotėje⁷⁰⁴. Atsiminimų taršą gali sukelti informacija, gauta iš aplinkinių, šeimos narių, teisėsaugos institucijų pareigūnų, kitų liudytojų, televizijos, spaudos ir t. t. Atminties „implantavimas“ įmanomas tiek nuosekliai kartojant tam tikrą informaciją, tiek užduodant tikslingus, paprastai – atsakymą menančius, klausimus⁷⁰⁵.

Atminties taršos išvengti gali padėti kompleksinės priemonės: visų pirma, profesionalios apklausos, kurias vykdo tinkamai tam parengti pareigūnai, specialistai; vengimas neformalių pokalbių su vaiku apie įvykius, apie kuriuos jis turės duoti parodymus, namuose, mokykloje ar kitoje aplinkoje; siekis išvengti apklausų praėjus ilgam laiko tarpui po įvykių. Lietuvos teismuose dirbantys psichologai nurodė, kad būtent dėl siekio išvengti atsiminimų taršos reiškinio yra skiriama daug dėmesio apklausai pasirengti. Bendradarbiaudami su prokurorais, psichologai susipažįsta su baudžiamosios bylos medžiaga, ypatingą dėmesį skirdami jau anksčiau įvykusioms apklausoms. Jei tokios apklausos buvo atliktos policijos

703 Honig, A. I. L.; Lewinski, W. J. A Survey of the Research on Human Factors Related to Lethal Force Encounters: Implications for Law Enforcement Training, Tactics, and Testimony. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2016-06-25]. <http://www.forcescience.org/articles.html>.

704 Loftus, E. F. Memory Faults and Fixes. *Issues in Science and Technology*. 2002, 18(4):41-50.

705 2014 metais Lietuvos Respublikos Seime vykusios konferencijos „Vaiko teisių apsaugos pasiekimai, iššūkiai ir galimybės“ metu Lanzarotės konvencijos rengimo darbo grupės pirmininkas Bragi Gudbrandssonas, keldamas problemą apie tėvų neteisėtą įtaką vaikų parodymams, pasakojo, kad Bostone buvo atliktas tyrimas siekiant įrodyti, kad vaikų atmintį lengva paveikti „implantuojant“ netikrus atsiminimus. Bostone buvo atliktas eksperimentas, kai penkerių metų vaikui dešimt dienų iš eilės buvo sakoma, kad, jam skrendant lėktuvu, greta jo sėdėjo krokodilas, kuris valgė bananą. Pirmosiomis dienomis vaikas juokėsi ir teigė, jog krokodilai lėktuvais neskraido, tačiau po dešimties dienų jis jau pats pasakojo apie greta jo skridusį krokodilą, apibūdino jį ir pateikė detalių, apie kurias jam nebuvo sakyta.

pareigūnų, psichologai įvertina, kokie klausimai jau buvo užduoti, todėl stengiasi juos pateikti kitaip, siekdami patikrinti, ar vaiko atsakymui nepadarė įtakos atsiminimų „tarša“. Psichologai akcentavo, kad neprofesionaliai atliktos policijos pareigūnų apklausos, vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų neformalus pokalbiai su vaiku prieš apklausas neretai padaro neigiamą įtaką vaiko atminčiai ir kitos apklausos sėkmei.

Teismų praktikoje nustatyti, ar vaikas nemeluoja, padeda paprastai byloje pateiktos teismo psichiatrijos, teismo psichologijos specialistų išvados, kurių rezoliucinė dalis, kaip jau minėta, paprastai būna šabloniška ir didesnės įrodomosios vertės neteikia, tačiau iš dėstomosios dalies neretai galima daryti tam tikras išvadas apie liudyjusio vaiko charakterį, jo polinkį meluoti. Antai, iš vienos LAT nutarties matyti, kad teismas, atmesdamas prokuroro kasacinį skundą, rėmėsi būtent teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės akto aprašomojoje dalyje pateikta informacija, kuri buvo ganėtinai iškalbinga: „Mažametėi nukentėjusiajai padidintas polinkis fantazuoti bei polinkis į įtaigumą nenustatyti, tačiau atsižvelgė ir VŠĮ Vilniaus universiteto vaikų ligoninės filialo Vaiko raidos centro gydytojos ir psichologės epikrizės duomenis Nr. 862 L, kad mažametė nukentėjusioji pateikiama užduotis atlieka nenoriai, bando manipuliuoti, prieštarauti, vadovauti suaugusiajam, struktūravimui pasiduoda sunkiai, pradeda pykti, jos nuotaika kintanti, emocijos labilios, mąstymas konkretus; mergaitė individualių užsiėmimų metu prieinama kontaktui, greitai užmezga prierašius santykius, kuriais vėliau bando manipuliuoti, siekdama savo norų tenkinimo, individualaus padidinto dėmesio sau, nuolat išbando leistino elgesio ribas; mergaitė geba išreikšti savo mintis, papasakoti, kalbėdama apie patirtą seksualinę prievartą, tampa nerimastinga, gynybiška, sunkiai nustygsta vietoje, išsako baimės, gėdos jausmus; prasti mergaitės socialiniai įgūdžiai – menkas elementaraus elgesio taisyklių ir normų, bendravimo ribų žinojimas, jai sunku sulaukti savo eilės, linkusi už savo elgesį ir jo pasekmes atsakomybę permesti kitiems arba aplinkybėms, greitai pasiduoda kitų žmonių įtakai, jai būdingas padidėjęs polinkis meluoti ir fantazuoti; mergaitės emocijos labilios, greitai sužadintos, mergaitė greitai reaguojanti, stokojanti valingos savireguliacijos“⁷⁰⁶.

Svarbi aplinkybė vertinant vaiko parodymų patikimumą yra vaikui artimos aplinkos galimas poveikis parodymų turiniui. Štai kasacinis teismas vienoje byloje palikdamas galioti žemesnių instancijų teismų sprendimus nurodė: „Apeliacinės instancijos teismas, siekdamas pašalinti prieštaravimus tarp mažametės nukentėjusiosios ikiteisminio tyrimo teisėjui duotų ir liudytojų M. Š., V. J., E. B. bei K. L. parodymų, vadovaudamasis BPK 324 straipsnio 6 dalimi, atliko įrodymų tyrimą ir pakartotinai apklausė nukentėjusiąją E. Nors apeliacinės instancijos teisme, kaip ir ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos apklausos metu, mažametė nukentėjusioji paneigė, kad R. J. P. ją tvirkino akcentuodama, jog jie visi trys, t. y. ji, jos motina ir kasatorius, „išsiaiškino“ situaciją, tokie nukentėjusiosios parodymai apeliacinės instancijos teismui tik sustiprino įsitikinimą, kad ji yra paveikta suaugusiųjų įtakos ir siekia sumenkinti įvykio aplinkybes. Būtent tai, kad pirmą kartą mažametė nukentėjusioji buvo apklausta praėjus daugiau kaip metams po įvykio, o visą tą laiką gyveno su motina, kuri neigė, jog kasatorius galėjo atlikti kokius nors seksualinio pobūdžio veiksmus prieš mažametę, ir lėmė tai, kad nukentėjusioji pasidavė suaugusiųjų įtakai, todėl jos parodymus vertino kritiškai. Nors kasatorius skunde kelia abejonę dėl liudytojo M. Š. parodymų

706 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47/2013.

patikimumo dėl to, kad jis apie tvirkinamuosius veiksmus pranešė tik praėjus metams po įvykio, būtent po tarp jų kilusio konflikto, tai neturi reikšmės kasatoriaus baudžiamosios atsakomybės klausimo išsprendimui, nes teismai išsamiai išsiaiškino aplinkybes, kurios lėmė tokį pavėluotą jo kreipimąsi į policiją⁷⁰⁷.

4. *Bendrieji nusikalstamos veikos tyrimo klausimai.* Teismų praktikoje gynybos pusė bando sumenkinti nepilnamečių, ypač nukentėjusiųjų, parodymų įrodomąją vertę patikimumo aspektu, teigdamą, kad juose gausu prieštaravimų. Tačiau išanalizavus teismų praktiką, galima daryti išvadą, kad vaikų parodymų nuoseklumo kriterijus nėra lemiamas vertinant parodymų patikimumą, priešingai nei daugeliu atvejų vertinant suaugusiųjų parodymus. Lietuvos apeliacinis teismas vienoje byloje yra tiesiogiai nurodęs, kad „seksualinės prievartos prieš mažamečius bylų specifika yra ta, kad paprastai tokios prievartos liudytojų nebūna. Svarbiausi įrodymų šaltiniai tokiose bylose – teismo medicinos specialistų išvados, teismo psichiatrijos, teismo psichologijos specialistų išvados, daiktiniai įrodymai (kraujo, spermos pėdsakai ir kt.), išvestiniai įrodymai – asmenų, kurie bendravo su mažamečiu ir kuriems mažametis pasakojo apie patirtą seksualinę prievartą, parodymai. Ypatingą reikšmę šioje įrodymų grandinėje turi paties seksualinę prievartą patyrusio mažamečio parodymai. Mažamečio nukentėjusiojo parodymų patikimumas neturėtų būti vertinamas taip griežtai ir kategoriškai kaip kitų – suaugusių nukentėjusiųjų ar liudytojų – parodymai. Kai kurie prieštaravimai, netikslumai, nesutapimai mažamečio asmens, patyrusio seksualinę prievartą, parodymuose galėtų būti paaiškinami parodymų subjekto specifiškumu dėl amžiaus, socialinės brandos, fizinio ir psichinio išsivystymo, patirto šoko, taigi nežymūs prieštaravimai, netikslumai nėra pagrindas netikėti mažamečio nukentėjusiojo parodymais (pabraukta aut.). Tačiau mažamečio nukentėjusiojo parodymai negali būti absoliutinami, jie turi būti vertinami bylos įrodymų grandinėje, mažamečio nukentėjusiojo parodymai negali būti vieninteliu ir absoliučiu kaltės įrodymu, ypač jeigu šie parodymai prieštarauja kitiems bylos įrodymams, yra nuolat kintantys ir prieštaringi patys sau⁷⁰⁸.

Tokios pozicijos laikosi ir kasacinis teismas: „<...> kasaciniame skunde nuteistojo gynėjas nesutinka su įrodymų, sudariusių pagrindą V. nuteisti pagal BK 150 straipsnio 4 dalį už mažametės I. seksualinį prievartavimą, vertinimu, teigia, kad nukentėjusiosios I. parodymai nekonkretūs, iki galo neištirti, kad jiems darė įtaką globėja liudytoja V., prieštarauja kitos nukentėjusiosios J. parodymams⁷⁰⁹. Kasacinis teismas į šiuos argumentus atsakė taip: „<...> nagrinėjamoje byloje tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teismas išsamiai ir nešališkai išnagrinėjo visus bylos duomenis – tiek nuteistąjį V. kaltinančius, tiek jį teisinančius, kruopščiai patikrino nukentėjusiųjų I. ir J. parodymų patikimumą – įvertino jų realumą, logiškumą, atitiktį kitoms bylos aplinkybėms, palygino su kitais bylos duomenimis, pasisakė dėl prieštaravimų šalinimo. <...> Pažymėtina, kad apeliacinės instancijos teismas dar kartą patikrino įrodymų, be kita ko – ir nukentėjusiųjų I. bei J. parodymų, vertinimą bei jo atitiktį įstatymų reikalavimams ir padarė motyvuotas išvadas, kodėl tiki

707 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-232/2013.

708 Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-65/2012.

709 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2013.

ir remiasi mažamečių nukentėjusiųjų parodymais grįsdamas savo išvadas. <...> Taip pat teismas, įvertinęs nukentėjusiųjų jauną amžių, jų įvykių atpasakojimą vaikiškais žodžiais, suaugusiems nebūdingais terminais, tai, kad parodymai atitiko kitas objektyvias turinčias reikšmės bylai aplinkybes (apie tėvų elgesį, darželio lankymą ir pan.), buvo nuoseklūs, iš esmės sutapo tarpusavyje ir vieni kitus papildė, teismo psichiatrijos-psichologijos ekspertizės aktų išvadas, ekspertės V. Kilikevičienės paaiškinimus teisme, nukentėjusiųjų pedagogių V. R., S. Z. parodymus, jog nukentėjusios nelinkusios fantazuoti, taip pat tai, kad nukentėjusiųjų parodymus patvirtino ir kiti netiesioginiai bylos įrodymai, pagrįstai ir motyvuotai pripažino, jog nukentėjusiųjų I. ir J. parodymai laikytini patikimais. Nedideli ir neesminiai mažamečių nukentėjusiųjų parodymų neatitikimai suprantami ir paaiškinami jų itin jaunu amžiumi, išgaščių ir baimė dėl buvusių įvykių, kai prieš jas seksualinę prievartą ir tvirkina-muosius veiksmus atliko artimas šeimos narys (pabraukta aut.)⁷¹⁰.

Teismų praktikoje pasitaiko situacijų, kadakai kurie nepilnamečio nukentėjusiojo parodymai paneigiami kitais objektyviais bylos duomenimis, tačiau, nepaisant to, kiti duoti parodymai pripažįstami visiškai patikimais. Įvertinus teismų praktiką šiuo klausimu, galima daryti išvadą, kad tokios teismų praktikos realijos yra paremtos suvokimu, jog vaikas dėl savo asmeninių savybių, emocinės bei psichologinės būklės neretai yra linkęs nutylėti tam tikras aplinkybes arba, priešingai, nurodyti netikras, realiai neįvykusias aplinkybes. „Nors, kaip teigia kasatorius ir tą nustatė teismai, nukentėjusiosios parodymai apie kitą seksualinį prievartavimą ir išžaginimą praėjus 3–4 dienoms po pirmojo seksualinio prievartavimo ir išžaginimo (už kurį D. yra nuteistas skundžiamu teismo nuosprendžiu) nepasitvirtino ir D. dėl šių nusikalstamų veikų buvo išteisintas, tai savaime nėra pagrindas pripažinti visų nukentėjusiosios parodymų nepatikimais. Priešingai, nukentėjusiosios parodymai apie BK 149 straipsnio 4 dalyje ir 150 straipsnio 4 dalyje numatytas nusikalstamas veikas, už kurias D. nuteistas, buvo vienodi ir nuoseklūs. Nereikšmingų detalių nesutapimai tarp ikiteisminio tyrimo pareigūnei ir ikiteisminio tyrimo teisėjai duotų parodymų yra natūralūs dėl praėjusio laiko įtakos ir tik patvirtina kiekvienų parodymų autentiškumą. Nukentėjusiosios parodymų teisingumą patvirtino kiti byloje esantys duomenys <...>. Teismo psichiatrijos, teismo psichologinės ekspertizės aktu buvo nustatyta, jog A. U. nebūdingas padidintas polinkis į įtaigumą, ekspertizės metu negauta jokių duomenų apie galimą kitų žmonių įtaką nukentėjusiosios parodymams“⁷¹¹.

Kita vertus, ne visais atvejais vaiko parodymuose esantys prieštaravimai yra pateisinami. Teismų praktikoje pasitaiko ir atvejų, kai vaiko parodymų patikimumu yra suabejojama. Tokiais atvejais teismai pateikia išties išsamius motyvus ir argumentus, kodėl atmeta paprastai vienintelio tiesioginio liudytojo (nukentėjusiojo) parodymus: „Apeliacinės instancijos teisme apklaustos mažametės nukentėjusiosios parodymai vėl pakito, ji pateikė kitą įvykio versiją, nurodė naujas, iš esmės skirtingas aplinkybes, jos parodymai prieštarauja įvykio vietos apžiūros metu surinktiems faktiniams duomenims. Tai, kad mažametė nukentėjusioji nuolat keičia parodymus, apie tą patį galimą įvykį pasakoja iš esmės skirtingas

710 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2013.

711 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-261/2014.

aplinkybes, visi asmenys, kuriuos ji nurodo dalyvavus įvykyje ar mačius, girdėjus galimą seksualinę prievartą (liudytojai G. G., G. E., D.), neigia visas jos nurodytas versijas, apeliacinės instancijos teismui leido daryti išvadą, kad mažametė visiškai ar iš dalies pasakoja netiesą (klysta, fantazuoja, meluoja). Įvertinęs teismo medicinos specialisto išvadas, teismas konstatavo, kad jos kategoriškai nepaneigia seksualinės prievartos galimybės, tačiau yra daug palankesnės nuteistajam D. negu kaltinimui, nes sužalojimų nukentėjusiosios lytiniuose organuose ir išangėje nebuvimas galimą mažametės seksualinę prievartą daro dar labiau abejotiną. Apeliacinės instancijos teismas konstatavo, kad, atlikus įrodymų tyrimą, nebuvo surinkta jokių papildomų D. kaltės įrodymų, prieštaravimai ir abejonės nebuvo pašalinti, priešingai, tarp mažametės nukentėjusiosios parodymų ir kitų byloje surinktų įrodymų iškilo dar daugiau prieštaravimų, bylos įrodymų visuma nepakankama apkaltinamajam nuosprendžiui pagrįsti, ir D. išteisino kaip nepadariusį veikos, turinčios nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių⁷¹².

Nors teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad net ir vieno tiesioginio liudytojo (paprastai – nukentėjusiojo) parodymai, jeigu jie yra patikimi ir gauti teisėtu būdu, gali būti pakankamas pagrindas priimti vienokį ar kitokį teismo sprendimą, tačiau, kalbant apie nukentėjusiųjų vaikų parodymų pakankumą, situacija yra kitokia. Teismų praktikoje nėra tiesiogiai nurodyta, tačiau jos sisteminė analizė leidžia daryti išvadą, kad tokio pobūdžio bylose vieno liudytojo vaiko parodymais stengiamasi nesiremti priimant teismo nuosprendį. Tokia teismų praktika yra racionali ir paaiškinama tuo, kad vaiko kognityviniai gebėjimai, taigi ir gebėjimas duoti tikslūs parodymus, yra ne tokie kaip suaugusiojo, be to, visada išlieka melagingų, suaugusiojo įteigtų dėl kitų priežasčių nepatikimų parodymų tikimybė. Todėl paprastai ikiteisminio ir teisminio bylos nagrinėjimo metu siekiama surinkti kuo daugiau netiesioginių įrodymų šaltinių, kuriais remiantis verifikuojamas vaiko parodymų patikimumas.

Apibendrinant teismų praktiką, galima teigti, kad dažnas įrodymų šaltinis, kuriuo remiantistikrinamas vaikų parodymų patikimumas, yra netiesioginių liudytojų parodymai. Netiesioginiais liudytojais baudžiamosiose bylose, kuriose nuo įvairaus pobūdžio smurto nukentėjusiais pripažįstami vaikai, paprastai tampa vaiko artimieji – tėvai, globėjai, broliai, seserys, giminaičiai, draugai, pedagogai ir kt., kurie paprastai arba patys pastebėjo pasikeitusį vaiko elgesį, tam tikrus požymius, kad prieš jį buvo padaryta nusikalstama veika, arba apie tai išgirdo bendraudami su vaiku. Todėl tokie asmenys paprastai būna apklausiami baudžiamosiose bylose, o jų parodymai vertinami nustatant tiesioginio liudytojo, t. y. vaiko, parodymų patikimumą. „M. parodymus apie jos patirtą seksualinę prievartą taip pat patvirtino jos sesuo mažametė L., parodžiusi, kad sesuo (M.) sakė, jog „tėtis su ja darė seksą“, „liepė nusirengti nuogai“, „laižė puciuoką, kaklą“. Be to, L. patvirtino mačiusi, kaip M. į savo lytinius organus kaisiojo įvairius daiktus (pieštuką, žaislą ir pan.) ir bandė nuoga lipti ant jos, t. y. L. Analogiškai parodė ir mažametės M. atstovė pagal įstatymą V., t. y. kad matė, kaip M. lipa ant sesers L., bando laižyti jos pilvą, sau į lytinius organus kiša įvairius daiktus ir pan. <...>Patirtos seksualinės prievartos požymius, priešingai, nei teigia kasatorius, pastebėjo ir kiti su nukentėjusiaja M. bendravę asmenys (V. P., Z. V., R. J.), parodę, kad

712 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47/2013.

mergaitė šalinosi vyriškosios lyties asmenų, bijodavo keisti sauskelnes, rankas laikydavo lytinių organų srityje arba kišdavo į kelnaites, sakydavo, kad skauda, ir pan.⁶⁷¹³

„Teismo išvados dėl R. J. P. veikos kvalifikavimo pagal BK 153 straipsnį nuosprendyje pagrįstos ištirtų įrodymų visuma: įvertinus mažametės nukentėjusiosios E. parodymus, liudytojų M. Š., V. J., E. B. bei K. L. parodymus, teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės akte užfiksuotus duomenis, kad nukentėjusioji galėjo suvokti su ja atliekamų veiksmų pobūdį, jai nenumatyta padidintas polinkis fantazuoti. Nors minėtų liudytojų parodymai yra netiesioginiai, nes šie asmenys apie įvykio aplinkybes sužinojo iš nukentėjusiosios, tačiau tiesioginiai įrodymai neturi pranašumo prieš netiesioginius, jie visi yra reikšmingi įrodinėjimo procese.“⁶⁷¹⁴ „Nukentėjusiosios ir mažamečio liudytojo parodymus patvirtina ir kitų asmenų paaiškinimai, kuriuose jie nurodo, kokiomis aplinkybėmis sužinojo apie padarytą nusikaltimą iš nukentėjusiosios ir A. Visi šie duomenys, kurie laikytini išvestiniais įrodymais iš pirminių, nors ir nėra vertingi atskleidžiant nusikaltimo padarymo aplinkybes, tačiau vertinant bendrame kontekste su kitais yra reikšmingi, kaip patvirtinantys pastarųjų nuoseklumą“⁶⁷¹⁵.

Tačiau tokių netiesioginių liudytojų parodymai teismų praktikoje vertinami itin atsargiai ir jais teismo nuosprendis grindžiamas tais atvejais, kai jie sutampa su tiesioginiais įrodymais: „Be to, visų liudytojų, nukentėjusiojo artimų giminaičių, parodymai buvo išvestiniai iš nukentėjusiojo parodymų, juose buvo ir tokių aplinkybių, apie kurias neminėjo nei nukentėjusysis, nei nuteistasis, todėl apeliacinis teismas teisingai vertino kritiškai tokius jų parodymus ir jais nesirėmė“⁶⁷¹⁶.

Atlikta teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad vertinant vaiko byloje duotus parodymus geriausių vaiko interesų principas lemia lankstesnį teisiųjų taisyklių taikymą ir individualizuotą parodymų vertinimą atsižvelgiant į konkretaus vaiko poreikius, situaciją, kurioje jis atsidūrė, bei jį nuo suaugusiojo skiriančius požymius. Be to, geriausių vaiko interesų principas apklausiant vaiką turėtų būti vienas svarbiausių instrumentų, greta iš teisės į teisingą teismą kylančių reikalavimų, derinant skirtingus apklausiamo vaiko ir įtariamojo (kaltinamojo) interesus.

---

713 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2013.

714 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-232/2013.

715 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2014.

716 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-131/2014.

3. REABILITACIJOS PRINCIPAS BAUDŽIAMAJAME PROCESU, KURIAME DALYVAUJA VAIKAI

Kalbant apskritai, pats pagrindinis baudžiamojo proceso tikslas yra siekti, kad laiku būtų užkardytos nusikalstamos veikos, o jei jos padarytos, visapusiškai ir greitai iširti, kaltąjį asmenį nuteisti, o nekaltąjį – išteisinti. Kita vertus, be šių pagrindinių tikslų, kuriems įgyvendinti valstybė pasitelkia įgaliotus pareigūnus, į baudžiamąjį procesą visais atvejais dėl savo ar ne savo veiksmų įtraukiami ir privatūs asmenys – įtariamieji (kaltinamieji), nukentėjusieji, liudytojai, su kuriais tinkamas elgesys yra vienas iš šiuolaikinio baudžiamojo proceso tikslų.

Todėl, be geriausių vaiko interesų principo, baudžiamajam procesui, kuriame liudytojo (nukentėjusiojo) statusą yra įgijęs nepilnametis, svarbus yra rehabilitacijos principas. Terminas „reabilitacija“ (lot. *rehabilitation*), išverstas iš lotynų kalbos, reiškia atgavimą, atkūrimą⁷¹⁷ ir pačia bendriausia prasme šis terminas siejamas su pirminio statuso atkūrimu. Kalbant konkrečiau, terminas „reabilitacija“ gali būti vartojamas keliomis prasmėmis. Socialiniu požiūriu reabilitacija gali būti apibūdinama kaip kompleksas priemonių, kuriomis siekiama atkurti individo sugriautus ar prarastus visuomeninius ryšius ir santykius dėl sveikatos sutrikimo su liekamaisiais organizmo funkcijų sutrikimo reiškiais, pasikeitus socialiniam statusui, dėl delinkventinio asmens elgesio. Socialinės rehabilitacijos tikslas – grąžinti socialinį asmenybės statusą, užtikrinti socialinę adaptaciją visuomenėje, siekiant individo materialinės nepriklausomybės⁷¹⁸. Antroji rehabilitacijos termino reikšmė yra paplitusi baudžiamosios justicijos kontekste, o konkrečiai šis terminas yra siejamas su baudžiamosios atsakomybės taikymu ir su atlikusių laisvės atėmimo bausmę nuteistųjų socialine reabilitacija, kuri atlieka dvi pagrindines funkcijas – mažina nusikaltimų recidyvą bei atkuria asmens, kaip visaverčio visuomenės nario, statusą⁷¹⁹. Todėl reabilitacija nepilnamečių justicijos kontekste paprastai siejama su poreikiu individualizuoti nepilnamečiui taikytiną baudžiamąją atsakomybę⁷²⁰.

Rehabilitacijos principo svarba ypač akcentuojama JAV ir taip yra ne be priežasties – šis principas tiesiogiai kildinamas iš *parens patriae* doktrinos, kuria buvo grindžiama pirmųjų nepilnamečių teismų koncepcija. Anksčiau nuodugniau aptartos *parens patriae* doktrinos vienas iš pagrindinių postulatų tas, kad baudžiamasis procesas nusikaltusiam nepilnamečiui turi būti reabilitacinio ir jokių būdu ne retribucinio pobūdžio. Pirmųjų nepilnamečių teismų neformalumas ir teisėjų elgesys daugiausia su nusikaltusiu vaiku buvo tarsi individualus gydymo procesas, siekiant pataisyti ir pagydyti užuot nubaudus (teisėjo vaidmuo nepilnamečių procese buvo lyginamas su gydytojo funkcijomis diagnozuojant ligą ir paskiriant gydymą (reabilitacijos procesą)). JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *In Re Gault* pažymėjo, kad vaikai baudžiamajame procese turi būti reabilituoti; tiek teisėsaugos institucijų

717 Gavrilovienė, M. Alternatyvių laisvės atėmimui bausmių veiksmingumo teisinės ir socialinės prielaidos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009. P. 34.

718 Leliūgienė, I. Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas. Kaunas, 2003: 243.

719 Gavrilovienė, M., *op. cit.*, p. 34.

720 Henning, K., *supra* note 46, p. 1108.

pareigūnų supratimas, tiek elgesys turi būti labiau kliniškas (angl. *clinical*), nei nukreiptas į bausmę (angl. *punitive*)⁷²¹.

Tačiau kalbant apie baudžiamąjį procesą, kuriame nepilnametis dalyvauja kaip nukentėjusysis⁷²², reabilitacijos principo įtaka bei reikšmė nei teorijoje, nei praktikoje nėra akcentuojama, nors psichologai dar nuo praėjusio amžiaus 9-ojo dešimtmečio bando įtikinti, jog asmenims, tiesiogiai susidūrusiems su teisine sistema, reikalinga ne tik teisinė, bet ir psichologinė pagalba⁷²³. Taigi nors reabilitacijos principas svarbiausią vaidmenį nepilnamečių justicijoje atlieka sprendžiant nusikaltusių nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimus, jo aktualumas pabrėžtinai ir modeliuojant baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja nepilnamečiai nukentėjusieji. Nepilnamečių baudžiamajame procese reabilitacijos principas reiškia tai, kad valstybė privalo ne tik greitai ir išsamiai ištirti prieš vaiką padarytą nusikalstamą veiką, nubauti kaltą asmenį, bet ir tokio baudžiamojo proceso metu, kiek tai įmanoma, nukentėjusįjį vaiką „pagydyti“⁷²⁴. Nukentėjusio nepilnamečio „gydymo“ poreikį lemia keletas aplinkybių.

Visų pirma, jau minėta, kad nepilnametis nukentėjusysis laikomas „nekaltu“ baudžiamojo proceso dalyviu, į jį įtrauktas ne savo noru ir jau patyrusiu įvairaus pobūdžio žalą dėl prieš jį padarytos nusikalstamos veikos (pirminė viktimizacija). Tačiau reabilitacijos poreikį lemia ne tik nusikalstamais veiksmais sukelti padariniai, bet ir vėliau vykusio baudžiamojo proceso neigiamų padarinių (baudžiamojo proceso subjektų elgesio, ilgai truncančio baudžiamojo proceso, daugkartinių apklausų, tiesioginio susidūrimo su kaltininku, liudijimo teisme ir pan., t. y. veiksmų, sukeliančių antrinę viktimizaciją) pašalinimas. Mat, kaip teigia psichologai, sunku rasti kitą visuomenės gyvenimo sritį, kurioje žmogus, o ypač vaikas, patirtų tokį didelį psichologinį spaudimą ir išgyventų tiek streso, kiek jis patiria dalyvaudamas baudžiamajame procese⁷²⁵. Todėl nukentėjusių vaikų atžvilgiu baudžiamojo proceso metu būtina imtis reabilitacinio pobūdžio priemonių siekiant, kad jis išaugtų emociškai sveiku, visuomenei naudingu piliečiu⁷²⁶.

Nusikalstama veika padaryta žala paprastai neapsiriboja vien finansine, fizine žala ar dideliu stresu, patirtu įvykio metu; dažnai stipriausias nusikalstamos veikos neigiamas poveikis pasireiškia jai jau įvykus ir yra susijęs su išgyvenama psichologine krize, besitęsiančiu stresu ar potrauminio streso sutrikimu⁷²⁷. Ilgalaikis neigiamas nusikalstamos veikos po-

721 Howard, D. C. *et al.* Publicity and Juvenile Court Proceedings. *Clearinghouse Review*. 1978-1979:203-211.

722 Šioje dalyje, kalbant apie nukentėjusįjį, turima omenyje ir vaikas liudytojas, jei reabilitacijos principas jam turi būti taikomas dėl liudijimo metu patirtų neigiamų išgyvenimų.

723 Kalbama apie terapinę jurisprudenciją – naują tarpdisciplinę mokslo šaką, siejančią teisę su kitais mokslais (psichologija, socialiniu darbu, psichiatrija ir kt.), kurios pagrindinė idėja ta, kad tiek galiojantys teisės aktai, tiek būdai, kuriais jie taikomi teisėsaugos institucijų veikloje, daro įvairiapusių poveikį asmenims, dalyvaujančio teisiniuose procesuose, psichinei ir fizinei sveikatai. Išsamiau žr. Valickas, G.; Voropaj, K.; Justickis, V. Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(4): 1645-1663.

724 Chan, T., *supra* note 36, p. 219.

725 Valickas, G.; Voropaj, K.; Justickis, V., *op. cit.*

726 Chan, T., *op. cit.*, p. 214.

727 Vis dažniau nukentėjusiesiems konstatuojamas potrauminio streso sutrikimas, kuris yra ilgalaikis trauminio įvykio padarinys. Pavyzdžiui, ši diagnozė buvo konstatuota seksualinę prievartą patyrusiai

veikis sietinas ir su pakitusiu nukentėjusiojo požiūriu į save ir aplinkinius, jis gali tapti per daug įtarus, gali itin sumažėti jo psichologinio saugumo jausmas, pablogėti emocinė būklė, pakisti santykiai su aplinkiniais⁷²⁸. Mokslinėje literatūroje teigiama, kad trumpalaikiai ir ilgalaikiai neigiami padariniai būdingi daugeliui prievartą (ypač seksualinę) patyrusiems vaikams ir tai baudžiamajame procese negali būti ignoruojama⁷²⁹. Anot cituojamo autoriaus, ironiška tai, jog visuomenė, įstatymų leidėjai ir teisėsaugos institucijos deda dideles pastangas užkardyti ir iširti seksualinio pobūdžio nusikalstamas veikas, padarytas prieš vaikus, kartu nepastebėdami ar sąmoningai ignoruodami tą aplinkybę, kad vaikai antrą kartą traumą išgyvena būtent baudžiamajame procese. Psichologai jau seniai įrodinėja, kad tinkamos psichologinės pagalbos nebuvimas, neprofesionaliai atlikti procesiniai veiksmai yra itin žalingi pažeidžiamiesiems nukentėjusiesiems, sukelia jiems antrinę viktimizaciją⁷³⁰ ir tada paties baudžiamojo proceso tikslas – teisingumo atkūrimas – nebetenka savo prasmės, žvelgiant į perspektyvą. Tyrimai rodo, kad net 52 proc. lytinę prievartą patyrusių nukentėjusiųjų bendravimą su teisėsaugos institucijų darbuotojais vertina kaip žalingą ir sumenkiantį bet kokį norą ateityje kreiptis pagalbos⁷³¹. Tokie duomenys leidžia manyti, kad nors formalusis teisingumas tokio pobūdžio bylose paprastai yra įgyvendinamas, tačiau, vertinant rezultatą holistiškai, to paties pasakyti, deja, negalima.

Kita vertus, psichologai pabrėžia ir tai, kad ne kiekviena trauminė patirtis sukelia ilgalaikių padarinių. Jos labai priklauso nuo asmenybės ypatybių, pačios traumos ir nuo to, ar asmuo tinkamu metu gavo reikiamą palaikymą, pagalbą ir paramą, buvo apsaugotas nuo papildomų traumuojančių įvykių bei veiksmų. Teisėsaugos institucijų subjektų elgesys su pažeidžiamais asmenimis daro didžiulę įtaką atkuriant šių asmenų psichologinę gerovę. Teigiamą poveikį daro ne vien galutinio procesinio sprendimo, palankaus nukentėjusiajam, priėmimas, bet ir tai, ar su pažeidžiamu nukentėjusiuoju buvo elgiamasi jautriai, supratingai, ar jis gavo reikiamą pagalbą ir paramą⁷³². Nukentėjusysis pagrįstai reikalauja pagalbos ne tik naudodamasis teisėmis, bet ir siekdamas tam tikro psichologinio⁷³³ ir socialinio⁷³⁴ komforto baudžiamojo proceso metu⁷³⁵. Kintanti paradigma, kad, be formalaus teisingumo vykdymo, teisingumas turi atsižvelgti ir į individualius liudytojų (nukentėjusiųjų) poreikius, psichologinio saugumo užtikrinimą ir siekį suteikti jiems visokeriopą pagalbą ir paramą, kad jie galėtų kuo greičiau atsigausti po patirtos traumos, įtvirtinta jau

---

mažametei. Potrauminio streso sutrikimas buvo diagnozuotas teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės akte ir teismo įvertintas kaip nesunkus sveikatos sutrikdymas. Išsamiau žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 20 d. nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-261/2014.

728 Chomentauskas, G.; Dereškevičiūtė, E.; Murauskienė, D., *supra* note 415, p. 9.

729 Walton, E., *supra* note 52.

730 Chomentauskas, G.; Dereškevičiūtė, E.; Murauskienė, D., *supra* note 415, p. 10.

731 Campbell, R. *et al.* Social Reactions to Rape Victims: Healing and Hurtful Effects on Psychological and Physical Health Outcomes. *Violence and Victims*. 2001, 16:287-302.

732 Chomentauskas, G.; Dereškevičiūtė, E.; Murauskienė, D., *op. cit.*, p. 9.

733 Saugios aplinkos atliekant procesinius veiksmus, pagarbus ir pagalbą teikiančio teisėsaugos institucijų pareigūnų elgesio.

734 Liudytojo (nukentėjusiojo) socialinių poreikių identifikavimo, jų užtikrinimo pasitelkiant tinkamus specialistus.

735 Chomentauskas, G.; Dereškevičiūtė, E.; Murauskienė, D., *op. cit.*, p. 10.

minėtoje privalomoje Lietuvai Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2012/29/ES⁷³⁶. Joje teigiama, kad „visų kontaktų metu su kompetentingomis valdžios institucijomis, kurių veikla susijusi su baudžiamuoju procesu, ir visose su aukomis ryšius palaikančiose tarnybose, pavyzdžiui, paramos aukoms ar atkuriamojo teisingumo paslaugų tarnybose, turėtų būti atsižvelgiama į aukų asmeninę padėtį ir neatidėliotinus poreikius, amžių, lytį, galimą negalią ir brandą, visapusiškai gerbiant jų fizinę, psichinę ir moralinę neliečiamybę. Nusikaltimų aukos turėtų būti apsaugotos nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo bei keršto, joms turėtų būti teikiama tinkama parama siekiant joms padėti atsigausti ir joms turėtų būti užtikrinta teisė kreiptis į teismą“. Įgyvendinus šios direktyvos nuostatas, reabilitacijos principo taikymas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, turėtų tapti ne tik moraline, bet ir teisine norma.

Pastaruoju metu vis daugiau dėmesio skiriama nukentėjusiųjų patiriamams išgyvenimams ir sunkumams, su kuriais jie susiduria siekdami atkurti teisingumą ir kompensuoti patirtą žalą. Vienas iš baudžiamąjo proceso tikslų – padėti nukentėjusiesiems greičiau atgauti psichologinį komfortą⁷³⁷. Prie to labai prisidėjo terapinė jurisprudencija⁷³⁸, kurios tyrimai pirmiausia buvo orientuoti į nukentėjusiųjų padėtį, ypač akcentuojant nukentėjusius vaikus, buvo siekiama įrodyti, kad reikia būti jautriam ne tik vaiko kognityviniams gebėjimams, bet ir jo emocinei būsenai⁷³⁹. JAV mokslininkai, daugiausia prisidėję prie terapinės jurisprudencijos atsiradimo ir plėtojimo, ją apibrėžia kaip mokslo šaką, kurios dėmesio centre žmogaus, patekusio į teisminį procesą, gerovė⁷⁴⁰. Šiandien vis populiarėjančios terapinės jurisprudencijos tikslas – tobulinti šiuolaikinę teisę, didinti jos humanistinį potencialą, įveikiant tradicinį formalistinį biurokratinį teisės pobūdį, jos abejingumą proceso dalyvių išgyvenimams, taip pat mažinant psichotraumuojantį poveikį jų psichinei sveikatai⁷⁴¹.

Terapinės jurisprudencijos įtaka baudžiamajai justicijai atsiskleidžia ir per vis dažnesnius agitavimus peržiūrėti baudžiamosios justicijos modelį ir įvertinti tai, ar restitucinis baudžiamąjo proceso modelis (angl. *restorative justice*), arba atkuriamojo teisingumo mo-

736 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-12-05]. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32012L0029>.

737 Justickis, V.; Valickas, G., *supra* note 87.

738 Reabilitacijos principo įtvirtinimą baudžiamajame procese skatina ir naujai atsiradusi ar, kaip nurodo kiti autoriai, naujai atrasta tardsisciplinė mokslo šaka – terapinė jurisprudencija, susiejanti teisę su kitais mokslais (pavyzdžiui, psichologijos, socialinio darbo, antropologijos). Nurodoma, kad terapinė jurisprudencija, kaip atskira mokslo šaka, atsirado maždaug 1990 metais, o jos pradininku laikomas JAV psichologas D. Wexleris. Nors nuo šios mokslo šakos atsiradimo praėjo santykinai nedaug laiko – kiek daugiau nei dvidešimt metų, mokslininkų, dirbančių šioje srityje, ir jų atliktų mokslinių tyrimų skaičius jau yra išpūdingas. Apytiksliais duomenimis, paskelbta daugiau nei 900 mokslinių straipsnių ir išleistas 42 knygos. Šie skaičiai bendrąja prasme rodo šios mokslo šakos aktualumą, siauresne prasme signalizuoja apie baudžiamąjo proceso vertybinių prioritetų pokytį. Išsamiau apie tai žr. Justickis, V.; Valickas, G. *Ibid.*

739 King, S. M. Restorative Justice, Therapeutic Jurisprudence ant the Rise of Emotionally Intelligent Justice. *Melbourne University Law Review* 32 (2008): 1096-1126.

740 Wexler, D. B.; Winick, B. J. *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996.

741 Justickis, V.; Valickas, G., *supra* note 87.

delis, nebūtų labiau tinkamas nei vis dar dominuojantis retribucinis modelis (angl. *retributive justice*). Nors teoretikai vis dar aktyviai diskutuoja dėl tikslios restitucinio modelio apibrėžties, autorės nuomone, šiandien tiksliausia yra Česterio universiteto profesoriaus J. Armstrongo pateikiama apibrėžtis, pagal kurią restitucinis modelis yra baudžiamosios justicijos paradigma, kuria remdamosi baudžiamojo teisinio santykio šalys (kaltininkas, nukentėjusysis ir valstybė) bendrai sprendžia įvykusį konfliktą, ieškodamos palankiausio būdo, atsižvelgdamos ne tik į *status quo*, bet ir įvertindamos priimto sprendimo padarinius baudžiamajam procesui pasibaigus⁷⁴². Išskiriami du atkuriamojo teisingumo modeliai – diversijos modelis, labiau orientuotas į neteismines procedūras, ir terapinės jurisprudencijos modelis, kuris aktualus kalbant ir apie rehabilitacijos principo šaknis⁷⁴³. Restitucinio modelio pagrindu veikiančiame baudžiamajame procese daugiausia dėmesio turėtų būti skiriama nukentėjusiojo padėčiaine tik dėl nusikalstamos veikos padarymo, bet ir dėl baudžiamojo proceso metu patirtos žalos kompensavimo, sumažinimo ir recidyvo užkardymo⁷⁴⁴. Priešingai nei restitucinis modelis, retribucinis modelis orientuotas į kaltininko nubaudimą ir čia egzistuojantis teisinis santykis labiausiai susijęs su kaltininku ir valstybe, palikdamas nukentėjusįjį jo paribyje⁷⁴⁵. Retribucinį modelį palaikantys teoretikai teigia, kad tinkamos bausmės paskyrimas yra pakankama satisfakcija nukentėjusiajam⁷⁴⁶. Mokslininkų, dirbančių pagal šį modelį, teigimu, kaltininkas turi būti nuskriaustas lygiai tiek, kiek jis nuskriaudė nukentėjusįjį⁷⁴⁷.

Apibendrintai tariant, retribucinis modelis siekia nubausti kaltininką, o restitucinis – labiau nei kaltininko nubaudimo siekia padėti nukentėjusiajam atlyginti visą nusikalstamais veiksmais padarytą žalą, apimančią ir neigiamus baudžiamojo proceso padarinius. Nesileidžiant į išsamesnę diskusiją, pritartina tų autorių nuomonei, kad nė vienas iš šių modelių nelaikytinas akivaizdžiai pranašesniu ar teisingesniu; šiuolaikinis baudžiamasis procesas, akcentuodamas vienodą poreikį tinkamai nubausti nusikaltusį asmenį bei užtikrinti visų proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsaugą, reikalauja retribucinio ir restitucinio modelių dermės paieškos, sukuriant hibridinį modelį, pagal kurį veikiant vienodai siekiama nubausti kaltininką ir skirti tinkamą individualizuotą dėmesį nukentėjusiajam⁷⁴⁸. Kalbant apie baudžiamąjį procesą, kuriame nukentėjusiojo (liudytojo) procesinį statusą yra įgijęs vaikas, kaltininko nubaudimo poreikis yra toks pats svarbus kaip ir poreikis užtikrinti vaikui saugią, jo amžių bei brandą atitinkančią aplinką, padėsiančią sumažinti neigiamą nusikalstamos veikos ir baudžiamojo proceso poveikį. Tokios aplinkos kūrimas yra rehabilitacijos principo įgyvendinimo prielaida.

742 Armstrong, J., *supra* note 50.

743 Dimovski, D.; Kostic, M. The Application of Restorative Justice in Cases of Sexual Delinquency. *Proceedings of Novi Sad Faculty of Law*. 48, 1(2014): 175-187.

744 Marshall, T. *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office (1999).

745 Bagaric, M. *Punishment and Sentencing: A Rational Approach*. London: Cavendish, 2001.

746 Von Hirsch, A. *Doing justice: The Choice of Punishments*. New York, NY: Hill and Wang(1976).

747 Peachey, D. *Restitution, Reconciliation, Retribution: Identifying the Forms of Justice People Desire. Is: Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation – International Research Perspectives*. London: Kluwer Academic Publishers. P. 551-557.

748 Dignan, J. *Towards a Systemic Model of Restorative Justice. Is: Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford: Hart, 1992.P. 135-136.

Dar vienas argumentas už rehabilitacijos principo pripažinimą baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, yra tas, kad metodai, kuriais šis principas turi būti įgyvendinamas, sudaro prielaidas naujų nusikalstamų veikų prevencijai. Psichologai yra atlikę daugybę tyrimų, kuriais nustatyta, kad vaikystėje nusikalstamą veiką patyrę asmenys linkę ne tik patys elgtis nusikalstamai, bet ir dažnai tampa smurtinių nusikaltimų aukomis, nesugebančiomis išėiti iš smurto rato; taip pat tokie asmenys kur kas labiau linkę sirgti sunkiomis nepagydomomis ligomis, kaip antai išemine skleroze, onkologinėmis ir kraujagyslių ligomis ir kt.⁷⁴⁹ Be to, nusikaltę paaugliai paprastai praeityje yra patyrę lytinę, fizinę arba psichologinę prievartą artimiausioje aplinkoje⁷⁵⁰. Neretai nusikaltę vaikai turi ir psichologinių sutrikimų. Taigi tinkama pagalba nusikalstamų veikų aukoms kartu yra ir naujų nusikalstamų veikų prevencija.

Apibendrintai tariant, rehabilitacijos principo baudžiamajame procese pagrindinis tikslas – pusiausvyros, kurią suardė nusikalstamos veikos padarymas ir tolesnis jos tyrimas, atkūrimas procesinėmis priemonėmis ir papildomomis netiesiogiai su baudžiamuoju procesu susijusiomis priemonėmis, nukreiptomis į nukentėjusio (arba tiesioginio nusikalstamos veikos liudytojo) vaiko psichologinės, emocinės būsenos (pusiausvyros) atkūrimą. Rehabilitacijos principo įgyvendinimo tikslai yra dvejopi: kuo labiau neutralizuoti patirtos traumos padarinius ir išvengti antrinės viktimizacijos.

Tiek dėl teisinio reguliavimo trūkumo, tiek dėl nepakankamo dėmesio moksliniuose darbuose⁷⁵¹ Lietuvoje rehabilitacijos principo, taikytino vaikams nukentėjusiems, reikšmė nėra akcentuojama. Ši aplinkybė lėmė ir tai, kad priemonės, kuriomis šis principas galėtų ir turėtų būti įgyvendinamas, praktikoje kelia nemažai problemų, o kai kurios priemonės apskritai nėra žinomos bei taikomos. Nors rehabilitacijos principas, taikytinas nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų vaikams, *expressis verbis* nėra įtvirtintas tarptautiniuose vaiko teises reglamentuojančiuose dokumentuose, tačiau daugelis teisės aktų nuostatų leidžia manyti, kad valstybės privalo imtis priemonių, sudarančių šio principo turinį. Štai analizuojant Vaiko teisių konvencijos tekstą, galima išvelgti kūrėjų idėją, jog teisiniai procesai, kuriuose dalyvauja vaikai, turi būti vykdomi taip, kad būtų užtikrintos jų sveiko vystymosi galimybės. Antai, Vaiko teisių konvencijos preambulėje nurodoma, kad „būdamas įsitikinęs, jog šeimai, kaip pagrindinei visuomenės ląstelei ir natūraliai visų jos narių, ypač vaikų, augimo ir gerovės aplinkai, turi būti suteikta reikiama apsauga ir pagalba, kad ji galėtų prisiimti visas pareigas visuomenei“. Konvencijos 6 straipsnio 2 dalyje valstybės dalyvės įpareigojamos užtikrinti didžiausią galimybę vaikui gyventi ir sveikai vystytis. 39-ajame straipsnyje nurodoma, kad „valstybės dalyvės imasi visų rei-

749 Išsamiau apie atliktus tyrimus žr., pavyzdžiui, Marans, A.; Smolover, D.; Hahn, H. Responding to Child Trauma: Theory, Programs, and Policy. *In: Handbook of Juvenile Forensic Psychology and Psychiatry*. New York: Springer, 2012.

750 Hendrix, K. S.; Doebbeling, C. C.; Aalsma, M. C. Psychological and Neuropsychological Assessment in the Juvenile Justice System: Recommendations for Protocols. *Criminal Justice Studies*. Vol. 25, September 2012: 239-249. P. 239.

751 Šie klausimai baudžiamojo proceso kontekste Lietuvoje analizuoti tik dr. R. Ažubalytės moksliniuose darbuose: Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai., *supra* note 4; Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajānčauskienė, J., *supra* note 15.

kiamų priemonių, kad padėtų fiziškai ir psichologiškai atsistatyti ir socialiai reintegruoti vaikai, tapusiam bet kokio pobūdžio nesirūpinimo, išnaudojimo, piktnaudžiavimo; kankinimo ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmės; ginkluotų konfliktų auka“. Šios nuostatos analizuojamo klausimo kontekste reiškia tai, jog baudžiamajame procese, kuriame nukentėjusiuoju pripažintas vaikas, atliekant bet kokį procesinį veiksma, turi būti siekiama ne tik apsaugoti jį nuo neigiamų padarinių, bet ir imtis priemonių, kad vaikui padaryta žala būtų kuo labiau sumažinta ir netrukdytų jo tolesniam vystymuisi.

Panašiomis idėjomis grindžiama ir Lanzarotės konvencija, kurios 14 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad „kiekviena Šalis imasi būtinų teisėkūros ar kitų priemonių, kuriomis siekiama teikti aukoms trumpalaikę ir ilgalaikę pagalbą, siekiant padėti joms atgauti fizinę bei psichologinę ir socialinę pusiausvyrą. Pagal šią straipsnio dalį taikytinos priemonės pasirenkamos tinkamai atsižvelgus į vaiko nuomonę, poreikius ir rūpesčius“. Taip pat teigiama, kad „kiekviena Šalis turi taikyti aukas apsaugančius metodus, užtikrindama, kad tyrimai ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas nepadidintų vaiko patirtos traumos ir kad įvykdžius baudžiamąjį teisingumą būtų suteikta pagalba, kai to reikia“ (30 straipsnio 2 dalis).

Reabilitacijos svarba, nors ir netiesiogiai, pabrėžta EŽTT praktikoje. Šio Teismo išnagrinėtoje byloje *Nortier prieš Olandiją* pareiškėjas kreipėsi į teismą, skųsdamasis, kad jo baudžiamajame byloje, kurios ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu jis buvo nepilnametis, procesinius sprendimus ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu priėmė tas pats teisėjas. EŽTT šioje byloje neištyrė šališkumo ir savo sprendime daug dėmesio skyrė aplinkybei, ar su vaiku buvo elgiamasi atsižvelgiant į jo amžių. Taip pat Teismas šioje byloje pažymėjo, kad kaltinamam vaikui turi būti taikomos visos Konvencijos 6-ojo straipsnio garantijos kartu su poreikiu atsižvelgti į nepakankamą vaiko socialinę brandą, turinčią įtakos baudžiamajam proceso veiksmų supratimui ir turėjusią įtakos vaiko neteisėtiems veiksams. Teismas taip pat įpareigojo valstybes nares įtvirtinti tokį elgesį su į baudžiamąjį procesą patekusiais vaikais, kad šie suprastų savo elgesio neteisėtumą ir žalingumą visuomenei ir paruoštų juos tolesniam visavertiškam gyvenimui⁷⁵².

Analizuojamo principo reikšmė ypač akcentuota Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2012/29ES, kurioje nustatyti vienodi minimalūs nukentėjusiųjų teisių apsaugos standartai. Šioje direktyvoje ypatingas dėmesys skiriamas pažeidžiamiems nukentėjusiesiems (taigi – ir vaikams), akcentuojamas individualus požiūris į nukentėjusįjį ir specialūs jo poreikiai, valstybių pareiga sudaryti visas įmanomas sąlygas, kad būtų išvengta antrinės viktimizacijos baudžiamajam proceso metu bei įtvirtinamos nukentėjusiųjų teisės trijose srityse: informacijos gavimo ir kokybiško dalyvavimo baudžiamajame procese, specializuotos pagalbos teikimo bei apsaugos priemonių taikymo. Būtent šios išskirtos sritys ir leidžia užtikrinti reabilitacinio pobūdžio baudžiamąjį procesą vaikų atžvilgiu, todėl jas aptarsime išsamiau.

---

752 EŽTT sprendimas byloje *Nortier v. the Netherlands*, No. 13924/88.

3.1. Informacijos gavimas ir kokybiškas dalyvavimas baudžiamajame procese

Nukentėjusysis po nusikalstamos veikos padarymo paprastai turi tris pagrindinius poreikius – atkurti saugumo jausmą, išsikalbėti, atskleisti su įvykiu susijusias emocijas; gauti informaciją, ką daryti toliau⁷⁵³. Šie poreikiai tiesiogiai susiję su siekiu atkurti fizinį ir emocinį saugumą į trauminį įvykį patekusiam vaikui baudžiamąjo proceso metu. Kadangi nežinia, informacijos trūkumas bet kokioje gyvenimo situacijoje kelia didžiausią stresą ir sudaro kliūtis nusikalstamos veikos neigiamą poveikį patyrusiam asmeniui susigražinti savo gyvenimo kontrolę ir taip pradėti reabilitacijos procesą. Tai ypač svarbu kalbant apie vaikus, nes jų žinios apie teisinę sistemą apskritai ir apie konkrečius baudžiamąjo proceso veiksmus dažniausiai yra labai skurdžios ar klaidingos. Pavyzdžiui, nemažai vaikų mano, kad tuo atveju, jeigu jie pareigūnams ar teisėjui duos neteisingus parodymus, gali būti pasodinti į kalėjimą⁷⁵⁴. Tinkamas vaiko informuotumas apie teisinio proceso eigą, paskirtį ir galimus padarinius turi tiesioginę įtaką jo dalyvavimo baudžiamajame procese kokybei. Be to, vienas iš veiksnių, lemiantis neišsamius vaiko parodymus, yra paties baudžiamąjo proceso ir tam tikrų procesinių veiksnių nesupratimas ir jų paskirties nežinojimas⁷⁵⁵. Atlikti tyrimai leidžia daryti išvadą, kad net ir mažamečiai geba suprasti svarbiausią – pagrindinę – informaciją apie baudžiamąjo proceso paskirtį ir konkrečius veiksmus⁷⁵⁶. Todėl būtinas tinkamas vaiko paruošimas, atliktas vaikui suprantama kalba ir būdu, siekiant demistifikuoti būsimą procesinį veiksnių bei padėti suvokti būsimo proceso ir konkretaus procesinio veiksmo galimus padarinius⁷⁵⁷.

Europos Tarybos gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo itin akcentuojamas tinkamas vaiko informavimas kaip viena iš reabilitacijos priemonių. Rekomenduojama, kad nuo pirmo susidūrimo su teisingumo sistema ar kitomis kompetentingomis institucijomis, kaip antai policija, imigracijos, švietimo, socialinėmis ar sveikatos priežiūros tarnybomis, ir viso to proceso metu vaikai ir jų tėvai turėtų būti nedelsiant ir tinkamai informuojami, be kita ko, apie teises, kurias vaikai turi teismo procesų ar neteisminių procedūrų, į kuriuos jie yra arba gali būti įtraukti, metu, taip pat apie esamas priemones galimiems jų teisių pažeidimams atitaisyti, įskaitant galimybę pasinaudoti teismo procesu ar neteisminėmis procedūromis arba kitokio pobūdžio intervencija. Tai, be kita ko, gali būti informacija apie šiuos dalykus: galimą proceso trukmę, galimybę pateikti apeliacinius skundus ir nepriklausomus skundų pateikimo mechanizmus; esamus pagalbos ir paramos vaikui mechanizmus dalyvaujant teismo procesuose ar neteisminėse procedūrose; teismo proceso ir kitų susijusių įvykių, kaip antai bylos nagrinėjimo, jei tai asmeniškai susiję su vaiku, laiką ir vietą; galimybę pasinaudoti paslaugomis (sveikatos priežiūros, psichologo,

753 First Response to Victims of Crime. U. S. Department of Justice Office of Justice Programs, 2008. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-12-14]. <http://rapecrisis.org.za/information-for-survivors/secondary-trauma>.

754 Saywitz, K. J. Children's Conceptions of the Legal System: Court is a Place to play Basketball. *Is: Perspectives on Children's Testimony*. New York: Springer – Verlag, 1989. P. 131–157.

755 Quas, J. A.; McAuliff, B. D., *supra* note 57, p. 82.

756 Saywitz, K. J. Developmental Underpinnings of Children's Testimony. *Is: Children's Testimony*. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practise. New York: John Wiley&Sons, 2002. P. 7.

757 Quas, J. A.; McAuliff, B. D., *op. cit.*, p. 91.

socialinėmis, vertimo žodžiu ir raštu ir kt.) arba kreiptis į organizacijas, kurios gali suteikti pagalbą, taip pat apie būdus pasinaudoti tokiais paslaugomis bei skubia finansine parama, jei taikoma; visas specialias priemones, kurios gali būti panaudotos jų interesams kuo labiau apsaugoti, jei jie gyvena kitoje valstybėje. Informacija ir konsultacijos vaikams turėtų būti teikiamos jų amžiui ir brandumui tinkamu būdu, jiems suprantama kalba ir atsižvelgiant į lyties bei kultūrinius ypatumus. Ir vaikas, ir tėvai arba teisiniai atstovai paprastai turėtų būti informuojami tiesiogiai. Informacija neturėtų būti teikiama vien tėvams, užuot teikus ją vaikui⁷⁵⁸.

Reabilitacijos principo įgyvendinimą padeda užtikrinti ne tik minėtos priemonės, taikytinos vykstant baudžiamajam procesui, bet ir tinkamas dėmesys vaikui šiam procesui pasibaigus. Ypač svarbu tinkamai išaiškinti vaikui priimto galutinio procesinio sprendimo turinį ir reikšmę. Rūpintis vaiku pasibaigus baudžiamajam procesui įpareigoja 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija. Direktyvos 19 straipsnyje nurodyta, kad valstybės narės privalo užtikrinti tinkamą pagalbą ir atstovavimą nukentėjusiajam vaikui iki baudžiamojo proceso, jo metu ir protingą laikotarpį procesui pasibaigus. Gali būti dvejopį rūpinimosi vaiku pasibaigus baudžiamajam procesui modeliai – vaiko gelbėjimo modelis ir pagalbos vaiko šeimai teikimo modelis. Pirmasis taikomas tada, kai nusikalstamos veikos padarymą lėmė ne tam tikros vaiko artimoje aplinkoje susiklosčiusios aplinkybės, o daugiau ar mažiau atsitiktinės aplinkybės. Antrasis modelis taikytinas tada, kai nusikalstamai veikai padaryti tam tikru būdu įtakos turėjo netinkamas visos šeimos gyvenimo būdas ar nusikalstama veika buvo padaryta pačioje šeimoje, todėl likusiems šeimoje turi būti teikiama atitinkama pagalba siekiant reabilitacinių ir prevencinių tikslų.

Tinkamo ir išsamaus informavimo poreikis EŽTT byloje *V. and T. v. The United Kingdom* buvo akcentuotas ir kaltinamaisiais pripažintiems vaikams. Teismas šioje byloje pabrėžė, kad efektyvus dalyvavimas baudžiamajame procese įmanomas tik tada, kai jo dalyviams yra žinomos jų turimos teisės bei paties proceso eiga ir procedūros, gresiančios baudžiamosios atsakomybės turinys. Todėl ypač svarbu, kad vaikams baudžiamajame procese atstovautų kvalifikuoti specialistai⁷⁵⁹.

Lietuvoje teisėsaugos institucijų subjektų praktika dėl informacijos teikimo nėra viena. Stebint teismo procesus galima matyti ir tokių situacijų, kai vaikams jų turimos teisės yra išaiškinamos formaliai, nesiekiant įsitikinti, ar tų teisių turinys ir įgyvendinimo būdai vaikui ir (ar) jo atstovui pagal įstatymą yra suprantami. Kiti teisėjai, priešingai, deda nemažai pastangų, kad turimas teisės suprastų ne tik vaikas, bet ir jo atstovas pagal įstatymą. Lietuvoje buvo atliktas tyrimas, kurio metu buvo stebima dešimt civilinių bylų nagrinėjimo posėdžių teisme. Nustatyta, kad posėdžių eiga ir rezultatai labai priklauso nuo teisėjo požiūrio. Nors vieni teisėjai sugebėdavo sukurti malonią atmosferą, tačiau kiti keldavo balsą ir atmosfera tapdavo įtempta. Dešimt stebėtų teismo posėdžių taip pat leidžia teigti, kad jų pradžioje teisėjai supažindindavo vaikus su jų teisėmis, tačiau paprastai padarydavo tai labai greitai ir formaliai, nesivargindami įsitikinti, ar vaikas ir jam atstovaujantys asmenys

758 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

759 EŽTT sprendimas byloje *V. and T. v. The United Kingdom*, No. 24724/94.

iš tiesų viską suprato⁷⁶⁰. Tokia praktika, neabejotinai, laikytina ydinga ir keistina, siekiant paversti teisių išaiškinimą ne vien formaliu veiksmu, o priemone, užtikrinančia vaiko efektyvų ir visavertį dalyvavimą baudžiamajame procese.

Viena iš reabilitacijos principo įgyvendinimo formų, plačiai žinoma ir taikoma užsienio valstybėse⁷⁶¹, o Lietuvoje tik atsirandanti kaip iniciatyva, yra vaiko paruošimas apklausai teisme (angl. *prie-trial preparation*). Šio metodo esmė ta, kad nukentėję vaikai prieš jų apklausas teisme (tačiau ne apklausos dieną, o anksčiau⁷⁶²) yra supažindinami su pačiu teismo pastatu, posėdžių sale ir jiems išaiškinama, kaip bus vykdomas procesinis veiksmas, koku būdu jis bus apklausiamas, kas turi teisę jam užduoti klausimus ir pan.; neretai tai daroma psichologui ar socialiniam darbuotojui inscenizuojant teisminį procesą žaidimo forma, taip pat žaidžiant su vaiku žaidimus, padedančius suvaldyti stresą, mokančius elgtis stresinėje situacijoje⁷⁶³. Pagrindinė šio metodo taikymo taisyklė yra nekalbėti apie byloje nagrinėjamą įvykį, siekiant išvengti atsiminimų taršos. Šio metodo efektyvumas buvo patvirtintas daugeliu psichologinių tyrimų, kurie atskleidė, jog vaikai, kuriems buvo taikytas šis metodas, teismo posėdžio metu jautėsi lengviau, išsamiau atsakinėjo į užduotus klausimus, todėl jų parodymai buvo tikslesni⁷⁶⁴.

Kalbant apie reabilitacijos principo įgyvendinimą pasitelkiant aptariamą metodą, pažymėtina, kad ne visuose moksliniuose šaltiniuose pabrėžiama neišvengiama vaiko dalyvavimo baudžiamajame procese žala. Yra autorių, kurie, remdamiesi atliktais tyrimais, teigia, jog vaiko, ypač nukentėjusiojo, liudijimas teisme ne visais atvejais yra žalingas ir net gali būti tinkama priemonė jų „gydymo“ procese. Antai psichiatras A. Yatesas nurodo, kad kai kurie nuo seksualinio pobūdžio nusikalstamų veikų nukentėję vaikai, kurie buvo tinkamai paruošti liudyti teisme, teismo salėje, stebint kaltininkui, papasakoję apie prieš juos padarytą nusikalstamą veiką, pasijuto sulaukę patvirtinimo, kad pasielgė teisingai, ėmė pasitikėti teisėsaugos pareigūnais, liovėsi bijoję kaltininko keršto⁷⁶⁵. Šioje vietoje primintina ir tai, kad vienas iš nukentėjusiojo pagrindinių poreikių baudžiamojo proceso metu yra poreikis išsipasakoti apie prieš jį padarytą nusikalstamą veiką. Išsikalbėjimas kaltininko akivaizdoje gali būti sėkminga orumo bei savivertės atkūrimo pradžia⁷⁶⁶. Taigi tinkamas paruošimas

760 Psichikos negalios atstovavimo centro parengta ataskaita „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą. Tarptautiniai standartai ir dešimtyje ES valstybių narių vykdyto tyrimo išvados“, *supra* note 265.

761 Pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Vokietijoje.

762 Išankstinis vaiko paruošimas svarbus dėl to, kad teismo posėdžio dieną vaikas žinotų, jog ankstesnio vizito metu teisme neatsitiko nieko bloga. Todėl ir kitas apsilankymas teisme nekels tiek daug neigiamų emocijų.

763 Kohnken, G. A., *supra* note 62.

764 Quas, J. A.; McAuliff, B. D., *supra* note 57.

765 Yates, A., *supra* note 58; Terr, L. C. The Child Psychiatrist and the Child Witness: Traveling Companions by Necessity, if not by Design. *Journal of American Academy of Child Psychiatry*. 25(40):462-472. Aprašomas toks septynerių metų mergaitės, liudijusios prieš savo senelį dėl seksualinės prievartos, patyrimas: „Labai džiaugiuosi, kad mano senelis buvo nuteistas septynerių metų laisvės atėmimo bausme už tai, kad mane skriaudė. Labai džiaugiuosi, kad aš turėjau savo advokatą, kuris mane paruošė teismui. Užaugusi būsiu teisininke, nes teisininkai gali apginti nuo blogų žmonių.“

766 Bass, E.; Davis, L., *supra* note 523.

apklausai ir vėliau vykdomas procesinis veiksmas taip pat gali būti viena iš reabilitacinių priemonių, padedanti sumažinti nusikalstamais veiksmais padarytą žalą.

Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros tinklalapyje⁷⁶⁷ paskelbta trumpa informacinio pobūdžio žinutė, kad VŠĮ Paramos vaikams centras teikia įvairias paslaugas nuo smurto nukentėjusiems vaikams, taip pat ir teisinę pagalbą, kurią sudaro teisininko (advokato) konsultacijos, vaiko paruošimas teisinėms procedūroms, lydėjimas į teismą, teisinės vaiko apklausos organizavimas. Tačiau duomenų, ar ši funkcija yra realiai įgyvendinama ir kokia apimtimi, aptikti nepavyko. VŠĮ Paramos vaikams centro interneto tinklalapyje kaip viena iš veiklos sričių nurodytas vaiko paruošimas teisinėms procedūroms, tačiau 2012–2013 metų VŠĮ Paramos vaikams centro veiklos ataskaitoje nėra nurodyta, kad ši paslauga buvo suteikta⁷⁶⁸. Tai leidžia manyti, kad ši paslauga Lietuvoje nėra intensyviai ir efektyviai teikiama. Kita vertus, prie šios reabilitacinio pobūdžio informacijos suteikimo priemonės įgyvendinimo svariai prisideda apygardų teismuose dirbantys psichologai. Autorės apklausti psichologai nurodė, kad šiandien toks vaiko paruošimas teismo procesui, koks rekomenduojamas užsienio mokslininkų, nėra taikomas, tačiau šiek tiek siauresne apimtimi vaikai ruošiami liudyti teismo posėdyje. Štai Šiaulių apygardos teismo psichologė V. Šarauskienė nurodė, kad tais atvejais, kai teismas nutaria apklausti nukentėjusį vaiką pakartotinai teismo posėdyje, siekiama, kad vaikas su jį lydintiu asmeniu atvyktų anksčiau. Susitikus su vaiku prieš teismo posėdį, jei yra techninės galimybės, jam aprodoma teismo posėdžių salė, su juo susipažįstama, bendraujama neutraliomis temomis. Pokalbio metu siekiama pateikti vaikui suprantama kalba informaciją, kaip vyks procesas, parodoma, kur kokie proceso dalyviai sėdės ir pan. Klaipėdos apygardos teismo psichologė A. Augaitienė taip pat nurodė, kad visais atvejais siekia paruošti vaiką apklausai teisme ir tai, jos nuomone, būtina sąlyga sėkmingai apklausai. Ekspertė nurodė mananti, kad 50 proc. apklausos sėkmės priklauso nuo to, ar vaikas buvo paruoštas liudijimui, ar su juo buvo užmegztas emocinis kontaktas, ar jam buvo tinkamai pateikta pagrindinė informacija apie baudžiamąjį procesą ir jo vaidmenį jame.

Tęsiant mintį apie situaciją Lietuvoje, derėtų paminėti, kad Nacionalinė teismų administracija, įgyvendindama Norvegijos finansinio mechanizmo programą, sukūrė virtualią teismo posėdžių salę, į kurią patekti galima per interneto svetainę *sale.teismai.lt*. Virtualioje salėje galima susipažinti su teismo posėdžių salės išdėstymu, teismo posėdyje dalyvaujantais asmenimis – teisėju, advokatu, kaltinamuoju, liudytoju, nukentėjusiuoju, proceso stebėtoju ir kt. Čia imituojama ir visa teismo posėdžio eiga – salės lankytojai, pasirinkę vieną iš proceso dalyvių personažų, gali sužinoti, kas jų laukia posėdžio metu, kada reikės atsistoti, kur atsistoti, kaip ir kada teks atsakyti į klausimus ar pateikti prašymus⁷⁶⁹. Ši naujovė Lietuvos teismų sistemoje vertintina kaip šiuolaikiškas, efektyvus ir ekonomiškai būdas supažindinti į teismo posėdį kviečiamą asmenį su proceso eiga, asmens funkcija, kai kuriomis teisėmis ir pareigomis teismo posėdžio metu. Nepaisant to, kalbant apie baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, ši priemonė nėra tokia efektyvi kaip pirmiau

767 Prieiga per internetą: www.prokuraturos.lt.

768 Prieiga per internetą: <http://www.pvc.lt/images/ataskaitos/LT/2012-2013.pdf>.

769 Išsamiau žr. <http://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/teismai-pristato-virtualia-teismo-posedziu-sale-teismo-posedis-kompiuterio-ekrane/2029>.

aptartas paruošimo teismo posėdžiui metodas. Taip yra, visų pirma, todėl, kad pastarojo metodo esmė ta, jog vaiką teismo posėdžiui paruošia specialistas, kurio kompetencija, pasirinkta paruošimo technika bei metodikai skirti ne tik techniniam paruošimui, bet ir vaiko psichologinės būsenos gerinimui; antra, tik vyresnio amžiaus vaikai gebės suvokti kompiuterio ekrane matomos teismo posėdžių salės paskirtį, susieti matomą vaizdą su būsimu baudžiamuoju procesu ir taip jam pasiruošti. Tad, nepaisant to, jog įdiegta moderni ir, tikėtina, efektyvi priemonė kalbant apie suaugusiuosius baudžiamojo proceso dalyvius, kurių pagrindinis poreikis yra pakankamas informavimas apie patį baudžiamąjį procesą, jo eigą, jų funkcijas tame procese, tačiau šiame diferencijuotame baudžiamajame procese tai nebūtų tinkamas vaiko paruošimo teismo posėdžiui metodo pakaitalas.

Taigi apibendrinant darytinos tokios išvados: vaiko paruošimas apklausai teisme yra viena pagrindinių tinkamo informavimo ir rehabilitacijos principo įgyvendinimo sąlygų, leidžianti apsaugoti vaiką nuo traumuojančios aplinkos ir suteikiantį jam galimybę kokybiškai papasakoti apie prieš jį atliktus neteisėtus veiksmus, be to, tai sąlyga, užtikrinanti patikimų parodymų davimą. Teismai, bendradarbiaudami su psichologais, turėtų imtis priemonių, siekdami užtikrinti, kad vaiko paruošimas liudyti teisme taptų privalomu veiksmu, nepriklausančiu nuo techninių galimybių ar žmogiškųjų išteklių trūkumo.

3.2. Specializuotos pagalbos teikimas

Kiekvienas teisės saugos institucijų subjektų sprendimas, priimtas dėl vaiko, visada tiesiogiai susijęs ir su pačios vaikystės samprata. Todėl kiekvienas tokio sprendimo priėmimo teisę turintis asmuo turi turėti specialių žinių apie vaiko poreikius bei gebėjimus; taip pat suprasti, kaip šie poreikiai ir gebėjimai kinta augant bei vystantis pačiam vaikui, kokios aplinkybės daro teigiamą, o kokios – neigiamą poveikį vaiko brandai, galiausiai – kokie kriterijai leidžia nubrėžti kuo aiškesnę ribą tarp vaikystės ir visapusiškos brandos. Todėl su vaikais susijusiose bylose teisėjai ir kiti pareigūnai, priimdami sprendimus, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai darys poveikį dabartinei vaiko gerovei ar jo gerovei ateityje, pavyzdžiui, vertindami vaiko interesus, galimą žalingą procedūros poveikį vaikui, modeliuodami vaikui saugią aplinką apklausos metu ir kt., turėtų naudotis kitų įvairių sričių specialistų pagalba ir konsultacijomis⁷⁷⁰.

Specialistų įtraukimo į baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, poreikį lemia spragos, egzistuojančios tarp vaikų gebėjimų ir baudžiamojo proceso formalių taisyklių. Todėl specialistų dalyvavimas baudžiamajame procese sietinas ne tik su pagalbos teisės saugos institucijų subjektams teikimu, bet ir su socialinio pobūdžio pagalbos vaikui teikimu, kuri skatina nukentėjusįjį greičiau įveikti nusikalstamos veikos padarinius ir sumažinti jo patiriamą stresą baudžiamojo proceso metu. Visa tai itin prisideda prie rehabilitacijos principo įgyvendinimo ir baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, socialinio intensyvumo užtikrinimo⁷⁷¹.

770 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

771 Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos., *supra* note 4.

Jau minėta, kad Lietuvoje rehabilitacijos principo, taikytino nepilnamečiams nukentėjusiesiems, reikšmė nėra akcentuojama. Ši aplinkybė lėmė ir tai, kad priemonės, kuriomis šis principas galėtų ir turėtų būti įgyvendinamas, kelia nemažai problemų, o kai kurios priemonės apskritai nėra žinomos bei taikomos. Todėl šiuo atveju derėtų įvertinti teigiamą užsienio valstybių praktiką. Pavyzdžiui, JAV, Kalifornijos valstijoje, nukentėjusių ir nusi kaltusių nepilnamečių teismai yra atskiri; nepilnamečių nukentėjusiųjų baudžiamosios justicijos pagrindiniu tikslu įvardijamas vaiko gydymas. Todėl čia sukurta sistema, padedanti įgyvendinti šį tikslą, – tai, visų pirma, socialinių pedagogų, kvalifikuotų psichologų ir teisi ninių globėjų (angl. *guardians ad litem*), paskiriamų nevyriausybinų organizacijų, įtraukimas į tokį baudžiamąjį procesą. Šie specialistai ne tik lydi vaiką viso proceso metu (nuo informavimo apie galimai padarytą nusikaltimą prieš vaiką iki paskutinės teismų instancijos), bet ir teikia teismui ataskaitas apie nusikaltimu jam padarytą žalą ir pasiūlymus, kokių priemonių (procesinių ir neprocėsinių) imtis, kad ši žala būtų sumažinta. JAV yra įsteigta nemažai nevyriausybinų organizacijų, kurios rūpinasi nukentėjusiais vaikais bei jų šeimos nariais ir pasibaigus baudžiamajam procesui⁷⁷². Be to, tokie atstovai atlieka ne tik emocinio palaikymo, bet ir informavimo funkciją. Taigi JAV nukentėję vaikai turi realią galimybę sulaukti įvairiapusiškos pagalbos ir baudžiamojo proceso metu, ir jam pasibaigus. Jungtinėje Karalystėje už baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, teikiamą socialinę pagalbą atsakingi socialiniai darbuotojai, kurie padeda vaikams lydėdami juos ir baudžiamojo proceso metu, ir jam pasibaigus⁷⁷³. Italijoje baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, taip pat dalyvauja socialiniai darbuotojai, kurie tiesiogiai atskaitingi Teisingumo ministerijai. Socialinių darbuotojų viena iš svarbiausių funkcijų – pateikti socialinę ataskaitą apie procese dalyvaujantį vaiką, nepriklausomai nuo jo procesinio statuso. Ši socialinė ataskaita yra labai svarbi rehabilitacijos procese, nes suteikia teisėjui pakankamai informacijos apie vaiką, padeda pasirinkti atitinkamą elgesio modelį su vaiku baudžiamajame procese, jei ataskaita teikiama apie nusikaltusį vaiką, paskirti teisingą ir tinkamai individualizuotą bausmę. Kartu su socialiniais darbuotojais veikia ir psichologai, tačiau jų funkcijos yra gerokai siauresnės, siejamos su specialių žinių panaudojimu vaiko apklausos metu.

Lietuvos įstatymų leidėjas, reglamentuodamas specialistų įtraukimo į baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, formą ir tvarką, numatė galimybę įtraukti į procesą psichologą ir (ar) vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistą. Pagal BPK 186 straipsnio 5 dalį proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Panašiai, tačiau gerokai aiškiau⁷⁷⁴, specialistų dalyvavimas reglamentuotas teisminėje

772 Chan, T., *supra* note 36, p. 214.

773 Page, M.; Precey, G., *supra* note 63, p. 38.

774 BPK 186 straipsnio 5 dalis yra ydinga ta prasme, kad šios normos pradžioje formuluojamos alternatyvios prielaidos užtikrinant paminėtų specialistų dalyvavimą – proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva – o normos pabaigoje nurodoma, kad šių specialistų dalyvavimo užtikrinimas yra imperatyviai privalomas. Todėl, autorės nuomone, BPK 186 straipsnio 5 dalies norma koreguotina, pašalinant nuorodą į proceso dalyvių prašymus ar tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyvą.

baudžiamosios bylos stadijoje. BPK 280 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad kai išimtiniais atvejais būtina teisme apklausti nepilnametį liudytoją, šaukiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Moksliniuose darbuose anksčiau jau buvo rašyta⁷⁷⁵, kad įgyvendinant šias nuostatas praktiškai susiduriama su specialistų veiklos baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, neefektyvumu, kuris siejamas su nepibrėžtu specialistų vaidmeniu, materialinių ir žmogiškųjų išteklių trūkumu, kvalifikacijos stoka ir kt. Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimą prižiūrintis Komitetas taip pareiškė susirūpinimą, kad Lietuvoje nuo sunkių nusikaltimų nukentėję vaikai nesulaukia tinkamos ir efektyvios vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistų bei psichologų pagalbos ir neretai priversti susitikti akis į akį su kaltininku. Be to, Lietuvoje trūksta specialistų, galinčių padėti nuo seksualinio pobūdžio nusikalstamos veikos nukentėjusiems vaikams⁷⁷⁶.

Nuo 2014 metų, kai visuose Lietuvoje veikiančiuose apygardų teismuose pradėjo darbą psichologai, dalis kritikos neteko aktualumo. Pagrindinė teismuose dirbančių psichologų funkcija – užtikrinti ikiteisminiame tyrime ir teismo procese dalyvaujančių asmenų – nepilnamečių, mažamečių – kvalifikuotą apklausą, suteikti jiems tinkamą psichologinę pagalbą, įvertinti jų raidos ypatumus, psichologines, asmenybės ir raidos problemas, taip pat apsaugoti vaiką nuo traumuojančio poveikio teismo procese ir kartu padėti teisėsaugos institucijų subjektams surinkti su byla ar įvykiu susijusią informaciją, būti kvalifikuotu tarpininku tarp vaiko (jo šeimos narių, artimųjų, atstovo) ir teisininko. Lietuvos teismuose dirbantys psichologai turi specialų išsilavinimą, nuolat kelia kvalifikaciją tiek stažuočių į užsienio valstybes metu, tiek dalyvaudami įvairaus pobūdžio mokymuose bei seminaruose. Šiuo metu psichologai kviečiami į daugumą ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamų apklausų, kur jiems pavedama vykdyti apklausas bendradarbiaujant su ikiteisminio tyrimo teisėju ir prokuroru. Teismų psichologai kviečiami ir į teisinius bylos nagrinėjimus tais atvejais, kai teismas priima sprendimą pakartotinai apklausti vaiką. Tačiau apklausti teismų psichologai nurodė, kad apklausas teismo nagrinėjimo metu vis dar vykdo teisėjai, o psichologai stebi apklausas ir prireikus padeda suformuluoti klausimus, atkreipia teismo dėmesį į vaiko psichologinę būseną, trukdančią jam duoti parodymus ir pan. Tad klausimas dėl psichologų įtraukimo į baudžiamąjį procesą yra iš esmės išspręstas, išskyrus tai, kad vaikų apklauso teismo posėdžiuose nevisiškai atitinka psichologų lūkesčius. Autorė pritaria apklaustų ekspertų išdėstytai pozicijai, kad apklausa teismo posėdyje neturėtų vykti kita tvarka nei ikiteisminio tyrimo metu. Vadinasi, turi būti siekiama vaikų apklausas vykdyti specialiai tam pritaikytose patalpose, išvengiant traumuojančio tiesioginio kontakto su kaltinamuoju ir apklausą pavedant vykdyti psichologams. Teismo posėdžio stebėjimas, atkreipiant dėmesį į vaiko emocinę būklę, informuojant apie ją bylą nagrinėjantį teismą, bendraujant su vaiku per teisiomojo posėdžio pertraukas, taip pat yra būtina pagalba, kurią gali suteikti kvalifikuoti psichologai. Tačiau tokia pagalba turėtų būti

775 Ažubalytė, R. Nepilnamečių nukentėjusių teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos., *su-pira* note 15.

776 Concluding Observations on the Combined Third and Fourth Periodic report of Lithuania, Adopted by the Committee at its Sixty-fourth Session (16 September – 4 October 2013). [žiūrėta 2015-01-14]. <http://www.refworld.org/docid/52822f5a4.html>.

teikiama ne apklausos metu, o tuo atveju, jei nukentėjęs vaikas stebi visą teisminį bylos nagrinėjimą⁷⁷⁷.

Kita psichologo dalyvavimo baudžiamajame procese forma – vaiko parodymų psichologinis vertinimas. Doktrinoje nepilnamečių parodymų psichologinis vertinimas prilyginamas specialisto išvadai⁷⁷⁸, nors tokia specialisto išvados forma teisės aktuose nėra numatyta. Pritartina autoriams, teigiantiems, kad tokia specialisto išvada, priešingai nei ankstesnėje dalyje aptarti trūkumų turintys teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės aktai, yra reikšmingi ir naudingi bylose, kuriose pagrindinis arba vienintelis informacijos apie nusikalstamą veiklą šaltinis yra vaiko parodymai⁷⁷⁹. Kaip patvirtinantį pavyzdį galima paminėti vieną Klaipėdos apygardos teismo priimtą nuosprendį, kuriuo tėvas nuteistas už mažamečio sūnaus sunkų sveikatos sutrikdymą. Nors įvykį, kurio metu tėvas verdančiu vandeniu nuplikė mažamečiui 12 proc. kūno paviršiaus, matė nuteistojo sugyventinė ir jos nepilnamečiai vaikai, pastarųjų parodymai buvo nenuoseklūs ir priešaringi, todėl kaip pagrindiniu P. M. kaltės įrodymu teismas rėmėsi mažamečio nukentėjusiojo parodymais. Teismo nagrinėjimo metu psichologei buvo pateikta užduotis įvertinti nukentėjusiojo D. M. parodymus. Vertinimui panaudotas nukentėjusiojo D. M. apklausos vaizdo įrašas ir kita bylos medžiaga. Pateiktoje išvadoje labai išsamiai išanalizuoti vaiko duoti parodymai, įvertinant tai, ar juose vaikas pasakoja apie tikrai buvusį įvykį. Pavyzdžiui, nurodyta, kad „D. į psichologės klausimus atsakinėjo trumpai, bet aiškiai, nekeitė atsakymų pakartojus net ir labai konkrečius klausimus, nebandė įtikti psichologei savo atsakymais, pats neskundė tėvo elgesio ir pan., taigi didesnio polinkio įtaigai lyginant su berniuko bendraamžiais nestebima. Naujais mokslinių tyrimų rezultatai taip pat rodo, kad jau ikimokyklinio amžiaus vaikai gali sėkmingai pasipriešinti įtaigai, jei jų klausama apie tokį įvykį, kuris susijęs su kūno lietim ar panašia situacija.<...> Iš kitos bylos medžiagos nėra aišku, ar D. pasakojimas yra spontaniškas, tačiau matyti, kad jis buvo gana dažnai klausinėjamas apie įvykį (specialistų, darželio darbuotojų, artimųjų). Nežinant, kaip berniukui buvo pateikiami klausimai, yra sudėtinga įvertinti specialistų ir artimųjų perteiktą vaiko žodžių realumą. Pavyzdžiui, D. teigia, kad tėtis norėjo jį „iškepti“. Šiuo atveju tikėtina, kad tokį žodį berniukas išgirdo iš aplinkinių (pamotės, senelių ar pan.), nes pagal savo psichosocialinę brandą jis dar nelabai gali paaiškinti priežasties ir pasekmės ryšius, ypač susijusių su žmogaus motyvacija, ketinimais.<...> Kalbant apie pakartotinės D. apklausos organizavimą reikia pasakyti, kad ji nėra tikslinga, nes nuo patirto įvykio praėjo beveik dveji metai. Nors pati savaime pakartotinė apklausa nėra labai blogas dalykas, tačiau žinant, jog didžiąją savo sąmoningo gyvenimo dalį berniukas kasdien susiduria su patirtos nelaimės pasekmėmis (mato randus), kad šei-

777 Tokia praktika taikoma, pavyzdžiui, Vokietijoje. Psichologė dr. Aistė Diržytė apie tokią praktiką pasakojo iš asmeninės patirties: Vokietijoje veikiančių nevyriausybiinių organizacijų atstovų ji buvo pakviesta dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą, kurioje nukentėjusysis buvo pripažintas pažeidžiamu. Pagrindinės A. Diržytės, kaip psichologės, funkcijos buvo dalyvauti kartu su nukentėjusiuoju, stebėti jo reakciją į procesą, prirėkus kreiptis į teismą prašant padaryti bylos nagrinėjimo pertrauką, kurios metu buvo teikiama psichologinė pagalba. Tokio pobūdžio pagalba nukentėjusiajam buvo teikiama ir kelias dienas po teismo nuosprendžio priėmimo.

778 Ažubalytė, R. Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos., *supra* note 15, p. 386.

779 Česnienė, I.; Diržytė, A., *supra* note 82.

moje ir aplinkoje yra nuolat kalbama apie nuplikinimo situaciją, iš tiesų būsima apklausa gali sukelti tyrimui daugiau žalos nei naudos⁷⁸⁰.

Vaiko parodymų psichologinis vertinimas, kurį atlikdavo vienintelė specialistė Lietuvoje, teismų buvo vertinama kaip reikšminga pagalba vertinant apklaustų nepilnamečių parodymus, ypač tais atvejais, kai vaikas dėl itin jauno amžiaus ar tam tikrų psichologinių aspektų negalėjo duoti išsamių ir aiškių parodymų. Tačiau po vadinamosios pedofilijos bylos⁷⁸¹ ši specialistė atsisakė tęsti šią veiklą. Deja, šios gerosios praktikos iki šiol niekas nepėrėmė. Autorės apklausti apygardų teismų psichologai nurodė, kad jie savo veikloje nekelia uždavinio vertinti vaiko parodymų patikimumo. Jų užduotis – apklausą atlikti kuo kokybiškiau, kad vaiko parodymų patikimumą galėtų įvertinti teisės saugos institucijų subjektai.

Taigi situacija Lietuvoje dėl psichologų įtraukimo į baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, po 2014 metų yra iš esmės pasikeitusi. Tačiau kalbant apie valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovų veiklą baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, kone dešimtmetį akcentuojamos problemos išlieka aktualios. Tą patvirtina ir Valstybės kontrolės 2012 m. gruodžio 31 d. valstybinio audito ataskaita Nr. VA-P10-3-21 „Ar efektyviai organizuota vaiko teisių apsauga“⁷⁸² (toliau ir – valstybinio audito ataskaita dėl VTAS veiklos), kurioje pagrindinėmis VTAS neefektyvaus dalyvavimo baudžiamajame procese priežastimis įvardyta tai, kad neapibrėžta VTAS procesinė padėtis, ne visų vaikų apklausose dalyvauja vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai, neaiškios VTAS funkcijos vaiko apklausose, VTAS formaliai atstovauja vaikui baudžiamajame procese. Tokias išvadas leido daryti informacija, gauta iš įvairių Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos skyrių. Pagal pateiktą informaciją beveik pusei skyrių tik iš dalies aišku, kokias funkcijas turėtų atlikti specialistas vaiko apklausos metu. Trečdalis nuomone, reikia tiksliau reglamentuoti specialistų veiksmus apklausose. 11 VTAS skyrių nurodė, kad trūksta metodikų, pasitarimų, mokymų dėl dalyvavimo vaiko apklausose. 2010–2012 m. nė vienas iš 7 audituotų skyrių specialistas nekėlė kvalifikacijos dėl vaiko atstovavimo baudžiamajame procese ar dalyvavimo vaiko apklausose. VTAS nurodė, kad neretai specialistų dalyvavimas baudžiamajame procese yra formalus, nes neaišku, kokiam vaikui turės VTAS atstovauti, skyrius įtraukiamas proceso metu, paaiškėjus, kad byloje yra vaikas, specialistas kviečiamas tą pačią dieną telefonu ir kt. Vaiko apklausos būtų organizuojamos kokybiškiau ir vaiko interesai būtų apsaugoti geriau, jei būtų atlikti šie veiksmai: aiškiai reglamentuota VTAS specialistų procesinė padėtis; parengtos vaiko teisių apsaugos specialistų dalyvavimo vaiko apklausose metodinės rekomendacijos; periodiškai organizuojami bendri policijos ar prokuratūros ir VTAS pasitarimai; vykdomi VTAS specialistų mokymai. Ataskaitoje pavadama parengti ir patvirtinti Metodines rekomendacijas dėl vaiko teisių apsaugos skyrių

780 Klaipėdos apygardos teismo 2010 m. liepos 23 d. nuosprendis baudžiamajame byloje Nr. 1-39-174/2010.

781 Vilniaus miesto apylinkės teismo 2012 m. lapkričio 30 d. nuosprendis baudžiamajame byloje Nr. 1-41-497/2012.

782 Valstybės kontrolės atlikto valstybinio audito 2012 m. gruodžio 31 d. ataskaita Nr. VA-P10-3-21. [2015-06-09]. „Ar efektyviai organizuota vaiko teisių apsauga“. <https://www.vkontrolė.lt/failas.aspx?id=2790>.

specialistų dalyvavimo baudžiamajame procese. Šios rekomendacijos buvo parengtos tik 2016 m. gegužės 27 d.⁷⁸³

Valstybinio audito ataskaitoje dėl VTAS veiklos nurodytos neefektyvaus dalyvavimo baudžiamajame procese priežastys iš esmės sutampa su baudžiamąjį procesą vykdančių pareigūnų pateikiama kritika šiems specialistams. Tai, kad vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai baudžiamosiose bylose dalyvauja nekoordinuotai ir atlieka iš esmės statistų vaidmenį, patvirtina teismų praktika, iš kurios matyti, kad jie į teismo posėdžius kviečiami prieš tai nepareigojant jų susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga ar juo labiau susipažinti bei pabendrauti su vaiku, kurio dalyvavimo baudžiamajame procese efektyvumą turi pareigą užtikrinti⁷⁸⁴. Manytina, kad tokias sistemines VTAS dalyvavimo baudžiamajame procese problemas lemia keletas aplinkybių.

Pirmoji ne kartą minėta problema yra ta, kad vaiko teisių apsaugos specialistų procesinis vaidmuo, lemiantis ir priskiriamas funkcijas, yra neapibrėžtas ir neaiškus. BPK 89 straipsnyje nurodyta, kad specialistas yra reikiamų specialiųjų žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais. BPK nereglamentuojama, kas yra specialios žinios, tačiau atsakymą galima rasti Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatyme, kurio 3 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad „specialios žinios – išsilavinimo ar specialaus pasirengimo arba profesinės veiklos dėka įgytos išsamios mokslo, technikos, meno ar bet kokios kitos žmonių veiklos srities žinios, reikalingos ekspertizei atlikti“. Psichologas, turintis atitinkamą išsilavinimą ir praktikos metu įgytą kompetenciją, kurią panaudoja dalyvaujantis atliekant procesinius veiksmus, baudžiamajame procese laikytinas specialistu, o vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistais pretenduojantys tapti asmenys turi turėti aukštąjį universitetinį socialinių mokslų studijų srities⁷⁸⁵ išsilavinimą. Iš pirmiau aptartos valstybės audito ataskaitos dėl VTAS veiklos matyti, kad nėra siekiama sistemingai, organizuotai kelti Valstybės vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotojų kvalifikaciją, rengiant juos dalyvauti baudžiamajame procese ir vykdyti BPK priskirtas funkcijas.

Tais atvejais, kai VTAS darbuotojas paskiriamas vaiko atstovu pagal įstatymą, didesnių problemų dėl jo procesinio statuso nekyla. Tokiu atveju, be savo institucijai priskiriamų pareigų vykdymo, jis įgyja visas atstovui pagal įstatymą priskiriamas teises ir pareigas. Sudėtingesnė situacija yra tada, kad VTAS darbuotojas įtraukiamas į baudžiamąjį procesą pagal BPK 186 ar 280 straipsnius. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos nuomone, jos atstovas baudžiamajame procese turėtų būti laikomas kitu baudžiamajame procese dalyvaujančiu asmeniu, kurio pagrindinė funkcija – padėti apklausti nepilname-

---

783 Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2015 m. gegužės 27 d. rekomendacija Nr. 6-284 Dėl miestų (rajonų) savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių procesinės padėties ir funkcijų baudžiamajame procese. [žiūrėta 2016-08-09]. http://www.vaikoteises.lt/media/file/Metodines/Rekomendacija_baudz.%20procesese%202016.pdf.

784 Pavyzdžiui, Kauno apylinkės teisme išnagrinėtoje baudžiamojoje byloje vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas į teismo posėdį iškviestas visiškai formaliai, nes net buvo aišku, ar teismo posėdyje dalyvaus mažametis nukentėjęsysis. Šiam neatvykus į teismo posėdį, vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas nuo tolesnio dalyvavimo teismo posėdyje buvo iš karto atleistas. Kauno apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-390-240/2013.

785 Tai gali būti, pavyzdžiui, ekonomikos, teisės, socialinio darbo studijos.

tį⁷⁸⁶. Tokia šios Tarnybos atstovų nuomonė gali būti laikoma tinkama išėjimu iš susiklosčiusios padėties, tačiau šiuo atveju būtina įvertinti ir numatyti, kokią konkrečią pagalbą gali suteikti Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas apklausos metu, nes, kaip jau minėta, šiuo metu į apklausas pakviesti šios institucijos atstovai atlieka statistų, tiesiog stebinčių pačią apklausą, vaidmenį. Tam būtina kelti Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų kvalifikaciją, organizuoti sistemingus mokymus ir pan.

Kita vertus, autorė laikosi nuomonės, kad Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų pagrindinė funkcija BPK suformuluota iš esmės ydingai. Šių proceso dalyvių vaidmuo apsiriboja tik pagalbos apklausiant nepilnamečių suteikimu, kuri, kaip paaiškėjo, neatliekama. Tačiau, kaip matyti iš užsienio valstybių teigiamų pavyzdžių, jų pagalba galėtų būti nukreipta labiau į socialinės, emocinės ar kitokios pagalbos nukentėjusiam vaikui teikimą, kad ateityje, jo vystymosi ir brendimo laikotarpiu, padarytos nusikalstamos veikos ir vėliau vykdyto baudžiamąjo proceso padariniai būtų juntami kuo mažiau. Juolab kad tokia platus veiklos sritis numatytair vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme ir Bendrųjų vaiko teisių apsaugos skyrių nuostatuose (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. gruodžio 2 d. nutarimo Nr. 1593 redakcija) nustatyta, kad VTAS yra pagrindinė vaiko teisių ir interesų apsaugos, gynimo ir atstovavimo jiems institucija vietos savivaldos lygmeniu. VTAS yra teritoriniu principu veikianči valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija, pagal teisės aktais įtvirtintus uždavinius bei suteiktą kompetenciją esanti ir turinti būti arčiausiai vaiko, kad laiku ir tinkamai būtų sustabdyti ir pašalinti vaiko teisių ir interesų pažeidimai bei užkirstas kelias pažeidimams atsirasti (Nuostatų 6.3–12.4 papunkčiai). Tačiau, kaip jau minėta, teismuose dirbančių psichologų pagrindinė funkcija baudžiamajame procese siejama su pagalba vaikui ir teisėsaugos institucijų pareigūnams apklausos metu. Tai reikšia, kad nors psichologams ir vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistams keliami skirtingi išsilavinimo, kompetencijos reikalavimai, atitinkamai lemiantys ir skirtingus veiklos metodus bei principus, jiems BPK paveda analogišką funkciją – padėti apklausti vaiką⁷⁸⁷. Akivaizdu, kad psichologų išsilavinimas, kompetencija, turimos specialios žinios lemia didesnes galimybes

786 Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2015 m. gegužės 27 d. rekomendacija Nr. 6-284 Dėl miestų (rajonų) savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių procesinės padėties ir funkcijų baudžiamajame procese. [žiūrėta 2016-08-09]. http://www.vaikoteises.lt/media/file/Metodines/Rekomendacija_baudz.%20procesese%202016.pdf.

787 Išsamumo dėlei derėtų paminėti, kad nuo 2014 metų BPK 44 straipsnio 11 dalyje reglamentuota, kad išteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo imtis priemonių, kad procesinės prievartos priemonės – asmens apžiūra, krata, atvedinimas, poėmis – nebūtų taikomos, taip pat kad asmuo nebūtų laikinai sulaikomas arba suimamas nepilnamečio akivaizdoje, išskyrus atvejus, kai pats nepilnametis yra įtariamus nusikalstamos veikos padarymu. Jeigu šioje dalyje nurodytos procesinės prievartos priemonės buvo taikytos nepilnamečio akivaizdoje, apie tai išteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras nedelsdami informuoja valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją. Taip įtvirtinta dar viena VTAS funkcija – dalyvauti atliekant procesinius veiksmus, susijusius su procesinės prievartos taikymu, tais atvejais, kai jie neišvengiamai atliekami nepilnamečio akivaizdoje. Jeigu VTAS gauna informaciją, kad atliekant procesinį veiksma galėjo būti pakenkta vaiko interesams, privaloma imtis priemonių siekiant kuo labiau sušvelninti padarytą žalą (pvz., spręsti klausimą dėl psichologinės pagalbos ar kitų socialinių paslaugų suteikimo), prireikus apsilankyti šeimoje. Tačiau nepavyko rasti jokių viešai skelbiamų duomenų, ar praktikoje ši VTAS priskiriama funkcija realizuojama.

būti naudingiems apklausų metu ir tą patvirtina nuo 2014 metų besiklostanti praktika, kai į vaikų apklausas ikiteisminio tyrimo metu beveik visais atvejais kviečiami tik psichologai.

Grįžtant prie paminėtuose teisės aktuose apibrėžtų vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų funkcijų, matyti, kad jų teikiama pagalba baudžiamajame procese turėtų būti susijusi pirmiausia su vaiko socialinės gerovės užtikrinimu ir emociniu palaikymu baudžiamojo proceso metu. Tokia teigiamai vertintina praktika taikoma ir daugelyje užsienio valstybių, paminėtų šioje dalyje pirmiau. JAV socialinių darbuotojų funkcijos atitinka mūsų Valstybės vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose apibrėžtas funkcijas. Čia socialiniai darbuotojai rūpinasi vaiku viso baudžiamojo proceso metu iki pat jo pabaigos, užtikrina vaikui reikiamos socialinės, psichologinės pagalbos teikimą, prireikus inicijuoja vaikų paėmimą iš šeimos, kurioje jis galėjo patirti smurtą, teikia teismui socialinę ataskaitą apie vaiką, jo gyvenimo sąlygas, brandą, pagrindinius poreikius ir pan. Tokia pati socialinių darbuotojų funkcija yra ir Italijoje, kur socialinių darbuotojų vaidmuo yra itin veiksmingas dirbant ne tik su nukentėjusiais, bet ir su įtariamaisiais (kaltinamaisiais), prižiūrint jiems taikomas kardomąsias priemones. 1989 metais Didžiojoje Britanijoje buvo priimtas vaiko teises reglamentuojantis įstatymas (angl. *The Children Act*), kurio nuostatos taikomos tiek viešojoje, tiek privatinėje teisėje. Šio įstatymo pirmajame straipsnyje įtvirtinta, kad vaiko gerovė yra svarbiausias kriterijus sprendžiant bet kokią klausimą tiek viešajai, tiek privatinei teisei priskiriamame kontekste⁷⁸⁸. Kai sprendžiamas su vaiko interesais susijęs klausimas, socialinis darbuotojas, paskirtas Šeimos teismo⁷⁸⁹, turi pateikti vadinamąją vaiko gerovės ataskaitą (angl. *welfare report*), kurioje turi būti analizuojama bylos situacija, galimi jos sprendimai, atsižvelgiant būtent į vaiko gerovę ir interesus. Ši ataskaita ypač naudinga, kai nėra galimybės vaiko apklausti teisme⁷⁹⁰. Šiame kontekste paminėtina, kad nors ir retoje byloje, tačiau pasitaiko atvejų, kai vaiko teisių apsaugos institucijų pareigūnai, atsakydami į ikiteisminio tyrimo pareigūnų raštus, pateikia socialinio pobūdžio informaciją apie galimai nukentėjusįjį vaiką. Tačiau tokia informacija paprastai būna susijusi išimtinai su vaiko globėjais. Manytina, kad socialinės ataskaitos teikimas turėtų būti BPK įtvirtinta vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų funkcija, padedanti ikiteisminio tyrimo subjektams ir teismui tinkamai identifikuoti nukentėjusio vaiko interesus, paskirti tinkamą atstovą pagal įstatymą, atitinkamai modeliuoti apklausų tvarką ir priimti kitus sprendimus, susijusius su vaiko gerove.

Taigi apibendrinant darytinos tokios išvados: vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų veiklos neefektyvumą lemia ydingai suformuluotos jų funkcijos. Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas baudžiamajame procese turėtų vykdyti šias funkcijas: teikti socialines ataskaitas; pasirūpinti vaiko, galimai patyrusio smurtą artimoje aplinkoje, laikinu apgyvendinimu jam palankioje aplinkoje; imtis priemonių užtikrinant, kad būtų paskirtas tinkamas vaiko atstovas pagal įstatymą ir prireikus atstovas pagal įgaliojimą; lydėti vaiką į apklausus ir atlikti kitus procesinius veiksmus tais atvejais, kai dėl objektyvių priežasčių to daryti negali vaiko šeimos nariai ar globėjai; teikti socialinę pagalbą ir paramą vaikui

788 Burton, F., *supra* note 279, p. 303.

789 Prie specializuoto teismo veikia atitinkama tarnyba, teikianti teisinių konsultacijų bei paramos vaikams ir šeimoms paslaugas (angl. *Children and Family Court Advice and Support Service*).

790 Burton, F., *op.cit.*, p. 304.

viso baudžiamąjį procesą vykdančiam asmuo, bet ne atstovauti konkrečiai institucijai ar turėti atitinkamą diplomą⁷⁹¹, vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai, efektyviai ir kokybiškai vykdančios paminėtas funkcijas, baudžiamajame procese galėtų būti laikomi specialistais BPK 89 straipsnio prasme ir atitinkamai įgytų daugiau teisių vykdančias funkcijas. Tačiau jų dalyvavimą reikėtų sieti ne su vaiko apklausomis, o su jo socialinės padėties gerinimo ir socialinės gerovės užtikrinimo funkcijomis.

Pažymėtina ir tai, kad paminėtų funkcijų vykdymas užsienio valstybėse pavedamas socialiniams darbuotojams. Jau priimant šiuo metu galiojantį baudžiamąjį procesą įstatymą, mokslininkai rekomendavo į vaikų apklausas kviesti socialinį darbuotoją ar socialinį pedagogą, tačiau buvo pasirinktas kitas modelis, kurio mokslinis pagrindimas nėra aiškus⁷⁹². Nepaisant to, kad socialinių darbuotojų pasitelkimas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, tiesiogiai nėra ištirtas, reikia remtis bendra BPK 180 straipsnio nuostata⁷⁹³ ir prireikus įtraukti į procesą kitus specialistus, pavyzdžiui, socialinį darbuotoją ar socialinį pedagogą. Taip pat socialiniai darbuotojai baudžiamajame procese gali dalyvauti kaip turintys nukentėjusįjį lydinčio asmens procesinį statusą.

Socialinis darbas – tai profesinė veikla, pasireiškianti tiesiogine intervencija arba pagalba sudėtingose situacijose. Pagal išsilavinimo kompleksiskumą socialinis darbuotojas turi pažinti ir suprasti kompleksinę tikrovę skirtingais lygmenimis. Todėl socialinis darbuotojas įvairiose srityse (taigi ir baudžiamajame procese – *aut. pastaba*) tampa lyg ir kliento problemų aptikimo, įvertinimo ir sprendimo priėmimo vadybininku⁷⁹⁴. Socialinis pedagogas vadinamas vaiko socialiniu asistentu, jo gerovės advokatu. Tai asmuo, įgijęs socialinio pedagogo pasirengimą ir yra pasirengęs dirbti socialinėse institucijose, atliekančiose ugdymo funkcijas ir sugebančiose vykdyti socializacijos, ankstyvosios prevencijos, pagalbos prevencijos ir socialinės reabilitacijos programas bei socialines interakcijas įvairaus lygio socialinėse grupėse⁷⁹⁵. Socialinio pedagogo paskirtis – būti vaiko advokatu visose vaikui svarbiose situacijose. Todėl jam būtina išklausti vaiko problemas, stengtis palaikyti vaiką ir (ar) jo globėjus, siekti padėti spręsti iškilusias problemas, būti tarpininku tarp vaiko ir kitų profesionalų, prireikus nusiųsti ir palydėti vaiką pas kitus profesionalus⁷⁹⁶.

Taigi socialinio darbuotojo ir (ar) socialinio pedagogo įtraukimas į baudžiamąjį procesą atitiktų reabilitacijos principo tikslus ir valstybės formuojamą politiką, būtų tinkamesnis ta prasme, kad šie specialistai vaiką galėtų lydėti ne tik baudžiamąjį procesą, bet ir jam pasibaigus, kai tos pagalbos reikia gerokai daugiau padedant išgyventi potrauminio streso sutrikimą, psichologinę krizę.

791 Ažubalytė, R. Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos., *supra* note 15, p. 385.

792 Jatkevičius, A., *supra* note 17.

793 Ažubalytė, R. Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos., *supra* note 15, p. 173.

794 Johnson, L. C. Socialinio darbo praktika. Vilnius: 2000. P. 20.

795 Kvieskienė, G., *supra* note 74, p. 51.

796 *Ibid.*, p. 52.

Vienas pagrindinių reikalavimų, kalbant apie baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, socialinio intensyvumo užtikrinimą, yra tas, kad visų tarnybų specialistai turi veikti išvien, bendradarbiaudami tarpusavyje⁷⁹⁷ ir kartu lydėti nukentėjusįjį vaiką viso proceso metu. Būtent šių rekomendacijų nėra paisoma Lietuvoje. Kaip pavyzdį galima paminėti tai, kad vaiko teisių apsaugos tarnybos atstovai nėra paskiriami konkrečiai baudžiamajai bylai ar konkrečiam nukentėjusiam vaikui, o yra kviečiami į atskirą procesinį veiksmą. Todėl paprastai susiklosto tokia situacija, kai ikiteisminio tyrimo metu apklausiant nukentėjusįjį dalyvauja vienas vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas, pirmosios instancijos teisme – kitas, o atsiradus būtinybei apklausti vaiką apeliacinės instancijos teisme, tikėtina, kad gali būti paskirtas dar vienas, anksčiau nedalyvavęs specialistas. Dėl laiko trūkumo, taip pat dėl nepakankamo bendradarbiavimo su teisėsaugos institucijomis, tokie specialistai nesusipažįsta su baudžiamosios bylos medžiaga, todėl negali įvertinti, kokia žala nepilnamečiui buvo padaryta nusikalstamais veiksmais, o juo labiau negali suteikti tinkamos emocinės ir (ar) socialinės pagalbos.

Aplinkybę, kad faktiškai nevyksta ikiteisminio tyrimo subjektų ir vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų bendradarbiavimas, pirmiausia lemia jau nurodytos priežastys dėl funkcijų neapibrėžtumo. Tačiau ne mažesnę įtaką turi ir tai, kad patys vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai nerodo iniciatyvos bendradarbiauti. Tokią išvadą leidžia daryti kelios aplinkybės. Visų pirma, kaip nurodė autorės apklausti ekspertai teismų psichologai, jie, pradėję savo veiklą, pirmiausia kreipėsi į prokurorus ir ikiteisminio tyrimo pareigūnus, išsakydami prašymą prieš numatytą vaiko apklausą pateikti visą reikalingą baudžiamosios bylos medžiagą. Taip pat psichologai prieš apklausą bendrauja su prokurorais, ikiteisminio tyrimo teisėjais, aptaria būsimos apklausos strategiją, būtinus užduoti klausimus ir pan. Psichologai nurodė, kad iš pradžių tokia praktika ikiteisminio tyrimo subjektams buvo naujovė ir skatino nuogąstavimus dėl papildomų darbų, tačiau ilgainiui ji pasiteisino ir šiuo metu nebėra kvestionuojama. Tai, kad vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai nerodo iniciatyvos pasiruošti tinkamam vaiko atstovavimui, rodo ir Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos parengtos rekomendacijos, kuriose akcentuojama specialistų pareiga prieš apklausą susisiekti su ikiteisminio tyrimo pareigūnu ar prokuroru ir paprašyti baudžiamosios bylos medžiagos, reikalingos tinkamai pasirengti apklausai, taip pat suderinti apklausos strategiją⁷⁹⁸.

Kaip teigiamas bendradarbiavimo pavyzdys paminėtina praktika, taikoma, pavyzdžiui, Islandijoje, Norvegijoje ir Švedijoje, kur vaikų seksualinės prievartos ir smurto baudžiamosios bylos gali būti tiriamos (atliekant visus ar kai kuriuos procesinius veiksmus) vadinamuosiuose vaikų namuose. Čia socialinės pagalbos ir teismo medicinos tarnybų profesionalai, vaikų gydytojai, policijos pareigūnai ir prokurorai dirba kartu, tiek apklausdami vaiką, tiek jį apžiūrėdami mediciniškai, tiek suteikdami jų reabilitacijos procesui reikalingą

797 Page, M.; Precey, G., *supra* note 63.

798 Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2015 m. gegužės 27 d. rekomendacija Nr. 6-284 Dėl miestų (rajonų) savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių procesinės padėties ir funkcijų baudžiamajame procese. [žiūrėta 2016-08-09]. http://www.vaikoteises.lt/media/file/Metodines/Rekomendacija_baudz.%20procesese%202016.pdf.

pagalbą⁷⁹⁹. Tai tinkamo ir daugeliu atvejų efektyvaus įstaigų bei jų pareigūnų bendradarbiavimo pavyzdys, kuris gali itin padidinti pačios baudžiamosios bylos baigties sėkmę, užtikrinti tinkamą pagalbą nukentėjusiam vaikui ir padėti jam išvengti antrinės viktimizacijos.

Įvertinus teigiamą Islandijos praktiką, Lietuvoje, bendradarbiaujant su vyriausybine vaiko teisių apsaugos agentūra „Barnaverndarstofa“⁸⁰⁰, 2014 m. liepos 1 d. buvo pasirašyta projekto „Vaikų, nukentėjusių nuo seksualinės prievartos, pagalbos centro steigimas“ paraiškos Nr. EEE-LT05-SADM-01-TF-01-001 įgyvendinimo sutartis. Pareiškėjo vaiko ir motinos globos namų „Užuovėja“ įgyvendinamam projektui skirta 2 988 032,40 Lt paramos. Įgyvendinant šį projektą, buvo siekiama sukurti socialinės reabilitacijos sistemą ir užtikrinti ilgalaikės ir trumpalaikės socialinės pagalbos seksualinę prievartą ir seksualinį išnaudojimą patyrusiems vaikams ir jų šeimoms teikimo priemones. Siekta užtikrinti suderintą tarpžinybinį bendradarbiavimą, kvalifikuotai atliekamas vaikų apklausas ir medicininę apžiūrą; vaikui ir šeimai teikti būtiną specializuotą kompleksinę (individualią, grupinę) psichologinę pagalbą. Šis projektas įgyvendintas 2016 m. birželio 3 d., kai veiklą pradėjo Vaikų, nukentėjusių nuo seksualinės prievartos, pagalbos centras. Belieka tikėtis, kad šiame centre dirbantys specialistai bent iš dalies išspręs bendradarbiavimo, nukreipto į vaiko gerovės užtikrinimą, problemas⁸⁰¹.

3.3. Apsaugos priemonių taikymas

Nors įstatymų leidėjas įtvirtino vienos apklausos taisyklę, praktikoje nereti atvejai, kai jos nėra paisoma ir vaikai šaukiami papildomai apklausai teisme. Jei, kaip jau buvo aptarta analizuojant geriausių vaiko interesų principą, apklausos, atliekamos ikiteisminio tyrimo teisėjo, yra vykdomos iš esmės paisant pagrindinių vaiko apsaugos nuo antrinės viktimizacijos saugiklių, įtvirtintų pačiame įstatyme, tai to paties pasakyti apie apklausas teisme, deja, negalima. Minėta, kad autorės apklausti ekspertai teismų psichologai nurodė, kad teisėjai teismo posėdžio metu vis dar linkę vaikų apklausas vykdyti jiems tiesiogiai esant teismo posėdžių salėje, teisėjai patys užduoda vaikams klausimus, o psichologams šiuo atveju pavedama tik stebėti vaikų apklausas ir įsikišti į jas tik esant būtinybei.

Jei valstybė, gindama vaiką nuo nusikalstamos veikos, neturi galimybės išvengti situacijos dėl jo pakartotinių apklausų, tada valstybė įgyja pareigą pasirūpinti vaiko saugia ir jo poreikius bei interesus atitinkančia apklausos aplinka. Kaip taikliai pastebėjo R. Merkevičius, vaizdžiai tariant, procesinių taisyklių kūrimas ir taikymas turi vykti pagal lazdos ir meduolio principą – intensyvesnis žmogaus teisių ribojimas (šiuo atveju – vaiko apklausa teisiamajame posėdyje, kur, kaip ne kartą minėta, kyla didžiausia grėsmė patirti antrinę viktimizaciją) tuo pat metu turi būti kompensuojamas papildomomis teisinėmis priemo-

---

799 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

800 Išsamiau žr. http://www.cpva.lt/lt/naujienos_29/eee-ir-norvegijos-hhjf/p20/pasirasyta-projekto-vaiku-12ea.html.

801 Neoficialaus telefoninio pokalbio metu Vaikų, nukentėjusių nuo seksualinės prievartos, pagalbos centro atstovė nurodė, kad per pirmuosius veiklos metus centre buvo suteikta psichologinė ir (ar) socialinė pagalba apytiksliai 100 vaikų.

nėmis⁸⁰². Visų procesų metu su vaikais turėtų būti elgiamasi paisant jų amžiaus, specialiųjų poreikių, brandumo bei supratimo lygio ir atsižvelgiant į visus bendravimo sunkumus, kurių jie gali turėti. Bylos, į kurias įtraukti vaikai, turėtų būti nagrinėjamos nebauginančioje ir vaikams tinkamoje aplinkoje⁸⁰³. Tai svarbu, visų pirma, todėl, kad vaiko saugumo jausmas apklausos metu tiesiogiai lemia jo parodymų išsamumą bei patikimumą⁸⁰⁴. Antra, formali teismo posėdžio aplinka, neišvengiamas tiesioginis susidūrimas su kaltininku, netinkamai formuluojami, pasikartojantys klausimai, teismo posėdžio paviešinimas žiniasklaidoje yra pagrindiniai veiksniai, galintys sukelti antrinę viktimizaciją ir trukdantys įgyvendinti reabilitacijos principą⁸⁰⁵.

Tarptautiniai teisės aktai taip pat įpareigoja valstybes naudoti atitinkamas technines priemones, kurių paskirtis – apsaugoti vaiką nuo žalojančio baudžiamojo proceso poveikio teismo nagrinėjimo metu. Jungtinių Tautų gairėse dėl teisingumo bylose, kai yra nukentėjusių vaikų ir vaikų nusikaltimo liudytojų⁸⁰⁶, ir Vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos konvencijoje raginama užtikrinti vaikų, jų šeimų ir jų naudai liudijančių liudytojų apsaugą nuo įbauginimo, keršijimo ir pakartotinės viktimizacijos. Lanzarotės konvencijos 36 straipsnyje, kuriame reglamentuojamas baudžiamosios bylos, kurioje nukentėjusysis yra vaikas, teismo procesas, nurodyta, kad „kiekviena Šalis, remdamasi savo vidaus teisės aktais, imasi būtinų teisėkūros ar kitų priemonių užtikrinti, kad auka galėtų būti išklaudyta jai teismo salėje nebūnant, pavyzdžiui, pasinaudojant atitinkamomis ryšių technologijomis“. Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas 2014 metais Ženevoje vykusioje periodinėje sesijoje Lietuvos atstovams pabrėžė, kad Lietuva raginama pasinaudoti Jungtinių Tautų Tarpžinybinės komisijos dėl Nepilnamečių justicijos ir jos narių (UNICEF, Vaiko teisių komiteto) sukurtomis techninėmis priemonėmis, padėsiančiomis apsaugoti vaikus⁸⁰⁷. 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2011/92/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija 20 straipsnio 5 dalyje valstybės raginamos vaikų apklausos metu naudoti tinkamastechnines, tarp jų ir ryšių technologijų, priemones (angl. *appropriate communication technologies*). Tokia pati pozicija išdėstyta ir EŽTT byloje *W. S. v Poland*, kurioje šis Teismas pabrėžė, kad visų pirma vaiko parodymų patikimumas neturėtų būti tikrinamas užduodant kontrolinius klausimus ar taikant kryžminę apklausą. Vaiką apklausti turi specialiai tam pasiruošęs asmuo – psichologas. Be to, vaiko apklausos metu gali būti taikomos saugumą užtikrinančios techninės priemonės, kaip antai vienpusis veidrodis ar vidinė televizija⁸⁰⁸.

802 Merkevičius, R., *supra* note 282, p. 103–118.

803 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

804 Almerigogna, J. *et al.*, *supra* note 60.

805 Daugelis mokslininkų vieningai sutaria, kad parodymų davimas teisiama jame posėdyje beveik visais atvejais yra nemalonus išgyvenimas liudijančiam asmeniui (Almerigogna, J. *et al.*, *supra* note 60).

806 Jungtinių Tautų gairės dėl teisingumo bylose, kai yra nukentėjusių vaikų ir vaikų nusikaltimo liudytojų (ECOSOC Res 2005/20, 2005 m. liepos 22 d.), *supra* note 398.

807 Tarpžinybinės vaiko gerovės komisijos protokolai. [žiūrėta 2016-10-25]. <http://www.socmin.lt/lt/veikla/tarybos/tarpzinybine-vaiko-geroves-komisija.html> [žiūrėta 2015-07-07].

808 EŽTT sprendimas byloje *W.S. v Poland*, No. 21508/02.

Taigi pagrindinės užduotys teisėsaugos institucijų subjektams apklausiant vaiką teisiamajame posėdyje yra šios: pirma, kaip apklausti vaiką baudžiamajame procese, jam ne tik nepakenkiant, bet ir padedant išgyventi traumuojančius jausmus; antra, kaip užtikrinti, kad vaiko parodymai būtų patikimi, išsamūs ir gauti teisėtai. Siekiant šių tikslų, išskirtinos dvi priemonių grupės: pirma, Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintos priemonės, taikytinos vaiko atžvilgiu; antra, kitos techninės priemonės, tiesiogiai neįtvirtintos įstatyme, tačiau suderinamos su bendraisiais apklausos teisėtumui keliamais reikalavimais.

3.3.1. Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintos priemonės

Anonimiškumo taikymas. Prašyti taikyti anonimiškumą liudytojas ir nukentėjusysis gali ikiteisminio tyrimo metu, kreipdamiesi į ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą. Sprendimas taikyti anonimiškumą liudytojui priimamas esant pagrindams, nurodytiems BPK 199 straipsnyje: gresia realus pavojus nukentėjusiojo, liudytojo ar jų šeimos narių arba artimųjų giminaičių gyvybei, sveikatai, laisvei ar turtui, taip pat tarnybos, verslo ar kitiems teisėtiems interesams; nukentėjusiojo ar liudytojo parodymai yra svarbūs baudžiamajame procese; nukentėjusysis ar liudytojas dalyvauja procese dėl labai sunkaus, sunkaus ar apysunkio nusikaltimo. Liudytojo ar nukentėjusiojo, kuriam taikomas anonimiškumas, dalyvavimas baudžiamajame procese pasižymi specifiskumu, leidžiančiu išvengti veiksmų, lemiančių antrinę viktimizaciją, – tiesioginio susidūrimo su kaltininku, pareigos duoti parodymus viešame teismo posėdyje, duomenų apie liudytoją ar nukentėjusįjį pavišimo net ir kaltininkui ir pan. Kita vertus, šios priemonės taikymas galėtų būti pripažįstamas efektyviu kalbant apie kitų kategorijų pažeidžiamus liudytojus ar nukentėjusiuosius, tačiau jos taikymas vaikų atžvilgiu, nepaisant to, kad yra rekomenduojamas Europos Tarybos gairėse⁸⁰⁹ kaip efektyvi priemonė išsaugant vaiko teisę į privatumą, autorės nuomone, nebūtų nei efektyvi, nei tinkama priemonė. Taip yra dėl kelių priežasčių. Pirma, manytina, kad apklausos metu procedūros, kurios taikomos liudytojui, kuriam taikomas anonimiškumas, gali sukelti dar didesnę stresą vaikui; antra, BPK įtvirtinta kategoriška nuostata, kad apkaltinamasis teismo nuosprendis negali būti grindžiamas remiantis vien tik liudytojo, kuriam taikomas anonimiškumas, parodymais. Ši nuostata gali tapti didele kliūtimi priimti teisingą ir pagrįstą teismo nuosprendį baudžiamosiose bylose, kuriose nukentėjusiuoju pripažintas vaikas, kaip jau ne kartą minėta, tokio pobūdžio bylose paprastai vaiko parodymai yra vieninteliai tiesioginiai įrodymai ir turi lemiamą reikšmę teismo nuosprendžio priėmimui; trečia, pritaria G. Godos nuomonei, kad anonimiškumo taikymas nukentėjusiajam sunkiai suderinamas su kaltinamojo teise žinoti, kuo jis yra kaltinamas, – ši teisė negali būti įgyvendinta konkrečiai nenurodant, koks asmuo ir nuo kokios veikos yra nukentėjęs⁸¹⁰.

Dalinis anonimiškumas. Dalinio anonimiškumo taikymo procedūra ir pagrindai yra tokie patys, kaip ir anonimiškumo. Dalinio anonimiškumo atveju prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas nutarimu taikyti dalinį anonimiškumą nustato įslaptinamų duomenų apimtį. Gali būti įslaptinami liudytojo ar nukentėjusiojo vardas ir pavardė, gimimo data,

809 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

810 Goda, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese., *supra* note 468, p. 155.

asmens kodas, gyvenamosios vietos adresas, profesija, darbo ar mokymosi vieta, gimimystės ryšiai, taip pat kiti liudytojo ar nukentėjusiojo duomenys (išskyrus duomenis apie liudytojo ar nukentėjusiojo santykius su įtariamoju (kaltinamuoju)). Toks liudytojas gali būti apklausiamas tiek pagal įprastas liudytojo apklausos taisykles, tiek ir pagal nustatytas specialias liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, apklausos procedūras. Liudytojo parodymų įrodomoji vertė tokiu atveju, kai apie liudytoją žinoma bent dalis informacijos, didėja, o gynybos argumentai dėl proceso nesąžiningumo – silpnėja⁸¹¹.

Apklausa nuotoliniu būdu. Baudžiamojo proceso įstatyme numatyta galimybė liudytojus ir nukentėjusiuosius apklausti garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis. Pagal įstatymą tokios apklausos pagrindas yra bet kokios priežastys, dėl kurių asmuo negali atvykti į teismo posėdį (BPK 279 straipsnio 6 dalis). Taigi šios nuostatos turinio apibrėžtį įstatymų leidėjas patikėjo teismo kompetencijai. Be abejonės, liudytojo pažeidžiamumas turėtų būti pripažįstamas aplinkybe, dėl kurios asmuo galėtų būti apklausiamas nuotoliniu būdu. Tokią išvadą galima pagrįsti užsienio valstybių patirtimi, mat pagal kai kuriose užsienio valstybėse (pavyzdžiui, Norvegijoje, Austrijoje, JAV, Didžiojoje Britanijoje) galiojantį teisinį reguliavimą, nuotolines apklausas galima atlikti daug dažniau, t. y. apklausiant nepilnamečius, taip pat asmenis, kurie yra už valstybės ribų ir negali atvykti į teismo posėdį, taip pat asmenis, kuriems apklausos teisme gali padaryti neigiamą psichologinį poveikį, apklausiant įslaptintus bei saugomus liudytojus ir kitais atvejais⁸¹². Tiek mokslininkai, tiek praktikai nuotolines apklausas vertina itin teigiamai, nepaisant to, jos Lietuvoje taikomos vis dar vangiai⁸¹³. Tikėtina, kad šią aplinkybę lemia ganėtinai naujas teisinis reguliavimas, praktikos bei žinių, kaip vykdyti tokią apklausą, stoka. Šias aplinkybes nurodė ir autorės vestuose mokymuose dalyvavę teisėjai, kurie pabrėžė vengiantys taikyti šią procesinę priemonę, nes nėra nusistovėjusi jų taikymo tvarka, neaišku, koks teismo darbuotojas atsakingas už techninių priemonių organizavimą, kai kurie nurodė tai, kad nežino, kaip įgyvendinti BPK nustatytus reikalavimus dėl liudytojų priesaikos ir pasižadėjimo ir t. t. Nepaisant šių praktikoje pasitaikančių problemų, kurios ilgainiui turės būti išspręstos⁸¹⁴, manytina, kad ši priemonė yra viena moderniausių ir efektyviausių siekiant apsaugoti vaiką nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio. Vaikas parodymus gali duoti būdamas ne teismo pastate, o kitoje patalpoje, kuri jam yra žinoma ir saugi, pavyzdžiui, vaiko apklausos kambaryje ar net mokykloje, tokios apklausos metu visiškai užtikrinama kaltinamojo teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams ir suteikiama galimybė visiems proceso dalyviams stebėti parodymus duodantį vaiką ir taip susidaryti išpūdį dėl parodymų patikimumo.

---

811 *Ibid.*

812 Belevičius, L.; Jurka, R. Proceso veiksmų atlikimo garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis galimybės. *Jurisprudencija*. 2007 10(100):75-83.

813 Bene dažniausiai ši metodą taikė Vilniaus miesto apylinkės teismo teisėjai.

814 Juolab kad Nacionalinė teismų administracija 2014 metais baigė įgyvendinti projektą, pagal kurį Lietuvos teismuose įdiegta speciali įranga, leidžianti organizuoti nuotolinius teismo posėdžius (išsamiau apie tai – www.teismai.lt). Tačiau faktiškai 2015 metais ne visi teismai turėjo techninių galimybių taikyti šią priemonę (tokios galimybės neturėjo, pavyzdžiui, Prienų rajono apylinkės teismas, Druskininkų rajono apylinkės teismas, Jurbarko rajono apylinkės teismas).

3.3.2. Techninės priemonės

Galiojančiame BPK techninių priemonių panaudojimas apklausiant liudytojus ir nukentėjusiuosius reglamentuojamas gana konservatyviai, t. y. numatant tik vieną galimybę – apklausti garso ir vaizdo nuotolinėmis perdavimo priemonėmis⁸¹⁵. Mokslininkai⁸¹⁶ tokį baudžiamojo proceso įstatymo konservatyvumą aiškina tuo, kad daugelis jo nuostatų perimtos iš senojo, 1961 metų, BPK. Kita vertus, pripažįstama ir tai, kad galiojančiame BPK nenumatyta imperatyvių draudimų apklausą vykdyti kitokiu būdu, nei įprasta. Šiuo metu užsienio valstybėse, ypač bendrosios teisės tradicijų besilaikančiose valstybėse (JAV, Didžiojoje Britanijoje), egzistuoja kai kurios patikimos, moksliskai pagrįstos ir plačiai naudojamos techninės priemonės ir ryšių technologijos. Šių priemonių Lietuvos baudžiamasis procesas dėl savo konservatyvumo šiandien nepripažįsta arba nesudaro techninių (materialinių) sąlygų pakankamai plačiai jas naudoti. Todėl toliau aptarsime būdus ir priemones, kurie ne tik plačiai naudojami užsienio valstybėse, apklausiant pažeidžiamus nukentėjusiuosius ir liudytojus, ir pradedami taikyti kai kuriuose Lietuvos teismuose, bet ir kurių taikymo išplėtimas nereikalautų didesnių materialinių ir žmogiškųjų išteklių ir būtų suderinamas su galiojančiu teisiniu reguliavimu.

Pagal Lietuvoje galiojančius įstatymus ir susiformavusią teismų praktiką įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti, BPK numatytais proceso veiksmiais patikrinti, teisiamejame posėdyje išnagrinėti ir teismo pripažinti duomenys, kuriais vadovaudamasis teismas daro išvadą dėl nusikalstamos veikos buvimo ar nebuvimo, šią veiką padariusio asmens kaltumo ar nekaltumo ir kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai⁸¹⁷. Taigi kad tam tikri duomenys, tarp jų ir nukentėjusiojo bei liudytojo parodymai, būtų pripažinti tinkamu įrodymu, paprastai šie asmenys turi būti apklausti teismo posėdyje, apklausiamiesiems fiziškai esant teismo posėdžių salėje, sudarant sąlygas tiesiogiai matyti ir girdėti apklausiamą asmenį visiems proceso dalyviams, ypač gynybos šaliai.

Kita vertus, apklausiamojo stebėjimo svarba nereikia, kad jis turi būti apklausiamas tiesiogiai, su kitais proceso dalyviais bendraujant akis į akį. Čia turima galvoje tai, kad svarbu matyti apklausiamojo reakciją į užduotą klausimą, atsakymo intonaciją, stebėti tam tikrus kūno kalbos ženklus ir pan. Tokia išvada darytina įvertinus ir EŽTT praktiką, pagal kurią vienas iš svarbiausių veiksnių užtikrinant kaltinamojo teisę į tinkamą gynybą ir teisę pačiam apklausti kaltinimo liudytojus yra tas, kad kaltininkui turi būti suteikta galimybė ginčyti kaltinimo liudytojų parodymus, tiesiogiai stebint asmenį, duodantį parodymus (tiesioginis stebėjimas gali būti ir per vietinę televiziją, vaizdo ir garso įrašą, naudojant uždangą ir pan.)⁸¹⁸. Kitoje byloje Teismas taip pat akcentavo nukentėjusių nuo lytinių nusikaltimų vaikų padėtį ir nurodė, kad tokios aukos baudžiamąjį procesą dažnai supranta kaip sunkų išbandymą, ypač kai prieš jų norą reikalaujama susitikti su kaltininku. Spren-

815 Atkreiptinas dėmesys, kad ir ši galimybė pradėjo galioti 2014 m. sausio 1 d.

816 Belevičius, L.; Jurka, R., *op. cit.*

817 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7/2014.

818 EŽTT sprendimai bylose *Bocos-Cuesta v. the Netherlands*, no. 54789/00, *Accardi and Others v. Italy*, no. 30598/02, *Kostovski v. the Netherlands*, no. 166.

džiant klausimą, ar tokioje byloje buvo užtikrinta kaltinamojo teisė į teisingą nagrinėjimą, turi būti atsižvelgiama ir į nukentėjusiojo interesus. Be to, Teismas pripažino, kad tokio pobūdžio bylose gali būti imamasi tam tikrų priemonių siekiant apsaugoti nukentėjusįjį su sąlyga, kad tokios priemonės gali būti suderintos su tinkamu ir veiksmingu gynybos teisių įgyvendinimu⁸¹⁹. Taigi užsienio valstybėse taikomos apsaugos priemonės, sudarančios kliūtis kaltininkui susidurti su liudytoju ar nukentėjusiuoju akis į akį, iš esmės atitinka ir Lietuvoje galiojantį teisinį reguliavimą, ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas.

Vidinė televizija. Taikant šį metodą, nukentėjusysis ar liudytojas fiziškai yra teismo pastate, tačiau kitoje patalpoje, o ne teismo posėdžių salėje, ir būdamas šioje patalpoje jis duoda parodymus, o vaizdas tiesiogiai rodomas per teismo posėdžių salėje esantį televizorių. Taikant šį metodą, galima išvengti vaikui nepalankios formalios teismo posėdžių salės aplinkos ir tiesioginio susidūrimo su kaltininku⁸²⁰. Šis metodas paplitęs bendrosios teisės tradicijų šalyse – Jungtinėje Karalystėje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Australijoje. Šiose valstybėse atlikti tyrimai vienareikšmiškai patvirtina metodo efektyvumą. Vaikai linkę labiau duoti parodymus būtent naudojant vidinę televiziją ar teletiltą, nei būdami tiesiogiai teismo posėdžių salėje⁸²¹. Šiam metodui taikyti būtinų priemonių įdiegimas neabejotinai susijęs su papildomomis išlaidomis, tačiau jo taikymas didesnių išlaidų nereikalauja⁸²². Be to, šio metodo teisinis reguliavimas nekeltų didesnių problemų, nes tai iš esmės panašus metodas, koks įtvirtintas BPK, – apklausa nuotoliniu būdu. Lietuvoje teisėjai tam tikrais atvejais naudoja vaiko apklausos kambarius teismo posėdžio metu apklausdami vaiką. Toks apklausos būdas iš esmės prilygsta apklausai per vidinę televiziją. Deja, ne visi Lietuvos teismai turi įrengtą vaikų kambarį. Tokiu atveju vidinės televizijos įrengimas būtų techniškai paprastesnis ir pigesnis procesas nei atskiro vaiko kambario įrengimas.

Išsamumo dėlei derėtų paminėti, kad yra ir šios priemonės skeptikų, kurie tvirtina, kad vidinės televizijos naudojimas (kaip, ko gero, ir kitų techninių priemonių, ribojančių fizinį nukentėjusiojo buvimą teismo posėdžių salėje, – *aut. pastaba*) turi tam tikrą neigiamą psichologinį aspektą sprendžiant dėl kaltinamojo kaltumo – teisėjui ir prisiekusiesiems gali susidaryti nuomonė, kad nukentėjusiajam yra pagrindas bijoti⁸²³. JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *Coy v. Iowa* konstatavo, kad vidinės televizijos metodo taikymas pažeidžia teisę į kaltinamojo teisę akis į akį užduoti klausimus kaltinimo liudytojams (angl. *face to face confrontation*). Šioje byloje Teismas taip pat pažymėjo, kad pernelyg uoliai saugant vaiką baudžiamajame procese, formuojasi antrinės viktimizacijos patyrimo prezumpcija, kuri nepagrįstai nusveria kaltinamojo teisės tinkamai gintis⁸²⁴. JAV, nepaisant kritikos, šis metodas taikomas maždaug nuo 1980 metų ir yra ypač populiarus Kalifornijos valstijoje.

819 EŽTT sprendimas byloje *S. N. v Sweden*, no. 34209/96.

820 Cashmore, J., *supra* note 598, p. 204.

821 *Ibid.*, p. 205.

822 Pavyzdžiui, Kauno apygardos teismo teisėjai sėkmingai taiko šį metodą, naudodamiesi teisme įrengtu vaiko apklausos kambariu. Šiuo būdu apklausiami ir pilnamečiai nukentėjusieji, kuriems, teismo nuomone, buvo reikalinga papildoma apsauga nuo kontakto su kaltinamaisiais.

823 Naylor, B. Dealing wit Child Sexual Assault: Recent Developments. *British Journal of Criminology*. 1989, 29(4):359-407.

824 Watkins, S. A., *supra* note 51.

*Širmos naudojimas*⁸²⁵. Širmos naudojimo metodo esmė ta, kad nukentėjusysis ar liudytojas fiziškai yra teismo posėdžių salėje, tačiau jis nuo proceso dalyvių yra atskirtas širma, taip jis išvengia tiesioginio kontakto. Taikant šį metodą, iš esmės būtų išlaikomi visi apklausos reikalavimai, išskyrus tai, kad asmens veidas nebūtų matomas. Todėl prieš apklausos pradžią teismas turėtų atidžiai patikrinti asmens tapatybę. Šio metodo taikymas Lietuvoje nebūtų susijęs su didelėmis materialinėmis išlaidomis, taip pat būtų suderinamas su galiojančiu teisiniu reguliavimu. Klaipėdos apylinkės teismas šioje srityje laikytinas novatoriumi, mat šiuo metu jau yra įsigijęs širmą ir planuoja artimiausiu metu pradėti taikyti šią priemonę vaikų apklausos teismo posėdyje metu.

Taikant minėtas priemones galima pasiekti šiuos tikslus: pirma, pats baudžiamasis procesas, net ir pakartotinės apklausos, pažeidžiamiems nukentėjusiesiems ir liudytojams nesukeltų tiek daug streso ir neigiamų emocijų, kiek gali sukelti ir paprastai sukelia įprastine tvarka atliekamos apklausos teisme; antra, nukentėjusiajam ir liudytojui parodymų davimo metu jaučiantis saugiau, didėja tikimybė, kad jie duos išsamesnius ir tikslesnius parodymus, todėl tiesos nustatymas byloje bus mažiau komplikuoatas, o teismo nuosprendžio priėmimo procesas – paprastesnis; trečia, nukentėjusieji ir liudytojai, žinodami, jog yra galimybė liudijimo metu nesusidurti akis į akį su kaltininku ir parodymus duoti saugesnėje aplinkoje, rečiau sieks išvengti dalyvavimo baudžiamajame procese apskritai⁸²⁶, todėl taip bus užtikrinamas ne tik privatus nukentėjusiojo ar liudytojo interesas būti saugiam, bet ir valstybės interesas ištirti nusikalstamą veiką, nustatyti kaltą asmenį ir jį tinkamai nubausti. Svarbu tai, kad pritaikyti vaiko saugumo jausmą užtikrinantys apklausos metodai neturėtų būti vertinami kaip veiksniai, *per se* lemiantys mažesnę vaiko duotų parodymų patikimumą ar teisėtumą. Kaip jau minėta, šie pirmiau nurodyti apklausos metodai iš principo neprieštarauja BPK įtvirtintoms bendrosioms apklausos teisiamaajame posėdyje taisyklėms – jie sudaro tinkamas ir pakankamas sąlygas patikrinti apklausiamojo tapatybę; jei vaikas yra sulaukęs šešiolikos metų – prisaikdinti jį bei įspėti dėl melagingų parodymų davimo; beveik visais atvejais teismo posėdyje dalyvaujantys asmenys turi galimybę tiesiogiai stebėti vaiką, duodantį parodymus, ir užduoti jam klausimus. Atkreiptinas dėmesys, kad tarp-tautiniuose dokumentuose taip pat akcentuojama, jog vaiko apklausos metodų, tokių kaip nuotolinė apklausa ir apklausa naudojant vidinę televiziją arširmą, neturi būti pagrindas sumenkinti vaiko parodymų įrodomąją vertę⁸²⁷.

2014 m. rugsėjo–2015 m. sausio mėnesiais Nacionalinės teismų administracijos iniciatyva buvo atliktas tyrimas⁸²⁸, kurio tikslas – išnagrinėti Lietuvos teismuose dalyvaujančių liudytojų ir nukentėjusiųjų specialiuosius poreikius bei nustatyti specialios psichologinės ir

825 Anglosaksų valstybėse kaip širmos pakaitalas kartais nurodomas vienpusis veidrodis.

826 Tokios situacijos teismų praktikoje yra gana dažnos, ypač prekybos žmonėmis bylose, kuriose aukos po apklausos išteisminiame tyrime išvyksta į užsienį ir į teismo posėdį liudyti neatvyksta. Nesant galimybės apklausti nukentėjusiųjų teismo posėdyje, teismams tenka priimti ir išteisinamuosius teismo nuosprendžius. Taip atsitiko, pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo išnagrinėtoje baudžiamojoje byloje Nr. 1A-66/2011.

827 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

828 Tyrimą atliko UAB „Eurointegracijos projektai“. Disertacinio tyrimo autorė su tyrimo rezultatais susipažino dalyvaudama tyrimo pristatyme, kurį inicijavo Nacionalinė teismų administracija.

kitos pagalbos, kuri didintų liudytojų bei nukentėjusiųjų psichologinį komfortą teismuose, poreikį teismuose. Tyrimo metu nustatyta, kad reikšminga dalis (28,4 proc.) suaugusių respondentų jautėsi nesaugiai. Išanalizavus tyrimo rezultatus, viena svarbiausių paaiškėjusių problemų yra liudytojų ir nukentėjusiųjų nesaugumo ir (ar) baimės jausmas teismo patalpose (trūksta atskirų patalpų, kuriose būtų galima laukti teismo posėdžio; nėra atskiro įėjimo (išėjimo) iš teismo pastato).

Nei dabar galiojantis teisinis reguliavimas, nei didžioji dauguma teismų pastatų⁸²⁹ nėra pritaikyti, kad būtų objektyviai įmanoma išvengti šio traumuojančio kontakto. Toks reikalavimas jau keliamas naujiems teismo pastatams Europos Sąjungos valstybėse⁸³⁰ ir akcentuojamas tarptautiniuose dokumentuose: „Kiekviena valstybė narė, be to, užtikrina, kad būtų išvengta nukentėjusiųjų ir nusikaltėlių susidūrimų kontaktų teismo patalpose, nebent baudžiamosios bylos nagrinėjimas reikalauja tokių kontaktų. Prireikus tuo tikslu kiekviena valstybė narė palaiapsniui rūpinasi, kad teismo patalpose būtų specialūs laukiamieji nukentėjusiesiems“⁸³¹.

Esama tam tikrų organizacinio pobūdžio priemonių, kurios šiuo atveju gali būti taikomos siekiant bent apriboti šį vaiką traumuojantį kontaktą iki prasidedant teismo posėdžiui. Tokia priemonė galėtų būti teismo darbuotojų, teismų savanorių vykdomas vaiko pasitikimas prieš teismo posėdį ir palydėjimas į atskirą teismo patalpą iki teismo posėdžio pradžios. Tokia praktika nėra naujiena Lietuvos teismuose, ji taikoma Lietuvos apeliaciniame teisme, Kauno apylinkės, Kauno apygardos ir kituose teismuose.

3.3.3. Vaiko teisės į privatų gyvenimą apsauga

Reabilitacijos principo svarba pirmiausia akcentuota JAV įkūrus pirmąjį nepilnamečių teismą. Būtent šio principo, kildinamo iš *parens patriae* doktrinos, kaip ideologijos pasirinkimas lėmė nepilnamečių teismų neformalumą, vėliau imtą įnirtingai kritikuoti. Nekarotojant prieš tai išsakytų minčių apie reabilitacijos principo turinį, svarbą baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, ir naujai įgyjamą aktualumą, derėtų pabrėžti, kad būtent vaiko teisės į privatų gyvenimą apsauga baudžiamajame procese yra vienas iš pagrindinių šio principo sėkmingo taikymo prielaidų. Ypač tai pasakytina apie viešumo principo ribojimą. Veikiant pirmiesiems nepilnamečių teismams, pagrindinis reabilitacijos principo tikslas buvo siekti, kad į iš esmės suaugusiajam pritaikytą baudžiamąjį procesą patekęs

829 Teismų pastatai, kuriuose būtų galimybė vaikui laukti teismo posėdžio kitoje patalpoje ir patekti į teismo pastatą per kitą įėjimą, yra vos keli, pavyzdžiui, tuo pasižymi Trakų rajono apylinkės teismas, Kauno apygardos teismas, Vilniaus miesto apylinkės teismas. Tačiau autorei bendraujant su pastarojo teismo atstovais, paaiškėjo, kad net ir turėdami technines galimybes, ne visi teisėjai jomis naudojami siekdami padėti vaikui patekti į teismo pastatą nesusiduriant su kaltininku. Vilniaus miesto apylinkės teismo darbuotojai nurodė, kad taip yra dar ir todėl, jog teisme dirba daug darbuotojų, todėl nėra galimybės įrengti atskiros patalpos, kurioje vaikas galėtų laukti teismo posėdžio.

830 European Commission For the Efficiency of Justice. Draft Guidelines on the Organisation and Accessibility of Court Premises. [žiūrėta 2014-12-20]. www.coe.int/T/dghl/cooperation/cepej/default_en.asp.

831 2011 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR). [žiūrėta 2015-05-04]. http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=39814&p_query=&p_tr2=2.

vaikas, nesvarbu, kokį procesinį statusą jis yra įgijęs, pasibaigus procesui, turėtų galimybę sveikai fiziškai ir psichologiškai vystytis, kad užaugtų socialiai teigiamu visuomenės nariu. Kad būtų įmanoma tą padaryti, visų pirma svarbu apsaugoti jo privatumą. Nors viešumo principo ribojimas *per se* nedaro teigiamos įtakos vaiko psichinei ar emocinei būklei, jis padeda užtikrinti reabilitacijos principo įgyvendinimą. Taip yra todėl, kad, ribojant viešumo principo taikymą kaltinamiesiems, išvengiama stigmatizavimo ir atitinkamai recidyvo; o ribojant jo taikymą nukentėjusiesiems – išviešinimo, kuris sudaro kliūtis sveikai fiziškai, emociškai ir psichiškai vystytis, greičiau pamiršti įvykdytą nusikalstamą veiką ir jos padarinius, ateityje išvengti, kad apie nemalonią situaciją sužinos aplinkiniai – draugai, bendradarbiai, sutuoktinis ir pan.⁸³² Maceratos universiteto (Italija) profesorė dr. C. Cezari, kalbėdama apie baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, prioritetus, išskyrė reabilitacijos principo įgyvendinimo poreikį kaip vieną pagrindinių aspektų. Anot jos, didžiausią žalą tiek nukentėjusiesiems, tiek nusikaltusiems vaikams padaro etikečių klįjavimas, kuris savo ruožtu visiškai paneigia reabilitacijos principo efektyvumą. Todėl baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, privatumas itin svarbus.

Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnyje, be kita ko, nurodoma, kad valstybės privalo užtikrinti visišką pagarbą vaiko asmeniniam gyvenimui visose bylos nagrinėjimo stadijose. Pekino taisyklių 8 punkte teigiama, kad „nepilnamečio teisė į privatumą turi būti gerbiama visose proceso stadijose, siekiant išvengti žalos, kuri jam sukeliama netinkamu viešumu ir ženkliniu. Iš principo nėra skelbiama jokia informacija, kuri gali leisti nustatyti nepilnamečio pažeidėjo tapatybę“. Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas Bendrojoje pastaboje Nr. 10 dėl vaiko teisių nepilnamečių justicijos srityje⁸³³, be kita ko, rekomenduoja posėdžiauti uždariai, užtikrinti dokumentų konfidencialumą, skelbiamame nuosprendyje neatskleisti vaiko tapatybės ir t. t. Teismas turi turėti galimybę nagrinėti bylas už uždarytų durų, jei tai būtina atsižvelgiant į vaiko interesus ar privatumą. Viešumas, ypač viešai paskelbti vaiko privatus duomenys, gali padaryti didelę žalą jo interesams. Todėl teisėsaugos institucijų pareiga visais įmanomais būdais saugoti vaiko, patekusio į baudžiamąjį procesą, teisę į privatumą ir šios teisės ribojimą toleruoti tik tais atvejais, kai tai neišvengiama, atsižvelgiant į visuomenės ar viešąjį interesą ir teisę būti informuotam⁸³⁴.

Argumentų, kodėl turėtų būti užtikrintas visiškas konfidencialumas nusikaltusių baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, yra apstu. Dažniausiai įvardijamas siekis išvengti stigmatizacijos ir recidyvo. Vaikas, matydamas visuomenės požiūrį į jį, gali nesąmoningai siekti atitikti visuomenės sukurtą neigiamą portretą ir tęsti savo nusikalstamą

832 Kaip ypač skaudus tokį teiginį patvirtinantis pavyzdys įvyko Panevėžyje. Panevėžio apygardos teismo darbuotojai per klaidą teismų informacinėje sistemoje paskelbė nenuasmenintą viešai prieinamą teismo nuosprendį, kuriuo asmuo nuteistas už tuo metu mažametės seksualinį prievartavimą. Po kurio laiko tokį sprendimą aptiko nukentėjusiosios bendramoksliai. Dėl patirtos psichologinės traumos nukentėjusioji turėjo pakeisti mokyklą, ilgai lankėsi pas psichologus. <http://www.delfi.lt/news/daily/law/skandalas-detales-apie-moksleives-patirta-seksualine-prievartanagrinejo-visa-mokykla.d?id=64964429>.

833 Bendroji pastaba Nr. 10 dėl vaiko teisių nepilnamečių justicijos srityje (CRC/C/GC/10, 2007 m. balandžio 25 d.). [žiūrėta 2012-11-14]. http://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_LIT.pdf.

834 Laubenstein, K. M., *supra* note 42.

elgesį. Tai vadinama stigmatizavimo perspektyvos teorija, paaiškinančia, kodėl asmenys linkę nusikalsti pakartotinai. Buvo atlikta daug kriminologinių ir psichologinių tyrimų, kurie patvirtino stigmatizavimo teoriją ir atskleidė, kad apkaltinamojo teismo nuosprendžio fakto pavišėjimas neretai gali turėti neigiamą poveikį recidyvizmui, ypač nebrandiems asmenims. Antroji dažniausiai minima priežastis susijusi su kitų vaikų nusikalstamo elgesio prevencija. Turi būti vengiama viešinti nepilnamečių padarytus nusikaltimus, kad tai netaptų blogu pavyzdžiu jo bendraamžiams, taip pat nepaskatinti nusikaltimo recidyvo, nes nusikaltimo pavišėjimo faktas gali pagerinti nusikaltusio nepilnamečio įvaizdį jo bendraamžių akyse ir taip paskatinti jį siekti tolesnio dėmesio nusikalstant ir trokštamo pripažinimo. Kitos literatūroje minimos priežastys gali pasitarnauti ir kaip argumentai, pagrindžiantys poreikį saugoti nukentėjusių vaikų privatumą. Pačios baudžiamosios bylos ir joje nustatytų aplinkybių pavišėjimo užkardymas svarbus siekiant apsaugoti vaiko, patekusio į baudžiamąjį procesą, šeimos narius nuo visuomenės atstūmimo, taip pat apsaugoti paties vaiko socialinius ryšius ir santykius su aplinkiniais. Vaiko šeimos narių, kurie apsaugoti nuo žiniasklaidos ir visuomenės dėmesio, palaikymas vaikui gali turėti didelę įtaką reabilitacijos principo įgyvendinimui⁸³⁵.

Žvelgiant plačiau, viešumo principo ribojimo nauda juntama ne tik pačiam vaikui, bet ir visai visuomenei, nes reabilitacijos principo įgyvendinimu, neįmanomu be viešumo principo ribojimo, yra suinteresuota ir pati visuomenė. Paminėtini ir šie papildomi visuomenei aktualūs argumentai: pirma, žiniasklaidos pagrindinis tikslas yra skandalizuoti⁸³⁶, todėl ji yra ypač aktyvi informuodama visuomenę apie pavienius, paprastai labai sunkius, didžiausią visuomenės atgarsį sukėlusius nusikaltimus ir jų teisminį nagrinėjimą. Todėl nuolat sklando baudžiamosios atsakomybės griežtinimo idėjos, neretai virstančios ir teisės aktų pakeitimais, kurie ne visada yra racionalūs ir gerai apgalvoti. Antra, visuomenės informavimas turi tiesioginę įtaką baudžiamųjų bylų nagrinėjimo teisėtumui ir skaidrumui⁸³⁷. Seksualinio pobūdžio nusikalstamos veikos, padarytos prieš vaikus, sukelia didelį rezonansą visuomenėje ir keršto kaltininkui siekimą, todėl tiriant ir nagrinėjant tokio pobūdžio baudžiamąsias bylas baudžiamojo proceso vienas iš tikslų – užtikrinti, kad niekas nekaltas nebūtų nuteistas, – įgyja ypatingą reikšmę. Tokią išvadą leidžia daryti Lietuvos patirtis, kai po didelį rezonansą sukėlusio pedofilijos skandalo Garliavoje buvo pradėta kur kas daugiau ikiteisminių tyrimų dėl seksualinio pobūdžio nusikalstamų veikų, padarytų prieš vaikus. Neretai tokios baudžiamosios bylos baigdavosi visišku išteisinimu nenustačius, kad buvo padaryta veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių.

Tačiau yra ir mokslininkų, kurie oponuoja griežto viešumo principo baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, ribojimo idėjai ir tai daro iš esmės remdamiesi dviem susijusiais argumentais – žiniasklaidos laisvės ir visuomenės teisės būti informuotai. Šie du interesai, anot kritikų, nusveria vaiko interesą. Kiti gi teigia, kad būtent vaiko nederamo elgesio pavišėjimas gali būti puiki prevencinė priemonė jo tolesniam netinkamam elgesiui, mat viešoji aplinkinių nuomonė visais amžiais darė įtaką žmonių elgesiui⁸³⁸. Pastaruoju

835 *Ibid.*

836 Goda, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese., *supra* note 436.

837 Laubenstein, K. M., *op. cit.*

838 Geis, G. Publicity and Juvenile Court Proceedings. *Rocky Mountain Law Review*. 30, 1958:101-126.

metu pasigirsta ir tokių nuomonių, kad visuomenė turi būti informuota apie seksualinio pobūdžio nusikalstamas veikas, padarytas prieš vaikus, ypač paviešinant informaciją apie kaltininką, kuris, tikėtina, ir ateityje gali daryti panašaus pobūdžio nusikalstamas veikas.

Nepaisant pastarųjų argumentų, demokratinėse valstybėse laikomasi nuostatos, kad baudžiamojo proceso dalyviais tapę vaikai turi teisę į privataus gyvenimo apsaugą ir ši teisė užtikrinama ribojant viešumo principą baudžiamajame procese. Šio principo tiesioginio ribojimo išraiška – neviešas tokio pobūdžio baudžiamųjų bylų nagrinėjimas, apimantis ir žiniasklaidos galimybių dalyvauti, ir visuomenės teisės būti informuotai apie tokios bylos eigą bei rezultatus ribojimą; netiesioginė išraiška – duomenų apie vaiką neskelbtinumas.

BPK 44 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisę, kad jo byla per kuo trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas. Teismo proceso viešumas yra įtvirtintas Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje ir 117 straipsnio 1 dalyje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 7 straipsnyje ir 34 straipsnio 1 dalyje, bei BPK 9 ir 44 straipsniuose. Pagal BPK 9 straipsnio nuostatas bendroji teisminio bylų nagrinėjimo taisyklė yra ta, jog bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai. Šio straipsnio 3 dalyje įvardytos viešumo principo išimtys: leidžiama neviešai nagrinėti teisme bylas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami arba dėl kurių yra pripažinti nukentėjusiais nepilnamečiai, nusikaltimų ir baudžiamųjų nusizengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylas, taip pat kitas bylas, kai siekiama užkirsti kelią paskelbti žinias apie privatų proceso dalyvių gyvenimą arba kai tai būtina siekiant užtikrinti nukentėjusiojo specialius apsaugos poreikius, taip pat kai apklausiamas liudytojas ar nukentėjusysis, kuriems taikomas anonimiškumas. Tai gi pagal Konstituciją proceso viešumas tam tikrais atvejais ribojamas privataus ar viešojo intereso apsaugos tikslais⁸³⁹. BPK nuostatos įpareigoja teismus visais atvejais apsvarstyti galimybę rengti uždarą teismo posėdį, kai nagrinėjamos baudžiamosios bylos, kuriose dalyvauja pažeidžiami liudytojai ar nukentėjusieji, ypač vaikai.

Uždaras teismo posėdis reiškia ne tik tai, kad jame negali dalyvauti visuomenės atstovai, kaltinamųjų, liudytojų ar nukentėjusiųjų artimieji, byloje neturintys jokie procesinio statuso, bet ir tai, kad apie tokią bylą negali būti informuojami ir žiniasklaidos atstovai. Greta kaltinamojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą, apimančios teisę į viešą bylos nagrinėjimą, atsiranda ir konstitucinė teisė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją, legitimuojanti žiniasklaidos atstovų dalyvavimą teisminiuose procesuose ir informavimą apie juos. Konstitucijos 117 straipsnyje įtvirtintas viešo bylų nagrinėjimo teisme principas, iš Konstitucijos 25 straipsnio kylantis visuomenės interesas būti informuotai, konstitucinis teisinis valstybės principas suponuoja įstatymų leidėjo pareigą bylų nagrinėjimo teisme santykius įstatymu reguliuoti taip, kad proceso dalyviams ir visuomenei būtų sudarytos sąlygos *inter alia* žinoti apie teismuose nagrinėjamas bylas, jose sprendžiamus ginčus, priimtus sprendimus⁸⁴⁰. Taip pat ir EŽTT ne kartą pažymėjo svarbų spaudos vaidmenį demo-

839 Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 80-2423.

840 Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso ko-

kratinėje visuomenėje, jos pareigą skelbti informaciją ir nuomones visiems rūpimais klausimais, kurie yra visuomenės intereso dalykas, ir visuomenės teisės tai žinoti reikšmę⁸⁴¹.

Kaip ir teisė į viešą bylos nagrinėjimą, taip ir minėta teisė nėra absoliuti; jos ribojimas numatytas Konstitucijoje, nurodant, kad reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei apsaugoti ar konstitucinei santvarkai ginti (25 straipsnio 3 dalis). Todėl *parens patriae* doktrina grįstas ir nuo seno taikomas viešumo principo ribojimas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, kelia nemažai teorinių diskusijų, ypač bendrosios teisės tradicijų šalyse, kur spaudos laisvė yra itin vertinama.

Uždaro teismo posėdžio, kaip pagrindinės taisyklės, kritikai turi nemažą arsenalą savo poziciją pagrindžiančių argumentų. Pirmiausia, kaip jau minėta, savo poziciją jie argumentuoja neginčijamu visuomenės interesu ir noru žinoti, kokias nusikalstamas veikas padaro ar nuo kokių nukentčia vaikai ir kaip teisėsauga į šiuos nusikaltimus reaguoja. Antra, atviras teismo posėdis atlieka informavimo ir auklėjimo funkcijas. Trečia, teigiama, kad tik aktyvi žiniasklaida gali tinkamai kontroliuoti teismų veiklą ir priimamų teismo sprendimų pagrįstumą. Taip žiniasklaida įpareigota veikti kaip surogatinė visuomenė, nes fiziškai visuomenės nariai paprastai neturi galimybės dalyvauti teismo posėdžiuose. Į argumentus, jog kontrolės funkciją sėkmingai vykdo aukštesnės instancijos teismai, atsakoma, kad pastarieji neretai atlieka teismo klaidų priedangos, o ne kontrolės funkciją, todėl nėra tokie patikimi kaip nešališka ir objektyvi žiniasklaida. Net iškeliami idėja, kad viešumo principo ribojimu baudžiamajame procese siekiama užslėpto tikslo – pridengti teismų ir kitų institucijų darbo netobulumą, formalumą ir nekokybiškumą⁸⁴². Ketvirta, viešas teismo posėdis prisideda prie tiesos nustatymo byloje, nes liudytojai, duodami parodymus viešame teismo posėdyje, jaučia didesnę atsakomybę ir labiau vertina duotą priesaiką. Penkta, vieši teismo posėdžiai gali būti priemonė atskleisti daugiau nusikalstamų veikų ar surinkti daugiau įrodomąją vertę turinčios informacijos. Pavyzdžiui, jei nagrinėjama seksualinio prievartavimo byla, tai ją paviešinus, į teisėsaugos institucijas gali kreiptis daugiau nuo to paties kaltinamojo nukentėjusių vaikų ar jų atstovų⁸⁴³. Galiausiai, baudžiamųjų procesų įslaptinimas nėra naudingas visuomenei. Jei apie tai visuomenė būtų informuojama, ji, pirma, jaustų didesnę atsakomybę; antra, būtų geriau supažindinta su baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, specifika⁸⁴⁴. Pastarąjį aspektą ganėtinai vaizdžiai iliustruoja šių dienų realijos, kai viešai vis dažniau piktinamasi pernelyg švelniomis bausmėmis nepilnamečiams, nes žiniasklaidos priemonės, informuodamos apie priimtą teismo nuosprendį, nepaaiškina, kad vaikams taikoma specifinė švelnesnė baudžiamosios atsakomybės forma. Apibendrinami šiuos argumentus, JAV mokslininkai tvirtina, kad šiuo atveju visuomenės interesus būti informuoti turi didesnę svarbą nei vaiko interesus būti apsaugotam nuo pa-

---

dekso (2002 m. vasario 28 d. redakcija) 153 straipsnio 2 dalies, 319 straipsnio 3 dalies, 352 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2012, Nr. 142-7341.

841 Pavyzdžiui, EŽTT sprendimai byloje *Observer and Guardian v. United Kingdom*, no. 13585/88; *Lingens v. Austria*, no. 9815/82; *Tuorancheu and July v. France*, no. 53886/00.

842 Trasen, J. L., *supra* note 43.

843 Mirell, E. D.; Fainer, D. C., *supra* note 97.

844 McLatchey, S. F. *Media Access to Juvenile Records: in Search of Solution*. Georgia State University Law Review. Vol. 16:337:359.

viešinio. Pastarasis interesas, anot jų, pirmąjį nusvertų tik tuo atveju, jei uždaras teismo procesas realiai padėtų įgyvendinti reabilitacijos principą⁸⁴⁵.

Vis dėlto autorė laikosi pozicijos, kad baudžiamosios bylos, kuriose nukentėjusiuoju ir kaltinamuoju, o prireikus ir liudytoju pripažintas vaikas, visais atvejais turi vykti už uždarų durų⁸⁴⁶. Visų pirma, manytina, kad uždarame teismo posėdyje sukuriama jaukesnė, mažiau formali atmosfera, kuri padeda tiek vaikui atsipalaiduoti, tiek teismui tinkamai įsigilinti į bylos esmę, į aplinkybes, lėmusias nusikalstamą vaiko elgesį ar tai, kad jis tapo nusikalstamos veikos auka, ir numatyti jam tinkamos pagalbos priemonės. Tai neabejotinai prisideda prie reabilitacijos principo įgyvendinimo, kurio pagrindinė idėja ir yra konfidencialumas⁸⁴⁷. Bylą nagrinėjant viešame teismo posėdyje, išlieka galimybė, kad jį stebėti gali nukentėjusio ar teisiamo vaiko artimieji, draugai, žiniasklaidos atstovai, kurie, aprašę bylos aplinkybes spaudoje, gali sudaryti prielaidas stigmatizacijai. Viešas teismo procesas net įvardijamas kaip jau pritaikyta bausmė nepilnamečiui ir jo tėvams, nes jiems nepaprastai svarbi visuomenės nuomonė ir galimas pasmerkimas. Tėvams sulaukus pasmerkimo iš aplinkinių, santykiai šeimoje gali pablogėti ir tai tiesiogiai gali lemti žymų reabilitacijos principo įgyvendinimo pasunkinimą⁸⁴⁸.

Tokiai pozicijai pagrįsti paminėtina ir EŽTT praktika. Teismas savo sprendimuose vertina valstybių praktiką, siekiant suderinti dvejopo pobūdžio interesus, ir, galima pastebėti, dažniau yra linkęs prioritetu laikyti vaiko interesą būti apsaugotam nuo paviešinimo ir su tuo susijusių neigiamų padarinių. Byloje *B. ir P. prieš Didžiąją Britaniją*, kurioje buvo keliamas klausimas dėl viešumo principo ribojimo rengiant uždarą teismo posėdį ir ribojant žiniasklaidos priemonėms teikiamą informaciją svarstant vaiko globos klausimą, EŽTT pažymėjo, kad skrybūrį ir gyvenamosios vietos nustatymo bylos patenka į tokią kategoriją, kur vaiko teisė į privatumą laikytina didesne vertybe nei visuomenės poreikis būti informuotai per žiniasklaidos priemones⁸⁴⁹. Kitoje byloje šis Teismas taip pat prioritetu pripažino vaiko (kaltinamojo) interesą bei pabrėžė, jog baudžiamosiose bylose vaikas kaltinamas sunkaus nusikaltimo padarymu, todėl ši byla itin įdomi visuomenei ir žiniasklaidai. Todėl, Teismo nuomone, baudžiamąjį procesą būtina organizuoti taip, kad būtų kuo labiau

---

845 Mirell, E. D.; Fainer, D. C.; *op. cit.*

846 Literatūroje galima aptikti ir dar griežtesnių pozicijų dėl žiniasklaidos dalyvavimo baudžiamuosiose procesuose ribojimo. Štai G. Goda teigia, kad žiniasklaida neturėtų būti „leidžiama“ į baudžiamosios bylos tyrimą ir nagrinėjimą. Pirma, žiniasklaidos įsikišimas, baudžiamosios bylos nušvietimas spaudoje gali padaryti neigiamą įtaką byloje apklausiamų liudytojų parodymų objektyvumui. Antra, teismas gali būti šališkas, t. y. bylą nagrinėjantis teismas gali suvokti, kokio sprendimo laukia visuomenė ir todėl jam gali būti sunku priimti ne populiarų, o objektyvų sprendimą (Goda, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese., *supra* note 468, p. 91).

847 Kintzinger, A. R. Freedom of the Press vs. Juvenile Anonymity: A Conflict Between Constitutional Priorities and Rehabilitation. *Iowa Law Review*. 1980:1471-1496.

848 Mirell, E. D.; Fainer, D. C. Delinquency Hearings and the First Amendment: Reassessing Juvenile Court Confidentiality Upon the Demise of „Conditional Access“. *Davis Law Review*. Vol. 13, 1979:123-173.

849 EŽTT sprendimas byloje *B. and P. v. the United Kingdom*, no. 36337/97 ir 35974/97.

išvengta vaiko išviešinimo, jam keliamų gėdos ir baimės jausmų⁸⁵⁰. Analogišką nuomonę EŽTT išdėstė ir kitoje byloje, kurioje draugo nužudymu buvo kaltinami du paaugliai⁸⁵¹.

Kita vertus, EŽTT jurisprudencijoje lygiagrečiai laikomasi pozicijos, kad visuomenė turi teisę gauti informaciją, susijusią su teisingumo vykdymu. Šiuo atveju būtina įvertinti tarpusavyje konkuruojančias konstitucines vertybes – visuomenės interesą būti informuotai (teisę į informaciją) ir asmens privataus gyvenimo, taip pat valstybės, profesinių ar komercinių paslapčių apsaugą. Svarbiausias kriterijus čia yra paskelbtos informacijos turinys ir tai, kiek paskelbta informacija prisideda prie diskusijos viešojo intereso klausimais⁸⁵². Visuomenės informavimo priemonės turi pareigą teikti informaciją viešojo intereso klausimais, kuri nekludytų teisingumui vykdyti, o visuomenė turi teisę tokią informaciją gauti⁸⁵³. Todėl turi būti siekiama rasti vaiko teisės į privatų gyvenimą ir žiniasklaidos teisės informuoti, o visuomenės teisės būti informuotai kompromisą. Kompromisas šiuo atveju galėtų būti pasiektas taikant sąlyginės prieigos (angl. *conditional access*) žiniasklaidos informavimo modelį: pagal šį modelį žiniasklaidai informacija turi būti teikiama, tačiau ji turi būti glausta ir trumpa, nenurodant aplinkybių, kurių paskelbimas pažeistų vaiko teisę į privatų gyvenimą ir trukdytų reabilitacijos principui įgyvendinti baudžiamajam procesui pasibaigus, taip pat numatant atsakomybės ribas žiniasklaidos atstovams. Pažymėtina, kad Lietuvoje yra praktinių galimybių taikyti šį modelį.

Šiuo metu žiniasklaidos atstovai dažniausiai informaciją apie vykstančius baudžiamuosius procesus gauna tiesiogiai stebėdami procesą, jei jis yra viešas, arba susipažinę su Lietuvos teismų informacinėje sistemoje viešai paskelbtais nuasmenintais procesiniais dokumentais. Tokia praktika ir lemia ne visais atvejais korektiškus žiniasklaidos atstovų pranešimus. Todėl manytina, kad, visų pirma, teismo sprendimai, susiję su nukentėjusiais ar teisiamais vaikais, net ir nuasmeninant privačius duomenis, neturėtų būti skelbiami viešai⁸⁵⁴. Informaciją apie priimtus sprendimus žiniasklaidos atstovai turėtų gauti iš teismų atstovų⁸⁵⁵, kurių pagrindinė funkcija – ryšių su visuomene palaikymas. Jų, paprastai valstybės tarnautojų, užduotis būtų pateikti žiniasklaidos atstovams tokią informaciją, kuri leistų informuoti visuomenę, bet nebūtų atskleistos bylos aplinkybės apie privatų vaikų gyvenimą. Visuomenės interesas nenukentės, jei nebus skelbiami duomenys, leidžiantys

850 EŽTT sprendimas byloje *V. v. The United Kingdom*, no. 24888/94.

851 EŽTT sprendimas byloje *T. v. The United Kingdom*, no. 24724/94.

852 Pavyzdžiui, EŽTT sprendimai byloje *Alkaya v. Turkija*, no. 42811/06; *Eerikäinen and others v. Finland*, no. 3514/02; *Tammer v. Estonia*, no. 41205/98.

853 Pavyzdžiui, EŽTT sprendimai byloje *The Sunday Times v. United Kingdom*, no. 6538/74; *Observer and Guardian v. United Kingdom*, no. 13585/88; *Krone Verlag GmbH & Co. KG v. Austria*, no. 9605/03.

854 Tokia praktika jau taikoma, pavyzdžiui, Lietuvos apeliaciniame teisme. Išimtyis šiuo atveju galėtų būti taikomos kasacinio teismo nutartims, atsižvelgiant į ypatingą Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kompetenciją. Taip pat tiems žemesnės instancijos teismų sprendimams, kuriuose skelbiamos teisės aiškinimo taisyklės, reikšmingos teismų praktikai formuoti.

855 Pavyzdžiui, JAV, Floridos valstijoje, teismas yra atsakingas už leidimų teikti žiniasklaidai duomenis apie vaikus baudžiamajame procese davimą (McLatchey, S. F., *supra* note 844). Tokia pati praktika yra Virdžinijos valstijoje, kur teismas atsakingas už leidimo publikuoti baudžiamosios bylos, kurioje bet koku statusu dalyvauja vaikas, duomenis. Už šio reikalavimo nesilaikymą taikoma baudžiamoji atsakomybė (Kintzinger, A. R., *supra* note 847).

identifikuoti vaiką. Šiuo atveju visuomenei turi pakakti siunčiamos trumpos informacijos, kad nusikalstama veika buvo padaryta ir buvo įgyvendintas teisingumas.

Kalbant apie atsakomybės žiniasklaidos atstovams taikymą, šiuo metu galiojančio Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 6 straipsnyje draudžiama visuomenės informavimo priemonėse skleisti neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančią informaciją, pavyzdžiui, susijusią su asmens duomenimis, kuria, pateikiant duomenis apie nepilnamečių, žeminamas jo orumas ir (ar) pažeidžiami jo interesai ir pan. Šio įstatymo nuostatų įgyvendinimo priežiūrą atlieka žurnalistų etikos inspektorius, kuris pagal minėto įstatymo 9 straipsnio 3 dalį turi teisę įspėti viešosios informacijos rengėjus, skleidėjus ir kitus už visuomenės informavimo priemonių turinį atsakingus asmenis dėl šio įstatymo pažeidimų, taikyti jiems administracinę atsakomybę, esant nusikalstamos veikos, susijusios su šio įstatymo nuostatomis, požymių, kreiptis į teisėsaugos institucijas, kad būtų pradėtas ikiteisminis tyrimas. Teisėsaugos institucijų subjektai, kaip ir privatus asmenys, atsakingi už geriausių vaiko interesų principo užtikrinimą, pastebėję viešojoje erdvėje paskelbtą informaciją, nesuderinamą su Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 6 straipsniu, turėtų inicijuoti kreipimąsi į žurnalistų etikos inspektorius. Šiame kontekste paminėtinos ir pasirodžiusios įstatymo leidybos iniciatyvos įtvirtinti baudžiamąją atsakomybę už uždaramo teismo posėdyje nagrinėjamos ar išnagrinėtos bylos, kurioje dalyvauja vaikai, medžiagos atskleidimą ar viešą paskelbimą⁸⁵⁶.

Privatumą žiniasklaidoje galima apsaugoti ir kitais būdais, pavyzdžiui, užtikrinus anonimiškumą ar vartojant slapyvardį, naudojant uždangas ar iškreipiant balsus, visuose dokumentuose išbraukiant vardus ir kitus elementus, kuriais remiantis galima nustatyti vaiko tapatybę, uždraudžiant daryti bet kokios formos įrašus (nuotraukas, garso ir vaizdo įrašus) ir t. t.⁸⁵⁷

---

856 Šis Baudžiamojo kodekso pakeitimo įstatymo projektas priimtas Lietuvos Respublikos Seimo, tačiau nepasirašytas Lietuvos Respublikos Prezidentės. Prezidentės veto lėmė tai, kad įstatymo pakeitimo projekto autoriai nukrypo nuo pirminės idėjos baudžiamosios teisės priemonėmis saugoti tik nepilnamečių duomenis. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/d3bde8700bea11e687e0fbad81d55a7c?jfwid=-19kda1i3mk>.
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/8e8a93b206e611e687e0fbad81d55a7c?jfwid=-19kda1i3mk>.

857 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, *supra* note 310.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Supratimas, kad vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų, lemiantis poreikį išplėsti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tikslus ir paskirtį, kildinamas iš *parens patriae* doktrinos, pripažįstančios valstybės pareigą, veikiant per įkurtas institucijas, pasirūpinti į baudžiamąjį procesą patekusiais vaikais. Šiuo metu *parens patriae* doktrina, tapusi pirmųjų nepilnamečių teismų ir visos nepilnamečių justicijos doktrininio pagrindu, ir iš jos tiesiogiai kildinami geriausių vaiko interesų viršenybės bei reabilitacijos principai veikia derinami su legalistinio modelio formuojamomis baudžiamojo proceso principinėmis taisyklėmis.
  - 1.1. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimą pagrindžia vaikus nuo suaugusiųjų skiriantys kriterijai: formalusis kriterijus *amžius*, vertinamasis kriterijus *branda* ir visiško procesinio veiksnio nebuvimas:
    - 1.1.1. pagal formalųjį kriterijų vaiku baudžiamajame procese laikomas asmuo, nesulaukęs 18 metų. Ši nepilnametystės prezumpcija gali būti paneigiama dviem atvejais:
      - 1.1.1.1. pirmuoju atveju nepilnametystės aukštutinė riba gali būti sumažinta iki šešiolikos metų, pritaikius emancipacijos arba santuokos sudarymo institutą civiliniame procese. Emancipacijos arba santuokos sudarymo instituto paskirties, taikymo sąlygų ir praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad vien tik tas faktas, jog asmuo civiliniame procese pripažintas pakankamai veiksniumi būti civilinių teisiųjų santykių dalyviu (įgijo materialinį veiksnumą), dar nėra pakankamas pagrindas jį laikyti procesiškai veiksniumi baudžiamajame procese, disponuojant procesinėmis teisėmis ir vykdant procesines pareigas. Šios taisyklės išimtimi gali būti atvejai, kai suaugusiuoju civiliniame procese pripažintas aštuoniolikos metų dar neturintis asmuo pats pageidauja būti laikomas pilnamečiu baudžiamajame procese ir ši asmens pozicija dera su jo interesais,
      - 1.1.1.2. antruoju atveju nepilnametystės aukštutinė riba gali būti padidinta iki dvidešimt vienerių metų nustatčius, kad jaunuolio socialinė branda yra nepakankama jį laikyti suaugusiuoju;
    - 1.1.2. asmens branda – vertinamasis kriterijus, leidžiantis atskirti vaikus nuo suaugusiųjų. Jo nustatymas susideda iš fizinės, psichinės, socialinės, kognityvinės brandos aspektų įvertinimo, kuris priskiriamas teisės taikytojo kompetencijai ir turi būti atliekamas kiekvienoje situacijoje individualiai. Remiantis brandos kriterijumi, gali būti nugincijama pilnametystės prezumpcija,
    - 1.1.3. formalusis kriterijus *amžius* ir vertinamasis kriterijus *branda* apibūdina procesinio subjektiškumo turinio elementus – procesinį teisumą ir procesinį veiksnumą. Visišką procesinį veiksnumą asmuo įgyja sulaukęs 18 metų ir pakankamos brandos, leidžiančios jam visavertiškai ir efektyviai dalyvauti baudžiamajame procese. Procesinio subjektiškumo (teisnumo ir

veiksnumo) įgijimas tiesiogiai siejamas su asmens procesiniu statusu. Baudžiamajame procese procesinis veiksnumas tiesiogiai lemia ir procesinio teismo įgijimo momentą (liudytojo atveju); įtariamųjų (kaltinamųjų) atveju procesinio teismo ir dalinio procesinio veiksnumo įgijimo momentas sutampa. Nukentėjusiojo procesinis statusas asmeniui gali būti suteikiamas nuo pat jo gimimo, tačiau dalinį procesinį veiksnumą jis įgyja tada, kai bent iš dalies geba vykdyti jam priskiriamas pareigas ir naudotis jam suteiktomis teisėmis.

Nepakankamas procesinis veiksnumas tiesiogiai siejamas su negebėjimu efektyviai ir visavertiškai dalyvauti baudžiamajame procese. Gebėjimo visavertiškai dalyvauti procese įvertinimas paliekamas teisės taikytojo diskrecijai.

2. Šiuo metu galiojančių baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja vaikai, reglamentuoti skirtų teisės normų taikymo neefektyvumą iš dalies lemia metodologinių gairių nebuvimas ir doktrininio pagrindimo stoka. Kuriant ir taikant teisės normas, kuriomis reglamentuojamas šis diferencijuotas baudžiamasis procesas, siūlytina vadovautis iš *parens patriae* doktrinos kildinamais geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principais.
3. Geriausių vaiko interesų principas laikytinas pagrindiniu principu, modeliuojančiu baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai. Šiam principui būdingas savybes – dinamiškumą, subjektyvumą, individualumą – lemia verifikacinė funkcija baudžiamajame procese. Ši funkcija leidžia nustatyti įpareigojimus įstatymų leidėjui, teisės taikytojui ir kitiems asmenims, turintiems pareigą pasirūpinti vaiko gerove. Doktrininė geriausių vaiko interesų principo analizė leido suformuluoti šias pagrindines analizuoto principo funkcijas: pirma, kiekvienu atveju, priimant sprendimą, susijusį su vaiku, apsvarstyti tokio sprendimo poveikį (tiek teigiamą, tiek neigiamą) vaiko interesams (procedūrinė funkcija); antra, geriausių vaiko interesų principas laikytinas vienu iš svarbiausių kriterijų sprendžiant skirtingų interesų (vaiko, įtariamojo (kaltinamojo), jei vaikas procese yra liudytojas ar nukentėjusysis, ir viešojo intereso) koliziją (konfliktuojančių interesų suderinimo funkcija); trečia, procesinių veiksmų, atliktų su vaiku, ir priimtų procesinių sprendimų vertinimas turi būti atliekamas remiantis ir geriausių vaiko interesų principu (kontrolės funkcija).

Siekiant užtikrinti geriausių vaiko interesų principo taikymą praktikoje, siūlytina įtvirtinti šį principą BPK 27¹ straipsnyje, papildant jį 4 dalimi:

„4. Atliekant baudžiamojo proceso veiksmus su nepilnamečiais ir priimant su jais susijusius procesinius sprendimus, turi būti vadovaujama geriausių vaiko interesų principu.“

4. Geriausių vaiko interesų principas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, taikytinas atstovavimo instituto ir vaikų apklausos taisyklėms modeliuoti bei taikyti:
  - 4.1. atstovavimo instituto ir atstovų pagrindinės funkcijos baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, yra šios: pirma, taikant atstovavimo institutą yra įgyvendinamas vaiko teisinis subjektiškumas; antra, sudaromos sąlygos įgyvendinti vaiko teisę į teisingą baudžiamąjį procesą ir užtikrinti procesinį lygiateisiškumą;

trečia, tinkamo ir aktyvaus atstovo dalyvavimas turi tiesioginę įtaką reikšmingoms bylai faktinėms aplinkybėms nustatyti, būtiniems duomenims į bylą pateikti, teisingam byloje nustatytos faktinės situacijos teisiniam įvertinimui; ketvirta, tėvų įtraukimas į baudžiamąjį procesą ne tik turi įtakos vaikui taikytinos baudžiamosios atsakomybės turiniui, bet ir yra auklėjamoji priemonė nusikaltusio vaiko tėvams; penkta, atstovų dalyvavimas kartu su vaiku prisideda prie reabilitacijos principo įgyvendinimo ir tam tikrais atvejais emocinės įtampos neutralizavimo;

- 4.2. atstovo pagal įstatymą funkcijos nukreiptos į vaiko procesinio subjektiškumo įgyvendinimą ir neigiamų baudžiamojo proceso padarinių neutralizavimą. Šie tikslai tiesiogiai lemia ir atstovo pagal įstatymą pareigas, kurios, kaip rodo atliktas tyrimas, BPK reglamentuotos netinkamai ir neišsamiai. Įvertinus atstovavimo pagal įstatymą santykio atsiradimo priežastis, atstovo pagal įstatymą funkcijas, darytina išvada, kad BPK įtvirtintos atstovo pagal įstatymą funkcijos turi būti išplėstos numatant, jog vaiko atstovas pagal įstatymą turi pareigą, o ne teisę, lydėti vaiką baudžiamojo proceso metu, užtikrinti jam emocinę, psichologinę ar kitokią pagalbą ir paramą bei savo veiksmais prisidėti prie geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo.

Atsižvelgiant į tai, siūlytina koreguoti BPK 54 straipsnio 2 dalį – greta bendrųjų pareigų, būdingų beveik visiems proceso dalyviams („<...> šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą, ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu laikytis nustatytos tvarkos“), papildant nustatyti, kad „nepilnamečio atstovas pagal įstatymą lydi vaiką baudžiamojo proceso metu, užtikrina jam emocinę, psichologinę ar kitokią pagalbą ir paramą bei savo veiksmais prisideda prie geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo“. Koreguotina ir BPK 54 straipsnio 1 dalis, pašalinant iš jos teiginį „ir padėti šiam asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis“, nes ši funkcija yra atstovo pagal įstatymą pareiga;

- 4.3. BPK numatyta galimybė pakeisti netinkamą vaiko atstovą tinkamu yra vienos iš geriausių vaiko interesų principo funkcijų – galimybės kontroliuoti neribojamą žalingą tėvų valdžią vaikams – realizavimo forma. Tačiau teisės aktuose ir teisės taikymo praktikoje nėra nusistovėjusių kriterijų, kuriais remiantis nustatomas netinkamo atstovavimo faktas. Siekiant sumažinti ne visada tinkamą vaikų atstovavimo ir geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimą, būtina teisės aktuose (pvz., generalinio prokuroro rekomendacijose) suformuluoti kriterijus, pagal kuriuos vertinamas asmens, pageidaujancio tapti atstovu pagal įstatymą, tinkamumas, ir įtvirtinti įpareigojimą bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje nušalinti nuo atstovavimo asmenį, kuris savo funkcijas vykdo netinkamai.

Atlikta teismų praktikos ir doktrinos analizė dėl dažniausiai pasitaikančių netinkamo atstovavimo situacijų ir jų priežasčių sudaro prielaidas siūlyti patikslinti BPK 53 straipsnio 3 dalį, nustatant, kad:

„3. Atstovą pagal įstatymą paskiria ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, priimdami nutarimą, ar teismas, priimdamas nutartį. Prieš paskirdami atstovą

pagal įstatymą ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas turi įsitikinti, kad nėra objektyvių priežasčių, galinčių trukdyti atstovui pagal įstatymą veikti atstovaujamojo interesais. Iki atstovo pagal įstatymą paskyrimo arba vėlesnių proceso stadijų metu nustatčius, kad atstovo pagal įstatymą veiksmai prieštarauja atstovaujamojo interesams, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas privalo nušalinti tokį atstovą pagal įstatymą ir užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra, – laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirti atstovu bet kokį kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams. Atstovas pagal įstatymą paprastai dalyvauja procese kartu su asmeniu, kuriam atstovauja.“

Netinkamą atstovavimą pagal įstatymą iš dalies lemia ir nenuosekli įstatymų leidėjo pozicija dėl atstovo pagal įstatymą būtino dalyvavimo su vaiku atliekamuose procesiniuose veiksmuose. Todėl siūlytina BPK 186 straipsnio 5 dalį išdėstyti taip:

„5. Nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausoje dalyvauja jo atstovas pagal įstatymą. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ir (arba) psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“

BPK 188 straipsnio 5 dalį išdėstyti taip:

„5. Nepilnamečio įtariamąją apklausoje dalyvauja jo atstovas pagal įstatymą. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į nepilnamečio įtariamąją apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ir (arba) psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“

4.4. Atstovo pagal įstatymą dalyvavimas su vaiku baudžiamajame procese neeliminuoja vaiko galimybės savarankiškai priimti su juo susijusius procesinius sprendimus. Baudžiamajame procese taikytinas vaiko teisės būti išklaustytam principas įpareigoja teisės taikytoją suteikti galimybę vaikui priimti procesinius sprendimus su juo susijusiais klausimais, numatant tinkamą mechanizmą vaiko pozicijai išgirsti ir įvertinti:

4.4.1. doktrinos, tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų, teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad vaiko teisė kreiptis į teismą paduodant apeliacinį ir kasacinį skundus negali būti ribojama. Tačiau įvertinus vaiko procesinio veiksnio trūkumą, lemiantį nepakankamą gebėjimą įvertinti priimto sprendimo trumpalaikius ir ilgalaikius padarinius, poveikį jo interesams, darytina išvada, kad ši teisė negali būti absoliuti. Atsižvelgus į vaiko specifinę padėtį lemiančių kriterijų visumą ir įvertinus užsienio valstybių praktiką šiuo klausimu, BPK turi būti įtvirtintas tiek formalusis teisės kreiptis į teismą realizavimo kriterijus, t. y. numatant, kad vaikas turi teisę kreiptis

į teismą, paduodamas skundą nuo 16 metų, tiek paliekant galimybę tokia teise pasinaudoti jaunesniems asmenims, jei jų procesinio veiksnio lygis leidžia tą padaryti,

- 4.4.2. nukentėjusio vaiko atstovas pagal įstatymą, o jam elgiantis netinkamai – valstybė, atstovaujama prokuroro, turi pareigą užtikrinti vaiko interesą gauti nusikalstamais veiksmais padarytos žalos atlyginimą. Jei turtinės žalos atlyginimas iš esmės nekelia sunkumų, tai gana abstraktus neturtinės žalos atlyginimo reguliavimas ir nevisiškai nuosekli teismų praktika baudžiamosiose bylose taikant BPK ir CK lemia situaciją, kai atstovai pagal įstatymą, įgiję procesinį statusą ir kartu teisę pareikšti civilinį ieškinį, šią teisę realizuoja plačiau, t. y. prašo atlyginti ne tik vaiko patirtą neturtinę žalą, bet ir jiems patiems nusikalstamais veiksmais prieš vaiką padarytą neturtinę žalą. Atliktas tyrimas leidžia daryti išvadą, kad šiuo metu galiojantis teisinis reguliavimas nesudaro pagrindo išplėsti baudžiamajame procese atlyginamos neturtinės žalos reikalavimo subjektų ratą. Pareiga kaltininkui atlyginti nusikalstamais veiksmais padarytą žalą ne tik nukentėjusiajam (vaikui), bet ir jo atstovams pagal įstatymą turėtų kilti tik išimtiniais atvejais, kai padarytas sunkus ar labai sunkus nusikaltimas, sukėlęs nukentėjusiojo artimiesiems ne tik dažniausiai būdingus dvasinius išgyvenimus, bet ir sunkius padarinius psichikos sveikatai. Būtina vienodinti ir formuojamą teismų praktiką šiuo klausimu.
- 4.5. Pagal tai, kieno interesams – atstovaujamojo vaiko ar viešajam interesui – atstovas pagal įgaliojimą teikia pirmenybę susiklosčius atstovavimo teisiniams santykiams, skiriami du atstovavimo modeliai: atstovas pagal įgaliojimą, gynėjas – atstovaujamojo, ginamojo interesų atstovas ir atstovas pagal įgaliojimą, gynėjas – geriausių vaiko interesų atstovas. Įvertinus BPK ir negausią teismų praktiką šiuo klausimu, galima teigti, kad Lietuvoje baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, būdingesnis atstovo pagal įgaliojimą, gynėjo, kaip geriausių vaiko interesų atstovo, modelis. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad šiame diferencijuotame baudžiamajame procese veikiantis geriausių vaiko interesų principas įpareigoja juo remtis priimant visus sprendimus ir sprendžiant kolizijas, kylančias tarp vaiko intereso ir kitų, atstovas pagal įgaliojimą, gynėjas, siekdamas tinkamai vykdyti savo funkcijas, turi turėti galimybę veikti taikydamas abu modelius.
- 4.6. Vaiko poreikis būti apsaugotam nuo žalingo baudžiamąjo proceso poveikio ir jaustis emociškai bei psichologiškai saugiam procesinių veiksmų atlikimo metu sudaro nukentėjusiajam (liudytojui) būtinos garantuoti teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinį. Ši teisė turi būti garantuojama vaiko apklausos metu. Reglamentuojant vaikų apklausų tvarką turi būti derinami iš dviejų modelių – geriausių vaiko interesų principu pagrįsto vaiko gerovės modelio ir teisingo baudžiamąjo proceso modelio – kylantys reikalavimai:
  - 4.6.1. apklausiant vaiką baudžiamajame procese, kyla du pagrindiniai uždaviniai: pirma, išklausti vaiką, surinkti baudžiamosios bylos išsamiam išnagrinėjimui ir teisingo galutinio procesinio sprendimo priėmimui reikšmingus

duomenis, kartu užtikrinant vaiko saugumą nuo žalingo baudžiamojo proceso poveikio; antra, turi būti užtikrinama tinkama vaiko interesų pusiausvyra su kitų proceso dalyvių, ypač įtariamojo (kaltinamojo), interesais bei viešuoju interesu. Ieškant tokios pusiausvyros, pirma, būtina įvertinti kiekvieną iš konfliktuojančių teisių konkrečios baudžiamosios bylos kontekste, antra, nustatyti, kokią reikšmę tam tikros teisės pažeidimas gali turėti apskritai užtikrinant baudžiamojo proceso dalyvio teisę į teisingą baudžiamąjį procesą,

- 4.6.2. vaiko parodymų pripažinimo įrodymu sąlygos susijusios su trijų kriterijų įvertinimu: įrodymų gavimo teisėtumo, įrodymų panaudojimo teisėtumo ir patikimumo,
- 4.6.3. įrodymų gavimo neteisėtumas teismų praktikoje konstatuojamas retai, nes BPK normų, kuriomis reglamentuojama vaiko apklausos tvarka, taikymas teismų vertinamas lanksčiai, neformalizuotai, kiekvienu atveju atsižvelgiant į konkrečią bylos situaciją ir vaiko psichologinę, emocinę būklę bei poreikius,
- 4.6.4. vertinant vaiko parodymų panaudojimo teisėtumą, daugiausia problemų kyla ieškant tinkamos pusiausvyros tarp vaiko teisės būti apsaugotam nuo žalingo baudžiamojo proceso poveikio liudijimo metu ir įtariamojo (kaltinamojo) teisės į rungtynišką baudžiamąjį procesą, tinkamą gynybą bei teisę žinoti, kuo yra kaltinamas. Derinant šiuos skirtingus interesus, užsienio valstybių praktikoje egzistuoja du modeliai: viename prioritetiniu laikomas geriausių vaiko interesų principas, kitame – įtariamojo (kaltinamojo) teisės į teisingą procesą principas,
- 4.6.5. Lietuvoje galiojanti vaikų apklausos teisinį reguliavimą galima priskirti modeliui, teikiančiam prioritetą geriausių vaiko interesų principui. Apklauso reglamentavimu siekiama apsaugoti vaiką nuo pakartotinių apklausų ir traumuojančio susidūrimo akis į akį su kaltininku. Be šių reikalavimų, numatyti ir tam tikri kaltininko teisės į sąžiningą baudžiamąjį procesą saugikliai. Pašalinus įtariamąjį (kaltinamąjį) ir jo gynėją iš patalpos, kurioje apklausiamas vaikas, jiems turi būti sudarytos sąlygos stebėti apklausą ir apklausą vykdančią subjektą, užduoti klausimus liudytojui. Be to, nuo 2015 metų įtvirtintas imperatyvus įpareigojimas daryti garso ir vaizdo įrašą,
- 4.6.6. toks vaikų apklausos reglamentavimo, kai vaiko interesai derinami su įtariamojo (kaltinamojo) interesais, modelis yra tinkamas, pagrįstas vyraujančiomis psichologų rekomendacijomis ir pakankamas pagrindiniams baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tikslams pasiekti. Tačiau baudžiamajame procese, kurio paskirtis yra išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir priimti teisingą bei teisėtą galutinį teismo sprendimą, pasirinkto vaikų apklausos modelio įgyvendinimas ribojamas kaltinamojo teise į teisingą baudžiamąjį procesą ir viešuoju interesu. Nepagrįstai ar neproporcingai pažeidus kaltinamojo teises ar pamynus viešąjį interesą, vaiko baudžiamajame procese duotų parodymų panaudojimas neatitiks teisėtumo

reikalavimo. Todėl siekiant suderinti šių proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus, pirmiausia rekomenduotina išlaikyti tokią ikiteisminio tyrimo metu vykdomą apklausos procedūrą, kuri leistų saugoti įtariamąjį (kaltinamąjį) teises, t. y. leistų sudaryti sąlygas dalyvauti apklausoje, naudoti vaizdo ir garso įrašų darymo priemones; bei apklausiamo vaiko teisę būti apsaugotam, t. y. leistų profesionaliai atlikti apklausą, sukurti saugią aplinką. Tokios pačios apsaugos priemonės turi būti taikomos ir tada, kai dėl objektyvių priežasčių atsiranda poreikis apklausti vaiką teismo posėdyje,

- 4.6.7. empirinio tyrimo metu nustatyta, kad apklausos teisme kelia didžiausią susirūpinimą specialistams, nes nevisada laikomasi pagrindinių vaiko apklausos rekomendacijų. Vertinant pakartotinės apklausos teisme poreikį, turi būti atsižvelgiama ne tik į vienintelį BPK nurodytą kriterijų – galimus neigiamus padarinius vaikui, bet ir į kitus ne mažiau svarbius kriterijus – įtariamąjį (kaltinamąjį) interesą ir viešąjį interesą (įvertinant tai, kad vaiko neliudijimas teisme iš esmės nepakenkia teisingumui įgyvendinti),
- 4.6.8. vaikų parodymų patikimumo vertinimo kriterijai, kuriais vadovaujasi teismai, iš esmės sutampa su psichologų pateikiamu parodymų pagrįstumo vertinimo kriterijais. Vertinant, ar vaiko parodymai yra patikimi, teismų praktikoje atsižvelgiama į šiuos dalykus: pirmą, psichologinę vaiko charakteristiką, kuri leidžia įvertinti, ar apskritai vaikas jau pakankamai brandus liudyti ir ar jo duodami parodymai atitinka jo amžiui būdingus kognityvinius gebėjimus; antrą, apklausos charakteristiką, įvertinant tai, ar nukrypimas nuo apklausai keliamų reikalavimų ar bendrų psichologų rekomendacijų nepadarė poveikio vaiko parodymų turiniui; trečią, liudytojo motyvaciją, įvertinant tai, ar vaikas turėjo motyvų duoti melagingus parodymus, ar jam nebuvo daromas neleistinas poveikis; ketvirtą, bendrusius parodymų patikimumo vertinimo kriterijus, nustatant, ar vaiko parodymai sutampa, ar jie patvirtinami kitais objektyviais bylos duomenimis ir jiems iš esmės neprieštarauja.

5. Baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, reabilitacijos principas reiškia tai, kad valstybė privalo ne tik greitai ir išsamiai ištirti prieš vaiką padarytą nusikalstamą veiką, nubausti kaltą asmenį, bet ir tokio baudžiamąjį proceso metu, kiek įmanoma, nukentėjusįjį (liudytoją) vaiką „pagydyti“. Reabilitacijos principo baudžiamajame procese pagrindinis tikslas – pusiausvyros, kurią suardė nusikalstamos veikos padarymas ir tolesnis jos tyrimas, atkūrimas procesinėmis ir papildomomis, t. y. netiesiogiai su baudžiamuoju procesu susijusiomis, priemonėmis, nukentėjusio (arba tiesioginio nusikalstamos veikos liudytojo) vaiko psichologinės, emocinės būsenos (pusiausvyros) atkūrimą.

Nors tarptautinių teisės dokumentų nuostatos įpareigoja teisės aktuose įtvirtinti reabilitacinę baudžiamąjį proceso, kuriame dalyvauja vaikai, pobūdį, Lietuvoje šis principas teisės aktuose ir jų taikymo praktikoje nėra įvardijamas, nors tam tikros jo turinį atitinkančios priemonės yra numatytos ir taikomos:

5.1. tarptautinių teisės aktų ir mokslinių tyrimų analizė leido išskirti tris reabilitacijos principo turinio elementus: informacijos gavimą ir kokybišką dalyvavimą baudžiamajame procese, specializuotos pagalbos teikimą bei apsaugos priemonių taikymą:

5.1.1. vaiko paruošimas apklausai yra viena iš pagrindinių tinkamo reabilitacijos principo įgyvendinimo sąlygų, leidžianti apsaugoti vaiką nuo traumuojančios aplinkos poveikio, suteikianti galimybę jam kokybiškai papasakoti apie prieš jį atliktus neteisėtus veiksmus ir užtikrinanti patikimų parodymų davimą,

5.1.2. specialistų įtraukimo į baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, poreikį lemia spragos, egzistuojančios tarp vaikų gebėjimų ir baudžiamojo proceso formalių taisyklių. Todėl specialistų dalyvavimas baudžiamajame procese sietinas ne tik su teisėsaugos institucijų subjektams teikiama pagalba, bet ir su vaikui teikiama socialine pagalba, kuri skatina nukentėjusįjį greičiau įveikti nusikalstamos veikos padarinius ir padeda sumažinti patiriamą stresą baudžiamojo proceso metu. Lietuvos įstatymų leidėjas, reglamentuodamas specialisto, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, įtraukimo į baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, formą ir tvarką, numatė galimybę įtraukti į procesą psichologą ir (ar) vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistą.

Lietuvoje veikiančiuose apygardų teismuose darbą pradėjus psichologams, paprastai vykdančioms vaikų apklausas, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas, vaikų apklausų kokybė iš esmės pagerėjo. Tačiau apklausiant vaikus teismo nagrinėjimo metu vis dar vengiama pasitelkti šiuos specialistus. Todėl palankiai vertintinos įstatymų leidybos iniciatyvos visose baudžiamojo proceso stadijose įtvirtinti privalomą psichologų dalyvavimą apklausiant vaikus.

Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų poreikis baudžiamajame procese užtikrinant socialinės pagalbos intensyvumą yra, tačiau šių specialistų veiklos neefektyvumą daugiausia lemia ydingai suformuluotos jų funkcijos. Įvertinus vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistams keliamus išsilavinimo reikalavimus, jų veiklą reglamentuojančias normas ir faktinį vaidmenį baudžiamojo proceso metu, toks pareigūnas baudžiamajame procese laikytinas ne specialistu, o kitu baudžiamajame procese dalyvaujančiu asmeniu, kurio pagrindinės funkcijos nukreiptos į socialinės, emocinės ar kitokios pagalbos nukentėjusiam (liudijančiam) vaikui teikimą, kad ateityje, jo vystymosi ir brendimo laikotarpiu, padarytos nusikalstamos veikos bei vėliau vykdomo baudžiamojo proceso padariniai būtų juntami kuo mažiau.

Reabilitacijos principo keliamus tikslus labiausiai atitiktų nebaigtinis specialistų, kurie į baudžiamąjį procesą būtų įtraukiami atlikus vaiko poreikių vertinimą konkrečioje byloje ir situacijoje (pvz., socialinis darbuotojas, socialinis pedagogas, psichologas ir pan.), sąrašas. Nors šiuo metu galiojantis teisinis reguliavimas leidžia minėtus specialistus įtraukti į baudžiamąjį

procesą naudojantis nukentėjusį lydinčio asmens statusu, tačiau, aiškiai suregulius jų teises, pareigas ir atsakomybę, būtų suvienodinta teisėsauogos institucijų praktika ir efektyvesnis vaiko poreikių identifikavimas bei užtikrinimas;

- 5.1.3. apsaugos priemonės, skirtos reabilitacijos principui įgyvendinti, nukreiptinos į specialių apsaugos priemonių taikymą apklausiant vaiką teisme (vidinės televizijos, nuotolinės apklausos būdo, širmos naudojimą) ir į vaiko privataus gyvenimo apsaugą. Saugant vaiko teisę į privatų gyvenimą, būtinos priemonės yra neviešas tokio pobūdžio baudžiamųjų bylų nagrinėjimas, apimantis ir žiniasklaidos galimybių dalyvauti, ir visuomenės teisės būti informuotai apie tokios bylos eigą bei rezultatus ribojimą; taip pat duomenų apie vaiką neskelbtinumas. Pritartina pozicijai, išsakytai tų autorių, kurie palaiko uždaro teismo posėdžio, kaip pagrindinės ir tik išimtiniais atvejais paneigiamos taisyklės, įtvirtinimą baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai. Tačiau žiniasklaidos galimybių dalyvauti ir visuomenės teisės būti informuotai apie bylos eigą visiškai varžymas neatitiktų EŽTT formuojamos visuomenės teisės gauti bent minimalią informaciją apie teisinius procesus taisyklės. Kompromisas tarp vaiko teisės į privatų gyvenimą ir žiniasklaidos teisės informuoti, o visuomenės teisės būti informuotai galėtų būti pasiektas taikant ribotos prieigos žiniasklaidos informavimo modelį, pagal kurį žiniasklaidai turi būti teikiama glausta ir trumpa informacija, nenurodant aplinkybių, kurių paskelbimas pažeistų vaiko teisę į privatų gyvenimą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

TEISĖS AKTAI

TARPTAUTINIAI TEISĖS AKTAI IR KITI DOKUMENTAI

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 37-913.
2. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
3. Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. Paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m. lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija. [žiūrėta 2013-12-20] <http://www.nplc.lt/sena/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/vaiko%20teisiu%20deklarac.htm>.
4. Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. Direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtinausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. [žiūrėta 2015-01-23]. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>.
5. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių atžvilgiu vykdomo teisingumo taisyklės (Pekino taisyklės). [žiūrėta 2011-09-25]. http://www.nplc.lt/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/Pekinotaisykles%20red.htm.
6. Europos Komisijos 2013 m. lapkričio 27 d. rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose. [žiūrėta 2014-05-08]. [http://eurlex.europa.eu/legalcontent/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32013H1224\(02\)](http://eurlex.europa.eu/legalcontent/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32013H1224(02)).
7. Recommendation No. R (87) 20 of the Committee of Ministers to Member States on Social Reaction to Juvenile Delinquency. Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987, at the 410 meeting of the Ministers' Deputies. [žiūrėta 2012-12-27]. http://archivio.transnazionalita.isfol.it/file/CoE_Rec_R87-20%20Eng.pdf.
8. Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to Member States on the European Rules for Juvenile Offenders Subject to Sanctions or Measures (Adopted by the Committee of Ministers on 5 November 2008 at the 1040th meeting of the Ministers' Deputies). [žiūrėta 2015-04-06]. [https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejjrec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejjrec08(1).pdf).
9. Recommendation No. R (2003) 20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003, at the 853 meeting of the Ministers' Deputies. [žiūrėta 2012-12-27]. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=70063>.
10. Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. [žiūrėta 2013-12-10]. <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.8AA8BB1C3C27>.

11. United Nations General Assembly, Resolution 67/187 on United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems, 20 December 2012, A/RES/67/187. [žiūrėta 2015-10-25]. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UN_principles_and_guidelines_on_access_to_legal_aid.pdf.
12. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 valstybėms narėms dėl nukentėjusiojo padėties baudžiamojoje teisėje ir procese. Iš: Jurka, R., Melničenko, S., Randakevičienė, I. Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje. Vilnius: „Eugrimas“, 2006.
13. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 21 dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos. Iš: Jurka, R., Melničenko, S., Randakevičienė, I. Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje. Vilnius: „Eugrimas“, 2006.
14. Europos Tarybos 2004 m. balandžio 29 d. direktyva 2004/80/EB dėl žalos atlyginimo smurtinių nusikaltimų aukoms. [žiūrėta 2013-08-20]. http://ec.europa.eu/justice_home/judicialatlascivil/html/cv_information_lt.htm.
15. Europos Tarybos konvencija dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos (Lanzarotės konvencija). [žiūrėta 2012-03-05]. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046e1d3>.
16. Jungtinių Tautų pabėgėlių agentūros gairės apibrėžiant ir taikant geriausių vaiko interesų viršenybės principą (UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child). [žiūrėta 2013-08-09]. <http://www.unhcr.org/4566b16b2.pdf>.
17. 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR. [žiūrėta 2013-09-25]. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0093>.
18. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo. [žiūrėta 2015-07-20]. http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Guidelines%20on%20childfriendly%20justice%20and%20their%20explanatory%20memorandum%20_4_.pdf.
19. Jungtinių Tautų gairės dėl teisingumo bylose, kai yra nukentėjusių vaikų ir vaikų nusikaltimo liudytojų (ECOSOC Res 2005/20, 2005 m. liepos 22 d.). [žiūrėta 2016-05-06]. http://www.nvovaiikamskonfederacija.lt/wp-content/uploads/2016/03/CRC-Concluding-Observations_3-4-Report_LT.pdf.

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAI IR POĮSTATYMINIAI TEISĖS AKTAI

20. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
21. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas (su papildymais ir pakeitimais iki 2017-07-08). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 87-2741.
22. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (su papildymais ir pakeitimais iki 2017-07-08). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341; 2002, Nr. 46 (*atitaisymas*).
23. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su papildymais ir pakeitimais iki 2017-07-08). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
24. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su papildymais ir pakeitimais iki 2017-07-08). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
25. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 1-1234.
26. Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 43-1602.
27. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.
28. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851; 2002, 17-649.
29. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 30-827; 2005, 18-572.
30. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4969.
31. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-0; 2009, Nr. 86-3637.
32. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymas dėl rekomendacijų dėl nukentėjusių specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo. [žiūrėta 2017-01-12]. <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/86bc22f0dfa611e58a92afc65dd68e97>.
33. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. I-126 dėl Rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo⁶. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 112-4806. 21, 25 punktai; pakeistas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymu Nr. I-52.
34. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas Nr. 1070 Dėl nepilnamečių justicijos 2009–2013 metų programos patvirtinimo. [žiūrėta 2012-08-09]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=352381&p_query=NEPILNAME%C8I%D8%20JUSTICIJOS%202009%962013%20MET%D8%20PROGRAMA&p_tr2=2.

TEISMŲ PRAKTIKA

EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO PRAKTIKA

35. EŽTT sprendimas byloje *K and T v. Finland*, nos. 25702/94.
36. EŽTT sprendimas byloje *Kjeldsen, Busk and Madsen v. Denmark*, nos. 5926/72.
37. EŽTT sprendimas byloje *Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom*, nos. 26766/05 and 22228/06.
38. EŽTT sprendimas byloje *Lagerblom v. Sweden*, nos. 26891/95.
39. EŽTT sprendimas byloje *Doorson v. Netherlands*, nos. 20524/92.
40. EŽTT sprendimas byloje *Kraulaidis v. Lithuania*, nos. 76805/11.
41. EŽTT sprendimas byloje *Johansen v. Norway*, nos. 17383/90.
42. EŽTT sprendimas byloje *Kutzner v. Germany*, nos. 46544/99.
43. EŽTT sprendimas byloje *Okkali v. Turkey*, nos. 52067/99.
44. EŽTT sprendimas byloje *Salduz v. Turkey*, nos. 36391/02.
45. EŽTT sprendimas byloje *Pontes v. Portugal*, nos. 19554/09.
46. EŽTT sprendimas byloje *Scozzari et Giunta v. Italy*, nos. 39221/98 and 41963/98.
47. EŽTT sprendimas byloje *Rieme v. Sweden*, nos. 12366/86.
48. EŽTT sprendimas byloje *Hokkanen v. Finland*, nos. 24627/94.
49. EŽTT sprendimas byloje *Gineitienė v. Lithuania*, nos. 20739/05.
50. EŽTT sprendimas byloje *Bronda v. Italy*, nos. 22430/93.
51. EŽTT sprendimas byloje *Nortier v. the Netherlands*, nos. 13924/88.
52. EŽTT sprendimas byloje *Bouamar v. Belgium*, nos. 4619/12.
53. EŽTT sprendimas byloje *Accardi and others v. Italy*, nos. 30598/02.
54. EŽTT sprendimas byloje *Bocos Cuesta v. the Netherlands*, nos. 54789/00.
55. EŽTT sprendimas byloje *Gani v. Spain*, nos. 61800/08.
56. EŽTT sprendimas dėl priimtino byloje *Scheper v. the Netherlands*, nos. 39209/02.
57. EŽTT sprendimas dėl priimtino byloje *D. T. the Netherlands*, nos. 25307/10.
58. EŽTT sprendimas byloje *Y. v. Slovenia*, nos. 41107/10.
59. EŽTT sprendimas byloje *Van Mechelen and Others v. the Netherlands*, nos. 21427/93.
60. EŽTT sprendimas byloje *Ludi v. Switzerland*, nos. 12433/86.
61. EŽTT sprendimas byloje *S. N. v. Sweden*, nos. 34209/96.
62. EŽTT sprendimas byloje *Wester v. Sweden*, nos. 31076/96.
63. EŽTT sprendimas byloje *Verdam v. the Netherlands*, nos. 35253/97.
64. EŽTT sprendimas byloje *Ferrantelli and Santangelo v. Italy*, nos. 19874/92.
65. EŽTT sprendimas byloje *Saidi v. France*, nos. 14647/89.
66. EŽTT sprendimas byloje *Mild and Virtanen v. Finland*, nos. 39481/98.
67. EŽTT sprendimas byloje *W. v. Finland*, nos. 56568/00.
68. EŽTT sprendimas byloje *A. H. v. Finland*, nos. 46602/99.
69. EŽTT sprendimas byloje *F. and M. v. Finland*, nos. 22508/02.

70. EŽTT sprendimas byloje *A. S. v. Finland*, nos. 40156/07.
71. EŽTT sprendimas byloje *V. and T. v. The United Kingdom*, nos. 24724/94.
72. EŽTT sprendimas byloje *W.S. v. Poland*, nos. 21508/02.
73. EŽTT sprendimas byloje *Sipavičius v. Lithuania*, nos. 49093/99.
74. EŽTT sprendimas byloje *Block v. Hungary*, nos. 56282/09.
75. EŽTT sprendimas byloje *Kovac v. Croatia*, nos. 503/05.
76. EŽTT sprendimas byloje *Observer and Guardian v. United Kingdom*, nos. 13585/88.
77. EŽTT sprendimas byloje *Lingens v. Austria*, nos. 9815/82.
78. EŽTT sprendimas byloje *Tuorancheu and July v. France*, nos. 53886/00.
79. EŽTT sprendimas byloje *B. and P. v. the United Kingdom*, nos. 36337/97 ir 35974/97.
80. EŽTT sprendimas byloje *Alkaya v. Turkey*, nos. 42811/06.
81. EŽTT sprendimas byloje *Eerikäinen and others v. Finland*, nos. 3514/02.
82. EŽTT sprendimas byloje *Tammer v. Estonia*, nos. 41205/98.
83. EŽTT sprendimas byloje *The Sunday Times v. United Kingdom*, nos. 6538/74;
84. EŽTT sprendimas byloje *Observer and Guardian v. United Kingdom*, nos. 13585/88;
85. EŽTT sprendimas byloje *Krone Verlag GmbH & Co. KG v. Austria*, nos. 9605/03.

KITŲ VALSTYBIŲ TEISMŲ PRAKTIKA

86. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Miller v. Alabama*, 132 S. Ct. 2455, 2468-69 (2012).
87. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Roper v. Simmons*, 543U.S. 551 (2005).
88. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Miranda v. Arizona*, 384 U.S. 436 (1966).
89. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *In re Gault*, 387 U.S. 1 (1967).
90. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *California v. Green* (1970).

LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISMŲ PRAKTIKA

91. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių 2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies

- (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo - Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.7-254.
92. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui (1993 m. sausio 12 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.
93. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. gegužės 8 d. nutarimu Nr. 506 „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų 37 punkto (2000 m. gegužės 8 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 29 straipsnio 1 daliai (1999 m. gruodžio 23 d., 2001 m. liepos 5 d. redakcijos). *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 19-623.
94. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 104-2644.
95. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d. redakcija), 256 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 4 dalies (2007 m. birželio 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. redakcijos), 320 straipsnio 3 dalies, 326 straipsnio 1 dalies (2007 m. birželio 28 d. redakcija) 4 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. [žiūrėta 2014-09-08]. <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta101/content>.
96. Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.
97. Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (2002 m. vasario 28 d. redakcija) 153 straipsnio 2 da-

- lies, 319 straipsnio 3 dalies, 352 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 142-7341.
98. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. balandžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-116-942/2016.
  99. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. spalio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-324-507/2016.
  100. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. sausio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61-696/2016.
  101. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-446-942/2015.
  102. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-126/2015.
  103. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-494-677/2015.
  104. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-320-648/2015.
  105. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-305-788/2015.
  106. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-125/2015.
  107. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-539-976/2015.
  108. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-146-222/2015.
  109. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-129/2014.
  110. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77/2014.
  111. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-87/2014.
  112. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-261/2014.
  113. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-432/2014.
  114. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. rugsėjo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-370/2014.
  115. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-444/2014.
  116. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2014.
  117. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2014.

118. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2014.
119. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-131/2014.
120. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47/2013.
121. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2013.
122. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-232/2013.
123. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2013.
124. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-10/2013.
125. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-421/2013.
126. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-269/2013.
127. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2013.
128. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-269/2013.
129. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2013.
130. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-49/2013.
131. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2013.
132. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-560/2012.
133. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-420/2012.
134. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-594/2012.
135. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-333/2011.
136. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-49/2009.
137. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-7/2009.
138. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-233/2008.

139. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Plenarinės sesijos 2007 m. spalio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-412/2007.
140. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-809/2007.
141. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2007.
142. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-4/2007.
143. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-717/2007.
144. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-110/2006.
145. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-649/2006.
146. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-570/2006.
147. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-532/2006.
148. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-15/2006.
149. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-255/2005.
150. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-297/2004.
151. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-883/2002.
152. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. rugsėjo 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-671/2001.
153. Lietuvos Aukščiausiasis Teismo Senato 1999 m. gruodžio 31 d. nutarimas Nr. 24 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant įvaikinimo bylas“.
154. Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. sausio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-88-483/2017.
155. Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. birželio 6 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-66-449/2016.
156. Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. spalio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-66-449/2016.
157. Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-385-453/2015.
158. Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. spalio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-235/2014.
159. Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. vasario 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-139/2014.

160. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. birželio 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-247/2013.
161. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gegužės 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-323/2013.
162. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-480/2013.
163. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. spalio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-308/2013.
164. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. liepos 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-430/2013.
165. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. kovo 18 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-231/2013.
166. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. vasario 20 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-94/2012.
167. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-65/2012.
168. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. kovo 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-92/2012.
169. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-313/2012.
170. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. sausio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-74/2012.
171. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-313/2012.
172. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-65/2012.
173. Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. spalio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-66/2011.
174. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. lapkričio 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-328/2008.
175. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. liepos 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-107/2007.
176. Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. kovo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-132/2006.
177. Lietuvos apeliacinio teismo 2005 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-383/2005.
178. Panevėžio apygardos teismo 2016 m. vasario 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-20-581/2016.
179. Vilniaus apygardos teismo 2016 m. rugpjūčio 11 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-242-1020/2016.
180. Kauno apygardos teismo 2015 m. kovo 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-186-634/2015.

181. Panevėžio apygardos teismo 2014 m. liepos 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-109-719/2014.
182. Vilniaus apygardos teismo 2015 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-68-3-19954-2014-4.
183. Klaipėdos apygardos teismo 2011 m. gruodžio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-115-106/2011.
184. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. liepos 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-766/2010.
185. Kauno apygardos teismo 2010 m. gruodžio 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-759-397/10.
186. Klaipėdos apygardos teismo 2010 m. liepos 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-39-174/2010.
187. Klaipėdos apygardos teismo 2009 m. rugpjūčio 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-114-382/2009.
188. Vilniaus apygardos teismo 2007 m. gruodžio 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-28/2007.
189. Marijampolės rajono apylinkės teismo 2013 m. sausio 29 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-39-570/2013.
190. Marijampolės rajono apylinkės teismo 2013 m. gegužės 9 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-1467-570/2013.
191. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2012 m. lapkričio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-41-497/2012.
192. Kauno apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-390-240/2013.
193. Šiaulių apygardos prokuratūros ikiteisminio tyrimo medžiaga byloje Nr. 51-1-00112-14.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

194. Abramavičius, A. Teisė į teisminę gynybą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*, 2009, 3 (117):21-40.
195. Abramson, B. Juvenile justice: the „Unwanted child“: Why the Potencial of the Convention on the Rights of the Child is Not Being Realized, and What We Can Do About it. *Iš: Juvenile Law Violations, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems* (eds. Jensen, E.; Jepsen, J.) Oregon, 2006.
196. Almerigogna, J. *et al.* A State of High Anxiety: How Non-Supportive Interviewers can Increase the Suggestibility of Child Witnesses. *Applied Cognitive Psychology*, 21, 2007: 963-974.
197. Arredondo, D.E. Principles of Child Development and Juvenile Justice. *Journal of The Center for Families, Children & The Courts* 5, (2004):130.
198. Armstrong, J. Rethinking the Restorative – Retributive Dichotomy: is Reconciliation Possible? *Contemporary Law Review* 17, 3 (2012): 362-374.

199. Ashworth, A. *Sentencing and Criminal Justice*. Fourth Edition. United States of America: Cambridge University Press, 2005.
200. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. *Iš: Ancelis, P. et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009.
201. Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso formos*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
202. Ažubalytė, R. Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese. *Iš: Kurapka, V. et al. Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011:159-203.
203. Ažubalytė, R. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos. *Iš: Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
204. Ažubalytė, R.; Zajančkauskienė, J. Vulnerability Assessment of Participants in Lithuanians Criminal Proceedings in the Context of EU Regulations. *Baltic Journal of Law and Politics*. 2014, 7, 2: 152-178.
205. Babachinaitė, G. Vaiko teisės: jų samprata ir įgyvendinimo problemos. *Iš: Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1996.
206. Bagaric, M. *Punishment and Sentencing: A Rational Approach*. London: Cavendish, 2001.
207. Balnienė, E. *Advokatūros atsiradimas ir raida Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė, 01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2007.
208. Bain, S. A.; Baxter, J. S.; Fellowes, V. Interacting Influences on Interrogative Suggestibility. *Legal and Criminological Psychology*. 9, 2004:239-252.
209. Bass, E.; Davis, L. *The Courage to Heal: A Guide for Women Survivors of Child Sexual Abuse*. New York: Harper Perennial, a Division of Harper Collins Publishers, 1992.
210. Beijer, A.; Liefwaard, T. A Bermuda Triangle? Balancing Protection, Participation and Proof in Criminal Proceedings affecting Child Victims and Witnesses. *Utrecht Law Review*. 2011, Vol. 7, Issue 3: 70-106.
211. Belevičius, L.; Jurka, R. Proceso veiksmų atlikimo garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis galimybės. *Jurisprudencija*. 2007 10(100):75-83.
212. Berger P. L.; Luckmann, T. *Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas*. Vilnius: 1999, Pradai.
213. Birmontienė, T. Teisminės valdžios nepriklausomumas kaip asmens teisių gynimo garantija Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Iš: Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai (ats. red. Bilevičiūtė, E.; Vainiūtė, M.)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. P. 109–138.

214. Bitinas, B.; Rupšienė, L.; Žydzūnaitė, V. Kokybinių tyrimų metodologija. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija, 2008.
215. Bliuvšteinas, J. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994.
216. Bosisio, R. Children's Right to be Heard: What Children Think. *International Journal of Children's Rights*. 20, 2012:141-154.
217. Brainerd, C. J.; Reyna, V. F. Gististhegrist: Fuzzy-trace Theory and the New Intuitionism. *Developmental Review*. 1990,10: 3-47.
218. Brems, E. Conflicting Human Rights: An Exploration in the Context of the Right to a Fair Trial in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Human Rights Quarterly*. Volume 27, Number 1, 2005: 294-326.
219. Brubacher, S.P.; La Rooy, D. Witness Recall Across Repeated Interviews in a Case of Repeated Abuse. *Child Abuse & Neglect*. 38 (2014):202–211.
220. Brubacher, S. P.; Roberts, K. P.; Powell, M. B. Retrieval of Episodic Versus Generic Information: Does the Order of Recall Affect the Amount and Accuracy of Details Reported by Children about Repeated Events? *Developmental Psychology*. 48, 2012: 111-122.
221. Brubacher, S. P. *et al.* How interviewers and children discuss and organize multiple-event memories of abuse in investigative interviews. *Applied Cognitive Psychology*. March 2013.
222. Buffing, F.; Lamers-Winkelmann, F. Children's Testimony in the Netherlands: A Study of Statement Validity Analysis'. *I3: International Perspectives of Child Abuse and Children's Testimony*. Edited by B. Bottoms and G. Goodman. California: Sage Publications, 1996
223. Bulkley, J. *Child Sexual Abuse: Legal Issues and Approaches*. Washington, DC: National Legal Resource Center for Child Advocacy and Protection, 1981.
224. Bulkley, J. Legal Proceedings, Reforms and Emerging Issues in Child Sexual Abuse Cases. *Behavioral Sciences and the Law*. 1988, 6(2):153-180.
225. Burton, F. *Family Law*. Second Edition. Great Britain: TJ International Ltd., 2015.
226. Cadena, C. Due Process and the Juvenile Offender. *St. Mary's Law Journal*. Vol. 1:23, 1969:23-35.
227. Cauffman, E.; Steinberg, L. (Im)maturity of Judgment in Adolescence: Why Adolescents May Be Less Culpable Than Adults. *Behavioral Sciences and the Law*, 2000, Vol. 18.
228. Campbell, R.; Raja, Sh. Secondary Victimization of Rape Victims: Insights from Mental Health Professionals Who Treat Survivors of Violence. *Violence and victims*, Vol. 14 (3), 1999.
229. Campbell, R. *et al.* Social Reactions to Rape Victims: Healing and Hurtful Effects on Psychological and Physical Health Outcomes. *Violence and Victims*. 2001, 16:287-302.

230. Cashmore, J. Innovative Procedures for Child Witnesses. *Iš: Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice.* West Sussex: John Wiley & Sons LTD, 2002.
231. Cecchettini-Whaley, G. D. Children as Witnesses after *Maryland v. Craig*. *Southern California Law Review.* 1992, 65(4): 1993-2037. P. 2009.
232. Ceci, S. J.; Bruck, M. Suggestibility of the Child Witness: A Historical Review and Synthesis. *Psychological Bulletin.* 113, 1993: 403-439.
233. Cintron, L. A. Rehabilitating the Juvenile Court System: Limiting Juvenile Transfers to Adult Criminal Court. *Northwestern University Law Review.* 1996, Vol. 90, No. 3:1254-1282.
234. Cirtautienė, S. Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Vilnius: „Justitia“, 2008.
235. Chao, R. *Parens Patriae* and the Juvenile Death Penalty. *Children's Legal Rights Journal.* Vol. 21, No. 1. 2001:21-31.
236. Chan, T. Serving The Best Interest of California's Dual-Jurisdiction Minors: The Need for a (Re)Unification of the Juvenile Court System. *Review of Law and Social Justice.* Vol. 21, 2012:211-242.
237. Chalmers, A.F. *Kas yra mokslas?* Vilnius: Apostrofa, 2005.
238. Chilea, D. The Right to a Fair Trial. *Curentul Juridic.* 42 (2010): 29-50.
239. Chomentauskas, G.; Dereškevičiūtė, E.; Murauskienė, D. *Psichologinė parama aukoms ir liudytojams bei jų apsauga teismo procese.* Vilnius: Žmogaus studijų centras, 2015.
240. Cipriani, D. *Children's Rights and the Minimum Age of Criminal Responsibility: A Global Perspective.* United Kingdom: Ashgate Publishing, 2009.
241. Claman, L. *et al.* The Adolescent as a Witness in a Case of Incest: Assessment and Outcome. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry.* 25(4):457-461.
242. Connolly, D. A.; Read, J. D. Delayed Prosecutions of Historic Child Sexual Abuse: Analyses of 2064 Canadian Criminal Complaints. *Law and Human Behavior.* 30, 2006: 409-434.
243. Coveney, P. *The Image of Childhood.* Penguin Books: 1967.
244. Curtis, B.G. The Checkered Career of *Parens Patriae*: The State as Parent or Tyrant? *DePaul Law Review.* Vol. 25, 1976:895-915.
245. Čėsniienė, I. Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai. *Jurisprudencija.* 2003, Nr. 41 (33).
246. Čėsniienė, I. Diržytė, A. Nepilnamečių liudytojų parodymų baudžiamosiose bylose psichologinis vertinimas. *Jurisprudencija.* 2005, Nr. 67 (59).
247. Čėsniienė, I.; Grigutytė, N. Child Investigative Interviews in Lithuania: Problems and Perspectives. *Socialinis darbas.* 2006 5(11):58-62. P. 59.
248. Davis, S. L.; Bottoms, B. L. Effects of Social Support on Children's Eyewitness Reports: A Test of the Underlying Mechanism. *Law and Human Behavior.* 26, 2002:185-215.

249. Degol, A.; Dinku, S. Notes on the Principle „Best Interest of the Child“: Meaning, History and its Place Under Ethiopian Law. *Mizan Law Review*. Vol. 5, No. 2, 2011:319-337.
250. Dignan, J. Towards a systemic model of restorative justice. *Iš: Restorative justice and criminal justice: Competing or reconcilable paradigms?* Oxford: Hart, 1992. P. 135–136.
251. Dimovski, D.; Kostic, M. The Application of Restorative Justice in Cases of Sexual Delinquency. *Proceedings of Novi Sad Faculty of Law*. 48, 1(2014): 175-187.
252. Doek, J. The Juvenile Court: An Endangered Species? Will the Juvenile Justice System Survive? *European Journal on Criminal Policy and Research*. Vol. 2-2, 2002: 42-56.
253. Doek, J. The UN Convention on the Rights of the Child. *Iš: Reforming Juvenile Justice* (eds. Junger-Tas, J., Dunkel, F.). London: Springer, 2009.
254. Donnelly, M. Capacity Assessment Under the Mental Capacity Act 2005: Delivering on The Functional Approach? *Legal Studies*. Vol. 29, No. 3, 2009:464-491.
255. Drakšas, R. *Advokatas: veiklos pagrindai ir problemos*. Monografija. Vilnius: „Justitia“, 2012
256. Drakšas, R. *Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai*. Vilnius, 2005.
257. Drakšas, R. *Numatytų nepilnamečių baudžiamųjų teisinių sankcijų paskirtis*. Teisė. 2006, Nr. 61.
258. Drakšas, R.; Drakšienė, A. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius, 2008.
259. Drakšienė, A. *Nepilnamečio baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte*. Teisė. 1998, Nr. 32.
260. Drakšienė, A. *Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje*. Teisė. 2000, Nr. 54.
261. Drakšienė, A. *Kai kurie nepilnamečių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės aspektai. Iš: Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys*. Vilnius, 2011.
262. Drakšienė, A. *Laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams*. Teisė. 2006, Nr. 61.
263. Duff, A.; Farmer, L.; Marshall, S. et al. *The Trial on Trial: Towards a Normative Theory of the Criminal Trial*. Portland: Hart Publishing, 2007.
264. Eichner, A.W. *Preserving Innocence: Protecting Child Victims in the Post – Crawford Legal System*. *American Journal of Criminal Law*. Vol. 38:1, 2010: 101-116.
265. Ekman, P. *Žinau, kad meluoji. Melo psichologija santuokoje, versle ir politikoje*. Vilnius: „Aukso pieva“, 2012.
266. Elliott, C. *Criminal Responsibility and Children: A New Defence Required to Acknowledge the Absence of Capacity and Choice*. *Journal of Criminal Law*. 2011 (75): 289-308.

267. Faller, K. C. *Understanding Child Sexual Maltreatment*. Newbury Park, CA: Sage, 1990.
268. Fivush, R.; Peterson, C.; Schwarzmueller, A. Questions and Answers: The Credibility of the Child Witnesses in the Context of Specific Questioning Techniques. *Iš: Memory and Suggestibility in the Forensic Interview*. NJ: Erlbaum, 2002: 331-354.
269. Freud, S. *Three Essays on Sexuality. Iš: 7 Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. (eds. Strachey, J.). 1973.
270. Friedland, S. The Rethoric of Juvenile Rights. *Stanford Law & Policy Review*. Vol. 6:2, 1995: 137-149.
271. Freedman, M. *Understanding Lawyers' Ethics*. USA: Carolina Academic Press, 1990.
272. Funderburk, C. Best Interest of the Child Should Not Be an Ambiguous Term. *Children's Legal Rights Journal*. Volume 33, Fall 2013:229-265.
273. Gaidelytė, D. Probleminiai nekaltumo prezumpcijos aspektai įrodinėjant jauno pilnamečio nepakankamą socialinę brandą. *Socialinių mokslų studijos*. 2013, 5(3): 945-969.
274. Gajaus institucijos (sudarytojai Vėlyvis, S.; Jonaitis, M.). *Vilnius: VĮ Registrų centras*, 2014.
275. Garnelienė, L.; Rimšelis, E. Apeliacijos sampratos įtaka teismų praktikai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 4(4): 243-259.
276. Gavrilo vienė, M. Alternatyvių laisvės atėmimui bausmių veiksmingumo teisinės ir socialinės prielaidos. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė, 01S)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
277. Gear, C. A. The Ideology of Domination: Barriers to Client Autonomy in Legal Ethics Scholarship. *The Yale Law Journal*. 107, 8 (1998): 2473-2474.
278. Gegan, E. S., Rodriguez, N.E., Victims' Role in the Criminal Justice System: A Fallacy of Victim Empowerment? *St. John's Journal of Legal Commentary*. Vol. 8:225, 1992: 225-250.
279. Geis, G. *Publicity and Juvenile Court Proceedings*. *Rocky Mountain Law Review*. 30, 1958:101-126.
280. Gilad, M. Who Will Protect the Children? The Untold Story of Unaccompanied Minors in Witness Protection Programs. [žiūrėta 2014-11-23]. <http://www.academia.edu/10014975/>.
281. Girard, P.F. *Romėnų teisė. I tomas*. Kaunas, Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakulteto leidinys, 1931.
282. Goda, G. *Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese. Monografija*. Vilnius: Registrų centras, 2014.
283. Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinių informacijos centras, 2005.
284. Grigutytė, N.; Valiukevičiūtė, J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu. *Jurisprudencija*. 2006, Nr. 80.

285. Grigutytė, N. Vaiko apklausa. Iš: Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys. (ats. red. Česnaitytė, I.) Vilnius, 2007.
286. Grossman, D., Siddle, B. K. Critical Incident Amnesia: The Psychological Basis and the Implications of Memory Loss During Extreme Survival Stress Situations. *The Firearms Instructor: The Official Journal of the International Association of Law Enforcement Firearms Instructors*. 31, 2004.
287. Hae-June, Ahn. Tribal Governments Should be Entitled to Special Solitude: The Overarching Sentiment of the *Parens Patriae* Doctrine. *Ecology Law Quarterly*. Vol. 37, 2010: 625-652.
288. Hendrix, K. S.; Doebbeling, C. C.; Aalsma, M. C. Psychological and Neuropsychological Assessment in the Juvenile Justice System: Recommendations for Protocols. *Criminal Justice Studies*. Vol. 25, September 2012: 239-249.
289. Henning, K. What's Wrong with the Victims' Rights in Juvenile Court?: Retributive Versus Rehabilitative Systems of Justice. *California Law Review*. Vol. 97, 2009: 1107-1170.
290. Higgins, R. B. Child Victims as Witnesses. *Law and Psychology Review*. 1988(12):159-166.
291. Hill, T. Victim Impact Statements: A Modified Perspective. *Law & Psychology Review*. Vol. 29, 2005: 211-221.
292. Honig, A. I. L.; Lewinski, W. J. A Survey of the Research on Human Factors Related to Lethal Force Encounters: Implications for Law Enforcement Training, Tactics, and Testimony. [žiūrėta 2016-06-25]. <http://www.forcescience.org/articles.html>.
293. Howard, D. C. *et al.* Publicity and Juvenile Court Proceedings. *Clearinghouse Review*. 1978-1979:203-211.
294. *Imperatoriaus Justiniano Digestai arba Pandektos (sudarytojai Vėlyvis, S.; Misevičiūtė, R. A.)*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010.
295. Yates, A. Should Young Children Testify in Cases of Sexual Abuse? *American Journal of Psychiatry*. 1987, 144(4):4760-480.
296. Jatkevičius, A. Alternatyvios laisvės atėmimui poveikio priemonės, taikomos nepilnamečiams už smurtinius nusikaltimus. *Teisė*. 2000, Nr. 35.
297. Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese. *Teisė*. 2001, Nr. 41.
298. Jatkevičius, A. Apie nepilnamečių kriminalinės justicijos reformos programą. *Teisės problemos*. 1999, Nr. 4.
299. Johnson, L. C. *Socialinio darbo praktika*. Vilnius: 2000.
300. Jonaitis, M. Kai kurie šiuolaikinio civilinio proceso principai: nauji ilgaamžių idėjų vardai. Iš: Šiuolaikinės civilinio proceso teisės paskirtis. Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. 2008 m. birželio 5 ir 6 d. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
301. Juozapavičius, A. Duomenų (įrodymų), gautų pažeidžiant teisę, naudojimo neleistinumas Lietuvos baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė, 01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

302. Jurgaitis, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. *Iš: Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009: 17-59.
303. Jurka, R. Atstovo kaip liudytojo apklausa. *Teisės žinios*. 2006 m, Nr. 2-3 (15-16).
304. Jurka, R. Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese. *Monografija*. Vilnius: Registrų Centras, 2009.
305. Jurka, R. Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė, 01S)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
306. Jurka, R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*. 2006 (79):31-39.
307. Jurka, R. Teisė į teisingą teisimą. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius: Naujos sistemos, 2005: 33-45.
308. Jurka, R. Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą. *Teisės problemos*, 2004/2 (44): 93-107.
309. Jurka, R.; Randakevičienė, I.; Juzukonis, S. Baudžiamojo proceso dalyviai. *Metodinė mokomoji priemonė*. Vilnius: „Industrus“, 2009.
310. Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas, A. Baudžiamojo proceso principai. *Metodinė mokymo knyga*. Vilnius: „Eugrimas“, 2009.
311. Justickis, V.; Valickas, G. Terapinė jurisprudencija ir šiuolaikinės teisės humanizacijos problema. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3(3):997-1013.
312. Juškevičius, J. Vaiko interesų pirmumas dirbtinio apvaisinimo kontekste. *Bažnytinė teisė ir bažnyčios socialinis mokymas*. 21(49), 2007: 105-119.
313. Kanapeckaitė, J. Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos sutrikimais. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė, 01S)*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
314. Kavaliauskienė, G. Proceso civilinėje byloje prielaidos ir sąlygos. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė, 01S)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
315. Kavoliūnaitė – Ragauskienė, E. Vaiko teisių apsauga baudžiamajame procese: atstovavimas, gynyba ir apklausų atlikimas. Vilnius: Teisės institutas, 2016.
316. Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
317. Kilkelly, U. The Best of Both Worlds for Children's Rights? Interpreting the European Convention on Human Rights in the Light of the UN Convention on the Rights of the Child. *Humans Rights Quarterly*. 2001, 23: 308-326.
318. King, S. M. Restorative Justice, Therapeutic Jurisprudence ant the Rise of Emotionally Intelligent Justice. *Melbourne University Law Review* 32 (2008): 1096-1126.
319. Kintzinger, A. R. Freedom of the Press vs. Juvenile Anonymity: A Conflict Between Constitutional Priorities and Rehabilitation. *Iowa Law Review*. 1980:1471-1496.
320. Kohnken, G. A. German Perspective on Children's Testimony. *Iš: Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* (eds. Westcott, H.L., Graham, M.D., Bull, H.C.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002: 234-243.

321. Kudinavičiūtė, I. Nepilnamečių emancipacija: nuolatinis ar eksperimentinis statusas. *Jurisprudencija*. 2002, t. 31 (23): 118-125.
322. Kuehnle, K., Connell, M. *The Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations: A Comprehensive Guide to Assessment and Testimony*. Hoboken, NJ: Wiley, 2009.
323. Kuhn, T. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.
324. Kūris, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (1). *Jurisprudencija*, 2002, t. 26 (18).
325. Kvieskienė, G. *Pozityvioji sociologija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005.
326. Kvieskienė, G. *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003.
327. Lamb, M. E. *et al.* The Effects of Forensic Interview Practices on the Quality of Information Provided by Alleged Victims of Child Abuse. *Iš: Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* (eds. Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H. C. Bull.). West Sussex: John Wiley & Sons LTD, 2002.
328. Landsdown, G. *The Evolving Capacities of the Child*. Firenze: Unicef, 2005; Dell'Antonio, A. *La partecipazione del minore alla sua tutela*. Milano: Giuffrè, 2001.
329. Langford, I. Fair Trial: The History of an Idea. *Journal of Human Rights*. 2009, 8:37-52.
330. Laubenstein, K.M. Media Access to Juvenile Justice: Should Freedom of the Press be Limited to Promote Rehabilitation of Youthfull Offenders? *Temple Law Review*. Vol. 68, 1995:1897-1939.
331. La Rooy, D.; Lamb, M.E.; Pipe, M.-E. Repeated Interviewing: A Critical Evaluation of the Risks and Potential Benefits. *Iš: The Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations: A Comprehensive Guide to Assessment and Testimony*. Hoboken, NJ: Wiley, 2009: 327-361.
332. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003.
333. Leach, E. *Kultura i komunikowanie. Iš: Rytual i narracja* (eds. Leach, E.; Greimas, A.). Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1989: 21-98.
334. Leliūgienė, I. *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas, 2003: 243.
335. Leonas, P. *Raštai. II tomas. Teisės enciklopedijos paskaitos. Sociologijos paskaitos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
336. Libai, D. The Protection of the Child Victim of a Sexual Offense in the Criminal Justice System. *Wayne State Law Review*. 1969, 16(6):635-660.
337. Loffelmann, M. The Victim in Criminal Proceedings: A Systematic Portrayal of Victim Protection Under German Criminal Procedure Law. *Resource Material Series, No. 70*: 31-40.
338. Loftus, E. F. Memory Faults and Fixes. *Issues in Science and Technology*. 2002, 18(4):41-50.

339. Luban, D. *Lawyers and Justice: an Ethical Study*. USA: Princeton University Press, 1986.
340. Malempati, S. *Beyond Paternalism: The Role of Counsel for Children in Abuse and Neglect Proceedings*. *University of New Hampshire Law Review*. Vol.11, No.1, 2013:97-128.
341. Mayall, B. *Towards a Sociology for Childhood. Thinking from Children's Lives*. Maidenhead: Open University Press, 2002.
342. Mayo, J.I. *Dependent, Neglected and Delinquent Children: The State as *Pariens Patriae**. *Journal of Juvenile Law*. Vol. 5, 1981: Marans, A.; Smolover, D.; Hahn, H. *Responding to Child Trauma: Theory, Programs, and Policy. IŠ: Handbook of Juvenile Forensic Psychology and Psychiatry*. New York: Springer, 2012.
343. Marsil, D. *et al.* *Child Witness Policy: Law Interfacing with Social Science. Law and Contemporary Problems*. 2002, 65, no 1,; 209-241.
344. Marshall, T. *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office (1999).
345. Mathews, B. P. *Australian Laws Ascribing Criminal Responsibility to Children: the Implications of an Internal Critique, Postmodern Insights, and A Deconstructive Exploration*. Doctor of Philosophy Dissertation. Queensland University of Technology, Faculty of Law, 2001.
346. Matuizienė, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė, 01S). Mykolo Romerio universitetas, 2014.
347. Matuizienė, E. *Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese*. Socialinių mokslų studijos. 2009, 4(4); 306-311.
348. McLaughlin, J. H. *The Fundamental Truth about Best Interest*. *Saint Louis University Law Journal*. Vol. 54:113-165.
349. McLatchey, S. F. *Media Access to Juvenile Records: in Search of Solution*. *Georgia State University Law Review*. Vol. 16:337:359.
350. Merkevičius, R. *Šiandienė Lietuvos baudžiamojo proceso paradigma. IŠ: Baudžiamasis procesas: teisingumo garantas ar kliūtis? Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys (sud. Juodkaitė – Granskienė, G.)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014. P. 103-118.
351. Merkevičius, R. *Gynėjo paskirtis šiuolaikiniame baudžiamajame procese. IŠ: Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai (ats. red. Švedas, G.; Prapiestis, J.; Ažubalytė, R.)*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014.
352. Michael, S. K. *Restorative Justice, Therapeutic Jurisprudence ant the Rise of Emotionally Intelligent Justice*. *Melbourne University Law Review*, 32 (2008): 1096-1126.
353. Mikelėnas, V. *et al.* *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: „Justitia“, 2002.
354. Mirell, E.D.; Fainer, D.C. *Delinquency Hearings and the First Amendment: Reassessing Juvenile Court Confidentiality Upon the Demise of „Conditional Access“*. *Davis Law Review*. Vol. 13, 1979:123-173.

355. Mitchel, W. Coming of Age? – The Principle of „The Best Interests of the Child“. *European Human Rights Law Review*. 2003, 2:205-221.
356. Myers, J. Adjudication of Sexual Abuse Cases. *Sexual Abuse of Children*. Vol. 2(1994): 84-101.
357. Mnookin, R. *In the Interest of the Child: Advocacy, Law Reform and Public Policy*. New York: W.H. Freeman & Co, 1985.
358. Montvydienė, I. Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose. Daktaro disertacija. *Socialiniai mokslai (Teisė, 01S)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
359. Moston, S.; Engelberg, T. The effects of Social Support on Children's Eyewitness Testimony. *Applied Cognitive Psychology*. 6, 1992:61–75.
360. Mower, A. G. *The Convention of the Rights of the Child: International Law Support for Children*. Connecticut: Greenwood Press, 1997.
361. Murauskienė, D. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą. Iš: *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*. Mokslo studija (ats. red. E. Bilevičiūtė, M. Vainiūtė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. P.424–452.
362. Naylor, B. Dealing with Child Sexual Assault: Recent Developments. *British Journal of Criminology*. 1989, 29(4):359-407.
363. Navickas, V.; Vaičiulienė, A. *Žmogaus raidos psichologija*. Vilnius: Versus aureus, 2010.
364. Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. Romėnų teisė. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2007.
365. Nelson, K.; Gruendel, J. Children's Scripts. Iš: *Event Knowledge: Structure and Function in Development*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1986:21-46.
366. Nurcombe, B. The Child as Witness: Competency and Credibility. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*. 1986, 25(4):473-480.
367. O'Donnell, D. The Right of Children to be Heard: Children's right to Have their Views Taken Into Account and to Participate in Legal and Administrative Proceedings. Firenze: UNICEF, 2009.
368. Orth, U. Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings. *Social Justice Research*. Vol. 15, No. 4, 2002: 313-325.
369. Page, M.; Precey, G. Child Protection Concerns When Questioning Children. Iš: *A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* (eds. Westcott, H.L., Graham, M.D., Bull, H.C.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002.
370. Pakštaitis, L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo bei tobulinimo problemos. Iš: *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007.
371. Panomariovas, A. Ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2004, 59(51): 26-38.
372. Paze, P. L'ascolto del minore. [žiūrėta 2014-03-08]. <www.minoriefamiglia.it>.
373. Peachey, D. Restitution, Reconciliation, Retribution: Identifying the Forms of Justice People Desire. Iš: *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of*

- Victim-Offender Mediation – International Research Perspectives. London: Kluwer Academic Publishers.
374. Perreta, A.Ch., Inker, M.L. A Child's Right to Counsel in Custody Cases. *Family Law Quarterly*. Vol. 11, 1990:108-120.
375. Piesliakas, V. Baudžiamoji atsakomybė kaip nusikalstamos veikos padarymo teisinis padarinys. *Jurisprudencija* 8(98)(2007):7-13.
376. Pileckaitė-Markovienė, M.; Nasvytienė, D.; Bumblytė, D. *Vystymosi psichologija. Vaikystė*. Vilnius: Enciklopedija, 2004.
377. Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
378. Prout, A., James, A. *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: The Falmer Press, 1990.
379. Quas, J.A.; McAuliff, B.D. Accomodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Implications for Death Penalty Cases. *Iš: Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence*(eds. Schopp, R.F., Wiener, L. R., Bornstein, B.H. *et al*). New York: Springer, 2009.
380. Raymond, A. Parental Responsibility for Youth Offending. *Iš: Reforming Juvenile Justice* (eds. Junger-Tas, J.; Diunkel, F.), New York: Springer, 2009.
381. Rethinking the Professional Respinsibilities of Federal Agency Lawyers, by Federal Agency Lawyers. *Harward Law Review* 115, 4 (2002):1170-1173.
382. Ridley, A. M., Clifford, B. R. The Effects of Anxious Mood Induction on Suggestibility to Misleading Post-event Information. *Applied Cognitive Psychology*. 18, 2004: 233-244.
383. Rimšelis, E. *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija (teisė, 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
384. Ryrstedt, E., Mattsson, T. Children's Rights to Representation: A Comparison Between Sweden and England. *International Journal of Law, Policy ad the Family*. 22(2208):135-147.
385. Roberts, K. P.; Lamb, M. E.; Sternberg, K. J. The Effects of Rapport-building Styleon Children's Reportsofa Staged Event. *Applied Cognitive Psychology*. 18, 2004:189-202.
386. Runyan, D. *et al*. Impact of Legal Intervention on Sexually Abused Children. *Journal of Pediatrics*1136(1988):647-652.
387. Russ, G. H. Child's Right to Be Heard. *Poverty Law Journal*. Vol. 4, 1998: 267-280.
388. Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2006.
389. Sakalauskas, G.; Jatkevičius, A. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvoje: reglamentavimo problemos ir galimi jų sprendimai*. Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4.
390. Sakalauskas, G. *Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai*. Teisės problemos. 2009, Nr. 2 (64).

391. Sakalauskas, G. Minimalios baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos dilema. *Iš: Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys.* Vilnius, 2011.
392. Saywitz, K.; Snyder, L. Improving Children's Testimony with Preparation. *Iš: Child Victims, Child Witnesses: Understanding and Improving Testomony* (eds. G.S. Goodman, B.L. Bottoms). New York: Guilford Press, 1993.
393. Saywitz, K. J. Developmental Underpinnings of Children's Testimony. *Iš: Children's Testimony. A Hanbook of Psychological Research and Forensic Practise.* New York: John Wiley&Sons, 2002.
394. Saywitz, K. J. Children's Conceptions of the Legal System: Court is a Place to play Basketball. *Iš: Perspectives on Children's Testimony.* New York: Springer – Verlag, 1989.
395. Sanford, J. F. Juvenile Justice Reform: An Historical Perspective. *Stanford Law Review.*1970:1189-1290.
396. Sinkevičius, V. Teisės į teisingą teisinį procesą samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija, LR Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2006, 2 (balandis–birželis): 250–281.
397. Skolnick, A. The Limits of Childhood: Conceptions of Child Development and Social Context. *Law and Contemporary Problems.* Vol. 39, No. 3, 1975: 40-77.
398. Spruogis, E. Dar kartą apie subjektines teises: subjektinių teisių sampratos, jų santykio su objektine teise bei prigimties problemos. *Jurisprudencija.* 2011, 18(2): 561–574.
399. Sterling, R. „Children are Different“: Implicit Bias, Rehabilitation, and The „New“ Juvenile Jurisprudence“. *Loyola of Los Angeles Review,* Vol. 46, 2013: 1019-1074.
400. Sullivan, D.J. Gender Equality and Religious Freedom: Toward a Framework for Conflict Resolution. *N.Y.U.J. Internatonal Law and Policy,* 795, 1992.
401. Sunley, E. Nineteenth-Century American Literature on Childrearing. *Iš: Childhood in Contemporary Cultures* (eds. Mead, M.; Wolfenstein, M.). USA: University of Chicago Press, 1955.
402. Štarienė, L. Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją: teisės į teisingą teismą taikymo apimtis ir garantijos pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 1 dalį. *Monografija.* Vilnius: Registrų centras, 2010.
403. Thomas, Ch.W.; Bilchik, S. Prosecuting Juveniles in Criminal Courts: A Legaland Empirical Analysis. *Journal of Criminal Law & Criminology.* Vol. 76, No. 2, 1985: 439-479.
404. Trasen, J.L. Privacy v. Public Access To Juvenile Court Proceedings: Do Closed Hearings Protect the Child or the System? *Boston College Third World Law Journal.* Vol. 15, 1995:359-382.
405. Trechsel, S. Human Rights in Criminal Proceedings. *Academy of European Law.* European University Institute: Oxford University Press, 2005.

406. Uscila, R. Moksleivių viktimizacijos patirtis Lietuvoje. Teisės problemos. Nr. 1 (58), 2008: 92-102.
407. Uscila, R. Vaikų viktimizacija Lietuvoje. Iš: Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys. Vilnius: 74-96.
408. Ūselė, L. Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18-20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. Teisė. 2011, Nr. 78:182-195.
409. Vaitekonienė, V. Žmogaus raida. Svarbiausieji vaiko ir paauglio psichosocialinės raidos aspektai. Šeimos įtaka. Iš: Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002: 10-23.
410. Vaišvila, A. Teisės teorija. Ketvirtasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2014.
411. Vaišvila, A. Teisės teorija. Antrasis leidimas. Vilnius: „Justitia“, 2004.
412. Valickas, G.; Voropaj, K.; Justickis, V. Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką. Socialinių mokslų studijos. 2012, 4(4): 1645-1663.
413. Varma, K. N. Parental Involvement in Youth Court. Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice. Vol. 49, 2007:231-260.
414. Visockienė, O.; Šiaučukėnienė, L. Kritinio mąstymo ugdymo būdų pagrindimas konstruktyvizmo teorijos požiūriu. Socialiniai mokslai. 2000, Nr. 3(24).
415. Viljoen, J.L. *et al.* Defense Attorneys' Concerns about the Competence of Adolescent Defendants. Behavioral Sciences and the Law. 2010, 28:630-646.
416. Vyčnienė, D. Paauglystės amžiaus charakterio akcentuacijos, tipiškos paauglystės amžiaus elgesio reakcijos. Iš: Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002: 38-52.
417. Von Hirsch, A. Doing justice: The choice of punishments. New York, NY: Hill and Wang(1976).
418. Voropaj, K.; Justickis, V. Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką. Socialinių mokslų studijos. 2012, 4(4): 1645-1663.
419. Vosskuhler, S. *Parens Patriae* and Constitutional Concepts in The Juvenile Justice System. Criminal Justice Journal. Vol. 1, 1977:251-268.
420. Vrij, A.; Akehurst, L. Communication and Credibility: Statement Validity Assessment. Psychology and Law: Truthfulness, Accuracy and Credibility (eds. A. Memmon, A. Vrij, R. Bull). Maidenhead: McGraw-Hill, 1998.
421. Wade, A. New Measures and New Challenges: Children's Experiences of the Court Process. Iš: Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice. West Sussex: John Wiley & Sons LTD, 2002.
422. Walton, E. The Confrontation Clause and the Child Victim of Sexual Abuse. Child and Adolescent Social Work. Vol. 11, Number 3, 1994.
423. Watkins, S.A. The Double Victim: The Sexually Abused Child and the Judicial System. Child and Adolescent Social Work. 1990, Vol. 7, No.1:29-42.
424. Weijer, I.; Grisso, T. Criminal Responsibility of Adolescents: Youth as Junior Citizenship. Iš: Reforming Juvenile Justice. New York: Springer, 2009: 45-67.

425. Wexler, D.B., Winick, B.J. Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996.
426. Woolf, M. Coming of Age? – The Principle of „The Best Interests of the Child“. European Human Rights Law Review. 2003, 2:205-221.
427. Zajančauskienė, J. Prozessuale Handlungsfähigkeit eines Verdächtigen (Beschuldigten). Jurisprudencija. 2010, Nr. 4(122): 245-259.
428. Zermatten, J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. International Journal of Children's Rights. 18 (2010): 483-499.
429. Žalėnienė, I. Atstovavimas civiliniame procese (teoriniai ir praktiniai aspektai). Daktaro disertacija (Teisė, 01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
430. Žibaitė – Neliubšienė, R. Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai. Jurisprudencija, 2016, 23(2):310-332.
431. Žiobienė, E. Konstitucinės vaiko teisių garantijos: teisinio reguliavimo ir jo įgyvendinimo problemos. Iš: Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai (ats. Red. Bilevičiūtė, E.; Vainiūtė, M.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.

KITI ŠALTINIAI

432. American Professional Society on the Abuse of Children. Guidelines for Psychosocial Evaluation of Suspected Sexual Abuse in Young Children. Chicago: Apsac, 1990.
433. Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda, R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006.
434. Bendroji pastaba Nr. 10 dėl vaiko teisių nepilnamečių justicijos srityje (CRC/C/GC/10, 2007 m. balandžio 25 d.). [žiūrėta 2012-11-14]. http://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_LIT.pdf.
435. Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 5. General Measures of Implementation of the Convention on the Rights of the Child. CRC/GC/2003/5, 2003. [žiūrėta 2013-04-05]. <http://www.refworld.org/docid/4538834f11.html>.
436. Concluding Observations on the Combined Third and Fourth Periodic Report of Lithuania, Adopted by the Committee at its Sixty-fourth Session (16 september – 4 October 2013). [žiūrėta 2015-01-14]. <http://www.refworld.org/docid/52822f5a4.html>.
437. First Response to Victims of Crime. U. S. Department of Justice Office of Justice Programs, 2008. [žiūrėta 2014-12-14]. <http://rapecrisis.org.za/information-for-survivors/secondary-trauma>.
438. Goda, G. Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. [žiūrėta 2011-06-30]. www.nplc.lt/nj/.
439. Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto pastabos Lietuvai. [žiūrėta 2014-11-23]. <https://mission-geneva.mfa.lt/mission-geneva/lt/naujienos/zenevoje-svarstyta-jungtiniu-tautu-vaiko-teisiu-konvencijos-igyvendinimo-ataskaita>.

440. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas. Vilnius: UAB Efrata, 2005.
441. Jungtinių Tautų gairės dėl teisingumo bylose, kai yra nukentėjusių vaikų ir vaikų nusikaltimo liudytojų (ECOSOC Res 2005/20, 2005 m. liepos 22 d.). [žiūrėta 2016-05-06]. http://www.nvovaiakamskonfederacija.lt/wp-content/uploads/2016/03/CRC-Concluding-Observations_3-4-Report_LT.pdf.
442. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Prokurorų veiklos praktikos 2010 m. teismuose išnagrinėtose baudžiamosiose bylose, kuriose asmenys buvo įtariamami nusikaltimais ir baudžiamaisiais nusižengimais žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, nuo kurių nukentėjo nepilnamečiai, apžvalga. 2011-01-18, Nr. 10.6-4.
443. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymo 18-20 metų jaunuoliams Lietuvoje tyrimas. Tyrimo vadovė Laura Ūselė. Teisės institutas, 2010. [žiūrėta 2012-12-28]. www.teise.org/data/Nepilnameciu-baudziamoji-atsakomybe.pdf.
444. Organizacijos „Psichikos negalios atstovavimo centras“ parengta ataskaita „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą. Tarptautiniai standartai ir dešimtyje ES valstybių narių vykdyto tyrimo išvados“. [žiūrėta 2015-06-14]. http://www.mdac.org/sites/mdac.info/files/access_to_justice_children_ws2_standards_and_findings_lithuania.pdf.
445. Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas. Teisės institutas. Vilnius, 2002. [žiūrėta 2012-05-01]. <http://nplc.lt/nj/>.
446. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos parengtas atsakymas į Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto pastabas. [žiūrėta 2014-11-23]. http://www.socmin.lt/public/uploads/1468_atsakymai_jt_vaiko_teisiu_komiteto_klausimus-_2013_lt.pdf.
447. Tarpžinybinės vaiko gerovės komisijos protokolai. [žiūrėta 2016-10-25]. <http://www.socmin.lt/lt/veikla/tarybos/tarpzinybine-vaiko-geroves-komisija.html> [žiūrėta 2015-07-07].
448. Tarptautinių žodžių žodynas [žiūrėta 2015-06-25]. <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Paradigma&wid=14564>.
449. Tarptautinių teisės aktų, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumus, apžvalga. Darbo vadovas Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus vedėjas Gintautas Sakalauskas. Parengė Teisės instituto Teisinės sistemos skyriaus specialistas Mindaugas Girdauskas. [žiūrėta 2012-05-01]. <http://www.nplc.lt/lit/lit14.doc>.
450. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2016 m. gegužės 27 d. rekomendacijos Nr. 6-284 Dėl miestų (rajonų) savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių procesinės padėties ir funkcijų baudžiamajame procese 36 punktas. [žiūrėta 2016-09-02]. http://www.vaikoteises.lt/media/file/Methodines/Rekomendacija_baudz.%20procese%202016.pdf.

451. Vaikai – nusikaltimų aukos ir liudytojai. Situacijos Lietuvoje apžvalga. [žiūrėta 2013-06-15]. http://www.vaikystebesmurto.lt/_sites/paramosvaikamscentras/media/images/Biblioteka/Tyrimu_ataskaitos/2012%20vaikai%20nusikaltimu%20aukos%20ir%20liudytojai%20situacijos%20lietuvoje%20apzvalga%20national%20report%20lt%20final-1.pdf.
452. Valstybės kontrolės atlikto valstybinio audito 2012 m. gruodžio 31 d. ataskaita Nr. VA-P10-3-21. [2015-06-09]. „Ar efektyviai organizuota vaiko teisių apsauga“. <https://www.vkontrole.lt/failas.aspx?id=2790>.
453. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2015 m. gegužės 27 d. rekomendacija Nr. 6-284 Dėl miestų (rajonų) savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių procesinės padėties ir funkcijų baudžiamajame procese. [žiūrėta 2016-08-09]. http://www.vaikoteises.lt/media/file/Methodines/Rekomendacija_baudz.%20procesese%202016.pdf.
454. Žmogaus teisės: Jungtinių tautų dokumentai. Vilnius, 2002.

Dovilė Murauskienė

PARENS PATRIAE DOKTRINOS RAIŠKA
BAUDŽIAMAJAME PROCESSE, KURIAME
DALYVAUJA VAIKAI

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2017

Daktaro disertacija rengta 2011-2017 metais Mykolo Romerio universitete, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Mykolo Romerio universitetui ir Vytauto Didžiojo universitetui Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. birželio 8 d. įsakymu Nr. V-1019 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. Rima Ažubalytė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S).

Daktaro disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto teisės mokslo krypties taryboje:

Pirmininkė:

Prof. dr. Jolanta Zajančkauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S).

Nariai:

Prof. dr. Aistė Diržytė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija, 06 S);

Prof. dr. Romualdas Drakšas (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S);

Doc. dr. Gintaras Goda (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S);

Doc. dr. Zdeněk Kühn (Prahos Karolio universitetas, Čekijos Respublika, socialiniai mokslai, teisė, 01 S).

Daktaro disertacija bus ginama viešame teisės mokslo krypties tarybos posėdyje 2017 m. rugsėjo 8 d. 13 val. Mykolo Romerio universiteto konferencijų salėje (I-414 aud.)

Adresas: Ateities g. 20, Vilnius.

Daktaro disertacijos santrauka išsiųsta 2017 m. rugpjūčio 8 d.

Daktaro disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (Gedimino pr. 51, Vilnius) bei Mykolo Romerio universiteto bibliotekoje (Ateities g. 20, Vilnius) ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje (K. Donelaičio g. 52, Kaunas).

**PARENS PATRIAE DOKTRINOS RAIŠKA BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ,
KURIAME DALYVAUJA VAIKAI**

SANTRAUKA

Temos problematika ir aktualumas

„Šuo vizgina uodegą ar uodegą šuni?“

Šiandieniam baudžiamajame procese, kuris, be kitų tikslų, vis labiau krypsta ir į privačių baudžiamojo proceso dalyvių reabilitaciją, siekiant išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti baudžiamąjį įstatymą, jokiomis aplinkybėmis negalima pamiršti Konstitucijoje⁸⁵⁸ įtvirtinto imperatyvo saugoti ir ginti asmens teises bei teisėtus interesus. Visose baudžiamojo proceso stadijose turi būti skiriama pakankamai dėmesio siekiant užtikrinti visų procese dalyvaujančių asmenų teises ir teisėtus interesus, tokių patį procesinį statusą turinčius dalyvius traktuojant vienodai. Tačiau diferencijuotas teisinis reguliavimas turi būti grindžiamas tik atitinkamais teisės aktais reguliuojamų visuomeninių santykių subjektų padėties objektyviais skirtumais⁸⁵⁹. Tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmenimis pripažįstama, kad vienas iš tokių objektyvių skirtumų, leidžiančių diferencijuoti baudžiamąjį procesą, yra procese dalyvaujančio asmens nepilnametystė. Vaikai⁸⁶⁰, nesvarbu, kokį statusą jie įgyja baudžiamajame procese (įtariamą, kaltinamojo, nukentėjusiojo ar liudytojo), dėl savo socialinės padėties ir jiems būdingų savybių

858 Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

859 Tarp daugelio kitų, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas 2006 m. sausio 16 d. dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

860 Autorė laikosi pozicijos, kad į baudžiamąjį procesą patekę asmenys iki aštuoniolikos metų turėtų būti vadinami vaikais, o ne nepilnamečiais, atsižvelgiant į pastarojo termino keliamas neigiamą atspalvį turinčias asociacijas su nusikaltaisiais vaikais. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose, skirtuose vaiko teisių apsaugai užtikrinti, paprastai vartojamas terminas „vaikas“, o Lietuvos Respublikos baudžiamajame ir baudžiamojo proceso įstatymuose vartojamas terminas „nepilnamečiai“, moksliniame tyrime šie du terminai vartojami kaip sinonimai.

– fizinio ir psichinio nebrandumo – turi teisę būti globojami ir remiami, jiems reikia tinkamos teisinės apsaugos⁸⁶¹.

Taigi į klausimus – *Kodėl vaiko teisės reikia išskirti iš žmogaus teisių katalogo? Ar vaikas skiriasi nuo suaugusiojo?* – iš esmės jau atsakytą ir dėl to karštesnių diskusijų nekyla. Ko gero, sunku būtų rasti teisininką praktiką ar mokslininką, kuris nežinotų, kad vaikas nuo suaugusiojo skiriasi ne tik formaliuoju kriterijumi (amžiumi), bet ir turiningaisiais kriterijais, t. y. psichologine, socialine, fizine, kognityvine (pažintine) branda. Būtent šie skirtumai įpareigoja sukurti vaikui pritaikytas baudžiamojo proceso taisykles. Pastaruoju metu didelį atgarsį visuomenėje sukėlę įvykiai, juos lydinti BPK pakeitimų iniciatyvos⁸⁶², taip pat autorės stebimos teismų praktikos tendencijos, nuolat rengiami mokslo renginiai šia tema, kuriuose dešimtmetį keliami iš esmės tie patys klausimai⁸⁶³, viena vertus, leidžia pagrįstai teigti, kad rūpestis vaiko teisių apsauga yra akivaizdus ir visuotinai sutinkama dėl poreikio saugoti vaikus. Kita vertus, minėtos aplinkybės parodo, kad tokios apsaugos įgyvendinimo priemonės neveikia taip, kaip turėtų veikti.

Tiek pasirinkdama atlikti tyrimą šioje srityje, tiek ir jį atlikusi, autorė laikosi pozicijos, kad neefektyvią vaiko teisių apsaugą lemia tai, kad stokojama doktrininio baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai,⁸⁶⁴ specifiškumo pagrindimo, metodologijos ir nuoseklumo, pagal kuriuos būtų kuriama ir tobulinama vaiko teisių apsauga baudžiamajame procese. Susiklosto situacija, kai imamas ieškoti problemos sprendimo būdų, iš esmės nesuprantant ir neįvardijant jos esmės bei nežvelgiant į šį diferencijuotą baudžiamąjį

---

861 Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. Iš: Ancelis, P. et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: „Industrus“, 2009, p. 61.

862 Pavyzdžiui, netrukus po didelį atgarsį sukėlusio mažamečio nužudymo Respublikos Prezidentė inicavo ir pateikė BPK pataisas, pagal kurias visas vaikų apklausas baudžiamajame procese turi vykdyti tik psichologai. Šios pataisos buvo priimtos, tačiau įsigalios 2018 metų vasarą. Prezidentūros pranešime spaudai nurodyta, kad „Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė teikia Seimui Baudžiamojo proceso kodekso pataisas, kuriomis įvedama prievolė visas nukentėjusių ar liudijančių vaikų apklausas vykdyti pasitelkus profesionalų psichologą ir tik specialiose patalpose, bei siūlo jas svarstyti neeilinėje Seimo sesijoje ypatingos skubos tvarka. Nesiliaujančios smurto prieš vaikus tragedijos viena po kitos atskleidžia šurpią tikrovę, kad kankinami, luošinami, žudomi vaikai lieka neišklaustyti, nes teisės sauga jų apklausas atlieka neprofesionaliai arba apsiriboja tik suaugusiųjų liudijimais. Dėl nekokybiškų apklausų ikiteisminiai tyrimai neretai nutraukiami, o smurtautojai išvengia pelnytus bausmės“. Išsamiau žr. [interaktyvus] [žiūrėta 2017-03-02] <https://www.lrp.lt/lt/vaikui-apklausoms-privalomas-psichologas/27000>.

863 2017 m. kovo 27 d. Lietuvos Respublikos Seime surengta konferencija-diskusija „Ko reikia, kad vaiko teisės būtų užtikrintos?“, kurią apibendrinant buvo sutarta, kad vaikai baudžiamajame procese nėra saugomi taip, kaip turėtų būti, o teisės taikytojams trūksta ne tik teisės, bet ir psichologijos žinių. Netrukus po šio renginio jo dalyviams pranešėjams Lietuvos Respublikos Seimo Savižudybių ir smurto prevencijos komisijos pirmininkas išsiuntė raštą, kuriame prašoma pateikti konkrečių pasiūlymų dėl teisės aktų tobulinimo, taip pat pasiūlymų, ką būtina daryti, kad būtų realiai ir efektyviai užtikrintos kiekvieno vaiko teisės.

864 Atkreiptinas dėmesys, kad BPK ar kitame teisės akte nėra įtvirtinto oficialaus termino, kuriuo būtų įvardijamas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai. Šiame tyrime vartojamas baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, terminas. Kaip sinonimai taip pat tekste vartojami terminai: diferencijuotas baudžiamasis procesas arba specifinė baudžiamojo proceso forma, kurie, esant atitinkamam kontekstui, skirti baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja vaikai, įvardyti.

procesą holistiškai. Todėl ši situacija primena Bario Levinsono sukurtą politinę satyrą, kurioje ne šuo vizgina uodegą, o uodega šunį⁸⁶⁵. Prie tokios situacijos prisideda ir tai, kad Lietuvoje nebuvo atliktas kompleksinis, tarpdisciplininis mokslinis tyrimas, kuriuo būtų siekiama ne tik įvertinti egzistuojantį vaiko teisių apsaugos mechanizmą, bet ir metodologiškai pagrįsti šį mechanizmą sudarančių elementų taikymo poreikį ir esmę.

Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, mokslinės analizės poreikis kyla, visų pirma, siekiant atsakyti į klausimą, kodėl ir kaip vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų. Antra, atsižvelgiant į vaikų skirtumus nuo suaugusiųjų, iširti, kokiais būdais ir metodais galima užtikrinti efektyvų ir lygiavertį vaikų dalyvavimą baudžiamajame procese. Trečia, kokiais principais ir metodologinėmis gairėmis būtina vadovautis kuriant tokio baudžiamojo proceso normas ir jas taikant.

Doktrininio baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, taisyklių pagrindimo vakuumas lėmė tai, kad autorė šiame tyrime pasirinko atskleisti gilumines šio diferencijuoto baudžiamojo proceso ištakas, kurių pažinimas leidžia brėžti metodologines gaires, pagal kurias turi veikti ne tik teisėkūros subjektai, bet ir teisės taikytojai. Pavyzdžiui, darbo autorėi bendraujant su įvairių Lietuvoje veikiančių teismų teisėjais paaiškėjo, kad daugeliu atvejų jiems nėra žinoma, kad vaiko vienos apklausos taisyklė yra paremta psichologų rekomendacijomis ir grindžiama ne vien siekiu apsaugoti vaiką nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio, bet ir saugant jo parodymų turinį nuo vadinamojo atsiminimų „taršos“ fenomeno. Iš teismų praktikos tendencijų akivaizdu, kad teisės taikytojams ne visada aišku, kokį vaidmenį atlieka vaiko atstovas pagal įstatymą ir kodėl įstatymų leidėjas yra numatęs galimybę pakeisti netinkamą atstovą tinkamu ir pan. Neatsakyti doktrininiai klausimai ir sudaro prielaidas netinkamai interpretuoti ir taikyti baudžiamojo proceso įstatymų nuostatas. Tai lemia ir praktinį tyrimo aktualumą – tik atsakius į klausimą, kas skatina ieškoti vaiko teisių apsaugos priemonių baudžiamajame procese, galima rasti efektyvių priemonių, kurias galima tinkamai pritaikyti praktiškai.

Šis tyrimas aktualus dar ir todėl, kad nors pasigendama baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, doktrininio pagrindimo, įstatymų leidybos subjektai ir teisės taikytojai aktyviai dalyvauja diskusijose dėl vaiko teisių apsaugos, negaili jai kritikos ir pateikia įstatymų leidybos iniciatyvas. Remiantis šiomis iniciatyvomis priimti teisės aktai, nesant metodologinių gairių, dėl populistinio ir holizmo stokojančio pobūdžio gali likti ne tik neįgyvendinti, bet ir iš esmės apsunkinti praktinį vaiko teisių užtikrinimą.

Atsižvelgiant į pagrindinį šio tyrimo tikslą – išanalizuoti ir įvertinti priemonės, kurio- mis remiantis turi būti modeliuojamas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai, – tyrimo atspirties tašku buvo pasirinkta senoji *parens patriae* doktrina, kuri yra pamatinė šios specifinio baudžiamojo proceso formos paradigma, išlikusi aktuali iki šių dienų. Šios doktrinos įtaka baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja vaikai, reiškiasi per du pagrindinius iš jos kildinamus principus – geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos. Šie principai šiuolaikiniame baudžiamajame procese atlieka tris pagrindines funkcijas: brėžia teisėkūros gaires, modeliuoja teisės normų taikymą ir užpildo teisinių santykių, susijusių

---

865 Bario Levinsono (Barry Levinson) filmas „Uodega vizgina šunį“ (angl. *Wag a dog*, 1997) prasideda ironišku samprotavimu: „Kodėl šuo vizgina uodegą? Todėl, kad šuo yra protingesnis nei jo uodega. Jei uodega būtų protingesnė, uodega vizgintų šunį.“

su baudžiamuoju procesu, kuriame dalyvauja vaikai, reglamentavimo spragas. Taigi tyrimas yra pagrįstas reabilitacinio pobūdžio baudžiamąjo proceso, nukreipto į geriausių vaiko interesus, koncepcija. Pasirinktas tyrimo doktrininis pagrindas iš esmės apibrėžė ir tyrimo dalyką. Nors *parens patriae* doktrina pirmiausia buvo pritaikyta tiek nusikaltusių, tiek nukentėjusių vaikų baudžiamajam procesui modeliuoti, tačiau iš šios doktrinos tiesiogiai kildinami principai šiuo metu labiau taikomi ne savo noru į baudžiamąjį procesą įtrauktiems subjektams – nukentėjusiesiems ir liudytojams. Atsižvelgiant į tai, daugiausia dėmesio skiriama šiuos procesinius statusus įgijusių vaikų teisinės padėties analizei. Kalbant apie įtariamuosius (kaltinamuosius) vaikus, didesnę reikšmę turi minimalios žalos principas, kuris, atsižvelgiant į ribotą tyrimo apimtį, šiame darbe nebuvo analizuotas. Su teisine įtariamųjų (kaltinamųjų) vaikų padėtimi susiję klausimai aptariami tiek, kiek tai būtina atskleidžiant su vaikais – nukentėjusiais ir liudytojais – susijusius probleminius aspektus.

Atsižvelgiant į pirmiau išdėstytas temos aktualumą pagrindžiančias aplinkybes, formuluotina tokia **mokslinio tyrimo problema**: kas lemia poreikį įtvirtinti šį diferencijuotą baudžiamąjį procesą ir kokių doktrininį pagrindų jis turi būti grindžiamas? Kiek baudžiamąjo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, teisinis reguliavimas ir praktinis taikymas yra konceptualiai tinkamiausias ir suderinamas su geriausių vaiko interesų bei reabilitacijos principais?

Darbo mokslinis naujumas ir reikšmė. Nors vaikų padėtimi baudžiamajame procese susirūpinta jau prieš kelis dešimtmečius, akademinėje jurisprudencijoje šis institutas iki šiol labai mažai tyrinėtas. Baudžiamąjo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, temai Lietuvoje nėra skirta išsamių teisinių studijų, o geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principų samprata baudžiamąjo proceso moksle atskirai iš viso nėra tyrinėta. Atlikti šios srities tyrimai labiau nukreipti į galiojančio teisinio reguliavimo analizę. Todėl nacionalinėje akademinėje jurisprudencijoje stinga tyrimų, ne tik atskleidžiančių šio diferencijuoto baudžiamąjo proceso reikšmę ir teorinius pagrindus, bet ir pagrindžiančių jo reikalingumą. Šio disertacinio tyrimo atskaitos taškas – *parens patriae* doktrina – leido įvardyti pagrindinius principus, kuriais remiantis turi būti reglamentuojamas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai, ir sprendžiami jame kylantys praktiniai klausimai. Šių principų įvardijimas ir analizė Lietuvos baudžiamąjo proceso moksle yra visiškai nauja⁸⁶⁶ ir iki šiol netyrinėta.

---

866 Tai, kad Lietuvoje nediskutuojama apie baudžiamąjo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, principus, ypač apie geriausių vaiko interesų principą, yra nurodęs ir Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas 2014 metais Ženevoje vykusioje periodinėje sesijoje. Komitetas pabrėžė, kad geriausi vaiko interesai yra vienas svarbiausių Konvencijos principų, kuris turi būti įgyvendinamas be jokių išlygų. Anot Komiteto, Lietuva privalo informuoti ir išaiškinti visuomenei, teismams ir visiems asmenims, dirbantiems su vaikais, geriausių vaiko interesų principo sampratą. Šį principą reikia nuosekliai taikyti Lietuvos nacionalinėje teisėje. Geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo svarba akcentuojama ir Komiteto ataskaitoje apie Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje. Nurodoma įtvirtinti šį principą teisės aktuose ir taip prisidėti prie efektyvesnio šio principo įgyvendinimo. Išsamiau žr. *Concluding Observations on the Combined Third and Fourth Periodic report of Lithuania, Adopted by the Committee at its Sixty-fourth Session* (16 september–4 October 2013). [interaktyvus] [žiūrėta 2015-01-14]. <http://www.refworld.org/docid/52822f5a4.html>.

Šis disertacinis tyrimas yra mėginimas tarpdiscipliniškai atskleisti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, paskirtį ir teorinius pagrindus. Tyrime neapsiribojama pozityviosios teisės ir su ja susijusios teismų praktikos įvertinimu. Siekiant atskleisti šio diferencijuoto baudžiamojo proceso principų svarbą ir taikymo ribas baudžiamajame procese, darbe remiamasi ir kitų mokslo šakų, ypač psichologijos, atliktais tyrimais. Remiantis teisės psichologijos tyrimais, darbe siekiama pagrįsti ir paaiškinti kai kurias baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, egzistuojančias taisykles, pavyzdžiui, vienos apklausos taisyklę, vaiko parodymų patikimumui užtikrinti skirtas priemones. Atlikti raidos psichologijos ir sociologijos mokslų sričių tyrimai yra reikšmingi analizuojant vaikų brandos turinį sudarančius požymius ir jų įtaką specifinei baudžiamojo proceso formai įtvirtinti.

Mokslinis temos naujumas grindžiamas tuo, kad šiame darbe atliktas kompleksinis teisinis tyrimas, kuriame išsamiai ištirtas baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, institutas, pateikta *parens patriae* doktrinos teorinė analizė ir jos įtaka šios procesinės formos pozityviajai išraiškai. Šis mokslinis tyrimas dėl jame įvardyto metodologinio šio diferencijuoto baudžiamojo proceso pagrindo bus reikšmingas teoriniu lygmeniu, nes juo užpildytos akademinės jurisprudencijos spragos. Tyrimas reikšmingas ir įstatymų leidėjui bei taikytojams. Darbe keliamų praktinių probleminių situacijų sprendimų paieška vadovaujantis geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principais neabejotinai bus naudinga praktiniame teisės normų taikymo procese. Atlikta baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, analizė, teorinis pagrindimas, suformuluotos išvados ir pasiūlymai – tai vertingas indėlis į baudžiamojo proceso teisės mokslą. Taip pat šis tyrimas gali tapti akademinų (universitetinių) teisės studijų šaltiniu ir būti naudingas pedagoginėje veikloje.

Mokslinio tyrimo objektas – baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, doktrininiai pagrindai, šį diferencijuotą baudžiamąjį procesą modeliuojančių principų samprata ir raiška egzistuojančiame teisiniame reguliavime bei praktiniame taikyme.

Mokslinis tyrimas buvo vykdomas dviem kryptimis. Pirmiausia buvo siekiama įvertinti, kokios faktinės ir teisinės prielaidos lemia šios specifinės baudžiamojo proceso formos įtvirtinimo poreikį. Antra, buvo siekiama pateikti ir atskleisti pagrindinius, iš *parens patriae* doktrinos kildinamus principus, kuriais vadovaujantis turi būti ne tik vertinami galiojantys teisės aktai, įstatymų leidėjo iniciatyvos ir praktinis nuostatų taikymas, bet ir užpildomos teisinio reguliavimo spragos.

Mokslinio tyrimo tikslas – kompleksiskai išanalizavus faktinius ir teisinius baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo pagrindus, pasiūlyti doktriną, kuria vadovaujantis turėtų būti priimami ir taikomi teisės aktai, kuriais reglamentuojamas šis diferencijuotas baudžiamasis procesas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Aptarti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, teorines, faktines ir teises diferencijavimo prielaidas.
2. Įvertinti *parens patriae* doktrinos įtaką šiuolaikiniam baudžiamajam procesui.
3. Išanalizuoti geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principų teorinius pagrindus, sampratą, raišką baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai.

4. Įvertinti galiojančias teisės normas, kuriomis įtvirtinamos vaiko teisių bei teisėtų interesų užtikrinimo procesinės garantijos Lietuvos Respublikos ir tarptautiniuose teisės aktuose, siekiant nustatyti, ar Lietuvoje galiojantis teisinis reguliavimas leidžia pasiekti iš geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principų kildinamus baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tikslus.

Mokslinio tyrimo metodologija. Teisė, kaip ir kiti socialiniai mokslai, nagrinėja socialinę tikrovę. Tačiau tikrovė, kaip reikšmių sąsaja, yra pažini ne tokia, kokia ji yra pati savaime, o kaip išgyventa, patirta, pažinta, sukonstruota mūsų vaizduotėje, remiantis įvairiomis sąlygomis⁸⁶⁷. Kitaip tariant, teisė, kaip socialinis mokslas, priklauso nuo to, kaip mes ją suvokiame. Atsižvelgiant į tai, moksliniame tyrime remiamasi *konstruktyvizmo filosofine teorija*. Ši filosofinė teorija pasirinkta todėl, kad jos pagrindas yra žinių konstravimas. Žinios ir pasaulis yra konstruojami ir interpretuojami naudojant tam tikras priemones. Mokslininkas čia nelieka nuošalyje – gautus duomenis jis interpretuoja remdamasis savo patirtimi ir žiniomis. Konstruktyvizmo principas – tai patirtimi pagrįsto žinojimo kūrimas, kuriame aktyviai dalyvauja pats mokslininkas. Žinojimas yra konstruojamas remiantis vidiniu asmeniniu aktyvumu, pasiekiančiu mus iš išorinio pasaulio. P. L. Berger ir T. Luckmann teigia, kad „socialinė tvarka yra žmogaus kūrinys arba, kalbant tiksliau, ji yra nenutrūkstanti žmogaus kūryba“⁸⁶⁸. Vadinasi, viskas, kas susiję su žmonių socialiniu gyvenimu, yra padaryta jų pačių. Konstruktyvizmo teorija akcentuoja pažinimą, kurio viena iš pagrindinių dimensijų – kritinis mąstymas⁸⁶⁹. Būtent pastaroji aplinkybė lėmė, kad šia teorija remiamasi moksliniame tyrime.

Taigi moksliniame tyrime remiamasi konstruktyvizmo filosofijos teorija todėl, kad jame nėra siekiama vien tik apžvelgti galiojančių baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, teisinį reguliavimą kaip *status quo*, bet siekiama pateikti tam tikrų išsamesnių žinių, kurios tyrime kūrybiškai ir kritiškai analizuojamos, sisteminamos ir vertinamos. Šių išanalizuotų žinių pagrindas ir tyrimo autorės įgyta patirtis leido pasiekti disertacijos tikslą ir pasiūlyti priimtinausią baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, doktrininį pagrindą.

Atliekant tyrimą, taikytiempiriniai kokybiniai duomenų rinkimo metodai: *mokslo darbų ir teisinių dokumentų analizė bei neformalizuotas (nestruktūruotas) ekspertų interviu*. Surinkti duomenys buvo apdorojami taikant šiuos teorinius metodus: *sisteminės analizės, indukcijos, istorinį ir lyginamąjį*.

Rengiant šį darbą, atliktas *kokybinis teismų praktikos tyrimas (teisinių dokumentų analizė)*. Disertacijoje analizuojami atrinkti įvairių nacionalinių ir tarptautinių teismų sprendimai, kritiniai atvejai, geriausiai iliustruojantys moksliniame tyrime keliamų klausimų problematiką, taip pat atvejai, patvirtinantys arba paneigiantys keliamas išvalgas bei diskusinius klausimus. Taigi, atsižvelgiantį tyrimo tikslą ir analizuojamą problemą, tyrimo imtis buvo sudaroma remiantis kritinės ir patvirtinančios arba paneigiančios imties su-

867 Doc. dr. R. Prakapo paskaitų medžiaga.

868 Berger P. L.; Luckmann, T. Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas. Vilnius: 1999, Pradai.

869 Visockienė, O.; Šiaučiukėnienė, L. Kritinio mąstymo ugdymo būdų pagrindimas konstruktyvizmo teorijos požiūriu. Socialiniai mokslai. 2000, Nr. 3(24).

darymo būdais. Mokslinio tyrimo objektas ir tikslas lėmė tai, kad tyrime nėra orientuojamasi į teismų praktikos kiekybinius rodiklius (statistiką), todėl atliktas kokybinis tyrimas.

Taikant *nestruktūruotą ekspertų interviu* metodą, buvo vykdyta tikslinė respondentų apklausa. Atsižvelgiant į tyrime keliamų klausimų praktinį pobūdį, glaudų ryšį su psichologijos mokslo tiriamais objektais, vykdyta tikslinė respondentų, turinčių psichologinį išsilavinimą ir patirtį dirbant su vaikais baudžiamajame procese, apklausa (interviu). Buvo pasirinkta apklausti Lietuvos apygardų teismuose dirbančius psichologus⁸⁷⁰. Interviu dalyvių imtis buvo sudaroma remiantis kritinės dalyvių atrankos strategija ir *visiško prisotinimo* metodu, kai apklausus tris iš penkių galimų ekspertų buvo nuspręsta, kad surinktos informacijos pakanka apibendrinimams ir išvadoms daryti. Taikant šią imties sudarymo strategiją, apklausti trys teismuose dirbantys psichologai – Klaipėdos apygardos teismo psichologė Aušra Augaitienė, Šiaulių apygardos teismo psichologė Vaida Šarauskienė ir Panevėžio apygardos teismo psichologas Nerijus Ogintas. Ekspertų interviu buvo nestruktūruotas, ekspertams buvo pateikiami nevienodi klausimai, jie buvo formuluojami atsižvelgiant į kiekvieno eksperto pateiktą informaciją, jų veiklos teritorijoje kylančias specifines problemas.

Tyrimo metu surinkti duomenys apdoroti remiantis *kokybinės turinio analizės strategija*. Atlikus teisinių dokumentų ir mokslinių darbų analizę, nestruktūruotą ekspertų interviu, jų metu gauti duomenys buvo sisteminami ir grupuojami pagal juos vienijančius ir (ar) skiriančius požymius. Remiantis tokiais susistemintais duomenimis, buvo daromos tyrimo išvados ir pateikiamos rekomendacijos. Ši mokslinio tyrimo duomenų apdorojimo strategija pasirinkta todėl, kad moksliniame tyrime atliktas kokybinis tyrimas, kurio tikslas yra atskleisti konkrečią patirtį ir sukurti išsamesnį supratimą, remiantis kontekstu⁸⁷¹. Todėl kokybinės turinio analizės strategija palengvino empirinio tyrimo metu surinktų teisinių dokumentų nagrinėjimą, jų konteksto suvokimą per juose išylančias problemas, ojuose esančių kategorijų (subkategorijų) kartojimas leido produkuoti atskiras temas ir jas įvertinti viso mokslinio tyrimo metu gautų duomenų kontekste.

Teisinių dokumentų analizės ir ekspertų interviu būdais surinkti duomenys buvo apdorojami naudojant *indukcijos* metodą. Taikant šį metodą buvo daromos apibendrinančios išvados apie baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, praktiškai pasitaikančias pagrindines problemas, taip pat buvo ieškoma atsakymo į mokslinio tyrimo klausimą dėl galiojančio teisinio reguliavimo atitikties pagrindiniams šio diferencijuoto baudžiamojo proceso principams. Taikant indukcijos metodą, buvo formuluojamos tyrimo išvados ir pateikiami pasiūlymai dėl galimo teisinio reguliavimo tobulinimo būdų.

Sisteminės analizės metodo pasirinkimą lėmė tai, kad vienas pagrindinių mokslinio tyrimo uždavinių yra išanalizuoti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo teorines ir faktines prielaidas bei atskleisti šios specifinės baudžiamojo proceso formos vietą bendrojo baudžiamojo proceso formos kontekste. Sisteminės analizės metodas padėjo įvertinti *parens patriae* doktrinos raišką šiuolaikiniame baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai. Taip pat sisteminės analizės metodas taikytas siekiant

870 Disertacinio tyrimo ir gynimo metu Lietuvos teismuose dirbo penki psichologai.

871 Bitinas, B.; Rupšienė, L.; Žydzūnaitė, V. *Kokybinių tyrimų metodologija*. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija, 2008, p. 208.

susieti skirtingų mokslų žinias, kaip antai teisės ir psichologijos, teisės ir sociologijos, ir jas apibendrinus padaryti teisės mokslui reikšmingas išvadas.

Istorinio tyrimo metodo taikymas padėjo nustatyti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo ištakas ir doktrininį pagrindą, suprasti vaikų teismų atsiradimą lėmusias sąlygas, įvertinti istorinio konteksto nulemtus tokio baudžiamojo proceso pokyčius. Šis metodas leido nuodugniau pažvelgti į tiriamą problemą, padėjo suvokti teisinio reguliavimo evoliuciją. *Lyginamasis* metodas taikytas siekiant nustatyti pagrindinius mūsų šalies teisinio reguliavimo ypatumus, lyginant su tarptautiniuose teisės aktuose ir užsienio valstybėse egzistuojančiu teisiniu reguliavimu. Lyginimo metodu buvo nagrinėjamos mokslinės nuomonės, doktrinos (akademine jurisprudencija), Lietuvos ir užsienio šalių teisės aktai, kuriais reglamentuojamas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai. Lyginimo metodas taikytas siekiant išryškinti atskirose valstybėse susiformavusius šio diferencijuoto baudžiamojo proceso bendrus teorinius pagrindus, tiriamo instituto panašumus ir skirtumus skirtingų valstybių pozityviojoje teisėje, taip pat ieškoti gerosios praktikos ir efektyvaus teisinioreguliacinio pavyzdžių bei reglamentavimo alternatyvų. Taigi lyginimo metodas taikytas siekiant nustatyti pagrindinius mūsų šalies teisinio reguliavimo ypatumus ir trūkumus, lyginant su tarptautiniuose teisės aktuose ir užsienio valstybėse egzistuojančiu reglamentavimu. Pažymėtina, kad šiuo aspektu daugiausia dėmesio skiriama bendrosios teisės tradicijos valstybėms, nes būtent iš šių valstybių kildinama *parens patriae* doktrina, tapusi doktrininiu tokio baudžiamojo proceso pagrindu.

Kaip vieną iš duomenų rinkimo šaltinių galima paminėti ir autorės vykdytas diskusijas su įvairių grandžių teismų teisėjais. Nuo 2015 m. kovo iki gegužės mėnesio autorė vedė mokymus, kurių tema buvo tiesiogiai susijusi su disertacinio tyrimo tema. Tai leido su teisėjais diskutuoti apie problemas, su kuriomis jie tiesiogiai susiduria nagrinėdami baudžiamąsias bylas, kuriose vienokiu ar kitokiu statusu dalyvauja vaikai. Diskusijų metu gauta informacija leido išvelgti tyrime aptartas problemas ir paskatino ieškoti galimų jų sprendimo būdų.

Ginamieji darbo teiginiai

Pirma, baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, specifiškumą lemia ne vien formalusis vaiką nuo suaugusiojo skiriantis kriterijus – amžius; didesnę reikšmę pagrindžiant baudžiamojo proceso specifiškumą turi vertinamieji kriterijai – branda ir procesinio veiksnio trūkumas, kurių pažinimas yra reikšmingas, kad būtų tinkamai ir veiksmingai taikomos teisės normos ir įgyvendinama vaiko teisių apsauga.

Antra, šiuo metu galiojanti atskirus baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, institutus reglamentuojanti pozityvioji teisė iš esmės būtų pakankama pasiekti šio diferencijuoto baudžiamojo proceso tikslus, jeigu jų taikymas turėtų metodologinį (doktrininį) pagrindą.

Trečia, *parens patriae* doktrina, besireiškianti per geriausių vaiko interesų principą ir reabilitacijos principą, suderinus ją su teisingo baudžiamojo proceso paradigma, taikytina šiuolaikiniame baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai.

TYRIMŲ APŽVALGA

Disertaciniu lygmeniu Lietuvoje baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, institutas iki šiol nagrinėtas nebuvo. Šio diferencijuoto baudžiamojo proceso aspektai Lietuvoje buvo nagrinėti nedaug ir fragmentiškai – R. Ažubalytės⁸⁷², A. Godos⁸⁷³, A. Jatkevičiaus⁸⁷⁴, E. Kavoliūnaitės-Ragauskienės⁸⁷⁵ darbuose, taip pat mokomuosiuose ir metodiniuose šaltiniuose: tarptautinių aktų apžvalgoje⁸⁷⁶, teisinėse rekomendacijose pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais⁸⁷⁷. Aktualiausi tyrimo objektui yra R. Ažubalytės moksliniai darbai. Ši autorė pirmoji Lietuvoje aptarė prielaidas, leidžiančias diferencijuoti baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai. Be to, mokslininkė straipsniuose analizuoja bendrus reikalavimus, keliamus baudžiamajam procesui, kuriame nepilnamečiai dalyvauja ne tik kaip įtariamieji (kaltinamieji), bet ir kaip nukentėjusieji bei liudytojai. Apie būtiną tinkamą nepilnamečių įtariamųjų (kaltinamųjų) atstovavimą baudžiamojo proceso metu moksliniame tyrime užsimena ir J. Kanapeckaitė (Zajančauskienė)⁸⁷⁸, nurodydama, jog amžius, socialinė branda, patirties ir žinių stygius, gerai nesusiformavusi vertybinė orientacija nulemia tai, kad nepilnamečiai ne visada geba suvoktisudėtingas gyvenimo situacijas ir įgyja ypatingą statusą baudžiamajame procese. Probleminius aspektus, susijusius su leistinumu apklausti kaip liudytoją nepilnamečio nukentėjusiojo atstovą pagal įstatymą, moksliniame straipsnyje nagrinėjo R. Jurka⁸⁷⁹. R. Žibaitės-Neliubšienės straipsnyje minimi sunkumai,

---

872 Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J. Specifinės baudžiamojo proceso formos. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011. P.217–285; Ažubalytė, R. Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese. *Is: Kurapka, V. et al. Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011:159-203; Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. *Is: Ancelis, P. et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: „Industrus“, 2009; Ažubalytė, R. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos. *Is: Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.

873 Goda, G. Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. [žiūrėta 2011-06-30]. www.nplc.lt/nj/.

874 Goda, G. Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. [žiūrėta 2011-06-30]. www.nplc.lt/nj/; Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese. *Teisė*. 2001, Nr. 41.

875 Kavoliūnaitė-Ragauskienė, E. Vaiko teisių apsauga baudžiamajame procese: atstovavimas, gynyba ir apklausų atlikimas. Vilnius: Teisės institutas, 2016.

876 Tarptautinių teisės aktų, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumus, apžvalga. Darbo vadovas Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus vedėjas Gintautas Sakalauskas. Parengė Teisės instituto Teisinės sistemos skyriaus specialistas Mindaugas Girdauskas [žiūrėta 2012-05-01]. <http://www.nplc.lt/lit14.doc>.

877 Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda, R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006.

878 Kanapeckaitė, J. Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamieji (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos sutrikimais. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.

879 Jurka, R. Atstovo kaip liudytojo apklausa. *Teisės žinios*. 2006 m, Nr. 2–3 (15–16).

su kuriais susiduria teismai, vertindami vaikų parodymų patikimumą⁸⁸⁰. Įtakos Lietuvos mokslui ir iš dalies teisėkūrai nagrinėjama tema padarė nuo 1998 metų Lietuvoje vykdoma Nepilnamečių justicijos programa, kurios pagrindinis tikslas – analizuoti nepilnamečių justicijos teorines metodologines prielaidas ir dabartinę nepilnamečių justicijos situaciją Lietuvoje, apžvelgti pagrindines valstybės politikos nepilnamečių justicijos srityje kryptis, analizuoti baudžiamuosius ir baudžiamojo proceso įstatymus⁸⁸¹. Vykdamt šią programą, buvo atliktas mokslo taikomasis tyrimas „Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės“⁸⁸².

Šiame moksliniame tyrime daugiausia remiamasi užsienio valstybių, kur baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tema nagrinėjama jau seniai, autorių atliktais tyrimais. Didžioji dauguma parengtų tyrimų, kuriais remiamasi ir šiame disertaciniame tyrime, yra susiję su pirmaisiais nepilnamečių teismais, Vaiko teisių konvencijos nuostatų aiškinimu bei taikymu, geriausių vaiko interesų principu, ypač daug dėmesio skiriama vaikų apklausoms. Kalbant apie šio diferencijuoto baudžiamojo proceso ištakas, evoliuciją, aktualūs tokių užsienio autorių, kaip antai J. F. Sanford⁸⁸³, A. Hae-June⁸⁸⁴, B. G. Curtis⁸⁸⁵, R. Chao⁸⁸⁶, J. Doek⁸⁸⁷, S. Friedland⁸⁸⁸, L. A. Cintron⁸⁸⁹, S. Vosskuhler⁸⁹⁰, S. Malempati⁸⁹¹, J. I. Mayo⁸⁹², darbai. Geriausių vaiko interesų principą išsamiai savo darbuose analizavo T. Chan⁸⁹³,

---

880 Žibaitė-Neliubšienė, R. Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai. Jurisprudencija, 2016, 23(2):310-332.

881 Jatkevičius, A. Apie nepilnamečių kriminalinės justicijos reformos programą. Teisės problemos. 1999, Nr. 4.

882 Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas. Teisės institutas. Vilnius, 2002. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-05-01]. <http://nplc.lt/nj/>.

883 Sanford, J. F. Juvenile Justice Reform: An Historical Perspective. Stanford Law Review. 1970:1189-1290.

884 Hae-June, Ahn. Tribal Governments Should be Entitled to Special Solitude: The Overarching Sentiment of the *Parens Patriae* Doctrine. Ecology Law Quarterly. Vol. 37, 2010: 625-652.

885 Curtis, B. G. The Checkeres Career of *Parens Patriae*: The State as Parent or Tyrant? Depaul Law Review. Vol. 25, 1976:895-915.

886 Chao, R. *Parens Patriae* and the Juvenile Death Penalty. Children's Legal Rights Journal. Vol. 21, No. 1. 2001:21-31.

887 Doek, J. The Juvenile Court: An Endangered Species? Will the Juvenile Justice System Survive? European Journal on Criminal Policy and Research. Vol. 2-2, 2002: 42-56.

888 Friedland, S. The Rethoric of Juvenile Rights. Stanford Law & Policy Review. Vol. 6:2, 1995: 137-149

889 Cintron, L. A. Rehabilitating the Jouvenile Court System: Limiting Juvenile Transfers to Adult Criminal Court. Northwestern University Law Review. 1996, Vol. 90, No. 3:1254-1282.

890 Vosskuhler, S. *Parens Patriae* and Constitutional Concepts in The Juvenile Justice System. Criminal Justice Journal. Vol. 1, 1977:251-268.

891 Malempati, S. Beyond Paternalism: The Role of Counsel for Children in Abuse and Neglect Proceedings. University of New Hampshire Law Review. Vol.11, No.1, 2013:97-128.

892 Mayo, J. I. Dependent, Neglected and Delinquent Children: The State as Pariens Patriae. Journal of Juvenile Law. Vol. 5, 1981:90-98.

893 Chan, T. Serving The Best Interest of California's Dual-Jurisdiction Minors: The Need for a (Re) Unification of the Juvenile Court System. Review of Law and Social Justice. Vol. 21, 2012:211-242.

M. Woolf⁸⁹⁴, J. Zermatten⁸⁹⁵, R. Mnookin⁸⁹⁶, C. Funderburck⁸⁹⁷, A. Degol, S. Dinku⁸⁹⁸. Ver-tindama reabilitacijos principo galimas raiškos formos baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, autorė rėmėsi K. M. Laubenstein⁸⁹⁹, J. L. Trasen⁹⁰⁰, U. Orth⁹⁰¹, D. Libai⁹⁰², K. Henning⁹⁰³, T. Chan⁹⁰⁴, M. S. King⁹⁰⁵, D. B. Wexler⁹⁰⁶, J. Armstrong⁹⁰⁷ atliktais tyrimais. Nemažai įtakos šiam tyrimui turėjo autorių, kurie vienokiu ar kitokiu aspektu analizavo vaikų apklausas, darbai: S. A. Watkins⁹⁰⁸, E. Walton⁹⁰⁹, L. Claman⁹¹⁰, S. P. Brubacher⁹¹¹, D. Runyan, M. Everson, G. Edelsohn⁹¹², K. Saywitz, L. Snyder⁹¹³, J. A. Quas, B. D. McAuliff⁹¹⁴,

894 Mitchel, W. Coming of Age? – The Principle of „The Best Interests of the Child“. European Human Rights Law Review. 2003, 2:205-221.

895 Zermatten, J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. International Journal of Children’s Rights. 18 (2010): 483-499.

896 Mnookin, R. *In the Interest of the Child: Advocacy, Law Reform and Public Policy*. New York: W.H. Freeman & Co, 1985

897 Funderburck, C. Best Interest of the Child Should Not Be an Ambiguous Term. Children’s Legal Rights Journal. Volume 33, Fall 2013:229-265.

898 Degol, A.; Dinku, S. Notes on the Principle „Best Interest of the Child“: Meaning, History and its Place Under Ethiopian Law. Mizan Law Review. Vol. 5, No. 2, 2011:319-337.

899 Laubenstein, K. M. Media Access to Juvenile Justice: Should Freedom of the Press be Limited to Promote Rehabilitation of Youthfull Offenders? Temple Law Review. Vol. 68, 1995:1897-1939.

900 Trasen, J. L. Privacy v. Public Access To Juvenile Court Proceedings: Do Closed Hearings Protect the Child or the System? Boston College Third World Law Journal. Vol. 15, 1995:359-382

901 Orth, U. Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings. Social Justice Research. Vol. 15, No. 4, 2002: 313-325.

902 Libai, D. The Protection of the Child Victim of a Sexual Offense in the Criminal Justice System. Wayne State Law Review. 1969, 16(6):635-660.

903 Henning, K. What’s Wrong with the Victims’ Rights in Juvenile Court?: Retributive Versus Rehabilitative Systems of Justice. California Law Review. Vol. 97, 2009: 1107-1170.

904 Chan, T. Serving The Best Interest of California’s Dual-Jurisdiction Minors: The Need for a (Re) Unification of the Juvenile Court System. Review of Law and Social Justice. Vol. 21, 2012:211-242.

905 Michael, S. K. Restorative Justice, Therapeutic Jurisprudence ant the Rise of Emotionally Intelligent Justice. Melbourne University Law Review, 32 (2008): 1096-1126.

906 Wexler, D. B., Winick, B.J. *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996.

907 Armstrong, J. Rethinking the Restorative – Retributive Dichotomy: is Reconciliation Possible? Contemporary Law Review 17, 3 (2012): 362-374.

908 Watkins, S. A. The Double Victim: The Sexually Abused Child and the Judicial System. Child and Adolescent Social Work. 1990, Vol. 7, No.1:29-42.

909 Walton, E. The Confrontation Clause and the Child Victim of Sexual Abuse. Child and Adolscent Social Work. Vol. 11, Number 3, 1994.

910 Claman, L. *et al.* The Adolscent as a Witness in a Case of Incest: Assessment and Outcome. Journal of the American Academy of Child Psychiatry. 25(4):457-461.

911 Brubacher, S. P.; La Rooy, D. Witness Recall Across Repeated Interviews in a Case of Repeated Abuse. Child Abuse & Neglect. 38 (2014):202-211.

912 Runyan, D. *et al.* Impact of Legal Intervention on Sexually Abused Children. Journal of Pediatrics 1136(1988):647-652.

913 Saywitz, K.; Snyder, L. Improving Children’s Testimony with Preparation. *Iš: Child Victims, Child Witnesses: Understanding and Improving Testomony* (eds. G.S. Goodman, B.L. Bottoms). New York: Guilford Press, 1993.

914 Quas, J. A.; McAuliff, B. D. Accomodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Impli-

A. Yates⁹¹⁵, B. Nurcombe⁹¹⁶, J. Almerigogna⁹¹⁷, S. Moston⁹¹⁸, G. Kohnken⁹¹⁹, M. Page ir G. Precey⁹²⁰. Aiškinant Vaiko teisių konvencijos nuostatas, buvo remiamasi žinomų šios Konvencijos tyrinėtojų U. Kilkelly⁹²¹, J. Doek⁹²², B. Abramson⁹²³ moksliniais darbais. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatų reikšmę, jų įgyvendinimo mechanizmus ir paskirti moksliniame tyrime atskleidžia ir A. G. Mower⁹²⁴.

Vaikų padėtis baudžiamajame procese yra įvairių teisės ir kitų socialinių mokslų (baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso, kriminologijos, kriminalistikos, teisės psichologijos, raidos psichologijos, sociologijos ir kt.) tyrimo dalykas. Skirtingi mokslai vaiko teisinę padėtį tiria turėdami skirtingus tikslus, nevienoda ir tų tyrimų reikšmė. Šių paminėtų socialinių mokslų srityse atlikti tyrimai taip pat buvo reikšmingi šiam disertaciniam tyrimui.

Peržvelgus Lietuvos mokslininkų darbus, pastebėta, kad, palyginti su kitomis teisės mokslo šakomis, bene daugiausia dėmesio nepilnamečių justicijai iki šiol skyrė baudžiamosios teisės mokslininkai. Šios srities tyrimus atliko R. Drakšas ir A. Drakšienė⁹²⁵, kurių

-
- cations for Death Penalty Cases. *Iš: Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence*(eds. Schopp, R. F., Wiener, L. R., Bornstein, B. H. *et al*). New York: Springer, 2009.
- 915 Pavyzdžiui, Yates, A. Should Young Children Testify in Cases of Sexual Abuse? *American Journal of Psychiatry*. 1987, 144(4):4760-480.
- 916 Nurcombe, B. The Child as Witness: Competency and Credibility. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*. 1986, 25(4):473-480.
- 917 Almerigogna, J. et al. A State of High Anxiety: How Non-Supportive Interviewers can Increase the Suggestibility of Child Witnesses. *Applied Cognitive Psychology*. 21, 2007: 963-974.
- 918 Moston, S.; Engelberg, T. The effects of Social Support on Children's Eyewitness Testimony. *Applied Cognitive Psychology*. 6, 1992:61-75.
- 919 Kohnken, G. A German Perspective on Children's Testimony. *Iš: Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* (eds. Westcott, H.L., Graham, M.D., Bull, H.C.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002: 234-243.
- 920 Page, M.; Precey, G. Child Protection Concerns When Questioning Children. *Iš: A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* (eds. Westcott, H. L., Graham, M. D., Bull, H. C.). Great Britain: John Wiley & Sons, 2002.
- 921 Kilkelly, U. The Best of Both Worlds for Children's Rights? Interpreting the European Convention on Human Rights in the Light of the UN Convention on the Rights of the Child. *Human Rights Quarterly*. 2001, 23: 308-326
- 922 Doek, J. The UN Convention on the Rights of the Child. In *Reforming Juvenile Justice* (eds. Jungert, J., Dunkel, F.). London: Springer, 2009.
- 923 Abramson, B. Juvenile justice: the „Unwanted child“: Why the Potencial of the Convention on the Rights of the Child is not being realized, and what we can do about it. *Iš: Juvenile Law Violations, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems* (eds. Jensen, E.; Jepsen, J.) Oregon, 2006.
- 924 Mower, A. G. The Convention of the Rights of the Child: International Law Support for Children. Connecticut: Greenwood Press, 1997.
- 925 Drakšas, R. Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai. Vilnius, 2005.; Drakšas, R.; Drakšienė, A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius, 2008.; Drakšienė, A. Nepilnamečio baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. *Teisė*. 1998, Nr. 32; Drakšienė, A. Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamajoje teisėje. *Teisė*. 2000, Nr. 54; Drakšas, R. Numatytų nepilnamečių baudžiamųjų teisiųjų sankcijų paskirtis. *Teisė*. 2006, Nr. 61; Drakšienė, A. Laisvės apribojimo baudmės taikymas nepilnamečiams. *Teisė*. 2006, Nr. 61.; Drakšienė, A. Kai kurie nepilnamečių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės aspektai. *Iš: Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės,*

tyrimo objektai yra nepilnamečiams taikomų bausmių ir baudžiamojo poveikio priemonių sistema, rūšys ir ypatumai. Taip pat A. Jatkevičius⁹²⁶, G. Sakalauskas⁹²⁷, L. Pakštaitis⁹²⁸. Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus ir amžiaus, iki kurio nusikaltusiems asmenims gali būti taikomi BK XI skyriuje numatyti baudžiamosios atsakomybės ypatumai, klausimai analizuojami G. Sakalausko⁹²⁹, L. Ūselės⁹³⁰ moksliniuose tyrimuose.

Sociologų G. Kvieskienės⁹³¹, A. Skolnick⁹³², P. Coveney⁹³³, E. Sunley⁹³⁴, B. Mayall⁹³⁵ atlikti moksliniai tyrimai buvo reikšmingi analizuojant faktinius baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimo pagrindus. Itin artimi nagrinėjamai temai N. Grigutytės, I. Česnienės, J. Valiukevičiūtės, A. Diržytės moksliniai straipsniai. Antai, N. Grigutytė ir J. Valiukevičiūtė straipsnyje⁹³⁶ aptarė antrinio traumatizavimo apklausų metu mažinimo galimybes ir būdus seksualinę prievartą patyrusiems nepilnamečiams. Kitame straipsnyje N. Grigutytė⁹³⁷ nurodė, kad nukentėję vaikai, kaip ir vaikai liudytojai, baudžiamojo proceso metu turi būti apklausiami pagal specifines taisykles. Vaikų parodymų patikimumo ir juos lemiančių veiksnių klausimus moksliniame straipsnyje nagrinėjo ir I. Česnienė⁹³⁸. Ši autorė kartu su A. Diržyte straipsnyje⁹³⁹ atskleidė psichologo dalyvavimo baudžiamajame procese apklausiant nepilnamečių nukentėjusį ar liudytoją paskirtį bei pagrindines funkcijas.

---

baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius, 2011.

- 926 Jatkevičius, A. Alternatyvios laisvės atėmimui poveikio priemonės, taikomos nepilnamečiams už smurtinius nusikaltimus. *Teisė*. 2000, Nr. 35.
- 927 Sakalauskas, G.; Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvoje: reglamentavimo problemos ir galimi jų sprendimai. *Teisės problemos*. 2000, Nr. 3–4.
- 928 Pakštaitis, L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo bei tobulinimo problemos. *Iš: Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys*. Vilnius, 2007.
- 929 Sakalauskas, G. Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai. *Teisės problemos*. 2009, Nr. 2 (64); Sakalauskas, G. Minimalios baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos dilema. *Iš: Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys*. Vilnius, 2011.
- 930 Ūselė, L. Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18–20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. *Teisė*. 2011, Nr. 78:182-195.
- 931 Kvieskienė, G. Socializacija ir vaiko gerovė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003.
- 932 Skolnick, A. The Limits of Childhood: Conceptions of Child Development and Social Context. *Law and Contemporary Problems*. Vol. 39, No. 3, 1975: 40-77.
- 933 Coveney, P. *The Image of Childhood*. Penguin Books: 1967.
- 934 Sunley, E. Nineteenth-Century American Literature on Childrearing. *Iš: Childhood in Contemporary Cultures* (eds. Mead, M.; Wolfenstein, M.). USA: University of Chicago Press, 1955.
- 935 Mayall, B. *Towards a Sociology for Childhood. Thinking from Children's Lives*. Maidenhead: Open University Press, 2002.
- 936 Grigutytė, N.; Valiukevičiūtė, J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu. *Jurisprudencija*. 2006, Nr. 80.
- 937 Grigutytė, N. Vaiko apklausa. *Iš: Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys* (ats. red. Česnaitytė, I.) Vilnius, 2007.
- 938 Česnienė, I. Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai. *Jurisprudencija*. 2003, Nr. 41 (33).
- 939 Česnienė, I. Diržytė, A. Nepilnamečių liudytojų parodymų baudžiamosiose bylose psichologinis vertinimas. *Jurisprudencija*. 2005, Nr. 67 (59).

Paminėtini ir svarbiausi šiam tyrimui raidos psichologų – D. Vyčinienės⁹⁴⁰, M. Pileckaitės-Markovienės, D. Nasvytienės, D. Bumblytės⁹⁴¹, V. Navicko, A. Vaičiulienės⁹⁴², E. Cauffman, L. Steinberg⁹⁴³ – atlikti tyrimai. V. Justickio, G. Valickio⁹⁴⁴ atlikti tyrimai buvo reikšmingi vertinant reabilitacijos principo raiškos prielaidas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI:

1. Supratimas, kad vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų, lemiantis poreikį išplėsti baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tikslus ir paskirtį, kildinamas iš *parens patriae* doktrinos, pripažįstančios valstybės pareigą, veikiant per įkurtas institucijas, pasirūpinti į baudžiamąjį procesą patekusiais vaikais. Šiuo metu *parens patriae* doktrina, tapusi pirmųjų nepilnamečių teismų ir visos nepilnamečių justicijos doktrininio pagrindu, ir iš jos tiesiogiai kildinami geriausių vaiko interesų viršenybės bei reabilitacijos principai veikia derinami su legalistinio modelio formuojamomis baudžiamojo proceso principinėmis taisyklėmis.

1.1. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, diferencijavimą pagrindžia vaikus nuo suaugusiųjų skiriantys kriterijai: formalusis kriterijus *amžius*, vertinamasis kriterijus *branda* ir visiško procesinio veiksnio nebuvimas:

1.1.1. pagal formalųjį kriterijų vaiku baudžiamajame procese laikomas asmuo, nesulaukęs 18 metų. Ši nepilnametystės prezumpcija gali būti paneigiama dviem atvejais:

1.1.1.1. pirmuoju atveju nepilnametystės aukštutinė riba gali būti sumažinta iki šešiolikos metų, pritaikius emancipacijos arba santuokos sudarymo institutą civiliniame procese. Emancipacijos arba santuokos sudarymo instituto paskirties, taikymo sąlygų ir praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad vien tik tas faktas, jog asmuo civiliniame procese pripažintas pakankamai veiksniumi būti civilinių teisinių santykių dalyviu (igijo materialinį veiksnumą), dar nėra pakankamas pagrindas jį laikyti procesiškai veiksniumi baudžiamajame procese, disponuojant procesinėmis teisėmis ir vykdant procesines pareigas. Šios taisyklės išimtimi gali būti atvejai, kai suaugusiuoju civiliniame procese pripažintas aštuoniolikos metų dar neturintis asmuo pats pa-

940 Vyčinienė, D. Paauglystės amžiaus charakterio akcentuacijos, tipiškos paauglystės amžiaus elgesio reakcijos. *Is: Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002: 38-52.

941 Pileckaitė-Markovienė, M.; Nasvytienė, D.; Bumblytė, D. *Vystymosi psichologija. Vaikystė*. Vilnius: Enciklopedija, 2004.

942 Navickas, V.; Vaičiulienė, A. *Žmogaus raidos psichologija*. Vilnius: „Versus aureus“, 2010.

943 Cauffman, E.; Steinberg, L. (Im)maturity of Judgment in Adolescence: Why Adolescents May Be Less Culpable Than Adults. *Behavioral Sciences and the Law*, 2000, Vol. 18.

944 Justickis, V.; Valickas, G. Terapinė jurisprudencija ir šiuolaikinės teisės humanizacijos problema. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3(3):997-1013.

geidauja būti laikomas pilnamečiu baudžiamajame procese ir ši asmens pozicija dera su jo interesais,

1.1.1.2. antruoju atveju nepilnametystės aukštutinė riba gali būti padidinta iki dvidešimt vienerių metų nustačius, kad jaunuolio socialinė branda yra nepakankama jį laikyti suaugusiuoju;

1.1.2. asmens branda – vertinamasis kriterijus, leidžiantis atskirti vaikus nuo suaugusiųjų. Jo nustatymas susideda iš fizinės, psichinės, socialinės, kognityvinės brandos aspektų įvertinimo, kuris priskiriamas teisės taikytojo kompetencijai ir turi būti atliekamas kiekvienoje situacijoje individualiai. Remiantis brandos kriterijumi, gali būti nugunčijama pilnametystės prazumpcija,

1.1.3. formalūs kriterijus *amžius* ir vertinamasis kriterijus *branda* apibūdina procesinio subjektiškumo turinio elementus – procesinį teisingumą ir procesinį veiksnumą. Visišką procesinį veiksnumą asmuo įgyja sulaukęs 18 metų ir pakankamos brandos, leidžiančios jam visavertiškai ir efektyviai dalyvauti baudžiamajame procese. Procesinio subjektiškumo (teisingumo ir veiksnumo) įgijimas tiesiogiai siejamas su asmens procesiniu statusu. Baudžiamajame procese procesinis veiksnumas tiesiogiai lemia ir procesinio teisingumo įgijimo momentą (liudytojo atveju); įtariamųjų (kaltinamųjų) atveju procesinio teisingumo ir dalinio procesinio veiksnumo įgijimo momentas sutampa. Nukentėjusiojo procesinis statusas asmeniui gali būti suteikiamas nuo pat jo gimimo, tačiau dalinį procesinį veiksnumą jis įgyja tada, kai bent iš dalies geba vykdyti jam priskiriamas pareigas ir naudotis jam suteiktomis teisėmis.

Nepakankamas procesinis veiksnumas tiesiogiai siejamas su negebėjimu efektyviai ir visavertiškai dalyvauti baudžiamajame procese. Gebėjimo visavertiškai dalyvauti procese įvertinimas paliekamas teisės taikytojo diskrecijai.

2. Šiuo metu galiojančių baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja vaikai, reglamentuoti skirtų teisės normų taikymo neefektyvumą iš dalies lemia metodologinių gairių nebuvimas ir doktrininio pagrindimo stoka. Kuriant ir taikant teisės normas, kuriomis reglamentuojamas šis diferencijuotas baudžiamasis procesas, siūlytina vadovautis iš *parens patriae* doktrinos kildinamais geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos principais.
3. Geriausių vaiko interesų principas laikytinas pagrindiniu principu, modeliuojančiu baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai. Šiam principui būdingas savybes – dinamiškumą, subjektyvumą, individualumą – lemia verifikacinė funkcija baudžiamajame procese. Ši funkcija leidžia nustatyti įpareigojimus įstatymų leidėjui, teisės taikytojui ir kitiems asmenims, turintiems pareigą pasirūpinti vaiko gerove. Doktrininė geriausių vaiko interesų principo analizė leido suformuluoti šias pagrindines analizuoto principo funkcijas: pirma, kiekvienu atveju, priimant sprendimą, susijusį su vaiku, apsvarstyti tokio sprendimo poveikį (tiek teigiamą, tiek neigiamą) vaiko interesams (procedūrinė funkcija); antra, geriausių vaiko interesų principas laikytinas vienu iš svarbiausių kriterijų sprendžiant skirtingų interesų (vaiko, įtariamojo (kaltinamojo),

jei vaikas procese yra liudytojas ar nukentėjusysis, ir viešojo intereso) koliziją (konfliktuojančių interesų suderinimo funkcija); trečia, procesinių veiksmų, atliktų su vaiku, ir priimtų procesinių sprendimų vertinimas turi būti atliekamas remiantis ir geriausių vaiko interesų principu (kontrolės funkcija).

Siekiant užtikrinti geriausių vaiko interesų principo taikymą praktikoje, siūlytina įtvirtinti šį principą BPK 27¹ straipsnyje, papildant jį 4 dalimi:

„4. Atliekant baudžiamojo proceso veiksmus su nepilnamečiais ir priimant su jais susijusius procesinius sprendimus, turi būti vadovojamasi geriausių vaiko interesų principu.“

4. Geriausių vaiko interesų principas baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, taikytinas atstovavimo instituto ir vaikų apklausos taisyklėms modeliuoti bei taikyti:

4.1. atstovavimo instituto ir atstovų pagrindinės funkcijos baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, yra šios: pirma, taikant atstovavimo institutą yra įgyvendinamas vaiko teisinis subjektiškumas; antra, sudaromos sąlygos įgyvendinti vaiko teisę į teisingą baudžiamąjį procesą ir užtikrinti procesinį lygiateisiškumą; trečia, tinkamo ir aktyvaus atstovo dalyvavimas turi tiesioginę įtaką reikšmingoms bylai faktinėms aplinkybėms nustatyti, būtiniems duomenims į bylą pateikti, teisingam byloje nustatytos faktinės situacijos teisiniam įvertinimui; ketvirta, tėvų įtraukimas į baudžiamąjį procesą ne tik turi įtakos vaikui taikytinos baudžiamosios atsakomybės turiniui, bet ir yra auklėjamoji priemonė nusikaltusio vaiko tėvams; penkta, atstovų dalyvavimas kartu su vaiku prisideda prie reabilitacijos principo įgyvendinimo ir tam tikrais atvejais emocinės įtampos neutralizavimo;

4.2. atstovo pagal įstatymą funkcijos nukreiptos į vaiko procesinio subjektiškumo įgyvendinimą ir neigiamų baudžiamojo proceso padarinių neutralizavimą. Šie tikslai tiesiogiai lemia ir atstovo pagal įstatymą pareigas, kurios, kaip rodo atliktas tyrimas, BPK reglamentuotos netinkamai ir neišsamiai. Įvertinus atstovavimo pagal įstatymą santykio atsiradimo priežastis, atstovo pagal įstatymą funkcijas, darytina išvada, kad BPK įtvirtintos atstovo pagal įstatymą funkcijos turi būti išplėstos numatant, jog vaiko atstovas pagal įstatymą turi pareigą, o ne teisę, lydėti vaiką baudžiamojo proceso metu, užtikrinti jam emocinę, psichologinę ar kitokią pagalbą ir paramą bei savo veiksmais prisidėti prie geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo.

Atsižvelgiant į tai, siūlytina koreguoti BPK 54 straipsnio 2 dalį – greta bendrųjų pareigų, būdingų beveik visiems proceso dalyviams („<...> šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą, ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu laikytis nustatytos tvarkos“), papildant nustatyti, kad „nepilnamečio atstovas pagal įstatymą lydi vaiką baudžiamojo proceso metu, užtikrina jam emocinę, psichologinę ar kitokią pagalbą ir paramą bei savo veiksmais prisideda prie geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimo“. Koreguotina ir BPK 54 straipsnio 1 dalis, pašalinant iš jos teiginį „ir padėti šiam asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis“, nes ši funkcija yra atstovo pagal įstatymą pareiga;

4.3. BPK numatyta galimybė pakeisti netinkamą vaiko atstovą tinkamu yra vienos iš geriausių vaiko interesų principo funkcijų – galimybės kontroliuoti neribojamą žalingą tėvų valdžią vaikams – realizavimo forma. Tačiau teisės aktuose ir teisės taikymo praktikoje nėra nusistovėjusių kriterijų, kuriais remiantis nustatomas netinkamo atstovavimo faktas. Siekiant sumažinti ne visada tinkamą vaikų atstovavimo ir geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimą, būtina teisės aktuose (pvz., generalinio prokuroro rekomendacijose) suformuluoti kriterijus, pagal kuriuos vertinamas asmens, pageidaujancio tapti atstovu pagal įstatymą, tinkamumas, ir įtvirtinti įpareigojimą bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje nušalinti nuo atstovavimo asmenį, kuris savo funkcijas vykdo netinkamai.

Atlikta teismų praktikos ir doktrinos analizė dėl dažniausiai pasitaikančių netinkamo atstovavimo situacijų ir jų priežasčių sudaro prielaidas siūlyti patikslinti BPK 53 straipsnio 3 dalį, nustatant, kad:

„3. Atstovą pagal įstatymą paskiria ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, priimdami nutarimą, ar teismas, priimdamas nutartį. Prieš paskirdami atstovą pagal įstatymą ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas turi įsitikinti, kad nėra objektyvių priežasčių, galinčių trukdyti atstovui pagal įstatymą veikti atstovaujamojo interesais. Iki atstovo pagal įstatymą paskyrimo arba vėlesnių proceso stadijų metu nustatčius, kad atstovo pagal įstatymą veiksmai prieštarauja atstovaujamojo interesams, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas privalo nušalinti tokį atstovą pagal įstatymą ir užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra, – laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirti atstovu bet kokį kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams. Atstovas pagal įstatymą paprastai dalyvauja procese kartu su asmeniu, kuriam atstovauja.“

Netinkamą atstovavimą pagal įstatymą iš dalies lemia ir nenuosekli įstatymų leidėjo pozicija dėl atstovo pagal įstatymą būtino dalyvavimo su vaiku atliekamuose procesiniuose veiksmuose. Todėl siūlytina BPK 186 straipsnio 5 dalį išdėstyti taip:

„5. Nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausoje dalyvauja jo atstovas pagal įstatymą. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ir (arba) psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“

BPK 188 straipsnio 5 dalį išdėstyti taip:

„5. Nepilnamečio įtariamojo apklausoje dalyvauja jo atstovas pagal įstatymą. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į nepilnamečio įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ir (arba) psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“

4.4. Atstovo pagal įstatymą dalyvavimas su vaiku baudžiamajame procese neeliminuoja vaiko galimybės savarankiškai priimti su juo susijusius procesinius sprendimus. Baudžiamajame procese taikytinas vaiko teisės būti išklaustam principas įpareigoja teisės taikytoją suteikti galimybę vaikui priimti procesinius sprendimus su juo susijusiais klausimais, numačius tinkamą mechanizmą vaiko pozicijai išgirsti ir įvertinti:

4.4.1. doktrinos, tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų, teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad vaiko teisė kreiptis į teismą paduodant apeliacinį ir kasacinį skundus negali būti ribojama. Tačiau įvertinus vaiko procesinio veiksnio trūkumą, lemiantį nepakankamą gebėjimą įvertinti priimto sprendimo trumpalaikius ir ilgalaikius padarinius, poveikį jo interesams, darytina išvada, kad ši teisė negali būti absoliuti. Atsižvelgus į vaiko specifinę padėtį lemiančių kriterijų visumą ir įvertinus užsienio valstybių praktiką šiuo klausimu, BPK turi būti įtvirtintas tiek formalusis teisės kreiptis į teismą realizavimo kriterijus, t. y. numatant, kad vaikas turi teisę kreiptis į teismą, paduodamas skundą nuo 16 metų, tiek paliekant galimybę tokia teise pasinaudoti jaunesniems asmenims, jei jų procesinio veiksnio lygis leidžia tą padaryti,

4.4.2. nukentėjusio vaiko atstovas pagal įstatymą, o jam elgiantis netinkamai – valstybė, atstovaujama prokuroro, turi pareigą užtikrinti vaiko interesą gauti nusikalstamais veiksmais padarytos žalos atlyginimą. Jei turtinės žalos atlyginimas iš esmės nekelia sunkumų, tai gana abstraktus neturtinės žalos atlyginimo reguliavimas ir nevisiškai nuosekli teismų praktika baudžiamosiose bylose taikant BPK ir CK lemia situaciją, kai atstovai pagal įstatymą, įgiję procesinį statusą ir kartu teisę pareikšti civilinį ieškinį, šią teisę realizuoja plačiau, t. y. prašo atlyginti ne tik vaiko patirtą neturtinę žalą, bet ir jiems patiems nusikalstamais veiksmais prieš vaiką padarytą neturtinę žalą. Atliktas tyrimas leidžia daryti išvadą, kad šiuo metu galiojantis teisinis reguliavimas nesudaro pagrindo išplėsti baudžiamajame procese atlyginamos neturtinės žalos reikalavimo subjektų ratą. Pareiga kaltininkui atlyginti nusikalstamais veiksmais padarytą žalą ne tik nukentėjusiajam (vaikui), bet ir jo atstovams pagal įstatymą turėtų kilti tik išimtiniais atvejais, kai padarytas sunkus ar labai sunkus nusikaltimas, sukėlęs nukentėjusiojo artimiesiems ne tik dažniausiai būdingus dvasinius išgyvenimus, bet ir sunkius padarinius psichikos sveikatai. Būtina vienodinti ir formuojamą teismų praktiką šiuo klausimu.

4.5. Pagal tai, kieno interesams – atstovaujamojo vaiko ar viešajam interesui – atstovas pagal įgaliojimą teikia pirmenybę susiklosčius atstovavimo teisiniams santykiams, skiriami du atstovavimo modeliai: atstovas pagal įgaliojimą, gynėjas – atstovaujamojo, ginamojo interesų atstovas ir atstovas pagal įgaliojimą, gynėjas – geriausių vaiko interesų atstovas. Įvertinus BPK ir negausią teismų praktiką šiuo klausimu, galima teigti, kad Lietuvoje baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, būdingesnis atstovo pagal įgaliojimą, gynėjo, kaip geriausių vaiko

interesų atstovo, modelis. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad šiame diferencijuotame baudžiamajame procese veikiantis geriausių vaiko interesų principas įpareigoja juo remtis priimant visus sprendimus ir sprendžiant kolizijas, kylančias tarp vaiko intereso ir kitų, atstovas pagal įgaliojimą, gynėjas, siekdamas tinkamai vykdyti savo funkcijas, turi turėti galimybę veikti taikydamas abu modelius.

- 4.6. Vaiko poreikis būti apsaugotam nuo žalingo baudžiamąjo proceso poveikio ir jaustis emociškai bei psichologiškai saugiam procesinių veiksmų atlikimo metu sudaro nukentėjusiajam (liudytojui) būtinos garantuoti teisės į teisingą baudžiamąjį procesą turinį. Ši teisė turi būti garantuojama vaiko apklausos metu. Reglamentuojant vaikų apklausų tvarką turi būti derinami iš dviejų modelių – geriausių vaiko interesų principu pagrįsto vaiko gerovės modelio ir teisingo baudžiamąjo proceso modelio – kylantys reikalavimai:

4.6.1. apklausiant vaiką baudžiamajame procese, kyla du pagrindiniai uždaviniai: pirma, išklausti vaiką, surinkti baudžiamosios bylos išsamiam išnagrinėjimui ir teisingo galutinio procesinio sprendimo priėmimui reikšmingus duomenis, kartu užtikrinant vaiko saugumą nuo žalingo baudžiamąjo proceso poveikio; antra, turi būti užtikrinama tinkama vaiko interesų pusiausvyra su kitų proceso dalyvių, ypač įtariamojo (kaltinamojo), interesais bei viešuoju interesu. Ieškant tokios pusiausvyros, pirma, būtina įvertinti kiekvieną iš konfliktuojančių teisių konkrečios baudžiamosios bylos kontekste, antra, nustatyti, kokią reikšmę tam tikros teisės pažeidimas gali turėti apskritai užtikrinant baudžiamąjo proceso dalyvio teisę į teisingą baudžiamąjį procesą,

4.6.2. vaiko parodymų pripažinimo įrodymu sąlygos susijusios su trijų kriterijų įvertinimu: įrodymų gavimo teisėtumo, įrodymų panaudojimo teisėtumo ir patikimumo,

4.6.3. įrodymų gavimo neteisėtumas teismų praktikoje konstatuojamas retai, nes BPK normų, kuriomis reglamentuojama vaiko apklausos tvarka, taikymas teismų vertinamas lanksčiai, neformalizuotai, kiekvienu atveju atsižvelgiant į konkrečią bylos situaciją ir vaiko psichologinę, emocinę būklę bei poreikius,

4.6.4. vertinant vaiko parodymų panaudojimo teisėtumą, daugiausia problemų kyla ieškant tinkamos pusiausvyros tarp vaiko teisės būti apsaugotam nuo žalingo baudžiamąjo proceso poveikio liudijimo metu ir įtariamojo (kaltinamojo) teisės į rungtynišką baudžiamąjį procesą, tinkamą gynybą bei teisę žinoti, kuo yra kaltinamas. Derinant šiuos skirtingus interesus, užsienio valstybių praktikoje egzistuoja du modeliai: viename prioritetiniu laikomas geriausių vaiko interesų principas, kitame – įtariamojo (kaltinamojo) teisės į teisingą procesą principas,

4.6.5. Lietuvoje galiojantį vaikų apklausos teisinį reguliavimą galima priskirti modeliui, teikiančiam prioritetą geriausių vaiko interesų principui. Apklauskos reglamentavimu siekiama apsaugoti vaiką nuo pakartotinių apklausų ir traumuojančio susidūrimo akis į akį su kaltininku. Be šių rei-

kalavimų, numatyti ir tam tikri kaltininko teisės į sąžiningą baudžiamąjį procesą saugikliai. Pašalinus įtariamąjį (kaltinamąjį) ir jo gynėją iš patalpos, kurioje apklausiamas vaikas, jiems turi būti sudarytos sąlygos stebėti apklausą ir apklausą vykdančią subjektą, užduoti klausimus liudytojui. Be to, nuo 2015 metų įtvirtintas imperatyvus įpareigojimas daryti garso ir vaizdo įrašą,

- 4.6.6. toks vaikų apklausos reglamentavimas, kai vaiko interesai derinami su įtariamąjo (kaltinamojo) interesais, modelis yra tinkamas, pagrįstas vyraujančiomis psichologų rekomendacijomis ir pakankamas pagrindiniams baudžiamąjo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, tikslams pasiekti. Tačiau baudžiamajame procese, kurio paskirtis yra išsamiai atskleisti nusikaltamas veikas ir priimti teisingą bei teisėtą galutinį teismo sprendimą, pasirinkto vaikų apklausos modelio įgyvendinimas ribojamas kaltinamojo teise į teisingą baudžiamąjį procesą ir viešuoju interesu. Nepagrįstai ar neproporcingai pažeidus kaltinamojo teises ar pamynus viešąjį interesą, vaiko baudžiamajame procese duotų parodymų panaudojimas neatitiks teisėtumo reikalavimo. Todėl siekiant suderinti šių proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus, pirmiausia rekomenduotina išlaikyti tokią ikiteisminio tyrimo metu vykdomą apklausos procedūrą, kuri leistų saugoti įtariamąjo (kaltinamojo) teises, t. y. leisti sudaryti sąlygas dalyvauti apklausoje, naudoti vaizdo ir garso įrašų darymo priemones; bei apklausiamo vaiko teisę būti apsaugotam, t. y. leisti profesionaliai atlikti apklausą, sukurti saugią aplinką. Tokios pačios apsaugos priemonės turi būti taikomos ir tada, kai dėl objektyvių priežasčių atsiranda poreikis apklausti vaiką teismo posėdyje,
- 4.6.7. empirinio tyrimo metu nustatyta, kad apklausos teisme kelia didžiausią susirūpinimą specialistams, nes nevisada laikomasi pagrindinių vaiko apklausos rekomendacijų. Vertinant pakartotinės apklausos teisme poreikį, turi būti atsižvelgiama ne tik į vienintelį BPK nurodytą kriterijų – galimus neigiamus padarinius vaikui, bet ir į kitus ne mažiau svarbius kriterijus – įtariamąjo (kaltinamojo) interesą ir viešąjį interesą (įvertinant tai, kad vaiko neliudijimas teisme iš esmės nepakenkia teisingumui įgyvendinti),
- 4.6.8. vaikų parodymų patikimumo vertinimo kriterijai, kuriais vadovaujasi teismai, iš esmės sutampa su psichologų pateikiamu parodymų pagrįstumo vertinimo kriterijais. Vertinant, ar vaiko parodymai yra patikimi, teismų praktikoje atsižvelgiama į šiuos dalykus: pirma, psichologinę vaiko charakteristiką, kuri leidžia įvertinti, ar apskritai vaikas jau pakankamai brandus liudyti ir ar jo duodami parodymai atitinka jo amžiui būdingus kognityvinius gebėjimus; antra, apklausos charakteristiką, įvertinant tai, ar nukrypimas nuo apklausai keliamų reikalavimų ar bendrų psichologų rekomendacijų nepadarė poveikio vaiko parodymų turiniui; trečia, liudytojo motyvaciją, įvertinant tai, ar vaikas turėjo motyvų duoti melagingus parodymus, ar jam nebuvo daromas neleistas poveikis; ketvirta, ben-

druosius parodymų patikimumo vertinimo kriterijus, nustatant, ar vaiko parodymai sutampa, ar jie patvirtinami kitais objektyviais bylos duomenimis ir jiems iš esmės neprieštarauja.

5. Baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai, reabilitacijos principas reiškia tai, kad valstybė privalo ne tik greitai ir išsamiai ištirti prieš vaiką padarytą nusikalstamą veiką, nubausti kaltą asmenį, bet ir tokio baudžiamojo proceso metu, kiek įmanoma, nukentėjusįjį (liudytoją) vaiką „pagydyti“. Reabilitacijos principo baudžiamajame procese pagrindinis tikslas – pusiausvyros, kurią suardė nusikalstamos veikos padarymas ir tolesnis jos tyrimas, atkūrimas procesinėmis ir papildomomis, t. y. netiesiogiai su baudžiamuoju procesu susijusiomis, priemonėmis, nukreiptomis į nukentėjusio (arba tiesioginio nusikalstamos veikos liudytojo) vaiko psichologinės, emocinės būsenos (pusiausvyros) atkūrimą.

Nors tarptautinių teisės dokumentų nuostatos įpareigoja teisės aktuose įtvirtinti reabilitacinį baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja vaikai, pobūdį, Lietuvoje šis principas teisės aktuose ir jų taikymo praktikoje nėra įvardijamas, nors tam tikros jo turinį atitinkančios priemonės yra numatytos ir taikomos:

- 5.1. tarptautinių teisės aktų ir mokslinių tyrimų analizė leido išskirti tris reabilitacijos principo turinio elementus: informacijos gavimą ir kokybišką dalyvavimą baudžiamajame procese, specializuotos pagalbos teikimą bei apsaugos priemonių taikymą:

- 5.1.1. vaiko paruošimas apklausai yra viena iš pagrindinių tinkamo reabilitacijos principo įgyvendinimo sąlygų, leidžianti apsaugoti vaiką nuo traumuojančios aplinkos poveikio, suteikianti galimybę jam kokybiškai papasakoti apie prieš jį atliktus neteisėtus veiksmus ir užtikrinanti patikimų parodymų davimą,

- 5.1.2. specialistų įtraukimo į baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, poreikį lemia spragos, egzistuojančios tarp vaikų gebėjimų ir baudžiamojo proceso formalių taisyklių. Todėl specialistų dalyvavimas baudžiamajame procese sietinas ne tik su teisėsaugos institucijų subjektams teikiama pagalba, bet ir su vaikui teikiama socialine pagalba, kuri skatina nukentėjusįjį greičiau įveikti nusikalstamos veikos padarinius ir padeda sumažinti patiriamą stresą baudžiamojo proceso metu. Lietuvos įstatymų leidėjas, reglamentuodamas specialisto, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, įtraukimo į baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja vaikai, formą ir tvarką, numatė galimybę įtraukti į procesą psichologą ir (ar) vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistą.

Lietuvoje veikiančiuose apygardų teismuose darbą pradėjus psichologams, paprastai vykdančioms vaikų apklausas, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas, vaikų apklausų kokybė iš esmės pagerėjo. Tačiau apklausiant vaikus teismo nagrinėjimo metu vis dar vengiama pasitelkti šiuos specialistus. Todėl palankiai vertintinos įstatymų leidybos iniciatyvos virose baudžiamojo proceso stadijose įtvirtinti privalomą psichologų dalyvavimą apklausiant vaikus.

Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų poreikis baudžiamajame procese užtikrinant socialinės pagalbos intensyvumą yra, tačiau šių specialistų veiklos neefektyvumą daugiausia lemia ydingai suformuluotos jų funkcijos. Įvertinus vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistams keliamus išsilavinimo reikalavimus, jų veiklą reglamentuojančias normas ir faktinį vaidmenį baudžiamojo proceso metu, toks pareigūnas baudžiamajame procese laikytinas ne specialistu, o kitu baudžiamajame procese dalyvaujančiu asmeniu, kurio pagrindinės funkcijos nukreiptos į socialinės, emocinės ar kitokios pagalbos nukentėjusiam (liudijančiam) vaikui teikimą, kad ateityje, jo vystymosi ir brendimo laikotarpiu, padarytos nusikalstamos veikos bei vėliau vykdomo baudžiamojo proceso padariniai būtų juntami kuo mažiau.

Reabilitacijos principo keliamus tikslus labiausiai atitiktų nebaigtinis specialistų, kurie į baudžiamąjį procesą būtų įtraukiami atlikus vaiko poreikių vertinimą konkrečioje byloje ir situacijoje (pvz., socialinis darbuotojas, socialinis pedagogas, psichologas ir pan.), sąrašas. Nors šiuo metu galiojantis teisinis reguliavimas leidžia minėtus specialistus įtraukti į baudžiamąjį procesą naudojantis nukentėjusįjį lydinčio asmens statusu, tačiau, aiškiai suregulavus jų teises, pareigas ir atsakomybę, būtų suvienodinta teisėsaugos institucijų praktika ir efektyvesnis vaiko poreikių identifikavimas bei užtikrinimas;

- 5.1.3. apsaugos priemonės, skirtos reabilitacijos principui įgyvendinti, nukreiptinos į specialių apsaugos priemonių taikymą apklausiant vaiką teisme (vidinės televizijos, nuotolinės apklausos būdo, širmos naudojimą) ir į vaiko privataus gyvenimo apsaugą. Saugant vaiko teisę į privatų gyvenimą, būtinos priemonės yra neviešas tokio pobūdžio baudžiamųjų bylų nagrinėjimas, apimantis ir žiniasklaidos galimybių dalyvauti, ir visuomenės teisės būti informuotai apie tokios bylos eigą bei rezultatus ribojimą; taip pat duomenų apie vaiką neskelbtinumas. Pritartina pozicijai, išsakytai tų autorių, kurie palaiko uždaro teismo posėdžio, kaip pagrindinės ir tik išimtiniais atvejais paneigiamos taisyklės, įtvirtinimą baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai. Tačiau žiniasklaidos galimybių dalyvauti ir visuomenės teisės būti informuotai apie bylos eigą visiškai varžymas neatitiktų EŽTT formuojamos visuomenės teisės gauti bent minimalią informaciją apie teisinius procesus taisyklės. Kompromisas tarp vaiko teisės į privatų gyvenimą ir žiniasklaidos teisės informuoti, o visuomenės teisės būti informuotai galėtų būti pasiektas taikant ribotos prieigos žiniasklaidos informavimo modelį, pagal kurį žiniasklaidai turi būti teikiama glausta ir trumpa informacija, nenurodant aplinkybių, kurių paskelbimas pažeistų vaiko teisę į privatų gyvenimą.

TYRIMO REZULTATŲ APROBAVIMAS

Disertacija svarstyta ir aprobuota Mykolo Romerio universiteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto posėdyje 2017 m. gegužės 4 d.

Autorės mokslinių publikacijų sąrašas

1. Gaidelytė, D. Probleminiai nekaltumo prezumpcijos aspektai įrodinėjant jauno pilnamečio nepakankamą socialinę brandą. *Socialinių mokslų studijos*. 2013, 5(3): 945-969.
2. Murauskienė, D. Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos reglamentavimo modeliai. In *LCC Liberal Arts Studies*, Volume 6, 2013: Whose Justice? Global Perspective in Dialogue. Klaipėda: LCC International University, 2014. pp. 79-90. ISSN 2029-1485.
3. Murauskienė, D. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą. *Iš: Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*. Mokslo studija. (ats. red. Bilevičiūtė, E., Vainiūtė, M.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. P. 424-454 (2,1 autorinio lanko).
4. Murauskienė, D. Teismų praktikos vertinant baudžiamajame procese liudijusių vaikų parodymus aktualijos. *Jurisprudencija*. Tomas 22, Nr. 2 (2015).

Autorės skaityti pranešimai konferencijose, mokslo renginiuose

1. 2012 m. gegužės 31 d. tarptautinėje jaunųjų mokslininkų konferencijoje „Rytų ir Centrinės Europos teisės tyrimai: lyginamieji aspektai“ (COMPARATIVE ASPECTS OF RECENT LEGAL RESEARCH IN EASTERN AND CENTRAL EUROPE), tema „Examination of Minor Victims in Criminal Proceedings“ (liet. Nepilnamečių nukentėjusiųjų apklausa baudžiamajame procese).
2. 2013 m. balandžio 5-6 dienomis kasmetinėje tarptautinėje konferencijoje „WHOSE JUSTICE? GLOBAL PERSPECTIVES IN DIALOGUE“, vykusioje LCC tarptautiniame universitete, tema „Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į sąžiningą baudžiamąjį procesą“.
3. 2012 m. gruodžio 7 d. Teisėjų padėjėjų asociacijos ir Nacionalinės teismų administracijos organizuotame seminare „Baudžiamasis procesas. Islamo teisės tradicija“, pranešimo tema „Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teorinės ir praktinės problemos“.
4. 2013 m. birželio 5-6 dienomis Mykolo Romerio universiteto Doktorantų draugijos inicijuotoje konferencijoje „Social Transformations in Contemporary Society 2013“, pranešimo tema „The Limits of Restriction of Private Life in Criminal Process where Juveniles are Present“.
5. 2014 m. spalio 17 d. Teisėjų padėjėjų ir Nacionalinės teismų administracijos organizuotame seminare „Civilinė teisė, civilinio proceso teisė, baudžiamoji teisė“. Seminaro metu vesta paskaita tema „Vaikas kaip įrodymų šaltinis baudžiamajame procese“ (2 akad. val.).

6. 2014 m. lapkričio 6-7 d. Lietuvos Respublikos Seimo ir Socialinės apsaugos ministerijos organizuotoje tarptautinėje konferencijoje „Vaiko teisių apsaugos pasiekimai: iššūkiai ir galimybės“. Šioje konferencijoje skaitytas pranešimas tema „Seksualinę prievartą patyręs vaikas kaip įrodymų šaltinis baudžiamuosiuose teismo procesuose. Lietuvos bylų realybė.“
7. 2014 m. lapkričio 26 d. Vytauto Didžiojo universiteto, Vilniaus universiteto, Mykolo Romerio universiteto ir kitų partnerių organizuotoje tarptautinėje mokslinėje – praktinėje konferencijoje „Jaunimas globalioje visuomenėje: pokyčiai ir iššūkiai“, skaitytas pranešimas tema „Globalizacijos įtaka baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja nepilnamečiai nukentėjusieji“.
8. 2017 m. kovo 17 d. Teisėjų padėjėjų asociacijos ir Nacionalinės teismų administracijos organizuotame seminare skaitytas pranešimas tema „Nusikaltimų aukų direktyva ir jos įgyvendinimas Lietuvoje“.

CURRICULUM VITAE

Asmeninė informacija

Vardas, pavardė Dovilė Murauskienė
Gimimo data 1985 m. birželio 27 d.
Kontaktinė informacija: dgaidelyte@gmail.com

Išsilavinimas

2004 – 2008 m. Teisės bakalauro kvalifikacinis laipsnis,
Mykolo Romerio universiteto
Teisės fakultetas (Vilnius, Lietuva).

2008 – 2010 m. Teisės magistro kvalifikacinis laipsnis,
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakultetas
(Vilnius, Lietuva).

2011 – 2017 m. Doktorantūros studijos, Mykolo Romerio universiteto
Teisės fakultetas (Vilnius, Lietuva).

Darbo patirtis

2008 – 2009 m. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus
teismo posėdžių sekretorė.

2009 – 2013 m. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų
skyriaus teisėjo padėjėja.

2013 – 2016 m. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų
skyriaus pirmininko padėjėja.

2016 – iki šiol Lietuvos apeliacinio teismo Teismų praktikos
skyriaus vadovė.

2016 – iki šiol Mykolo Romerio universiteto Baudžiamosios teisės
ir proceso instituto lektorė.

Mokslinės stažuotės

2013 m. spalio mėn. – Latvijos universiteto Teisės fakultetas (Riga, Latvija).
2014 m. kovo mėn. – Maceratos universiteto Teisės fakultetas (Macerata, Italija).

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Dovilė Murauskienė

THE EXPRESSION OF *PARENS PATRIAE*
DOCTRINE IN THE CRIMINAL PROCEDURE
INVOLVING CHILDREN

Summary of Doctoral Thesis
Social Sciences, Law (01 S)

Vilnius, 2017

The doctoral thesis was written during the period of 2011–2017, defended at Mykolas Romeris University according to the right to carry out doctoral studies provided to Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University under the order of the Minister of Education and Science of the Republic of Lithuania, dated 8 June 2011, No. V-1019.

Scientific supervisor:

Prof. Dr. Rima Ažubalytė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, 01 S).

The doctoral thesis will be defended at the Law Research Council of Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University:

Chairman:

Prof. Dr. Jolanta Zajančauskienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, 01 S).

Members:

Prof. Dr. Aistė Diržytė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology, 06 S);

Prof. Dr. Romualdas Drakšas (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law, 01 S);

Assoc. Prof. Dr. Goda (Vilnius University, Social Sciences, Law, 01 S);

Assoc. Prof. Dr. Zdeněk Kühn (Charles University in Prague, the Czech Republic, Social Sciences, Law, 01 S).

The public defence of the doctoral thesis will take place at the Law Research Council at Mykolas Romeris University on the 8th of September, 2017, 1 PM in the Conference Hall of Mykolas Romeris University (Room I-414)

Address: Ateities str. 20, Vilnius, Lithuania.

The doctoral thesis was sent out the 8th of August, 2017.

The doctoral thesis is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (Gedimino ave. 51, Vilnius) and the libraries of Mykolas Romeris University (Ateities str. 20, Vilnius) and Vytautas Magnus University (K. Donelaičio str. 52, Kaunas).

THE EXPRESSION OF *PARENS PATRIAE* DOCTRINE IN THE CRIMINAL PROCEDURE INVOLVING CHILDREN

SUMMARY

Problem of the research

A dog wags a tail or the tail wags the dog?

In present criminal procedure, which among other purposes, tends to the rehabilitation of private participants of criminal procedure, in order to reveal crimes thoroughly and apply criminal law correctly, the imperative to protect and defend human rights and legal interests established in the Constitution cannot be forgotten. In all stages of criminal procedure sufficient focus shall be attached to the assurance of the rights and legal interests of all persons in the process by treating similarly persons who possess the same procedural status. Whereas, differentiated legal regulation shall be based on the objective differences of persons established in legal acts. It is accepted in international and national level that one of such objective differences, which allows differentiation of criminal procedure, is the minority of the person who participates in the procedure. Despite which status they acquire in the criminal procedure (suspect, accused, victim or witness), children due to their social status and attributable characteristics – physical and mental immaturity – must be guarded and supported, they need corresponding legal protection.

Thus, questions such as *What child's rights shall be singled out from the catalogue of human rights? Does a child differ from an adult?* have been already answered and there is no discussion about them. Probably, it would be hard to find a practicing lawyer or scholar who would not know that a child separates from an adult not only by a formal criteria (age), but also by evaluative ones – psychological, social, corporal, cognitive maturity. Namely, these differences oblige to create the rules of criminal procedure applicable to a child. Current events which have great public attention and the proposals for amendments of Code of Criminal Procedure (CCP) which pursue them, also the tendencies of judicial practice, ongoing scientific events about these topics noticed by the author, in which for decades principally the same questions are being risen, on the one hand, allow to state reasonably that the care of protection of children rights is vivid and it is universally agreed on the protection of children. On the other hand, the mentioned circumstances show that such legal measures of protection implementation do not act as they should.

The author considers before the research and after it that a lack of specific doctrinal basis for children's criminal procedure, methodology and consistency, according to which the protection of children's rights in criminal procedure would be created and developed, lead to ineffective protection of children's rights. It appears that we look for the means of problem solving without understanding its essence and without looking into children's criminal procedure holistically. Therefore, this situation reminds the political satire by B. Levison, according to which, not a dog wags a tail, but the tail wags the dog. To such a

situation contributes also the fact that a complex and inter-disciplinary research, which would aim not only to assess the existing mechanism of the protection of children's rights, but methodologically base the purpose and essence of the elements which comprise this mechanism has never been done in Lithuania.

The need for the scientific analysis of children's criminal procedure derives, firstly, from the aim to answer the question why and how children differ from adults. Secondly, it comes from the need to examine which means and methods can ensure effective and as much as possible equal children's participation in criminal procedure. Thirdly, which principles and methodological guidelines must be applicable in the creation and application of the norms of children's criminal procedure.

Because of the absence of doctrinal rules of children's criminal procedure the author chose to reveal the deep outflows of children's criminal procedure, which allow to sketch the guidelines according to which shall act not only the legislator, but also the officers of law enforcement. For instance, it became clear that the judges working in the courts of Lithuania in many cases do not know that the rule of *one interrogation of the child* is based on psychologists' guidelines and not only on the need to protect a child from the negative effect of the criminal procedure but also to protect the content of the testimony from the so-called phenomenon of 'contamination' of memories. It is clear from the tendencies of judicial practice that it is not always clear for the judges what role a child's representative plays by law and why the legislators established a possibility to change an inappropriate representative by an appropriate one and etc. Unanswered doctrinal questions make assumptions for the incorrect interpretation and application of the norms of criminal procedure. It leads to the practical relevance of the research – only after answering the question, what induces to look for the means of children protection in criminal procedure, we can find effective means for protection of children's rights.

Also, this research is relevant because although there is a lack of doctrinal basis for children's criminal procedure, the legislator and law enforcement officers actively participate in the discussions for the protection of children's rights, criticize it and present the proposal for the legislative amendments. Legal acts, adopted on the basis of these initiatives without methodological guidelines for absence of populist and holistic approach can remain unaccomplished and burden the protection of children's rights in practice.

According to the main goals of this research – to analyze and assess the instruments, which are the basis for children's criminal procedure – the old *parens patriae* doctrine was chosen as the starting point, which is the main paradigm of this specific form of criminal procedure and which is relevant today as well. The influence of this doctrine to children's criminal procedure appears by two principles which derive from it – the best interests of the child and rehabilitation. These principles in the current criminal procedure have three main functions: to sketch the legislative guidelines, model the application of legal norms and fulfill the regulatory omissions of the legal relations, concerning the children's criminal procedure. Thus, the research is based on the conception of rehabilitation criminal procedure, which aims to protect the best interests of the child. The chosen doctrinal basis principally defined the object of the research. Although *parens patriae* doctrine was firstly applied to the model of children who were accused as well as victims in criminal procedure,

nowadays the main principles of this doctrine are mostly applicable to the subjects who participate in criminal procedure not by their own will – victims and witnesses. According to it, the greatest attention is attached to the analysis of the children who possess this status. For the children who are suspects (accused) the greater relevance has the principle of minimal harm, which, due to the restricted scope of this research, is not being analyzed. Questions, concerning the legal status of children who are suspects (accused) are analyzed as much as it was necessary to reveal the problematic aspects of children who are victims or witnesses.

According to the mentioned circumstances which base the relevance of this topic, **the problem of the scientific research shall be:** What stipulates the need to establish children's criminal procedure and on which doctrinal basis it should be based? How the legal regulation of children's criminal procedure and the practical application is conceptually optimum and compatible with the principles of the best interest of the child and rehabilitation?

The novelty and relevance of this research. Although, the situation of children in criminal procedure was a matter of concern a few decades ago, this institute has been very little examined in the academic jurisprudence so far. The topic of children's criminal procedure has not been thoroughly analyzed in Lithuania and the meaning of the principles of the best interests of the child and rehabilitation have not been analyzed separately in the criminal procedure science at all. The conducted research in this area has been directed to the analysis of the current legal regulation. Thus, there is a lack of research in the national academic jurisprudence which would reveal the essence of children's criminal procedure and theoretical basis and would base the need for it. The basis of this doctoral research is *parens patriae* doctrine – which allowed to name the main principles, may be the basis of the regulation of children criminal procedure and answer practical questions. The analysis of these principles as the basis for children criminal procedure is brand new in Lithuanian criminal procedure science and has not been analyzed so far.

This doctoral research is a try to reveal inter-disciplinary the purpose and theoretical basis of children's criminal procedure. The research is not limited with the assessment of positive law and relevant judicial practice. According to the aim to reveal the importance of the principles of children's criminal procedure and the boundaries of their application in criminal procedure, this research analyses the research conducted in other scientific areas, particularly, psychology, sociology. Relying on the research in legal psychology this research grounds and explains the essence of some principles of children criminal procedure, for instance, the rule of one interrogation, the means for the assurance of reliability of child's testimony. The psychology of development and the research in sociology are relevant for the analysis of the indications which comprise the content of children maturity and their influence to the assessment of specific form of criminal procedure.

The scientific novelty of this topic is based on the complex research in which the institute of children's criminal procedure is thoroughly examined, the theoretical analysis of *parens patriae* doctrine and its influence to the positive expression of this procedural form. Due to the methodological basis of children's criminal procedure, this research will be relevant in theoretical level, because it will fill the gaps of academic jurisprudence. The research is relevant for the legislation and law enforcement officers. The research of the solution for

the problematic situations raised in this research, by relying on the principles of the best interests of the child and rehabilitation will be definitively useful in the application of legal norms. The conducted analysis of children's criminal procedure, theoretical basis, formed conclusions and proposals are contribution to the criminal procedure science. Also this research may be a source of academic (universities) studies research and pedagogy.

The object of the scientific research – the doctrinal basis of children's criminal procedure, the conception of principle which models this specific criminal procedure and expression in regulation in force and practical application.

The scientific research was done in two ways. Firstly, factual and legal assumptions which settle the need for the analysis of specific children's criminal procedure were analyzed. Secondly, the research aimed to present and reveal the basic principles, deriving from *parens patriae* doctrine, which allow to assess the laws in force, the initiatives of the legislator's practical application of provisions also principles which fill the gaps of legal regulation.

The purpose of the research – to propose a doctrine after the complex analysis of the factual and legal basis of the criminal procedure in which children participate, according to which legal acts, which regulate children's criminal procedure shall be adopted and applied.

The objectives of the research:

1. Discuss the theoretical, factual and legal assumptions of the criminal procedure in which children participate.
2. Assess the impact of *parens patriae* doctrine on the current criminal procedure.
3. Analyze the theoretical basis of principles of the best interests of the child and rehabilitation, their conception, expression in the children's criminal procedure.
4. Assess legal norms in force, which establish the procedural guarantees for the assurance of children's rights and legal interests in the Republic of Lithuania and international legal acts, seeking to establish whether the regulation in Lithuania allows to reach the aims of children's criminal procedure, deriving from the principles of the best interests of the child and rehabilitation.

The methodology of the research. The law as well as other social sciences analyze social reality. However, reality as a connection of events is recognized not as it is by itself but as it is experienced, felt, explored, constructed in our imagination, according to different conditions. In other words, the law as a social science depends on how we perceive it. According to it, this research is based on the philosophical theory of constructivism. This philosophical theory is chosen because its base is the construction of knowledge. Knowledge and the world are designed and interpreted by certain means. The principle of constructivism is the creation of experience-based knowledge, in which a scientist actively participates himself. Knowledge is constructed on the inner personal activity, which comes to us from the outside world. Pursuant to P.L. Berger and T. Luckman, 'social order is a creation of man or, even more it is a continuous creation.' It means that everything which relates to the social life of people is made by people themselves. The theory of constructivism emphasizes knowledge where one of the main dimensions is critical thinking. This theory is used in this research.

Thus, the philosophy of constructivism is applicable in this research because it does not seek only to survey the legal regulation of children's criminal procedure in force as *status*

quo, but aims to give more wide knowledge which is analyzed creatively and critically and are also systematized and assessed. The basis of this knowledge and author's experience allowed to reach the aim of dissertation and propose the most suitable doctrinal basis of the criminal procedure in which children participate.

Empirical qualitative data collection methods were applied in this research: analysis of scientific and legal works and informal (unstructured) experts' interviewing. The collected data was edited by applying these theoretical methods: *systematic analysis, induction, historical and comparative*.

Qualitative analysis of judicial practice (analysis of judicial documents) was conducted during the preparation of this work. Different decisions of national and international courts, critical occasions, which illustrate well the problems of the raised questions, also occasions, which prove or deny the raised insights and questions were analyzed in this dissertation. Thus, depending on the aim of the research and analyzed problem, the set of research was made according to the principle of saturation. The object of the scientific research settled that this research is not oriented to the quantitative indicators (statistics), thus the qualitative research was carried out.

The purposive survey of respondents was conducted according to the unstructured experts' interviewing method. Due to the practical nature of the questions raised in this research, a close link with the objects, which are analyzed in the psychology, a purposive inquest (interview) of the respondents which have a degree in psychology and practice working with children's criminal procedure was carried out. The psychologists who work in the regional courts of Lithuania were interviewed. The set of the interview participants was made due to the critical strategy of participants' selection and the principle of saturation when it was decided after inquiring of three of five experts that the collected information is enough for the summaries and conclusions to be made. Three psychologists, working in the courts were inquired – Aušra Augaitienė – a philologist of Klaipėda regional court, Vaida Šarauskienė – a psychologist of Šiauliai regional court and Nerijus Ogintas – a psychologist from Panevėžys regional court. The experts' interview was unstructured, the questions presented were not the same, they were formed according to the information of each expert, the specific problems which arise in the territory in which they work.

The collected data was edited according to the strategy of the qualitative content analysis. After the analysis of legal documents and scholars' works, unstructured experts' interviewing the received data was systematized and grouped according to the indications which link or differentiate them. Such systematized data was a basis for the conclusion of this research and recommendations. This strategy for the edition of research data was chosen because the quantitative research, where the objective is to reveal concrete experiences and create a wider cognitions, based on the context. Thus, the strategy of qualitative content's analysis facilitated the analysis of collected legal documents during the empirical research, the comprehension of the context through the emerging problems and repetition of categories and sub-categories in them allowed to create different themes and asses them in the context of all received data.

The collected data by the analysis of legal documents and experts' interviewing was edited by *induction method*. This method allowed to draw general conclusions about the

main practical problems in children's criminal procedure and answer the questions about the compatibility of the regulation with force with the principles of children's criminal procedure. Induction method allowed to formulate the conclusions of the research and present proposals for the possible development methods of legal regulation.

Systematic analysis method was chosen because one of the main aims of the scientific research is to analyze the theoretical and factual basis of the criminal procedure in which children participate and reveal the place of this differentiated form of criminal procedure in the context of the general criminal procedure form. Systematic analysis method helped to assess *parens patriae* doctrine in the current children's criminal procedure. Also systematic analysis method was applied to link the knowledge of different sciences, for instance, the law and psychology, the law and sociology and made relevant conclusions of the legal science.

Historical research method helped to establish the roots of children's criminal procedure and doctrinal basis, understand the conditions for the emergence of children's courts, assess the changes of children criminal procedure due to the historical context. This method allowed to look deeper into the analyzed problem and perceive the evolution of legal regulation.

Comparative method was applied seeking to establish the main peculiarities of the legal regulation in our state and compare them with the legal regulation in international legal acts and foreign states. Scientific opinions, doctrines (academic jurisprudence), the legal acts of Lithuania and foreign countries, which regulate children's criminal procedure were analyzed by comparative method. Comparative method was applicable in order to highlight the general theoretical basis for children's criminal procedure formed in different states, the advantage of examined institute and differences in different states' positive law, also to look for good practice and effective regulation examples and alternatives of legal regulation. Thus, comparative method was applied to establish the main particularities and deficiencies of legal regulation in our state by comparing them with legal regulation which exists in international law acts and foreign states. It is noticeable that a greater attention was drawn to the common law tradition countries, because *parens patria* doctrine, which became the basis of such criminal procedure, derives namely from these countries.

One of the sources of data collection is author's discussions with the judges from different courts. Between March 2015 and May 2015 the author organized workshops, which were closely related to the themes of the doctoral research. It allowed to discuss with judges the problems, with which they encounter while examining criminal cases in which children participate. The information received during these discussions allowed to see the research problems and induced to search for a possible solution.

The defended statements of the research. Firstly, the particularity of children's criminal procedure stipulates not only a formal criteria which separate a child from an adult – age. A greater significance for grounding the particularity of criminal procedure have the assessed criteria – maturity and process capacity where understanding is relevant for an appropriate application of legal norms and implementation of protection of children's rights.

Secondly, current positive law which governs different institutes of children's criminal procedure would be principally sufficient to achieve the goals of children's criminal procedure, if their application had a methodological (doctrinal) basis.

Thirdly, *parens patriae* doctrine which appears through the principles of the best interests of the child and rehabilitation compatible with the paradigm of a due criminal procedure is applicable in the present children's criminal procedure.

Structure of the research. The structure of dissertation research is chosen according to the object, aim and raised problems of the research.

The doctoral research consists of introduction, three chapters of research, conclusions and proposals, the list of sources and literature and summary in English language.

The relevance of the topic, the problem of research, novelty of the research and relevance, the defined object of the research, aims and problems, the defended statements are in the introduction. Also the methodology of the research is presented in the introduction. In the survey of research the scientific research in Lithuania and foreign countries, linked with the object of dissertation is mentioned.

The first chapter is dedicated to the explanation and ground of the need to establish specific rules of children's criminal procedure. This chapter begins with the analysis of *parens patriae* doctrine, evaluating it retrospectively, as the basis of the first methodological basis of children's courts and currently, according to its impact on the current children's criminal procedure. Also the doctrine of the differences between a child and an adult, which derives from *parens patriae* doctrine and is relevant for the explanation of the need for children's criminal procedure is analyzed in this part. The differences of children from the adults in his part are analyzed through these indications: insufficient physical, mental, cognitive, social maturity and the peculiarities of procedural subjectivity. The conclusions in this part are that *parens patriae* doctrine nowadays appears through the two main principles: the best child's interests and rehabilitation – are further analyzed in the second and third chapters.

The principle of the best child's interests is analyzed in the second chapter. The analysis of this principle is commenced by discussing its regulation in national and international legal acts and content's analysis. The main conclusion is that the best child's interest is definitively relevant in the current children's criminal procedure, but due to the uncertainty of its content, dynamics and subjectivity, it is applicable in practice not in a correct way. The problematic aspects of the principle of the best interests of the child are revealed by analyzing the institute of representation on behalf of law and authorization, also by analyzing the elements of a fair trial in which child is a victim, from which, perhaps the most important is the right to safe surroundings during the procedural actions.

The third chapter is dedicated to the analysis of the principle of rehabilitation and its application in children's criminal procedure. The main idea of this chapter is that the criminal procedure in which a child participates as a witness or victim, must be rehabilitating one, and assure the best child's interests. The analysis of international legal acts and scientific researcher allowed to draw three main elements of the principle of rehabilitation: the collection of information and quality participation in criminal procedure, the provisions of specialized help and the application of protective means. The application of rehabilitation principle is analyzed through these three main aspects.

The conclusions of the research, which ground the defended statements and summarizes the results of the scientific research, also form proposals to the legislator for the development of legal norms are presented in the end of the research.

Survey of the research. Children's criminal procedure has not been analyzed in the doctoral level so far. Some aspects of children's criminal procedure were not analyzed extensively by R. Ažubalytė⁹⁴⁵, G. Goda⁹⁴⁶, A. Jatkevičius⁹⁴⁷, E. Kavoliūnaitė-Ragauskienė⁹⁴⁸, also in methodological sources: survey of international acts, legal recommendations to the officers, who work with minors. Scientific works by R. Ažubalytė are the most actual to the object of the research. This author was the first in Lithuania who talked about the assumptions, which allow to differentiate the criminal procedure where children participate. Also, the scholar analyzes common requirements of criminal procedure in which minors participate not as suspects (accused), but as victims and witnesses. J. Kanapeckaitė (Zajančauskienė)⁹⁴⁹ also mentions necessary appropriate representation of minors suspects (accused) during the criminal procedure in her scientific research by indicating that age, social maturity, experience and lack of knowledge, poorly formed orientation of values stipulate that a minor not always can perceive difficult situations in live and acquire a special status in criminal procedure. R. Jurka⁹⁵⁰ analyzed in a scientific article problematic aspects which relate to the admissibility of interrogation of a legal representative of a minor as a witness. R. Žibaitė-Neliubšienė⁹⁵¹ mentions burdens that courts encounter, when they analyze the reliability of children's evidence. Impact on Lithuanian science and in part to the legislation has made the Program of minors' justice, which has been implemented since 1998. The main aim of this program is to analyze the methodological presumptions and the current situation of minors' justice in Lithuania, summarize the main trends of state's policy on minors' justice, analyze criminal and criminal procedure laws. A scientific research – the need and possibilities of establishment of specialized courts for hearing family and minors cases in Lithuania was carried out.

This research is mainly based on the research of the authors from foreign states in which the topic of children's criminal courts has been analyzed for a long time. The most of re-

---

945 Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J. Specifinės baudžiamojo proceso formos. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011. P.217-285; Ažubalytė, R. Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese. *Is: Kurapka, V. et al. Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011:159-203.; Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai. *Is: Ancelis, P. et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009; Ažubalytė, R. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos. *Is: Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.

946 Goda, G. Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kelimo kursų paskaitų medžiaga. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-30]. www.nplc.lt/nj/.

947 Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese. *Teisė*. 2001, Nr. 41.

948 Kavoliūnaitė – Ragauskienė, E. Vaiko teisių apsauga baudžiamajame procese: atstovavimas, gynyba ir apklausų atlikimas. Vilnius: Teisės institutas, 2016.

949 Kanapeckaitė, J. Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos sutrikimais. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.

950 Jurka, R. Atstovo kaip liudytojo apklausa. *Teisės žinios*. 2006 m, Nr. 2-3 (15-16).

951 Žibaitė – Neliubšienė, R. Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai. *Jurisprudencija*, 2016, 23(2):310-332.

search upon which this dissertation research is based are linked with minors' courts, the application and interpretation of the provisions of Children rights convention, the principles of children's best interests, a lot of attention is paid to the children's interrogation. The roots and evolution of children's criminal procedure have been analyzed by such authors: F. Sanford⁹⁵², A. Hae - June⁹⁵³, B. G. Curtis⁹⁵⁴, R. Chao⁹⁵⁵, J. Doek⁹⁵⁶, S. Friedland⁹⁵⁷, L. A. Cintron⁹⁵⁸, S. Vosskuhler⁹⁵⁹, S. Malempati⁹⁶⁰, J. I. Mayo⁹⁶¹. The principle of the best interests of the child was thoroughly analyzed by these authors: T. Chan⁹⁶², M. Woolf⁹⁶³, J. Zermatten⁹⁶⁴, R. Mnookin⁹⁶⁵, C. Funderburck⁹⁶⁶, A. Degol, S. Dinku⁹⁶⁷. For the analysis of the forms of the principle of rehabilitation in children's criminal procedure the author relied on research

-
- 952 Sanford, J. F. Juvenile Justice Reform: An Historical Perspective. *Stanford Law Review*. 1970:1189-1290.
- 953 Hae-June, Ahn. Tribal Governments Should be Entitled to Special Solitude: The Overarching Sentiment of the *Parens Patriae* Doctrine. *Ecology Law Quarterly*. Vol. 37, 2010: 625-652.
- 954 Curtis, B.G. The Checkered Career of *Parens Patriae*: The State as Parent or Tyrant? *DePaul Law Review*. Vol. 25, 1976:895-915.
- 955 Chao, R. *Parens Patriae* and the Juvenile Death Penalty. *Children's Legal Rights Journal*. Vol. 21, No. 1. 2001:21-31.
- 956 Doek, J. The Juvenile Court: An Endangered Species? Will the Juvenile Justice System Survive? *European Journal on Criminal Policy and Research*. Vol. 2-2, 2002: 42-56.
- 957 Friedland, S. The Rethoric of Juvenile Rights. *Stanford Law & Policy Review*. Vol. 6:2, 1995: 137-149
- 958 Cintron, L. A. Rehabilitating the Juvenile Court System: Limiting Juvenile Transfers to Adult Criminal Court. *Northwestern University Law Review*. 1996, Vol. 90, No. 3:1254-1282.
- 959 Vosskuhler, S. *Parens Patriae* and Constitutional Concepts in The Juvenile Justice System. *Criminal Justice Journal*. Vol. 1, 1977:251-268.
- 960 Malempati, S. Beyond Paternalism: The Role of Counsel for Children in Abuse and Neglect Proceedings. *University of New Hampshire Law Review*. Vol.11, No.1, 2013:97-128.
- 961 Mayo, J.I. Dependent, Neglected and Delinquent Children: The State as *Parens Patriae*. *Journal of Juvenile Law*. Vol. 5, 1981:90-98.
- 962 Chan, T. Serving The Best Interest of California's Dual-Jurisdiction Minors: The Need for a (Re) Unification of the Juvenile Court System. *Review of Law and Social Justice*. Vol. 21, 2012:211-242.
- 963 Mitchel, W. Coming of Age? – The Principle of „The Best Interests of the Child“. *European Human Rights Law Review*. 2003, 2:205-221.
- 964 Zermatten, J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *International Journal of Children's Rights*. 18 (2010): 483-499.
- 965 Mnookin, R. *In the Interest of the Child: Advocacy, Law Reform and Public Policy*. New York: W.H. Freeman & Co, 1985
- 966 Funderburck, C. Best Interest of the Child Should Not Be an Ambiguous Term. *Children's Legal Rights Journal*. Volume 33, Fall 2013:229-265.
- 967 Degol, A.; Dinku, S. Notes on the Principle „Best Interest of the Child“: Meaning, History and its Place Under Ethiopian Law. *Mizan Law Review*. Vol. 5, No. 2, 2011:319-337.

conducted by K. M. Laubenstein⁹⁶⁸, J. L. Trasen,⁹⁶⁹ U. Orth⁹⁷⁰, D. Libai⁹⁷¹, K. Henning⁹⁷², T. Chan⁹⁷³, M. S. King⁹⁷⁴, D. B. Wexler⁹⁷⁵, J. Armstrong⁹⁷⁶. The authors who analyzed the interrogation of children had significant influence on this research: S. A. Watkins⁹⁷⁷, E. Walton⁹⁷⁸, L. Claman⁹⁷⁹, S. P. Brubacher⁹⁸⁰, D. Runyan, M. Everson, G. Edelsohn⁹⁸¹, K. Saywitz, L. Snyder⁹⁸², J. A. Quas, B. D. McAuliff⁹⁸³, A. Yates⁹⁸⁴, B. Nurcombe⁹⁸⁵, J. Almerigogna⁹⁸⁶, S.

-
- 968 Laubenstein, K.M. Media Access to Juvenile Justice: Should Freedom of the Press be Limited to Promote Rehabilitation of Youthful Offenders? *Temple Law Review*. Vol. 68, 1995:1897-1939.
- 969 Trasen, J.L. Privacy v. Public Access To Juvenile Court Proceedings: Do Closed Hearings Protect the Child or the System? *Boston College Third World Law Journal*. Vol. 15, 1995:359-382
- 970 Orth, U. Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings. *Social Justice Research*. Vol. 15, No. 4, 2002: 313-325.
- 971 Libai, D. The Protection of the Child Victim of a Sexual Offense in the Criminal Justice System. *Wayne State Law Review*. 1969, 16(6):635-660.
- 972 Henning, K. What's Wrong with the Victims' Rights in Juvenile Court?: Retributive Versus Rehabilitative Systems of Justice. *California Law Review*. Vol. 97, 2009: 1107-1170.
- 973 Chan, T. Serving The Best Interest of California's Dual-Jurisdiction Minors: The Need for a (Re) Unification of the Juvenile Court System. *Review of Law and Social Justice*. Vol. 21, 2012:211-242.
- 974 Michael, S. K. Restorative Justice, Therapeutic Jurisprudence and the Rise of Emotionally Intelligent Justice. *Melbourne University Law Review*, 32 (2008): 1096-1126.
- 975 Wexler, D.B., Winick, B.J. *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996.
- 976 Armstrong, J. Rethinking the Restorative – Retributive Dichotomy: is Reconciliation Possible? *Contemporary Law Review* 17, 3 (2012): 362-374.
- 977 Watkins, S.A. The Double Victim: The Sexually Abused Child and the Judicial System. *Child and Adolescent Social Work*. 1990, Vol. 7, No.1:29-42.
- 978 Walton, E. The Confrontation Clause and the Child Victim of Sexual Abuse. *Child and Adolescent Social Work*. Vol. 11, Number 3, 1994.
- 979 Claman, L. *et al.* The Adolescent as a Witness in a Case of Incest: Assessment and Outcome. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*.25(4):457-461.
- 980 Brubacher, S.P.; La Rooy, D. Witness Recall Across Repeated Interviews in a Case of Repeated Abuse. *Child Abuse & Neglect*. 38 (2014):202–211.
- 981 Runyan, D. *et al.* Impact of Legal Intervention on Sexually Abused Children. *Journal of Pediatrics*1136(1988):647-652.
- 982 Saywitz, K.; Snyder, L. Improving Children's Testimony with Preparation. *Is: Child Victims, Child Witnesses: Understanding and Improving Testimony* (eds. G.S. Goodman, B.L. Bottoms). New York: Guilford Press, 1993.
- 983 Quas, J.A.; McAuliff, B.D. Accommodating Child Witnesses in the Criminal Justice System: Implications for Death Penalty Cases. *Is: Mental Disorder and Criminal Law. Responsibility, Punishment and Competence* (eds. Schopp, R.F., Wiener, L. R., Bornstein, B.H. *et al.*). New York: Springer, 2009.
- 984 Pavyzdžiui, Yates, A. Should Young Children Testify in Cases of Sexual Abuse? *American Journal of Psychiatry*. 1987, 144(4):4760-480.
- 985 Nurcombe, B. The Child as Witness: Competency and Credibility. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*. 1986, 25(4):473-480.
- 986 Almerigogna, J. *et al.* A State of High Anxiety: How Non-Supportive Interviewers can Increase the Suggestibility of Child Witnesses. *Applied Cognitive Psychology*. 21, 2007: 963-974.

Moston⁹⁸⁷, G. Kohnken⁹⁸⁸, M. Page ir G. Precey⁹⁸⁹. For the interpretation of the provisions of The Convention of the Rights of the Child the author relied on scientific research by the well known researches of this Convention: U. Kilkelly⁹⁹⁰, J. Doek⁹⁹¹, B. Abramson⁹⁹², A. G. Mower⁹⁹³.

Children's state and welfare in criminal procedure is the object of research of various law and social sciences (criminal law, criminal procedure law, criminology, criminalistics, psychology of law, psychology of development, sociology). The research conducted in these scientific fields have been significant in this doctoral research.

So far in Lithuanian legal science the major focus on juvenile justice has been given by the criminal law scientists, for instance R. Drakšas ir A. Drakšienė⁹⁹⁴, A. Jatkevičius⁹⁹⁵, G. Sakalauskas⁹⁹⁶, L. Pakštaitis⁹⁹⁷, who have analyzed the system of penalties for children. The

-
- 987 Moston, S.; Engelberg, T. The effects of Social Support on Children's Eyewitness Testimony. *Applied Cognitive Psychology*. 6, 1992:61–75.
- 988 Kohnken, G. A. German Perspective on Children's Testimony. *Iš: Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice (eds. Westcott, H.L., Graham, M.D., Bull, H.C.)*. Great Britain: John Wiley & Sons, 2002: 234-243.
- 989 Page, M.; Precey, G. Child Protection Concerns When Questioning Children. *Iš: A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice (eds. Westcott, H.L., Graham, M.D., Bull, H.C.)*. Great Britain: John Wiley & Sons, 2002.
- 990 Kilkelly, U. The Best of Both Worlds for Children's Rights? Interpreting the European Convention on Human Rights in the Light of the UN Convention on the Rights of the Child. *Humans Rights Quarterly*. 2001, 23: 308-326
- 991 Doek, J. The UN Convention on the Rights of the Child. In *Reforming Juvenile Justice (eds. Junger-Tas, J., Dunkel, F.)*. London: Springer, 2009.
- 992 Abramson, B. Juvenile justice: the „Unwanted child“: Why the Potencial of the Convention on the Rights of the Child is not being realized, and what we can do about it. *Iš: Juvenile Law Violations, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems (eds. Jensen, E.; Jepsen, J.)* Oregon, 2006.
- 993 Mower, A. G. The Convention of the Rights of the Child: International Law Support for Children. Connecticut: Greenwood Press, 1997.
- 994 Drakšas, R. Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai. Vilnius, 2005.; Drakšas, R.; Drakšienė, A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius, 2008.; Drakšienė, A. Nepilnamečio baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte. *Teisė*. 1998, Nr. 32.; Drakšienė, A. Vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje. *Teisė*. 2000, Nr. 54.; Drakšas, R. Numatytų nepilnamečių baudžiamųjų teisiųjų sankcijų paskirtis. *Teisė*. 2006, Nr. 61.; Drakšienė, A. Laisvės apribojimo bausmės taikymas nepilnamečiams. *Teisė*. 2006, Nr. 61.; Drakšienė, A. Kai kurie nepilnamečių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės aspektai. *Iš: Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys*. Vilnius, 2011.
- 995 Jatkevičius, A. Alternatyvios laisvės atėmimui poveikio priemonės, taikomos nepilnamečiams už smurtinius nusikaltimus. *Teisė*. 2000, Nr. 35.
- 996 Sakalauskas, G.; Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvoje: reglamentavimo problemos ir galimi jų sprendimai. *Teisės problemos*. 2000, Nr. 3-4.
- 997 Pakštaitis, L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo bei tobulinimo problemos. *Iš: Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys*. Vilnius, 2007.

questions concerning minimum age of criminal responsibility as well as insufficient social maturity have been analyzed by G. Sakalauskas⁹⁹⁸, L. Ūselė⁹⁹⁹.

Research conducted by sociologists G. Kvieskienė¹⁰⁰⁰, A. Skolnick¹⁰⁰¹, P. Coveney¹⁰⁰², E. Sunley¹⁰⁰³, B. Mayall¹⁰⁰⁴ have been relevant for the analysis of factual differentiation of children's criminal procedure. Particularly relevant for this topic is the research, conducted by the psychologists of law - N. Grigutytė¹⁰⁰⁵, J. Valiukevičiūtė¹⁰⁰⁶, A. Diržytė. The reliability of children's testimony has been analyzed by the psychologist I. Čėsniienė¹⁰⁰⁷. This author in cooperation with A. Diržytė¹⁰⁰⁸ revealed the main functions of psychologists' participation in criminal procedure in interrogation of a minor victim or witness. The author in this research relies on the studies of the psychology of development conducted by: D. Vyčiniienė¹⁰⁰⁹, M. Pileckaitė - Markovienė, D. Nasvytienė, D. Bumblytė¹⁰¹⁰, V. Navickas, A. Vaičiulienė¹⁰¹¹, E. Cauffman, L. Steinberg¹⁰¹². Studies conducted by V. Justickis, G. Valickis¹⁰¹³ have been relevant for the assessment of the principle of rehabilitation in children's criminal procedure.

---

998 Sakalauskas, G. Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai. Teisės problemos. 2009, Nr. 2 (64).; Sakalauskas, G. Minimalios baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos dilema. *Iš: Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys.* Vilnius, 2011.

999 Ūselė, L. Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18-20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. *Teisė.* 2011, Nr. 78:182-195.

1000 Kvieskienė, G. Socializacija ir vaiko gerovė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003.

1001 Skolnick, A. The Limits of Childhood: Conceptions of Child Development and Social Context. *Law and Contemporary Problems.* Vol. 39, No. 3, 1975: 40-77.

1002 Coveney, P. *The Image of Childhood.* Penguin Books: 1967.

1003 Sunley, E. *Nineteenth-Century American Literature on Childrearing.* *Iš: Childhood in Contemporary Cultures* (eds. Mead, M.; Wolfenstein, M.). USA: University of Chicago Press, 1955.

1004 Mayall, B. *Towards a Sociology for Childhood. Thinking from Children's Lives.* Maidenhead: Open University Press, 2002.

1005 Grigutytė, N. Vaiko apklausa. *Iš: Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys.* (ats. red. Čėsnaitytė, I.) Vilnius, 2007.

1006 Grigutytė, N.; Valiukevičiūtė, J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu. *Jurisprudencija.* 2006, Nr. 80.

1007 Čėsniienė, I. Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai. *Jurisprudencija.* 2003, Nr. 41 (33).

1008 Čėsniienė, I. Diržytė, A. Nepilnamečių liudytojų parodymų baudžiamosiose bylose psichologinis vertinimas. *Jurisprudencija.* 2005, Nr. 67 (59).

1009 Vyčiniienė, D. Paauglystės amžiaus charakterio akcentuacijos, tipiškos paauglystės amžiaus elgesio reakcijos. *Iš: Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga.* Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2002: 38-52.

1010 Pileckaitė-Markovienė, M.; Nasvytienė, D.; Bumblytė, D. *Vystymosi psichologija. Vaikystė.* Vilnius: Enciklopedija, 2004.

1011 Navickas, V.; Vaičiulienė, A. *Žmogaus raidos psichologija.* Vilnius: Versus aureus, 2010

1012 Cauffman, E.; Steinberg, L. (Im)maturity of Judgment in Adolescence: Why Adolescents May Be Less Culpable Than Adults. *Behavioral Sciences and the Law,* 2000, Vol. 18.

1013 Justickis, V.; Valickas, G. Terapinė jurisprudencija ir šiuolaikinės teisės humanizacijos problema. *Socialinių mokslų studijos.* 2011, 3(3):997-1013.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

1. The perception that a child differs from an adult which determines a need to broaden the goals and purpose of the criminal procedure in which children participate, derives from *parens patriae* doctrine which acknowledges the duty of a state to take care of the children in criminal procedure through the established institutions. Nowadays *parens patriae* doctrine which has become a doctrinal basis for juveniles' courts and the whole juveniles' justice and from which the principles directly derive of the best interests of the child and rehabilitation operate together with the essential norms of criminal procedure.

1.1. Specific children's criminal procedure bases the criteria which separate a child from an adult: a formal criteria – age, an evaluative criteria– maturity and the absence of total procedural capacity.

1.1.1. According to the formal criteria, a child is a person in criminal procedure under 18 years old. The presumption of minority can be rebutted in two ways.

In the first case, the highest level of minority can be reduced to 16 years old, by applying emancipation or the institute of conclusion of marriage in civil procedure. The analysis of the purpose, conditions for application and practice of emancipation or the institute of conclusion of marriage allow to conclude that only the fact that a person in civil procedure has been recognized as capable to participate in civil legal relations (acquired a material capacity) is not enough to regard him/her as fully procedurally capable in criminal procedure by disposing procedural rights or fulfilling procedural obligations. The exception to this rule could be occasions when a person who was recognized as capable in civil procedure (is under 18 years old) demands to be treated as an adult in criminal procedure and this position is compatible with his/her interests.

In the second case the highest level of minority can be increased to 21 years old if a minor's social maturity is insufficient to regard him/her as an adult in criminal procedure.

1.1.2. Person's maturity is an evaluative criteria which allows to differ a child from an adult.

Its establishment consists of the assessment of physical, psychological, social, cognitive aspects which form the competence of the officers of law enforcement and must be carried out in each situation (case) individually. The presumption of majority can be rebutted by the criteria of maturity.

1.1.3. A formal criteria – age and the evaluative criteria – maturity define the content of elements of procedural subjectivity – procedural passive capacity and active capacity. A person acquires the absolute procedural active capacity when he/she becomes 18 years old and sufficient mature which allows to participate effectively in criminal procedure. The acquisition of procedural subjectivity (active and passive capacity) is directly coupled

with person's procedural status. In criminal procedure procedural active capacity directly determines the moment of acquisition of procedural passive capacity (in a witness case); in the case of suspects (accused) the moment of acquisition of procedural passive capacity and partial procedural active capacity is at the same time. A victim's status shall be granted to a person since the birth, however a partial procedural active capacity a person acquires when he/she is capable of performing duties and using rights. Insufficient procedural capacity is directly coupled with incapability to participate in criminal procedure effectively. The evaluation of the ability to participate in full-scale in the procedure is discretion of the law enforcement officers.

2. The absence of procedural guidelines and lack of doctrinal basis determine partially ineffective application of legal norms of children's criminal procedure in force. It is suggested to rest upon principles of the best interests of the child and rehabilitation which directly derive from *parens patriae* doctrine for creating and applying the norms of children's criminal procedure.
3. The principle of the best interests of the child is the main one, which models children's criminal procedure. Verification function in criminal procedure determines some characteristics of this principle – dynamics, subjectivity, individuality. This function allows creating requirements to the legislator, the law enforcement officers and other persons who have a duty to ensure the welfare of a child. The doctrinal analysis of the principle of the best interests of the child allowed to formulate these main functions of this principle: first, in each case before the decision which concerns a child is made, it is necessary to evaluate the effect of such decision (positive and negative) to the child's interests (procedural function); secondly, the principle of the best interests of the child is one of the main criteria for the assessment of the collision of different interests (child, suspect (accused) if a child is a witness or victim in the procedure as well as public interest) (the function of the balance between interests); thirdly, assessment of procedural actions concerning a child and procedural decisions shall be made relying on the principle of the best interests of the child (control function). In order to ensure the application of the principle of the best interests of the child, paragraph 4 shall be added to the article 27(1) of the CCP:

'The criminal procedure against minors and the adoption of procedural decisions relating to them must be based on the principle of the best interests of the child'

4. The principle of the best interests of the child in children's criminal procedure shall be applicable to the model and application of the institute of representation and interrogation of a child. The main functions of the institute of representation and representatives in children's criminal procedure are: firstly, child's legal subjectivity is implemented with the help of the institute of representation; secondly, to create conditions for assurance of the im-

plementation of child's right to a fair criminal trial; thirdly, a proper and active participation of the representative has a direct influence to the establishment of the relevant facts of the case; fourthly, involvement of parents in criminal procedure does not have impact on the content of the criminal liability of a child, but is an educational measure for the parents of the convicted child; fifthly, participation of representatives together with a child contributes to the implementation of the principle of rehabilitation and in some cases to the neutralization of emotional tension.

4.1. The functions of the representation by the law are directed to the implementation of the child's procedural subjectivity and neutralization of negative aspects of criminal procedure. These goals determine the duties of a representative by law, which, as this research shows, are regulated inappropriately and not thoroughly in the CCP. According to the emergence of representation by law, functions of a representative by law, it is concluded that provisions of functions of a representative by law shall be broadened in the CCP by foreseeing that a child's representative by law has a duty, not a right to accompany the child in criminal procedure, ensure emotional, psychological or other support and contribute of the fulfillment of the principle of the best interests of the child.

In view of this, it is suggested to correct article 54 paragraph 2 (*A Person who is summoned to come to the pre-trial investigation officer, judge and court during the pre-trial investigation and hearing in court to follow the established procedure*) by adding that *'A representative by law accompany a child throughout criminal procedure, ensure his emotional, psychological and other support and contribute by his/her actions to the fulfillment of the principle of the best interests of the child.* Article 54 paragraph 1 of the CCP shall be corrected by deleting this statement *'and to help this person to use the rights established by law'*, because this function is the duty of the representative by law.

4.2. The CCP establishes a possibility to change an inappropriate representative of a child with an appropriate one. It is one of the forms of the principle of the best interests of the child implementation and gives a possibility to control parent's unlimited harmful authority over children. However, there are no stable criteria which would allow to determine an inappropriate representation in the legal acts and law application practice. In order to decrease an appropriate representation of a child and fulfillment of the principle of the best interests of the child, it is necessary to formulate criteria in legal acts (for instance, Recommendations by the General Prosecutor), according to which the appropriateness of the person who seeks to be a representative by law shall be evaluated and establish a requirement to suspend a person who fulfills the functions improperly in at any stage of criminal procedure.

4.3. The analysis of judicial practice and doctrine of the most common situations of inappropriate representation and its reasons stipulate the amendment of article 53(3) of the CCP:

'A representative by law shall be appointed by the decision pre-trial investigation officer, prosecutor or a judgment by court. Before the appointment of a representative

by law, pre-trial investigation officer, prosecutor or court must make sure that there are no objective reasons what may interfere with the representative to act for the interests of the principal. Until the appointment of a representative by law and further stages of the procedure if it is established that the actions of the representative by law conflict with the interests of the principal, a pre-trial investigation officer, prosecutor or court must suspend such representative by law and ensure that another representative by law would participate in the procedure. In case there is no such possibility, temporally pending the resolution of the issue of the new representative by law, appoint as a representative any other person who can properly represent the interests of the minor or incapable person. A representative by law generally participates in the procedure with the principal.

Inappropriate representation by law is determined partially by the inconsistent position of the legislator towards the necessary participation of the representative according to law when procedural actions are being conducted. Thus, article 186 paragraph 5 of the CCP shall be amended:

‘In the interrogation of a minor witness or minor victim his representative by law participates. At the request of participants of the procedure or a pre-trial investigation officer, a prosecutor or the judge in the pre-trial investigation the representative from the State child’s rights protection institution or psychologist who helps a minor according to his/her social and psychological maturity must be summoned in the interrogation of a minor witness or a minor victim.’

Article 188 paragraph 5 shall be amended:

‘In the interrogation of a minor suspect his representative by law shall participate. At the request of participants of the procedure or a pre-trial investigation officer, a prosecutor or the judge in the pre-trial investigation the representative from the State child’s rights protection institution or a psychologist who help a minor according to his/her social and psychological maturity are summoned mandatory in the interrogation of a minor witness or a minor victim.’

- 4.4. Participation of the representative by law together with a child does not eliminate child’s ability to made decisions independently which concerns him/her. The principle of the child’s right to be heard is applicable in criminal procedure and obliges a law enforcement officer to allow a child to make procedural decisions which concern him/her.

- 4.4.1. The analysis of doctrine, international and national legal acts, judicial practice allows to conclude that child’s right to appear before the court by submitting an appeal or a claim of cassation cannot be restricted. However, this right shall not be absolute due to the lack of child’s procedural capacity which determines insufficient ability to evaluate the short and long term consequences of decision, its impact on his/her interests. According to the

criteria which determine child's special situation and foreign states practice concerning this question, a formal criteria for the right to the court – according to which a child must be under 16 years old as well as a possibility to use this right for a younger persons whose level of procedural capacity allows to do so must be established in the CCP.

- 4.4.2. In the case a representative by law of a child (a victim) acts inappropriate, a state, which is represented by a prosecutor has a duty to ensure child's interest to get the award of damages caused by the criminal act. Although, the judicial practice of the award of property damage compensation is clear, a rather abstract regulation of the compensation of non - pecuniary damages and inconsistent judicial practice regarding the application of the CCP and Civil Code stipulates that representatives by law after the acquisition of procedural status and at the same time a right to submit a claim fulfill this right more broadly – demand to compensate not only the non - pecuniary harm which the child suffered but also the non - pecuniary harm which they suffered. According to this research, current regulation does not give a reason to broaden the circle of the persons who can get non - pecuniary damage in criminal procedure. A duty of the offender to compensate damage caused by criminal acts not only to a victim (child) but also to his representative by law shall be possible only in exceptional cases when a serious or a very serious crime is committed, which has caused not only ordinary spiritual harm to the victim's relatives but serious consequences to their physical and (or) mental health. The judicial practice in this case must be unified.
- 4.5. According to whose interests – a represented child or public – a representative by an authorization prefers, two representations by an authorization models are distinguished: 1) a representative by an authorization – the representative who directly represents person's position and 2) a representative by an authorization – the representative of best interests of the child who does not always match with the persons position. After the analysis of the CCP and sparse judicial practice for this question it is concluded that the model of a representative by authorization – the representative of the best interests of the child is established in children's criminal procedure of Lithuania. However, because the principle of the best interests of the child in children's criminal procedure obliges to make all decisions according to this principle, also to solve the collisions, which emerge between the interests of a child and others interests representative by an authorization shall act on the basis of both above mentioned models.
- 4.6. Child's need to be protected from the harmful effect of criminal procedure and to feel emotionally as well as psychologically safe during the procedure, forms a guarantee of a right to a fair trial for a victim (witness). This right must be guaranteed during child's interrogation. The regulation of children's interrogation shall be based on the requirements of both models – the welfare of a child, which is based on the best interests of the child and the model of fair criminal procedure which shall be granted to the offender.

- 4.6.1 Two basic objects rise when a child is being interrogated in criminal procedure: firstly, to listen to a child, collect all relevant data for the throughout investigation of criminal case and a fair final judgment as well as to ensure child's safety from the harmful impact of criminal procedure; secondly, a proper balance of child's interests with the interests of other participants' in the criminal procedure, especially interests of a suspect (accused) and public interest must be ensured. Looking for such a balance, firstly, it is important to evaluate each of the conflicting rights in the context of the criminal case, secondly, to determine what significance of the violation of such a right may have for the assurance of the right to a fair criminal procedure in overall.
- 4.6.2. The conditions of the admissibility of child's testimony are coupled with the evaluation of three criteria: the lawfulness of acquisition of evidence, the lawfulness of use of evidence and reliability.
- 4.6.3 The unlawfulness of the acquisition of evidence is being stated rarely in judicial practice because the application of norms of the CCP, which regulate the interrogation of a child have been applied flexibly, not formally evaluating each time a concrete situation and child's psychological, emotional state and needs.
- 4.6.4. Most of the problems rise during the evaluation of the balance between the lawfulness of the use of child's testimony and child's right to be protected from the harmful effect of criminal procedure and the right of a suspect (the accused) to the adversary criminal procedure as well as a proper defense and right to know the charges. Two models exist in foreign states for the coordination of these different interests: in one the priority is given to the best interests of the child and in the other the priority is given to the principle of the right of a suspect (accused) to a fair trial.
- 4.6.5. The legal regulation of the interrogation of children in force in Lithuania is more linked to the principle of the best interests of the child. The regulation of interrogation is designed to avoid a child from repetitive interrogations and meeting with the accused face to face. Together with these requirements, there are some guarantees for the right of the accused to a fair criminal procedure. A suspect (the accused) shall have a possibility to observe the interrogation of a child indifferent premises and have a right to ask questions through a person who conducts the interrogation. Also, the imperative requirement for voice and video recording was established in 2015.
- 4.6.6. Such regulation of child's interrogation, when child's interests are compatible with the interests of a suspect (the accused) is appropriate, based on the recommendations from psychologists and is sufficient to achieve the basic aims of the children's criminal procedure. However, in the criminal procedure that seeks to reveal thoroughly the criminal acts and make a right and lawful final judicial decision, the implementation of this model of children's interrogation is restricted by the right of the accused to a fair criminal pro-

cedure and public interest. In case the rights of the accused person are unreasonably and not proportionally violated, the use of the child's testimony in criminal procedure would not comply with the requirement of lawfulness. Thus, in order to harmonize the right and lawful interests of the participants in the procedure, firstly, it is recommended to maintain the same process of interrogation in the pre-trial investigation, which would allow to protect the rights of a suspect (the accused) – the possibility to participate in the interrogation, use means for recording of sound and view; also the right of a child who is being interrogated to be protected – a professional interrogation, creation of safe surroundings. The same means should be applicable when due to the objective reasons a child has to be interrogated in a court.

4.6.7. It was concluded after the empirical research that interrogation in courts make the greatest concerns for the specialists because the basic recommendations of the interrogation of a child are not always being followed. For the assessment of the need of a second interrogation in a court it is important to look not only to the criteria established in the CCP – any possible harmful consequences to a child, but also to other equally important criteria – the interests of a suspect (the accused) and public interests (when justice is not harmed without the interrogation of a child in the court).

4.6.8. The criteria for the assessment of the reliability of children's testimony, which are used by courts principally are in accordance with the criteria for the assessment of the reliability of testimony made by psychologists. In judicial practice when the court analyzes the reliability of the testimony of a child, courts look at: firstly, the psychological characteristics of a child, which allows to assess, whether a child is mature enough to give a testimony and his testimony corresponds to the cognitive possibilities of such age; secondly, the characteristics of interrogation by evaluating whether a derogation from the requirements of interrogation or common psychologists' guidelines did not impact the content of a child's testimony; thirdly, the motivation of a witness, by evaluating whether a child has motives to give false testimony, whether illegal impact was made on him; fourthly, common principles of the evaluation of reliability of testimony by evaluating child's testimony conform and they are confirmed by other data, do not deny them.

5. The principle of rehabilitation in children's criminal procedure means that a state must not only examine the crime against a child fast and thoroughly, convict an offender, but also during such procedure, as far as it is possible to 'cure' a child who became a victim (witness). The main goal of this principle is the reestablishment of a balance which was disrupted by the commitment of criminal act and the subsequent criminal procedure. This goal may be achieved by means which are not directly linked with criminal procedure and designed for the reestablishment of victims (or a direct witness of the criminal act) child's psychological, emotional state.

Although, provisions in international law documents oblige to establish the nature of rehabilitating children's criminal procedure in Lithuanian legal acts and their ap-

plication practice it is not mentioned but such means which reflect its content are established and applicable.

5.1. The analysis of international law acts and scientific researcher allowed to distinguish three elements of the principle of rehabilitation: acquisition of information and qualified participation in criminal procedure, provision of specialized aid and application of protective measures.

5.1.1 Preparation of a child to the testimony is one of the main conditions for the proper application of the principle of rehabilitation which allows to protect a child from the harmful effect and to tell about the illegal acts which were conducted against him and, finally, it is a condition to ensure a reliable testimony.

5.1.2. The existing gaps between child's abilities and the formal rules of criminal procedure determine a need for specialists' involvement in criminal procedure. Thus, participation of specialists in criminal procedure is coupled not only with help to the law enforcement institutions, but with social support to a child, which stimulates to recover quickly from the negative impact of the crime as well as to reduce stress in criminal procedure. In this case the legislation in Lithuania establishes a possibility to involve psychologists and (or) specialists of the Child Rights Protection Service in criminal procedure.

Then the psychologists who usually conduct children's interrogations in the pre-trial investigation court proceedings began working in the regional court of Lithuania, the quality of children's interrogation has become better. However, the participation of such specialists in the interrogation of children in courts is still rare. Therefore, the legislative initiatives to establish a mandatory participation of psychologists in all stages of criminal procedure for the interrogation of children are positive.

The need for the specialists of the Child Rights Protection Service for the intensity of assurance of social aid exists, but the ineffectiveness of these specialists stipulate wrongly formed their functions. After the assessment of the requirements for the specialists of the Child Rights Protection Service, the norms which regulate their activities and factual role in criminal procedure, it is suggested that such officers shall not be held as specialists, but other persons who participate in criminal procedure. The main function of such persons shall be rendering of social, emotional or other aid to a child who is a victim (witness) in order to maintain the negative consequences of the criminal act and criminal procedure in the future.

A non-exhaustive list of specialists who would participate in criminal procedure after evaluation of child's needs in a specific case and situation (for instance, a social worker, a sociological pedagogue, a psychologist) would correspond to the goals of the principle of rehabilitation. Although, the legal regulation in force allows to involve the mentioned specialists in criminal procedure as persons who accompany a victim. However, clear regulation of their rights

and duties, responsibilities, unified practice of law enforcement institutions would be more effective in identification and assurance of child's needs.

- 5.1.3. Protective measures for the implementation of the principle of rehabilitation, aimed at the application of special protective measures for the interrogation of child in the court (video link, remote interrogation method, use of screen) and protection of child's private life. For the protection of child's right to a private life necessary measures are closed examination of such criminal cases, which includes restricted possibilities of the media to participate and to be informed about such procedure and results. Also the announcement of the data about a child shall be prohibited. The position of the authors who support the closed trial as the main rule in the criminal procedure shall be accepted. However, absolute restriction of the possibilities of the media to participate in criminal procedure would be incompatible with the rule of the ECHR regarding the right to society to receive at least minimum amount of information about judicial process. The compromise between child's right to private life and media's right to inform and the right of a society to be informed in this way could be reached by applying the restricted model, according to which a media shall receive concentrated and short information, without mentioning circumstances when the announcement would breach children's right to a private life.

PUBLICATIONS OF THE AUTHOR OF THE DISSERTATION

1. Gaidelytė, D. Problematic Aspects of Presumption of Innocence While Establishing Insufficient Social Maturity of a Young Adult. *Societal Studies*. 2013, 5(3): 945-969.
2. Murauskienė, D. Minor Victim's The Forms of Minor Victim's Interrogation in Criminal Procedure. *In: LCC Liberal Arts Studies*, Volume 6, 2013: Whose Justice? Global Perspective in Dialogue. Klaipėda: LCC International University, 2014. pp. 79-90. ISSN 2029-1485.
3. Murauskienė, D. Minor Victim's Right to a Fair Trial. *In: Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*. Mokslo studija. (ats. red. Bilevičiūtė, E., Vainiūtė, M.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. P. 424-454 (2,1 autorinio lanko).
4. Murauskienė, D. Current Issues of the Case Law While Evaluating the Evidence Adduced by the Witnesses Who Are Children in Criminal Procedure. *Jurisprudence*. Tomas 22, Nr. 2 (2015).

CURRICULUM VITAE

Personal information

Name, surname Dovilė Murauskienė
Date of birth June 27, 1985.
Contact information dgaidelyte@gmail.com

Education

2004 – 2008 Bachelor of Law, Mykolas Romeris University,
Faculty of Law (Vilnius, Lithuania).
2008 – 2010 Master of Law, Mykolas Romeris University, Faculty of Law
(Vilnius, Lithuania)
2011 – 2017 Doctoral studies, Mykolas Romeris University,
Faculty of Law (Vilnius, Lithuania).

Work Experience

2008 – 2009 The Court of Appeal of Lithuania, Civil Division,
Secretary of the Hearing
2009 – 2013 The Court of Appeal of Lithuania, Criminal Division,
Judge Assistant
2013 – 2016 The Court of Appeal of Lithuania, Criminal Division,
Chairman's Assitant
2016 – till now The Court of Appeal of Lithuania, The Head of the Division
of Court Practice

Academic Traineeships

2013, October University of Latvia, Faculty of Law (Riga, Latvia).
2014, March University of Macerata, Faculty of Law (Macerata, Italy).

Murauskienė, Dovilė

PARENS PATRIAE DOKTRINOS RAIŠKA BAUDŽIAMAJAME PROCESSE, KURIAM DALYVAUJA VAIKAI: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2017.

Bibliogr. 229-255 p.

ISBN 978-9955-19-871-0 (internete)

ISBN 978-9955-19-872-7 (spausdintinis)

Šio disertacinio tyrimo pagrindinis tikslas – išanalizuoti ir įvertinti priemones, kuriomis remiantis turi būti modeliuojamas baudžiamasis procesas, kuriame dalyvauja vaikai. Todėl tyrimo atspirties tašku buvo pasirinkta senoji parens patriae doktrina, kuri yra pamatinė šios specifinės baudžiamojo proceso formos paradigma, išlikusi aktuali iki šių dienų. Šios doktrinos įtaka baudžiamajam procesui, kuriame dalyvauja vaikai, reiškiasi per du pagrindinius iš jos kildinamus principus – geriausių vaiko interesų ir reabilitacijos. Su geriausių vaiko interesų principu tiesiogiai susiję vaiko atstovavimo ir vaiko apklausos institutai. Šie institutai darbe analizuojami atskleidžiant jų teisinio reguliavimo ypatumus ir praktinio taikymo problemas. Reabilitacijos principo turinys disertaciniame tyrime atskleistas per vaiko informavimo, specialios pagalbos suteikimo ir viešumo principo ribojimo aspektus. Disertaciniame tyrime taip pat analizuojama vaikų skirtumų nuo suaugusiųjų doktrina. Remiantis šia doktrina, buvo atskleistas formalusis kriterijus (amžius) ir vertinamieji kriterijai (branda ir procesinio veiksnio ypatumai), kurie lemia poreikį diferencijuoti tokį baudžiamąjį procesą.

The main goal of this dissertation is to analyze and assess measures which are the basis for a criminal procedure involving children. Thus, the old parens patriae doctrine was chosen as a starting point, which is a fundamental paradigm of this specific criminal procedure form and is still applicable. The influence of this doctrine to a criminal procedure involving children manifests itself through two main principles: the best interests of the child and rehabilitation. The institutes of representation of a child and interrogation of a child are directly linked with the principle of the best interests of the child. These institutes are analyzed in this dissertation by revealing the peculiarities of legal regulation and problems of practical application. The content of the principle of rehabilitation is revealed in this doctoral research through the principle of information, rendering of special aid and publicity. The doctrine of the separation of children from adults is analyzed in this research as well. Relying upon this doctrine, a formal criteria (age) and evaluative criteria (maturity, lack of procedural capacity) which determine the need to differentiate a criminal procedure were revealed.

Dovilė Murauskienė
PARENS PATRIAE DOKTRINOS RAIŠKA BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ,
KURIAME DALYVAUJA VAIKAI
Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

ISBN 978-9955-19-871-0 (internete)
ISBN 978-9955-19-872-7 (spausdintinis)

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas roffice@mruni.eu
Tiražas 20 egz. Užsakymo Nr. 13574

Parengė spaudai UAB „Baltic Printing House“
Svajonės g. 40, LT-94101, Klaipėda
www.balticprinting.com
Maketavo Laura Tekorienė

Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius
www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt

ISBN 978-9955-19-872-7

9 789955 198727